

LETÂ'İFÜ'L-EFKÂR

Kâdı Hüseyin b. Hasan'ın Siyâsetnâmesi

KÂDI HÜSEYİN B. HASAN

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 109

Bilim ve Felsefe Serisi : 42

Kitabın Adı : LETÂ'İFÜ'L-EFKÂR VE KÂŞİFÜ'L-ESRÂR
Kâdı Hüseyin b. Hasan'ın Siyâsetnâmesi

Müellifi : Kâdı Hüseyin b. Hasan (ö. 936/1529'dan sonra)

Özgün Dili : Arapça

Hazırlayan : Doç. Dr. Özgür Kavak
İstanbul Şehir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Editörler : Doç. Dr. Özgür Kavak
İstanbul Şehir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Doç. Dr. Hızır Murat Köse
İstanbul Şehir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Proje Koordinatörü : Dr. Göker İnan

Son Okuma : Hüseyin Örs, Yazma Eser Uzmanı

Arşiv Kayıt : Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Resiülküttab No. 698
Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi No. 355
Ankara Milli Ktp. Arşiv No. 06 Hk 4850/3

Kapak Görseli : Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Resiülküttab No. 698, vr. 2^a

Yapım : Yüksel Yücel

Baskı : İmak Ofset Basım Yayın Tic. ve San. Ltd. Şti.
Merkez Mah. Atatürk Cad. Göl Sok. No: 1, Bahçelievler / İstanbul
Tel.: 444 62 18 / www.imakofset.com.tr / Sertifika No: 12531

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2018

Baskı Miktarı : 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Library of Congress A CIP Catalog Record

Kâdı Hüseyin b. Hasan,
Kâdı Hüseyin b. Hasan'ın Siyâsetnâmesi, *Letâ'ifu'l-Efkâr*

1. Siyâset, 2. Fıkıh, 3. Ahlâk, 4. Kâdı Hüseyin b. Hasan, 5. Letâ'ifu'l-Efkâr
ISBN: 978-975-17-3868-4

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

LETÂ'İFÜ'L-EFKÂR

KÂDİ HÜSEYİN B. HASAN'IN SİYÂSETNÂMESİ

(İNCELEME - ÇEVİRİ - ELEŞTİRMELİ METİN)

KÂDİ HÜSEYİN B. HASAN
(ö. 1529'dan sonra)

Hazırlayan
Özgür Kavak

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine’de, Kahire’de, Şam’da, Bağdat’ta, Buhara’da, Semerkant’ta, Horasan’da, Konya’da, Bursa’da, İstanbul’da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	4
EDİTÖRÜN ÖNSÖZÜ	15
GİRİŞ	19
KÂDİ HÜSEYİN B. HASAN VE <i>LETÂ'İFÜ'L-EFKÂR</i>	
ADLI ESERİ	19
Hüseyin b. Hasan	20
<i>Letâ'ifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr</i>	22
Siyâset Ahkâmı	23
Peygamberler ve Halifeler Tarihi	26
Edebiyyât	29
Ahlâk	29
Acâibü'l-Mahlûkât	30
Eserin Özellikleri ve Kaynakları	31
Değerlendirme	32
<i>Letâ'ifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr</i> 'ın Nüshaları ve Türkçe Tercüme ve Arapça Neşir Notları	42

LETÂ'İFÜ'L-EFKÂR VE KÂŞİFÜ'L-ESRÂR

Mukaddime	56
-----------	----

BİRİNCİ BÖLÜM SİYÂSET AHKÂMINA DAİR

Birinci Fasıl: Saltanata Dair Mevzular	60
İkinci Fasıl: Yönetim Kademesinde Yer Alan Grupların İzahına Dair	64
Vezirlik	64
Vezirlerin Kısımları	66
Tefvîz Veziri	66
Tenfîz Veziri	66
Mansıp Sahipleri	68
İftâ	68
Kazâ	68
Hisbe	68
İnşâ Ehli	70
Resmî Defterler ve Muhafazası	70
Emvâl	72

Üçüncü Fasıl: Müşavere Hakkında	74
Dördüncü Fasıl: Adalet Dair	76

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÂDEM'DEN 935 (1529) YILINA KADAR MEKKE VE MEDİNE'DE HÜKÜMRAN OLAN HALİFELERİN TARİHİ

Birinci Fasıl: Yaratmanın Başlangıcına Dair	82
İkinci Fasıl: Zaman Hakkında	86
Üçüncü Fasıl: İnsanlığın Babası Hz. Âdem'in Hilâfeti	88
Peygamberler Tarihi	88
Hz. Muhammed'in (s.a.) Hayatı	96
Râşid Halifeler	100
Hz. Ebû Bekir	100
Hz. Ömer	100
Hz. Osman	102
Hz. Ali	106
Hz. Hasan	112
Emevîler	116
1. Muâviye b. Ebû Süfyân	116
2. Yezîd b. Muâviye	116
3. Muâviye b. Yezîd	120
4. Mervân b. el-Hakem	122
5. Abdülmelik b. Mervân	124
6. Abdullah b. Zübeyr	124
7. Velîd b. Abdülmelik	126
8. Süleyman b. Abdülmelik	126
9. Ömer b. Abdülazîz	128
10. Yezîd b. Abdülmelik	132
11. Hişâm b. Abdülmelik	132
12. Velîd b. Yezîd	134
13. Yezîd b. Velîd	136
14. İbrâhim b. Velîd	136
15. Mervân b. Muhammed	136
Abbâsîler	138
1. Ebü'l-Abbâs es-Seffâh	138
2. Abdullah b. Muhammed	140
3. Muhammed el-Mehdî	142

4. Mûsâ el-Hâdî	144
5. Hârûnürreşîd	144
6. Muhammed el-Emîn	146
7. Abdullah el-Me'mûn	148
8. İbrâhim el-Mu'tasım	150
9. Hârûn el-Vâsik-Billâh	152
10. Cafer el-Mütevekkil-Alellâh	152
11. Muhammed el-Muntasır-Billâh	154
12. Ahmed el-Müstain-Billâh	154
13. Muhammed el-Mu'tez-Bidînillâh	154
14. Cafer el-Mühtedî-Billâh	154
15. Ahmed el-Mu'temid-Alellâh	156
16. Ahmed el-Mu'tazîd-Billâh	156
17. Ali el-Müktefî-Billâh	158
18. Cafer el-Muktedir-Billâh	158
19. Muhammed el-Kâhir-Billâh	160
20. Ahmed er-Râzî-Billâh	162
21. İbrâhim el-Müttekî-Lillâh	162
22. Abdullah el-Müstekfî-Billâh	162
23. Ebü'l-Fazl el-Mutî'-Lillâh	164
24. Abdülkerim et-Tâî'-Lillâh	164
25. Ahmed el-Kâdir-Billâh	166
26. Abdullah el-Kâim-Biemrillâh	168
27. Abdullah el-Muktedî-Billâh	172
28. el-Müstazhir-Billâh	172
29. el-Müsterşîd-Billâh b. el-Müstazhir-Billâh	172
30. Ebû Cafer er-Râşîd-Billâh	174
31. Muhammed el-Muktefî-Billâh b. el-Müstazhir	174
32. Yûsuf el-Müstencid-Billâh	176
33. Hasan el-Müstazî-Binûrillâh	176
34. Ahmed en-Nâsır-Lidînillâh	176
35. Muhammed et-Tâhir-Biemrillâh	178
36. Mansûr el-Müstansır-Billâh	178
37. Abdullah el-Müsta'sım-Billâh	178
Dördüncü Fasıl: Mehdiye İmamları/Fâtımîlere Dair	180
1. Ubeydullah el-Mehdî	180
2. Nizâr el-Kâim-Biemrillâh	182
3. İsmâil el-Mansûr-Binasrillâh	182

4. Muîd el-Muiz-Lidînillâh	184
5. Nizâr el-Azîz-Billâh	184
6. Mansûr el-Hâkim-Biemrillâh	184
7. Ali ez-Zâhir-Lîi'zâzidînillâh	186
8. el-Muiz el-Müstansır-Billâh	188
9. Ahmed el-Müsta'î-Billâh	188
10. Mansûr el-Âmir-Biahkâmillâh	188
11. Abdülmecid el-Hâfız-Lidînillâh	190
12. İsmâil ez-Zâfir-Biemrillâh	190
13. Îsâ el-Fâiz-Binasrillâh	190
14. Abdullah el-Âdîd-Lidînillâh	192
Beşinci Fasıl: Eyyûbî Devleti'ne Dair	192
1. Salahaddin Yûsuf	192
2. Osman b. Salahaddin	196
3. Ebû Bekir b. Eyyûb	196
4. Muhammed b. el-Melik el-Kâmil	196
5. Ebû Bekir b. el-Melik el-Kâmil	198
6. Necmeddin Eyyûb	198
7. Turan Şâh	200
8. Şecerüddür	200
9. Muzafferüddin Mûsâ	200
Altıncı Fasıl: Memlûk Türklerinin Devletlerinin Altı Yüz Elli Yılındaki Başlangıcına Dair	200
1. el-Melik el-Muiz Aybek	200
2. el-Melik el-Mansûr Nureddin	202
3. el-Melik el-Muzaffer Kutuz	202
4. el-Melik ez-Zâhir Baybars	204
5. el-Melik es-Saîd Muhammed Bereket Han	206
6. el-Melik el-Âdil Sulamış b. Baybars	208
7. el-Melik el-Mansûr Kalavun	208
8. el-Melik el-Eşref Halîl b. Kalavun	208
9. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun	210
10. el-Melik el-Âdil Ketboğa	210
11. el-Melik el-Mansûr Lâçin	210
el-Melik en-Nâsır Muhammed'in İkinci Saltanatı	210
12. el-Melik el-Muzaffer Baybars el-Çâşnigîr	212

el-Melik en-Nâsır Muhammed'in Üçüncü Saltanatı	212
13. el-Melik el-Mansûr Ebû Bekir	214
14. el-Melik el-Eşref Küçük	214
15. el-Melik en-Nâsır Ahmed	214
16. el-Melik es-Sâlih İsmâil	216
17. el-Melik el-Kâmil Şa'bân	216
18. el-Melik el-Muzaffer Haccî	216
19. el-Melik en-Nâsır Hasan	216
20. el-Melik es-Sâlih	218
el-Melik en-Nâsır Hasan'ın İkinci Saltanatı	218
21. el-Melik el-Mansûr Muhammed	220
22. el-Melik el-Eşref Şa'bân	220
23. el-Melik el-Mansûr Ali	220
24. el-Melik es-Sâlih Haccî b. el-Eşref	220
Yedinci Fasıl: Memlük Çerkeslerinin Devletlerinin Başlangıcına Dair	222
25/1. el-Melik ez-Zâhir Berkuk	222
24/2. el-Melik es-Sâlih Haccî b. el-Eşref'in İkinci Saltanatı	222
26/3. el-Melik en-Nâsır Ferec	224
27/4. el-Melik el-Mansûr Abdülazîz	236
el-Melik en-Nâsır Ferec b. Berkuk'un İkinci Saltanatı	236
28/5. el-Müstâîn-Billâh	236
29/6. el-Melik el-Müeyyed Ebü'n-Nasr	238
30/7. el-Melik el-Muzaffer Ahmed	238
31/8. el-Melik ez-Zâhir Ebü'l-Feth Tatar	240
32/9. el-Melik es-Sâlih Muhammed	240
33/10. el-Melik el-Eşref Barsbay	240
34/11. el-Melik el-Azîz Cemâleddin Yûsuf	242
35/12. el-Melik ez-Zâhir Çakmak	242
36/13. el-Melik el-Mansûr Osman	244
37/14. el-Melik el-Eşref İnâl ez-Zâhirî	244
38/15. el-Melik el-Müeyyed Ahmed	246
39/16. el-Melik ez-Zâhir Hoşkadem	246
40/17. el-Melik ez-Zâhir Yelbay	246
41/18. el-Melik ez-Zâhir Temürboğa	246
42/19. el-Melik Hayrbay el-Hoşkademî	248

43/20. el-Melik el-Eşref Kayıtbay	248
44/21. el-Melik en-Nâsır Muhammed	250
45/22. el-Melik ez-Zâhir Kansu	250
46/23. el-Melik el-Eşref Canbolat	250
47/24. el-Melik el-Âdil Tomanbay	250
48/25. el-Melik el-Eşref Kansu el-Gavrî	252
Sekizinci Fasıl: Sultan Selim Han'ın Melik ve Mennân Olan Allah'ın Lutfu ile Saltanat Makamına Cûlûsu	252
918 Senesi	252
919 Senesi	254
920 Senesi	254
921 Senesi	256
922 Senesi	256
923 Senesi	258
924 Senesi	258
925 Senesi	260
926 Senesi	260
Sultan Süleyman	260
927 Senesi	262
928 Senesi	262
929 Senesi	262
932 Senesi	262
935 ve 936 Seneleri	264

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EDEBİYYÂTA, ZEKÂYA VE EDEBÎ NÜKTELERE DÂİR

Birinci Fasıl: Edebiyyâta ve Akl-ı Selîm ile Üstün Zihinlerin Methine Dair	268
İkinci Fasıl Zekâyâ Dair	272
Üçüncü Fasıl: Edebî Nüktelere Dair	276

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖVÜLEN VE YERİLEN HUYLARA DÂİR

Birinci Fasıl: Ahlâk-ı Haseneye Dair	280
İkinci Fasıl: Hayâyâ Dair	284
Üçüncü Fasıl: Tevazu Hakkında	286
Dördüncü Fasıl: Söz-Fiil Uyuşmazlığının Zeminine Dair	286

Beşinci Fasıl: Riyânın Yerilmesine Dair	290
Altıncı Fasıl: Kötü Ahlâkın Yerilmesine Dair	292
Yedinci Fasıl: Koğuculuğun Zemmine Dair	292
Sekizinci Fasıl: Hasisliğin Zemmine Dair	296
Dokuzuncu Fasıl: Hıyanet ve Zulmün Zemmine Dair	296
Onuncu Fasıl: Kibrin Zemmine Dair	300
On Birinci Fasıl: Alçaklık ve Sefihliğin Zemmine Dair	300
On İkinci Fasıl: Aklın ve Akıllı İnsanın Methine Dair	304
On Üçüncü Fasıl: İlmin Methine Dair	308
On Dördüncü Fasıl: Mâsivâya Yüz Çevirmenin Methine ve Hevâya Tâbi Olmanın Zemmine Dair	312
On Beşinci Fasıl: Siyasete Dair	314
On Altıncı Fasıl: Dünyadan Yüz Çevirip Takvâyı Âhiret Azığı Edinen Kişinin Methine Dair	316
On Yedinci Fasıl: Çok Konuşmanın Zemmine Dair	318
On Sekizinci Fasıl: Ahmaklığın Zemmine Dair	318
On Dokuzuncu Fasıl: Cehaletin ve Cahillerin Zemmine Dair	324
Yirminci Fasıl: Yöneticilerin Elinden Belâgatle ve Güzel Bir Şekilde Özür Dileyerek Kurtulan Kişilerin Methine Dair	326
Yirmi Birinci Fasıl: Hazırcevaplığın Methine Dair	328
Yirmi İkinci Fasıl: Soru Sorma ve Cevap Vermede Hata Eden Kimsenin Zemmine Dair	330
Yirmi Üçüncü Fasıl: Cömertlik ve Atânın Methine Dair	332
Yirmi Dördüncü Fasıl: Başa Kakma ve Borcunu Ödemekten İmtina Etmenin Zemmine Dair	336
Yirmi Beşinci Fasıl: İhsanda Bulunan Kişiye Şükür Edasına Dair	338
Yirmi Altıncı Fasıl: İsrâf ve Saçıp Savurmanın Zemmine Dair	340
Yirmi Yedinci Fasıl: Cimriliğin Zemmine Dair	344
Yirmi Sekizinci Fasıl: Cesaretin Methine Dair	346
Yirmi Dokuzuncu Fasıl: Aceleye Dair	350
Otuzuncu Fasıl: Korkaklığın Zemmine Dair	352
Otuz Birinci Fasıl: Affetmenin Methine Dair	356
Otuz İkinci Fasıl: Özürlü Kabul Eden Kimsenin Methine Dair	360
Otuz Üçüncü Fasıl: Güzel Bir Şekilde Özür Dilemenin Münasipliğine Dair	362
Otuz Dördüncü Fasıl: Mezâlimi Affetmenin Zemmine Dair	364
Otuz Beşinci Fasıl: İntikamın Zemmine Dair	368

Otuz Altıncı Fasıl: Allah'ın Haklarına Dikkat Etmenin ve O'nun İntikamından Korkmanın Methine Dair	372
Otuz Yedinci Fasıl: Din Kardeşleriyle Bir Arada Olmanın Methine Dair	374
Otuz Sekizinci Fasıl: Hediyeleşmeye Dair	380
Otuz Dokuzuncu Fasıl: Sakîl Kimselerin Zemmine Dair	382
Kırkıncı Fasıl: İnsanlardan Uzak Durmanın Methine Dair	384

BEŞİNCİ BÖLÜM MAHLÛKÂTIN ACÂİBİNE VE MEVCÛDÂTIN GARÂİBİNE DAİR

Birinci Fasıl: Cinler	390
İkinci Fasıl: Cinlerin Yapıları ve Yapıp-Ettiklerine Dair	394
Üçüncü Fasıl: İnsanların Yaratılışındaki Acayıplıklara Dair	398
Dördüncü Fasıl: İnsanın Yaratılışının Başlangıcına Dair	400
Beşinci Fasıl: İnsanoğlunun Erkek ve Kadın Olarak Farklılaşmasının Sebebine Dair	402
Altıncı Fasıl: Faziletli Nefisler Hakkında	404
Yedinci Fasıl: Garip Görünürlü Milletler Hakkında	406
Sekizinci Fasıl: Kara ve Denizdeki Acayip Mahlûkâta Dair	408
Çin Denizi'ndeki Acayıplikler	410
Hind Denizi'ndeki Acayıplikler	412
Fâris Denizi'ndeki Acayıplikler	414
Kızıldeniz'deki Acayıplikler	414
Harhîz Denizi'ndeki Acayıplikler	414
Dokuzuncu Fasıl: Büyük Nehirlere Dair	414
Onuncu Fasıl: Kaynak Sularına Dair	416
Onbirinci Fasıl: Garip Hadiselere Dair	416
KAYNAKÇA	437
DİZİN	443

EDİTÖRÜN ÖNSÖZÜ

İslâm siyâset düşüncesi metinlerini gün yüzüne çıkarmayı hedefleyen Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bünyesindeki neşir projesi kapsamında varlık bulan bu çalışma, Osmanlı kâdısı Hüseyin b. Hasan'ın Arapça olarak muhtemelen 936/1529 yılında kaleme alıp *Letâ'ifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr* adını vererek Kanûnî Sultan Süleyman devri vezîriâzamlarından Pargalı İbrâhim Paşa'ya ithaf ettiği eseri konu edinmektedir. Çalışmanın ilk kısmında müellif ve eser hakkında tanıtıcı bilgilere, ikinci kısmında ise metnin tercümesine ve eserin üç farklı nüshasını esas alan tahkikli neşrine yer verilmektedir.

Beş bölüm, altmış altı fasıldan oluşan ve içerdiği konuların çeşitliliği hasebiyle ansiklopedik bir mahiyet arz eden *Letâ'ifü'l-Efkâr*'ın bölümleri;

a) “Siyâset”

b) “Hz. Âdem'den 935 yılına kadar Haremeyn-i Şerîfeyn'deki halifelerin tarihi”

c) “Edebiyyât”

d) “Övülen ve yerilen huylar”

e) “Mahlûkâtın acâibine ve mevcûdâtın garâibine dair”

başlıklarını taşımaktadır. Muhtevası bakımından eserin ilk bölümü siyasî-fikhî hükümleri hâvi kitapların ana konularını ele alırken, ikinci bölümü Osmanlı tarihini dünya tarihine eklemleyen bir tarih anlayışıyla öne çıkmaktadır. Bu çerçevede Osmanlı hilâfetine meşruiyet kaynağı sağlamak üzere Mekke ve Medine'ye hâkim olmayı önemli bir kıstas olarak belirlemesiyle temayüz eden eserin diğer üç bölümü de Osmanlıların âlem tasavvurlarını oluşturan belâgat/edebiyat, ahlâk ve coğrafya birikimini muhtasar bir şekile de sunmaya mâtuftur.

Bu çalışmanın inceleme kısmında yer alan bilgiler, büyük oranda, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*’nde yayımlanan “Bir Osmanlı Kâdisının Gözüyle Siyâset: *Letâ’ifü’l-Efkâr ve Kâşifü’l-Esrâr* Yahut Osmanlı Saltanatını Fıkıh Diliyle Temellendirmek” (2012/1, XXXXII: 95-120) başlıklı makale ile *Hece* dergisinin Medeniyet Özel Sayısı’nda yayımlanan “Zaman Osmanlı’ya Doğru Akarken: Bir Osmanlı Âliminin Penceresinden Dünya Tarihi” (2012: 463-469) başlıklı makaleye dayanmaktadır. Eser gün yüzüne çıkmadan önce Bilim ve Sanat Vakfı’nda “Saltanatı Fıkıh Diliyle Temellendirmek: *Letâ’ifü’l-Efkâr ve Kâşifü’l-Esrâr*” başlıklı sunumda (11 Ocak 2014) da tartışılmıştır. Anılan sunumda değerli fikirleriyle katkıda bulunan kıymetli hocalarım Engin Deniz Akarlı ve Hızır Murat Köse ile meslektaş dostlarım Abdurrahman Atçıl -ki kendisi aynı zamanda mezkûr sunumu müzakere etmiştir-, Yunus Uğur, İlker Kömbe ve Süleyman Kaya başta olmak üzere tüm katılımcılara teşekkür ederim.

Bahsi geçen sunumda metni yayımlayacak araştırmacılar için çağrıda bulunmuş ve elimdeki yazmaları kendilerine vermeyi ve her türlü desteği sağlamayı vaat ederek risâleyi yayımlamayı düşünmediğimi beyan etmiştim. Aradan geçen süre zarfında maalesef çalışmaya bir talip çıkmadı. Eserin bu haliyle bir kitap formatında okuyucuyla buluşması ise Kanûnî Sultan Süleyman dönemi siyâset düşüncesine odaklandığı doktora tezinde *Letâ’ifü’l-Efkâr*’ın Osmanlı siyâset düşüncesi açısından önemine vurgulu bir şekilde ilk kez dikkat çeken Hüseyin Yılmaz’ın teklifi ve teşviki vesilesiyle gerçekleşmiştir. Kendisine teşekkürü borç biliyorum.

Çalışmanın Arapça tahkik kısmının tamamını okuyan dostum Ammar Bedrî ile belli bölümlerini okuyan mesai arkadaşlarım Abdurrahman Haraşoğlu, Mahmud Şaban, Muhammed Abdülmecid ve Abdülkadir Bedle kıymetli önerilerini benimle paylaştılar. Her birine müteşekkirim. Eserin yayımlanması için her türlü desteği veren Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanı Muhittin Macit ile Çeviri ve Yayımlar Dairesi Başkanı

Ferruh Özpilavcı'ya ve yayın aşamasında emeği geçen başta Arafat Aydın, Göker İnan ve Hüseyin Örs olmak üzere tüm kurum çalışanlarına müteşeka
kirim. Kuşkusuz çalışmanın her türlü sorumluluğu şahsıma aittir.

Gayret bizden, başarı Yüce Allah'tandır...

Özgür Kavak
Üsküdar, Haziran 2018

GİRİŞ

KÂDİ HÜSEYİN B. HASAN

VE *LETÂ'İFÜ'L-EFKÂR* ADLI ESERİ

“Esbâb-ı siyâset yedi adettir denilmiştir: *Akıl, bilim, namuslu bir yaşam, emaneti eda, doğruluk, ilim ve cömertlik*. Bazıları bunlara *sabır, tevazu ve erdemli olmayı* eklemiştir. Böylece [esbâb-ı siyâset] on adette kemâl bulmuştur.”

Hüseyin b. Hasan*

“Osmanlı siyâset düşüncesi” olarak nitelenebilecek müstakil bir alandan bahsetmek mümkün müdür? Yüzyılları aşan bir zaman diliminde, binlerce kilometrekare toprağa ve milyonlarca insana hükmeden Osmanlıların yönetim kademesindeki ricâl hangi siyasî metinlerden nasıl beslenmekteydiler? Bu metinlerin Osmanlı öncesi İslâm siyâset düşüncesiyle irtibatı nasıl kurulabilir? Siyasî düşüncüyü oluşturan teorik metinlerin yanında bizzat günlük siyâsetin içerisinde yer alan kişilerin yazdıkları eserler bir bütün halinde ele alındığında nasıl bir manzara ortaya çıkar?

Yolun çok başında olan Osmanlı siyâset düşüncesi araştırmaları, bu çerçevedeki sorulara derinlikli cevaplar verecek nitelikli çalışmalardan maalesef yoksundur. Zira bu sahadaki araştırmaların seyrini belirlemesi muhtemel olan yazma halindeki çok sayıda eser gün yüzüne çıkarılarak kapsamlı incelemelere konu edilmemiştir. Bu sebeple bu alandaki yorum ve değerlendirmeler daha ziyade “inhitât literatürü” olarak nitelenmesi mümkün olan sınırlı sayıdaki metin üzerinden gerçekleşmektedir.¹ Bu durum ise Osmanlı siyâset düşüncesinin çok boyutluluğunu ve derinliğini yansıtmaktan uzak neticelere ulaşılmasına yol açmaktadır.²

* Hüseyin b. Hasan, *Letâ'ifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esnâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb, no: 698, vr. 62^a. Eser takip eden atıflarda, “Hüseyin b. Hasan, *LE*” şeklinde gösterilecektir. Metin içindeki atıflar aksi belirtilmedikçe bu nüshaya yapılacaktır.

1 Bu literatürü oluşturan eserler ve bunların yorumlanmasında ortaya çıkan bazı problemler için bk. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde: Osmanlı'da Çözümle ve Gelenekçi Yorumcuları: (XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıl başlarına)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005; Erol Özvar, “Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü”, *Divân*, sy. 7 (1999/2): 135-151.

2 Osmanlı siyâset düşüncesi yazımına dair yaklaşımları ele alan kapsamlı bir inceleme için bk. Hüseyin Yılmaz, “Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyâset Düşüncesine Yaklaşımlar”, *TALİD*, 1/2 (2003): 231-298.

Elinizdeki çalışma, bir yandan bu sahadaki araştırmalara katkısı olacak bir yazma eseri gündeme taşıma amacı güderken, öte yandan Osmanlı siyâset düşüncesinin fıkıh ilmiyle irtibatlı eserlere yer verip vermediği noktasındaki belirsizliğe ışık tutmayı hedeflemektedir. Bu vesileyle yukarıda yer alan sorular arasına yerleştirilmesi mümkün olan “Osmanlı Devleti’nde Mâverdî, Ferrâ, Cüveynî, İbn Cemâa ve İbn Teymiyye gibi âlimler seviyesinde siyasî-fıkıhî ahkâmı konu edinen bir metin kaleme alan âlimin var olup olmadığı” hususunun sorgulanması, çalışmanın inceleme kısmının temel meselelerinden birisini oluşturmaktadır.

Hüseyin b. Hasan

Orta karar bir yaşama kani ol
İnsanlar arasında adının anılmasının peşinden koşma
Yiğit hayır üzere kalmaya devam eder
Kendisine işaret parmakları doğrultulmadıkça

Hüseyin b. Hasan¹

Risâlenin müellifi Hüseyin b. Hasan’ın hayatına dair tafsilatlı bilgiler bulunmamaktadır. Eldeki verilerle ulaşılabilecek tespitler onun Osmanlı kâdısı olduğu noktasında hemfikirdir. Bu bilgi, bizzat müellif tarafından da tekrar edilmektedir. O, eserinin kâdılıkla ilgili değerlendirmelerini aktardığı kısımda, kendisini Hz. Peygamber’in “Kâdılar üç bölüktür, iki bölümü cehennemde, biri cennettedir” hadisinde zikredilen “cennetlik kâdılardan” kılmasını Yüce Allah’tan temenni etmektedir.² Yine *Letâ’if*’in nüshalarından birinde, hem zahriye kısmında hem de müellifin isminin zikredildiği ilk yerde bu temenniye atıfla derkenar bilgisi olarak “*mine’l-kudât* [kâdılardan]” ifadesinin yer alması bu bilgiyi teyit etmektedir.³

1 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 65^b-66^a.

2 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 4^b. Hadis için bk. İbn Mâce, “Ahkâm”, 2-3; Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 1-3.

3 Hüseyin b. Hasan, *LE*, zahriye; vr. 1^{a-b}. Zahriyedeki notta “Hüseyin b. Hasan’ın Sultan Selim dönemi kâdılarında olduğu ve *Letâ’ifu’l-Ekâr*’ı İbrâhim Paşa için telif ettiği” bilgisi kayıtlıdır.

Klasik ve çağdaş literatürde de müellifin mesleğine dair bu bilgi tekrar eder. Sözgelimi Kâtip Çelebi, Hüseyin b. Hasan'ın Sultan Selim Han dönemi kâdılarından olduğunu nakletmekte ve eserinin adını *Letâ'ifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr* olarak vermektedir.¹ Çağdaş müelliflerden Corci Zeydan ve ondan naklen Ömer Rıza Kehhâle ise aynı bilgiyi tekrar etmektedirler. Ancak Zeydân ve Kehhâle'ye göre yazarın tam adı Hüseyin b. Hasan es-Semerkandî'dir.² Aynı bilgi muasır bazı çalışmalarda da aynıyla tekrarlanmaktadır.³ Bağdatlı İsmâil Paşa ise “müellifin Selim Han dönemi kâdılarından olduğu” bilgisini tekrarlamakta ancak tam adını “Kâdızâde Hüseyin b. Hasan el-Kustantîni er-Rûmî el-Hanefî” olarak nakletmektedir.⁴ Bu durumda Hanefî kâdısı olduğu noktasında ihtilâf bulunmayan müellifin nisbesinin Semerkandî yahut Kustantîni/Rûmî/Kâdızâde olması noktasında bir ihtilâf bulunmaktadır. Eserini Arapça olarak İbrâhim Paşa'ya ithaf etmesinden hareketle müellifin Sultan Selim sonrasında da mesleğine devam ettiği ve Paşa'nın Rumeli yahut Mısır Beylerbeyliği döneminde kâdılık yaptığı da bir ihtimal olarak mevcuttur. Ancak ulaşabildiğimiz bilgilerden hareketle bu konuda kesin bir sonuca ulaşmak mümkün gözükmemektedir.

Hüseyin b. Hasan'ın doğum tarihine dair bir bilgiye ulaşmak da mümkün olmamıştır. Kimi müellifler *Letâ'ifü'l-Efkâr*'ın yazıldığı tarihi dikkate alarak onun vefat tarihini 936/1529 civarı olarak göstermektedirler.⁵ Mafih eserinde içinde bulunduğu zamanı bu şekilde belirleyen müellif hakkında mevcut bilgiler ışığında kesin olarak söylenmesi mümkün olan yegâne husus, onun anılan tarihte hayatta olduğudur.

- 1 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, (haz. Mehmet Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, II, 1552.
- 2 Corci Zeydan, *Tarihü Âdâbi'l-Lügati'l-Arabiyye*, Kahire: Dârü'l-Hilâl, ts., III, 365; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifin: Tercimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs el-Arabî, ts., III, 319. Corci Zeydan eserin Viyana'daki bir nüshasına atıfta bulunmaktadır.
- 3 Hüseyin Yılmaz, *The Sultân and The Sultânate: Envisioning Rulership In The Age Of Süleymân The Law-giver (1520-1566)*, Doktora tezi, Harvard University, Cambridge, Massachusetts: 2005, s. 128; Abdul Azim Islahi, *İslâm İktisat Düşüncesi ve Kurumları (16. Yüzyıl)*, (çev. Kadir Yıldırım), İstanbul: İktisat Yayınları, 2017, s. 220; Muhammed el-Hızır Hüseyin, *Mevsûatü'l-A'mâlî'l-Kâmile li'l-İmâm Mubammed el-Hızır Hüseyin*, (der. Ali er-Rıza el-Hüseynî), Suriye: Dârü'n-Nevâdir, 1431/2010, X, 64.
- 4 Babanzâde Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâ'ü'l-Mü'ellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, (nşr. Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmûd Kemal), Ankara: MEB, 1951'den ofset baskı, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, ts., I, 318. İsmâil Paşa müellifin Kâdızâde olarak mâruf olduğunu ifade etmektedir.
- 5 İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, 318. Kehhâle, “936/1530'da hayattaydı” kaydını düşmektedir. *Mu'cemü'l-Müellifin*, III, 319.

Letâ'ifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr

Hüseyin b. Hasan'ın *Letâ'ifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr* adını verdiği ve Kanûnî Sultan Süleyman devri vezîriâzamı İbrâhim Paşa'ya (vezîriâzamlık dönemi: 1523-1536) ithaf ettiği¹ ansiklopedik mahiyetteki bu eser Arapça olarak muhtemelen 936/1529 yılında kaleme alınmıştır. Zira müellif eserinin peygamberlerin/halifelerin tarihini anlattığı kısmında 935/1529 yılına kadarki gelişmeleri ele aldığını ifade etmekte, son olay olarak ise Muharrem 936 yılında Sultan Süleyman'ın ikinci Macaristan seferinden İstanbul'a dönüşünü aktarmaktadır.²

*Letâ'ifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr*³ beş ana bölüm (*bâb*) ve altmış altı alt bölümden (*fâsıl*) oluşur.⁴ Bâb başlıkları “Siyâset ahkâmı”, “Hz. Âdem'den 935 [1529] yılına kadar Haremeyn halifelerinin tarihi”, “Edebiyyât”, “Övülen ve yerilen huylar” ile “Mahlûkâtın acâibine ve mevcûdâtın garâibine dair” adlarıyla sıralanmaktadır.

Eserin yazım amacı olarak Hüseyin b. Hasan “kemâle ermiş gönüllerin âdâb öğrenme ihtiyacı” ile “tarihî hadiseleri zabıt altına alma taleplerine” işaret etmektedir. Eser bu özelliklere sahip kişi olarak resmedilen dönemin vezîriâzamı İbrâhim Paşa'ya ithaf edilmiştir. Son derece seçkin vasıflarla tavsif edilen İbrâhim Paşa, müellife göre “Zamanın başlangıcından itibaren yeryüzüne bir dengi ve benzeri gelmeyen bir vezîriâzamdır. O, [devletin] kıymetli bir direği, ikbal ve yüce bir şeref sahibi, âlemdeki ümerânın büyüklüklerinin destekçisi, Arap ve Acem meliklerinin itaatlerinin sahibi, ulemânın mertebelerini en yükseklerle çıkartan, yüce inâyeti sayesinde âfâkta adalen ti görünür kılandır. Yüce Allah'ın kudsî nefislerle desteklediği kişi odur.

1 Hüseyin b. Hasan, *Letâ'ifü'l-Efkâr*, vr. 2^a.

2 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 7^a, 58^b-59^a.

3 Eserin adı Ankara nüshasında *Câmiü'l-Letâ'if ve Kâşifü'l-Esrâr* (vr. 63^a) Süleymaniye/Esad Efendi nüshasında ise *Câmiü'l-Letâ'if* olarak geçmektedir (vr. 1^b). Yukarıda isimleri geçen Kâtip Çelebi, Bağdatlı İsmâil Paşa, Corci Zeydan ve Ömer Rıza Kehhâle'den başka Bursalı Mehmed Tahir de eserin ismini *Letâ'ifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr* şeklinde kaydetmekte ve İbrâhim Paşa için telif edildiği bilgisini tekrarlamaktadır, bk. *Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye*, s. 17.

4 Ankara ve Süleymaniye/Esad Efendi nüshaları dört bâbdır. Bu eserlerde edebiyât başlıklı bölüm yer almaz. Zeydan muhtemelen eserin Viyana'daki nüshasından hareketle beş bölüm olduğunu söyleyerek “edebiyât” başlıklı bölümü zikretmektedir. Zeydan, *Târihü Adâbi'l-Lügati'l-Arabiyye*, III, 365.

[Allah] onu sultana yakınlık (*ünsiyet*) vezirliği ile mükerrerrem ve şerefli kılmış, ona en yüce mertebeleri hakiki kemâlâtıyla birlikte lutfetmiş ve onu doğru fikir ve keskin re'y ile beşeriyet mertebelerinin nihayetine ulaştırmıştır. Sarılmaz adaleti sayesinde İslâm milletinin temel dayanaklarını önüne sermiş, büyük kararlılığı ve tesiri sayesinde sultanlık devletinin esasını onun için tesis etmiştir. O bilgili müşavir, ulemânın merâtibini yücelten, zamanın Âsaf'ı, devranın İyâs'ı, Sultan Süleyman'ın keskin kılıcı, kahraman, cesur, akıllı, âdil, doğru fikirli, saltanatı ayakta tutan kişi, Sultan'ın karîni, Mohaç Seferi'nin fikir babası ve ikbal ve şeref sahibi" bir idarecidir.¹

Tüm bu taltifkâr ifadelerle işaret edilen bu vasıflar aynı zamanda klasik metinlerin ideal yöneticilerde bulunmasını gerekli gördüğü neredeyse tüm özellikleri kapsamaktadır. Bu yönüyle henüz giriş kısmında Hüseyin b. Hasan, klasik birikimin farkında olduğunu okuyucuya ihsas ettirmektedir. Yine geleneği takip ederek kitabına noksan nazarıyla bakılmamasını zira insanın hata ve nisyandan masun olmadığını² söyleyerek mukaddimesini sonlandırır. Eserin beş ana bölümünün başlıkları ve bölüm içerikleri ana hatlarıyla şu şekildedir:

Siyâset Ahkâmı

"Siyâset ahkâmı" başlıklı birinci bölüm saltanata müteallik konular, yönetim kademesinde yer alan vezir ile aralarında müftî, kadı ve münşinin de bulunduğu görevliler ile adalet ve müşavere gibi alt başlıklardan müteşekkil olup, burada konular büyük oranda fikhî kavramlar kullanılarak ele alınmaktadır. *Vâcib*, *müstehab*, *câiz*, *haram* gibi kavramlar yanında, Ebû Hanîfe ve Şâfiî gibi mezhep imamı ile diğer bazı fakihlerin görüşlerinden nakillerde bulunulması bu kısmın ayırt edici özellikleri arasında yer alır. Bölüm İslâm siyâset düşüncesi metinleri içerisinde özellikle siyasî-fikhî hükümleri konu edinen ahkâm-ı sultâniyye eserleriyle benzeşmekte, devlet başkanlığı, vezirlik, meşveret ve adalet ile ilgili konuları daha ziyade "sultanın

1 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 2^a, 57^b, 58^b.

2 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 2^a.

amelleri, evsâfı ve yardımcıları” çerçevesinde ele almaktadır.¹ Özellikle tenfiz vezirlerinin gayrimüslimlerden olabileceği yönündeki görüşü sebebiyle Mâverdi'ye atıfta bulunularak onun bu görüşünün tenkit edilmesi,² eserin belli bir fikhî birikimi esas aldığını ve fikhî bir çerçevede değerlendirmelerde bulunduğunu göstermektedir.³

Siyâset bölümünde sultanın vazifeleri “Allah'ın kullarının gözetilmesi/ yönetilmesi (*ri'âyetü ibâdillâh*)” ile “Allah'ın hükümlerinin muhafazası (*hıfzu ahkâmillâh*)” olarak belirlenir.⁴ *Letâ'ifü'l-Efkâr*'dan önce kaleme alınmış ahkâm-ı sultâniyye kitaplarının da ortak vurgusunu teşkil eden⁵ bu iki vazifenin ulaştıracığı birtakım sonuç ve yükümlülükler (*semeretü's-saltana*) bulunmaktadır: a) Memleketlerin korunması, b) insanların güvenliğinin sağlanması, c) malların muhafazası, d) ilmin yaygınlık kazanması, e) dinin baskın bir şekilde ortaya çıkması, f) zulmün kökünün kurutulması, g) isyancıların (*buğât*) bastırılması, h) aşırı gidenlere mâni olunması, i) bozgunculuk çıkartanların cezalandırılması ve j) yolların güvenliğinin sağlanması.⁶

Esas itibarıyla devletin ve reâyanın korunması, güvenliğinin sağlanması ve böylece istikrarlı bir topluma ulaşılması çerçevesinde şekillenen bu *semereler* sultanın adaleti temin etmesine olan vurgusu açısından da önemlidir. Osmanlı siyâset düşüncesi metinlerinin önemli bir kısmında merkezî bir vurguya sahip olan adalet dairesinin “devlet, asker, mal, reâya ve adalet”

1 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 2^b-7^a.

2 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 4^a. Mâverdi'nin bu görüşü erken dönemden itibaren fukaha tarafından tenkit edilmiştir. Sözelimi Cüveynî'nin (ö. 478/1085) önemli metodolojik problemlerle kaleme alındığını ileri sürdüğü *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'yi eleştirdiği konular arasında zimmînin tenfiz veziri olarak atanmasına verilen cevaz da yer almaktadır (*el-Gıyâsî: Gıyâsü'l-Ümem fi'l'tiyâsi'z-Zulem*, nşr. Abdülazim ed-Dib, 2. bs., el-Mektebâtü'l-Kübra, [y.y.] 1981, s. 155-158). Mâverdi'nin ilgili görüşlerini krş. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye [ve'l-Vilâyâtü'd-Diniyye]*, (nşr. Ahmed Câd), Kahire: Dârü'l-Hadis, 2006, s. 58-59. Zimmînin tenfiz veziri olarak atanabileceğine dair görüşü Hırakî'ye nisbet eden Ferrâ ise, doğrudan bir hüküm vermek yerine Ahmed b. Hanbel'den bu atamanın câiz olmadığı görüşünü nakletmektedir, Ebû Ya'la el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, (nşr. Mahmûd Hasen), Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1994, s. 38-39.

3 Eserin bu bölümünün tahliline dair bk. Özgür Kavak, “Bir Osmanlı Kâdisının Gözüyle Siyâset: *Letâ'ifü'l-Efkâr* ve *Kâşifü'l-Esrâr* Yahut Osmanlı Saltanatını Fıkıh Diliyle Temellendirmek”, *MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2012): 95-120.

4 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 2^b.

5 Halifelerin vazifelerine dair fukahanın değerlendirmelerini krş. Mâverdi, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 40-41; Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 33-34; Cüveynî, *el-Gıyâsî*, s. 180-231; İbn Teymiyye, *Şerhü's-Siyâseti's-Şer'iyye*, s. 338; İbn Cemâa, *Adl'e Boyun Eğmek*, s. 40-44.

6 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 2^b.

unsurlarının tahakkuku olarak da görülmesi mümkün olan bu vazifeler,¹ ilmî yaşamın desteklenmesi hususunu öne çıkartması açısından da dikkat çekicidir.

Bu iki noktaya *vâcip* kavramı çerçevesinde işaret edildikten sonra, sultanda bulunması uygun görülen bazı özelliklere temas edilmektedir. Bu kısımda dile getirilen düşünceler, daha ziyade ahlâkî bazı hasletleri öne çıkartmaktadır. Sultan olmak için gerekli şartlara eserinde yer vermeyen Hüseyin b. Hasan,² bu çerçevede dile getirdiği hususları biraz da bu suskun kalışı sebebiyle *vâcip* kavramı ile değil, *hasen* kavramı ile ifade eder: i) Kibir, kendini beğenme (*ucb*) ve gurura kapılmaktan kaçınmak, ii) susmaya özel bir önem vermek ve konuştuğu zaman güzel kelimeler seçmek, iii) dinleyenlerin işitebileceği ölçüde yüksek bir sesle konuşmak, iv) herhangi birini cezalandırmakla tehdit ettiğinde bunu işlenen suçun seviyesine uygun tutmak, v) gazaba gelmekten kaçınmak, vi) sır tutmayı bilmek, vii) sıklıkla istişâreye başvurmamak, viii) işlerin varacağı noktalar konusunda her daim tetikte olmak, telafisi mümkün olmayan şeylere kapı aralamamak, ix) tüm vaktini tek bir konuya hasrederek geçirmemek, x) *lehive* sıkça dalmamak, xi) vaktini duruma uygun olan şekillerde geçirmek, xii) devlet işlerinde kifâyetli olan kimselerden yardım almak, xiii) şeriat ve memleket maslahatlarının önüne hiçbir şeyi geçirmemek.³

Matlup bir yönetim için dinî-ahlâkî bir çerçeve çizmeyi hedefleyen bu maddelere riâyet etmesi tavsiye edilen sultanın, saltanatla ilgili işleri ni yürütürken tüm gayretini şu on hususa harcaması uygun görülür: i) Komutanlar, askerler ve savaş aletleri tedarik etmek suretiyle İslâm dinini muhafaza etmek, ii) şeriata bağlılığını sürdürmek, iii) memleket dâhilinde olup bitenlerden, kalelerin ve sınır boylarının ahvâlinden haberdar olmak, iv) bozgunculuk çıkartan kimselere engel olup, aşırılıklara sapan kimseleri

1 Osmanlı siyâset metinlerinde adalet kavramının aldığı şekle dair bir değerlendirme için bk. A. Ergene Boğaç, "On Ottoman Justice: Interpretations in Conflict (1600-1800)", *Islamic Law and Society*, VIII/1 (2001): 52-87.

2 Hüseyin b. Hasan böylece fıkıh ve kelâm âlimlerinin ekserisince halife olmak için şart koşulan Kureyş'e mensup olma meselesini de gündeme getirmemiş olmaktadır.

3 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 2^b-3^a.

bu tutumlarından vazgeçirmek için cezalar tatbik etmek, v) haramları işleyenlere engel olacak had cezalarını uygulamak, vi) mertebelerine göre komutanlara, âlimlere ve insanlar nezdinde saygınlık kazanmış dindarlara geçimlerini sağlamalarına yetecek ödemelerde bulunmak, vii) insanlardan alınması gereken malları adalet ve hakkaniyet ilkesine bağlı kalarak almak, viii) güvenilir, nasihat vermeye ehil ve muktedir kimseleri istihdâm etmek, ix) vaktinin çoğunluğunda mezâlimleri açığa çıkartmak ve adalet farzasını yerine getirmek amacıyla dava dinleme meclisleri teşkil etmek, x) kâinatta olup bitenlere muttali olmaya çalışmak.¹

Peygamberler ve Halifeler Tarihi

Büyük oranda fikhî-ahlâkî çerçevede dile getirilen bu düşüncelerin akai binde “Hz. Âdem’den 935 yılına kadarki halifeler” hakkında bilgi veren ikinci bölüme geçilir. Kısa bir dünya/İslâm tarihi mesabesindeki bu bölümde “Haremeyn’e hâkimiyet” ilkesi merkeze alınarak peygamberler tarihine den halifeler tarihine geçilir. Dört Halife, Emevîler, Abbâsîler, Fâtımîler, Zengîler ve Eyyûbîler, Gaznelîler, Selçuklular ve nihayetinde Memlûkler gibi devletlerin tarihlerine temas edilir. Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman’ı da halifelerin arasında sıralamasıyla bir yandan Osmanlı siyasî tarihini dünya tarihine eklemlerken, öte yandan bahsi geçen iki Osmanlı sultanını ilk insandan bu yana hükümrân olan meşrû halifeler arasında zikretmesiyle ayrıca önem arz eder.²

Bu bölümde her halife/sultan için yapılan yorumlar, müellifin nazarına da halifede/sultanda bulunması gereken hasletler ile bulunmaması gereken vasıfların neler olduğu hakkında da fikir vermektedir. Eserin bu kısmının tafsilatlı tutulmasında, müellifin bahsi geçen hedeflerinin yanı sıra, İbrâhim Paşa’nın “tarihe son derece meraklı”³ bir devlet adamı olarak tanınmasının da etkisi olabilir.⁴

1 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 3^a-3^b.

2 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 7^a-59^a.

3 Feridun Emecen, “İbrâhim Paşa, Makbul”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ibrahim-pasa-makbul> (25.02.2018).

4 Eserin bu kısmını konu alan müstakil bir inceleme için bk. Özgür Kavak, “Zaman Osmanlı’ya Doğru Akarken: Bir Osmanlı Âliminin Penceresinden Dünya Tarihi”, *Hece*, sy. 186-188, (2012): 463-469.

Eserin ilk bölümünde büyük oranda fikhî bir perspektiften hareketle nazârî çerçevesi çizilen hükümdarlık meselesi peygamber, halife ve sultanların tarihlerine yer verilen ikinci bölümde, somut karşılıklarıyla ele alınmaktadır. Hz. Âdem'den Kanûnî Sultan Süleyman'a kadar siyasî idareyi elinde tutan, kendisinin üstünde başka bir siyasî otorite bulunmayan kişiler içerisinde Hüseyin b. Hasan'ın olumlu özellikler olarak öne çıkarttığı hususların başında sultanın âdil olması gelmektedir.¹ Adaletin dışında öne çıkartılan diğer olumlu özellikler şöylece sıralanabilir: Akli başında olmak,² ilim ehline, sâlih ve âbid kimselere muhabbet besleyip onlarla istişare etmek,³ emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker prensibine dikkat etmek,⁴ mezâlim mahkemeleri kurarak davaları dinlemek,⁵ mütevazı⁶ ve cesur olmak,⁷ zulme mâni olup vergileri düşük tutmak,⁸ dindar, sâlih ve takvâ sahibi olmak,⁹ küffârla cihad etmek,¹⁰ medreseler ve mescitler inşa etmek,¹¹ sünneti ihyâ, bid'atleri ilgâ etmek,¹² bir sene hac, bir sene gazâ etmek,¹³ askerin durumunu teftiş etmek,¹⁴ fazilet sahibi,¹⁵ Kur'ân hâfızı,¹⁶ vakur olmak,¹⁷ memleketi mamur

1 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 20^b, 22^a, 24^b, 26^a, 28^{a-b}, 30^a, 33^b, 37^a, 39^{a-b}, 41^b, 42^{a-b}, 46^a, 52^a, 53^b, 54^a, 59^a.

2 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 22^a, 24^b, 26^a, 33^{a-b}, 34^a, 41^b, 42^b, 44^b, 46^a, 53^b.

3 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 26^a, 32^b, 33^b, 45^b, 52^a. "Âlimleri, fukahayı ve sâlih kişileri sevip ziyaret etme" vasfı için bk. vr. 20^a, 24^b, 26^a, 32^b, 33^b, 45^b, 52^a.

4 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 33^b, 57^a.

5 Hüseyin b. Hasan, *LE*, 20^b, 21^{a-b}, 24^b, 27^b, 28^a.

6 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 24^b, 52^a.

7 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 28^a, 30^a, 32^a, 32^b, 33^{a-b}, 59^a.

8 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 28^a, 32^b, 33^b, 41^b.

9 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 20^b, 24^b, 27^b, 28^b, 32^a, 33^a, 34^a, 38^a, 42^b, 44^b. Ayrıca, "Zâhid" (vr. 20^b, 33^b); "Cemaatle namaz kılmaya devam eden, nafil oruç tutan ve Kur'ân okuyan" (vr. 38^b); "Şeriata tâbi olan" (vr. 45^b) gibi vasıflar da bu çerçevede görülebilir.

10 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 20^a, 38^b. Müellif, Malazgirt Zaferi'ni, "İslâm'da nazîri yok" cümlesiyle överken, (*a.g.e.*, vr. 32^a), Moğaç Savaşı'nı Çaldıran ve Mercidâbık'tan daha büyük ve önemli bir savaş olarak görerek, bu zaferi "İslâm'ın bidâyetinden şu güne değin bir benzeri daha görülmedi" ifadesiyle betimlemektedir, (*a.g.e.*, vr. 58^a).

11 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 20^a, 42^b.

12 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 20^b, 27^a, 41^b, 42^b, 44^a. Klasik literatürde daha ziyade müceddidler için uygun görülen bu vasaif yer vermesinden Hüseyin b. Hasan'ın siyasî tecdidi mümkün gören müellifler arasında yer aldığı anlaşılmaktadır.

13 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 26^a.

14 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 26^a.

15 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 30^a.

16 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 32^b.

17 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 33^a.

kılıp kazançları arttırmak,¹ çeşitli vakıfları olmak,² âlim, ilme düşkün ve kibirten uzak olmak,³ hayırsever, hilim ve kerem sahibi, akrabalarına ih-sanda bulunan,⁴ iffetli, günahlardan uzak duran, beyanı fasih,⁵ Ebû Hanîfe mezhebinde mütefakkih,⁶ sözünde duran,⁷ hüsn-i siyâset sahibi⁸ ve fetihler yapan birisi olmak.⁹ Ayrıca metinde iyi hasletleriyle anılan sultanlar için örnek yönetici olarak genellikle Ömer b. Abdülazîz gösterilmekte, sonraki dönemler için ideal hükümdar profili olarak o öne çıkartılmaktadır.¹⁰ Böylece İslâm tarihinde husûsî bir yeri bulunan sahabe nesli dışında olumlu bir hükümdar modelinin varlığıyla daha sonraki kuşaklara “ulaşılabilir” bir hedef gösterilmek istenmektedir.

Kuşkusuz tüm halife ve sultanlar, yukarıda sıralandığı haliyle olumlu özelliklere sahip değildir. Bu sebeple Hüseyin b. Hasan, halife ve sultanlarda bulunmaması gereken kötü uygulama ve hasletleri yine somut tarihî verilerle sıralamaktadır. Esas itibarıyla olumlanan özelliklerin karşıtlarından oluşan bu vasıfların başında zâlim olmak gelmektedir.¹¹ Âdil idareci vurgusunun doğal bir uzantısı olan bu vasfın dışında ayrıca, mutrib ve mugannî istihdam edip münker meclisleri düzenlemek,¹² Mu‘tezilî olmak,¹³ ehl-i ilmi tahfif etmek,¹⁴ babasını öldürerek tahta geçmek,¹⁵ şerli olmak,¹⁶ cimri,¹⁷ fâsık ve günahkâr olmak,¹⁸ aklı kıt olmak,¹⁹ önüne gelen herkesin sözünü dikkate

1 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 33^b, 34^a, 42^a, 53^b.

2 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 34^a.

3 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 38^a.

4 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 20^a, 33^b, 44^b, 45^b, 52^a.

5 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 52^b.

6 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 53^b.

7 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 53^b.

8 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 22^a.

9 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 22^a.

10 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 20^b, 21^a, 24^b, 28^a, 34^a.

11 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 18^b, 19^b, 22^{a-b}, 23^b, 24^b, 26^b, 27^b, 37^a, 54^b.

12 Hüseyin b. Hasan, bu çirkin uygulamayı başlatanın Yezîd b. Muâviye olduğunu ileri sürmektedir, *LE*, vr. 17^b, 37^b.

13 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 26^b.

14 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 27^a.

15 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 27^b.

16 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 27^b.

17 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 22^a.

18 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 22^a, 32^b, 37^a.

19 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 34^a.

almak¹ ve dirayetsizliği sebebiyle fitnelerin çoğalıp memleketin mamuriyetinin ortadan kalkmasına sebebiyet vermek² gibi sıfatlar yer almaktadır.

Müellif özellikle Fâtımî imamlarından bahsederken kötü uygulama ve hasletler olarak şu hususları sıralar: “Muhtelif haramların mubah kılınması ve alenî olarak işlenmesine izin vermek”,³ “ulûhiyet iddiasında bulunmak”,⁴ “lehiv ve oyunla vakit geçirip içki içmek”⁵ ve “aklı kıt insanlara itimat etmek.”⁶

Edebiyyât

Letâ'ifü'l-Efkâr'ın en kısa bölümünü oluşturan “Edebiyyât” başlıklı üçüncü bölüm, ulaşabildiğimiz üç nüsha içerisinde sadece Reisülküttâb nüshasında bulunmaktadır. Edebiyyât kavramının tarihi göz önüne alındığında oldukça erken bir dönemde bu kavramın kullanılmış olması başlı başına önemi hâizdir.⁷

Eserin İbrâhim Paşa'ya ithaf edildiği hususuyla birlikte düşünüldüğünde bu bölümün esas hedefi “sözü yerli yerince kullanma” özelliğine vurgu yapmak olarak belirmektedir. Hüseyin b. Hasan'ın devlet ricalinde bulunması gereken bir özellik olarak tasvir ettiği bu husus dışında bu bölümde ayrıca, aklın ve zekânın değerine dair açıklamalara ve özellikle siyasî yaşama dair hikmetli sözler içeren bir dizi nükteye yer verilmektedir.⁸

Ahlâk

Kitabın en fazla fasıl içeren dördüncü bölümü “Övülen ve yerilen huylara dair” başlığını taşımaktadır. Kırk fasıldan müteşekkil bu bölümde müellif, İslâm ahlâk düşüncesinin adeta muhassalası olacak değerlendirmelere yer

1 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 29^{a-b}.

2 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 50^a.

3 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 35^b, 36^a.

4 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 36^a.

5 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 37^{a-b}.

6 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 37^a, 43^a.

7 Yukarıda da ifade edildiği üzere Corci Zeydan bizim görme şansı bulamadığımız bir başka nüshada da edebiyât başlıklı bir bölümün yer aldığını ifade etmektedir.

8 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 59^a-61^b. Eserin bu kısmına dair kapsamlı bir inceleme için bk. Berat Açıl, “Akl-ı Selimden Zevk-i Selime: “Edebiyat” Kelimesinin İlk Kullanımı ve Anlamı”, *İnsan ve Toplum*, 2015 (Aralık), V/10: 151-166.

vermekte ve önemli bir kısmı siyâsetçilerin faaliyetlerini doğrudan ilgilendiren temel ahlâkî özellikleri sıralamaktadır. Burada yer verilen fazilet ve reziletler, eserin halife ve sultanların tarihine yer verilen kısmında, hayatları ele alınan siyasî liderlerin değerlendirilmesinde kıstas olarak kullanılmaktadır.

Klasik ahlâk felsefesi kitaplarının aksine ahlâkın kaynağı, ahlâkın dekğişme imkânı ve ahlâk eğitimi gibi temel tartışma alanlarına temas etmek yerine kurgusunu doğrudan fazilet-rezilet denklemi uyarınca yapan müellif, Antik Yunan etkisiyle literatürde tartışılan ifrat ve tefrit bakımından nefsin kuvvetleri ile Galen etkisiyle literatüre giren ahlât-ı erbaa meselelerine doğrudan atıfta bulunmaz. Onun temel hedefi başta devlet ricali olmak üzere kitabın tüm muhataplarının erdemli bir hayat sürmeleri bakımından teşvik edilmeleri, reziletler uyarınca hayat sürmenin tehlike ve zararlarına işaret edilip onların bunlardan sakındırılmalarıdır. Savunulmak istenen görüşlerin farklı toplum katmanlarının önde gelenlerine nispet edilen söz ve şiirlerle teyit edilmesi, üstelik bunun farklı medeniyet birikimlerinden istifade edilecek şekilde yapılması bu kısmın tabir câizse diğer kısımlara göre daha “evrensel” bir çerçevede ele alındığına delâlet etmektedir.¹

Acâibü'l-Mahlûkât

Eserin son bölümü, evrendeki varlıkları, değişik özellikleri olan yaratıkları konu edinmekte ve bu çerçevede cinler ile insanlardan, deniz ve kara hayvanlarına ve hatta nehir ve kaynak sularına kadar farklı bir yelpazedeki mahlûkât hakkında birtakım mâlûmat aktarılmaktadır. Kitabın bu kısmı bir coğrafya atlasını andıracak denli ayrıntılı açıklamalarla doludur ve adeta ikinci bölümdeki tarihî mâlûmata nazîre yaparcasına coğrafi mâlûmatı esas alan değerlendirmelere yer verilmektedir.² Böylece Osmanlı düşünce dünyasında muhtemelen Kazvî'nin (ö. 682/1283) kaleme aldığı *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* adlı coğrafik ve kozmografik eserin

1 Hüseyin b. Hasan, LE, vr. 61a-86b.

2 Hüseyin b. Hasan, LE, vr. 86b-97b.

Türkçe ve Farsça çevirileri vasıtasıyla giren bu konu¹ Hüseyin b. Hasan tarafından muhtasar bir şekilde ele alınmaktadır. Bu bölümün son kısmında Mısır'a ait özelliklere yer verilmesi de bölgede beylerbeyliği yapan İbrâhim Paşa'nın muhatap alınmasıyla doğrudan alâkalı olmalıdır.

Eserin Özellikleri ve Kaynakları

Eserin belli başlı özellikleri arasında bazı fasıl başlarında ele alınan başlıkla ilgili âyet ve hadislerin zikredilerek, konunun hikmet ehline ait sözlerle zenginleştirilmesi ile aralarında İslâm öncesi dönemde yaşamış olanların da bulunduğu Eflatun ve Aristo'dan Râşid Halifeler'e, Câlînûs ve Büzürc-mihr'den Hasan el-Basrî ve Ömer b. Abdülazîz'e, Hipokrat ve Erdeşîr'den, Hz. Âişe ve Abdullah b. Mesûd'a, İbn Mu'tez'den Mütenebbî'ye kadar tarihe mâl olmuş yüz civarında şahıstan yapılan nakillere yer verilmesi yer almaktadır. Bu isimlerin çeşitliliği müellifin birikimi ve ilgileri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Eserdeki bu kabil özellikler klasik dönem siyâset metinlerinin büyük çoğunluğunda görülen yazım özellikleriyle benzeşmektedir.

Hüseyin b. Hasan'ın kitabını telif ederken hangi kaynakları kullandığını birebir tespit etmek mümkün değildir. Ancak onun özellikle tarihî mâlûmatı aktardığı kısımda yer verdiği müellifler arasında *Târîhu'l-Yemînî* adlı eserin yazarı Ebû Nasr Muhammed Utbî (ö. 1036/427), İbn Asâkir (ö. 1176/571), Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 1256/654), İbn Hallikân (ö. 1282/681), Dârânî (ö. 1363/764) ve İbn Kesîr (ö. 1373/774) gibi önemli tarihçiler yer almaktadır. Bu kısmın dışında kendisinden nakilde bulunulan müellifler arasında Zemahşerî (ö. 1144/538),² Harizmî [el-Bîrûnî] (ö. 453/1061),³ es-Semerkandî⁴ ve muhtemelen Taşköprîzâde

1 Kazvîni öncesi ve sonrası Acâibü'l-Mahlûkât literatürüne ve Kazvîni'nin eserinin Türkçe tercümelerine dair bir değerlendirme için bk. Günay Kut, "Türk Edebiyatında Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi Üzerine", İstanbul: *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, Tebliğler: Türk Edebiyatı, I*, (1985): 185-193.

2 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 60^a. Zemahşerî'den "Zekânın övgüsüne dair" başlıklı fasılda alıntı yapılmaktadır.

3 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 92^{a-b}. el-Harizmî [el-Bîrûnî]'den "Kara ve denizdeki acayip mahlûkâta dair" başlıklı fasılda alıntı yapılmaktadır.

4 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 92^b. "Kara ve denizdeki acayip mahlûkâta dair" başlıklı fasılda Zülkarneyn'in yetmiş farklı dil bilen bir topluluk hakkında bilgi toplama çabasına dair bir alıntı yapılmaktadır.

(ö. 968/1561)¹ bulunmaktadır. Yine özellikle Şâfiî ve Hanefî mezhebi-ne ait görüşlere yer verilmesinden, isimleri metin içerisinde yer almasa da, fûru-i fıkıh kitaplarının kaynak olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eserde yer verilen nükte ve özlü sözlerin önemli bir kısmı Mısırlı edip ve âlim Cemâleddin Vatvât'ın (ö. 718/1318) *Gurerü'l-Hasâ'isi'l-Vâzıha ve 'Urerü'n-Nekâ'isi'l-Fâzıha* adlı eserinde de yer aldığından bu kitabın da müellifin kaynakları arasında olduğu söylenebilir. Birbirinden farklı birçok konuyu bir arada ele alan eserin, teamüllere aykırı bir şekilde vezî-riâzam olan İbrâhim Paşa'ya² Osmanlıların âlem tasavvurunu bir bütün halinde vermeyi hedeflediğini ve bu sebeple ansiklopedik bir mahiyet arz eden bir başucu kitabı olarak tasarlandığını söylemek mümkündür.³

Değerlendirme

Bir Osmanlı kadısı tarafından on altıncı yüzyılda kaleme alınan *Letâ'i-fü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr*, kavram ve değerlendirmelerin yerli yerinde oluşuyla dikkat çeken nevi şahsına münhasır bir eserdir. Atıfta bulunduğu şahıs ve kitaplardan anlaşılacağı üzere son derece zengin bir birikimden haberdar olarak söz söyleyen müellif, eserinde oldukça üst düzey bir dil yakalamayı başarmıştır. Nitekim zaman zaman alıntı yaptığı şahısların ardından “Bu fakir der ki...” ifadesiyle kendi düşüncelerini ve şiirlerini de dile getirerek bilgisine olan özgüvenini ortaya koymaktadır.⁴

Hüseyin b. Hasan, eserinde siyâsî-fikhî ahkâma dair kendisinden önceki Osmanlı bağlamında ehemmiyetini yitiren bilgileri aynıyla tekrarlamak

1 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 94^b. Müellif, *Nevâdirü'l-Ahbâr* adlı bir eserden “Garip hadiselerle dair” başlıklı fasılda alıntı yapmaktadır. Taşköprizâde'nin bu başlıkta bir eseri bulunmaktadır: “*Nevâdirü'l-Ahbâr fi Menâkıbi'l-Ahyâr*. Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiîn ile din, hukuk, kelâm, tıp, astronomi âlimleri ve filozofların menkıbelerine dairdir.” Yusuf Şevki Yavuz, “Taşköprizâde Ahmed Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/taskoprizade-ahmed-efendi> (03.03.2018).

2 İbrâhim Paşa ve dönemi için bk. Ebru Turan, *The Sultân's Favorite: İbrâhim Pasha and the Making of the Ottoman Universal Sovereignty in the Reign of Sultân Süleyman (1516-1526)*, Doktora Tezi, Chicago Üniversitesi, Chicago, Illinois: 2007, s. 106-239.

3 Bu yönde bir tespit için bk. Yılmaz, *The Sultân and the Sultânate*, s. 68; a.mlf. *Caliphate Redefined the Mystical Turn in Ottoman Political Thought*, Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2018, s. 82-83. Abdurrahman Atıl ise Bilim ve Sanat Vakfı'nda yukarıda bahsi edilen sunumumuzu müzakeresinde eserin *edebî'l-vezîr* türü içerisinde değerlendirilebileceği kanaatini belirtmiştir.

4 Mesela bk. Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 61^b, 65^b, 74^b, 86^a.

yerine, verili kabul ettiği hususları esas alarak içinde bulunduğu dönemde dile getirilmesi gereken ve büyük çoğunluğu yukarıda incelenen mevzuları öne çıkartmaktadır. Eserde ele alınan konular, kurumların yapı ve işleyişinden ziyade, bu kurumlarda görev alacak veya hâlihazırda görevde bulunan kişilerin evsâf ve amellerine odaklanmaktadır. Bu durum, kitabın “mülkel leflerin amelleri” bağlamında ve dolayısıyla fıkıh ilminin bakış açısıyla ele alındığını göstermektedir.¹ *Letâ'ifü'l-Efkâr*'dan hareketle rahatlıkla Osmanlı ulemâsının “siyasî-fikhî ahkâm” olarak nitelenmesi mümkün olan ahkâm-ı sultâniyye sahasındaki birikimin farkında oldukları² ve bu birikimi yaşadıkları döneme hitap edecek şekilde yeniden düzenleyerek eser telif ettikleri sonucuna ulaşmak mümkündür.³ Devlet kademelerinde ve ilmiye sınıfı içerisinde yüksek mevkilere gelmediği halde, fıkıh dilini kullanarak devrin vezîriâzamına ithâfen eser telif edebilen Hüseyin b. Hasan'ın eseri bu hususun somut bir göstergesidir.

Osmanlıların kendilerine has bir dünya tarihi tasavvurlarının olup olmadığı ve kendilerinden önceki İslâm devletleriyle aralarındaki ilişkiyi nasıl anlamlandırdıkları meselesi Osmanlı tarih yazıcılığı açısından olduğu kadar siyâset düşüncesi açısından da başlı başına incelemeyi hak edecek

1 İbrâhim Paşa'yı konu edinen doktora çalışmasında “16. Yüzyılın başlarında kurumun başındaki kişi hâlâ kurumun bizzat kendisinden daha önemliydi” tespitini yapan Turan'ın bu ifadesi (*The Sultan's Favorite: İbrâhim Pasha*, s. 110-111) Osmanlı'da kurumsallaşmanın bir türlü yerleşmemiş olmasından ziyade, dünya tasavvurları fıkıh ilmi çerçevesinde şekillenen devlet ricalinin doğal bir refleksi olarak görülebilir. Zira bu tasavvura göre asıl olan, Allah katında sorumluluk sahibi mükelleftir. Bu sebeple, kurumsal işleyişten ziyade onun evsâf ve amelleri önemlidir. Bu hususta sağlıklı bir mesafe katedildiğinde, bir başka ifadeyle temel dini/ahlâki ilkelere uygun bir idare tatbik edildiğinde kurumsal yapı ve işleyiş de mecrasını bulacaktır.

Fıkıh eserleriyle ilgili bu tespitimiz Osmanlı'da kurumların yapı ve işleyişine odaklanan eserlerin kaleme alınmadığı anlamına gelmemektedir. Zira özellikle 16. yüzyıldan itibaren telif edilen eserlerde kurum merkezli yaklaşımların görülmeye başladığı anlaşılmaktadır. Sözgelimi Hüseyin Yılmaz, *Kitab-ı Mesalih-i'l-Müslimin* isimli kitap ile Lütfi Paşa'nın *Asafnâmesi*'ni bu çerçevede görmektedir, bk. *Notlar 14, Osmanlı Siyâset Geleneği ve Avrupada Doğru Sorunu*, İstanbul 2005, s. 16.

2 Mesela fikhî kendisini gösterdiği kısımlardan birisi devlet ricalinin mezheplerine ilişkin değerlendirmelere yer verildiği kısımdır. Bu çerçevede halife ve sultanların tarihini ele alan kısımda zaman zaman hâkim mezhep olgusuna değinilmektedir. Eserde yer alan “Abbâsî emirlerinin zamanında hüküm Ebû Hanîfe'nin mezhebine göreydi”, (*LE*, vr. 25^b), “Memlüklerde Hanefilikten Şâfilîye geçen ilk melik Baybars'tır” (*LE*, vr. 41^b) gibi cümleler müellifin hâkim mezhep olgusunu dikkate aldığını göstermektedir.

3 Nitekim Osmanlı döneminde aralarında Gazzâlî ve İbn Teymiyye gibi müelliflerinkilerin de bulunduğu çok sayıda eser tercüme edilirken, mütercimler ilave ve çıkartmalarda bulunmuşlardır. Bu durum onların ele aldıkları metinleri içinde bulundukları durumla uyumlu hale getirme çabası olarak görülmelidir. Benzer bir özellik şerh formunda kaleme alınan eserler için de geçerlidir.

ehemmiyettedir. Gerek Osmanlı ilmiyesinin, gerekse siyasî ve askerî ricalin kendi devletlerini genel mânada dünya tarihi içerisinde, özel olarak ise İslâm tarihinin akışı içinde nasıl bir mevkie yerleştirdikleri sorusuna cevap teşkil edecek oldukça külliyatlı ve etkili klasik dönem metinlerini bulmak mümkündür. Özellikle İbn Haldun'un (ö. 808/1406) tarihçiliğinden etkilenen ilmiye ve kalemiye mensubu rical bu hususa ehemmiyetle eğilmiş, Osmanlı Devleti'nin idamesi problemini aşmaya çalışırken farklı imparatorluklarla Devlet-i Aliyye'yi mukayese etmişlerdir. Böylesi bir mukayese ise ister istemez Osmanlı Devleti'ni dünya ve İslâm tarihi içerisinde konumlandırma ve anlamlandırma çabalarını beraberinde getirmiştir.¹

Öte yandan Osmanlı siyâset düşüncesinin önemli problem alanlarından birisi olan Osmanlı hanedanının meşruiyetini nereden aldığı meselesi de bu sorulara verilecek cevaplarla yakından ilgilidir. Zira tevarüs yoluyla kendilerine geçen muteber bir soya sahip olmadıkları yönünde değerlendirmelerle yüzleşen Osmanlıların kendi meşruiyetlerini nasıl inşa ettikleri, ne gibi argümanları işlettikleri meselesi de doğrudan Osmanlıların dünya ve İslâm tarihi içerisindeki konumlandırılışıyla yakından alakalıydı.

Letâ'ifü'l-Efkâr'ın "Hz. Âdem'den 935 yılına kadarki halifelerin tarihini" ele alan bölümü, yukarıda yer verilen bazı meselelere cevaplar içerecek bir mahiyet arz etmektedir. Dünya tarihinden İslâm tarihine panoramik bir seyahati hâvi bu kısımda insanlığın başlangıcını Hz. Âdem'e dayandırmak ve dünya tarihini yazmaya onunla başlamak, tarihi yazının icadıyla başlatmaya alışmış modern zihinler için muhtemelen yadırganacak bir tutumdur. Fakat Hüseyin b. Hasan, ait olduğu kültür ikliminin bu olağan kabulünü eserine aynıyla alarak bu bölümü "Yaratmanın başlangıcı" adını verdiği fasılla başlatmaktadır.

Letâ'ifü'l-Efkâr'da hilâfete geliş yöntemiyle ilgili nazarı bilgilere yer verilmemektedir. Ancak metnin tarihe ayrılan ikinci kısmındaki muhtelif vesilelerle dile getirilen değerlendirmelerden anlaşıldığı kadarıyla ilk dört halife için icmân oluşması ve bey'at, diğerleri için ise sadece bey'at vurgusu

1 Hüseyin b. Hasan'a gelen süreçte Osmanlı tarih yazıcılığına dair değerlendirmeler için bk. Abdülkadir Özcan, "II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sy. 2 (2013): 141-153.

öne çıkmaktadır. Bunun dışında meselenin dört halife sonrası aldığı şeklin meşruiyet çerçevesine dair bir değerlendirmeye eserde rastlanılmamaktadır. Müellifin tespitlerine göre Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer “ashab icmâi”,¹ Hz. Osman “şûra”,² Hz. Ali ise “Ensâr ve Muhâcirlerin büyüklerinin teşvik ve ısrarıyla” halife olmuştur.³ Hz. Ömer’in hilâfetinde “istihlâf” olgusundan bahsetmeyen müellif, Hz. Ali’nin vefat ânında kendisinden istihlâfta bulunmasını isteyenlere “Resûlullah’ın size bıraktığı haliyle bırakacağım” cevabını verdiğini söylemektedir.⁴ Hz. Ali’nin ardından insanlar “Beşinci halife, Hasan b. Ali’ye bey’at etmişler”,⁵ Hz. Hasan hilâfetten çekildiğinde ise “Muâviye b. Ebû Süfyân’ın hilâfeti üzerinde icmâ gerçekleşmiştir.”⁶

Muâviye’den sonra Yezîd’in başa geçiş yöntemi üzerinde de herhangi bir değerlendirme yapılmaz. Yalnızca mevcut durumu ifade etmek için “hilâfet” kavramı yerine “imâret” kavramı kullanılır. Halifeler tarihinde yer verdiği tarihi örneklerle ilgili değerlendirmelerinden anlaşıldığı kadarıyla müellife göre başa gelmede asıl olan husus, başa geliş yöntemi değil, ehliyet sahibi birisinin insanların rıza ve onaylarını almasıdır. Bu rıza ve onayın göstergesi ise bey’at kavramıyla karşılanmaktadır.⁷ Başa gelen kişinin hâkimiyet sembolleri arasında “adına hutbe okutmak”⁸ ile “sikke bastırmaya” atıfta bulunulmakta,⁹ “Harem-i Şerif’e hükmetmenin” önemi dile getirilmektedir.¹⁰

1 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 12^b.

2 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 13^a. Müellif, Hz. Ali’nin kabul etmesiyle Hz. Osman’ın başa gelişinde de icmân tahakkuk ettiğini belirtmektedir.

3 Müellif, Hz. Ali’nin hilâfetiyle ilgili olarak da icmâ tabirini kullanmakla birlikte, Hz. Âişe’nin onun hilâfeti kabul etmediğini (*LE*, vr. 14^a), Muâviye’nin ise ona beyat etmediğini de söylemektedir, *a.g.e.*, vr. 15^a.

4 Rivayet için bk. Alâuddin Ali b. Abdülmelik el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl fi Süneni’l-Akvâl ve’l-Ef’âl* (nşr. Bekri Hayyânî, Saffet Sakka), Beyrut: 1985/1405, XIII, 189.

5 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 16^a.

6 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 17^a.

7 Müellif, hakkında bilgi verdiği kişilerin neredeyse tamamında bey’at unsuruna vurgu yapmaktaadır. Bu bey’atın kim tarafından yapılacağına dair eserde bir vuzuh olmamakla birlikte, satır arası değerlendirmelerden “ülûl-emr” olarak nitelenen kesimin bey’atının halife olmak için yeterli görüldüğü söylenebilir. Mesela “Emîrlerin ittifakıyla saltanata gelme yöntemine” dair bir değerlendirme için bk. Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 43^a.

Hüseyin b. Hasan’ın bey’ati önemseyen bu yaklaşımı, siyasî-fikhî ahkâmı konu edinen eserlerin çizdiği çerçeve ile uyum halindedir. Konuyla ilgili olarak bk. Hızır Murat Köse, “Siyâset”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/siyaset> (03.03.2018).

8 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 14^a, 36^a, 38^a, 39^a, 46^a.

9 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 19^b, 39^a.

10 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 54^b.

Çocuk yaşta birinin halife olup olamayacağı meselesi de eserin halifeler tarihine ayrılan kısmında yer verilen tartışmalı hususlar arasındadır. Abbâsî halifesi Cafer el-Muktedir Bi-Emrillâh'ın, başa geçtiğinde gayr-ı bâliğ olması fukaha arasında ihtilâfa sebebiyet vermiştir. Kimi fukaha buna cevâz verirken, diğer bazıları karşı çıkmıştır. Hangi görüşü tercih ettiğini ifade etmeyen Hüseyin b. Hasan, el-Muktedir Bi-Emrillâh'ın zamanında “Daha öncesinde görülmemiş belâların” vuku bulduğunu ifade etmekle yetinmekte, böylece adeta zımnî bir tenkidi dile getirmektedir.¹

Başta geçen kimsenin hal'i de tarihi örnekleri olan bir husus olarak kitapta yer almaktadır. Zulmü sebebiyle Abbâsî halifesi Muhammed el-Kadir Billâh'ın hal' edilmesinden bahsederken, “İbret nazarıyla konunun örneği alınması gerektiğini” söyleyerek bir anlamda yeterli şartların oluştuğu durumlarda hal'i onaylayan müellif, benzer durumlarda bu uygulamayı câiz görmektedir.² Hüseyin b. Hasan, Hz. Hasan'ın uygulamasında görüldüğü üzere hilâfetten çekilmenin de meşru olduğu kanaatindedir ve eserinde hilâfetten çekilen diğer bazı halifelere işaret etmektedir.³

1 Müellife göre “Bazı fukaha, Hz. Yahyâ b. Zekeriyya'ya teşbih ederek bunu tecviz etmiş, diğerleri ise ‘Enbiyânın alelâde insanlara kıyas edilemeyeceği’ düşüncesiyle buna karşı çıkmışlardır.” Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 28^b.

Bülüğa ermeyi şart koşan fukaha arasında, Ferrâ (*el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 24, 31), Cüveynî (*el-Gıyâsî*, s. 82) ve İbn Cemâa (*Adl'e Boyun Eğmek*, s. 34) yer almaktadır. Mâverdi ise açık bir şekilde bölüğe erme şartını zikretmemekle birlikte imamete ehil olmak için ilim, şecaat ve raiyyeyi idare edebilecek bir zihni olgunluk (*re'y*) gibi şartları öne sürerek zımnî olarak bölüğe erme şartını kabul etmektedir, krş. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 19-20. Benzer bir durum Hanefî fakihi İbnü'l-Hümâm için de geçerlidir. Onun *el-Müsâvera* adlı eserinde bu şartı zikretmeyişi eserini şârihi “Bu şartın zikredilmeye gerek bırakmayacak kadar vâzih olmasına” bağlamakta ve “Kendini yönetmekte (*tedbir*) kusurlu olan birisi ammenin işlerini nasıl yönetecektir?” sorusuyla bu hususu gerekçelendirmektedir, bk. Kemâl b. Ebî Şerîf, *el-Müsâmera Serhü'l-Müsâvera* (nşr. İhtişâmü'l-Hak Asyaâbâdî), Asyaâbâd: ts., s. 286-287.

2 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 29^a. Müellifin yer verdiği diğer hal' uygulamaları için bk. *a.g.e.*, vr. 40^b, 44^a, 45^a, 45^b, 46^a. Ümerâ ve ekâbirin hal'de ittifak etmelerine dair örnekler için bk. *a.g.e.*, vr. 52^b, 53^a.

3 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 50^b, 53^a. Bu görüşün kökenleri Mâverdi de yer alır, bk. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 33. Bu konuyu en geniş şekilde ele alan fakihlerin başında Cüveynî gelmektedir. Ona göre “Bir kısım ulemâ imâmın kendi kendisini azletmesini mümkün görmemektedir. Onlara göre imamet iki tarafı da bağlayıcı bir akittir. Taraflardan biri imâm ise diğeri tüm müslümanlardır” (bk. *Gıyâsî*, s. 128). “Diğer görüştekiler ise imâmın kendini azledebileceğini söylemektedirler. Onlar, Hz. Hasan'ın imametten kendi isteğiyle feragat ettiğine dair tevatür derecesine ulaşan rivayeti esas almaktadırlar. Bu görüşe göre Hz. Hasan babasının veliahdıydı, fakat kendisi imametten feragat etti. Bu durumu ashabdan kimse yadırgamadı” (*a.g.e.*, s. 129). Cüveynî imâmın kendi kendini azletmesi meselesiyle ilgili olarak naklettiği bu iki görüş arasında orta bir yol takip etmeye çalışmaktadır: “Eğer imâmın kendini azletmesi durumunda işlerin karmaşık bir duruma geleceği, sınır boylarının problem yaşayacağı ve müslümanlara zarar geleceği biliniyorsa bu azil kabul edilmez. Bu durumda onun kendisini azletmesi câiz olmaz. Ancak azlinin müslümanlara zararının dokunmayacağı, aksine onların hayrına olacağını bilmesi

Eserin dikkat çekici özellikleri arasında Osmanlı öncesi ve özellikle Selçuklu dönemi siyâset metinlerinin bir kısmındaki yaklaşımın aksine,¹ sınırlı sayıdaki referanslar dışında Fârisî tarih ve kültürüne neredeyse yer verilmemesidir. Bu durumu mevcut siyasî ortamla açıklamak mümkün gözükmektedir. Zira Safevîlerin Osmanlı Devleti'ne esaslı bir rakip olduğu dönemde dünya tarihinde Şah İsmâil ve takipçileri tarafından temsil edilen bir siyasî oluşuma yer verilmemesinin geçerli gerekçeleri olsa gerektir. Müellif tarih tasavvurunda Haremeyn'i merkeze almakta ve Hz. Âdem'le başlattığı İslâm tarihini bu topraklara hâkim olma kıstasına göre yazmaktadır. Böylece bu toprakların hâlihazırdaki hâkimi olan Osmanlı, İslâm dünyasının da meşru temsilcisi olmaktadır.²

İnsanlık ve dünya tarihi yazma çabasına girişen Hüseyin b. Hasan eserinde zaman zaman ırklara (Yunan, Kıbtî vb.) zaman zaman dinlere (Mecûsîler, Yahudiler vb.) göre insanlık tarihini ele alıp tasnif ederken bir yandan da Peygamberler tarihini halifeler tarihine eklemleyerek “sahih, gerçek ve tek din” olarak İslâm dinini ve ona mensup millet ve devletleri aynı bütünün parçası olarak ele almaktadır. Böylece ne bilinen medeniyet tanımlarıyla ne de dinî farklılaşmalarla birebir örtüşen farklı bir tasnif şekli karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Peygamber'in vefatıyla halifeler tarihine dönüşen bu tarihî süreç Osmanlı'nın eklemelenmesi, yukarıda da ifade edildiği üzere, başlı başına önemlidir. Ancak müellif, ilk padişahтан itibaren Osmanlı hanedanına özel

durumunda kendini azletmesine bir mâni yoktur. Hz. Hasan'ın durumu böyledir” (a.g.e., s. 129-130). Üçüncü ihtimal ise imamın kendini azletmesi durumunda zarar da fayda da olmaması durumudur. Cüveynî, bu durumda meselenin hükmünün ne olacağı konusunda kesin bir görüş belirtmeyerek “Bana her iki görüş de [azil câizdir görüşüyle câiz değildir görüşü] eşdeğer gibi gelmektedir. Bu kısım da zannî konular arasında kalmaktadır” demektedir, (a.g.e., 131).

- 1 Mesela Ahmed b. Sa'd el-Usmânî'nin, Alâaddin Keykubâd'a sunduğu *Kitâbu'l-Letâ'ifu'l-'Alâiyye* başlıklı siyâsetnâmesi esas itibarıyla Fârisî merkezli referanslarla kaleme alınmıştır. Konuyla ilgili bk. İhsan Fazlıoğlu, “Sultân I. Alâuddin Keykubâd'a Sunulan Siyâsetname: *el-Letâ'ifu'l-'Alâiyye fi'l-Fedâil-i-Seniyye*”, *Divân*, sy. 3 (1997/1): 225-239.
- 2 Bu durum benzer kaygılar taşıyan tarih kitaplarında (mesela İdris-i Bitlisî'nin eserlerinde) görülebildiği gibi Silsilenâme başlıklı çalışmalarda da kendisini gösterir. Sözgelimi Sultan Abdülâzîz döneminde kaleme alınmış bir silsilenâme Hz. Âdem ile başlamakta, diğer peygamberler, Hz. Muhammed (s.a.) ve Râşid Halifelerle devam edip nihayetinde Ertuğrul Gâzi'ye kadar ulaşmaktadır. Osmanogullarına ait kısım, diğer kısımların hilâfına sultanların döneminin öne çıkan özelliklerini/olaylarını da muhtasar bir şekilde aktarmaktadır. Seyyid İsmail (?), *Silsilenâme*, İstanbul Millet Kütüphanesi, no: 682/1, 79 s.

bir önem veren çağdaşı bazı müelliflerden farklılaşarak,¹ hilâfeti kendisiyle başlattığı Yavuz Sultan Selim'den önceki sultanlara doğrudan atıfta bulunmaz. Hüseyin b. Hasan'ın halifeler silsilesine eklediği iki Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman² ile ilgili değerlendirmelerini, *Letâ'ifü'l-Efkâr*'ın dinî nas ve metinler çerçevesinde kaleme alınan ilk bölümün, bu iki padişahın şahsiyet ve amellerinde müşahhaslaşmış hali olarak okumak mümkündür. Siyâset olgusunun dinle yakın irtibatının vurgulandığı bu değerlendirmeler, özellikle “adalet” ve “cihad” kavramları çerçevesinde şekillenmektedir. Buna göre, “Sultan Bayezid'in ihtiyarı ve askerinin kendisine teveccüh etmesiyle başa geçmiş son derece adaletli bir pâdişah olan Yavuz Sultan Selim, aynı zamanda akıllı ve cesur bir hükümdardır.”³ Yavuz'un, biri Şah İsmâil,⁴ diğeri Memlüklerle⁵ yaptığı iki önemli savaşı onun dindarlığının ve adaletinin bir göstergesidir. Zira “Selim'in en önemli meziyeti, avam nezdinde velî, ulemâ nezdinde kâfir olan [Şah] İsmâil'i yenmesidir.”⁶

1 Sözelimi Kanûnî dönemi vezirâzamlarından Lütfî Paşa (ö. 1563/970) Osmanlı hilâfetinin meşruiyetini göstermek üzere kaleme aldığı *Halâsü'l-Ümme* adlı risâlesinde müceddidin evsafını zikrederken şöyle söyler: “Bil ki, Allah'ın yüzyılın başında göndereceği şahsın âlim olması gerekli değildir. [Bu kişi] kimi zaman âlim olabilir, kimi zaman halife, kimi zaman da kendisine itaat edilen bir öncü (*mukaddem*) yahut itaati sağlamış bir melik olabilir. Bir zaman dilimi içerisinde [müceddid] halife, melik ve emir de olabilir ve [bu durumda Allah] bir âlimi yahut onun dışında muayyen birini [bu makama] tayin etmiş olabilir. [Müceddid olacak kişi] her kim olursa olsun, insanların kendisine korku hissiyle karışık saygı duyduğu (*mehâbet*), sözüne itaat ederek yasakladığı şeylerden kaçınıp, emrettiği hususları yerine getirdikleri sözü dinlenen (*makbûlül-kavl*) biri olmalıdır”. Lütfî Paşa, *Halâsü'l-Ümme*, SK, Ayasoyfa, no: 2877, vr. 21^b-22^a.

Lütfî Paşa *Tevârih-i Âli Osman* (İstanbul: 1341, s. 11) adlı eserinde ise Emevî, Abbâsî, Selçuklu ve Osmanlılardan dokuz devlet başkanını müceddid olarak nitelemektedir. Osman Gazi, I. Mehmed ve Yavuz Selim eserde, sırasıyla yedi, sekiz ve dokuzuncu yüzyılların müceddidleri olarak gösterilmektedir.

Osmanlı sultanlarının I. Murad'dan itibaren çeşitli vesilelerle halife unvanını kullandıkları yönündeki iddialar için bk. Azmi Özcan, “Hilâfet”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilafet#2-osmanli-donemi> (03.03.2018).

2 Hüseyin b. Hasan, doğrudan hilâfetin Osmanlı Devleti'ne geçişine dair herhangi bir nakle yer vermemekle birlikte, Osmanlı halifelerinin tarihini Sultan Selim'le başlatmakta ve Kanûnî'yi de halife olarak görmektedir. Mesela Kanûnî'nin bir sefer sonrası İstanbul'a girişini “Sahib-kıran makarr-ı hilâfetine vâsıl oldu” cümlesiyle ifade ettiği için bk. *LE*, vr. 58^b-59^a.

3 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 54^b-55^a. Müellife göre “Cesaret ve tedbirinde ecdadı arasında Yavuz'un bir benzeri yoktur.”

4 Müellife göre, Yavuz'un “habis kavim” olan Kızılbaşlara yani Safevilere karşı savaşmış olması, onun takvâli ve dindar oluşuna delâlet etmektedir. Çaldıran'ın isminin bu tarihten sonra Kâfir-kıran olduğunu ifade etmesi meseleyi bütünleyle cihad olgusu çerçevesinde değerlendirdiğini göstermektedir, Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 55^b-56^a.

5 Müellif Memlükleri “bâğı askerler” olarak görmektedir, “şeytanın taraftarları” olarak nitelemektedir, Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 56^b.

6 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 57^a.

“Ülemânın fetvası uyarınca hareket eden Selim”,¹ “Mısır’ı fethettiğinde de Tomanbay’ı öldürmekle zulmün kökünü kurutmuştur.”²

Müellifin özellikle Osmanlı tarihine dair değerlendirmelerinde dikkat çeken husûsiyetlerden birisi, bir fıkıh âlimi olmasının da etkisiyle olsa gerek, kavram tercihindeki hassasiyettir. Yavuz’un kardeşleriyle yaptığı saltanat mücadelesine dair ifadelerinde “muharebe, üzerine yürüme, harekete geçme” vb. gibi nispeten dinî/fikhî değer yüklü olmayan ifadeler kullanırken,³ Şah İsmâil ile yapılan mücadele için “gazâ” kavramına başvurup bunun mülhitlere karşı bir cihad faaliyeti olduğunu belirtir.⁴

Savaşın muhatabı Memlükler olduğunda ise iki farklı düzeye delâlet eden ifadeler seçilmektedir. Kansu Gavri ile yapılan mücadele Şah İsmâil’le yapılan mücadele ile aynı görülür. Zira ulemâ Selim Han’a “İsmâil b. Erdebil mülhittir, katledilmesi vaciptir. Mülhitle yardımlaşan kişi de mülhittir ve dolayısıyla katli vaciptir. Bu adamı öldürün” fetvasını vermiştir.⁵ Tomanbay’la yapılan mücadele ise daha farklı bir kavram devreye girmektedir: “Bağy.” Meşru devlet başkanına karşı isyan durumunu ifade eden bu kavram kullanılmak suretiyle bir yandan Ridâniye’deki savaşın Çaldıran ve Mercidâbık’takinden farklı olduğu ifade edilirken, öte yandan İslâm dünyasının

1 Yavuz’un “Çaldıran savaşında Şah İsmâil’e yardım edenlerin öldürülmesi vaciptir” fetvası doğrultusunda amel etmesine dair bir değerlendirme için bk. Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 56^a. Osmanlı şeyhülislâm ve tarihçisi Kemalpaşazâde’nin (ö. 940/1534), Yavuz Selim zamanında yazdığı *Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde der Hakk-ı Kızılbaş* başlıklı bir risâlede “Şah İsmâil ile Şiîler’e karşı açılacak savaşlarda diğer din düşmanlarıyla yapılacak savaşlar gibi cihad hükümlerinin geçerli olacağı, onların kestiklerinin yenmez ve nikâhlarının bâtıl olduğu şeklindeki fetvası İran’a yapılan seferin dinî zeminini ve gerekçelerini hazırlamıştır.” Konuyla ilgili olarak bk. Şükrü Özen, “Kemalpaşazâde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kemalpasazade#2-fikhi-gorusleri> (03.03.2018); Ahmet İnanır, *İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslâm Hukuku*, (doktora tezi), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2008, s. 35-41. Hüseyin b. Hasan’nin değerlendirmeleri Kemalpaşazâde’nin değerlendirmeleriyle birebir örtüşmektedir.

2 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 56^b. Müellifin değerlendirmelerinde Memlüklerin “bâğî ve zâlim” olmaları hususu öne çıkmaktadır. Müslüman bir devletle yapılması hasebiyle tartışma konusu olan savaş meselesinde savaş taraftarı olan Osmanlı ulemâsı Memlükleri Hüseyin b. Hasan’ın bu değerlendirmeleri doğrultusunda görmüş ve özellikle “bâğîler” şeklinde nitelemişlerdir. Mesela “Hersekzâde Ahmed Paşa ve Piri Mehmed Paşa gibi vezirlerin muhalefetine rağmen Mısır seferine çıkılması yönünde görüş bildirilen” Kemalpaşazâde’nin bu yöndeki görüşleri için bk. Özen, “Kemalpaşazâde, Fikhî Görüşleri”, s. 241; İnanır, *İbn Kemal’in Fetvaları*, s. 41-44; Mustafa Kılıç, “İbn-i Kemal’in Mısır Fethine Dair Bir Risâle-i Acıbesi”, *Diyanet Dergisi*, Ankara 1990, VI/1, 114-119.

3 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 55^a-56^a.

4 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 55^b-56^a.

5 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 56^b.

yegâne meşru temsilcisi olarak Selim Han ilan edilmektedir.¹ Bu haliyle müellif aynı zamanda dârüislâmda birbirine sınır komşusu ve eşdeğer iki farklı siyâsî otoritenin bulunmasını uygun görmediğini, tek meşru devletin kendisine rakip olan diğer devletlerle ilişkisinde itaat sözkonusu olamıyorsa ya “ilhâd” yahut “bağy” kavramını esas alan bir ilişki kurabileceğini de ihsas ettirmiş olmaktadır. Bu yaklaşımıyla da eserini klasik İslâm siyâset düşüncesinin ülke ve halife kavramlarına yüklediği anlamlarla buluşturmaktadır.

Eserde hem Selim hem de Kanûnî için kullanılan başta “zıllullâh fi'l-arz” olmak üzere muhtelif sıfatlar, klasik literatürdeki hilâfet ve imâmet-i uz-mâyı tavsif etmekte kullanılan ifadelerle örtüşmektedir. Mamafih Hüseyin b. Hasan'ın nazarındaki en güçlü ve önemli sultan muasırı olduğu Kanûnî Sultan Süleyman'dır. Adalet, akıl, ilim, cesaret ve emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkeri tatbik gibi eser boyunca vurgulanan neredeyse tüm olumlu sıfatlara sahip olan bu sultan, aynı zamanda fetihlerini gazâ niyetiyle yapmış bir padişah olarak tasvir edilerek yüceltilmektedir.²

Temel sâik ve sonuçlarının bu şekilde özetlenmesi mümkün olan eserin ana kurgusu Osmanlı siyâset düşüncesinin merkezî kavramlarından olan adalet düşüncesi çerçevesinde şekillenmektedir. Ancak adalet dinî nas ve uygulamalardan bağımsız soyut bir düzlemde ele alınmak yerine, eserde esaslı bir yere sahip olan sultanın şer'î çerçevedeki faaliyetlerinin bir sonucu olarak belirir.³ Buna göre Allah'ın kullarını ve ahkâmını muhafaza etmekle yükümlü olan sultana yüklenen vazifeler arasında yer alan, “Ülkenin ve malların muhafazası, zulme mâni olup haddi aşanları cezalandırmak, ilme ve ehline ihtiram gösterip- istişareye önem vermek” esas itibarıyla diğer

1 Kuşkusuz esir alma, kaçanın kovalanması, ganimet vb. hususlar bakımından da küffarla yapılan savaş ile bağilerle yapılan mücadele arasında farklar bulunmaktadır.

2 Hüseyin b. Hasan, *LE*, vr. 57^{a-b}, 58^a.

3 Osmanlı siyâset düşüncesini oluşturan metinlerini bir kısmında adalet, “şeriata ittiba” ile eşdeğer görülmektedir. Konuyla ilgili değerlendirmelerinden Hüseyin b. Hasan'ın bu yaklaşımın takipçisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu düşüncüyü oluşturan temsil gücü yüksek metinlerden biri olan *Mîrsâdü'l-İbâd* da yer alan şu ifade bu açıdan dikkat çekicidir: “Çün [pâdişâh] hükûmeti hakk yirine getüre, pes Hak emriyle işleye, egerçi 'adl eyleye amma tabi'at dileği birle itmiye belki şer'at işaretiyle işleye ve işi Hak için işleye, halk için olmaya tâ ki halk âna 'adil imiş disinler diyü niyyet itmeye.”, Necmeddin-i Dâye, *Sûfi Diliyle Siyâset: İrşâdü'l-Mürîd ile'l-Murâd fî Tercemeti Mîrsâdü'l-İbâd*, (çev. Kâsım b. Mahmûd Karahisârî; haz. Özgür Kavak), İstanbul: Klasik, 2010, s. 56.

ahkâm-ı sultâniyye eserlerinin de ortak vurgusunu teşkil eden “şeriata ittiba” tabiriyle açıklanmaktadır.¹ “Şeriata bağlılığını sürdürmek” durumunda olan “ehliyetli ve yetenekli sultan”, maiyetindeki görevlileriyle birlikte böylece adaletin tahakkuk etmesine vesile olacak, bu durum ise cihanın salâhını ve devletinin bekâsını sağlayacaktır.

1 Bu yönde bir tespit için bk. Özgür Kavak, “İslâm Siyaset Düşüncesi Üzerine”, (İbn Cemâa, *Adl'e Boyun Eğmek*, Ehl-i İslâm'ın Yönetimi İçin Hükümler, İstanbul: Klasik, 2010 içinde), s. 18-19.

***Letâ'ifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr*'ın Nüshaları ve Türkçe Tercüme ve Arapça Neşir Notları**

Letâ'ifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr'ın tespit edebildiğimiz üç nüshası bulunmaktadır. Eserin ilk nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb, 698 numarada yer almaktadır. Bu nüsha Rebûlâhir 1031 (Şubat/Mart 1622) tarihinde istinsah edilmiş olup varak adedi 1^b-97^b şeklindedir. Müstensihî bilinmemektedir.

Eserin ikinci nüshası *Câmiü'l-Letâ'if* başlığını taşımakta ve Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1838 numarada yer almaktadır. Eser 23 Şevval Pazartesi 1031 (31 Ağustos 1622) tarihinde istinsah edilmiş olup varakları 1^a-29^b şeklindedir. Mamafih eserin müstensihine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Ulaşabildiğimiz son nüsha ise *Câmiü'l-Letâ'if ve Kâşifü'l-Esrâr* başlığıyla Milli Kütüphane-Ankara, Arşiv no: 06 Hk 4850/3'de kayıtlıdır. Müstensih Abdullah b. Mehmed b. Osman tarafından Cemaziyevvel 1175 (Kasım/Aralık 1761) tarihinde istinsah edilmiş olup varak numaraları 62^a-100^b şeklindedir.

Metnin Arapça tahkikinde Reisülküttâb nüshası asıl nüsha olarak alınmış, diğer nüshalardaki farklılıklara dipnotlarda işaret edilmiştir. Zira bu nüsha, dört bâbdan müteşekkil diğer nüshalara nazaran ilave bir bâbı hâvidir. İstinsah tarihi bakımından da diğer nüshalardan öncedir.

Metin tahkik edilirken yazma nüshalarda yer alan nahiv hataları büyük oranda tashih edildi. Arap grameri açısından hatalı olmasına rağmen müellifin ısrarla yer verdiği bazı kullanım tercihleri büyük oranda müellifin Türkçe düşünerek Arapça yazdığını ve bunu bilinçli bir şekilde yaptığını ihsas ettirmektedir. Sözelimi Çerâkise (الجرأكسة) kelimesini yazarken Arapçada olmayan “ç” harfine yer vermesi yahut Arapçadan Türkçeye geçerken anlam kaymasına uğrayan ya da Arapçada kullanılmayan bazı kelimelerin Türkçedeki anlamlarını esas alması (*tefâül* yerine *tefe'ül* kelimesinin kullanımı, *mezkûr* yerine *mezbûr* kelimesinin tercih edilmesi

gibi) bu tespitimizi teyit etmektedir. Bu sebeple hatası bâriz olduğu için işaret etme gereği görmeden düzelttiğimiz nahiv yanlışları (fiil-fâil, sıfat-mevsûf uyumsuzluğu gibi) dışındakileri dipnotlarda gösterdik. Böylece Arapça-Türkçe etkileşiminin 16. yüzyılda aldığı şekle dair araştırma yapmak isteyenler müellifin kullarımlarını da takip edebileceklerdir.

Okunuşunu yahut anlamını tam olarak tespit edemediğimiz kelime ve ifadelerin sonuna parantez içinde olmak üzere soru işareti (?) konulmuştur. Âyetlerin ve bazı özel isimlerin aktarımı başta olmak üzere hatalı olduğu açık olan hususlar doğrudan düzeltilmiş, bu hatalara dipnotlarda işaret edilmemiştir.

Ankara ve Esad Efendi nüshalarından ana metne taşınması uygun görülen ibareler < > işaretiyle, metinde olması gerekli görüldüğünden tarafımızdan eklenen ibareler ise köşeli parantez [] içerisinde gösterilmiştir. Metinde boş bırakılan ifade yahut nâ-tamam cümleler ise parantez içinde üç nokta ile (...) gösterilmiştir.

Tercümede neşrettiğimiz metinde inşa edilen ana metin esas alınmıştır. Gerekli görülen yerlerde ve özellikle ilave bilgi içeren durumlarda dipnotlara aldığımız nüsha farklılıkları da çevrilmek suretiyle en uygun çeviriye ulaşmak amaçlanmıştır. Özellikle şiirlerin çevirisinde beyitlerin -şayet ana metinden farklı ise- farklı kaynaklarda yer alan daha meşhur ve mevsuk olan ifadeleri çeviriye esas alınmıştır.

Metindeki hadislerin tahriri tarafımızdan yapılmış olup yine bazı beyit ve dörtlüklerin kaynaklarına da işaret edilmiştir.

منهج التحقيق:

وقد نهجت في تحقيق الرسالة ودراستها معايير مركز البحوث الإسلامية (İSAM) في إسطنبول،¹ وعلى رأسها الأمور التالية:

نظرًا لعدم وجود نسخة المؤلف إخترت أقدم نسخة وأتمها وهي في مكتبة السليمانية ضمن قسم رئيس الكتاب تحت رقم 698 واعتمدت عليها كل الاعتماد، ولكنني أشرت إلى الأخطاء النحوية والصرفية والإملائية الواردة في هذه النسخة في الهوامش.

قابلت بين ثلاث نسخ: نسخة الأصل ونسخة أسعد أفندي ونسخة أنقرة وأثبت كل الفروق في الهوامش.

قمت بترقيم الآيات القرآنية مع ذكر سورها، بالإضافة إلى تخريج الأحاديث الشريفة، وعزوتها إلى مظانها من المصادر المعتمدة في كتب الأحاديث.

قمت بإحالة بعض الأقوال والأشعار إلى مصادرها.

وضعت فهرسًا للأعلام والأماكن والاصطلاحات المهمة.

الرموز المستعملة:

وقد استعملت في تحقيق هذه المخطوطة بعض الرموز اختصارًا، واجتهدت أن لا أكثر منها، على أنها ستكون وافية بالمراد، وهي كالآتي:

أ: جامع اللطائف في مكتبة السليمانية ضمن قسم أسعد أفندي تحت رقم 1838.

ق: جامع اللطائف وكاشف الأسرار، في المكتبة الوطنية في أنقرة، تحت رقم 06 Hk 4850/3.

+ : إشارة إلى الكلمة أو العبارة الزائدة في النسخة.

- : إشارة إلى الكلمة أو العبارة الناقصة في النسخة.

[] : ما وضع بين هذين المعقوفين هو ما أضيف للمتن ولم يكن منه.

1 Okan Kadir Yılmaz (haz.), *İsam Tabkikli Neşir Kılavuzu*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.

KONU BAŞLIKLARI¹

BİRİNCİ BÂB

SİYÂSET AHKÂMINA DAİRDİR. FASILLARDAN OLUŞUR

[Birinci] Fasil: Saltanata Dair Mevzular

[İkinci] Fasil: Yönetim Kademesinde Yer Alan Grupların İzahına Dair

[Üçüncü] Fasil: Müşavere Hakkında

[Dördüncü] Fasil: Adaletle Dair

İKİNCİ BÂB

HZ. ÂDEM'DEN 935 [1529] YILINA KADAR MEKKE VE ME- DİNE'DE HÜKÜMRAN OLAN HALİFELERİN TARİHİ

[Birinci] Fasil: Yaratmanın Başlangıcına Dair

[İkinci] Fasil: Zaman Hakkında

[Üçüncü] Fasil: İnsanlığın Babası Hz. Âdem'in Hilâfeti Ve Sonrasında
Abbâsî Halifeleri

[Dördüncü] Fasil: Mehdiyye İmamlarına [Fâtımîler] Dair

[Beşinci] Fasil: Eyyûbî Devleti[nin Başlangıcı]'na Dair

[Altıncı] Fasil: [Memlük] Türklerinin Devletlerinin 650 Yılındaki Baş-
langıcına Dair

[Yedinci] Fasil: [Memlük] Çerkeslerinin [Devletlerinin] Başlangıcına
Dair

[Sekizinci] Fasil: Sultan Selim Han'ın Melik Ve Mennân Olan Allah'ın
Lutfu İle Saltanat Makamına Cülûsu, Sonrasında da Sâhib-Kıran Süleyman
Han'ın Cülûsu

ÜÇÜNCÜ BÂB

EDEBİYYÂTA DÂİRDİR. FASILLARDAN OLUŞUR

[Birinci] Fasil: [Edebiyyâta ve] Akl-ı Selîm ile Üstün Zihinlerin Methine
Dair

[İkinci] Fasil: Zekâya Dair

[Üçüncü] Fasil: Edebî Nüktelele Dair

¹ İçindekiler kısmı neşre esas aldığımız yazma nüshada olduğu haliyle aktarılmıştır.

فهرست الكتاب^١

الباب الأول (٣) في السياسات وفيه فصول

فصل (٣) في الأشياء المتعلقة بالسلطنة.

فصل (٣) في تفصيل طبقات الولاية.

فصل (٥) في المشاورة.

فصل (٦) في العدل.

الباب الثاني (٧) في تاريخ الخلفاء في الحرمين الشريفين من آدم إلى سنة ٩٢٠

فصل (٧) في ابتداء الخلق.

[فصل في الزمان].

فصل (٩) في خلافة آدم أبي البشر، وبعده (٣٤) الخلفاء العباسيون.

فصل (٣٥) في ذكر الأئمة المهديين.

فصل (٣٨) في [ابتداء] دولة الأيووية.

[فصل (٤٠) في ذكر ابتداء دولة الأتراك غير الجراكسة من تاريخ سنة ٦٥٠]

فصل (٤٦) في ذكر ابتداء الجراكسة.

فصل (٥٥) في ابتداء جلوس السلطان سليم خان لسرير السلطنة.

وبعده (٥٧) جلوس صاحب القرآن سليمان خان لسرير السلطنة.

الباب الثالث (٥٩) في الأدبيات وفيه فصول

فصل (٥٩) في مدح الفطن السليمة.

فصل (٦٠) في الذكاء.

فصل (٦١) في النكات الأدبية.

1 نقلاً من الفهرس كما هو موجود في بداية النسخة الأصلية.

DÖRDÜNCÜ BÂB

ÖVÜLEN VE YERİLEN HUYLARA DAİR

[Birinci] Fasil: Ahlâk-ı Haseneye Dair

[İkinci] Fasil: Hayâya Dair

[Üçüncü] Fasil: Tevazu Hakkında

[Dördüncü] Fasil: Söz-Fiil Uyuşmazlığının Zemmine Dair

[Beşinci] Fasil: Riyânın Yerilmesine Dair

[Altıncı] Fasil: Kötü Ahlâkın Yerilmesine Dair

[Yedinci] Fasil: Koğuculuğun Zemmine Dair

[Sekizinci] Fasil: Hasisliğin Zemmine Dair

[Dokuzuncu] Fasil: Hıyanet ve Zulmün Zemmine Dair

[Onuncu] Fasil: Kibrin Zemmine Dair

[On Birinci] Fasil: Alçaklık ve Sefihliğin Zemmine Dair

[On İkinci] Fasil: Aklın ve Akıllı İnsanın Methine Dair

[On Üçüncü] Fasil: İlmin Methine Dair

[On Dördüncü] Fasil: Mâsivâya Yüz Çevirmenin Methine ve Hevâya Tâbi Olmanın Zemmine Dair

[On Beşinci] Fasil: Siyâsete Dair

[On Altıncı] Fasil: Dünyadan Yüz Çevirip Takvâyı Âhiret Azlığı Edinen Kişinin Methine Dair

[On Yedinci] Fasil: Çok Konuşmanın Zemmine Dair

[On Sekizinci] Fasil: Ahmaklığın Zemmine Dair

[On Dokuzuncu] Fasil: Cehaletin ve Cahillerin Zemmine Dair

[Yirminci] Fasil: Yöneticilerin Elinden Belâgatle ve Güzel Bir Şekilde Özür Dileyerek Kurtulan Kişilerin Methine Dair

[Yirmi Birinci] Fasil: Hazırcevaplığın Methine Dair

[Yirmi İkinci] Fasil: Soru Sorma ve Cevap Vermede Hata Eden Kimsenin Zemmine Dair

[Yirmi Üçüncü] Fasil: Cömertlik ve Atânın Methine Dair

الباب الرابع (٦١) في الأخلاق المحمودات والمذمومات

- فصل (٦١) في الأخلاق الحسان.
- فصل (٦٢) في الحياء.
- فصل (٦٢) في التواضع.
- فصل (٦٣) في ذم مخالفة القول الفعل.
- فصل (٦٣) في ذم الريا.
- فصل (٦٤) في ذم سوء الخلق.
- فصل (٦٤) في ذم النميمة.
- فصل (٦٤) في اللئيم.
- فصل (٦٥) في ذم الخيانة والظلم.
- فصل (٦٥) في ذم الكبر.
- فصل (٦٥) في ذم الدناءة والأنذال.
- فصل (٦٦) في مدح العقل وصاحبه.
- فصل (٦٧) في مدح العلم.
- فصل (٦٨) في مدح الإغضاء عن المساوي، وذم اتباع الهوى.
- فصل (٦٨) في السياسة.
- فصل (٦٩) في مدح من أعرض وتزود بالتقوى.
- فصل (٦٩) في ذم الكلام الفاحش.
- فصل (٦٩) في ذم الحمق.
- فصل (٧٠) في ذم الجهل وأهله.
- فصل (٧١) في مدح من تخلص عن يد الملوك بالبلاغة وحسن الاعتذار.
- فصل (٧٢) في مدح سرعة الجواب.
- فصل (٧٣) في ذم من أخطأ في السؤال والجواب.
- فصل (٧٢) في مدح السخاء والعطاء.

[Yirmi Dördüncü] Fasıl: Başa Kakma ve Borcunu Ödemekten İmtina Etmenin Zemmine Dair

[Yirmi Beşinci] Fasıl: İhsanda Bulunan Kişiye Şükür Edasına Dair

[Yirmi Altıncı] Fasıl: İsrâf ve Saçıp Savurmanın Zemmine Dair

[Yirmi Yedinci] Fasıl: Cimriliğin Zemmine Dair

[Yirmi Sekizinci] Fasıl: Cesaretin Methine Dair

[Yirmi Dokuzuncu] Fasıl: Aceleye Dair

[Otuzuncu] Fasıl: Korkaklığın Zemmine Dair

[Otuz Birinci] Fasıl: Affetmenin Methine Dair

[Otuz İkinci] Fasıl: Özü Rü Kabul Eden Kimsenin Methine Dair

[Otuz Üçüncü] Fasıl: Güzel Bir Şekilde Özür Dilemenin Münasipliğine Dair

[Otuz Dördüncü] Fasıl: Mezâlimi Affetmenin Zemmine Dair

[Otuz Beşinci] Fasıl: İntikamın Zemmine Dair

[Otuz Altıncı] Fasıl: Allah'ın Haklarına Dikkat Etmenin ve O'nun İntikamından Korkmanın Methine Dair

[Otuz Yedinci] Fasıl: Din Kardeşleriyle Bir Arada Olmanın Methine Dair

[Otuz Sekizinci] Fasıl: Hediyeleşmeye Dair

[Otuz Dokuzuncu] Fasıl: Sakıl Kimselerin Zemmine Dair

[Kırkıncı] Fasıl: İnsanlardan Uzak Durmanın Methine Dair

BEŞİNCİ BÂB

MAHLÛKÂTIN ACÂİBİNE VE MEVCÛDÂTIN GARÂİBİNE DAİR

[Birinci] Fasıl: Cinler

[İkinci] Fasıl: Cinlerin Yapıları ve Yapıp Ettiklerine Dair

[Üçüncü] Fasıl: İnsanların Yaratılışındaki Acayıplıklara Dair

[Dördüncü] Fasıl: İnsanın Yaratılışının Başlangıcına Dair

[Beşinci] Fasıl: [İnsanoğlunun] Erkek ve Kadın [Olarak Farklılaşması-
nın] Sebebine Dair

- فصل (٧٤) في ذمّ المنّ والمطل.
- فصل (٧٤) فيما يتعين على المرء من شكر النعم.
- فصل (٧٥) في ذمّ السرف والتبذير.
- فصل (٧٦) في ذمّ البخل.
- فصل (٧٧) في مدح الشجاعة.
- فصل (٧٨) في الاستعجال.
- فصل (٧٨) في ذمّ الجبن.
- فصل (٧٤) في مدح العفو.
- فصل (٨٠) في مدح من قبل العذر.
- فصل (٨٠) فيما استحسن من لطيف الاعتذار.
- فصل (٨١) في ذمّ العفو عن المظالم.
- فصل (٨٢) في ذمّ الانتقام.
- فصل (٨٣) فيما يحمد من مراقبة الله تعالى والخوف من انتقامه.
- فصل (٨٤) فيما يحمد من اتخاذ الإخوان.
- فصل (٨٥) في الهدايا.
- فصل (٨٦) في ذمّ الثقل.
- فصل (٨٦) في مدح الاعتزال عن الناس.

الباب الخامس (٨٧) في عجائب المخلوقات وغرائب الموجودات

- فصل (٨٧) في الجنّ.
- فصل (٨٨) في هيئاتهم وأعمالهم.
- فصل (٨٩) في عجائب خلق الإنسان.
- فصل (١٠٠) في تولّد خلق الإنسان.
- فصل (١٠٠) في التسبّب في الذكورة والأنوثة.

[Altıncı] Fasil: Faziletli Nefisler Hakkında

[Yedinci] Fasil: Garip Görünüşlü Milletler Hakkında

[Sekizinci] Fasil: Kara ve Denizdeki Acayip Mahlûkâta Dair

[Dokuzuncu] Fasil: Büyük Nehirlere Dair

[Onuncu] Fasil: Kaynak Sularına Dair

[On Birinci] Fasil: Garip Hadiselere Dair

Kitabın içindeki konu başlıkları noksanlıklardan münezzeh olan Allah'ın yardımı sayesinde burada sona erdi.

Ey sıkıntıları gideren Allah! Gider zorluklarımızı

Ey büyük günahları affeden Allah! Affeyle günahlarımızı

Dalalet karanlığında muazzep hâldeydik

Hidâyet güneşiyle nurlandır kalplerimizi

Ey âsi kullarına rahmet eden Allah! Hataya düştük sana isyan etmekle

Ey günahları affeden Allah! Arz eyledik sana günahlarımızı

Recâ tarlasında sel eyledik gözyaşlarımızı

Affından bize mağfiretler bitir, rahmet rüzgârları gönder üzerimize

Kusurlar denizine gark olduk, yok kurtaracak bir el bizi

Lutfuna erme ümidiyle ağlıyoruz, gizle kusurlarımızı

Hazırlandım yolculuğa, attım ilk adımımı

Sen sıkıntılardan muhafaza eyle, yolculuğumuzu âsân kıl.

فصل (١٠١) في النفوس الفاضلة.

فصل (١٠٢) في أمم غريبة الأشكال.

فصل (١٠٢) في عجائب مخلوقات البر والبحر.

فصل (١٠٢) في الأنهار.

فصل (١٠٤) في العيون.

فصل (١٠٥) في حوادث غريبة.

تم فهرس الكتاب بعون الله سبحانه

يا غافر الكبائر اغفر ذنوبنا
من مشرق الهداية نور قلوبنا
يا غافر الذنوب عرضناك حوبنا
أنبت نبات عفوك ارحم هبوبنا
نبكي بذيل لطفك استر عيوبنا

يا دافع الشدائد ادفع صعوبنا
في ظلمة الضلالة كنّا معذبين
يا راحم العصاة عصيناك خاطئين
في مزرع الرجاء أسلنا دموعنا
في بحر العيوب غرقنا لا حبل

پایم روانه شد سفرم در ركب [تهیأت للسفر وانطلقت قدمي]
خلّص من الكرب وسهّل ركوبنا

LETÂ'İFÜ'L-EFKÂR VE KÂŞİFÜ'L-ESRÂR

Kâdı Hüseyin b. Hasan

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun

لطائف الأفكار وكاشف الأسرار

القاضي حسين بن حسن

رحمة الله عليه

LETÂ'İFÜ'L-EFKÂR VE KÂŞİFÜ'L-ESRÂR

[Mukaddime]

Bismillâhirrahmânirrahîm

İnsan madeninden izhar ettiği yakutlar ve inciler ile ihsan merasında
5 bitirdiği reyhanlar ve çiçekler adedince Allah'a hamd ederim. O'nun nebîsi
Muhammed'e bulutlardan düşen yağmur taneleri adedince, âline ve ashabı-
na da yıldızlar [gökyüzünde] deveran ettiği müddetçe salât ederim.

İmdi, abd-i zayıf Hüseyin b. Hasan -ki her daim Rabbinin rahmetini
umut eder- şöyle söyler: “Kemâle ermiş gönüller âdap çiçeklerini dermeye
10 istekli olduklarından ve imkân nispetinde her bir konuya dair tarihî [ha-
diseleri] kayıt altına almaya meyyâl bulunduklarından selefte iktidâ ettim,
-nitekim halefe de onlara ittibâ şart koşulmuştur- Yüce Allah'tan hayırlısını
talep ettim¹ ve her bir cins arasından değerli her bir nev'i bir araya getirerek
gönlüme doğan ahvâle göre bunları muhtasar yahut uzunca bir şekilde bu
15 kitaba aldım. Kitabı beş [bölüme] göre tertip ettim:

Birinci bölüm “siyâset ahkâmına” dairdir. İkinci bölüm “Mekke ve Me-
dine'de (*el-Haremeyn eş-Şerîfeyn*) [hükümrân olan] halifelerin tarihine” da-
irdir. Üçüncü bölüm “edebiyât” hakkındadır.² Dördüncü bölüm “övülen
ve yerilen huylara (*el-ahlâk*)” dairdir. Beşinci bölüm mahlûkâtın acayibine
20 dairdir. Kitabı *Letâ'ifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr*³ olarak isimlendirdim.

Yüce Allah'tan beni bu eseri en yüce vezirlik, en büyük reislik ve en üstün
liderliği şahsına tahsis ettiği Hazret'e [İbrâhim Paşa] bağlılığımın bir göster-
gesi kılabilmem için muvaffak etmesini istiyorum. Zamanın başlangıcından
itibaren onun bir dengi ve benzeri yeryüzüne gelmedi. O, vezîriâzamdır.
25 [Devletin] kıymetli bir direği, ikbal ve yüce bir şeref sahibi, âlemdeki ümerât
nın büyüklerinin destekçisi, Arap ve Acem meliklerinin itaatlerinin sahibi,

1 İfade *istihâre* ettim şeklinde de anlaşılabilir.

2 Edebiyyât hakkındaki müstakil bölüm Ankara ve Esad Efendi nüshalarında yoktur.

3 Ankara nüshasında kitabın adı *Câmiü'l-Letâ'if* iken, Esad Efendi'de *Câmiü'l-Letâ'if ve Kâşifü'l-Esrâr* şek-
lindedir.

[لطائف الأفكار وكاشف الأسرار]^١

[مقدمة المؤلف]

[١٠] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أحمدُ اللهَ حمداً بعدد ما أظهرَ من معدن الإنسانِ يواقيتاً ودُرراً، وأُنبت في منبت
الإحسان رياحيئاً^٢ وزهراً، وأصلّي على نبيه محمد صلاةً بعدد ما سقط من السحاب
مطراً، وعلى آله وأصحابه ما دامت النجوم دوراً.

وبعد، فإنَّ العبد الضعيف حسين بن حسن^٣ يرجو رحمة ربِّه طولُ الزمن يقول:

لَمَّا كانت النفوسُ الكاملة راغبةً إلى التقاط زهر الآداب، ومائلةً إلى ضبط التواريخ
بقدر الطاقة من كلّ باب، اقتديتُ بما سلف كما شرط الاتّباع بما خلف،^٤ فاستخرتُ
الله تعالى وجمعتُ من بين^٥ الأجناس^٦ كلّ نوع جليل، وضممتُ هذا الكتاب بحسب ما
فتح لي من اختصار وتطويل^٧، ورتبته على خمسة أبواب:^٨

<الباب ١> الأول في أحكام^٩ السياسات، و<الباب ٢> الثاني في تاريخ الخلفاء
في الحرمين الشريفين،^{١٠} و<الباب ٣> الثالث في الأدبيات،^{١١} و<الباب ٤> الرابع في
الأخلاق المحمودات <والمذمومات>^{١٢}، و<الباب ٥> الخامس^{١٣} في <عجائب
المخلوقات>، وسميته بـ<لطائف الأفكار وكاشف الأسرار>.^{١٤}

وأسأل الله العظيم أن يوفّقني لأن أجعلها عبوديةً لحضرة^{١٥} من خصّه الله تعالى
بالوزارة العظمى، والرياسة الكبرى، والسيادة القصوى، لم يسبق له نظير وشبيه في
الزمن الأولي، فهو الوزير الأعظم، والدستور المكرم،^{١٦} صاحب الإقبال والمجد
المفخم،^{١٧} ظهر^{١٨} أكابر الأمراء في العالم، مالك زمام الملوك،^{١٩} العرب والعجم،

١	أ: هذا الكتاب بجامع اللطائف.	٩	أ: ق: على أربعة أبواب.	١٧	من أ.
٢	ق: رياحنا.	١٠	من أ وق.	١٨	أ: ق: الرابع.
٣	في هامش الأصل: "من القضاة، كما يفهم من كلامه (٢٠٠)".	١١	ق- أحكام.	١٩	أ: وسميته بـ"جامع اللطائف"؛ ق: وسميته بـ"جامع اللطائف وكاشف الأسرار".
٤	ق: طويل.	١٢	من أ وق.	٢٠	ق: لحضرت.
٥	أ: ق- بما سلف كما شرط الاتباع بما خلف.	١٣	غير واضح في النسخة والمثبت من عنوان الباب في النسخة نفسها، وفي أ وق: "في تاريخ أكابر البريات".	٢١	أ: والمشير المفخم.
٦	أ: هذا؛ ق: هذه.	١٤	أ: ق- و<الباب ٣> الثالث في الأدبيات.	٢٢	أ: صاحب المجد والإقبال المفخم.
٧	أ: من.	١٥	من أ.	٢٣	ق: ظهير.
٨	ق+ اقتداء بما سلف كما يشرط الاتّباع بما خلف.	١٦	من أ وق.	٢٤	ق: إمام ملوك.

ulemânın mertebelerini en yükseklerle çıkartan, yüce inâyeti sayesinde âfâkta adaleti görünür kılandır. Yüce Allah'ın kudsî nefislerle desteklediği kişi odur. [Yüce Allah] onu sultana yakınlık vezirliği ile mükerrem ve şerefli kıldı. Allah ona en yüce mertebeleri hakiki kemâlâtıyla birlikte lutfetti ve onu doğru fikir ve keskin re'y ile beşeriyet mertebelerinin nihayetine ulaştırdı. Sarsılmaz adaleti sayesinde İslâm milletinin temel dayanaklarını önüne serdi. Büyük kararlılığı ve tesiri sayesinde sultanlık devletin esasını onun için tesis etti. [Bu ifadelerimle] İbrâhim Paşa Hazretlerini kastetmekteyim. Felekler onun arzusuna tâbi olmaya devam etsin, kaderler onun rızası uyarınca hayret içinde bulunsunlar. Allah onu aziz kılsın, muhafaza buyursun, [hükümünü] daim eylesin ve yardımıyla desteklesin. Onu, Muhammed'in âl ve ashabının yüzü suyu hürmetine muhafazasına, himayesine, civarına ve emânına alsın. Allah dilediğine gücü yetendir. [Dualara] layıkıyla icâbet eden O'dur.

Dostlardan isteğimiz bu kitab[ımız]a noksan gözüyle bakmamalarıdır. Zira insan nadiren hatadan ve nişyândan uzak kalır. Şu ifadelerin sahibi ne güzel söylemiş:

Bir kusur bulursan eğer, gider eksikliklerini
Kendinde kusur barındırmayan ancak yüce ve büyük olur

[Bu kitap vesilesiyle] insanların değerli övgülerine bu dünyada nâil olamazsam da, âhirette bolca sevap elde etme umudum benim için yeterlidir. Başarılı olmak ancak [dualara] icâbet eden Allah sayesinde. Ben yalnız O'na tevekkül ettim, O'na yüzümü döndüm.

رافع مراتب العلماء إلى الغاية^١ القصوى، مظهر العدل في الآفاق بالعناية العظمى^٢، فهو الذي أيده الله تعالى بالنفوس القدسية، وجعله مكرّمًا مشرفًا^٣ بالوزارة الأنسية^٤، فأعطى الله >تعالى<^٥ له أعلى^٦ المنازل بكمالاته الحقيقية، وبلغه بفكره^٧ الصائب ورأيه^٨ الثاقب إلى نهاية المراتب^٩ البشرية، وبسط له بعدله القويم قواعد الملة الإسلامية، وأسّس له^{١٠} بسطوته العظيم أساس الدولة السلطانية، أعني به حضرت إبراهيم باشا. لازالت الأفلاك متابعة لهواه، والأقدار متحيرة برضاه، أعزّه الله تعالى وحرسه وأدامه^{١١} وأيدّه بنصره، وجعله في حفظه وكنفه وجواره وأمانه بمحمد >صلى الله عليه وسلم<^{١٢} وآله وأصحابه، إنه على ما يشاء قدير، وبالإجابة جدير.

والمأمول^{١٣} من الإخوان أن لا ينظروا إلى هذا الكتاب بعين النقصان، فإن الإنسان قلّمًا^{١٤} يخلو عن الخطأ [٢٢] والنسيان والله درُّ من قال:

وإن تجد عيباً فسدّ الخلا
فجّل من لا عيب فيه وعلا^{١٥}

ولئن فاتني من الناس الثناء الجميل في العاجل فحسبي ما أرجو من الشواب
الجزيل في الآجل،^{١٦} وما توفيقي إلا بالله المحيب، عليه توكلت وإليه أنيب.

١	في الأصل: غاية، والمثبت من أ.	٩	ق: مراتب.
٢	ق- إلى الغاية القصوى، مظهر العدل في الآفاق بالعناية العظمى.	١٠	ق- له.
٣	أ: ومشرفاً.	١١	أ: أداه.
٤	ق: السنية.	١٢	من ق.
٥	من ق.	١٣	أ: ق: المسؤول.
٦	أ: على.	١٤	أ: لما.
٧	ق: بالفكر.	١٥	أ: من لا فيه عيب وعلا.
٨	ق: والرأي.	١٦	أ- ولئن فاتني ... في الآجل.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYÂSET AHKÂMINA DAİR

Bu bölümde [farklı] alt başlıklar bulunmaktadır.

[BİRİNCİ] FASIL

5 Saltanata Dair Mevzular

Bilesin ki sultan üzerine vâcip olan hususlar Yüce Allah'ın kullarının gözetilip yönetilmesi ile Allah'ın hükümlerinin muhafazasıdır. Saltanatın varlığı sayesinde elde edilecek hususlar şunlardır: Memleketlerin korunması, insanların güvenliğinin sağlanması, malların muhafazası, ilmin yaygınlık kazanması ve dinin baskın bir şekilde ortaya çıkması, zulmün kökünün kurutulması, isyancıların gücünün bastırılması, insanların haklarına riâyet etmeyip aşırı gidenlere mâni olunması, bozgunculuk çıkartanların cezalandırılması ve yolların güvenli hale getirilmesi.

Sultanda şu özelliklerin bulunması uygundur (*hasen*): Kibir, kendini beğenme ve gurura kapılmaktan kaçınmak, susmaya özel bir önem vermek ve konuştuğu zaman güzel kelimeler seçmek, dinleyenlerin işitebileceği ölçüde bir ses tonuyla konuşmak, herhangi birini cezalandırmakla tehdit ettiğinde bunu işlenen suçun seviyesine uygun tutmak, nefsinin gazaba gelmekten menetmek. Zira gazap herkese zarar verir.

Hârûnürreşîd'le alâkalı olarak şöyle bir hadise nakledilmiştir: “O, üzerine bir şeyler yazdığı bir kâğıdı vezirine vererek şöyle söylemiştir: Gazaplandığım zaman bu kâğıdı bana ver! Kâğıtta şunlar yazılıydı: Gazaptan uzak dur, sen kendisine ibadet edilen bir ilah değil, yaratılmış bir beşersin. Yeryüzünde olanlara rahmet edersen, gökyüzünde bulunan [Allah] da sana merhamet eder.”

Sultan, düşmanlarını kendine meylettirmeye çalışmalı ve onların ıslah olmaları için gayret sarf etmelidir. Bu konuda başarılı olursa mesele kalmaz. Lâkin [düşmanlar] muhalefet etmeye devam ederlerse sultanın onlara karşı zafer elde edinceye kadar onlarla dost gibi görünmek suretiyle (*müdârât*) muâmele etmesi gereklidir. Gâlip gelirse onlardan intikam almayı ertelemez. Zira gerektiği yerde tehir akıllı insanlar nezdinde makbul değildir.

الباب الأول في السياسات

وفيه فصول.

فصل ' في الأشياء المتعلقة بالسلطنة

٥ واعلم^٢ أن الواجب على السلطان رعاية عباد الله >تعالى<^٣ وحفظ أحكام الله،^٤ وثمره^٥ السلطنة حراسة البلاد، وسلامة النفوس، وحفظ الأموال،^٦ ونشر العلم، وإظهار الدين، وقمع الظلم، وردع البغاة، ومنع المعتدين، والانتقام من المفسدين،^٧ وأمن السبيل.

١٠ وحسن^٨ للسلطان أن يجتنب من الكبر والعجب والغرور، وأن يكثر الصمت، ويختار من الكلام أحسن الألفاظ، وللسلطان جهارة الصوت ليكون أهيب^٩ لسامعه، وحسن^{١٠} أن يجعل وعيده بالتأديب على مقدار الذنوب، وأن يمنع نفسه من^{١١} الغضب فإنه مضر لكل أحد.

وقد نقل عن هارون الرشيد أنه كتب كتاباً ودفعه إلى وزيره وقال له: ^{١٢} «إذا رأيتني قد غضبت فادفع إلي هذا الكتاب»، فكان فيه: «إياك والغضب، فإنك»^{١٣} لست بإله معبود، وإنما أنت بشر مخلوق، ارحم من في الأرض يرحمك^{١٤} من في السماء.»

ويلزم على السلطان استمالة الأعداء والاجتهاد [٣] في صلاحهم، فإن تيسر له ذلك فيها، فإن استمرّوا على الخلاف فعليه بالمدارات إلى أن^{١٥} يظفر عليهم، فإن ظفر فلا يؤخر النعمة عليهم فإن التأخير >في محله<^{١٦} غير مقبول عند العقلاء.

٨ ق: عن.
٩ ق- له.
١٠ من أ.
١١ ق: يرحم.
١٢ أ: إلى أن بالعسكر صح.
١٣ من أ.

١ أ، ق: الأول.
٢ أ، ق: وقد نقل.
٣ من ق.
٤ ق: وحفظ أحكامه.
٥ أ: وعزة.
٦ أ- وسلامة النفوس، وحفظ الأموال؛ ق- وسلامة النفوس.
٧ أ- ومنع المعتدين، والانتقام من المفسدين؛ ق- ومنع المعتدين.

Sultanda bulunması güzel [olan işler arasında ayrıca] sır tutmayı bilmek yer alır. Zira sırrını tutan kişi kendi durumuna hâkim olur. Yine ehil olduğunu bildiği kişilerle sıklıkla istişareye başvurmak, ehil olan bu kişilerin her birinin re'yini dinlemek ve [ortaya çıkan görüşler içerisinde] mâkul olan ile
 5 amel etmek, herkesin dediğine göre hareket etmemek ve kendisine yakınlık gösteren herkese güvenmemek, işlerin varacağı noktalar konusunda her daim tetikte olmak, telafisi mümkün olmayan şeylere kapı aralamamak, tüm vaktini tek bir konuya hasrederek geçirmemek, lehviyâta sıkça dalmamak, -zira lehiv, mülkün zayı olup fesada uğramasına sebebiyet verir-, vaktini duruma uygun
 10 olan şekillerde geçirmek, -ata binmek, memleket maslahatlarını derinlemesine düşünmek, Allahu Teâlâ'nın farzlarını ikame etmek gibi-, devlet işlerinde kifâ-yetli olan kimselerden yardım almak, -zira herhangi bir işi onu yapmaktan âciz olan kimseye tevdi eden kişi için "O işi ifsat etmiştir" denilmiştir-, şariat ve memleket maslahatlarının önüne hevâsını geçirmemek.

15 Ömer b. Abdülazîz şöyle söylemiştir: "Raiyyemin fakirleri aç gezerken ben yemek yiyemem. Allah'tan utanırım."

[Sultanın Vazifeleri]

Sultanın, [saltanatla ilgili işlerini yürütürken] tüm gayretini şu on hususa harcaması münasiptir (*hasüne*):

20 Birincisi: Komutanlar ve askerler istihdam edip savaş aletleri tedarik etmek suretiyle İslâm dinini muhafaza etmek.

İkincisi: Şariat-ı mutahharaya bağlılığını sürdürmek.

Üçüncüsü: [Memleket dâhilinde] olup bitenlerden, kalelerin ve sınır boylarının ahvâlinde haberdar olmak.

25 Dördüncüsü: Bozgunculuk çıkartan kimselere engel olup aşırılıklara sapan kimseleri bu tutumlarından vazgeçirmek için cezalar (*siyâsât*) tatbik etmek.

Beşincisi: Haramların işlenmesine engel olacak had cezalarını uygulamak.

Altıncısı: Mertebelerine göre komutanlara, âlimlere ve insanlar nezdinde saygınlık kazanmış dindarlara geçimlerini sağlamalarına yetecek ödemelerde
 30 bulunmak.

Yedincisi: İnsanlardan alınması gereken malları adalet ve hakkaniyet (*kıst*) ilkesine bağlı kalarak almak.

Sekizincisi: Güvenilir, nasihat vermeye ehil ve muktedir kimseleri istihdam etmek.

وَحَسُنَ لَهُ كِتْمَانُ سِرِّهِ فَإِنْ مِنْ^١ كَتَمِ سِرِّهِ مَلَكَ أَمْرُهُ، وَأَنْ يَكْثُرَ الاسْتِشَارَةُ لِمَنْ يَرَاهُ أَهْلًا لَهَا، وَيَسْمَعَ رَأْيَ كُلِّ أَحَدٍ مِنْهُمْ^٢، وَيَعْمَلُ بِمَعْقُولِهِ، وَلَا يَرْكُنُ إِلَى كُلِّ أَحَدٍ، وَلَا يَثِقُ^٣ بِكُلِّ مَتَمَلِّقٍ، وَيَكْثُرُ الْاحْتِرَازُ وَالْحَذَرُ مِنْ عَوَاقِبِ الْأُمُورِ، وَلَا يَفْتَحُ بَابًا لَا يُمْكِنُ سَدُّهُ، وَلَا يَصْرِفُ أَوْقَاتَهُ كُلَّهَا فِي نَوْعٍ وَاحِدٍ، وَلَا يَكْثُرُ اللَّهْوُ فَإِنَّ فِيهِ تَضْيِيعَ الْمَلِكِ وَفَسَادَهُ، وَيَخْصُصُ كُلَّ وَقْتٍ مِنْ أَوْقَاتِهِ بِحَالَةٍ لَا ثِقَّةَ بِهِ كَرْكُوبِهِ وَنَظَرِهِ فِي مَصْلَحَةِ مَمْلَكَتِهِ^٤ وَقِيَامِهِ بِفَرَائِضِ اللَّهِ تَعَالَى، وَيَسْتَعِينُ بِالْأَكْفَاءِ فِي دَوْلَتِهِ، فَقَدْ قِيلَ: «مَنْ فَوَّضَ أَمْرًا إِلَى عَاجِزٍ عَنْهُ فَقَدْ أَفْسَدَهُ»، وَلَا يَقْدُمُ هَوَاهُ عَلَى مَصَالِحِ الشَّرِيعَةِ وَالْمَمْلَكَةِ. قَالَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ: «لَأَسْتَحْيِيَ مِنَ اللَّهِ أَنْ نَأْكُلَ طَعَامًا وَفُقَرَاءَ رَعِيَّتِي لَا يَقْدِرُونَ مِثْلَهُ». ^٥ وَحَسُنَ أَنْ يَصْرِفَ هِمَّتَهُ إِلَى عَشْرَةِ أُمُورٍ:

١٠ الأول: حفظ بيضة^٦ الإسلام بإقامة الأمراء والأجناد وآلات الحروب،

والثاني: دوام التمسك بحبل الشريعة المطهرة،

والثالث: اعتبار الأعمال والحصون والثغور،

والرابع: السياسات لدفع المفسدين، وردع المعتدين،

والخامس: إقامة الحدود المانعة من ارتكاب المحارم،

١٥ والسادس: إعطاء نفقة الأمراء والعلماء والصلحاء بقدر مراتبهم،

والسابع: أخذ الأموال [٣٣] بالعدل والقسط،

والثامن: أن لا يستخدم إلا أمينًا ناصحًا قادرًا،

٥ أ: في مصلحته في مملكته.

٦ من ق.

٧ في جميع النسخ: «بيعة».

١ ق- من.

٢ ق- منهم.

٣ أ: ذلك.

٤ أ: عذاب.

Dokuzuncusu: Vaktinin çoğunluğunda mezâlimleri açığa çıkartmak ve adalet farızasını yerine getirmek amacıyla dava dinleme meclisleri teşkil etmek.

Onuncusu: Kâinatta olup bitenlere muttali olmaya çalışmak.

[İKİNCİ] FASIL

5 Yönetim Kademesinde Yer Alan Grupların İzahına Dair

Bu kişiler[in sayısı] beştir.

[Vezirlik]

Birincisi vezirliktir.

Bilesin ki vezir devletin kutbu ve en büyük destekçisidir. Sultan, onun
10 işleri çekip çevirme özelliğinin nuru ile aydınlanır. Kitap ve Sünnet, vezir istihdamının [câiz olduğunu] sarâhatle beyan etmiştir. Yüce Allah, Hz. Mûsâ (a.s.) kıssasında Mûsâ'nın ifadesiyle şöyle buyurur: “*Ve bana ehlimden bir vezir ver; kardeşim Hârûn'u! Onunla sırtımı pek et ve onu işimde ortak kıl*”.¹ Yüce Allah [bir başka âyette] şöyle buyurur: “*Kardeşi Hârûn'u ona yardımcı (vezir) yaptı.*”² Hz. Peygamber (a.s.) ise “İnsanların işlerine dair bir vazifeyi
15 üstlenip de bu hususta hayrı amaçlayan kişiye Allah sâlih bir vezir verir. Bu kişi herhangi bir şeyi unuttuğunda ona hatırlatır, hatırladığında ise ona yardım eder”³ buyurmuştur. Muhakkak Resûlullah doğru söylemiştir.

Vezir kelimesinin “ağırlık” anlamına gelen *vizr* kelimesinden türediği
20 söylenmiştir. [Bu kelimedenden geldiğinin ileri sürülmesinin sebebi] -ki “*Velâ tezirü vâziratün vizra uhrâ* (Kimse kimsenin yükünü [günahını] üstlenmez)”⁴ âyetinde bu anlama işaret vardır- vezirin, devlet başkanı (*melik*) üzerindeki yükleri üstlenmesidir.

Bu kelimenin sığınılacak yer (*melce*) anlamına gelen *vezer* kelimesinden
25 türediği de nakledilmiştir. [Bu kelime] “*Kellâ lâ vezer* (Sığınılacak hiçbir yer yok!)”⁵ âyetinde bu anlama gelmektedir. Nitekim devlet başkanı, vezirin re'yine ve tedbirine sığınmaktadır.

1 Tâhâ 20/29-31.

2 Furkan, 25/35

3 Benzer rivayetler için bk. Nesâî, “Bey'at”, 33; Ebû Dâvûd, “İmâre”, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 70.

4 En'am 6/164; İsrâ 17/15; Fâtır 35/18

5 Kiyâme 75/11.

والتاسع: الجلوس في أكثر الأوقات لكشف المظالم وإقامة فرائض العدل،^١

والعاشر: قصد^٢ التطلع إلى حوادث الكائنات.^٣

فصل في تفصيل طبقات الولاية

وهي خمسة:

الأولى: الوزارة.

اعلم أن الوزير قطب الدولة ومدارها يستضيء السلطان بنور تدبيره، وقد صرح الكتاب والسنة باتخاذ الوزير، فقال الله تعالى في قصة موسى عليه السلام حكاية عنه: ﴿وَاجْعَلْ لِي وِزِيرًا مِّنْ أَهْلِي﴾^٤ (طه، ٢٩)، وقال تعالى: ﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيرًا﴾ (الفرقان، ٣٥).

وقال النبي عليه السلام: «من وُلِّيَ شيئاً من أمور الناس وأراد به خيراً جعل الله له وزيراً صالحاً، إن نسي ذكره وإن ذكر أعانه»^٥ صدق رسول الله.^٦

قيل: إن الوزير مشتق من الوزر، وهو الثقل ^٧ومنه قول الله تعالى: ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ (الأنعام، ١٦٤)، فإن الوزير يحمل عن الملك أثقاله.

وقيل: مشتق من الوزر، وهو الملجأ، ومنه قوله تعالى: ﴿كَلَّا لَا وَزَرَ﴾ (القيامة،

١١)، فالملك يلجأ إلى رأي الوزير وتدبيره.

١ أ: إقامة العدل؛ ق: إقامة العدل.
٢ ق- قصد.
٣ أ: حوادث الطائفت من الخارج والداخل.
٤ أ-مدارها، وفي هامش الأصل: «إن الإمام إلى الوزير فقير وعليهما فلك الوجود يدور، والملك إن لم تستقم أحواله بوجود هذين فسوف يبور.»
٥ أ، ق+ هارون.
٦ أ+ أو كما قال.
٧ أ- صدق رسول الله.
٨ من أوق.
٩ من ق.

Bu kelimenin “sırt/arka” anlamına gelen *ezr* kelimesinden türediği de nakledilmektedir. Yüce Allah, [Hz. Mûsâ'nın diliyle] sırtımı kuvvetlendir (*üşdüd bihi ezrî*)” yani “*bana destek ol*” buyurmuştur.¹ Nitekim devlet başkanı veziriyle kuvvet bulur.

- 5 Bu makam, yüce bir makam olduğundan bu işi yapmaya ehil olan kişilerin sayısı son derece azdır. [Vezirde bulunması gereken] sıfatlar şöyledir:

Vezir, hayırlı hasletleri kendisinde toplamış, dürüst ve namuslu (*aff*), güvenilir ve doğru sözlü, gizli bir işi yapması hususunda kendisine itimat edildiğinde onu yapan, önemli işlerin üstesinden gelebilen, hilmi sayesinde sekinete kavuşmuş, ilmi sayesinde uyanık olan, ümerânın atılğanlığına, hikmet ehlinin ifade kabiliyetine, âlimlerin tevazuuna ve fakihlerin fehmine sahip, insanların kalplerine tatlı diliyle ve güzel beyanıyla nüfuz eden kişidir.

[Vezirlerin Kısımları]

- 15 Vezir [tefvîz ve tenfiz veziri olmak üzere] iki kısımdır.

[Tefvîz Veziri]

Birinci kısım tefvîz veziridir. Bu vezir, sultanın, kendisine memleketin tedbiri rini tevdi eylediği ve işlerin yürütülmesini nazarına ve ictihadına bıraktığı kişidir. Bu öyle bir sorumluluktur ki sadece izin verme işlemiyle tamamlanmaz; bilakis 20 bir akit yapılmalı ve açık bir beyanla -ki ‘Seni kendime nâib kıldım’, ‘Vezirliğimi sana tevdi eyledim’ demek gibi- akd olunmalıdır. Bu kimse böyle bir akit sonrasında artık yetkiyi eline almış olur ve ictihadı uyarınca verdiği hükümler, yaptığı tasarruflar geçerli hale gelir. Aynı şekilde atama ve azil hakkı, atâ verme, atâyı vermeme, azaltıp arttırma gibi yetkilere sahip olur.

[Tenfiz Veziri]

İkinci kısım tenfiz veziridir. Bu vezir sultanın kendisiyle insanlar arasında aracı yaptığı vezirdir. Bu vezirliğe atamanın câiz olabilmesi için salt sultan izni yeterlidir. Bu kişinin güvenilir, sâdık, tamahı az, hevâdan uzak olması müstehabdır. Doğrudan herhangi bir hükme karar verip tatbik etmesi, 30 mezâlim davalarına bakması, [herhangi bir konuyla ilgili mutlak yetkili] bir sorumlu tayin etmesi, mutasarrıf görevlendirmesi ve beytül mâlde tasarrufta bulunması ise câiz değildir. Mâverdî'nin söylediğinin aksine, kâfirin tenfiz veziri olarak atanması da câiz değildir.

1 Tâhâ 20/31.

وقيل: مشتق من الأزر، وهو الظهر، ومنه قوله تعالى: ﴿أَشْدُّ بِهِ أَزْرِي﴾ (طه، ٣١) أي «قَو ظهري»، فالملك يقوى بالوزير.

ولما كان هذا المنصب جليلاً كان المتأهل للقيام به^١ قليلاً، وصِفَتُهُ:

أن يكون جامعاً لخصال الخير، عفيفاً مستقيماً، إن أوّتمن على الأسرار قام^٢ بها، وإن قلّد [٤^أ] بمهمات^٣ الأمور نهض بها،^٤ يُسَكِتُهُ^٥ الحلم ويوقظه العلم، له صولة الأمراء أناة^٦ الحكماء وتواضع العلماء وفهم^٧ الفقهاء، يسترق قلوب الناس بحلاوة^٨ لسانه وحُسن بيانه.

ثم >إن^٩ الوزير على قسمين:

القسم^{١٠} الأول: وزير تفويض.

وذلك أن يفوض إليه السلطان تدبير المملكة ويجعل إمضاء أمورها إلى نظره واجتهاده،^{١١} وهي^{١٢} ولاية لا يكفي فيها مجرد الإذن بل لابدّ من عقدٍ وتصريح بأن يقول «قد استنبتكم»،^{١٣} وبقوله: «فوضت إليك وزارتي»، لا ينعقد <هذا إلا به>،^{١٤} وله بسط اليد ونفاذ الحكم والتصرف بما يقتضي اجتهاده من تولية وعزل وإعطاء^{١٥} ومنع ونقص وزيادة.^{١٦}

والقسم^{١٧} الثاني: وزير تنفيذ.

وهو: أن يقيمه السلطان واسطة بينه وبين الناس، ويكفي فيها مجرد الإذن. ويستحب أن يكون أميناً صادقاً، قليل الطمع، خالياً من^{١٨} الأهواء، ولا يجوز له التعرض بمباشرة الحكم ولا النظر في المظالم ولا تقليد متولٍ ولا إقامة متصرف ولا التصرف في بيت المال،^{١٩} ولا يجوز أن يكون كافراً^{٢٠} خلافاً للماوردي.

١ أ: ق: كان أهله.	٨ ق: بحلول.	١٦ أ- وزيادة.
٢ أ: أقام.	٩ من أ وق.	١٧ أ، ق - القسم.
٣ أ: لمهمات.	١٠ أ، ق- القسم.	١٨ ق: عن.
٤ ق- إن أوّتمن على الأسرار قام بها، وإن قلّد بهمات الأمور نهض بها؛ + أميناً صادقاً.	١١ أ: واجتهاد.	١٩ أ- ولا النظر في المظالم ... في بيت المال؛ ق- ولا يجوز له التعرض ... في بيت المال.
٥ ق: سكنه.	١٢ أ، ق: وهذه.	٢٠ ق: مخالفاً.
٦ في الأصل: وإناءة.	١٣ في الأصل: استبينتك والمثبت من أ؛ وفي ق: استبينتك.	
٧ أ: وفيهم.	١٤ من ق.	
	١٥ أ: عطاء.	

[Mansıp Sahipleri]

[Yönetim kademesinde yer alan unsurların] ikincisi mansıp sahipleri hakkındadır ve [bu başlık altında] bu kişilerin mertebeleri beyan edilecektir.

1. İftâ

5 İlk mansıp iftâdır. İftâ, şeriat rükünlerinin en büyüklerinden birisidir ve sahâbe ve tâbiîn dönemlerinden başlanarak günümüze kadar varlığını ve geçerliliğini sürdürmüştür. Müftînin, müctehid, dürüst ve namuslu (*afîf*) olması gereklidir. Tarifi fıkıh [kitaplarında] mezkûrdur.

2. Kazâ

10 İkincisi kazâdır. Kazâ da [şeriatın] en faydalı rükünlerinden birisidir. Ümmetin şeriata göre ıslah edilmesi kazâyâ bağlıdır. [Kadı olacak] kişinin, âlim, âdil, töhmetlerden uzak, sicili temiz, amel, itikad ve yakîn konusunda sahâbe ve tâbiînin yoluna girmiş olması müstehabdır. Yüce Allah'tan beni [Hz. Peygamber'in hadisinde zikrettiği] üç kadıdan [cennetlik olanlarından]
15 biri kılmasını, [cehennemlik olan] diğer iki gruptan eylememesini niyaz ediyorum.

“Faziletli¹ insanların önde gelenlerine göre âlemin nizâmı âlimlerin verâ sahibi olmalarına ve hükümdarların yanında [çekinmeden] hakkı söylemelerine bağlıdır. Âlemin fesâdı ise onların servet ve riyâsete düşkün olmaları
20 ve hükümdarların yanında dalkavukluk yapmaları sebebiyledir.”

3. Hisbe

Üçüncüsü hisbedir. Bilesin ki ilk zamanlarda hisbenin vazifesi *emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkerin* ifası idi. Öyle ki sözgelimi bir hayvan sahibi hayvanına kapasitesinin üstünde yükleme yaparsa, muhtesibin bu kişiye
25 engel olma hakkı bulunmaktaydı. Yine kölelerini [gereğince] giydirmeyen yahut onlara tâkatlerinin üstünde iş yükleyen köle sahiplerine de engel olma hakları vardı.

1 Ankara nüshasında ifade “Akıllı” şeklindedir.

والثانية: في أصحاب المناصب وبيان مراتبهم.

الأولى: الإفتاء.

وهو ركن عظيم من أركان الشريعة، وعليه عَمَلُ الصحابة والتابعين >رحمهم الله<^١ إلى يومنا هذا، ولا بد أن يكون مجتهدًا عفيفًا، وتعريفه مذكور^٢ في الفقه.

والثانية: القضاء.

فهو من أعظم الأركان [٣٤] نفعًا وعليه مدار إصلاح الأمة^٣ شرعًا، ويستحب أن يكون عالمًا عادلاً عفيفًا عن التهم، مكتسبًا بالشيم،^٤ وسالكًا مسلك الصحابة والتابعين في العمل والاعتقاد واليقين،^٥ نرجو من الله الكريم أن يجعلني^٦ أحد القضاة الثلاثة لا واحدًا من الاثنين.^٧

>قال جمهور الفضلاء:^٨ «نظام العالم بورع العلماء وتكلمهم الحق عند الملوك، وفساد العالم بحبهم المال والرياسة ومداهنتهم عندهم.»^٩

والثالثة: الحسبة.

واعلم أن وظيفة الحسبة في الزمان^{١٠} الأول أمر^{١١} بالمعروف ونهي^{١٢} عن المنكر حتى لو كان لأحد دابة يحملها زيادة عن حملها فللمحتسب منعه عن ذلك، وإن الموالي إذا لم يكسوا مماليكهم، أو كلفوا عليهم فوق طاقتهم فله المنع عن ذلك.

١ من ق. ٢ أ، ق- مذكور. ٣ ق: العالم. ٤ ق: مكتسبًا بالشيم. ٥ في هامش أ: «قال أبو ثور: سمعت الشافعي يقول: نزه الله نبيه، ورفع قدره [وعلمه وأدبه]، وقال عز من قال: ﴿وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ﴾ (الفرقان: ٥٨)، وذلك أن الناس في التوكل على أخوال شئ: متوكل على نفسه، أو على ماله، أو على جاهه، أو على سلطانه، أو على صناعته أو على عطية الناس، وكل مُسْتَبَدٍّ إلى حي يموت، أو إلى ذاهب يوشك أن ينقطع، فنزه الله نبيه عن ذلك وأمره أن يتوكل على

٦ أ: أن تكون. ٧ في هامش الأصل: «إشارة إلى قوله صلى الله عليه وسلم القضاء ثلاثة: قاض في الجنة وقاضيان في النار.» فإثبات أمر محتمل مع نفي الأخرى يتعين المراد. ٨ ق: العقلاء. ٩ من أ وق. ١٠ أ، ق- الزمان. ١١ أ: الأمر. ١٢ أ: والنهي.

[İnşâ Ehli]

Dördüncüsü inşâ ehlidir. Bilesin ki inşâ ehlinin beraatlarının şartları Kur'ân âyetlerini ve sebab-i nüzullerini bilmek, hadis ilmine medlûlüyle beraber hâkim olmak, kendilerinden önceki dönemlerde hükümrân olan
5 hükümdarların fiil ve sözlerinde takip ettikleri âdetleri iyice kavramak, şiir mânâlarını, müteşâbihleri ve uzunlukları gibi hususları gözeterek, hâkim olmaktır. Sultan bir mektup yazmayı irade buyurduğunda, lafız açısından en fasih, mâna bakımından en fazla tercih edilmesi gereken ne ise onu seçmeli, mektubun matla'ına matlup olan amaç ne ise onu yazmalı, her makam için
10 en uygun olan tabir ne ise onu kullanmalıdır. Bu kimseler ayrıca az kelime ile çok fazla mânâyı ifade etme kabiliyetini de hâiz olmalıdırlar.

[Resmî Defterler ve Muhafazası]

Dördüncüsü resmî kayıt defterleri ve bunların muhafazasıdır. Bilesin ki ülkenin korunması ve devletin siyâsetinin dayanağı dîvânların muhafazasına
15 bağlıdır. Nakledildiğine göre İslâm [tarihinde] ilk defa dîvân teşkil eden kişi Ömer b. Hattâb'dır (r.a.). O, [insanların] maaşlarını İslâm'a girişteki öncelikleri ve faziletlerine göre farklı farklı belirlemiştir. İnsanlar da takip eden yıllarda onun yolundan gitmişlerdir.

Bilesin ki askerlerin isimlerinin kaydedilmesinde dikkate alınması gereken birisi umûmî, diğeri husûsî olmak üzere iki yön bulunmaktadır.

Umûmî olan yön şöyledir: Eğer kabileler arasında Araplar varsa, onlar neseplerine göre ve İslâm'a girişteki önceliklerine göre düzenlenirler. Türkler ve diğer kavimlerde olduğu üzere askerler Arap değillerse dikkate alınacak kıstas, İslâm'a girişteki öncelikleridir. Böyle bir öncelik yoksa yahut bu açıdan durumları bilinmiyorsa *velîyyü'l-emre* yakınlıkları esas alınır. Bu açıdan
25 da müsâvî olurlarsa, Allahu Teâlâ'ya itaat açısından en yüksek makamda bulunma kıstası devreye girer.

Husûsî cihet ise şöyledir: [Bunların dîvâna kayıt sırası için] dikkate alınacak [ilk kıstas], yaşça ileri olmaktır. Bu açıdan müsâvî olanlar arasında cesaret kıstası devreye girer. Bunda da müsâvî olmaları durumunda *velîyyü'l-emr* kendi ictihadı uyarınca dilediğini takdim eder.

Sultanın her iki kısımda bulunan askerlerin alacaklarını bu kişilerin eşleri, evlatları, köleleri ve binek hayvanlarındaki değişikliği gözeterek ve tüm giderlerine kifâyet edecek şekilde arttırma hakkı vardır. Bu kimselerin alacakları miktar ihtiyaçlarına yetecek şekilde kayıt altına alındıktan sonra

5 beytûlmâlde bir fazlalık ortaya çıktığında sultanın bunların alacakları miktari arttırma hakkının olup olmadığı hususunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. İmam Şâfiî (rahimehullâh) sultana böyle bir hak vermezken; Ebû Hanîfe (rahimehullâh) bu hakkı tanımıştır.

Dîvâna kayıtlı kişilerden birisi ardında mirasçılar bırakarak vefat ederse,

10 geçen zaman içinde hakettiği tüm mâlî haklar vârislerinin olur. Fakat görev yapmadığı sürede hakedecek olduğu miktara vârisler sahip olmazlar.

Sultanın askerlerin ulûfesini herhangi bir kusur (zenb) olmaksızın kesmesi câiz değildir. Aynı şekilde askerlerin de hizmetlerini kesip ulûfeye müstağni kalmaları, -kendilerine ihtiyaç sürdüğü müddetçe- câiz değildir.

15 [Emvâl]

Beşincisi emvâl hakkındadır. Saltanatın nizâmı ancak komutanlar ve askerlerle tamam olacağından ve bu kimseler de ancak mallar ile var olabileceklerinden malların korunmasına özen gösterilmesi vâciptir. Lâkin sultanın malların elde edilmesi hususunda hak ve insafın gerektirdiği yola tâbi olan

20 hükümdarların izinden gitmesi gerekmektedir.

Malların alınabileceği kaynaklar altı tanedir: Cizye, haraç, öşür, ganimet, fey ve definelerle birlikte madenler.

Cizyenin meşruiyet delili Yüce Allah'ın şu âyetidir: “[Kendilerine kitap verilenlerden oldukları halde Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram tanımayan ve hak dinini din edinmeyen kimselere küçülmüş oldukları halde elden] cizye verinceye kadar [savaşın].”¹

25

Haraç ve öşür ise Yüce Allah'ın şu âyetinde zikredilir: “[Ey Muhammed!] Yoksa sen onlardan bir haraç mı istiyorsun da inanmıyorlar? Rabbinin haracı daha hayırlıdır.”²

30 Ganimet ve fey ise hem aklen hem de naklen en güzel maldır. Madenlerle ilgili ayrıntılar ise fıkıh kitaplarında yer almaktadır. Bunların dışındaki mallarla ilgili olarak, bizim bilgimizin bunlara vasıl olmadığını söylemekle iktifa edelim.

1 Tevbe 9/29.

2 Mü'minûn 23/72.

وللسلطان أن يزيد أموال المرتبين بقدر ما يتجدد^١ له من العيال والأولاد والمماليك والدواب على قدر كفايتهم، ثم اختلف العلماء «هل له أن يزيد أموالاً على^٢ المرتبين على قراره بعد الكفاية إذا فاضت أموال بيت المال؟» فمنعه الشافعي «رحمه الله»^٣ وأجازهُ أبو حنيفة «رحمه الله»^٤.

٥ وإن مات واحد منهم وله ورثة يصير ما كان مستحقاً له في المدة الماضية حقاً لهم، وأما في المستقبل فلا. ولا يجوز للسلطان أن يقطع علوفة العساكر بلا ذنب، ولا يجوز أيضاً للعساكر^٥ قطع الخدمة والاستغناء من العلوفة ما دعت الحاجة إليهم.

والخامسة: في الأموال.

ولما كانت السلطنة لا يتم نظامها إلا بالأمراء والعساكر وهؤلاء لا يكونون إلا بالأموال فيجب الاعتبار بحفظها، [٣٥] ولكن للسلطان أن يمثل <سلوك>^٦ سنن ملوك^٨ الحق والإنصاف في أخذ الأموال، وأصولها ستة: جزية وخراج وعشور وغنيمة وفيء ومعادن مع الكنوز.^٩

أما الجزية فلقوله تعالى: «حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ» (التوبة، ٢٩)، وأما الخراج والعشر فلقوله تعالى: «أَمْ تَسْأَلُهُمْ خَرْجًا فَخَرَّاجَ رَبِّكَ خَيْرٌ» (المؤمنون، ٧٢)، وأما الغنيمة والفيء فمن أحسن المال عقلاً ونقلاً، وأما المعادن^{١١} فتمامه في كتب الفقه، ١٥ وأما الأموال من غيرهم فلم يصل علمنا إليهم.^{١٢}

١ أ: يجد.	٧ من أوق.
٢ ق- على.	٨ أ، ق- ملوك.
٣ من ق.	٩ أ: وفيء وركاز؛ ق- ومعادن مع الكنوز؛ + والركاز.
٤ أ: وأجاز.	١٠ أ، ق+ عن يد.
٥ من ق.	١١ أ: الركاز؛ ق: والركاز.
٦ أ، ق: ولا للعساكر.	١٢ أ، ق- وأما الاموال ... إليهم.

[ÜÇÜNCÜ] FASIL

Müşavere Hakkında

Bilesin ki müşavere ve adalet sultana mutlak mânada gereklidir ve bu sebeple bu bölümün içerisinde yer almaktadır. Ve yine bilesin ki Yüce Allah, Hz. Peygamber'e (s.a.) onun ihtiyacı olmadığı halde (*istiğnâihi anhâ*) “*Emr hususunda onlarla istişare et!*”¹ demek suretiyle, meşvereti emretmiş ve istişare edenleri övmek maksadıyla şöyle buyurmuştur: “[*Namazı kılarlar.*] İşleri aralarında şûrâ iledir.”² Hz. Peygamber (s.a.) de ashabına “Benimle istişare ediniz”,³ “Müzâkere eden başarısız olmaz; istişare eden pişman olmaz”⁴ ve “Kul meşverete başvurursa, şakî olmaz”⁵ buyurmuştur.

Nakledildiğine göre Tevrat'ta “İstişare etmeyen pişman olur” cümlesi yazılıdır.⁶ Mü'minlerin Emîri Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) şöyle söylemiştir: “Meşverette yedi haslet vardır: Doğruyu elde etmek, [uygun] görüşe ulaşılması, hataya düşmekten korunmak, kınanmaktan sakınmak, pişmanlıktan kurtulmak, kalpleri kazanmak ve nakle (*eser*) tâbi olmak.”

Lokman, oğluna “Oğulcağızım! Başkasının aklını kendi aklın haline getir.” demiştir. Oğlu, “Babacığım, nasıl olacak bu iş?” diye sormuş; Lokman da “İşin hususunda, onunla istişare et.” cevabını vermiştir.

Aklı başında olan insanın şu yedi sınıf insanla meşverette bulunmaması gerekmektedir: “Cahil, düşman, haset ehli, mürâi, korkak, cimri ve hevâ ehli. Zira cahil dalâlete götürür, düşman kişinin yok olmasını ister, haset ehli sahip olduğu nimetin zevalini ister, mürâi insanların hoşnutluğunu kazanmaya odaklanmıştır, korkak [zorda kalınca] kaçmayı düşünür, cimri ise mal toplamaya haristir, başka bir şey düşünmez. Hevâ ehli ise hevâsının esiri olmuştur, ardında kalana faydası dokunmaz.”

1 Âl-i İmrân 3/159.

2 Şûrâ 42/38.

3 Buhari, “Tefsîrû Sûre 24”, 11; Müslim, “Tevbe”, 58; Tirmizî, “Tefsîrû Sûre 24”, 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 328; VI, 59.

4 el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, VII, 813, 815.

5 Abdullah b. Vehb el-Misrî, *el-Câmi' fî'l-Hadis* (nşr. Mustafa Hasan Ebû'l-Hayr), Demmâm: 1416/1996, I, 402-403.

6 Bazı Şii kaynakları bu ifadeyi Hz. Ali'nin Tevrat'ta böyle yazmaktadır dediğini söyleyerek aktarmaktadırlar. el-Mirzâ en-Nürî, *Müstedrekü'l-Vesâil*, Beyrut: Müessesetü'lî Ali Beyt, ts., VIII, 341.

فصل في المشاورة

واعلم أنَّ المشاورة والعدل لازمان للسلطان فلهذا جعلنا من هذا الباب.^١

واعلم أنَّ الله تعالى أمر النبي صلى الله عليه وسلم بالمشورة مع استغنائه عنها، فقال تعالى: ﴿وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ (آل عمران، ١٥٩)، وقال <الله>^٢ تعالى في مدح المستشيرين^٣: ﴿وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ﴾ (الشورى، ٣٨).

وقال النبي عليه السلام لأصحابه: «أشيروا عليّ»^٤، وقال صلى الله عليه وسلم: «ما خَاب من استخار ولا ندم من استشار»، وقال صلى الله عليه وسلم: «ما شَقِيَ عَبْدٌ بمشورة»^٥، وقيل: [إنه] مكتوب في التوراة^٦ «من لم يستشر ندم».

وقال أمير المؤمنين^٧ علي بن أبي طالب رضي الله عنه: «في المشورة سبع خصال: استنباط الصواب، واكتساب الرأي، والتحصن من السقطة، والحرز من الملامة، والنجاة من الندامة، وألفة القلوب، واتباع الأثر».

وقال لقمان لابنه: «يا بني اجعل عقل غيرك لك»^٨، فقال: «يا أبت كيف يكون هذا؟» قال: «فشاوره في أمرك».

وقيل: سبعة رجال لا ينبغي لذي لب أن يشاورهم: «جاهل وعدو وحسود ومراء وجبان وبخيل وذو هواء، فإنَّ الجاهل يضلُّ <من يشاور>»^٩، والعدو يريد الهلاك، والحسود يتمنى زوال النعمة، والمراءى واقف^{١٠} على رضى الناس، والجبان من رأيه الهرب، والبخيل حريص على جمع المال فلا رأي له في غيره، وذو هواء أسير هواه فلا يقدر خلفه».

١ - ق: التورية.

٢ - أمير المؤمنين.

٣ - ق: من ق.

٤ - ق: «وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ».

٥ - ق: لأصحابه.

٦ - في هامش الأصل: «لا شك في كمال عظمه وتماز رأيه وفضله على جميع الناس إلا أن المفضل قد يشير على الفاضل برأي يظهر رجحانه على غيره من الآراء كما وقع لبعض الصحابة رضي الله عنهم لما نزلوا بدر فإنه صلى الله عليه وسلم نزل على أدنى بئر من آبار بدر فجاء ذلك النبي (؟...) إليه وقال: «أهذا يا رسول الله منزل أنزلك فيه الله أم هو حرب ورأي ومكيدة؟» فقال: «لا بل هو رأي»، فقال: «إذا لم يكن من عند الله فليس هذا بمنزل لك والرأي أن ننزل على (؟...) القصوى فنمنع المشركين الماء فنقاتلهم وهم عطاش ونحن ريان»، فاستحسن رسول الله هذا وعمل به».

٦ - ق: لمشورة.

٧ - من ق.

٨ - ق: يقف.

٩ - في هامش الأصل: قال المأمون: «إذا أنكرت من عقلك شيئاً فاقدحه بعقل». قيل: «الرأي مرآة العقل، فمن أردت أن ترى بصورة عقله فاستشره». يقال: «أنجح الآراء ما كثر امتحانه وأطبل تأمله». كان عمر رضي الله عنه إذا نزل به الأمر المعضل دعا الفتيان واستشارهم وقال لهم (؟...) [يتبع حدة عقولهم] رواه ابن عبد البر في جامع بيان العلم وفضله، ٨٥/١. قيل: «اجعل سوك إلى واحد ومشورتك إلى ألف». قال فيلسوف الهند: «بالرأي ينال ما لا ينال بالقوة والجنود». في هامش الأصل: «شاور سواك إذا نابتك نائبة يوماً وإن كنت من أهل المشورات فالعين ينظر منها ما دنا ونأى ولا ترى نفسها إلا بمرآة».

Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) şöyle söylemiştir: “Hz. Peygamber’in (s.a.) hastalığı şiddetlendiğinde, amcam Abbâs yanımıza geldi. ‘Eğer iş bize kalacaksa Hz. Peygamber’e bir sor da bize versin; eğer bizim dışımızda birine kalacaksa bize vasiyette bulunsun ki biz de onu [müşavereye] terk edelim’ dedi.”¹ Sonra Hz. Osman’ın (r.a.) [kuşatıldığı] muharebede oğlum Hasan şöyle dedi: “Eğer Medine’de isen muhakkak ki insanlar seni Osman’ın kanından ötürü suçlayacaklardır.” O ikisinin sözünü dinlemedik. Allah’ın hakkımızda vermiş olduğu hükmü uygulamasını görmek için müşavereyi terk ettik.

İmâm Şâfiî’den (r.a.) nakledilen şu hadise garayıp kabilinden rivayetler arasında yer alır: “O başına gelen bir hadise sebebiyle şaşırmış ve müşavere etmeyi unutmuştu. Rüyasında gördüğü bir kişi ona ‘İşin hususunda benimle istişare et’ dedi. Uyanıp da istişarede bulununca o olaydan istediği sonuca ulaştı. Ardından da bir daha re’y ehliyle istişareyi terk etmeyeceğine dair Allah’a söz verdi.”

[DÖRDÜNCÜ] FASIL

Adaletle Dair

Zatı Yüce ve Mukaddes olan Allah şöyle buyurmuştur: “*Allah adaleti, ihsanı, akrabaya yardım etmeyi* (îtâi zi’l-kurbâ) *emrediyor. Fahşâyı, münkeri ve bağıyı yasaklıyor.*”² Buna göre *adlden* murad *insâf*dir. *İhsândan* murad ise insanları *affetmektir*. *Îtâi zi’l-kurbâ* ise *sıla-i rahîm*dir. *Fahşâdan* nehyetmekle murad, *kabîh olan söz ve ameller*dir. Bu ifadenin livâta için olduğu da söylenmiştir.

Resûlullah’tan (s.a.) şöyle rivayet edilmiştir: “Sultanın bir günlük adaleti, Allah katında yetmiş senelik ibadete muadildir.”³ Yine o şöyle buyurmuştur: “[Kıyamet gününde] Allah’ın en sevdiği ve O’na en yakın olan kişi âdil sultandır. O’nun en çok buğzettigi ve kendisinden uzak olan ise zâlim sultandır.”⁴

1 Bu rivayete ilgili olarak bk. Ebû Muhammed Abdullah b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, Beyrut: 2006, s. 8.

2 Nahl 16/90.

3 Ebû’l-Fidâ İsmâil b. Muhammed Aclunî, *Keşfü’l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs amma İştêhere mine’l-Ehâdis [alâ Eskineti’n-Nâs]*, Beyrut: 1351-1352, II, 58. Benzer bir rivayet için bk. Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, VI, 12.

4 Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, VI, 10.

قال علي بن أبي طالب^١ رضي الله عنه: «ولمّا اشتدّ مرض النبي صلى الله عليه وسلم جاء إلينا^٢ عمي^٣ عباس وقال: اسأل من النبي عليه السلام إن كان الأمر فينا أعطيناه، وإن كان في غيرنا أوصى بنا فتركناه»، ثمّ في محاربة عثمان رضي الله عنه قال ابني^٤ الحسن: «إن كنت^٥ حاضرًا في المدينة ليرمينك الناس^٦ بدمه^٧، فما سمعنا كلامهما^٨ وتركنا المشورة ليقضي الله أمرًا^٩ كان مفعولاً.»

ومن الغرائب ما حكى عن الشافعي رضي الله عنه أنه ابتلي بحادثة فصار حيرانًا ونسي المشاورة فرأى في منامه إنسانًا فقال: شاورني^{١٠} <في>^{١١} أمرك! فاستيقظ وشاور فاندفعت عنه الحادثة، فعاهد الله تعالى بعدها أن لا يترك مشاورة أهل الرأي.

فصل في العدل

قال الله تعالى: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ﴾ (النحل، ٩٠).^{١٢} المراد بالعدل^{١٣} الإنصاف، وبالإحسان^{١٤} العفو عن الناس، [٣٦] وإيتاء^{١٥} ذي القربى صلة الرحم، وبالنهي^{١٦} عن الفحشاء^{١٧} ما قبح من الأفعال والأقوال، وقيل: مختصّ باللواطه.

وروي عن رسول الله^{١٨} صلى الله عليه وسلم: «عدلُ السلطان يومًا يعدلُ^{١٩} عند الله^{٢٠} عبادة سبعين سنة». وروي عنه صلى الله عليه وسلم: «أحبُّ النَّاسِ إلى الله وأقربهم إليه السلطانُ العادل، وأبغضهم إلى الله^{٢١} وأبعدهم إليه^{٢٢} السلطانُ الجائر.»

١٣	أ، ق+ وحكي أن.	١	أ، ق- بن أبي طالب.
١٤	ق: من العدل.	٢	ق: كرم الله وجهه.
١٥	أ، ق: ومن الإحسان.	٣	أ، ق: عندي.
١٦	أ، ق: ومن إيتاء.	٤	أ- عمي.
١٧	أ، ق- وبالنهي.	٥	في الأصل وأ: ابن، والمثبت من ق.
١٨	أ، ق: ومن الفحشاء.	٦	ق: إن لم تكن.
١٩	أ: عنه.	٧	ق: لم يرينك.
٢٠	ق- يعدل.	٨	أ، ق: بدم عثمان.
٢١	ق+ خير من.	٩	ق: كلامه.
٢٢	أ- إلى الله ... وأبغضهم إلى الله.	١٠	ق- أمرا.
٢٣	ق- وأبعدهم إليه.	١١	ق: شاور.
		١٢	من ق.

Bir başka rivayette şöyle buyrulur: “Muhammed’in canını kudret ellerinde tutan Allah’a yemin olsun ki âdil sultanın ameli, tüm raiyyenin ameline [denk gelecek şekilde] gökyüzüne yükseltilecektir.”¹ O, şöyle buyurmuştur: “Yeryüzünde bir kişiye tatbik edilen had, yetmiş [sabah namazı] kılmaktan
5 daha hayırlıdır.”² Yine ondan nakledildiğine göre “Dünyada adaletle davrananlar, Kıyamet gününde Rahmân’ın huzurunda adaletli olmalarının mükâfatı olarak inciden minberler üzerinde olacaklardır.”³ Hz. Peygamber’in (s.a.) şöyle buyurduğu nakledilir: “Allah’ın, raiyyenin işlerini kendisine tevdi ettiği kimse eğer onlara şefkat göstermemişse, Allah ona cenneti haram kılar.”⁴ Bir
10 başka rivayet ise şöyledir: “Ümmetimden iki kişiye şefaati haramdır: Zâkîm hükümdar ve haddi aşan bid‘atçı.”⁵ Kuşkusuz Resûlullah doğru söyler.

Hikmet sahibi kişiler şöyle söylerler: “Mülk adaletle devam eder, meliki kâfir de olsa. Meliki mü’min olsa bile zulümle varlığını sürdüremez.” [Bu sebeple], kâfir olmasına rağmen Enûşirvân âdil olarak nitelenmiştir. Hz.
15 Peygamber (s.a.), [onu kastederek] ‘Âdil melikin zamanında dünyaya geldim’ buyurmuştur.”⁶

Ömer b. Abdülazîz, Hasan el-Basrî’ye gönderdiği bir mektupta ondan âdil melikin özelliklerini yazmasını istemiş, Hasan da şöyle yazmıştır: “Bilesin ki ey Mü’minlerin Emîri! Zatı Yüce ve Mukaddes olan Allah, âdil imamı tüm eğriliklerin doğrultucusu, tüm yolunu kaybetmişlerin rehberi, tüm
20 fesat ehlinin salâhı ve tüm zayıfların kuvveti kılmıştır. Âdil imam, şefkatli bir çoban (*raî*), şefkatli bir anne-baba gibidir. Bir başka ifadeyle o, bir kalp gibidir ki diğer âzalar arasında o iyi olduğunda tüm âzalar iyi, o kötü olduğunda tüm âzalar kötü olur.”

1 Bu ifadenin kaynağı bulunamamıştır.

2 İfadenin ikinci kısmı daha çok belirli günler boyunca yağın yağmurlarla mukayese içermektedir. İbn Mâce, “Hudûd”, 3.

3 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 159, 303; Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, VI, 11.

4 Benzer rivayetler için bk. Buhârî, “Ahkâm”, 8; Müslim, “İmân”, 227, 228; Dârimî, “Rikâk”, 77; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 25.

5 Benzer bir rivayet için bk. Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, VI, 21, 30.

6 Hadis olarak nakledilen bu ifade için bk. Ebû Bekir Ahmed el-Beyhakî, *el-Câmi’ li-Şu’abi’l-İmân* (nşr. Abdülâlî Abdülhamîd Hâmid), Riyâd: 1423/2003, VII, 167.

وروي عنه صلى الله عليه وسلم أنه قال^١: «والذي نفسُ محمدٍ^٢ بيده إنه ليرفع للسلطان العادل^٣ إلى السماء من العمل^٤ مثل عمل جملة الرعية.»^٥ وقال صلى الله عليه وسلم: «حدٌ واحدٌ يقام في الأرض خير من أن يقوم سبعين صباحاً.»^٦ وروي عنه^٧ صلى الله عليه وسلم أنه قال: «إنَّ المقسطين في الدنيا على منابر من لؤلؤ يوم القيامة بين يدي الرحمن بما أقسطوا في الدنيا.» وروي عنه صلى الله عليه وسلم أنه قال: «ما من عبدٍ^٨ ولَّاه الله تعالى أمرَ رعيته ولم يشفق عليهم^٩ إلا حرَّم الله عليه الجنة.» وروي عنه صلى الله عليه وسلم أنه قال: «رجلان من أمتي يُحرمان من شفاعتي: مَلِكٌ ظالم ومبتدع عادٍ يتعدى الحدود.» صدق رسول الله.^{١٠}

قال الحكماء: «إنَّ الملك يدوم مع العدل^{١١} وإن كان صاحبه كافراً، ولا يدوم مع^{١٢} الظلم وإن كان^{١٣} صاحبه مؤمناً.» وسمي أنوشيروان بكفره^{١٤} عادلاً حيث قال النبي عليه السلام: «وُلِدْتُ في زمن الملك العادل.» [٧] وكتب عمر بن عبد العزيز إلى^{١٥} الحسن البصري أن يكتب له بصفة الملك العادل،^{١٦} فكتب إليه الحسن: «اعلم^{١٧} يا أمير المؤمنين! أن الله تعالى جعل الإمام العادل قوام كل مائل وقصد كل حائر وصلاح كل فاسد وقوة كل ضعيف، والإمام العادل كالراعي الشفيق والأب والأم الشفيقتين^{١٨} أو كالقلب^{١٩} بين الجوارح تصلح الجوارح^{٢٠} بصلاحه وتفسد بفساده.»

١ - أنه قال.	١٠ أ، ق- صدق رسول الله.
٢ أ، ق: نفسي.	١١ أ: بالعدل.
٣ ق: عمل السلطان العادل.	١٢ أ: من.
٤ ق- من العمل.	١٣ ق- كان.
٥ أ: نه ليرفع عمل السلطان العادل إلى السماء مثل جملة الرعية.	١٤ أ، ق: مع كفره.
٦ في سنن ابن ماجه عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «إقامة حدٍّ من حدود الله خير من مطر أربعين ليلة في بلاد الله عز وجل»، باب إقامة الحدود، ٢٥٣٧.	١٥ أ: و.
٧ ق: عن رسول الله.	١٦ ق- وكتب عمر بن عبد العزيز إلى الحسن البصري أن يكتب له بصفة الملك العادل.
٨ ق: من مؤمن من عباده.	١٧ أ: اعلمها.
٩ أ: عليه.	١٨ ق- الشفيقة.
	١٩ ق: القلب.
	٢٠ أ- تصلح الجوارح.

Rivayete göre Bizans imparatoru Hz. Ömer'e (r.a.) bir elçi göndermiştir. Elçi Medine'ye ulaştığında, Hz. Ömer'i Medine dışında gündüz vakti yere uzanmış tek başına uyurken görmüştür. Elçi onu bu halde gördüğünde kalbine önce bir korku düşmüş, sonra onun yanına gelmiş, selam vermiş ve “Tek başına nasıl uyudun, düşmanından korkmuyor musun?” diye sormuştur. Hz. Ömer ona “Adaletli oluşum sayesinde. Zira adaletle [insanların] güven[ini] kazandım ve [çekinmeden] uyudum.” cevabını vermiştir.

Şöyle nakledilmiştir: “Adaletle muhabbet duymak, hükümdarın saadet vesilelerindendir. Bunun alâmeti ise dindar ilim ehliyle birlikte bulunmak, onlarla konuşmaya istekli olmaktır. Böylece bahsi geçen kişiler, hükümdara hatırlatma vazifesini ifa edebileceklerdir.”

Bilesin ki zâlim kişi hiçbir zaman felâh bulmaz. Zira ona yapılan beddua Allah katında makbuldür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.), Muâz'a şöyle buyurmuştur: “Mazlumun [bed]duasından sakın! Çünkü onunla Allah arasında bir perde yoktur.”¹ Ömer b. Abdülazîz de şöyle söylemiştir: “Ben, raiyeyemin yapamadığı bir şeyi yapabiliyor olmaktan dolayı Allah'tan utanırım.”

¹ Hadis için bk. Buharî, “Zekât”, 63; “Mezâlim”, 9; “Meğâzî”, 60; “Tevhîd”, 64; Müslim, “İmân”, 69; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 5; Tirmizî, “Zekât”, 6; “Birr”, 68; Nesâî, “Zekât”, 46; İbn Mâce, “Zekât”, 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 233.

وقيل: «إن قيصر ملك الروم^١ بعث رسولاً إلى عمر بن الخطاب >رضي الله عنه^٢ فلما وصل الرسول إلى المدينة لقي عمر خارج المدينة نائماً في الشمس على الأرض^٣ وحده،^٤ فلما رآه الرسول وقع في قلبه الخشوع ثم حضر عنده وسلم إليه ثم قال: «كيف نمت وحدك؟ أما تخاف من عدوك؟» فقال عمر رضي الله عنه: «عدلت فأمنت ونمت.»^٥

وقيل: «من سعادة الملك محبة العدل، وعلامته مخالطته لأهل العلم ذوي الدين ورغبته في محادثتهم ليذكروه.»

واعلم أن الظالم لا يفلح وكيف يفلح^٦ والدعاء عليه مستجاب، لأن النبي صلى الله عليه السلام قال^٧ لمعاذ: «اتق دعوة المظلوم، فإنه ليس بينها وبين الله حجاب.»^{١٠} وقال عمر بن عبد العزيز: «إني لأستحيي من الله أن يفعل شيئاً ورعيتي لا يقدرُونَ مثله»، كما سبق.^٨

١ أ، ق: الملك الروم قيصر.
٢ من ق.
٣ ق- على الأرض.
٤ أ- على الأرض وحده.
٥ ق- ذي.
٦ أ + أيدا.
٧ أ- قال.
٨ من ق.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÂDEM'DEN 935 [1529] YILINA KADAR MEKKE ve MEDİNE'DE HÜKÜMRAN OLAN HALİFELERİN TARİHİ

[BİRİNCİ] FASIL

Yaratmanın Başlangıcına Dair

İbn Abbâs'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre o şöyle söylemiştir: “Yüce Allah'ın ilk yarattığı şey Levh-i Mahfûz'dur. Ardından uzunluğu beş yüz yıllık bir yürüyüş mesafesinde olan cevherden kalemi yaratmıştır. Kalem ile olmuş olacak her şeyi Levh-i Mahfûz'a yazmıştır. Ardından Allah beyaz büyük bir inci yaratmış ve ona nida buyurmuştur. Nidanın etkisiyle [bu inci] akan bir suya dönmüştür. Daha sonra Yüce Allah büyüklüğünü sadece kendisinin bildiği yeşil bir cevherden arşı yaratmış ve onu su üzerine yerleştirmiştir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: “*Onun arşı suyun üzerindedir.*”¹ Sonra rüzgârı yaratmış -ki o pek çok kanatları olan bir melektir- ve suyu rüzgârın üstüne yerleştirmiştir. Sonra arşı taşıyan melekleri yaratmıştır ki, bunlar o vakitte dört melektir, Kıyamet gününde sekiz adet olacaklardır. Ardından arşın nurundan kürsüyü yaratmıştır.”

Ka'bû'l-Ahbâr şöyle söylemiştir: “Ardından Yüce Allah su buharından ve dalgalanmasından yerleri ve dağları yaratmıştır. Akabinde yedi deniz yaratmıştır. Bunların birincisi yeryüzünü Kaf Dağı'nın ardından kuşatan denizdir. Onun ötesinde de dünyayı kuşatan ve hiçbirinin bir diğerine kıyısı olmadığı altı deniz daha vardır. Tüm bunların arasında da sayısını yalnızca Allah'ın bileceği kadar mahlûkât ve [diğer] hayvanlar vardır.”

İbn Abbâs şöyle devam etmektedir: “Sonra Yüce Allah su buharından gökleri yaratmış ve Güneş, Ay ve yıldızlarla süslemiştir. Ardından sayısını sadece kendisinin bildiği diğer melekleri bunların arasında yaratmıştır.” Yaratmanın başladığı gün İbn Abbâs'a göre Cumartesi, bittiği gün Perşembe'dir. Allah kürsisine Cuma günü *istivâ* etmiştir. Bu sebeple [biz müslümanlar] Cuma'yı bayram olarak belirledik. Yahudiler [yaratmanın] başladığı gün Pazar, *istivânın* olduğu gün Cumartesi'dir demişlerdir. Hristiyanlar ise [yaratmanın] başladığı gün Pazartesi, *istivânın* olduğu gün Pazar'dır demişlerdir.

1 Hûd 11/7.

الباب الثاني

في تاريخ الخلفاء في الحرمين الشريفين من آدم إلى سنة خمس
وثلاثين وتسعمائة^١

فصل في ابتداء الخلق^٢

٥ روي عن ابن عباس رضي الله عنه أنه قال: «أول ما خلق الله <تعالى>^٣ اللوح المحفوظ، ثم خلق قلمًا من الجواهر [٧-] طوله مسيرة خمسمائة عام وخط فيه به ما كان وما يكون، ثم خلق دُرَّة عظيمة بيضاء ونادى الله إليها فصارت ماء جاريًا من هيبة النداء، ثم خلق العرش من جوهرة خضراء لا يعرف عظمها إلا الله <تعالى>^٤ فوضعه على الماء، <كما قال الله تعالى: ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾ (هود، ٧)>^٥ ثم خلق الريح وهو ملك ذو جناح كثيرة فوضع الماء على الريح، ثم خلق حَمَلَةَ العرش وهم أربعة ملائكة يومئذ ويوم القيامة ثمانية، ثم خلق الله <تعالى>^٦ الكرسي وهو من نور العرش».

١٥ قال كعب الأحبار: «ثم خلق <الله تعالى>^٧ الأرضين والجبال من بخار الماء وتموجه، ثم خلق الله تعالى سبعة أبحر فأولها بحر محيط بالأرض من وراء جبل قاف ومن وراءه ستة أخرى محيطة بالدنيا غير متصلة بعضها ببعض وفيما بينهما خلائق ودواب لا يعلم عددهم إلا الله <تعالى>^٨».

٢٠ قال ابن عباس: «ثم خلق الله تعالى السماوات من بخار الماء أيضًا وزينها بالشمس والقمر والنجوم، وخلق بينهن ملائكة لا يعلم عددهن إلا هو» وقال أيضًا: «كان ابتداء الخلق يوم السبت والانتهاه في^٩ يوم الخميس والاستواء في يوم الجمعة فلذلك جعلناه عيدًا، قالت اليهود: الابتداء من يوم الأحد والاستواء في يوم السبت، وقالت النصارى: الابتداء من يوم الاثنين والاستواء في يوم الأحد».

١ - في الحرمين الشريفين ... وتسعمائة؛ ق- من آدم ... ٧ من أ.

وتسعمائة.

٢ أ - فصل في ابتداء الخلق.

٣ من أ.

٤ أ- خلق.

٥ أ+ به.

٦ في الأصل: جوهرة.

٧ من أ.

٨ من أ.

٩ من أ.

١٠ من أ.

١١ من أ.

١٢ من أ.

١٣ أ: من.

İbn Abbâs (r.a.) şöyle ilave eder: “Yüce Allah [kürsîye istivâsının] ardından cenneti, huri, gılmân ve nehirleri ile birlikte yaratmıştır. [Cennetin] sayısı sekizdir.” O şöyle devam eder: “Eğer hurinin tırnağından bir parça dünyaya düşse güneşin ve ayın ışığı görünmez olur. Onları vasfetmeye yaratanı dışında hiç kimse güç yetiremez. Yüce Allah daha sonra cehennemi yaratmıştır. Sayısı yedidir. Allah’ın azabı nimeti gibidir.”

İbn Abbâs şöyle devam etmektedir: “Yüce Allah daha sonra cinleri yaratmıştır. Cinler semûm ateşindendirler. Bu öyle bir ateştir ki, ne sıcaklığı ve ne de dumanı vardır.¹ İblis cinlerdendir. Daha sonra bunların çocukları çoğaldı. Allah cinleri İblis’in çocukları ile birlikte dünya semasında meskûn kıldı. [Diğer] cinleri ise semanın dışında havada iskân eyledi. Ardından bunlara taat ve ibadeti emreyledi. “*Cin ve insi yalnızca bana ibadet etmeleri için yarattım*”² âyeti bu sebeple nazil olmuştur. Sonra Yüce Allah cinlere kendi nevilerinden bir nebî gönderdi. Gönderilen nebînin ismi Âmir idi. Cinler onu katlettiler. Ondandır sonra gönderilen nebîleri de katlettiler. Toplamda sekiz yüz senede sekiz yüz nebînin canına kıydılar. Bundan sonra Allah cinlerin evlatlarına yeryüzüne inmelerini vahyetti. Onlar [yeryüzünde] birbirlerini öldürdüler. Nihayetinde cinlerin evlatlarını [büyük oranda] helâk ettiler. Bundan sonra cinlerin evlatları [bir müddet] daha yeryüzünde kaldılar. Orada Allah’a ibadet ettiler. İblis de onlarla birlikteydi. İblis’in ibadeti hepsinin ibadetinden daha fazla idi. Bu sebeple Allahu Teâlâ İblis’i dünya semasın[ın birinci tabakası]na yükseltti. O da burada bin yıl Allah’a ibadet etti. Sonra onu ikinci semaya yükseltti. Orada da bin yıl ibadet etti. Bu durum bu şekilde devam etti ve nihayetinde yedinci semaya yükseldi. İblis orada da mevcut melek ve diğer tüm mahlûkâttan çok daha fazla ibadet etti. Sonunda Allah’ın kendisine yakın kıldıklarından oldu. Ardından Allahu Teâlâ Cebrâîl’e yeryüzüne inip Âdem’in (a.s.) yaratılması için [toprak] getirmesini emretti.

1 Cinlerin semûm ateşinden yaratılmalarına dair bk. “Ant olsun ki biz, insanı pişmemiş çamurdan, kokuşmuş civık balçıktan yarattık. Cinleri de daha önce dumansız ateşten (*semûm*) yaratmıştık.” [Hicr 15/26-27].

2 Zâriyât 51/56.

قال ابن عباس رضي الله عنه: «ثُمَّ خلق الله تعالى الجنة بِحُورِها وغلَمانِها وأنهارها وهي [٨] ثمانية»، وقال: «لو انفرجت^١ قطعة إلى الدنيا من أظفار الحور^٢ لأبطلت ضوء الشمس والقمر لا يقدر أحد في وصفهنَّ إلَّا الذي خلقهن، ثُمَّ خلق الله تعالى^٣ الجحيم وهي سبعة، وعذابُ الله >تعالى<^٤ مثل فضله.»

٥ قال ابن عباس: «ثُمَّ خلق الله^٥ الجنَّ والجنَّ من نار السموم وهي نار لا حرَّ لها ولا دخان، والإبليس من الجنَّ فكثرت أولادهما فأسكن الله [تعالى]^٦ الجن مع أولاده في سماء الدنيا والجان في الهواء دون السماء، وأمرهم بالطاعة والعبادة فكَذلك^٧ قوله تعالى: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ (الذاريات، ٥٦)، ثُمَّ بعث الله تعالى^٨ إلى الجان نبيا منهم كان اسمه عامراً فقتلوه، ثُمَّ وثَّم حتى قتلوا ثمانمائة نبي في ثمانمائة سنة ثُمَّ أوحى الله تعالى إلى أولاد الجن أن تنزلوا إلى الأرض^٩ وتقاتلوا^{١٠} حتى أهلكوا أولاد الجان ثُمَّ سكنوا أولاد الجن في الأرض^{١١} وعبدوا الله >تعالى<^{١٢} فيها >فالإبليس معهم<^{١٣} فكانت عبادة إبليس أكثر من الكل فرفع الله تعالى إبليس إلى سماء الدنيا فعبد الله فيها ألف سنة >أخرى<^{١٤} ثُمَّ رفعه >إلى<^{١٥} الثانية فعبد الله >تعالى<^{١٦} فيها ألفاً أخرى ثُمَّ وثَّم حتى يرتقي إلى السابعة فعبد فيها أكثر من >ما<^{١٧} كان فيها من الملك وغيره وصار مقرباً فيها^{١٨} ثُمَّ أمر الله تعالى جبرائيل بأن يهبط إلى الأرض

١١ أ- حتى أهلكوا أولاد الجان ثُمَّ سكنوا أولاد الجن في الأرض.
١٢ من أ.
١٣ من أ.
١٤ من أ.
١٥ من أ.
١٦ من أ.
١٧ من أ.
١٨- فيها.

١ أ: أخرجت.
٢ أ: من أظفار الحور إلى الدنيا.
٣ أ+ به.
٤ من أ.
٥ أ+ به.
٦ من أ.
٧ أ: فلذلك.
٨ أ+ به.
٩ أ- إلى الأرض.
١٠ أ+ بأولاد الجن.

İblis bu durumu öğrendi ve [Cebrâil'den önce] yeryüzüne indi. Yeryüzüne hitaben “Ben sana nasihat etmek üzere geldim” dedi. Buna cevaben yeryüzü “Nasihatın nedir ey zâhitlerin önde geleni?” diye sordu. İblis, “Allahu Teâlâ senden âsi bir mahlûk yaratmayı murat ediyor. Sana [bu sebeple] Cebrâil’i gönderdi. O sana geldiğinde Allah adına yemin ver ki, senden hiçbir şey almasın” dedi. Cebrâil geldiğinde yeryüzü Allah adını verecek yemin etti. Bu sebeple Cebrâil [hiçbir şey] almadı ve döndü. Allahu Teâlâ’ya durumu haber verdi. Ardından Allah, Mikâil’i gönderdi. Onun durumu da Cebrâil’den farksız oldu. Ondan sonra Allah, Azrâil’i gönderdi. Yeryüzü ona karşı da aynı yemini verdi. Azrâil, “Rabbimin izzetine yemin olsun ki ben O’nun emrine isyan etmem.” dedi ve [istenileni] alıp döndü. Yüce Allah “İzzetime ve celâlime yemin olsun ki senin getirdiğin şeyle bir mahlûk yaratacağım ve seni de merhamet ve şefkatin az olduğu için ruhlarını kabzetmen için bu mahlûka musallat edeceğim.” buyurdu.

Vehb b. Münebbih şöyle anlatır: “Yüce Allah Âdem’i yarattığında İblis meleklerle ‘Allah bu âsi mahlûku size üstün kıldı, bunu kabul edecek misiniz?’ diye sordu. Melekler, ‘Evet, Rabbimize itaat edeceğiz’ dediler. Bunun üzerine mel’un [İblis] ‘Ben kabul etmeyeceğim’ dedi. Hz. Âdem’in (a.s.) bedeni tam mânasıyla ortaya çıkıp ruh da cesetle buluşunca Allahu Teâlâ meleklerle ona secde etmelerini emretti. Hepsi secde ettiler. İblis secde etmedi. Lanetlendi ve huzurdan kovuldu. Ardından Âdem Cennet’e girdi. Orada emir ve nehiy vâki oldu. İblis [Allah’ın] emir ve nehyini işitti ve bu sebeple mutluluk içinde şöyle dedi: ‘Bunu buradan çıkartacağız.’ Ardından [herkesin bildiği] olaylar oldu ve bitti. Sonunda da Âdem ve Havvâ ve İblis ve tavus ve yılan yeryüzüne indi. Bu sebeple ‘eski düşmandan dost olmaz’ denilmiştir. Yeryüzü Kıyamet gününe değin Âdem’in (a.s.) ve onun neslinin meskeni oldu.”

[İKİNCİ] FASIL

Zaman Hakkında

Saîd b. Cübeyr, İbn Abbâs’tan rivayet etmiştir: “Dünya, âhiretteki Cuma günlerinden bir cumaya denktir. Müddeti yedi bin yıldır.” Ebû Sâlih’in İbn Abbâs’tan rivayet ettiğine göre “Âdem (a.s.) ile Hz. Muhammed (s.a.) arasındaki süre beş bin beş yüz elli yıldır.”

فيقبض منها ليخلق^١ آدم >عليه السلام>^٢ فعرف ذلك إبليس فهبط إلى الأرض وقال: «إني جئتُ ناصحًا»، فقالت الأرض: «وما نصحك يا رأس الزاهدين؟» [٣٨] قال: «إنَّ^٣ الله تعالى يريد أن يخلق منك^٤ خلقًا عاصيًا وقد أرسل إليك جبرائيل، فإذا جاءك أقسمي عليه ألا يقبض منك شيئًا»، ورجع^٥، ولما جاء جبرائيل أقسمت الأرض عليه بالله، ولم يقبض جبرائيل فرجع فأخبر الله بذلك، ثم بعث الله ميكائيل فكان حاله كحال جبرائيل، ثم بعث الله عزرائيل فأقسمت الأرض عليه أيضًا فقال عزرائيل: «وعزة ربي إني لا أعصي أمر ربي»، فقبض ورجع، فقال الله تعالى «وعزتي وجلالي لأخلقنَّ بما جئتُ به خلقًا ولأسلطنك على قبض أرواحهم لقله رحمتك وشفقتك.»

قال وهب >بن منه>^٦: «لما خلق الله >تعالى>^٧ آدم قال إبليس للملائكة: «إن فضل الله >تعالى>^٨ هذا الخلق العاصي عليكم أتقبلون؟»^٩ فيقولون: «نعم، نطيع ربنا»، فيقول الملعون: «إني لا أقبل»، ولما استوى جسد آدم عليه السلام ودخل الروح عليه أمر الله تعالى للملائكة بالسجود عليه فسجدوا إلا إبليس فصار ملعونًا مرجومًا، ثم أدخل آدم^{١٠} الجنة ووقع الأمر والنهي فيها فسمع إبليس الأمر والنهي ففرح، وقال «سنخرج هذا من هذه»، وصار ما صار، فهبط آدم وحواء وإبليس وطاووس وحية إلى الأرض، فلذا قيل «العدو العتيق لا يكون صديقًا»، فصارت الأرض مسكنًا لآدم >عليه السلام>^{١١} ومن بعده إلى يوم الدين.

فصل في الزمان^{١٢}

روى سعيد بن جبیر عن ابن عباس رضي الله عنه [٩] أنه قال: «الدنيا جمعة من جمع الآخرة وهي سبعة آلاف سنة»^{١٣} وروى أبو صالح عن ابن عباس أن مدة ما بين آدم ومحمد عليهما السلام خمسة آلاف سنة وخمسمائة وخمسون سنة،

١١ من أ.
١٢ -أ- فصل في الزمان.
١٣ +أ- وستمائة سنة.

٦ من أ.
٧ من أ.
٨ من أ.
٩ أ: فقبلون.
١٠ -أ- آدم، + إلى.

١ أ: فيخلق.
٢ من أ.
٣ -أ- إن.
٤ أ: عنك.
٥ -أ- ورجع.

Vehb b. Münebbih'in şöyle söylediği rivayet edilir: "Dünyanın üzerinden beş bin altıyüz sene geçmiştir."

İmâm Ahmed b. Hanbel "Kıyamet Hicret'in üzerinden bin dört yüz sene geçmeden vuku bulacaktır." demiştir. Konuyla ilgili rivayetlerin sayısı 5 oldukça fazladır. Bu konunun bilgisi Yüce Allah katındadır.

Bilesin ki bizden önce yaşamış milletler büyük olaylara tarih düşerlerdi. [Bu şekilde düşülen] ilk tarih Hz. Âdem'in (a.s.) yeryüzüne inişidir. Ardından Nûh'un (a.s.) peygamber olarak gönderilmesi, sonrasında tufan, akabinde İbrâhîm'in (a.s.) ateşe atılması, ardından Süleyman'ın (a.s.) hükümdarlığı 10 tarihe kaydedilmiştir.

Yunanlılar ve Romalılar tarihi olayları kaydetmeye İskender'in zuhuruyla başlarlar. Kıbtîler tarihi Kral Dokyanus'la başlatırlar. Mecûsîler ise Hz. Âdem (a.s.) ile sonra Dâr b. Dâr'ın katli ve Erdeşîr'in zuhuru ardından Yazdicerd'in hükümdarlığını [tarihi dönüm noktaları olarak] kaydetmişlerdir. Araplar ise Kâbe'nin inşası, ardından Tihame'den çıkış¹ ve sonrasında 15 Fil Vakası'nı kaydetmişlerdir. Onların tarihleri Ömer b. el-Hattâb'ın (r.a.) hilâfetine değin bu minvâl üzere iken o tarihi Hz. Peygamber'in (s.a.) hicreti ile başlatmaya karar verdi ve Muharrem'i ilk ay olarak belirledi. Bu hâdisi bi'setin on üçüncü yılında gerçekleşmişti. Günümüze değin de durum bu 20 şekilde devam etmektedir. Şimdi biz kaldığımız yere dönelim. Yüce Allah bana yeter, kifâyet eder.

[ÜÇÜNCÜ] FASIL

İnsanlığın Babası Hz. Âdem'in Hilâfeti

[Peygamberler Tarihi]

25 Hz. Peygamber'in (s.a.) şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Allahu Teâlâ Âdem'i Cuma günü yarattı. Onu Cennet'ine Cuma günü koydu ve oradan yine Cuma günü çıkarttı. O [işlediği hatadan dolayı] Cuma günü Allah'a tövbe etti. Allah onun canını Cuma günü aldı. Kıyamet de Cuma günü kopacaktır."²

1 Bu ifade muhtemelen İyâd kabilesinin Tihâme topraklarından sürülmesine işaret etmektedir. Konuyla ilgili olarak bk. "Hel el-Muğammas mine'l-Emâkîni'l-Menhiyyün ani'l-Cülûs bihâ", <http://www.ahlal-hdeeth.com/vb/archive/index.php/t-60557.html>

2 Ebû Dâvûd, "Salât", 207; Tirmizi, "Cuma", 1; İbn Mâce, "İkametü's-Salât", 79, "Cenâiz", 65; Dârimi, "Salât", 206; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 311.

وروي عن وهب بن منبه أنه قال: «مضى من الدنيا خمسة آلاف سنة وستمائة سنة.»^١ قال الإمام أحمد >بن<^٢ حنبل: «إن وقوع يوم القيامة لا يتعدى^٣ من ألف سنة وأربعمائة سنة من الهجرة.» والرواية فيه كثيرة، العلم عند الله تعالى.^٤

واعلم أن الأمم السالفة كانوا يؤرخون بالأحداث العظام، وأول التاريخ بهبوط آدم عليه السلام، ثم ببعث نوح عليه السلام، ثم بالطوفان، ثم بنار إبراهيم عليه السلام، ثم بملك سليمان عليه السلام.

وأما اليونانية والروم فيؤرخونه بظهور الإسكندر، وأما القبط فيؤرخونه بملك دقيانوس،^٥ وأما المجوس فيؤرخون بآدم عليه السلام، ثم بمقتل دارا ابن دارا، ثم بظهور أردشير، ثم بملك يزدجرد، وأما العرب فيؤرخون ببناء الكعبة، ثم بخروج تهامة، ثم بعام الفيل، ولم يزل التاريخ كذلك إلى أن وُلِّي عمر بن الخطاب رضي الله عنه فقرّر التاريخ بهجرة النبي صلى الله عليه وسلم وجعل أوله من المحرم^٦ وهو في ثلاثة عشر من البعث^٧ وهذا^٨ مستمر إلى الآن، فلنرجع إلى ما كنّا فيه وهو حسبي وكفى.^٩

فصل في خلافة آدم أبي البشر^{١٠}

روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: [٣٩] «خلق الله تعالى آدم يوم الجمعة، وأدخله في الجنة فيه، وأخرجه فيه، وتاب عليه فيه، وقبضه فيه، وفيه تقوم الساعة.»^{١١}

١ - وروي أبو صالح ... وستمائة سنة.
٢ - من أ.
٣ - لا يتجاوز.
٤ - ق- فصل في ابتداء الخلق ... العلم عند الله تعالى .
٥ - ق: القبطي.
٦ - ق: داقيانوس.
٧ - ق: محرم الحرام.
٨ - ق: بعثة.
٩ - أ: وهو.
١٠ - ق: ونعم الوكيل.
١١ - أ - فصل في خلافة آدم أبي البشر.
١٢ - سنن أبي داود، «الصلاة»، ٢٠٧.

Anlatıldığına göre Hz. Âdem Hind'e, Hz. Havvâ ise Cidde'ye inmiştir. İkisi birbirine Arafat Dağı'nda kavuşmuşlardır (*teârafâ*). Bu sebeple bu dağ Arafat olarak isimlendirilir. Allah Âdem'e on sahife inzâl etmiştir. O öldüğünde bin yaşında idi.

- 5 Ondan sonra oğlu Şit geldi. O babası Âdem'in vasîsi ve veliahdıydı. Kâbe'yi çamur ve taş kullanarak inşa eden odur. Ona elli sahife inzâl edildi. Öldüğünde dokuz yüz yaşındaydı. Ebû Kubeys mağarasına babası Âdem'in yanına defnedildi.

- Ardından onun oğlu Enoş geldi. O dokuz yüz yıl yaşadı. Sonra onun oğlu
10 Kenân, ardından da onun oğlu Mehlâlîl geldi. Mehlâlîl sekiz yüz yıl yaşadı. İlk defa yeryüzüne ev inşa eden odur. Ondan sonra oğlu Bâzer [Yared] geldi. O yeryüzüne hükümrân oldu fakat [daha sonra] İslâm'dan yüz çevirdi ve putlara tapmaya başladı. Dokuz yüz yıl yaşadı. Ardından oğlu İdris geldi. O, evlatlar içinde kendisine ilk kez nübüvvet verilen kişidir. İlk kez elbise diken
15 de odur. İnsanlar ondan önce deriler giyerlerdi. Allah yolunda ilk defa cihad eden de odur. O insanlar arasında [siyasî] hüküm sürmedi. Onun döneminde Kabil'in evlatlarından gelen [ve] puta tapan insanlar hükümrândılar. Ondan sonra Nûh Nebî geldi. [Silsilesi şöyledir:] Nûh b. Lâmeş [Lâmek] b. Metuşelah b. İdris. Onun döneminde hükümrânlık Kabil'in evlatlarından
20 Dermîl b. Ureyl'de idi. Bu kişi sert mizaçlı ve dediğim dedikti. İlk defa şarap içen o idi. Kavmi de kendisi gibi putlara tapıyordu. Rivayet edildiğine göre Nûh (a.s.) kavmini bin yıl yahut bin dört yüz yıl davet etti.¹ Onun davetine seksen kişi icâbet etti. Bir rivayette ise yetmiş üç kişi, diğerinde yedi kişi icâbet etmiştir. Nûh'un üç oğlu vardı: Sâm, Hâm ve Yâfes. Nebîlerin tümü
25 Sâm'ın neslinden gelmektedirler. Siyahîler Hâm'ın neslinden, Türkler, Rum-lar, Ye'cûc ve Me'cûc ise Yâfes'in neslinden gelmektedir.

1 Nüşadaki ifade bu şekildedir. Mâfih Kur'an'da Hz. Nûh'un yaşıyla ilgili olarak şu bilgi yer almaktadır: "Ant olsun ki biz Nûh'u kendi kavmine gönderdik de o 950 yıl onların arasında kaldı. Sonunda onlar zulûmlerini sürdürürken tufan kendilerini yakalayiverdi. Fakat biz onu ve gemidekileri kurtardık ve bunu âlemlere bir ibret yaptık" (Ankebût 29/14-15). Bu âyetten anlaşıldığına göre Nûh 950 yıl kavmiyle birlikte yaşamış ancak bu sürenin onun bütün ömrünü veya peygamberlik süresinin tamamını mı yoksa tufana kadar olan safhasını mı içine aldığına işaret edilmemiştir. Kur'an'da verilen bu rakamı Nûh'un bütün ömrü olarak kabul edenlere göre kırk yaşında peygamber olmuş, 890 yaşında iken tufan gerçekleşmiş, tufandan sonra altmış yıl daha yaşamıştır. Bu süreyi sadece tufan öncesi peygamberlik müddeti olarak düşünenlere göre ise Nûh'un yaşı bundan çok daha fazladır. Bir rivayete göre peygamberler içinde en uzun ömürlüsü Nûh'tur; kendisine 350 yaşında vahiy gelmiş, 950 yıl kavmini davetle geçirmiş, dolayısıyla 1300 yıl yaşamıştır." Ömer Faruk Harman, "Nûh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/Nuh> (19.02.2018).

وحكي أن آدم عليه السلام هبط إلى الهند وحواء^١ إلى الجدّة، وتعارفا في جبل عرفات فلذلك تسمى بعرفات، وأنزل عليه عشر صحف، ومات وله ألف سنة.

ثمّ ابنه شِيث، وهو وصي أبيه آدم وولي عهده، وهو الذي بنى الكعبة بالطين والحجارة وأنزلت عليه خمسون صحيفة، ومات وله تسعمائة سنة، ودفن في غار أبي^٢ قبيس مع أبيه آدم.

ثم ابنه أنوش، وهو عاش تسعمائة سنة، ثم ابنه قينان، ثم ابنه مهلائيل وهو عاش ثمانمائة سنة وهو أول من بنى في الأرض بيتاً، ثم ابنه باذر وهو حكم في الأرض^٣ ولكن رجع من الإسلام وعبد الأصنام، وعاش تسعمائة سنة.

ثم ابنه إدريس^٤ وهو أول من أعطي النبوة >من الأولاد<^٥، وأول من خاط الثياب وكان الناس قبل ذلك^٦ يلبسون الجلود، وأول من جاهد في سبيل الله وهو لا يحكم بين الناس^٧ وفي أيامه حكم عابد^٨ والأصنام من أولاد قابيل.

ثمّ بعده نوح النبي بن لامح بن منو شلخ بن إدريس >عليه السلام<^٩، والحكم^{١٠} في أيامه لدرميل^{١١} بن عريل من أولاد قابيل وكان جباراً عنيداً^{١٢} وهو أول من شرب الخمر^{١٣}، وهو وقومه يعبدون الأصنام^{١٤}، روي أن نوحاً عليه السلام دعا قومه ألف سنة أو ألفاً^{١٥} [١٠] وأربعمائة سنة^{١٦} يقبلون دعوته ثمانون رجلاً^{١٧}، وفي رواية ثلاث وسبعون رجلاً، وفي رواية^{١٨} سبعة رجال. وله أولاد ثلاث: سام وحام ويافت، والأنبياء كلهم من نسل سام، والسودان من نسل حام والترك والروم وأجوج ومأجوج من نسل يافت.

١ في الأصل: وحوى.	٧ أ- وهو لا يحكم بين الناس.	١٤ أ+ وهو أول من شرب الخمر.
٢ أ- أبي.	٨ من أ.	١٥ أ: أكثر.
٣ أ- بيتاً، ثم ابنه باذر وهو حكم في الأرض.	٩ من أ.	١٦ أ- وأربعمائة سنة.
٤ أ+ النبي عليه السلام.	١٠ أ: والحاكم.	١٧ أ: لا يقبلون دعوته إلا ثمانون رجلاً.
٥ من أ.	١١ أ: درميل.	١٨ أ: أو.
٦ أ- ذلك.	١٢ أ: وهو جبار عنيد.	
	١٣ أ- وهو أول من شرب الخمر.	

Nûh'tan sonra Sâm'ın evlatlarından Hûd Nebî (a.s.) gelir. Ondan sonra Sâlih (a.s.), ardından Âzer oğlu İbrâhim (a.s.) gelir. İbrâhim Bâbil doğumluydu. Doğum yerinin Kûsâ olduğu da söylenmektedir.¹ Kenan oğlu Nemrud zamanında doğdu. Nemrud, Şark'a ve Garb'a mâlikti.

5 Hikâye edildiğine göre dört kişi tüm yeryüzüne hükmetmiştir. Bunlardan ikisi müslüman, ikisi kâfirdi. Müslüman olanlar Süleyman (a.s.) ve İskender-i Zülkarneyn'di. Kâfir olanlar ise Nemrud b. Kenan ile Buhtu Nasr'dı.

10 İbrâhim (a.s.) Irak'tan kaçmış ve Mısır'a gelmiştir. O esnada Mısır hükümrânı firavunlardan Sinan b. Alvân idi. O, Sâre'nin kölelerinden ismi Hâcer olan bir cariyeyi hediye etmiştir. Cârîye, İsmâil'in (a.s.) annesi idi. Hz. İbrâhim daha sonra Sodom'a ve Remle'ye gitti. Burasını vatan edindi ve orada vefat etti.

15 İbrâhim peygamberden sonra Lût (a.s.) gelir. O, İbrâhim'in (a.s.) yeğenidir. Allah onu Sodom ahâlisine gönderdi. Ondan sonra Hz. İbrâhim oğlu İsmâil gelir. Daha sahih görüşe göre [İbrâhim peygamber tarafından] kurban (*ez-zebîh*) edilen İsmâil idi.² Ondan sonra kardeşi İshak (a.s.) gelir. O, yaş olarak İsmâil'den küçüktü. Sonra Yâkub (a.s.) gelir. Anlatıldığına göre on bir tanesi hariç tüm nebîler onun evlâdındandır. [Onun evlâdından olmayan] bu peygamberler şunlardır: Dâvûd, Nûh, Sâlih, Âdem, İdris, Lût, Eyyûb, Şuayb, 20 İbrâhim, İsmâil ve bizim peygamberimiz Muhammed (s.a.).

1 "Tarih ve tefsir kitaplarında, Hz. İbrâhim'in Ahvaz bölgesindeki Sûs'ta veya Bâbil'deki Kûsâ denilen yerde yahut Kesker sınırındaki Verkâda doğduğu, daha sonra babasının onu Nemrûd'un bulunduğu Kûsâ'ya götürdüğü ileri sürülmektedir. Harran'da dünyaya geldiği ve babasının kendisini Bâbil'e götürdüğü de rivayet edilir. İbn Sa'd'ın naklettiğine göre babası aslen Harranlı olup buradan Hürmüzcird'e göç etmiş, İbrâhim burada doğmuştur." Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ibrahim-peygamber#1> (19.02.2018).

2 Burada Hz. İbrâhim'in kurban etmek istediği oğlunun İshak olduğu yönündeki tartışmaya işaret ediyor olmalıdır. Nitekim Süyûtî bu konuda yazdığı *el-Kavlü'l-fasih fi tayini'z-zebîh* başlıklı eserde Hz. İbrâhim'in kurban etmek istediği oğlunun İsmâil değil İshak olduğunun ileri sürerken (Mehmet Suat Mertoğlu, "Süyûtî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/suyuti#2-kuran-ilimleri> 19.02.2018) Abdülhamid b. Abdilkerim Ferâhî Ensârî (1863-1930) *er-Re'yü's-Sahih fi Men Hüve'z-Zebîh* (A'zamgarh: 1331, 1338) başlıklı kitabında "Hz. İbrâhim'in kurban etmeye teşebbüs ettiği oğlunun İshak değil İsmâil olduğunu Yahudi ve İslâm kaynaklarıyla mukayeseli olarak ortaya koyar." İshitiyaq Ahmad Zilli, "Hamîdüddin Ferâhî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/hamiduddin-ferahi> (19.02.2018).

ثم بعده هود النبي عليه السلام من أولاد سام^١، ثم بعده صالح >النبي<^٢ عليه السلام، ثم بعده إبراهيم >عليه السلام<^٣ بن آزر وكان مولده بابل وقيل كوثى في زمن نمرود بن كنعان وهو يملك الشرق والغرب.

حكى أن أربعة رجال يحكم جميع الأرض: اثنان مسلمان، واثنان كافران، أما المسلمان: فسلیمان عليه السلام وإسکندر ذو القرنين^٤، وأما الكافران: فنمرود بن كنعان وبخت نصر.

وهرب إبراهيم عليه السلام من العراق ووصل^٥ إلى مصر وكان ملكها سنان بن علوان من الفراعنة، وقد أهدى هو^٦ إلى سارة جارية اسمها هاجر >وهي<^٧ أم إسماعيل عليه السلام ثم ارتحل إبراهيم عليه السلام من مصر إلى سدوم ورملة وتوطن فيها ومات فيها.

ثم بعده لوط >عليه السلام<^٨، وهو ابن أخي إبراهيم عليه السلام بعثه الله تعالى إلى أهل سدوم، ثم بعده إسماعيل بن إبراهيم وهو الذبيح على الأصح^٩، ثم بعده أخوه إسحاق عليه السلام وهو أصغر سنًا من إسماعيل، ثم بعده ابنه يعقوب عليه السلام، وذكر أن الأنبياء كلهم من أولاده إلا أحد عشر نبيًا [١٠ب] وهم: هود ونوح وصالح وآدم^{١٠} وإدريس ولوط وأيوب وشعيب وإبراهيم وإسماعيل ونبينا محمد صلى الله عليه وسلم.

٦ - أ. هو.
٧ - من أ.
٨ - من أ.
٩ - أ: الأصل.
١٠ - أ: وآدم.

١ - من أولاد سام.
٢ - من أ.
٣ - من أ.
٤ - ذو القرنين.
٥ - أ: ووصل.

Yâkub'dan sonra Yûsuf (a.s.) geldi. Hikâye edildiğine göre Reyyân b. Velîd, o esnada otuz yaşında olan Yûsuf'u Mısır'da vezir tayin etti. Hz. Yûsuf'un kıssası meşhurdur. Yüz yirmi yaşında iken vefat etti. Ondan sonra Eyyûb (a.s.) geldi. O 'Ays ('Iys) b. İshâk'ın evlâdındandı. Ondan sonra Şuayb (a.s.), ardından da Hızır (a.s.) geldi. İbrâhim el-Halîl devrinde yaşamış olan Büyük Zülkarneyn döneminin önde gelenlerindendi ve Zülkarneyn'le birlikte "hayat nehrine" ulaşip suyundan içti. O, günümüze değin hayattadır. Zülkarneyn ise sudan içmedi. Ye'cûc ve Me'cûc'ü sed arkasına koyan odur. İskenderiyye'yi inşa etti ve Nemrud b. Kenan'ın helâkinden sonra hükümrânlık yaptı. Ondan sonra Yâkub'un (a.s.) evlâdından İmran oğlu Mûsâ geldi. Sonra da kardeşi Hârûn. Bu ikisinin kıssaları meşhurdur. Ardından Yûsuf-ı Sıddık evlâdından Nûn oğlu Yûşâ' geldi. Onun ardından Hırakl b. Nurî geldi. Lakabı *İbn Acuz* (Kocakarının oğlu) idi. Çünkü annesi onu doğurduğunda yaşlı bir kadındı. Ondan sonra Hârûn'un (a.s.) evlâdından İlyâs b. Yâsir geldi. Allahu Teâlâ onu kanatlı yarattı ve meleklerle birlikte uçmasını sağladı. O hem insan hem melek, hem yere hem göğe ait biri oldu. Ondan sonra Ahtûb oğlu Elyesa' (a.s.) geldi. İlyas'ın (a.s.) tilmizi idi. Ondan sonra Şemûil (a.s.) geldi. Yâkub oğlu Lâvî'nin evlâdındandı. Tâlût ve Câlût arasındaki savaş onun döneminde gerçekleşti. "*Allah'ın izniyle nice küçük sayılı topluluk büyük sayılı topluluğu yenmiştir*"¹ âyeti onun hakkında nazil olmuştur.

Ondan sonra Yehûd b. Yâkub evlâdından Dâvûd (a.s.) geldi. Allah ona *Zebûr*'u indirdi. Ona demiri işlemeyi öğretti. Dağlara ve kuşlara onunla birlikte adını tesbih etmelerini emretti. Allah ona mahlûkâtından hiç birine vermediği derecede güzel bir ses verdi.

Ondan sonra Süleyman (a.s.) geldi. Allah cinleri, insanları, vahşi hayvanları, kuşları ve rüzgârı onun emrine verdi. [Müfessir tâbiî Ebû Muhammed] es-Süddî (ö. 127/745) şöyle söylemiştir: "Şeytan onun yüzüğünü alıp kırk gün boyunca tahtına kurulmuştur. Bunun sebebi hanımının kırk gün boyunca evindeki bir tasvire ibadet etmesiydi. Daha sonra Allah ona mülkünü -bu konuyu bilmemesinin [geçerli bir] mazeret olması dolayısıyla- geri verdi.

1 Bakara 2/249.

ثم^١ بعده يوسف^٢ عليه السلام، وحكي أنَّ رِيَّان بن وليد استوزره في مصر^٣ وهو ابن ثلاثين^٤ سنة وقصته مشهورة، وتوفي وهو ابن مائة وعشرين سنة، ثم بعده أيوب عليه السلام وهو من أولاد عيص بن إسحاق^٥، ثم بعده شعيب عليه السلام^٦، ثم بعده الخضر عليه السلام وكان على مقدمة^٧ ذي القرنين الكبرى^٨ الذي كان في زمن إبراهيم الخليل وبلغ مع ذي القرنين نهر الحياة وشرب من مائه وهو حيّ إلى الآن وذو القرنين لم يشرب^٩ وهو الذي^{١٠} سدَّ على يأجوج ومأجوج وبنى الإسكندرية^{١١} وحكم بعد هلاك نمرود بن كنعان، ثمَّ بعده موسى بن عمران من أولاد يعقوب عليه السلام، ثمَّ أخوه هارون وقصتهما مشهورة، ثمَّ بعده يوشع بن نون من أولاد^{١٢} يوسف الصديق، ثمَّ بعده هرقل بن نوري ويلقب بـ«ابن عجوز» لأنَّ أمه ولدته وهي عجوزة، ثم بعده إلياس بن ياسير^{١٣} من أولاد هارون عليه السلام وكساه الله تعالى الريش وجعله يطير مع الملائكة وكان إنسيًّا ملكيًّا أرضيًّا سماويًّا، ثمَّ بعده اليسع بن أخطوب تلميذ إلياس عليهما السلام، ثم بعده شاموئيل^{١٤} عليه السلام من أولاد لاوي بن يعقوب عليه السلام^{١٥} وفي أيامه وقع حرب طالوت [١١] وجالوت وفي حقّه نزل: ﴿كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَةُ كَثِيرَةٍ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ (البقرة، ٢٤٩).

ثمَّ بعده داوود عليه السلام من أولاد يهود بن يعقوب، وأنزل الله عليه الزبور وعلمه صنعة الحديد وأمر الجبال والطير أن يسبحنَّ معه إذا سَبَّحَ وأعطاه الله من حسن الصوت ما لم يعطه^{١٦} أحدًا من خلقه.

ثم بعده سليمان عليه السلام وسخرَّ الله تعالى^{١٧} له الجنَّ والإنس «والوحوش»^{١٨} والطير^{١٩} والرياح. قال السدي: «إنَّ^{٢٠} الشيطان أخذ خاتمه وجلس على كرسيه أربعين يومًا بسبب أن زوجته عبدت في بيته صورة أربعين يومًا ثمَّ ردَّ الله تعالى ملكه إليه بعذر عدم علمه.»

١ - ثم.	٧ أ: وكان في زمن إسكندر.	١٤ أ: إسموئيل.
٢ - أ+ الصديق.	٨ - أ- الكبرى.	١٥ من أ.
٣ أ: بمصر.	٩ أ: ولم يشرب ذو القرنين.	١٦ أ: لم يعط.
٤ في الأصل وفي أ: ثلاثون.	١٠ - أ- الذي.	١٧ من أ.
٥ - أ+ ثم بعده موسى عليه السلام بن ميثا بن يوسف.	١١ أ: الإسكندر.	١٨ من أ.
٦ - أ+ من أولاد مد بن إبراهيم.	١٢ - أ- أولاد.	١٩ أ: والطير.
	١٣ أ: ياسر.	٢٠ - أ- إنَّ.

Ondan sonra Hârûn'un evlâdından Şa'yâ (a.s.) gelir. Onun ardından da Yûnus b. Mettâ gelir ki kıssası meşhurdur. Daha sonra Yâkub'un evlâdından Corcîs (a.s.) gelir. O, Yûsuf'tan (a.s.) sonra gönderilmiştir. Yûnus'tan sonra vefat etmiştir. Hayatta iken Süleyman (a.s.) ile buluşmuştur. Onun ardından Süleyman evlâdından Zekerîyya gelir. Ardından oğlu Yahyâ (a.s.) onun ardından Meryem oğlu Îsâ sonra Zülkifl gelir. [*Târîhu'l-Yemînî* adlı eserin yazarı] Utbî şöyle söylemiştir: “Onun ismi Kenân'dır. Birisinin cennete girmesine kefil olduğu için [kefil olan, kefalet sahibi anlamına gelen] Zülkifl ismini almıştır. Ondan sonra Lokman gelir. Onun hakkında şöyle aktarılır: ‘İsrâîloğullarından bir adama ait Habeşli bir köleydi. Sonra sahibi onu âzat etti.’ Dâvûd (a.s.) zamanında yaşamıştır. Saîd b. Müseyyeb ‘Âzat edildikten sonra peygamber oldu’ demiştir. Oğluna yaptığı vasiyetler arasında şunlar vardır: ‘Oğulcağızım, bilge kişi ile tartışma, dik kafalıyla cedelleşme, zâlimle muâşeret etme, şüpheli davranışları olanla dostluk etme!’”

Ondan sonra Hâlid b. Şeybân geldi. O, İbrâhim el-Halîl oğlu İsmâîl'in evlâdındandı. Allah'ın salât ve selâmı daima ve çokça Kıyamet gününe değin cümlesinin üzerine olsun.

[Hz. Muhammed'in (s.a.) Hayatı]

Bu peygamberlerin hepsinden zaman bakımından sonra Resûlullah Muhammed (s.a.) geldi. [Silsilesi şu şekildedir:] Abdullah b. Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdümenâf. Annesi Âmine bt. Vehb b. Abdullah b. Abdümenâf. Amcaları Hamza, Abbâs, Ebû Tâlib ve Ebû Leheb'dir. Halaları Ümeyme, Ümmü Hakîm, Berra, Âtike, Ervâ ve Safiyye'dir. Sadece Safiyye müslüman olmuştur. O, Zübeyr b. Avvâm'ın annesidir.

Hz. Peygamber (s.a.) Fil yılında doğdu. O henüz annesinin karnında iken babası Abdullah vefat etti. Altı yaşına vardığında ise annesi vefat etti. Dedesi Abdülmuttalib onu himayesine aldı. Sonra dedesi de vefat etti. Bu esnada o (s.a.) on iki yaşında idi. Daha sonraki bir vakitte Hz. Hatice'nin sermayesi ile ticaret yapmak üzere yirmi beş yaşında iken Şam'a gitti. Aynı sene onunla evlendi. Kureyş, Kâbe'yi [yeniden] bina ederken onun hakemliğine razı oldular. Bu esnada otuz beş yaşında idi.

ثُمَّ بعده شَعْبِي عليه السلام من أولاد هارون، ثُمَّ بعده يونس بن مَتَّى وقصته مشهورة، ثُمَّ بعده جرجيس <عليه السلام>^١ من أولاد يعقوب عليه السلام بعث بعد^٢ يوسف عليه السلام ومات بعد يونس واجتمع مع سليمان عليه السلام، ثُمَّ بعده زكريا من أولاد سليمان، ثُمَّ بعده ابنه يحيى عليه السلام، <ثم بعده عيسى بن مريم>^٣ ثُمَّ بعده ذا الكفل <عليه السلام>^٤، قال العتبي: «اسمه كنعان فتكفل لأحد^٥ بالجنة فسمي ذا الكفل»^٦، ثُمَّ بعده لقمان وقال: «إِنَّهُ عَبْدٌ حبشي لرجلٍ من بني إسرائيل فأعتقه، وكان في زمن داود عليه السلام.» وقال سعيد بن المسيب: «صار نبياً بعد العتق.» ومن وصيته لابنه «يا بُنَيَّ! لا تمارِ حكيمًا ولا تجادلنَّ لجوجًا ولا تعاشرنَّ ظلوماً ولا تصاحبنَّ متهمًا.»^٧ ثُمَّ بعده خالد بن شيبان [١١٣] وهو من أولاد إسماعيل بن إبراهيم^٨ الخليل صلوات الله وسلامه عليهم أجمعين وسلم تسليمًا دائمًا كثيرًا إلى يوم الدين.^٩

[محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم]

ثُمَّ بعدهم زمان^{١٠} محمد رسول الله^{١١} صلى الله عليه وسلم بن عبد الله بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف،^{١٢} أمه آمنة بنت وهب بن عبد الله بن عبد مناف.^{١٣} أعمامه:^{١٤} حمزة والعباس وأبو طالب وأبو لهب، وعمّاته:^{١٥} أميمة وأم حكيم وبرة وعاتكة وأروى وصفية وهي أسلمت فقط وهي أم الزبير بن العوام.

ولد^{١٦} النبي صلى الله عليه وسلم عام الفيل، وتوفي أبوه عبد الله وهو في بطن أمه، وتوفيت أمه وهو ابن ست سنين وكفله جده عبد المطلب ثُمَّ توفي جدّه والنبي عليه السلام^{١٧} ابن ثمان سنين وكفله عمه أبو طالب وخرج معه إلى الشام وهو ابن اثنتي عشرة سنة، ثُمَّ خرج في تجارة^{١٨} إلى الشام^{١٩} بمال خديجة وهو ابن خمس وعشرين سنة وتزوجها في تلك السنة، ثُمَّ^{٢٠} بنت قريش الكعبة ورضيت بحكمه فيها وهو ابن خمس وثلاثين سنة.

١ من أ.	٨ أ- إبراهيم.	١٥ أ، ق + ستة.
٢ أ: هو.	٩ أ: عليهم السلام.	١٦ أ، ق: وولد.
٣ من أ.	١٠ ق- فصل في خلافة آدم أبي البشر	١٧ أ+ وهو.
٤ من أ.	... ثُمَّ بعدهم زمان؛ + اعلم أن .	١٨ أ، ق- في تجارة.
٥ أ: لواحد.	١١ ق- رسول الله.	١٩ أ + لأجل تجارته؛ ق+ لأجل تجارة.
٦ أ: به.	١٢ أ: المناف.	٢٠ أ، ق: و.
٧ أ- «ثم بعده لقمان ... ولا تصاحبنَّ متهمًا».	١٣ أ- أمه آمنة عبد مناف.	
	١٤ أ، ق+ أربعة.	

Kırk yaşına geldiğinde peygamber olarak gönderildi. Kırk dokuz yaşına vardığında [amcası] Ebû Tâlib öldü. Hz. Hatice de Ebû Tâlib'in ölümünden üç gün sonra vefat etti. Elli bir yaşında Mirac yolculuğuna çıktı. Elli üç yaşında Medine'ye hicret etti. İslâm tarihinin başlangıcı olan sene işte bu senedir. Bu senede Resûlullah (s.a.) ashabını birbiriyle [ensar ve muhacir olmak üzere] kardeş yaptı. Namaz[ların farzlarının kısaltılması] bu senede başladı. Ali (r.a.) Fatımatü'z-Zehrâ ile bu senede evlendi.

Elli dört yılında -ki Hicret'in ikinci yılıydı bu tarih- Veddân [ve Ebvâ] Gazvesi, Buvât Gazvesi, [Zü'l-]Uşeyre Gazvesi, Bedrü'l-ûlâ ve Bedrü'l-kübrâ Gazveleri ve Benî Süleym Gazvesi oldu.

Hicret'in üçüncü yılında Benî Gatafan Gazvesi, Bahrân Gazvesi, Kaynuka Gazvesi, Uhud Gazvesi ve Hamrâu'l-esed Gazvesi vuku buldu. Hicretin dördüncü yılında Benî Nadîr Gazvesi ile Zâtürrikâ Gazvesi oldu. Hicretin beşinci yılında Dümetü'l-cendel Gazvesi, Hendek Gazvesi ve Benî Kurayza Gazvesi vuku buldu. Hicretin altıncı yılında Benî Lihyân ve Benî Mustalik Gazvesi oldu. Hicretin yedinci yılında Hz. Peygamber (s.a.) minber edildi ve Hayber Gazvesi'nde gazâyâ katıldı. Hicretin sekizinci yılında Mute Gazvesi gerçekleşti. Mekke fethedildi. Huneyn Gazvesi ve Tâif Gazvesi vuku buldu. Hicretin dokuzuncu yılında Tebük Gazvesi oldu.¹ Hicretin onuncu yılında Veda Haccı eda edildi. Hz. Peygamber (s.a.) mübarek elleriyle altmış üç deve kurban etti. O tüm hayatı boyunca altmış üç köle âzat etti. On birinci yılda Hz. Peygamber (s.a.) vefat etti. Rahatsızlığının başlangıcı Rebiülevvel ayının ilk günlerine denk geldi. Aynı ayın on ikisinde ise Yüce Allah'ın rahmetine iltica etti. Hz. Peygamber (s.a.) altmış üç yıl yaşadı. Medine'de kaldığı süre on yıldır.

¹ Müellifin naklettiği bu gazvelerin bir kısmının tarihlerinde ihtilâflar bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak bk. Hüseyin Algül, "Gazve", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsansiklopedisi.org.tr/gazve> (19.02.2018).

وُبُعْثَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَهُ أَرْبَعُونَ سَنَةً، وَتُوفِيَ أَبُو طَالِبٍ وَلَهُ تِسْعٌ وَأَرْبَعُونَ سَنَةً^١ وَتُوفِيَ خَدِيجَةُ بَعْدَ مَوْتِ أَبِي طَالِبٍ بِثَلَاثَةِ^٢ أَيَّامٍ، وَأُسْرِيَ إِلَى الْمَعْرَاجِ فِي سَنَةٍ^٣ إِحْدَى وَخَمْسِينَ سَنَةً، وَهَاجَرَ إِلَى الْمَدِينَةِ فِي ثَلَاثٍ وَخَمْسِينَ سَنَةً وَهَذِهِ السَّنَةُ^٤ الَّتِي عَلَيْهَا مَبْنَى التَّارِيخِ الْإِسْلَامِيِّ^٥، وَفِيهَا أَخَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ الْأَصْحَابِ، [١٢^أ] وَفِيهَا قَصُرَتِ الصَّلَاةُ وَفِيهَا تَزَوَّجَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِفَاطِمَةَ^٦ الزَّهْرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا.

وَفِي سَنَةِ أَرْبَعَةٍ وَخَمْسِينَ^٧، <و> كَانَتْ اثْنَتَيْنِ مِنَ الْهَجْرَةِ صَارَتْ غَزْوَةُ وَدَانَ^٨ وَغَزْوَةُ بَوَاطٍ وَغَزْوَةُ الْعَشِيرَةِ^٩ وَغَزْوَةُ بَدْرِ الْأُولَى وَبَدْرِ الْكُبْرَى وَغَزْوَةُ بَنِي سَلِيمِ^{١٠}.

وَفِي سَنَةِ ثَلَاثٍ مِنَ الْهَجْرَةِ صَارَتْ غَزْوَةُ بَنِي غَطَفَانَ وَغَزْوَةُ بَحْرَانَ وَغَزْوَةُ فَيْقَاقَ^{١١} وَغَزْوَةُ أَحَدٍ وَغَزْوَةُ حَمْرٍ^{١٢} الْأَسَدِ، وَفِي سَنَةِ أَرْبَعٍ <مِنَ الْهَجْرَةِ>^{١٣} كَانَتْ^{١٤} غَزْوَةُ بَنِي النَّضِيرِ وَذَاتِ الرِّقَاقِ، وَفِي سَنَةِ خَمْسٍ <مِنَ الْهَجْرَةِ>^{١٥} كَانَتْ^{١٦} غَزْوَةُ دُومَةَ^{١٧} الْجَنْدَلِ وَغَزْوَةُ الْخَنْدَقِ وَغَزْوَةُ بَنِي قَرِيطَةَ، وَفِي سَنَةِ سِتٍّ <مِنَ الْهَجْرَةِ>^{١٨} كَانَتْ^{١٩} غَزْوَةُ بَنِي لَحْيَانَ وَغَزْوَةُ بَنِي الْمَصْطَلِقِ، وَفِي سَنَةِ سَبْعٍ [مِنَ الْهَجْرَةِ] اتَّخَذَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنَبْرًا وَغَزَا غَزْوَةَ خَيْبَرَ، وَفِي سَنَةِ ثَمَانٍ <مِنَ الْهَجْرَةِ>^{٢٠} كَانَتْ غَزْوَةُ مَوْتَةَ^{٢١} وَفَتْحَ مَكَّةَ وَغَزْوَةَ حَنِينٍ وَغَزْوَةَ طَائِفٍ^{٢٢}، وَفِي سَنَةِ تِسْعٍ [مِنَ الْهَجْرَةِ] كَانَتْ^{٢٣} غَزْوَةُ تَبُوكَ، وَفِي سَنَةِ عَشْرِ [مِنَ الْهَجْرَةِ]^{٢٤} كَانَتْ^{٢٥} حُجَّةُ الْوُدَاعِ، وَنَحَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ الشَّرِيفَةَ ثَلَاثًا وَسِتِّينَ بَدْنَةً، وَأَعْتَقَ فِي مَدَّةِ عَمَرِهِ ثَلَاثًا وَسِتِّينَ رَقَبَةً، وَفِي سَنَةِ إِحْدَى عَشْرَةٍ^{٢٦} كَانَتْ وَفَاتُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَانَ ابْتِدَاءُ الْوَجْعِ فِي مَسْتَهْلِ رَبِيعِ الْأَوَّلِ وَفِي ثَانِي عَشْرِ^{٢٧} يَوْمًا مِنْهُ^{٢٨} تُوُفِيَ <عَلَيْهِ السَّلَام>^{٢٩} إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى^{٣٠}، وَعَاشَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثًا وَسِتِّينَ سَنَةً، وَمُدَّةَ بَقَائِهِ فِي الْمَدِينَةِ [١٢^ب] عَشْرَ سَنِينَ.

١	أ- وَتُوفِيَ أَبُو طَالِبٍ وَلَهُ تِسْعٌ وَأَرْبَعُونَ سَنَةً.	١٠	وَالْمُثَبِّتُ مِنْ ق.	٢١	أ: الطائف.
٢	ق: ثَلَاثَةٌ.	١١	أ: عَرَم.	٢٢	ق: صَارَتْ.
٣	أ- سَنَةً.	١٢	مِنْ أ.	٢٣	مِنْ أ.
٤	أ، ق+ هـ.	١٣	أ- كَانَتْ؛ ق: صَارَتْ.	٢٤	أ: وَقَعَتْ؛ ق: وَقَعَتْ.
٥	فِي الْأَصْلِ: التَّارِيخُ الْإِسْلَامِيُّ وَالْمُثَبِّتُ مِنْ أ؛ ق: مَبْنَى التَّارِيخِ الْإِسْلَامِيَّةِ.	١٤	مِنْ أ.	٢٥	أ: وَفِي إِحْدَى عَشْرَةِ سَنَةٍ.
٦	ق: فَاطِمَةُ.	١٥	أ، ق: صَارَتْ.	٢٦	أ: وَفِي عَشْرِ.
٧	أ- خَمْسِينَ؛ ق- أَرْبَعَةٌ وَخَمْسِينَ.	١٦	ق: رُوفَةٌ.	٢٧	ق- مِنْهُ.
٨	ق: وَرَاتٍ.	١٧	مِنْ أ.	٢٨	مِنْ أ.
٩	فِي الْأَصْلِ: الْعَسْرَى وَفِي أ: الْعَسِيرَةُ.	١٨	أ، ق: صَارَتْ.	٢٩	أ: إِلَى رَضِيَ الرَّحْمَنِ؛ ق- إِلَى رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى.
		١٩	مِنْ أ.		
		٢٠	ق: هَوَازَنَ.		

Evlatları dördü erkek, dördü kız olmak üzere sekiz tanedir. Kıbtî [asıllı] Hz. Mâriye'den olan İbrâhim dışındakiler Hz. Hatice'dendir. Erkeklerin isimleri şöyledir: İbrâhim, Tayyib, Tâhir ve Kâsım. Kızların isimleri ise Fâtîma, Zeyneb, Rukayye ve Ümmü Külsûm'dür.

- 5 Eşleri on tanedir. Hz. Hatice hayatta iken hiç kimse ile evlenmemiştir. Âişe dışındaki tüm eşleri dul kadınlar idi. Hz. Peygamber vefat ettiğinde onu Hz. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) ile Abbâs (r.a.) yıkadılar.

[Râşid Halifeler]

[Hz. Ebû Bekir]

- 10 Hz. Peygamber'den (s.a.) sonra Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti (r.a.) başladı. Şöyle anlatılır: “Hz. Peygamber (s.a.) hastalandığında ona ümmetin [namaz] imamı olmasını emretti. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da ashab onun hilâfetine ittifak etti ve böylece hilâfeti icmâ ile gerçekleşmiş oldu. Hilâfetine Müseylemetü'l-Kezzâb ve el-Esved el-Ansî ile savaştı. Yemâme ve
- 15 Bilad-ı Şam'ın bazı bölgeleri ile Irak'ın civarındaki yerler Hâlid b. Velîd komutasında fethedildi. Resûlullah'ın (s.a.) kızı Fatumatü'z-Zehrâ (r.a.) onun hilâfeti süresi içinde vefat etti. Kâdılığını Ömer b. Hattâb (r.a.), kâtipliğini Osman b. Affân (r.a.), hâcibliğini ise kölesi Şedîd yaptı. Mührü Resûlullah'ın (s.a.) mührü gibiydi. Hz. Peygamber'in (s.a.) mühründe *Muhammedün Resûlullah* [ibaresi] nakşedilmişti. Hz. Ebû Bekir (r.a.) vefat ettiğinde
- 20 altmış üç yaşında idi. Hilâfeti iki yıl üç ay sürmüştür.

[Hz. Ömer]

- Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinden sonra Ömer el-Fârûk'un hilâfeti başladı. Hz. Ebû Bekir vefat edince ashab aralarında hiçbir niza olmaksızın onun hilâfetine ittifak ettiler. Hz. Ali (r.a.) de onun hilâfetini kalbiyle ve ihlasla kabul etti. Sahabîler Hz. Ömer'e “Mü'minlerin Emîri” şeklinde hitap ettiler ve Hz. Ebû Bekir'in [onu veli]ahdı olarak göstermesini kendi ittifaklarının dayı nağı kıldılar. O böylece hakiki bir imam oldu. Kudüs, Şam, Mısır, Humus, Halep, Trablus, Antakya ve bu şehirlerin etrafı onun hilâfetine fethedildi.

وأولاده ثمانية: أربعة ذكور وأربع إناث، كلهم من خديجة إلا إبراهيم فإنه من مارية القبطية. أسماء الذكور: إبراهيم وطيب^١ وطاهر^٢ وقاسم^٣، والإناث: فاطمة^٤ وزينب ورقية وأم كلثوم، وزوجاته عشرة ولم يتزوج في حياة خديجة غيرها ولم يتزوج بكراً إلا عائشة رضي الله عنها، ولما توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم غسله >عليه السلام<^٥ علي بن أبي طالب^٦ والعباس رضي الله عنهما.

[الخلفاء الراشدون]

وبعده خلافة أبي بكر >الصديق<^٧ رضي الله عنه.

حكى لما مرض النبي عليه السلام أمر بإمامته للأمة وبعد وفاة النبي صلى الله عليه وسلم اجتمعت الأصحاب على خلافته فصارت خلافته^٨ مجمعا عليه، وفي خلافته قتل مسيلمة الكذاب والأسود العنسي^٩، وفتحت اليمامة وبعض بلاد الشام وأطراف العراق^{١٠} على يد خالد بن الوليد، وفي خلافته^{١١} توفت فاطمة^{١٢} الزهراء^{١٣} رضي الله عنها، قاضيه عمر بن الخطاب >رضي الله عنه<^{١٤} كاتبه عثمان بن عفان >رضي الله عنه<^{١٥}، حاجبه شديد^{١٦} مولاه، وخاتمه مثل خاتم رسول الله صلى الله عليه وسلم^{١٧} ونقش^{١٨} خاتم النبي عليه السلام^{١٩} «محمد رسول الله»، وتوفي وكان عمره ثلاثاً وستين سنة، وخلافته سنتان وثلاثة أشهر.

وبعده خلافة عمر الفاروق^{٢٠} رضي الله عنه.

ولما^{٢١} توفي أبو بكر >رضي الله عنه<^{٢٢} اجتمعت الأصحاب على خلافته من غير منازع^{٢٣} وقبل علي رضي الله عنه خلافته^{٢٤} قلباً وإخلاصاً^{٢٥} وخاطبوه «يا أمير المؤمنين» منضماً إلى اجتماعهم عهد أبي بكر الصديق فكان إماماً حقاً^{٢٦}، وفي أيامه فتح بيت المقدس والشام [١٣]^{٢٧} ومصر وحمص وحلب وطرابلس وأنطاكية وغيرهم من الأطراف^{٢٨}

١ أ: الطيب؛ ق: طيب.	١٠ أ: ق- وأطراف العراق.	١٧ في هامش الأصل: «ثم ٢٢ أ: ق: حكى لما.
٢ أ: الطاهر.	١١ أ: ق- وفي خلافته.	استعمله عمر رضي الله ٢٣ من ق.
٣ أ: القاسم.	١٢ أ+ بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم.	عنه ثم عثمان مدة خلافته ٢٤ أ: ق: بلا نزاع من أحد.
٤ ق+ الزهراء.	١٣ أ- الزهراء؛ ق: بنت رسول الله.	وسقط في إثر فلما أيس منه ٢٥ ق- خلافته.
٥ من أ.	١٤ من أ.	اتخذ خاتماً مثله. ٢٦ من أ وق.
٦ أ- بن أبي طالب.	١٥ من أ.	٢٧ أ: ق: فكانت خلافته
٧ من أ وق.	١٦ في الأصل وأ: سويد؛ ق: سديد.	٢٨ أ: ق: وأطرافهم.
٨ ق- فصارت خلافته.	٢٩ أ- خاتم النبي عليه السلام.	
٩ ق: العيسى.	٢٠ أ: ق- وكان.	
	٢١ أ- الفاروق.	

Yine Hulvân, Rakka, er-Rûha [Urfa], Harran, Ra'sû'l-ayn, Nusaybin, As-kalan, [Filistin bölgesindeki] Beysân, İsfahan, Hemedân, Nûbe, Berber ve Irak'ın büyük kısmı fethedildi. Anlatıldığına göre onun döneminde bin şehir fethedilmiştir.

- 5 Hz. Ömer (r.a.) müslüman olduğunda Allah İslâm'ı onunla kuvvetlendirmişti. Hem Hz. Peygamber (s.a.) hem de Ebû Bekir (r.a.) ondan razı olarak âhirete irtihal etmişlerdir. Kendisinin [beytül-mâlde bulunan] Allah'ın malına karşı konumunu herhangi bir müslümanın konumu mesabesine indirmişti. Oğlu [Abdurrahman]'a, şarap içtiği için had cezasını tatbik etmiş-
10 tir. Mugîre b. Şu'be'nin [Basra valisi iken edindiği] kölesi Ebû Lü'lüe Fîrûz [en-Nihâvendî] Hz. Ömer namaz kılarken, zehirli bir hançer ile yaralayarak onu şehit etmiştir. Mühründe “Nasihatçı olarak ölüm kâfidir” yazılı idi. Hilâfeti on yıl altı aydır.

[Hz. Osman]

- 15 Hz. Ömer'den sonra Osman b. Affân b. Ebû'l-Âs b. Ümeyye b. Abdüşşems b. Abdümenâf'ın hilâfeti gelir. Anlatıldığına göre Hz. Ömer (r.a.) vefatı esnasında hilâfet meselesini ashabın şûrâsına havale etmişti. Ashab da şûrâya başvurdular ve sonunda Osman'ın (r.a.) hilâfeti üzerinde birleştiler. Ali b. Ebî Tâlib'in de onun hilâfetini kabul etmesiyle hilâfeti üzerinde icmâ
20 vâki oldu.

Hilâfeti döneminde İskenderiye, Sâbur, İfrikıyye, Kıbrıs, Taberistân, Kirmân, Ürdün sahili ve diğer bazı bölgeler fethedildi.

- Anlatıldığına göre Hz. Ebû Bekir (r.a.) hilâfeti üstlendiğinde Hz. Peygamber'in (s.a.) minberindeki makamdan bir derece, Hz. Ömer (r.a.) de Hz.
25 Ebû Bekir'in (r.a.) makamından bir derece aşağıya indiler. Hz. Osman (r.a.) [hilâfete] geçince Hz. Peygamber'in (s.a.) makamına çıktı.

- Resûlullah (s.a.) Ebû [Abdûlmelik] Mervân b. el-Hakem'i Medine'den sürgüne göndermişti. Ne Ebû Bekir (r.a.) ne de Ömer (r.a.) onu geri kabul etmişlerdi. Ancak Osman (r.a.) onu Medine'ye kabul etti. Abbâs b. Abdül-
30 muttalib ile Abdurrahman b. Avf onun hilâfetinde vefat ettiler.

وحلوان والرقّة^١ ورها^٢ وحران ورأس العين ونصيبين وعسقلان ويسان وأصفهان وهمدان^٣ والنوبة والبربر وأكثر العراق،^٤ >وحكي أن في أيامه فتحت ألف مدينة^٥ < ولما أسلم رضي الله عنه أعزّ الله به^٦ الإسلام،^٧ وتوفي رسول الله صلى الله عليه وسلم راضيًا عنه > وأبو بكر كذلك^٨ ونزل نفسه من مال الله منزلة رجل من آحاد المسلمين، وهو يقيم الحدّ على ابنه^٩ لشربه خمرًا،^{١٠} وقتله أبو^{١١} لؤلؤة اسمه فيروز غلام المغيرة^{١٢} بن شعبة بطعنة خنجر مسموم وهو في الصلاة، ونقش خاتمه <كفى بالموت واعظًا>، وخلافته عشر سنين وستة أشهر. وبعده خلافة عثمان بن عفان بن أبي العاص بن أمية بن عبد الشمس^{١٣} بن عبد مناف^{١٤} رضي الله عنه. حكي لما توفي عمر > رضي الله عنه^{١٥} ترك الخلافة شورى بين الأصحاب فتشاوروا واجتمعوا على خلافة عثمان رضي الله عنه، وقبّل علي بن أبي طالب^{١٦} خلافته فصارت خلافته^{١٧} مجمعة عليه.

وفتحت في خلافته الإسكندرية^{١٨} وسابور وإفريقية^{١٩} وقبرس^{٢٠} وطبرستان وكرمان وساحل الأردن وغيرها.^{٢١}

حكي لما تولى أبو بكر > رضي الله عنه^{٢٢} الخلافة^{٢٣} نزل عن مقام النبي عليه السلام في المنبر درجة^{٢٤} وعمر > رضي الله عنه^{٢٥} نزل عن مقام أبي بكر > رضي الله عنه^{٢٦} درجة ولما تولى عثمان > رضي الله عنه^{٢٧} صعد إلى مقام النبي صلى الله عليه وسلم، وأن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد نفى من المدينة^{٢٨} أبو [عبد الملك] مروان بن الحكم^{٢٩} إلى الطائف^{٣٠} ولم يرده أبو بكر ولا عمر > رضي الله عنهما^{٣١} فردّه عثمان > رضي الله عنه^{٣٢} [١٣٣] إلى المدينة، ومات في خلافته عباس بن عبد المطلب وعبد الرحمن بن عوف.

١	ق: ورقة.	١٢	أ: مغيرة.	٢٣	ق- الخلافة.
٢	أ: والرها.	١٣	أ: شمس.	٢٤	ق: نزل في المنبر عن مقام النبي عليه السلام.
٣	أ، ق- ونصيبين وعسقلان ويسان وأصفهان وهمدان.	١٤	ق- بن عفان بن أبي العاص بن أمية بن عبد الشمس بن عبد مناف.	٢٥	من ق.
٤	أ، ق: وغير ذلك.	١٥	من أ وق.	٢٦	من ق.
٥	من أ.	١٦	أ، ق- بن أبي طالب.	٢٧	من ق.
٦	من أ.	١٧	أ، ق- خلافته.	٢٨	ق- من المدينة
٧	ق: أعز الإسلام به.	١٨	ق- الإسكندرية.	٢٩	في الأصل: مروان الحكم والمثبت من أ وق.
٨	من أ وق.	١٩	في الأصل: وأفريقية في الهند.	٣٠	في الأصل وفي أ: الزيدة؛ ق: الزيد.
٩	أ: أنه.	٢٠	أ، ق- وقبرس؛ ق+ في (٢٠٠).	٣١	من ق.
١٠	ق: الخمر.	٢١	أ، ق: وغيرهم.	٣٢	من أ وق.
١١	أ- أبو.	٢٢	من أ.		

Osman'ın katledilme sebebi İbn Kesîr'in tarihinde yazdığına göre şudur: O, Mısır'a Abdullah b. [Sa'd b.] Ebû Serh'i vali olarak tayin etti. Mısır ahâlisi onun valiliğine rıza göstermediler ve Medine'ye geldiler. Bu esnada Medine'de Kûfe ve Basra'dan da birçok insan bulunmaktaydı. Orada
5 bir araya geldiler ve Osman'ın hilâfetten azlini talep ettiler. Osman onlara Amr b. el-Âs'ı halifeye itaat etmelerini talep etmek üzere gönderdi. Fakat kabul etmediler. Ardından onlara Ali'yi (r.a.) gönderdi. Ali (r.a.) halife ile onların arasını buldu (*aslaha*). Osman bahsi geçen Abdullah'ı Mısır [valiliğinden] azletti ve oraya Muhammed b. Ebû Bekir'i tayin etti. Bunun
10 üzerine [Medine'de toplanmış olan] insanlar dağıldılar. Muhammed b. Ebû Bekir Mısırlılarla birlikte Eyle'ye vardığında süratle Mısır'a doğru giden bir adam gördüler ve onu yakaladılar. Onun üstünde Osman'ın mührüyle mühürlenmiş bir mektup buldular. Mektup şöyle başlıyordu: "Mü'minlerin Emîri Osman'dan Mısır nâibi Abdullah b. [Sa'd b.] Ebû Serh'a. Bileb
15 sin ki eğer Muhammed b. Ebû Bekir ve Mısırlılardan falanca ve falanca Mısır'a gelirlerse ellerini ve ayaklarını kesip onları hurma kütüklerine as!" Muhammed b. Ebû Bekir bu mektubu okuyunca Mısırlılarla beraber geri dönüp Medine'ye ulaştılar. Ehl-i Kûfe ve Basra ile biraraya geldiler. Ali b. Ebî Tâlib'in yanında toplanıp Osman'ın mektubunun hikâyesini anlattılar.
20 Sonra da ona "Bir adam, bir müslümanın kanını herhangi bir günahı olmadığı halde helâl görürse cezası nedir?" diye sordular. Ali, Osman'a sorun dedi. Osman'ın yanına geldiler ve ona sordular. Osman "Onun cezası öldürülmesidir." diye cevap verdi. Bunun üzerine ona [kendi mührü bulunan] mektubu gösterdiler. Osman mektubunu okudu ve onlara böyle bir şey
25 yazmadığına, yazılmasını da emretmediğine dair yemin etti. Topluluk ise bu cevaba karşılık şöyle söyledi: "Bu senin için daha büyük bir problem teşkil etmektedir. Bir başka ifadeyle ortada senin adına yazılmış bir mektup var ve senin mührünle mühürleniyor, sen ise bunu bilmiyorsun. Bu durum senin hilâfet işinde hükmünün kalmadığı anlamına gelmektedir. Şu halde kendini hilâfetten azlet." Osman hilâfetten azledilmeyi kabul etmedi.
30

وسبب قتل عثمان > على ما سطر في تاريخ ابن كثير^١ أنه^٢ لما ولى^٣ إلى مصر عبد الله بن أبي سرح^٤ لم يرخص أهل مصر^٥ لإمارته وجاؤوا إلى المدينة وفيها ناس كثير من الكوفة والبصرة واجتمعوا فيها وأرادوا عزل عثمان > رضي الله عنه^٦ من^٧ الخلافة وبعث إليهم عثمان^٨ عمرو بن العاص ليطلبهم إلى طاعة الخليفة، فلم يقبلوا ثم بعث إليهم علياً رضي الله عنه وأصلح علي رضي الله عنه^٩ بين الخليفة^{١٠} وبينهم، وعزل عثمان عبد الله المزبور^{١١} من مصر وولى^{١٢} محمد بن أبي بكر وافترق الناس، فلما وصل محمد^{١٣} بن أبي بكر^{١٤} مع المصريين إلى الأيلة^{١٥} وجدوا رجلاً مشى سريعاً^{١٦} فمسكوه ولقوا عنده كتاباً مختوماً بخاتم عثمان > رضي الله عنه^{١٧} وعنوانه: >>إنه<<^{١٨} من عثمان أمير المؤمنين > رضي الله عنه^{١٩} إلى عبد الله بن أبي سرح^{٢٠} نائب مصر<^{٢١}، فاعلم إذا قدم محمد بن أبي بكر وفلان وفلان^{٢٢} من المصريين^{٢٣} إلى مصر فاقطع أيديهم وأرجلهم وارفعهم^{٢٤} إلى جذوع النخل<>، فلما قرأ محمد المذكور^{٢٥} الورقة^{٢٦} رجع^{٢٧} محمد بن أبي بكر^{٢٨} مع المصريين فوصل > إلى^{٢٩} المدينة واجتمع مع أهل الكوفة والبصرة وجاؤوا إلى^{٣٠} علي بن أبي طالب فأخبروا قصة مكتوب عثمان > رضي الله عنه^{٣١} ثم^{٣٢} سألوا منه: >>إذا استحل رجل دم مسلم بلا ذنب فما جزاؤه؟>> قال علي > رضي الله عنه<^{٣٣}: >>اسألوا من عثمان > رضي الله عنه<>>^{٣٤}، ثم حضروا عند عثمان وسألوا منه فقال عثمان: >>جزاؤه قتل المستحل<>، ثم أظهروا مكتوبه، فلما قرأ عثمان مكتوبه حلف لهم ما فعل ذلك ولا أمر به، فقالوا: >>هذا أشد عليك أي^{٣٥} أن يوجد [١٤] مكتوب يكتب باسمك ويختم بخاتمك وأنت لا تعلم وهذا يدل على أنك مغلوب في أمر الخلافة، اخلع نفسك من الخلافة>>، فأبى عثمان من الخلع،

١ من أ وق.	١٣ أ+ المذكور.	٢٦ ق: المزبور.
٢ - أنه.	١٤ - بن أبي بكر؛ ق- محمد بن أبي بكر؛ + المذكور.	٢٧ من أ وق.
٣ أ، ق عثمان.	١٥ ق: أيلة.	٢٨ في الأصل: فرجع.
٤ في الأصل: عبد الله بن أبي سرح أ، ق: عبد الله بن أبي سرح بمصر.	١٦ أ، ق: رجلاً هناك متوجهاً إلى مصر.	٢٩ - محمد بن أبي بكر؛ ق+ ترجع.
٥ في الأصل: مصر والمثبت من أ وق.	١٧ من ق.	٣٠ من أ وق.
٦ من ق.	١٨ من أ.	٣١ في الأصل: إلى عند والمثبت من أ.
٧ أ، ق: عن.	١٩ من ق.	٣٢ من ق.
٨ أ، ق: عثمان رضي الله عنه إليهم.	٢٠ - أبي.	٣٣ - ثم.
٩ من أ.	٢١ ق: سراج.	٣٤ ق: أنه.
١٠ أ، ق: بينه.	٢٢ من ق.	٣٥ من ق.
١١ أي >المذكور<>.	٢٣ أ، ق- فلان وفلان.	٣٦ من ق.
١٢ أ، ق: ولاها.	٢٤ أ: مع المصريين.	٣٧ - به.
	٢٥ ق: وارفع.	٣٨ ق- أي.

Bunun üzerine onu muhasara etmek için bir araya geldiler ve evini kuşat-
tılar. İçeriye girmeyi başardılar. O esnada önünde Mushaf bulunmaktaydı.
Muhammed b. Ebû Bekir sakalını tuttu sonra da bıraktı ve geri döndü.
Niyâr b. İyâz ile Sevdân b. Humran ona kılıçla vurdular. [Hz. Osman'ın]
5 kanı, “*Onlara [hesap sorucu olarak] Allah yeter*”¹ [meâlindeki] Allah kela-
mının üzerine döküldü. Amr b. Hamık onun göğsüne çöktü ve ölünceye
kadar vurdu. Umeyr b. Sabi karnına tekme attı, kaburga kemiklerini kırdı.

Hz. Osman'ın kaç gün muhasara altında kaldığı konusunda ihtilâf var-
dır. Seksen gün, kırk gün, on beş gün ve dokuz gün gibi görüşler vardır.
10 Vefat ettiğinde yaşı seksen idi. Sekseni aşkın olduğu da söylenir.

Kâtibi Mervân b. el-Hakem'di. Mervân, Hz. Osman'ın amcasının oğlu idi ve
anlatıldığına göre bahsi geçen mektubu Osman'dan habersiz bir şekilde o yazmış-
tı. Hz. Osman öldürüldüğünde bir gün boyunca geceye kadar [cenazesi] ortada
bırakıldı. [Daha sonra] cenaze namazını Cübeyr b. Mut'im kıldırdı. Hz. Osman,
15 son derece merhametli ve uzun sakallı idi. Hilâfeti on iki yıl sürmüştür.

[Hz. Ali]

Hz. Osman'dan sonra Ali b. Ebî Tâlib'in (kerremallâhu vechehü) hilâfe-
ti gelir. Anlatıldığına göre Hz. Osman katledildiğinde muhacir ve ensarın
büyükleri bir araya gelip ona bey'at etmeyi istemişlerdi. O ise bu bey'atı kabul
20 etmekten kaçınmıştı. Ardından insanlar ısrarcı oldular. Bunun üzerine kabul
etti ve camiye gitti. Orada [elinde tuttuğu] okuna dayanarak insanlara hutbe
irat etti. Ardından insanlar ona bey'at ettiler. Talha ve Zübeyr de bey'at etti.
Hilâfeti üzerinde icmâ vâki oldu. Âişe (r.a.) Mekke'de idi. [Olanları] işitince
onun hilâfetine razı olmadı ve insanlara hutbe irat ederek onları Osman'ın
25 kanının talebi için kıyam etmeye teşvik etti. İnsanlar da onun [bu çağrısına]
icâbet ettiler. Ardından da Basra'ya doğru sefere çıkmak üzere anlaştılar ve yola
koyuldular. Hz. Âişe ile birlikte Talha ve Zübeyr de vardı. Âişe'nin emriyle ina-
sanlara namazı kız kardeşinin oğlu Abdullah b. Zübeyr kıldıırıyordu. Mervân
b. Hakem ise müezzinlik yapıyordu. Hz. Ali, Hz. Âişe'nin seferini duyunca
30 peşine düştü ve Basra yakınlarında ona yetişti. İki taraf karşı karşıya geldi. Hz.
Ali ile birlikte yirmi bin kişi, Hz. Âişe ile birlikte de bu kadar kişi vardı. Harp
ansızın başladı. “*Allah'ın dilediği daha önceden belirlenmiş bir kaderdir.*”² Hz.
Ali'nin münâdîsi “*Silahlarınızdan elinizi çekin, silahlarınızdan elinizi çekin.*”
diye bağıırıyordu. Fakat kimse kulak vermedi.

1 Bakara 2/137.

2 Ahzâb 33/38.

فاجتمعوا على حصاره فحاصروه في داره وظفروا عليه والمصحف بين يديه^١ فأخذ محمد بن أبي بكر لحيته ثم أرسل لحيته ورجع وضربه نياراً^٢ بن عياض وسودان بن حمران بالسيف فنضح الدم على قوله تعالى: ﴿فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ﴾ (البقرة، ١٣٧)، وجلس عمرو^٣ بن الحقم على صدره وضربه حتى مات ووطيء عمير بن صابي برجله على بطنه فكسر له ضلعين.^٤

واختلف^٥ في مدة حصاره، قيل: ثمانون يوماً، وقيل: أربعون يوماً، وقيل: خمسة عشر^٦ يوماً، وقيل: تسعة أيام. ومات وعمره ثمانون سنة وقيل أكثر منه.

كاتبه مروان بن الحكم > وهو ابن عمّه وهو كتب الورقة المذكورة^٧ بلا علم عثمان على ما قيل^٨، ولما قتل ترك يوماً إلى الليل مطروحاً^٩ وصلى عليه جبير بن مطعم، وهو رقيق البشر كبير اللحية^{١٠}، وكانت خلافته رضي الله عنه اثنتي عشرة سنة.

وبعده خلافة علي بن أبي طالب كرم الله وجهه.

حكي لما قتل عثمان اجتمعت كبار المهاجرين والأنصار وأرادوا البيعة به^{١١} وامتنع^{١٢} من القبول، ثم ألحّ الناس عليه فقبل ومشى على الجامع وخطب^{١٣} للناس متكئاً^{١٤} على قوسه^{١٥} ثم بايع الناس به وبايع طلحة والزبير، وكانت خلافته مجمعا عليه، وكانت عائشة رضي الله عنها في مكة ولما سمعت لم ترضَ بخلافته، فقامت وتخطب للناس وتحثهم للقيام بطلب دم عثمان، [٣١٤] فاستجاب الناس لها ثم اتفقوا على السفر إلى البصرة فسافروا وسافر معها طلحة والزبير^{١٦} بعد أن سافرا إليها وكان يصلي للناس بأمر^{١٧} عائشة > رضي الله عنها^{١٨} ابن أختها عبد الله بن الزبير ومروان بن حكم يؤذن^{١٩} ولما سمع علي > بن أبي طالب^{٢٠} سفرها سافر خلفها ووصلها قرب البصرة وتواقف الفريقان وكان مع علي عشرون ألفاً^{٢١} ومعها مثله^{٢٢} وقامت الحرب على الغفلة > ﴿وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدَرًا مَقْدُورًا﴾ (الأحزاب، ٣٨)، > وكان^{٢٣} منادي علي > رضي الله عنه^{٢٤} ينادي: ^{٢٥} «أَلَا كَفُّوا، أَلَا كَفُّوا»، فلم يسمع أحد.

١ أ، ق+ فقتلوه.	٩ أ، ق- ولما قتل مطروحاً.	١٨ من ق.
٢ في الأصل: بتار.	١٠ أ، ق: طويل اللحية.	١٩ أ: ويؤذن مروان بن حكم؛ ق:
٣ في الأصل: عمر.	١١ أ، ق: مع علي.	ويؤذن للناس مروان بن الحكم.
٤ أ، ق- فأخذ محمد بن أبي بكر	١٢ أ، ق: وهو امتنع.	٢٠ من أ وق.
لحيته ... فكسر له ضلعين.	١٣ ق+ علي.	٢١ أ- ألفا.
٥ أ: واختلفوا.	١٤ في الأصل: متوكئاً.	٢٢ ق: مثلها.
٦ ق: وعشرون.	١٥ أ، ق- متكئا على قوسه.	٢٣ من ق.
٧ ق: المزبورة.	١٦ في الأصل وفي ق: الزبير.	٢٤ من أ.
٨ من أ وق.	١٧ أ، ق: عن أمر.	٢٥ ق- ينادي.

Hz. Ali oğlu Hasan'a¹ şöyle söyledi: "Keşke baban yirmi yıl önce ölseydi." İki ordu savaş için hazırlıklarını tamamlayınca, Ali (r.a.) Talha ve Zübeyr'i talep etti ve onlara şöyle dedi: "İkinizin de [benim karşımda] bir araya geldiğinizi görüyorum. Kıyamet günü bunun için bir mazeret ileri sürebilecek misiniz?" *"Allah'tan korkunuz ve [bir topluluk diğer bir topluluktan daha (güçlü ve) çoktur diye yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat sebebi yaparak], ipliğini iyice eğirip büküp kuvvetli hâle getirdikten sonra çözüp bozan kadın gibi olmayın."*² dedi. Bunun üzerine Talha, "Sen Osman aleyhine kışkırtmadın mı?" dedi. Ali (r.a.) cevaben *"O gün Allah onlara kesinleşmiş cezalarını tastamam verecek [ve onlar Allah'ın apaçık bir gerçek olduğunu bileceklerdir]."*³ âyetini okudu ve ardından "Allah, Osman'ın kâtillerine lanet etsin." diye ekledi. Ardından Zübeyr'e doğru yönelerek ona da şöyle söyledi: "Allah'a yemin olsun ki ey Zübeyr! Hatırlar mısın biz falan mekânda iken bir gün Resûlullah (s.a.) sana uğramış ve şöyle sormuştu: 'Ey Zübeyr, Ali'yi seviyor musun?' Sen de 'Dayımın ve amcamın oğlunu ve dinim üzere olanı sevmez olur muyum' dedin. Resûlullah (s.a.) da sana, 'Allah'a yemin olsun ki ey Zübeyr, sen haksız (zâlim) olduğun bir hâlde iken muhakkak ki onunla savaşıyorsun.' buyurmuştu." Zübeyr cevaben, "Allah'a yemin olsun, evet." dedi. Ardında da "Artık seninle asla savaşmam." dedi ve gerisin geriye döndü. Talha ise bu savaşta atılan bir okla öldü. Denildiğine göre ok, Âişe'nin (r.a.) askerinden geldi. Oku atan Habîs Mervân idi.

İki taraf çok şiddetli bir şekilde savaşa tutuştular. Âişe'nin askeri hezimete uğradı. Ali b. [Ebî Tâlib] (r.a.) Âişe'nin devesini muhafaza altına aldı. Ona doğru yaklaşıp devesini hürmetle teslim etti. Ardından onu Basralı bir adamın evine götürdü. Şehrin en büyük evi burasıydı. Akabinde iki taraftan ölenler için Hz. Ali [cenaze] namazı kıldırdı. Daha sonra Hz. Âişe Mekke'ye gitmek istedi. Ali ihtiyaç duyacağı tüm binek, azık ve malı beraberinde gönderdi.

1 Esad Efendi nüshasında ibare "Hüseyin" şeklindedir.

2 Nahl 16/92.

3 Nûr 25/24.

وقال علي رضي الله عنه^١ لابنه الحسن رضي الله عنه^٢: «ليت أباك مات منذ عشرين سنة»، فلما ركب الجيشان^٣ طلب علي رضي الله عنه^٤ طلحة والزبير^٥ فقال لهما: «إني أراكما قد جمعتما^٦ جمعاً فهل اعتذرتما عذراً يوم القيامة؟ فاتقيا الله ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَضَتْ غَزْلَهُمَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا﴾ (النحل، ٩٢)، فقال طلحة: «أنت ألّبت^٧ على عثمان رضي الله عنه»، فقال علي رضي الله عنه: «يَوْمَئِذٍ يُؤْقِرُهُمُ اللَّهُ دِينَهُمُ الْحَقَّ» (النور، ٢٥)، ثم قال «لعن الله تعالى^٨ قتلة^٩ عثمان»، ثم أقبل علي رضي الله عنه^{١٠} على الزبير فقال: «بالله يا زبير! أتذكر يوماً مرّ بك رسول الله صلى الله عليه وسلم ونحن في مكان كذا وقال رسول الله^{١١} عليه السلام^{١٢} يا زبير أتحبّ عليّاً؟ فقلت ألا أحبّ ابن خالي وابن عمي وعلى ديني^{١٣}، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «يا زبير! والله^{١٤} لتقاتلنّه وأنت ظالم له»، فقال الزبير: «بلى والله»، ثم قال «والله لا أقاتلك بعد <ذلك>»^{١٥}، فرجع.

وأما^{١٦} طلحة فقتل في المعركة برمي سهم قيل: إنّ السهم^{١٧} [١٥] من عسكر عائشة رضي الله عنها^{١٨} رمى به^{١٩} مروان^{٢٠} الخبيث، <فتقابل العسكران>^{٢١} فتقاتلوا قتالاً شديداً وانهزم عسكر عائشة، وحفظ علي بن أبي طالب رضي الله عنه^{٢٢} جمل عائشة رضي الله عنها^{٢٣} ومشى إليها وسلّمها بالتعظيم، ثم أدخلها في دار رجل من البصرة وهي أعظم دار^{٢٤} فيها، ثم صلى علي رضي الله عنه^{٢٥} على القتلى من الفريقين، ثم أرادت عائشة رضي الله عنها^{٢٦} السفر إلى مكة <شرّفها الله تعالى>^{٢٧} بعث إليها علي رضي الله عنها^{٢٨} <كل ما تحتاج إليه من مركب وزاد وممتع>.

١ من أوق.	٩ من أ.	١٦ أ- والله .	٢٥ من أوق.
٢ من أ.	١٠ ق: لعن من قتل.	١٧ من أ.	٢٦ ق- دار.
٣ أ، ق- فلما ركب	١١ من أوق.	١٨ أ- وأما.	٢٧ من أوق.
الجيشان .	١٢ من أ.	١٩ ق: الرامي.	٢٨ من ق.
٤ أ، ق: ثم طلب.	١٣ ق- رسول الله عليه	٢٠ من أوق.	٢٩ من أ.
٥ أ+ وجه.	السلام.	٢١ أ- رمى به.	٣٠ من ق.
٦ في الأصل وق: الزبير.	١٤ أ+ يعني.	٢٢ أ: لمروان.	٣١ أ: بعث علي إليها.
٧ أ: اجتمع.	١٥ ق- رسول الله صلى الله	٢٣ من أوق.	
٨ ق: أليت.	عليه وسلم يا زبير!	٢٤ من أ.	

Hız. Ali ardından Kûfe'ye yöneldi ve orada altı ay kaldı. Hız. Ali, Muâviye'yi kendisine bey'at etmeye çağırđı. Muâviye onun davetini kabul etmedi. Hız. Ali, Kûfe'den Şam'ı ele geçirme hedefiyle ayrıldı. Hız. Ali'nin bizzat kendisinin üzerine doğru sefere çıktığı haberi Muâviye'ye ulaştı. Bunun üzerine Şam ahâlisiyle ittifak yaptı. Hep beraber [şehirden] çıktılar. İki taraf Sıffin adlı bir mekânda karşı karşıya geldiler. Denildiğine göre Ali b. Ebî Tâlib'in askeri yüz elli bin, Muâviye'nin asker sayısı da bu kadardı. Bu hadise Hicret'in otuz altıncı yılı, Zilhicce ayında vuku buldu. Hız. Osman'ın katledilmesinden tam bir sene sonra. İki taraf çok şiddetli bir savaşa tutuştu. Savaş Zilhicce ayının sonuna kadar sürdü. Muharrem ayı başladığında sulh isteğiyle savaşa ara verdiler. Muharrem ayı çıkana kadar savaş olmadı. Safer ayının girmesiyle birlikte savaş iki tarafın da [harekete geçmesiyle] yeniden başladı. Hız. Ali'nin ordusunda yer alan Ammâr b. Yâsir katledilince Resûlullah'ın (s.a.) onu bâğî bir topluluğun öldüreceğine dair sözünün sırrı açığa çıkmış oldu. Böylece Irak ahâlisi Şam ahâlisinin, haktan uzak bâğîler olduklarını anladı ve topyekûn kararlılıkla harekete geçtiler.

Anlatıldığına göre Hız. Ali, Sıffin Savaşı'nda beş yüz kişiyi öldürmüştür. Şam ahâlisinin saflarının büyük bir kısmı dağıldı ve onlar için hezimet ve firardan başka bir çıkış yolu kalmadı. Muâviye yenileceğini kesin bir şekilde anlayınca durumu Amr b. el-Âs ile istişare etti. Amr ona "Mushafları [mızrakların ucunda] yükseltin ve Ali'yi Mushaf'ın hakemliğine çağırın." dedi. Muâviye, Mushaf'ı Hız. Ali'ye gönderdi. "Seninle aramızda Allah'ın Kitabı [hakem olsun]." dedi. Hız. Ali "Ben buna senden daha fazla layığım." cevabını verdi. Ardından ordusuna "Muâviye, Amr b. el-Âs, İbn Ebî Muayt, İbn Ebî Serh ve diğerleri hakiki din ve Kur'an ehli değillerdir. Ben onların çocukluklarını da yetişkinliklerini de sizlerden daha iyi bilirim. Allah'a yemin olsun ki Mushafları hile ve tuzak dışında bir amaç için yükseltmiş değillerdir." dedi. Iraklılar arasında yer alan Hâricîler şöyle dediler: "Ey Ali! Yüce Allah'ın Kitabına icâbet et. Aksi takdirde Affân oğlu Osman'a yaptığımızın aynısını sana da yaparız." Böylece aralarında hilâf çıktı ve savaş ertelendi. Bu hadise 13 Safer'de oldu. Ardından iki taraf da karşılıklı yazışmalardan sonra vekil tayin etmeye razı oldular. Ali, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Muâviye ise Amr b. el-Âs'ı vekil tayin etti. Hız. Ali, Kûfe'ye, Muâviye ise Şam'a döndü. Vekâletten amel edilmeye elverişli bir sonuç çıkmadı ve Irak'ın hükümrânlığı Hız. Ali'nin elinde, Şam'ınkisi Muâviye'de kaldı. Bu hadisenin tafsilatı İbn Kesîr'in tarihinde yer almaktadır.

ثم سار علي رضي الله عنه إلى الكوفة وأقام فيها ستة أشهر، ثم دعا معاوية^١ على البيعة فلم يقبل معاوية دعوته، وخرج علي من الكوفة عازماً على^٢ الدخول إلى الشام وبلغ معاوية أن علياً قد خرج إليه بنفسه فاتفق مع أهل الشام وخرجوا وتوافق^٣ الفريقان في موضع يقال له صقين، قيل: إنَّ عسكر علي بن أبي طالب^٤ >عددا<^٥ مائة ألف وخمسون ألفاً وعسكر معاوية مثله، وذلك في شهر ذي الحجة^٦ سنة ست وثلاثين من الهجرة بعد قتل عثمان بسنة كاملة، وتقاتلوا قتالاً شديداً واستمر القتال إلى آخر شهر ذي الحجة^٧ ولما طلع >شهر<^٨ محرم >الحرام<^٩ تحاجزوا عن القتال طلباً للصالح حتى انسلك المحرم ولم يقع ولما طلع شهر صفر (...؟) قام القتال كذلك^{١٠} من الطرفين، ولما قُتل عمار بن ياسر من عسكر علي >رضي الله عنه<^{١١} بأن سُرَّ قول الرسول^{١٢} صلى الله عليه وسلم من أنه يقتله الفئة الباغية، وعرف أهل العراق أن أهل الشام بغاة ليس معهم حق وبرزوا جملة واحدة. [١٥ب]

وحكي أن علياً قتل خمسمائة رجل في يوم الصقين،^{١٣} فانفضت غالب صفوف أهل الشام ولم يبقَ لهم إلا الهزيمة والفرار، فلما جزم معاوية^{١٤} انكساره^{١٥} استشار^{١٦} مع عمرو بن العاص فقال عمرو: «ارفع المصاحف وادعُ علياً بحكمه»، فبعث معاوية المصحف إلى علي فقال: «بيننا وبينك كتاب الله تعالى»، فقال علي >رضي الله عنه<^{١٧}: «أنا أولى^{١٨} بذلك»، ثم قال علي لجنده: «إن معاوية وعمرو بن العاص وابن مُعيط^{١٩} وابن أبي سرح^{٢٠} وغيرهم ليسوا بأصحاب دين ولا قرآن، أنا أعرف بهم منكم أطفالاً ورجالاً، والله ما رفعوا المصاحف إلا خديعةً ومكرًا»، فقال الخوارج من أهل العراق: «يا علي أجِبْ إلى كتاب الله تعالى وإلا فعلنا بك مثل ما فعلنا بـ>عثمان<^{٢١} بن عفان»، ووقع الخلف بينهم وتأخر القتال وذلك في ثلاثة عشر من صفر ثم تراضيا من الطرفين بعد مكاتبات بالوكالة، فوكل علي >رضي الله عنه<^{٢٢} أبا موسى الأشعري ومعاوية عمرو بن العاص، فرجع علي إلى الكوفة ومعاوية إلى الشام ولم يحصل من الوكالة شيء يعمل به، فبقي حكم العراق في يد علي وحكم الشام في يد معاوية وتفصيله مذكور في تاريخ ابن كثير.

١ أ: ق: إلى.	٩ أ: ق: إلى آخر الشهر.	١٧ ق: انكسار عسكره.
٢ أ: إلى.	١٠ من ق.	١٨ أ: ق: شاور.
٣ أ: علي.	١١ من أ.	١٩ من ق.
٤ أ: خرجها.	١٢ أ- طلباً للصالح... قام القتال كذلك.	٢٠ أ: ولي.
٥ أ: ق: تقابل.	١٣ من أوق؛ ق+ بسهم من عسكر معاوية.	٢١ ق: أبي مقيط.
٦ ق- بن أبي طالب.	١٤ أ: النبي.	٢٢ في الأصل وأ: سرج، ق: السراج.
٧ من أ.	١٥ أ: ق: قتل يوماً من صقين خمسمائة	٢٣ من ق.
٨ أ: في أوائل الحجة؛ ق: في أوائل ذي الحجة.	رجال.	٢٤ من أ.
	١٦ أ- معاوية.	

Şa'bî'den rivayet edildiğine göre Alkame şöyle söylemiştir: “Ali'nin bu ümmet içindeki konumunun ne olduğunu bilir misin?” Ben, “Nedir? diye sordum.” “Onun konumu Meryem oğlu İsa'nın konumu gibidir. Bir grup onu öyle sevmiştir ki bu sevgide helâk olmuşlardır. Bir topluluk da ona öyle 5 buğzetmiştir ki, bu buğz içinde helâk olmuşlardır.”

Hız. Ali'nin mühründe “İnsanların içyüzü bütün sırların imtihan edilen ceği günde ortaya çıkar.” yazmaktaydı.¹

Ahmed [b. Hanbel] şöyle söylemiştir: “Ali (r.a.) sabah namazına gittiğinde Abdurrahman b. Mülcem zehirli bir hançerle onu başından yaralamıştır. Ali, ‘Onu hapsedin. Eğer ölürsem onu da öldürün. Şayet yaşarsam yaralamalardaki kisas ne ise o tatbik edilecektir.’ demiştir. Ancak [bu yara sebebiyle] vefat etmiştir.”

Hız. Ali vefat edince Hız. Hasan, mel'un Abdurrahman b. Mülcem'i öldürmüştür. İlk olarak elini, sonra ayağını kesmiş, ardından gözlerini mü- 15 hürlemiştir. [Tüm bunlara mukabil Abdurrahman] bir kez bile ah dememiş, ancak Hasan onun dilini kesince ah etmiş ve mahzun olmuştur. Bunun sebebi kendisine sorulunca şöyle cevap vermiştir: “Allah'a yemin olsun ki ben ölüm kaygısıyla ah etmiş değilim. Benim ah etmemin sebebi dünyada geçireceğim [kalan] saatlerde Allah'ı zikredemeyecek oluşumdur.” Allah, bu 20 yalanından ötürü onu lanetlesin!

Hadiste rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) Hız. Ali'ye şöyle buyurmuştur: “Ey Ali, bilir misin daha önceki insanların en şakîsi kimdir?” Hız. Ali, “Allah ve Resûlü daha bilgilidirler” demiştir. Hız. Peygamber (s.a.) “Sâlih'in 25 devesini öldürenlerdir.” buyurmuştur. Ardından da ona “Sonradan gelenlerin en şakîsinin kim olduğunu bilir misin?” diye sormuştur. Hız. Ali yine “Allah ve Resûlü daha bilgilidirler” demiştir. Hız. Peygamber (s.a.) de “Seni katledecek olanlardır.” buyurmuştur.² Allah'ın Resûlü doğru söylemiştir.

[Hız. Ali'nin] hilâfeti dört yıl dokuz aydı. Altmış üç yaşında vefat etti.

[Hız. Hasan]

30 Hız. Ali'den sonra oğlu Hasan'ın hilâfeti gelir. Anlatıldığına göre Hız. Ali ölüm döşegindeyken kendisine “Ey Mü'minlerin Emîri! Yerine hâlef bırak.” denilmiş, o ise “Sizi Resûlullah'ın bıraktığı gibi bırakıyorum.” cevabını vermiştir. Vefat ettiğinde insanlar Hasan b. Ali'ye bey'at ettiler.

1 Mührün bir kısmı Târik Süresi'nden (9/89) alınmadır.

2 Cemâleddin ez-Zeylaî, *Kitâbü Tabrici Ehâdisi'l-Keşâf*, Riyad: Dârü İbn Huzeyme, 1414, II, 466.

وعن الشعبي قال: قال علقمة: «أتدري^١ ما مثل علي رضي الله عنه^٢ في الأمة؟» قلت: «وما مثله؟» قال: «مثله مثل عيسى عليه السلام بن مريم أحبه قوم حتى هلكوا في حبه، وأبغضه قوم حتى هلكوا في بغضه.»

ونقش خاتمه: «باطن الناس ظاهر يوم تبلى السرائر.» [١٦]

٥ قال أحمد: «خرج علي رضي الله عنه صلاة الفجر فضربه عبد الرحمن بن ملجم بخنجر مسموم على رأسه، فقال: «احبسوه! فإن مت فاقتلوه وإن عشت فالجروح قصاص فمات.»

ولما مات^٦ قتل الحسن^٧ عبد الرحمن بن ملجم الملعون فقطع أولاً يده ثم رجله وكحل عينيه ولم يتأوه ولما قطع لسانه يتأوه وجزع، فسئل عن ذلك وقال: «والله ما أتأوه^٨ جزعاً من الموت وإنما أتأوه لكون^٩ أن تمر علي ساعة من ساعات الدنيا لا أذكر الله تعالى^{١٠} فيها»، لعنه الله لكذبه.^{١١}

وفي الحديث أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لعلي رضي الله عنه: «يا علي! أتدري من أشقى الأولين؟» قال: «الله ورسوله أعلم»،^{١٢} قال النبي عليه السلام: «الذي يعقر ناقة صالح عليه السلام»،^{١٣} ثم قال: «أتدري من أشقى الآخرين؟»، قال: «الله ورسوله أعلم»، قال النبي صلى الله عليه وسلم: «الذي يقتلك»، صدق رسول الله.^{١٤}

وكانت خلافته^{١٥} أربع سنين وتسعة أشهر، ومات وعمره ثلاث وستون سنة.

وبعده خلافة حسن بن علي رضي الله عنه^{١٦}

حكى لنا احتضر علي^{١٧} قيل له: «استخلف يا أمير المؤمنين!»، فقال: «نترككم كما ترككم رسول الله صلى الله عليه وسلم.»^{١٨} فلما مات بايع الناس لحسن بن علي،^{١٩}

١ - أتدري.	أناؤه.	النبي صلى الله عليه وسلم.
٢ - من أوق.	٩ - ق: على.	١٦ - أ: ق- صدق رسول الله.
٣ - أ: ق: وحكي أن علياً خرج يوماً.	١٠ - من ق.	١٧ - أ: ق: مدة خلافته.
٤ - أ: ق: صلاة الصبح.	١١ - أ: لعنة الله لكذب به.	١٨ - من أوق.
٥ - ق: على رأسه.	١٢ - من ق.	١٩ - أ: ق: أن علياً رضي الله عنه لما احتضر.
٦ - ق: علي رضي الله عنه.	١٣ - ق: الله أعلم ورسوله.	٢٠ - من ق.
٧ - ق: الحسين.	١٤ - من ق.	٢١ - أ: ق: لابنه حسن رضي الله عنه.
٨ - ق: ولما قطع لسانه ... والله ما	١٥ - أتدري من أشقى الآخرين ... قال	

Ve ona meyledip muhabbetlerini ve itaatlerini izhar ettiler. Muâviye, Hz. Ali'nin (r.a.) vefat ettiğini işitince Irak cihetine doğru harekete geçti. Hz. Hasan onunla savaşmak istedi. Kays b. Sa'd on iki bin kişiyle birlikte geldi ve onun peşinden giderek şehrin dışında konakladı. Bu esnada bir münâdî

5 “Kays öldürüldü” diye bağırınca insanlar birbirlerinin mallarını yağma ettiler. Hatta Hz. Hasan'ın otağını yağmaladılar ve üzerinde oturduğu yaygıyı almak için bile birbirleriyle boğuştu. Hz. Hasan onları[n bu yaptıklarını] kerih gördü ve şehre geri döndü. Muâviye'ye bir mektup yazarak hilâfeti ona teslim etti.

10 Hz. Peygamber (s.a.) [Hz. Hasan hakkında] şöyle buyurmuştur: “Benim bu evlâdım seyyiddir. Onun sayesinde Allah iki büyük müslüman topluluğu sulha kavuşturacaktır.”¹

Şa'bî şöyle anlatmaktadır: “Muâviye ile anlaştığı esnada Hasan'ın hutbesine denk geldim. Şöyle söylüyordu: ‘Allah’a hamd eder, onun adını övgüyle

15 anarım.’ Ardından şöyle devam etti: ‘İmdi, en akıllı insan en takvâlı olan, en ahmak insan ise fâcir olandır. Muâviye ile aramızda anlaşmazlığa sebebiyet veren bu iş [hilâfet] eğer onun ise bu hakkıdır. Eğer benim ise ümmetin ıslah edilmesi, müslümanların kanlarının dökülmesini engelleme isteğiyle bu işi ona terk ettim. Bilemiyorum belki de bu bir fitnedir sizin için belki de bir vakte kadar faydalanmak içindir.’”²

O, Medine'den yaya olarak gitmek suretiyle yirmi defa haccetmiştir. Binek hayvanları ise beraberinde gelirlerdi. Üç defa tüm malını [ihtiyaç sahiplerine] dağıtmıştır.

Anlatıldığına göre o, karısı Ca'd b. el-Eş'as'ın zehirlemesi sebebiyle vefat

25 etmiştir. Vefat ettiğinde, o esnada Medine valisi olan Mervân b. Hakem, Muâviye'ye bir mektup yazmış ve Hz. Hasan'ın vefat haberini vermiştir. Muâviye vefat haberini aldığı anda tekbir getirmiş, ehl-i Şam da bu tekbire binaen tekbir getirmiştir. İbn Abbâs [bu esnada] Muâviye'nin yanına girmiş ve ona “Hangi sebepten dolayı tekbir getirdin?” diye sormuştur. O, “Hasan öldü” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine İbn Abbâs üç defa “Allah Ebû Muhammed'e [Hz. Hasan'ın künyesi] merhamet etsin.” demiştir. Sonra “Allah'a yemin olsun ki ey Muâviye! Onun mezarı senin mezarının yerini almayacak, onun ömrü senin ömrünü arttırmayacak. Biz bugün Hasan'ın hilâfeti[nin kaybını] yaşıyor olsak da, [daha önceden] muttakilerin imamı [Hz. Peygamber'in kaybını] da görmüştük.” diye ekledi ve sonra arkasını dönüp çıktı.

35

1 Buhârî, “Şulh”, 9; “Fiten”, 20.

2 Son cümle Enbiyâ Sûresi (21) 111. âyete işaret etmektedir.

ومالوا إليه^١ ميلاً عظيماً وأظهروا محبةً وطاعة، فلمّا سمع معاوية موت علي رضي الله عنه تحرّك^٢ على طرف العراق وأراد الحسن المقاتلة معه،^٣ وقدم قيس بن سعد باثني عشر ألفاً [٣١٦] بين يديه وخرج هو من إثره^٤ ونزل خارج المدينة، فبينما هو صرخ صارخ: «ألا إنّ قيساً قد قتل»، فانتهب الناس بعضهم بعضاً حتى انتهوا سرادق الحسن حتى نازعوه^٥ بساطاً كان جالساً عليه، فكرههم الحسن ورجع إلى المدينة وكتب إلى معاوية وسلّم الأمر له.^٦

وقد قال النبي صلى الله عليه وسلم: «إن ابني هذا سيّد وسيصلح الله^٩ به بين فئتين عظيمتين من المسلمين.»^{١٠}

قال الشعبي: «حضرت خطبة الحسن حين^{١١} صالح مع معاوية فقال: «حمداً لله^{١٢} وأثنى عليه»، ثم قال: «أمّا بعد، فإنّ أكيس الكيس التقيّ وأحمق الحمق الفجور، وإنّ هذا الأمر الذي اختلفت^{١٣} أنا ومعاوية فيه إن كان له فهو حقّه، وإن كان لي فقد تركته له إرادة^{١٤} لإصلاح الأمة وحقق دماء المسلمين، وما أدري لعله فتنة لكم ومتاعٌ إلى حين.»^{١٥}

وإنه حجّ عشرين مرة ماشياً من المدينة والنجائب^{١٦} لتقاد معه^{١٧} وأفرق^{١٨} جملة^{١٩} ماله ثلاث مرات.^{٢٠}

وحكي أنه مات مسموماً سمّته امرأته جعدة بنت الأشعث.^{٢١} ولمّا مات كتب مروان بن الحكم إلى معاوية وهو يومئذ حاكم في المدينة فأخبر^{٢٢} بموته، ولمّا سمع معاوية موته كبر تكبيراً فكبر أهل الشام من هذا التكبير، فدخل ابن عباس على معاوية وقال له: «ما الذي كبرت لأجله؟» فقال: «مات الحسن»، فقال ابن عباس: «يرحم الله >تعالى<^{٢٣} [١٧] أبا محمد ثلاثاً والله يا معاوية! لا تسدّ حفرتة حفرتك، ولا يزيد عمره في عمرك، ولئن كنا أصبنا بخلافة حسن فلقد أصبنا بإمام المتقين»، فرجع.

١٠ البخاري، "الصلح"، ٩؛ "الفتن"، ٢٠. ١٧ ق: لتقاده.
١١ أ- حين. ١٨ ق: أنفق.
١٢ أ: أحمد الله؛ ق: الحمد لله. ١٩ أ- جملة.
١٣ أ: اختلفنا؛ ق: اختلف. ٢٠ ق: الأشعب.
١٤ أ، ق- إرادة. ٢١ أ، ق: فأعلم.
١٥ الإشارة إلى قوله تعالى ﴿وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَّ فِتْنَةً لَكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ﴾ (الأنبياء، ١١١). ٢٢ ق- على معاوية ... فقال ابن عباس.
١٦ نَجَائِبُ الإبل: خيازها. ٢٣ من ق.

١ أ- إليه. ٢ أ، ق: سافر.
٣ أ، ق: به. ٤ أ، ق: خلفه.
٥ ق: وخرج. ٦ أ- هو.
٧ أ: بابوعه. ٨ أ: الأقولة (٥).
٩ أ، ق- الله.

Anlatıldığına göre Mel'ûn Mervân, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin mescitte iken hutbe vermiş ve Hz. Ali'ye lanet okumuştur.

5 Hz. Hasan hastalandığında kardeşine dedesi Resûlullah'ın (s.a.) yanına defnedilmesini vasiyet etti. Vefat ettiğinde Hz. Hüseyin bu isteği yerine getirmek istedi. Ancak Habîs Mervân buna engel oldu. Hz. Hasan annesi Fâtıma'nın yanına defnedildi. Bir başka görüşe göre el-Bâkî'de Abbâs'ın kubbesi [altına] defnedilmiştir. Bu kabirde ayrıca Ali Zeynelabidin ve oğlu Muhammed el-Bâkır ve Cafer es-Sâdık da medfundur.

10 Hz. Hasan'ın hilâfet müddeti altı aydır. Bu süre, Resûlullah'ın hilâfet müddeti olarak zikrettiği sürenin [otuz yıl] tekmilesidir. Hz. Hasan vefat ettiğinde kırk yedi yaşında idi. Allah her birinden razı olsun.

[Emevîler]

[1. Muâviye b. Ebû Süfyân]

15 Hz. Hasan'dan sonra Muâviye b. Ebû Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Abdüşşems b. Abdümenâf'ın emîrliği başlamıştır. Hz. Hasan kendisini hilâfetten azlettiğinde insanların tamamı Muâviye'ye bey'at ettiler. Böylece emîrliği üzerinde icmâ gerçekleşmiş oldu. [İslâm tarihinde] hâcib görevlendiren ilk kişi odur. Yine beraberinde sahibü's-şurtanın yürüdüğü ilk kişi odur. Artık sene uygulamasından istifade eden ilk kişi de odur.

20 Muâviye şöyle söylemiştir: “Nebî (s.a.) ‘Ey Muâviye! Mülkü eline aldığı anda [insanlara] iyi davran’ buyurduğu günden itibaren emîrliği arzu etmekteydim.”¹ Doğu'da Buhara sınırlarından Batı'da Kayrahan'a kadar tüm insanlar onun hükümlerine altında bir araya geldiler. Kıbrıs ikinci kez fethedildi. Orada bir cami inşa etti. Dımaşk'ta Hicret'in altmışıncı yılında vefat etti. Yönetim işi kendisine kaldığı andan itibaren onun emîrliği on dokuz sene, öncesi ile birlikte yirmi bir yıldır. Seksen yaşında iken vefat etti.

[2. Yezîd b. Muâviye]

30 Ondan sonra Yezîd b. Muâviye'nin emîrliği gelir. Hüseyin b. Ali (r.a.) ve Abdullah b. Zübeyr dışındaki insanlar ona bey'at ettiler. Şarkıcı ve çalgıcı istihdam edip nedimler edinerek münker meclisleri kuran ilk kişi odur. Şaşı gözlüydü. Gerçekte hiç “gözü” yoktu.

1 Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, *Musannafü İbni Ebî Şeybe*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409, VI, 207.

وحكي أن^١ مروان الملعون^٢ لعن عليًا في خطبته، والحسن والحسين حاضرا في المسجد^٣. ولما مرض الحسن أوصى لأخيه أن يدفن مع جده رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولما مات أراد الحسين ذلك فمنع منه مروان الخبيث^٤، ودفن مع أمه فاطمة^٥، وقيل في البقيع في قبة عباس، ودفن في هذا القبر أيضًا علي زين العابدين وابنه محمد الباقر وجعفر الصادق.

وكانت خلافته ستة أشهر وهي تكملة ما ذكره رسول الله صلى الله عليه وسلم من مدة الخلافة، ومات وعمره سبع وأربعون سنة رضي الله عنهم^٦.

[بنو أمية]

وبعده إمارة معاوية بن أبي سفيان بن صخر بن حرب بن أمية بن عبد الشمس^٨ بن عبد مناف.

لما خلع الحسن نفسه من الخلافة بايع الناس كله معه^٩ فصارت إمارته مجمعة عليه^{١٠} وهو أول من اتخذ الحُجَاب، وأول من مشى بين يديه صاحب الشرطة، وأول من تنعم زائدًا من السنة.

قال معاوية: «ما زلت أطمع^{١١} في الإمارة منذ قال النبي صلى الله عليه وسلم: «يا معاوية! إذا ملكت فأحسن»^{١٢} واجتمع تحت حكمه جميع الناس من حدود بخارى من المشرق إلى حدّ القيروان^{١٣} من المغرب، وفتح قبرس ثانيًا وبنى بها جامعًا ومات في دمشق [٣١٧] سنة ستين من الهجرة، وإمارته منذ خلع له الأمر تسع عشرة سنة وقبله إحدى وعشرون سنة، ومات وعمره ثمانون سنة.

وبعده إمارة <ابنه>^{١٤} يزيد بن معاوية^{١٥}

بايع معه الناس^{١٦} بالإمارة^{١٧} إلا الحسين بن علي رضي الله عنهما وعبد الله بن الزبير. وهو أول من اتخذ المغاني والطرب والندماء، وجلس في مجلس المنكرات، وكان أعور العين^{١٨} وفي الحقيقة لا عين له.

١ أ: -أن.	٧ أ، ق- رضي الله عنهم.	١٣ ق: القروان.
٢ أ: الخبيث.	٨ أ: عبد شمس.	١٤ من أ وق.
٣ ق- وحكي أن مروان ... في المسجد.	٩ أ، ق: به.	١٥ أ، ق+ يفعل الله ما يشاء ويحكم ما يريد: ق- بن معاوية.
٤ ق: مع النبي.	١٠ أ- عليه.	١٦ أ، ق: بايع الناس به.
٥ أ، ق- الخبيث.	١١ ق: ما زال الطمع.	١٧ أ، ق- بالإمارة.
٦ ق+ الزهراء.	١٢ أبو بكر بن أبي شيبة، مصنف ابن أبي شيبة، ٢٠٧/٦، ٣٠٧١٥..	١٨ أ، ق: العينين.

Anlatıldığına göre Irak ahâlisi Hz. Hüseyin'e elçi göndermiş ve onu Irak'a davet ederek ona bey'at etmeyi murat etmişti. Hz. Hüseyin onların sözlerini kabul etmiş ve bulundukları bölgeye doğru harekete geçmiştir. Yezîd onun bu yolculuğunu işitince Şam ehlinden müteşekkil bir ordu göndermiş ve ordu emîri olarak da Ubeydullah b. Ziyad'ı ve Ömer b. Sa'd'ı belirlemiştir. Anlatıldığına göre Hz. Hüseyin Kerbelâ'ya vardığında mekânın ismini sormuş. Kendisine Kerbelâ olduğu söylenmiştir. Bunun üzerine "*Zâtü kerbin ve belâ*" [Sıkıntılı ve belâlı bir yer] demiş ve orada konaklamıştır. Orada bir gün kaldıktan sonra düşman ordusu gelip Hüseyin'i ve beraberindekileri -ki on sekizi Ehl-i Beyt'ten, altmışı da kendisine bağlı kişilerden (*min şîatihi*) olmak [üzere toplam yetmiş sekiz kişiydiler]- kuşattı. Hüseyin, onlara "Benden ne istiyorsunuz?" diye sordu. "İbn Ziyad'ın hükmüne razı olarak atından in ve teslim ol." dediler. Hüseyin buna razı olmadı. Birkaç gün sürecek bir savaşa tutuştular. Hüseyin'in tâbilerinden birçoğu açlık ve susuzluk sebebiyle öldü. Orada zikredilmesi durumunda insanın derisinin [tüylerinin] ürpereceği kötülükler yapıldı. Sonra da Hüseyin (r.a.) şehit düştü. Onu katletme işini Şemir b. Zülcevşen üstlendi. Bir başka rivayete göre kâtil Sinan b. Enes en-Neha'dır. Daha sonra Abdullah [Ubeydullah] b. Ziyad, Hüseyin'in başını oğlu Zeynelabidin, kardeşi Ömer ve onlarla birlikte olan diğerleriyle birlikte Yezîd'e gönderdi. O esnada Yezîd, Mel'un Şemir ile birlikte Dımaşk'ta idi. Yolda bir kilisenin bulunduğu yere kadar yürüdüler. Oranın duvarında şu şiirin yazılı olduğunu gördüler:

Şiir:

Hüseyin'i katleden topluluk umuyor mu
Hesap gününde onun dedesinin şefaatin?

Rahibe şiiri kimin yazdığını sordular. Rahip, şiirin beş yüz yıldır duvarda yazılı olduğunu söyledi. Dımaşk'a varıncaya kadar yollarına devam ettiler. Muâviye oğlu Yezîd'in yanına girdiler. Hüseyin'in başını onun önüne attılar ve esirlerin bulunduğunu haber verdiler. Yezîd, "Yazıklar olsun size! Ben Hüseyin'in -Allah ondan razı olsun- sadece size itaat etmesine razı idim, onu öldürmenize değil." dedi. Anlatıldığına göre Mel'un Şemir Muâviye oğlu Yezîd'e şöyle söyledi:

Şiir:

Doldur bineğimi gümüş ve altın ile
Öldürdüm ben anası ve babası bakımından en hayırlı kişiyi

حكى أن أهل العراق بعثوا إلى الحسين رجلاً ودعوه إلى العراق وأرادوا البيعة معه،^١ وقيل الحسين كلامهم وسار^٢ إلى جانبهم، ولمّا سمع يزيد سفره بعث الجيش من أهل الشام^٣ وجعل أميرهم عبد الله بن زياد،^٤ قيل: لمّا وصل الحسين رضي الله عنه^٥ إلى كربلاء سأل عن اسم المكان، فقالوا: «كربلاء»، فقال: «ذات كرب وبلاء». فنزل، ففقد يوماً^٦ فجاء جيش العدو^٧ فأحاطوا الحسين وجماعته وهم ثمانية عشر رجلاً من أهل البيت وستون رجلاً من شيعته، وقال الحسين: «أي شيء تريدون مني؟» فقالوا: «انزل عن فرسك على حكم ابن زياد وسلّم نفسك»، ولم يرض الحسين له،^٨ وتقاتلوا أياماً فقتل أكثر من كان من توابع^٩ الحسين جوعاً وعطشاً،^{١٠} ففعلوا ما فعلوا مما تقشعر من ذكره الجلود، ثم استشهد الحسين رضي الله عنه، والذي باشر قتله^{١١} شمر بن ذي الجوشن [١٨] وقيل: سنان بن أنس النخعي، ثم إن عبد الله بن زياد^{١٢} جهّز رأس الحسين مع ابنه علي زين العابدين وأخيه عمر ومن كان معهما^{١٣} إلى يزيد وكان في دمشق مع شمر الملعون فساروا إلى أن وصلوا إلى دير في الطريق فوجدوا مكتوباً على جدرانها شعر:

أترجو أمة قتلوا حسينا شفاعة جدّه يوم الحساب!

فسألوا الراهب: «من كاتبه؟» فقال: «إنّه مكتوب من خمسمائة عام.» ثم ساروا إلى أن وصلوا إلى^{١٤} دمشق، ودخلوا على يزيد بن معاوية، فرموا رأس الحسين رضي الله عنه^{١٥} بين يديه،^{١٦} وأخبروا عن الأسراء، وقال يزيد: «ويحكم! قد كنت أرضى من طاعتكم بدون قتل الحسين رضي الله عنه.»

وحكى أن شمر الملعون قال ليزيد بن معاوية^{١٧} شعر:

املاً ركابي^{١٨} فضّة وذهباً إنّي قتلت خير الناس أمّا وأبا^{١٩}

١ أ: ق: وأرادوا به.	٨ أ: ق: به.	١٥ من ق.
٢ ق: وسافروا.	٩ أ: متوايع.	١٦ ق- بين يديه.
٣ أ: ق- من أهل الشام.	١٠ أ: ق: عطشاً.	١٧ أ: ق- بن معاوية.
٤ أ: ق+ وعمر بن سعد.	١١ أ- قتله: ق: يقتله.	١٨ أ: رطابي.
٥ من ق.	١٢ أ: ق: عبد الله المزبور.	١٩ أ: أبا وأمّا.
٦ أ: ق: يوماً.	١٣ أ: ق: وغيرهما.	
٧ أ: ق: جيش يزيد.	١٤ أ- إلى.	

Yezîd bunun üzerine “Eğer onun insanların en hayırlısı olduğunu biliyordusayn hangi sebepten ötürü onu katlettin?” dedi ve [adamlarına] onun zelil kılınmasını emretti. Öyle de yaptılar. Yezîd daha sonra Zeynelabidin'i ve diğer esirleri Medine'ye gönderdi. Onlarla beraberlerinde önlerinde gidip kendilerine eşlik eden otuz atlı gönderdi. Kâfile bu haliyle Medine'ye vardı. Resûlullah'ın (s.a.) vefatı ile Hüseyin'in (r.a.) katli arasında elli yıl bulunmaktadır.

Sonra Yezîd b. Muâviye, Müslim b. Ukbe el-Mürri'yi büyük bir ordu eşliğinde Medine ahâlisinin ve İbnü'z-Zübeyr'in üzerine gönderdi. Müslim, Hz. Peygamber'in (s.a.) Medine'sine vardığında İbn Zübeyr tarafından emîrleri Abdullah b. Hanzala idi. İbn Zübeyr ise Kâbe'de idi. O, Yezîd'in hükmüne razı olmadı ve Müslim'e muhalefet etti. Savaşa tutuştular. Müslim bahsi geçen Abdullah'ı yendi ve onu katletti. en-Nakîz [ahdini bozan] olarak adlandırılan Müslim, Medine'de meskun muhacir ve ensardan yedi yüz kişiyi katletti. Ardından Medine'ye girdi ve orada üç gün kaldı. Sonra Yezîd'e Medine'de yapıp ettiklerini anlatan bir mektup yazdı. Daha sonra Mekke'ye, İbnü'z-Zübeyr'in üzerine yürüdü. Yolda hastalandı ve cahil anlayışı üzere öldü.¹ Onun yerini ordu emîri el-Husayn b. Nümeyr aldı. Mekke'ye doğru yola devam etti ve nihayetinde oraya ulaştı. Ebû Kubey's Dağı'nın üzerine mancınık yerleştirerek Kâbe'yi taşa tuttu. Bu sebeple Kâbe'nin bazı duvarları yıkıldı. Onlar bu halde iken Yezîd'in de cahil anlayışı üzere öldüğü haberi ulaştı. İki ordu bir araya gelip anlaşma yaptılar. Ardından el-Husayn beraa berindekilerle Şam'a doğru yola çıktı.

Yezîd, Hicret'in altmış dördüncü yılında öldü. Onun emîrliği ve zulmü dört sene dürdü. Öldüğünde yaşı otuz dokuz idi.

[3. Muâviye b. Yezîd]

Ondan sonra Muâviye b. Yezîd'in emîrliği başladı. Babasının öldüğü gün kendisine bey'at edildi. Birden çok kere zikredildiğine göre o vazifeyi üstlendiğinde minbere çıkmış ve orada uzun bir süre oturduktan sonra Allah'a hamd ü senâ edip Hz. Peygamber'i de olabilecek en güzel sözlerle andıktan sonra şöyle söylemiştir:

1 Bu ifade “zamanının imamını bilmeden ölen yahut ona beyat etmeden ölen kişi cahiliye ölümü üzere ölür” mealinde nakledilen hadise telmih olabilir.

وقال يزيد: «إن كنت تعرف أنه خير الناس فبأي سبب قتلته؟» وأمر بإهانته فأهانوه. ثم وجه يزيد على زين العابدين وباقي الذرية إلى المدينة، وبعث معهم ثلاثين فارساً يسيروا أمامهم حتى انتهوا إلى المدينة، وكان بين وفاة رسول الله صلى الله عليه وسلم وبين قتل الحسين رضي الله عنه خمسون سنة.

٥ ثم بعث يزيد بن معاوية^١ مسلم بن عقبة المري^٢ مع جيش كبير^٣ على أهل المدينة وابن الزبير^٤ فلما وصل مسلم إلى مدينة النبي صلى الله عليه وسلم^٥ وكان أميرهم^٦ [١٨٠] من طرف ابن الزبير^٧ عبد الله بن حنظلة ولم يرخص بحكم يزيد وخالف مسلماً، فتقاتلوا وغلب مسلم على عبد الله المزبور^٨ فقتله وقتل مسلم المسمى بالنقيض^٩ سبعمائة رجل من المهاجرين والأنصار > الساكنين في المدينة<،^{١٠} ودخل المدينة وأقام فيها^{١١} ثلاثة أيام، ثم كتب إلى يزيد بما صنع في المدينة وأنهاه، ثم سار^{١٢} إلى مكة على ابن الزبير، فاعتل في الطريق فمات جاهلاً وتولى مكانه أمير الجيش الحصين بن نمر، فسار إلى مكة فوصل^{١٣} ونصب المنجنيق على <جبل>^{١٤} أبي قبيس ورمى به الكعبة حتى انهدم بعض جدرانها فينما هم كذلك إذ^{١٥} ورد الخبر أن يزيد قد مات جاهلاً، <ورجع>^{١٦} فتصالح^{١٧} العسكران واختلطوا ثم انصرف الحصين^{١٨} بمن معه إلى الشام. ١٥

وتوفي يزيد^{١٩} سنة أربع وستين من الهجرة، وإمارته^{٢٠} وجوره^{٢١} أربع سنين، وعمره يوم موته تسع وثلاثون سنة.^{٢٢}

وبعده إمارة^{٢٣} ابنه معاوية بن يزيد

٢٠ ببيع له^{٢٤} يوم^{٢٥} موت أبيه، وذكر غير واحد أنه لما تولى^{٢٦} صعد إلى المنبر فجلس طويلاً، ثم حمد الله وأثنى عليه، ثم ذكر النبي صلى الله عليه وسلم بأحسن ما يذكر به ثم قال:

١ أ، ق- بن معاوية.	١٠ من أ وق.	١٩ في ق+ جاهلاً.
٢ في جميع النسخ: المروي.	١١ أ- فيها.	٢٠ أ- وإمارته.
٣ أ، ق: عظيم.	١٢ أ- سار؛ ق: سافر.	١٠ أ: وظلمه؛ ق- وإمارته وجوره، وظلمه.
٤ ق- وابن الزبير.	١٣ أ- فوصل.	٢٢ ق- وعمره يوم موته تسع وثلاثون سنة.
٥ أ، ق: إلى المدينة.	١٤ من أ وق.	٢٣ ق- إمارة.
٦ ق: أميره.	١٥ أ، ق: قد.	٢٤ أ، ق: بايع الناس.
٧ ق: وهو في الكعبة.	١٦ من أ وق.	٢٥ أ- يوم.
٨ ق: المذكور.	١٧ ق: فيصالح.	٢٦ أ، ق: أنه أمر.
٩ أ، ق- مسلم المسمى بالنقيض.	١٨ ق+ تمر.	

“Ey insanlar! Dedem Muâviye bu iş (*emr*) hususunda Resûlullah’la (s.a.) olan akrabalığı vesilesiyle kendisinden ve kendisi dışındakilerden buna daha layık olan kişi [olan Hz. Ali] ile nizaa girdi. Hâlbuki Hz. Ali, iman bakımından insanların en önde geleni, en fazla ilim sahibi, şeref bakımından evveli, 5 amcasının oğlu ile yârenlik bakımından en eskisi, onun damadı, kardeşi, torunlarının babası idi. Dedem [Muâviye] ona karşı harekete geçti. Sizler de onunla birlikte hareket ettiniz. Nihayetinde işler onun lehine olacak şekilde intizam buldu. Yazılmış kader ona geldiğinde kabrinde bir başına amelleriyle baş başa kaldı. Yapıp ettiklerinin karşılığını orada buldu; işlediklerinin, 10 düşmanlık ettiklerinin karşılığını orada gördü. Ardından emîrlik babam Yezîd’e intikal etti. ‘Allah dilediğini yapar, irade ettiğine hükmeder.’ O sizin emrinizi babasında bulunan bir hevese ittibaen üstlendi. Babam Yezîd, kötü fiili ve müsrif tabiatı nedeniyle Muhammed (s.a.) ümmetine hükmetmeye layık değildi. Hevâsına uyup harekete geçti, hataları gözüne doğru ve güzel 15 gözüktü. Allah’a karşı cüret ettiği hususu gerçekleştirmek üzere harekete geçti ve Resûlullah’ın evlâdını öldürmeyi helal addetti. Ömrü kısa oldu, eseri güdük kaldı. Yaptıklarının karşılığını gördü ve pişman oldu. Ancak bu pişmanlığın bir faydası ona dokunmadı. Keşke bilseydim [kabir sorgusunda] onun ne dediğini, ona nelerin söylendiğini... İmdi, ben sizlerin günahlarını 20 üstlenecek değilim. Bu işi sizlere bırakıyorum. Kimi dilerseniz onu alınız, kime razı olursanız, onu atayınız. Bana olan bey’atinizin sorumluluğunu ortadan kaldırıyorum (*hal’*).”

Muâviye b. Yezîd, emîrliği terk etmesinin üzerinden çok geçmeden vefat etti. Ölüm döşeğinde kendisine emîrliği ev ahâlisinden birisine tevdi etmesi 25 tavsiye edildi. Bu talebe karşın o, “Ben emîrlikten hayatta iken bir an olsun fayda görmedim ki, nasıl olur da ölüm döşeğindeyken bu vazifeyi birisine vereyim.” dedi ve [çok geçmeden] öldü. On sekiz yaşında idi. Emîrliğinin müddeti beş aydır. Yerine kimseyi bırakmadı.

[4. Mervân b. el-Hakem]

Muâviye b. Yezîd’den sonra Mervân b. el-Hakem b. Ebi’l-Âs b. Ümeyye’nin saltanatı gelir. Ümmetin bir müddet duraksamasından sonra kendisinin saltanatına bey’at edildi. Abdurrahman b. Avf’tan rivayet edildiğine göre o şöyle söylemiştir: “Doğan her çocuk mutlaka Hz. Peygamber’in (s.a.) yanına getirilirdi. O da bu çocuk için dua ederdi. Mervân, Hz. Peygamber’in (s.a.) yanına getirildiğinde Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: 35

«أيها الناس، إن جدي معاوية قد نازع في هذا الأمر مع من كان أولى به منه ومن غيره بقربته من رسول الله صلى الله عليه وسلم، وأسبق الناس إيماناً، وأكثرهم علماً وأولهم^١ شرفاً، وأقدمهم صحبة ابن عمه وصهره وأخوه وأبو سبطيه^٢، فركب [١٩] جدي وركبتم معه حتى انتظمت الأمور له، فلما جاءه^٣ القدر المحتوم بقي مرتين بعمله فريداً في قبره ووجد ما قدمت يداه وركب ما ارتكبه واعتداه، ثم انتقلت الإمارة إلى أبي يزيد، يفعل الله ما يشاء^٤ ويحكم ما يريد، فتقلد أمركم مع هواه كان أبوه فيه، ولقد كان أبي يزيد^٥ بسوء فعله وإسرافه على نفسه غير خليق^٦ بالحكم على أمة محمد صلى الله عليه وسلم، فركب هواه^٧ واستحسن خطاه، وأقدم على ما أقدم من جرأته على الله تعالى باستحلال قتل أولاد رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقلت مدته وانقطع أثره^٨ وحصل له جزاء ما قدم وندم حيث لا ينفعه الندم، فليت شعري ماذا قال وماذا قيل له، ثم إني لا أتحمل آثامكم فشأنكم وأمركم ومن أردتم به فخذوه ومن رضيتم به عليكم فولوه، فقد خلعتُ بيعتي من أعناقكم».

ولم يبق إلا قليلاً متردداً في الحكم فمات.^٩ قيل له لما حضرت الوفاة: «أوص^{١٠} بالإمارة إلى رجل من أهل بيتك»، فقال: «إني^{١١} لم أنتفع بها شيئاً فكيف أتقلدها ميتاً». ومات وعمره ثمانين سنة، ومدة إمارته خمسة أشهر ولم يعقب.^{١٢}

وبعد سلطنة مروان بن الحكم بن أبي العاص بن أمية

بويع له بالسلطنة بعد توقف كان من الأمة، روي عن عبد الرحمن بن عوف أنه قال: «كان^{١٣} لا يولد^{١٤} لأحد مولود^{١٥} إلا أوتي به النبي صلى الله عليه وسلم فيدعو له، فإذا أدخل مروان على النبي عليه السلام [١٩-٢٠] فقال صلى الله عليه وسلم:

١٢ أ: ق: ولم يعقب ومدة إمارته خمسة أشهر.

١٣ أ- كان.

١٤ ق+ أحد.

١٥ أ: ق- مولود.

٦ أ: نطق.

٧ أوق: واستحل.

٨ أ: أمره.

٩ ق- فمات.

١٠ ق: أومر.

١١ أ- إني.

١ ق: أوليهم.

٢ أ: وابن سبطيه.

٣ ق: جاء.

٤ أ: وهو يفعل ما يشاء.

٥ ق- أبي يزيد يفعل الله ما يشاء ...

يزيد.

‘Bu, kertenkele oğlu kertenkele, mel’un oğlu mel’undur.’” Abdurrahman b. Avf daha sonra “Bunun isnadı sahihtir.” dedi.¹ Mervân ince boyunlu olarak maruftu. Yüzü kırmızı idi, boyu kısa, başı büyük, sakalı uzundu. Sakalının alt kısmını tıraş ederdi. Onun hükmünün (*tasallut*²) süresi on aydır. Hicretin altmış beşinci yılında öldü.

[5. Abdülmelik b. Mervân]

Ondan sonra Abdülmelik b. Mervân’ın saltanatı gelir. O, hükümdarların atası (*Ebü’l-mülûk*) olarak bilinir. Çünkü onun dört oğlu da emîrliği üstlenmişlerdir: el-Velid, Süleyman, Yezid ve Hişam. O, İslâm parası olarak dirhem ve dinar bastıran ilk kişidir. Paranın nakşı Rumiyye idi. O, Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî’yi atayarak insanlara musallat eden kişidir. Mescitlere sürekli devam ederdi. Hatta bu özelliği sebebiyle İbn Ömer ona “mescit kuşu” lakabını taktı. Fakat o cimri idi ve zulme meyyâldi.

Hikâye edildiğine göre kendisine emîr olduğu haberini getiren müjdeci o Kur’ân okurken yanına girmiştir. Abdülmelik gelen haberi işittikten sonra Mushaf’ı kapatmış ve “Selam olsun sana! Bu benimle senin aramızdaki ayrılık vaktidir.” demiştir.³ Seksen altı yılında vefat etti. Saltanat müddeti yirmi bir yıl iki aydır.

[6. Abdullah b. Zübeyr]

Ardından Abdullah b. Zübeyr’in emîrliği gelir. Kendisine emîrlik için altmış dört yılında, Yezid b. Muâviye’nin [hükümrân olduğu] zaman diliminde bey’at edildi. Ona, Irak ve Mısır ahâlisi ile Bilâd-ı Şam ahâlisinin bir kısmı bey’at etti. Abdülmelik b. Mervân yetmiş üç senesinde Haccâc es-Sekafî’yi onun üzerine gönderdi. Haccâc, Mekke’yi muhasara etti ve Beyt-i Haram’ı mancınikle taşıladı. Nihayetinde de Abdullah’ı ele geçirip katletti. Başını kesti. Ayaklarından astı. Sonra askıdan indirdi ve yahudi mezarlığına defnetti. Allah Abdullah’tan razı olsun. Allah’ın laneti ise onun kâtilinin üzerine olsun. Emîrliği dokuz yıl sürdü. [Vefat ettiğinde] yaşı altmış idi.

1 el-Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahihayn*, (haz. Abdülkâdir Atâ), Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1411/1990, IV, 526.

2 Ankara nüshasında ifade “saltanat” şeklindedir.

3 Abdülmelik, Hz. Mûsâ ile Hızır kıssasındaki şu âyete işaret etmektedir: “[Hızır] şöyle söyledi: İşte bu benimle senin aramızdaki ayrılık vaktidir. Sabredemediğin hususların tevlini sana haber vereceğim.” (Kehf 18/78).

هو^١ الوزغ بن الوزغ^٢ الملعون بن الملعون»، ثم قال: «هذا صحيح الإسناد»، وكان^٣ يعرف بخيط باطل وكان أحمر الوجه، قصير القامة، كبير الرأس واللحية وحلق تحت لحيته، ومدة تسلطه^٤ عشرة أشهر ومات في سنة خمس وستين من الهجرة^٥.

وبعده سلطنة عبد الملك بن مروان.^٦

وهو يعرف بـ«أبي الملوك» لأنه تولّى الإمارة من أولاده^٧ أربعة: الوليد وسليمان ويزيد وهشام^٨، وهو أول من ضرب الدراهم والدنانير بسكة الإسلام، وكان نقشها بالرومية وهو قلّد وسلّط على الناس الحجاج بن يوسف الثقفي^٩ وهو ملازم للمساجد حتى لقبه ابن عمر^{١٠} بـ«حمامة المسجد»، لكنّه بخيل، مائل إلى الظلم.^{١١}

حكى >أنه<^{١٢} لما جاءه المبشّر^{١٣} بالإمارة لقاه وهو يقرأ^{١٤} من المصحف ولما سمع عبد الملك البشارة^{١٥} طبق المصحف فقال: «سلام عليك! هذا فراق بيني وبينك.»^{١٦} وتوفي سنة ست وثمانين، ومدة سلطنته^{١٧} إحدى وعشرون سنة وشهران.^{١٨}

وبعده إمارة عبد الله بن الزبير.

بويح >له<^{١٩} بالإمارة في سنة أربع وستين في أيام يزيد بن معاوية وباع معه أهل العراق ومصر وبعض أهل بلاد الشام^{٢٠} وجهز عبد الملك بن مروان الحجاج الثقفي^{٢١} في سنة ثلاث وسبعين عليه^{٢٢} فحاصره^{٢٣} بمكة^{٢٤} ورمى البيت الحرام بالمنجنيق حتى ظفر به فقتله وقطع رأسه [٢٥] وصلبه منكسًا^{٢٦} ثم أنزله ودفنه في مقابر اليهود، رضي الله عنه ولعن قاتله.^{٢٧} وكانت^{٢٨} إمارته تسع سنين، ومات وعمره ستون سنة.

١	ق- هو.	الحجاج إليه: «يا أمير المؤمنين إن البناء الذي وضعه ابن الزبير قد وقف عليه العدول من أهل مكة»، فكتب إليه: «لسنا من تلطيخ ابن الزبير في شيء»، فنقض الحجاج الكعبة وأعادها إلى البناء الذي هو القائم اليوم، من تاريخ العيني.	١٧	تَسْتَطِيعُ عَلَيْهِ صَبْرًا) (الكهف، ٧٨).
٢	الوزغ: هو حيوان أبرص سامّ.	١٨	أ، ق: إمارة.	
٣	أ: وهو.	١٩	من ق.	
٤	ق: سلطنته.	٢٠	أ، ق- وبعض أهل بلاد الشام.	
٥	ق- من الهجرة.	٢١	أ، ق: بن يوسف.	
٦	أ: وبعده إمارة ابنه عبد الملك؛ ق: بعده ابنه عبد الملك؛ وفي هامش الأصل: «عبد الملك بن مروان ولد بالمدينة وتوفي بدمشق سنة ستة وثمانين.»	٢٢	أ، ق- عليه.	
٧	ق: تولّى من أولاده الإمارة.	٢٣	في الأصل: فحصره والمثبت من أ.	
٨	أ، ق: وهشام ويزيد.	٢٤	أ، ق: في مكة.	
٩	في هامش الأصل: «كتب عبد الملك إلى الحجاج يأمره بنقض الكعبة وإعادتها إلى ما كانت عليه فكتب	٢٥	ق: منكسًا.	
		٢٦	أ، ق- رضي الله عنه ولعن قاتله.	
		٢٧	ق: ومدة.	
		١٠	ق- عمر.	
		١١	أ: للظلم.	
		١٢	من ق.	
		١٣	ق: البشير.	
		١٤	أ، ق: قارئا.	
		١٥	أ، ق: ولما سمع كلام المبشّر.	
		١٦	الإشارة إلى قوله تعالى ﴿قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ	

[7. Velîd b. Abdülmelik]

Ondan sonra Velîd b. Abdülmelik b. Mervân'ın emîrliği gelir. Babası vefat ettiğinde kendisine bey'at edildi. Hâfız, şöyle söylemiştir: “Şam ahâlisinin içinde ahlâken en faziletli olan kişi oydu. Âlimleri, sâlihleri gözedip kollardı. Dımaşk'ta Emevî Camii'ni bina etti. Velîd vefat ettiğinde caminin inşası henüz bitmemişti. Kardeşi Süleyman yarım kalan işi bitirdi. Beyt-i Makdis'te Kubbetüs-Sahrâ'yı bina etti. Mescid-i Nebevî'yi Hücre-i Nebevî'yeyi de içine alacak şekilde genişletti. Gerçekten birçok güzel eseri vardır. Onun emîrliği döneminde Buhara ve Semerkand ile buranın daha ötesindeki bölgeler, Sind, Hind, Endülüs ve Mağrib şehirleri fethedildi. O, sâlih kimselere dirhem keseleri dağıtırdı. Doksan bir senesinde vefat etti. Emîrlik müddeti on sene bir aydır.

[8. Süleyman b. Abdülmelik]

Ondan sonra Velîd'in kardeşi Süleyman b. Abdülmelik'in emîrliği gelir. Kardeşinin vefat ettiği gün kendisine bey'at edildi. Mü'min ve akıllı bir insandı. Emevî Camii'nin inşasını tamamladı. İnsanlar onu vesile ederek bereket ararlar ve onu “hayrın anahtarı” olarak isimlendirirlerdi. Çünkü Haccâc, onun emîrliğinin başlangıcında öldü.

Anlatıldığına göre bir adam onun huzuruna girerek şöyle söylemiştir: “Senden Allah ve ezan adına yardım istiyoruz.” Süleyman, “Allah adına yardım istemeni anladık da ezanın buradaki yeri ve anlamı ne?” diye sordu. Adam şu âyet-i kerîmeyi okudu: “*Aralarından bir müezzîn, Allah'ın laneti zâlimlerin üzerine olsun diye seslendi (ezzene).*”¹ Süleyman “Sana edilen zulüm nedir.” diye sordu. Adam “Falanca yerdeki çiftlik mahiyetindeki arazimi (*day'a*) falanca görevlin zorla elimden aldı.” dedi. Süleyman, tahtından indi, halıyı kaldırdı ve yanağını yere sürerek “Bahsi geçen arazi sahibine iade edilene kadar yanağımı yerden kaldırmayacağım” dedi.

Yine anlatıldığına göre o, kardeşi Müslim b. Abdülmelik'i Rum diyarına göndermiştir. Müslim, Kostantiniye'ye vardı ve gazâya girdi. Sonra da geri döndü. Ardından Yezîd b. Mehleb'i Irak'a göndermiş, o da Cürcân'ı fethetmiştir. Buranın ahâlisi de İslâmiyet'e girmiştir. [Süleyman b. Abdülmelik] Haleb'e bağlı Mercidâbık'ta doksan sekiz yılında vefat etti ve oraya defnedildi. Emîrliği iki yıl yedi aydır.

1 A'raf 7/44.

وبعده إمارة وليد بن عبد الملك بن مروان.

ببيع له يوم موت والده، قال الحافظ: «كان الوليد عند أهل الشام من أفضل خلفائهم وهو يراعي العلماء والصلحاء، وبنى الجامع الأموي في دمشق، وتوفي الوليد ولم يتم بناؤه فأتمه سليمان أخوه وبنى قبة الصخرة في بيت المقدس، وبنى المسجد النبوي ووسعه حتى دخلت الحجرة النبوية فيه، وله آثار حسنة كثيرة جداً وفتحت في إمارته بلاد بخارى وسمرقند وما وراء ذلك والسند والهند والأندلس^٥ وأعمال المغرب^٦ وهو يفرق أكياس^٧ الدراهم على الصالحين، وتوفي في سنة ست وتسعين، ومدة إمارته عشر سنين وشهر.

وبعده إمارة أخيه سليمان بن عبد الملك.

ببيع له بالإمارة^٨ يوم موت أخيه وهو رجل >عاقل<^٩ مؤمن وكمل^{١٠} عمارة الجامع الأموي وكان الناس يتبركون به ويسمونه مفتاح الخير، لأن الحجاج مات في أول إمارته.

وحكي أن رجلاً دخل عليه فقال: ^٧ «أنشدك الله والأذان.» فقال سليمان: «أما قولك أنشدك الله فقد عرفناه،^٨ فما الأذان؟» قال قوله تعالى: ﴿فَأَذِّنْ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾ (الأعراف: ٤٤)، فقال سليمان: «ما ظلامتك؟» قال: «ضيعتي فلانة غلبنني عليها عاملك فلان»، [٢٠٠] فنزل سليمان عن سريرته، ورفع البساط ووضع خده على الأرض، فقال: «لا أرفع خدي من الأرض حتى تسلم ضيعة إلى صاحبه.»^٩

وحكي أنه بعث أخاه مسلم بن عبد الملك إلى الروم، ووصل إلى القسطنطينية وغزا ورجع، ثم إنه بعث يزيد بن المهلب إلى العراق ففتح جرجان وأسلم أهلها، وتوفي في مرج دابق^{١١} من أعمال حلب، ودفن بها سنة ثمان وتسعين، وإمارته ستان وسبعة أشهر.

١	أ، ق - والأندلس.	٧	ق - فقال.
٢	أ، ق: وبلاد المغرب.	٨	أ، ق - أما قولك أنشدك الله فقد عرفناه.
٣	ق - أكياس.	٩	أ: ضيعته إليه؛ ق - فقال سليمان: ما ظلامتك... صاحبه؛ +
٤	أ، ق: بايع الناس به.		ورفع ظلمه في الحال.
٥	من ق.	١٠	أ: برج طابق.
٦	ق: وهو كمل.		

[9. Ömer b. Abdülazîz]

Ondan sonra amcasının oğlu Ömer b. Abdülazîz b. Mervân'ın hilâfeti gelir. Ebû Hanîfe (Allah kendisine rahmet eylesin) şöyle buyurmuştur: “Râşid Halifeler beş kişidir. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali ve Ömer b. Abdülazîz.” O, iffetli, ibadete düşkün, zâhid, takvâlı ve temiz ahlâk sahibi idi. Allah kendisinden razı olsun! Annesi, Ömer b. Hattâb'ın [oğlu Ömer'den olma torunu] Asım'ın kızı Leyla idi. İmam Ahmed b. Hanbel şöyle buyurdu: “Tabîinden Ömer b. Abdülazîz dışında kavli hüccet değeri taşıyan hiç kimse yoktur.” Halifeler içinde yolcu konaklarını ilk defa tesis eden ve [bunları] yolcular için [bir günlük süreyle ücretsiz olarak] tahsis eden odur. Ümeyye-oğullarının ihdas ettiği bid'atleri izale etmiştir. Hz. Ali'nin minberlerde kötü sözlerle anılmasını yasaklamış ve bu ifadelerin yerine “*Şüphesiz Allah adaleti ve ihsanı emreder...*”¹ âyetinin okunmasını emretmiştir.

Anlatıldığına göre o, insanların ihtiyaçları için [gece vakti] oturduğunda beytülmâlden bir mum yakılmasını emredermiş. Bu işi bitirdiğinde beytülmâlin mumunu şahsi mumuyla değiştirmiş. Cuma ve bayram namazlarına yayan olarak giderdi. Bir keresinde huzurunda beytülmâle ait bir misk getirildi. O, derhal burnunu [iki parmağıyla] sıktı ve koklamadı. Kendisine bunun sebebi sorulduğunda “Onun kokusu bize mubah değildir.” dedi. Bir gün huzurunda bir adam ayağa kalkarak “Sen gerçek bir zâlimsin.” dedi. Ömer adama baktı ve “Sen de bizim nezdimizde yalancı bir şahitsin.” dedi. O, valisine mahpusların zincire vurulmamasını, zira zincirin namaz kılmaya mâni olduğunu bildirdi.

Anlatıldığına göre Süleyman vefat ettiğinde insanlar Ömer'de ittifak edip ondan hilâfeti kabul etmesini talep ettiler. Fakat o kabul etmedi. Müslümanlar, o razı oluncaya kadar ağlayıp dövündüler. Bunun üzerine hilâfeti kabul etti ve Dârü'l-hilâfe'ye girdi. [İlk iş olarak] perdelerin ve halıların satılmasını emretti. Elde edilen geliri beytülmâle verdi. Tellâlı her gün “Kim bir zulme uğramışsa, onu derhal ilet sin” diye bağırırdı.

1 Nahl, 16/90

وبعده خلافة^١ ابن عمّه^٢ عمر بن عبد العزيز بن مروان.

قال أبو حنيفة رحمه الله: «الخلفاء الراشدون^٣ خمسة: أبو بكر وعمر وعثمان وعلي وعمر بن عبد العزيز.» وهو عفيف، عابد، زاهد، تقي،^٤ نقي رضي الله عنه،^٥ وأمه لیلی بنت عاصم بن عمر بن الخطاب. قال الإمام أحمد بن حنبل: «ليس أحد من التابعين يكون قوله حجة إلا عمر بن عبد العزيز.» وهذا أول من اتخذ دار الضيف من الخلفاء، وأول من فرض لأبناء السبيل وأزال ما أحدث^٦ بنو أمية من البدع ومن تذكر علي^٧ بن أبي طالب > رضي الله عنه^٨ في المنابر قبحاً وجعل مكانه ذكر قوله تعالى^٩ «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ» (النحل، ٩٠) الآية.

وَحكي أنه إذا جلس ليقضي حوائج الناس أمر بشمعة من بيت المال،^{١٠} فإذا فرغ من حاجتهم غيّر شمعة بيت المال،^{١١} وكان يخرج الجمعة والعيدین ماشياً، وأخرج بين يديه مرة مسكاً من بيت المال فمسك أنفه ولم يشم، فسئل عنه^{١٢} فقال: «إن ريحه غير مباح لنا.»^{١٣} وقام إليه رجل وقال: «إنك ظالم،»^{١٤} [٢١] فنظر إليه عمر وقال: «إنك عندنا^{١٥} شاهد زور.» وكتب إلى عامله أن لا يقيّد مسجوناً بقيّد، فإنه يمنعه من الصلاة.

وذكر لما توفي سليمان اجتمع الناس على عمر والتمسوا منه قبول الخلافة ولم يقبل، فصاح المسلمون وبكوا حتى رضي، ثم دخل دار الخلافة وأمر ببيع الستور والبسط وأدخل أثمانها^{١٦} في بيت المال، ونادى مناديه^{١٧} كل يوم «ألا من كانت له مظلمة فليرفعها.»

١	ق: إمارة.	٧	في جميع النسخ: ما أحدثوا.	١٣	ق- عنه.
٢	ق+ وزيره.	٨	أ، ق: ومن التذكر لعلي.	١٤	أ، ق: حرام علينا.
٣	أ- قال أبو حنيفة رحمه الله: الخلفاء الراشدون.	٩	من ق.	١٥	أ، ق: لظالم.
٤	أ- زاهد؛ ق: وزاهد.	١٠	ق- ذكر قوله تعالى.	١٦	أ: وق عندي.
٥	ق: وتقي.	١١	أ+ ولا يكرر فيمضيه في خلافته.	١٧	في الأصل وفي أ: أثمانهم والمثبت من ق.
٦	ق: رحمة الله.	١٢	أ- فإذا فرغ من حاجتهم غيّر شمعة بيت المال؛ ق+ ولا يكرر قميصه في خلافته.	١٨	أ، ق: مناو.

Yine anlatıldığına göre günün birinde bir zimmî ona yaklaşarak “Ey Mü'minlerin Emîri! Abbâs b. Velîd, benim çiftlik mahiyetindeki arazimi gasp etti.” dedi. Bu esnada orada oturan Abbâs, “Babam Velîd bu arazi-yi bana ikta' olarak verdi, bu da belgesidir (*kitâbe*).” dedi. Zimmî, bunun
 5 üzerine “Ey Mü'minlerin Emîri! Allah'ın Kitabına göre [hüküm vermeni] istiyorum.” dedi. Ömer, “Allah'ın Kitabına tâbi olmak, kuşkusuz, Velîd'in kitabına tâbi olmaktan önce gelir.” diyerek [arazinin] zimmîye geri verilme-sini emretti.

İbn Asâkir'in zikrettiğine göre Ömer b. Abdülazîz, akrabalarına karşı
 10 tavizsiz bir tutum içinde idi. Onların sahip oldukları malların büyük bir kısmını ellerinden çıkarttırmıştı. Bu sebeple akrabaları onu öldürmek üzere ittifak ettiler. Rivayet edildiğine göre hizmetçilerinden birini çağırarak ona halifeyi nasıl zehirleyeceğini öğretip bin dinar verdiler. Hizmetçi de bu iş [için hazırlık] yaptı. Ömer bu durumu anlayınca hizmetçiyi çağırttı ve ona
 15 “Seni böyle yapmaya sevk eden nedir?” diye sordu. Hizmetçi “Akrabaların bana bin dinar verdiler.” dedi. Ömer, “Getir o bin dinarı.” dedi. Hizmetçi derhal parayı getirdi. Ömer, parayı alarak beytûlmâle koydu. Hizmetçisine de “Seni kimsenin bulamayacağı bir yere git.” dedi.

Zevcesi Abdülmelik kızı Fatıma şöyle söylemiştir: “Allah'a yemin olsun
 20 ki, Ömer (r.a.) hilâfet vazifesini üstlendikten sonra ne bir rüya sebebiyle ne de cünüplük sebebiyle gusül almıştır. Bunun sebebi şuydu: Gündüz insan-ların işleriyle uğraşır, mazlumların hakkını korurdu. Geceyi ise Rabbine ibadetle geçirirdi.”

Anlatıldığına göre [Fatıma'nın abisi] Müslim b. Abdülmelik, Emî-rü'l-Mü'minîn kendisini ölüme götüren hastalığından muhtarip olduğu esu
 25 nada huzuruna girmiş, bir de bakmış ki Ömer'in üzerinde kirli bir gömlek var. Derhal kız kardeşine, “Ey Fatıma, Mü'minlerin Emîrinin gömleğini yıka!” demiş ve oradan ayrılmış. İki gün sonra döndüğünde gömleğin aynı şekilde durduğunu görmüş ve “Ey Fatıma! Sana Mü'minlerin Emîrinin gömü
 30 leğini yıka dememiş miydim, nitekim insanlar ziyaretine gelip gidiyorlar.” demiş. Bunun üzerine Fatıma, “Allah'a yemin olsun ki, onun başka bir göm-leği yoktur.” cevabını vermiştir.

وحكي أن ذميًا تقدّم إليه <يومًا> فقال: «يا أمير المؤمنين! إنّ عباس بن الوليد اغتصب أرضي وهو جالس، فقال العباس: «إن أبي وليد^٢ أقطعني إياها وهذا كتابه»، فقال ذمي: «يا أمير المؤمنين! أسألك^٣ كتاب الله <تعالى>»، فقال عمر: «كتاب الله <تعالى>^٤ أحق^٥ أن يتّبع من كتاب الوليد، فأمر بالردّ على الذمي^٦».

وذكر ابن عساكر أن^٩ عمر بن عبد العزيز قد شدّد على أقاربه وأخرج كثيرًا ممّا في أيديهم، ثم اتفقوا على قتله، وروي أنهم دعوا خادماً من خدامه وعلموه أن يسمّيه وأعطوه ألف دينار، ففعل الخادم ذلك،^{١٠} فلما عرف عمر القضية^{١١} طلب الخادم^{١٢} وقال: «ما حملك على ذلك؟»،^{١٣} فقال الخادم: «إنّ أقاربك أعطوا لنا^{١٤} ألف دينار»،^{١٥} فقال: «هاتها»، فجاء بها، فأخذها عمر وضمّ إلى بيت المال وقال لخادمه: «اذهب إلى حيث لا يراك أحد.»

وعن زوجته فاطمة بنت عبد الملك قالت: «والله ما اغتسل عمر رضي الله عنه <لا>^{١٦} من حلم^{١٧} ولا من جنابة منذ ولي هذا الأمر، [٢١] كان نهاره في^{١٨} اشتغال الناس وردّ المظالم، وليلته في عبادة ربّه.»

وذكر أنّ مسلم بن عبد الملك^{١٩} دخل على أمير المؤمنين في مرضه الذي مات فيه،^{٢٠} فإذا عليه قميص وسخ، فقال لأخته فاطمة: ^{٢١} «يا فاطمة! اغسلي قميص أمير المؤمنين»، فراح ثم عاد بعد يومين، فإذا القميص على حاله، فقال: «يا فاطمة! ألم أقل لك أن تغسلي قميص أمير المؤمنين، فإن الناس يعودونه»، فقالت: «والله ما له قميص غيره.»

١ من أوق.	٩ أ: قيل إن؛ ق: وذلك أنّ.	١٦ من ق.
٢ أ- اغتصب ... إن أبي وليد.	١٠ أ- ذلك.	١٧ أ: حكم.
٣ ق+ من.	١١ في الأصل وأ: القصة والمثبت من	١٨ ق: من.
٤ من أ.	ق.	١٩ ق: بن الملك.
٥ أ: كتاب تعالى.	١٢ أ- فلما عرف عمر القصة طلب	٢٠ ق: منه.
٦ من ق.	الخادم.	٢١ أ- فاطمة.
٧ ق+ من.	١٣ ق- على ذلك.	٢٢ ق- يا فاطمة.
٨ أ، ق+ وحكي أنه مات مسموما	١٤ أ- لنا.	
سمته أقاربه.	١٥ أ+ على ذلك.	

Ömer b. Abdülazîz, ölüm vakti iyice yaklaştığında “Beni oturtunuz.” demiş, emrini derhal yerine getirmişler. Ardından o da şöyle söylemiş: “Ya Rabbi! Sen bana emrettin, ben yetersiz oldum, sen beni nehyettin, ben âsi oldum. Fakat şimdi [son söz olarak] Allah’tan başka ilah yoktur, Muham-med onun Resûlüdür diyorum.”

İbn Asâkir’in aktardığına göre onu kabrine koyduklarında şiddetli bir rüzgâr esmiş ve sonrasında olabilecek en güzel hatla üzerinde “Bismillâhir-rahmânirrahîm. Bu, Cebbâr ve Aziz olan Allah’tan Ömer b. Abdülazîz’in cehennemden uzak olduğuna dair bir beraattır” yazılı bir sahife [yanlarına] düşmüştür. [Cenazede hazır bulunanlar] bu sahifeyi almışlar ve kefenine koymuşlardır.

Ömer b. Abdülazîz, yüz bir yılında vefat etmiştir. Halep yakınlarındaki Deyr Semân’a defnedildi. Hilâfeti, iki yıl, beş aydır. Allah ondan razı olsun.

[10. Yezîd b. Abdülmelik]

Ondan sonra amcasının oğlu Yezîd b. Abdülmelik gelir. Amcaoğlunun öldüğü gün kendisine bey’at edildi. Yönetimi devraldığında kırk gün boyunca Ömer b. Abdülazîz gibi bir hayat sürdü. Daha sonra Dımaşklı kırk şeyh yanına gelerek ona “Emîrlerin üzerine âhirette ne bir hesap,¹ ne bir ceza vardır.” diyerek huzurunda yemin edip onu aldattılar. O da [onların bu sözlerine] aldandı ve insanlara zulümle muâmele etmeye başladı.

Bazı tarihçiler “Fâsık olarak bilinen bizzat budur.” demişlerdir. Ancak bu bir hatadır. Gerçekte fâsık olan aşağıda da geleceği üzere oğlu el-Velîd’dir. Yezîd, ne güçlü bir zâlimdi, ne de şeriata uyan bir âdil idi. Yüz beş senesinde vefat etti. Emîrlik süresi dört sene bir aydır. Dımaşık’ta medfundur.

[11. Hişâm b. Abdülmelik]

Yezîd’den sonra kardeşi Hişâm b. Abdülmelik’in emîrliği gelir. Kardeşinin öldüğü gün kendisine bey’at edildi. Emîrlik haberi kendisine müjdelendiğinde Allah’a secde etti. O akıllı, âdil, güzel siyâset sahibi idi. Emîrliğin gereğini yerli yerince yerine getirdi. Ancak cimri idi. Onun döneminde kardeşi Müslim b. Abdülmelik, Türk memleketine gazâyâ gitti. Horasan’ın doğusunda [Türk] Hakan’ı ile savaştı. Müslim onu yenilgiye uğrattı ve Hakan’ı öldürdü. Türkistan bölgesini ele geçirdi. Bu fetih, [İslâm tarihindeki] büyük ve meşhur fetihlerden birisidir.

1 Esad Efendi nüshasında kelime “azab” şeklindedir.

ولمّا احتضر^١ قال: «أجلسوني»، فأجلسوه، فقال: «إلهي أنت أمرتني فقصرت ونهيتني فعصيت ولكن أقول لا إله إلا الله محمد رسول الله»^٢

قال ابن عساكر: «لمّا وضع في قبره هبّت ريح شديدة فسقطت منها صحيفة^٣ مكتوبة بأحسن خط: «بسم الله الرحمن الرحيم، براءة من الله العزيز الجبار لعمر بن عبد العزيز من النار»، فأخذوها ووضعوها في كفنه»^٤

وتوفي في سنة إحدى ومائة، ودفن في دير سمعان من أعمال حلب >المحروسة>^٥، وخلافته سنتان وخمسة أشهر رضي الله عنه^٥.

وبعده >إمارة ابن عمّه<^٦ يزيد بن عبد الملك.

ببيع له يوم موت ابن عمّه^٧، ولمّا ولي^٨ سار بسيرة عمر بن عبد العزيز أربعين يومًا ثم دخل^٩ عليه أربعون شيخًا من دمشق فقالوا له: «ليس على الأمراء حساب^{١٠} ولا عقاب في الآخرة»، وحلفوا عنده على هذا، وخدعوه بذلك، فانخدع فأظهر الجور على الناس.

قال بعض المؤرخين: «إن هذا هو المعروف بالفاسق، وهو غلط وإنما الفاسق [٢٢] ولده الوليد كما سيأتي، وهو رجل لا^{١١} ظالم قوي^{١٢}، ولا عادل شرعي».

وتوفي في سنة خمس ومائة ومدة إمارته أربع سنين وشهر، ودفن في دمشق^{١٣}.

وبعده >إمارة<^{١٤} أخيه هشام بن عبد الملك.

ببيع له يوم موت أخيه، ولمّا بشر بالإمارة^{١٥} سجد لله تعالى، وهو عاقل عادل^{١٦}، صاحب سياسة حسنة، وقام^{١٧} بالإمارة أتم قيام، لكنه بخيل، وفي أيامه غزا أخوه مسلم بن عبد الملك إلى بلاد الترك وتقاتل مع خاقان في شرق خراسان فظفر مسلم عليه وقتل خاقان^{١٨} واستولى >مسلم<^{١٩} على بلاد تركستان وكان هذا الفتح من الفتوحات العظيمة المشهورة.

١ أ: وحكي أنه قال: ق: وحكي أنه لما	٧ أ، ق- ببيع له يوم موت ابن عمه.	١٤ من أ وق.
٢ ق- محمد رسول الله.	٨ أ، ق: حكي أنه لما.	١٥ أ، ق- بالإمارة.
٣ ق: صفقة.	٩ في جميع النسخ: دخلوا.	١٦ أ، ق: عادل عاقل .
٤ من أ وق.	١٠ أ: عذاب.	١٧ أ: وأقام.
٥ أ، ق- رضي الله عنه.	١١ -أ. لا.	١٨ أ، ق+ في شرق خراسان.
٦ من أ وق.	١٢ ق- قوي.	١٩ من أ وق.
	١٣ -أ ودفن في دمشق.	

Anlatıldığına göre Abdülmelik rüyasında minberde iken dört defa bevl ettiğini görmüş, rüyasını Saîd b. Müseyyeb'e tabir ettirmiştir. Saîd ona evlâdının dördünün hükümdar olacağını söylemiştir. Gerçekten de öyle olmuştur. Hişâm, yüz yirmi beş yılında vefat etmiştir. Emîrlik müddeti on dokuz yıl dokuz aydır.

[12. Velîd b. Yezîd]

Ondan sonra kardeşinin oğlu Velîd b. Yezîd'in sultanlığı gelir. Amcasının öldüğü gün kendisin emîrlik bey'atı yapıldı. Fıskından ötürü iktidarı tam mânasıyla eline alamadı. İbn Asâkir şöyle söyler: “[Hakkı kabul etme konusunda] inatçı olan Velîd, her türlü kötülükle muttasıftı. Bir araya geldiği bir cariyesi vardı. Müezzîn [namaz vaktinin geldiğini haber vermek üzere] yanına geldiğinde insanlara namaz kıldırmayacağına namazı sadece yanındaki cariye'nin kıldıracağına dair yemin etti. Bunun üzerine cariye Velîd'in elbiselerini giydi. Sarhoş idi. Müslümanlara cünüp ve sarhoş bir halde namaz kıldırıldı.”

Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn* adlı kitabında şöyle aktarır: “Velîd, bir gün Mushaf-ı Şerîf'ten rastgele bir sahife açmıştı (*tefe'ül*). Kendisine “[*Peygamberler Allah'tan yardım istediler.*] Her bir zorba inatçı hüsrana uğradı”¹ âyeti çıkınca Mushaf-ı Şerîf'i yırtarak şu şiiri söyledi:

Şiir:

Her bir zorba inatçının [akıbeti ile] mi tehdit ediyorsun beni
Evet, benim zorba inatçı olan, işte buradayım
Haşır günü Rabbinin huzuruna vardığında
“Ya Rabbi, Velîd yırttı beni” diye söyle ona²

Birkaç gün geçmeden öldürüldü. Cesedi çarmıha gerildi ve habis suratı paramparça edildi. Onun habisliği sayılamayacak kadar çoktur.

Annesi, Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'nin kızıdır. Velîd'e “baytar” denilmiştir. Çünkü vahşi hayvanları yakalıyor, onlara nal takıyor ve sonra da serbest bırakıyordu.

Onu, kendisinden sonra halife olan Yezîd b. Velîd öldürmüştür. Yüz yirmi altı yılında öldürüldü. Zulmü ve gaddarlığı bir yıl sürmüştür.

1 İbrâhim 14/15.

2 Ebû'l-Hasen el-Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayat, 1986, s. 317.

وحكي أنّ عبد الملك رأى في منامه أنه بال^١ في المحراب أربع مرات، فعبر سعيد بن المسيب رؤيته فقال: «تملك من صلبك أربعة.» «وكان الأمر كذلك»^٢. وتوفي في سنة خمس وعشرين ومائة، ومدة إمارته تسع عشرة سنة وتسعة أشهر.

وبعده تسلط ابن أخيه وليد بن يزيد.

٥ ببيع له بالإمارة يوم موت عمّه، وكان منهزماً منه لفسقه، قال ابن عساكر: «إن الوليد العنيد متّصف بكل^٣ الخبائث، وله جارية واقعتها^٤ وجاءه المؤذن فحلف ألا يصلي بالناس إلا هي فلبست ثيابه^٥ وسكرت وصلّت بالمسلمين وهي جنبه وسكرى.» وحكى الماوردي في كتاب أدب [الدنيا و] الدين أنه تفاعل^٦ يوماً في المصحف الشريف^٧ فخرج له قوله^٨ <تعالى>^٩ «وَاسْتَفْتَحُوا»^{١٠} وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ^{١١} (إبراهيم: ١٥) فمزق المصحف الشريف^{١٢} وأشد شعر^{١٣} [٢٢ب]

أتوعد كل جبار عنيد فها أنا ذاك جبار عنيد
إذا ما جئت ربك يوم حشر فقل يا رب مزقني الوليد^{١٤}

فلم يلبث إلا أياماً يسيرة^{١٥} فقتل^{١٦} وصلب ومزق على وجهه الخبيث، وخبائثه كثيرة جداً.

١٥ وأمه بنت^{١٧} الحجاج بن يوسف الثقفي، وقيل^{١٨} له «البيطار» لأنه يصيد الوحوش وينعلها ويطلقها.

وقتل^{١٩} ابن عمّه يزيد بن وليد الذي كان خليفة بعده، وقتله^{٢٠} في سنة ست وعشرين ومائة وظلمه وجوره سنة واحدة.

١ ق- بال.	٩ ق- الشريف.	الحياة، ١٩٨٦، ص. ٣١٧.
٢ من أ وق.	١٠ أ- له قوله.	١٦ أ، ق: قليلاً.
٣ ق: سبعة.	١١ من ق.	١٧ أ، ق- فقتل.
٤ أ، ق: تسلطن.	١٢ من أ وق.	١٨ ق- بنت.
٥ ق: لكل.	١٣ أ، ق- الشريف؛ + نعوذ بالله تعالى.	١٩ أ، ق: ويقال.
٦ أ، ق: بها.	١٤ أ- شعر.	٢٠ ق: ويقتله.
٧ أ: ثيابه.	١٥ أبو الحسن علي بن محمد الماوردي،	٢١ أ، ق- وقتله.
٨ في الأصل: تفاعل.	أدب الدنيا والدين، بيروت: دار مكتبة	

[13. Yezîd b. Velîd]

Ondan sonra amcasının oğlu Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik gelir. Yezîd, en-Nâkıs [azaltan] olarak adlandırıldı. Bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi onun insanların atiyelerini azaltması ve atiyeleri Hişâm döneminde aldıkları miktara indirmesiydi. [Zamanla] işler kontrolünden çıktı. Başa geldiği yıl içinde öldü. Emîrlık müddeti beş aydır.

[14. İbrâhim b. Velîd]

Ondan sonra kardeşi İbrâhim b. Velîd'in emîrliği gelir. [Onun döneminde de] işler istikrar bulmadı, kargaşa devam etti. Nihayetinde de kendisinden sonra emîrliği üstlenecek olan Mervân b. Muhammed onu katletti. Emîrliği iki ay sürdü.

[15. Mervân b. Muhammed]

İbrâhim'den sonra Mervân b. Muhammed b. Mervân b. el-Hakem'in emîrliği gelir. Merkep (*Hımmâr*) ismiyle meşhurdur. Ümeyyeoğullarının son emîridir. Onun devrinde Ebû Müslim Abdurrahman b. Muhammed et-Tâlikânî el-Horasanî zuhur etti. Seffâh da Kûfe'de ortaya çıktı. Bu ikisi Irak'ta bir araya geldiler. Ebû Müslim, Seffâh'a bey'at etti. Irak'ta Ümeyyeoğullarına tâbi olanları öldürdüler. Bunu haber alan Mervân ordusunu topladı ve onlarla savaşmak üzere harekete geçti. Bunun üzerine Seffâh da ordusunu topladı ve amcası Abdullah b. Ali'yi Ebû Müslim'in arkadaşı Ebû Avn'la birlikte savaşa gönderdi. İki ordu Harran yakınlarındaki Zap [Suyu'nda] karşılaştılar. Son derece şiddetli bir savaş cereyan etti. Seffâh'ın askeri gâlip geldi. Mervân hezimete uğradı ve sayısız askerini savaş meydanında kaybetti. Abdullah [savaş meydanından kaçan] Mervân'ı Ürdün Nehri'ne kadar kovaladı. Orada Ümeyyeoğullarından bir toplulukla karşılaştı ve onları öldürdü. Mervân [buradan] Dimaşk'a kaçtı. Abdullah peşinden gitti ve şehri silah zoruyla ele geçirdi. Mervân buradan da Mısır'a kaçtı. Abdullah yine takip etti. [Yukarı] Mısır'a tâbi Bûsîr adlı köyde ona yetişti. Orada Mervân'ı katletti ve başını keserek Seffâh'a gönderdi. Mervân'ın başı huzuruna getirilince Seffâh secdeye kapandı. Bahsi geçen Abdullah Ümeyyeoğullarının mevâlisinden elli bin kişiyi Emevî Camii'nin orta yerinde katletti. Muâviye'den Mervân'a kadar tüm emîrlerin kabirlerini yağmalayıp yaktı.

وبعده ابن عمه يزيد بن وليد بن عبد الملك.

هذا هو المشهور بالناقص، وسبب التسمية به^١ أنه نَقَص عطيات الناس وردّهم إلى ما كانوا عليه في أيام هشام، والأمور مضطربة عليه، وتوفي في السنة التي تولّى فيها وإمارته خمسة أشهر.

وبعده إمارة أخيه إبراهيم بن وليد.^٢

ولم يثبت له أمر، وما زالت الأمور مضطربة عليه^٣ إلى أن يقتله مروان بن^٤ محمد الذي تولّى بعده، وإمارته شهران.

وبعده إمارة مروان بن محمد بن مروان بن الحكم.

«وهو»^٥ المشهور بالحمار، وهو آخر أمراء بني أمية، وفي أيامه ظهر أبو مسلم عبد الرحمن بن محمد الطالقاني الخراساني، وظهر السفّاح بالكوفة واجتمع في العراق، وبايع أبو مسلم بالسفّاح فقتلوا توابع الأمويين من العراق،^٦ وسمع مروان ذلك وجمع عساكره وسار إلى قتالهم، ثم جمع السفّاح عساكره وجهاز مع عمّه عبد الله بن علي وأبي^٧ عون صاحب أبي مسلم، [٢٣] وتقابل^٨ العسكران بموضع يقال له «ذاب» من أعمال حَرّان وتقاتلوا قتالاً شديداً فغلبه^٩ عسكر السفّاح، وانهزم مروان وقتل من عسكره ناس لا يحصى وتبعه عبد الله إلى أن وصل نهر أردن^{١٠} فلقي فيه^{١١} جماعة من بني أمية فقتلهم وهرب مروان إلى دمشق، فتبعه عبد الله >المزبور<^{١٢} ففتحها عنوة، وهرب منها أيضاً إلى مصر فتبعه >عبد الله المزبور<^{١٣} إليه^{١٤} ووصله في قرية بوصير من أعمال مصر فقتله هناك^{١٥} وقطع رأسه، وجهاز إلى السفّاح، فلما وضع >الرأس<^{١٦} بين يديه خرّ لله ساجداً، ثم إن عبد الله المزبور^{١٧} قتل من موالي بني أمية في وسط الجامع الأموي خمسين ألفاً، ونُشِئ^{١٨} مقابرهم من معاوية إلى مروان وأحرقهم.

١ أ، ق - به.	٨ في جميع النسخ: أبا.	١٤ من أ وق.
٢ أ: إبراهيم الوليد.	٩ في الأصل: وتقاتل والمثبت من أ	١٥ أ، ق - إليه.
٣ ق - عليه.	وق.	١٦ أ: هنالك.
٤ ق: قتله.	١٠ ق: فغلب.	١٧ من أ وق
٥ من أ وق.	١١ أ: الأردن.	١٨ أ: المذكور.
٦ من أ وق.	١٢ من أ وق.	١٩ أ، ق: ثم نُشِئ.
٧ ق - وبايع أبو مسلم ... من العراق.	١٣ من أ وق.	

Mervân'ın katli ile iş Abbasoğullarına kalmış, Ümeyyeoğulları çökmüş oldu. Adeta onlar tarih sahnesinde hiç yer almamış gibi oldular. Mülkü hiçbir zaman ortadan kalkmayan, saltanatı asla zâil olmayan Allah'ı tüm noksan sıfatlardan tenzih ederim! Emevî Devleti'nin zevâl bulup mülkün

5 Abbasoğullarına intikalinin [gerçek] fâili Ebû Müslim Abdurrahman b. Muehammed et-Tâlikânî idi. Denildiğine göre Seffâh bir gün ona şöyle sormuş tur: "Ey Ebû Müslim! Senin için son derece büyük bir iş tamam oldu. Bunu nasıl elde ettin?" O, şöyle cevap vermiştir: "Ey Mü'minlerin Emîri! Sabırla tevekkül ettim, her türlü iş için Allah'tan yardım diledim. Allah her şey için

10 bir sebep halk eder. Beni de bâğî topluluğun ortadan kalkması için sebep, doğru yol üzere olan izzet [sahipleri için] destek kıldı. Bu bize yeter de artar. " [Gerçi] işin nihayetinde Seffâh'tan kendisine bir zarar erişti.

Anlatıldığına göre Ümeyyeoğullarının emîrleri oturarak hutbe irat ediyorlardı. Seffâh idareyi ele alınca ayakta hutbe irat etmeye başladı. Bu du-

15 rum günümüze kadar böyle devam etmektedir. Mervân'ın katli yüz otuz iki yılındadır. Emîrliği beş yıl sürmüştür. Böylece Ümeyyeoğullarının emri sona ermiştir. Nitekim şöyle söylenmiştir:

Yitip gitti devletleri, zâil oldu
İnsanların başına daha önce gelmeyen bir hâl geldi
20 Doksan bir yıl sürdü [mülkleri]
Sonra birden bitiverdi sanki bir sene sürmüş gibi

[Abbâsîler]

Onlardan sonra Abbâsî halifeleri gelir. Toplam otuz yedi kişidirler. Saltanat süreleri beş yüz yirmi üç yıldır.

[1. Ebü'l-Abbâs es-Seffâh]

Birincileri Seffâh'tır. Tam ismi Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib'dir. Kendisine emîrlik için bey'at edildiğinde Ebû Müslim'i vezir olarak tayin etti. Ebû Müslim, vezir ifadesiyle anılan ilk kişidir.

ولمّا قتل مروان صفي^١ الأمر لبني العباس واضمحل أمر بني أمية وعادوا كأن لم يكن، فسبحان من لا يحول ملكه ولا يزول سلطانه،^٢ وكان السبب في زوال دولة بني أمية وانتقال الملك إلى بني العباس أبا مسلم عبد الرحمن بن محمد الطالقاني ويقال إن السفاح قال له يومًا: «يا أبا مسلم! لقد تمّ لك أمر^٣ عظيم فكيف نلتها؟»، قال: «يا أمير المؤمنين! توكلت بالصبر، واستعنت على كل أمر، وقد جعل الله لكل شيء سببًا وجعلني سببًا لهلاك الفئة الباغية^٤ ونصرة العزة الهادية وهذا كفايتنا.» > وفي الآخر وصل الضرر من السفاح إليه.^٥

وحكي أنّ أمراء بني أمية يخطبون قعودًا، فلمّا تولى السفاح خطب قائمًا واستمرّ إلى الآن، وقتل مروان في سنة اثنتين وثلاثين ومائة، [٢٣٣] وإمارته خمس سنين، وانتهى أمرهم كما قيل:^٦

ذهبت دولتهم وزالت
دامت لهم إحدى وتسعون سنة
وأتى حال في الورى ما حالت
ثم انقضت كأنها كانت سنة

[العباسيون]

وبعده الخلفاء^٧ العباسيون (٣٧ نفر، مدة ملك: ٥٢٣)^٨

أولهم السفاح^٩

وهو عبد الله بن محمد بن علي بن عبد الله بن عباس بن عبد المطلب، بويع له^{١٠} بالإمارة واستوزر أبا مسلم، وهو أول من لقب بالوزير.

٨ أ، ق- ٣٧ نفر، مدة ملك: ٥٢٣.
٩ في هامش الأصل: «السفاح بويع له بالكوفة في ربيع الأول سنة اثنتين وثلاثين ومائة كان طويلًا أبيض أفتى حسن الوجه شديد الرأي واستوزر أبا مسلم وأهلك بني أمية ونش قبورهم وأحرقهم وبني الهاشمية بالأنبار وتوفي فيها في ذي الحجة سنة ست وثلاثين ومائة.»
١٠ ق- له.

١ أ: بقي.
٢ أ: لا يزال ملكه ولا يحول سلطانه.
٣ أ- أمر.
٤ ق: الباقية.
٥ من أ وق.
٦ أ، ق- كما قيل.
٧ ق- الخلفاء.

Seffâh cesur bir adamdı. İbn Hallikân'ın zikrettiğine göre o bir gün aynaya nazar etti. Dünyanın en güzel yüzüne sahipti. Bunun üzerine şöyle söyledi: "Allah'ım ömrümü sana taat ile uzun eyle, afiyetle yaşamamı sağla!" Sözüünü henüz bitirmişti ki, bir hizmetçinin bir diğerine şöyle söylediğini işitti: "Benimle senin arandaki ecel, iki ay beş gündür." Bu hizmetçinin sözünde bir uğursuzluk gördü ve "Allah bana kâfidir, kuvvet sahibi olan yalnızca odur" dedi. Çok geçmeden hasta oldu ve bahsi geçen müddet içinde öldü. Vefat tarihi yüz otuz altı idi. Emîrlik müddeti dört yıl dokuz aydı.

[2. Abdullah b. Muhammed]

Seffâh'tan sonra kardeşi Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs gelir. Künyesi Ebû Cafer, lakabı el-Mansûr ed-Devânîkî'dir. Seffâh'ın vefat ettiği gün onun veliaht tayini doğrultusunda kendisine bey'at edildi.

Anlatıldığına göre el-Mansûr, Süleyman b. Râşid'i Musul'a vali tayin etti ve yanına Acemlerden bin [askeri] vererek ona şöyle söyledi: "Yanına bin tane şeytan verdim." Musul'a vardıklarında bu askerler beldelerde görülmemiş zulümler yaptılar, yolları kestiler. Durumu anlayan el-Mansûr, Süleyman'a şöyle bir mektup gönderdi: "Ey Süleyman, nimete nankörlük mü ettin?"¹ Süleyman şöyle cevap gönderdi: "Süleyman değil, şeytanlar nankörlük ettiler." Bunun üzerine el-Mansûr onun özrünü kabul etti. Akıllı, tedbir ehli bir adamdı.

Yine anlatıldığına göre bir adam ona gelip şikâyetçi olduğu hususu şöyle ifade etti: "Evimde bir para (*mâl*) vardı. Ancak kapım açılmadığı, evime de giren olmadığı halde bu para çalındı." Bunun üzerine Mansûr hizmetçisine "Falanca kokuyu getir ve onu bu adama ver" dedi. Adama da "Bu kokuyu sür, zira sıkıntını giderir" dedi. Adam huzurundan ayrılınca Mansûr sayısı beş olan şehir kapıcılarını çağırttı ve onlara bu kokuyu sürünmüş olan herkesi kendisine getirmelerini emretti. Bu söz üzerine her biri bir tarafa gitti. Kokuyu Mansûr'dan alan adam onu karısına verdi. Kadın da kokuyu sevdiği bir adama verdi ki [aslında evden çalındığı zannedilen] malı da o adama vermiş idi. Bahsi geçen adam bu kokuyu sürdü ve yoluna devam etti. Şehrin kapılarından birinde kapı sorumlusu adamın kokusunu alınca onu derhal derdest ederek Mansûr'a götürdü. Mansûr ona "Bu kokuyu nereden buldun?" diye sordu.

1 İfade Ankara ve Esad Efendi nüshalarında "Nimete nankörlük mü ettin?" şeklindedir.

وهو رجل شجاع وذكر ابن خلكان أنه نظر يوماً في المرأة وكان أجمل الناس وجهًا فقال: «اللهم عمّرني طويلاً في طاعتك متمتعاً بالعافية»، فما تمّ كلامه حتى سمع غلامًا يقول لغلام آخر: «الأجل بيني وبينك شهران وخمسة أيام»، فتطّير من كلامه، وقال: «حسبي الله ولا قوة إلا بالله»، فما مضت الأيام حتى مرض ومات في المدة المزبورة، وتوفي في سنة ست وثلاثين ومائة، ومدة إمارته أربع سنين وتسعة أشهر.

وبعده إمارة أخيه عبد الله بن محمد بن علي بن عبد الله بن عباس.^١
وكنيته أبو جعفر، ولقبه المنصور <الدوانيقي>^٢، بويغ له^٣ بالإمارة يوم وفاة السفاح بعهد منه.

١٠ حكى أن المنصور ولّى سليمان بن راشد إلى الموصل^٤ وضمّ إليه ألفاً من العجم وقال^٥ له: «قد ضمنت إليك ألف شيطان»، فلمّا جاؤوا إلى الموصل عاثوا^٦ في البلاد، وقطعوا السبل فعرف المنصور، فكتب إلى سليمان: «<أ>^٧ كفرت النعمة^٨ [٢٤] يا سليمان»، فأجابه: «وما كفر سليمان ولكن الشياطين كفروا»، فقبل عذره، وهو رجل عاقل مدبّر.

١٥ وحكى أنّ رجلاً شكى إليه وقال: «إنّ في بيتي مالاً قد سُرق ولم ينقب داري ولم يفتح بابي»، فقال المنصور لخادمه: «هاتِ الرائحة الفلانية»، فدفعها^٩ إليه فقال: «تطيب من هذا الطيب، فإنه يذهب همّك»، فلمّا خرج الرجل من عنده طلب المنصور بواب المدينة وهم خمسة <أنفار>^{١٠} وأمر بهم^{١١} كل رجل^{١٢} شممت منه رائحة هذا الطيب^{١٣} فلتأوتوا به، فتفرّقوا، ثم إن الرجل أخذ الطيب من المنصور فدفعه^{١٤} إلى امرأته، وهي بعثته إلى رجل تحبّه، وقد كانت دفعت المال إليه، فتطيب منه ذلك الرجل ومزّ في بعض أبواب المدينة،^{١٥} فشتم الموكل بالباب رائحة <هذا>^{١٦} الطيب منه فأخذه^{١٧} وأتى به إلى المنصور، فقال المنصور: «من أين لك هذا الطيب؟»،

١	ق- بن عباس؛ وفي هامش الأصل:	١٤	ق: ودفع.
	«بويغ له بمكة».	١٥	أ- في بعض أبواب المدينة؛ فمسكه.
٢	من أوق.	١٦	من ق.
٣	أ- له.	١٧	أ+ في بعض أبواب المدينة وهم يشموا رائحة هذا الطيب فمسكوه؛ ق: فمسكه.
٤	أ، ق: إلى موصل سليمان بن راشد.		
٥	أ، ق: ثم قال.		
٦	عاث في البلاد ففساداً: خرب، أثلف، نشر الفساد إنهم يعيشون في الأرض		
	٧	من أوق.	
	٨	أ: بالنعمة.	
	٩	أ، ق: فادفعها.	
	١٠	من ق.	
	١١	أ- بهم؛ ق: وأمرهم.	
	١٢	ق: نفر.	
	١٣	أ، ق: منه هذه الرائحة.	

Adam, [şaşkınlık ve korkuyla] anlaşılma bazı kelimeler mırıldandı. Bunun üzerine Sâhibü's-şurtâ'ya zor kullanmak (*ta'zîb*) [suretiyle adamı konuşturmasını] emretti. Sonunda adam "Kokuyu falancanın hanımı bana verdi" dedi. Mansûr, adamın evinden kaybolan malı da getirmesini emretti. Adam da derhal aldığı mal ne kadar ise tamamını getirip teslim etti.

Hikâye edildiğine göre o, Mekke-yi Müşerrefe'nin etrafını genişletmiş hatta Dârünnedve'nin tamamı avluğa dâhil olmuştur.

Mansûr şöyle söylemiştir: "Dünya adamları üç tane, âhiret adamları da üç tanedir. Âhiret adamları Ebû Bekir, Ömer ve Ali'dir. Dünya adamları ise Muâviye, Abdülmelik ve [bendeniz] fakirdir. Muâviye bu konumunu Amr b. el-Âs'a; Abdülmelik ise Haccâc'a borçludur. Bu fakir ise kendi re'yi ile bunu başarmıştır."

Onun döneminde, [yüz] kırk altı yılında Cafer es-Sâdık b. Muhammed ölmüştür. Yüz elli yılına gelindiğinde de Ebû Hanîfe yetmiş yaşında iken ölmüştür. Mansûr, yüz elli sekiz yılında Mekke yakınlarındaki Bi'r Meymûne'de ihramlı iken vefat etti ve Harem'e defnedildi. Vefat ettiğinde altmış üç yaşındaydı. Emîrlik müddeti yirmi iki yıldır.

[3. Muhammed el-Mehdî]

Abdullah'tan sonra oğlu Muhammed el-Mehdî b. el-Mansûr'un emîrliği gelir. Babasının vefat ettiği gün kendisine bey'at edilmiştir. Akıllı ve âdil birisiydi. Haksızlıkları giderdi ve hapislerde tutulan insanları serbest bıraktı. Minberleri alçalttı ve Resûlullah'ın (s.a.) zamanındaki ölçülerine getirdi.

Anlatıldığına göre Mekke'ye [Kâbe] ilk defa ipekten örtü (*dîbac*) giydiren ve Kâbe'yi şu anda bulunduğu haliyle Harem'in orta yerine getiren Mehdi'dir. Mısır'dan bu iş için dört yüz seksen mermer direk getirtmiş ve Mescid-i Haram'a yirmi üç kapı yaptırmıştır. Kandillerin zincirlerini altından imal ettirmiştir. Mührüne "Rab olarak [yalnızca] Allah'ı belirledim" ibaresini naksettirmiştir. O, [ahlâki özellikleri bakımından] Ömer b. Abdülaziz'e benzemektedir.

Yüz altmış sekiz yılında öldü. Emîrliği yirmi yıl sürdü.

فاختلط كلامه، فأمر صاحب^١ الشرطة بالتعذيب، وقال: «أعطتني امرأة فلان»، فقال المنصور: «المال الذي راح من بيته هاتيه^٢»، فأحضره كهيئته.

وحكي^٣ أنه زاد حول مكة >المشرفة<^٤ حتى دخلت عامة دار الندوة في الحول.

وقال المنصور: «رجال الدنيا ثلاثة ورجال الآخرة ثلاثة، فأما رجال الآخرة فأبو بكر وعمر وعلي، وأما رجال الدنيا فمعاوية وعبد الملك والفقير، وأما معاوية فأيد بعمرو بن العاص، وعبد الملك بالحجاج، والفقير برأيه.»

وفي أيامه^٥ في سنة ست وأربعين^٦ مات جعفر الصادق بن محمد، وفي سنة [٢٤٠] خمسين >ومائة<^٧ مات أبو حنيفة وكان عمره سبعين سنة، وتوفي المنصور سنة ثمان وخمسين ومائة في بئر ميمونة في قرب^٨ مكة محرماً ودفن في الحرم، وكان عمره ثلاثاً وستين سنة، وإمارته اثنتان وعشرون سنة.

وبعده إمارة ابنه محمد المهدي بن المنصور.^٩

ببيع له يوم موت أبيه، وهو رجل عاقل عادل، ردّ المظالم وأطلق أهل السجن وقصر المنابر وجعلها إلى القياس الذي عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم.

وحكي أن المهدي أول^{١٠} من كسى مكة بالديباج والخز^{١١} وصير الكعبة في وسط الحرم على ما هي عليه الآن، وحمل^{١٢} من مصر أربعمئة وثمانين عموداً من الرخام، وعمل للمسجد الحرام ثلاثاً وعشرين باباً، وجعل سلاسل قناديله ذهباً، ونقش خاتمه «رضيت بالله رباً»، وهو يشبه عمر بن عبد العزيز.

>ومات في سنة ثمان وستين ومائة وإمارته عشرون سنة.^{١٣}<

١ - ق- صاحب.	٦ - أ: أيام سنة ست وأربعين.
٢ - أ، ق: هات المال الذي راح من بيته .	٧ - من أوق.
٣ - في هامش الأصل: «خرج في أيامه عمه عبد الله بن علي وأخذ البيعة لنفسه فبعث إليه أبا مسلم وجرت بينهما وقائع فانهزم واستتر عند أخيه سليمان وتوجه أبو مسلم فراجعته ملطفاً ثم قبله وتلطف لعمه بالأمان فلما أتاه بنى له بيتاً وجعله في أسسه ملخاً وأجرى إليه الماء فذاب الملح وسقط عليه البيت فقتله.»	٨ - أ، ق- في بئر ميمونة في قرب.
٤ - من أوق.	٩ - أ- بن المنصور.
٥ - ق- وفي أيامه.	١٠ - أ، ق: وهو أول
	١١ - أ، ق: الحرير.
	١٢ - أ، ق: ونقل.
	١٣ - من أوق، في ق: عشر سنين.

[4. Mûsâ el-Hâdî]

Ondan sonra Mûsâ el-Hâdî b. Muhammed el-Mehdî'nin emîrliği gelir. Babasının öldüğü gün kendisine bey'at edildi. Babasının ölüm haberini aldığı anda Cürcân'da Taberistân ahâlisi ile savaş halinde idi. Posta atlarını kullanarak Bağdat'a geldi. Çok zâlim, ceberut biri idi. [Yüz] altmış dokuz yılında öldü. Emîrliği bir sene sürdü.

[5. Hârûnürreşîd]

Mûsâ'dan sonra kardeşi Hârûnürreşîd b. Muhammed el-Mehdî'nin emîrliği gelir. Akli başında, müslüman, âdil, mütevazı, mütedeyyin birisiydi. İmam Malik b. Enes, Abdürrezzâk b. Hemmâm, Süfyan b. Uyeyne ve Fuzayl b. İyaz gibi sâlih kişileri ziyaret ederdi. Bir yıl hacceder, bir yıl gazâyâ çıkardı. Dokuz kere hacca gitti, sekiz defa da Rum topraklarına karşı gazâyâ çıktı. Safsaf'ı yaktı ve şehrini fethetti. Yüklü miktarda ganimetler ve çok sayıda mal ele geçirdi. Müslümanların daha sonradan yaptıkları içerisinde bu gazvenin bir benzeri daha vuku bulmadı.

Anlatıldığına göre bir hâricî ona silahla başkaldırmış ve önde gelen komutanlarını öldürüp birçok kez mallarını yağmalamıştı. Bunun Üzerine Hârûn, ona karşı bir ordu göndermiş ve ordu da bu hâricîyi yenmişti. O hâricîyi yakalayıp er-Reşîd'in huzuruna getirdiler. Ona, "Ey hâricî, sana ne yapmamı istersin?" diye sordu. Hâricî cevaben: "Allah'ın huzuruna çıktığında O'nun sana ne yapmasını istiyorsan onu." diye cevap verdi. Bunun üzerine onu affederek serbest bıraktı. Ashabı, "Ey Mü'minlerin Emîri! [Bu] adam sana isyan etti, komutanlarını öldürdü ve mallarını aldı. Sen ise tek bir sözüne bakarak onu salıveriyorsun." dediler. Bunun üzerine er-Reşîd şöyle emretti: "Onu geri getirin!" Hâricî, kendisinden bahsedildiğini anlayınca "Ey Mü'minlerin Emîri! Ashabına itaat etme. Zira Allah da senin hakkında insanların dediği doğrultuda hareket ederse seni bir anlığına bile yöneticilik makamında tutmaz." dedi. Hârûnürreşîd "Doğru söyledin" dedi ve sonra ona bir atıye verilmesini emrederek huzurundan gönderdi.

وبعده إمارة ابنه موسى الهادي بن محمد المهدي.^١

ببيع له^٢ يوم موت أبيه وكان بجرجان وقت سماع موت أبيه يحارب أهل طبرستان، فركب على خيل البريد ووصل إلى بغداد، وكان ظلومًا جبّارًا، ومات في سنة تسع وستين، وإمارته سنة واحدة.

وبعده إمارة أخيه^٣ هارون الرشيد بن محمد المهدي.^٤

وهو رجل عاقل مسلم عادل^٥ متواضع متدين، زار الصالحين كالإمام مالك بن أنس وعبد الرزاق بن همام وسفيان بن عيينة والفضيل بن عياض وغيرهم، وكان يحجّ سنة ويغزو سنة^٦ فحجّ تسع^٧ حجات [٢٥] وغزا ثمانين غزوات، وغزا على^٨ بلاد الروم حتى خرق الصنصاف وفتح مدينتها وغنم الغنائم العظيمة وحاز الأموال الجسيمة^٩، ولم تقع غزوة بعدما غزا مسلم مثلها.

وحكي أن خارجيًا خرج عليه وقتل أبطاله وانتهب أمواله مرارًا، ثم إنه جهز إليه جيشًا^{١٠} غلبوا عليه ومسكوه، فأحضره بين يدي الرشيد، فقال له: «يا خارجي! ما تريد أن أصنع بك؟» قال: «ما تريد أن يصنع^{١١} الله بك إذا وقفت بين يديه»، فعفا عنه وأطلقه، قال أصحابه: «يا أمير المؤمنين! رجل عصاك وقتل أبطالك وأخذ أموالك وأنت تطلقه بكلمة واحدة»، فقال الرشيد: «ردّوه»، فعلم الخارجي قد تكلم^{١٢} في أمره فقال: «يا أمير المؤمنين! لا تطع^{١٣} أصحابك فلو أطاع الله فيك الناس ما ولاك طرفة عين»، قال: «صدقت»، ثم أمر له بصلة وأصرفه.

٩ ق: العظيمة.

١٠ أ: جيوشًا.

١١ ق- له.

١٢ ق: صنع.

١٣ أ: الصحابة.

١٤ أ: تظلم.

١٥ أ: لا تطلع.

١ أ- بن محمد المهدي.

٢ ق- له.

٣ أ- وبعدة إمارة أخيه.

٤ ق: المنصور.

٥ أ، ق- مسلم عادل.

٦ ق: سنة ويحج سنة.

٧ أ، ق: ثمانين.

٨ ق: وأنه علا.

Cafer es-Sâdık'ın oğlu Mûsâ el-Kâzım onun döneminde öldü. Yüz seksen üç yılında öldüğünde yaşı kırk dokuz idi. İmam Malik b. Enes de yüz yetmiş dokuz yılında öldü. Devletin tüm bölgelerinden sorumlu kâdılkudâtı Ebû Hanîfe'nin ashabından Ebû Yûsuf idi (Allah cümlesine rahmet eylesin).

- 5 Hârûnnürreşîd'in çok sayıda güzel ve meşhur eseri vardır. Tus şehrinde yüz doksan üç yılında vefat etti. Emîrliği yirmi üç yıl sürmüştür.

[6. Muhammed el-Emîn]

Harûnnürreşîd'den sonra Muhammed el-Emîn'in emîrliği başlar. Babası-
nın öldüğü gün kendisine bey'at edildi. Bu esnada [kardeşi] Me'mûn Irak'ta
10 idi. Kardeşinin emîrliğini kabul etmedi. Böylece aralarında bir ihtilâf baş
gösterdi. Bir müddet sonra Me'mûn onunla savaşmak üzere Tâhir b. Hüsey-
yin'i büyük bir ordu ile gönderdi. Tâhir, Bağdat'a vasıl olup onu muhasara
etti ve bu esnada mancınıklar kullandı. Aralarında birkaç gün boyunca bir
takım hadiseler cereyan etti. İş son derece büyüdü ve içinden çıkılmaz bir
15 hal aldı. Emîn iyice zor duruma düştü ve sonunda şehri kaybetti. Tâhir'in
adamları peşine düşüp onu yakaladılar ve [kesik] başını Tâhir'e getirdiler.
İnsanlar Emîn'in kesik başını görünce fitne dindi. Tâhir de Emîn'in başını
Me'mûn'a gönderdi. Emîn'in başı önüne konulunca Me'mûn [şükür için]
secdeye kapandı. Böylece devlet yönetimi sadece ona kalmış oldu.

20 [Kütübî'ye ait (ö. 1363/764)] *Uyûnu't-Tevârih*'te anlatıldığına göre
Me'mûn günün birinde Emîn'in annesi Zübeyde'ye uğradı ve ona şöyle
söyledi: "Oğlunu öldürdüğüm için bana beddua etmiyorsun değil mi, ey
anne!" Zübeyde, "Hayır, ey Mü'minlerin Emîri, Allah'a yemin olsun ki."
dedi. Me'mûn ısrar etti. Zübeyde "Allah ısrarın belasını versin." dedi.
25 Me'mûn "Neden böyle söyledin?" dedi. Zübeyde [bu sözünün gerekçesini]
şu sözleriyle anlattı: "Çünkü ben bir gün er-Reşîd ile 'kazanenin vereceği
hükümün kaybeden tarafından koşulsuz yerine getirilmesi' ilkesine göre sat-
ranç oynuyordum. O, beni yendi ve bunun üzerine tüm elbiselerimi çıkartıp
sarayın etrafında çırlıçıplak dönmemi istedi. Bu isteğinden vazgeçmesini
30 istedim, ancak vazgeçmedi. Ben de bunun üzerine dediğini yaptım ve çı-
rılçıplak bir şekilde sarayın etrafında döndüm. Sonra tekrar satranç oyna-
maya başladık. Bu sefer ben onu yendim ve elini tutup doğruca mutfağa
götürdüm. Senin annen Merâcîl'den daha çirkin bir cariyeye görmemiştim.

وفي أيامه مات موسى الكاظم بن جعفر الصادق وكان عمره تسعاً وأربعين سنة^١ في سنة ثلاث وثمانين ومائة، ومات <الإمام>^٢ مالك بن أنس في سنة تسع وسبعين <ومائة>^٣، وكان قاضي قضاته في جميع أعماله^٤، أباً يوسف صاحب أبي حنيفة <رحمهم الله>^٥.

وله آثار حسنة <كثيرة>^٦ مشهورة، وتوفي الرشيد بطوس في سنة^٧ ثلاث وتسعين <ومائة>^٨، وإمارته ثلاث وعشرون سنة^٩.

وبعده إمارة ابنه محمد الأمين.

بويح له بالإمارة^{١٠} يوم موت والده، وكان المأمون في العراق لم يقبل إمارة أخيه ووقع الخلف بينهما^{١١} وبعد مدة جهز المأمون لقتاله^{١٢} طاهر بن الحسين [٢٥] بعسكر عظيم، فلما وصل [طاهر] إلى بغداد وحصره وتراموا^{١٣} بالمناجيق^{١٤} وجرت بينهم وقائع في أيام متعددة وعظم الأمر واشتدّ البلاء فتضايق الأمر على الأمين وانهزم من المدينة، وتبعه^{١٥} جماعة^{١٦} طاهر فأدركوه وأتوا برأسه إلى عند طاهر، فلما رأى الناس رأسه سكنت الفتنة^{١٧} ثم جهز <طاهر>^{١٨} الرأس إلى المأمون فلما وُضع الرأس^{١٩} بين يديه خرّ لله ساجداً. وصفا الأمر له.

وحكي في عيون التواريخ أنّ المأمون مرّ يوماً على زبيدة أمّ الأمين فقال لها: «يا أمها! لا تدعي عليّ لأنّي^{٢٠} قتلْتُ ابنك»، قالت: «لا والله يا أمير المؤمنين!»، فألحَّ عليها^{٢١} قالت: «قبح الله <تعالى>^{٢٢} الإلحاح»، قال المأمون: «وكيف ذلك؟» قالت: «لأنّي لعبت يوماً مع الرشيد بالشطرنج^{٢٣} على الحكم والرضى، فغلبنِي، فأمرني أن أتجرّد من أثوابي وأطوف القصر عرياناً^{٢٤}، فاستعفيتهُ فلم يعفني، فتجرّدت من أثوابي وطُفّت القصر^{٢٥} عرياناً^{٢٦}، ثم عُذنا باللعب فغلبت عليه، ثم أخذت بيده^{٢٧} وجئت به المطبخ، فلم أرَ جارية أقبح من أمك مراجل^{٢٨}»

١	أ، ق- سنة.	١٠	ق- بالإمارة.	عنها بل أصرّ على الامتناع	١٨	من أ.
٢	من ق.	١١	أ، ق- ووقع الخلف بينهما؛	منه أرسل إليه جيشاً.	١٩	أ- الرأس.
٣	من أ وق؛ ق+ وإمارته		+ ولم يبايعه. في هامش	أ، ق: لقتال أخيه.	٢٠	أ، ق: أني.
	ثلاثة وعشرون سنة.		الأصل: «ليس الأمر كذلك	في الأصل: يرى،	٢١	ق: إليها.
٤	أ، ق- في جميع أعماله.		بل أطاعه أولاً ثم لما أراد	والمثبت من أ وق.	٢٢	من ق.
٥	من أ وق.		الأمين أن يعهد بالخلافة	أ: بالمناجيق.	٢٣	أ: شطرنجا.
٦	من ق.		بعده إلى ابنه الصغيرين	في الأصل وأ: وتبعوه.	٢٤	أ: عريانة.
٧	أ- سنة.		أحدهما بعد الآخر وأسند	أ: عسكر.	٢٥	ق- القصر.
٨	من أ.		للمأمون عن. ولاية العهد	ق- وجرت بينهم وقائع	٢٦	أ: عريانة.
٩	ق- وإمارته ثلاث وعشرون سنة		التي فعلها أبوه الرشيد لم	... سكنت الفتنة؛ +	٢٧	أ: يديه.
			يعد الأمين ولم ينزل المأمون	فغلب عليه وقطع رأسه.	٢٨	ق- مراجل.

Onunla birlikte olmasını emrettim. Bu hükmümden vazgeçmemi istedi. Ben vazgeçmedim. Mısır ve Irak haracını bana verdi. Yine de kabul etmedim, ısrar ettim. O da onunla birlikte oldu. Ben annenin er-Reşid'den seni doğurmasına vesile oldum. Sen de benim oğlumun katline sebep oldun.”
 5 Me'mûn arkasını dönüp oradan ayrılırken “Allah ısrarın belasını versin.” diyordu.

Emîn'in kadısı İsmâil b. Hammâd b. Ebî Hanîfe idi. Abbâsî emîrleri döneminde hüküm yalnızca Ebû Hanîfe fıkına göre idi.

Emîn yüz doksan sekiz yılında katledildi. Emîrliği dört yıl sekiz ay sürdü.

10 [7. Abdullah el-Me'mûn]

Daha sonra er-Reşid'in oğlu ve Emîn'in kardeşi Abdullah el-Me'mûn'un emîrliği başladı. İnsanlar kardeşinin öldüğü gün ona bey'at ettiler. O, Emîn'den yaşça daha büyüktü. İslâm tarihinde taht uğruna ilk defa kardeşini öldüren odur. Âlim ve âdil bir emîr idi. Gündüz yeşil elbise giyer, ulemâ
 15 ile münazara eder; gece ise askerinin durumunu teftiş edip kim kendisine muhabbet eder, kim de kendisine buğz eder bunu öğrenirdi. Öklid'in kitaplarını gün yüzüne çıkartıp tercüme ettiren odur. Dinler ve fırkalar/mezhepler konusunda oturumlar düzenletip münazaralar yaptırırdı. Hocası Ebû'l-Hüzeyl b. el-Allâf el-Mu'tezilî idi.

20 Onun döneminde Kur'ân'ın mahlûk olduğu görüşü en sahih kavil olarak benimsendi. O, Ali b. Ebî Tâlib'in Resûlullah'tan (s.a.) sonra en faziletli insan olduğunu dile getirdi. İnsanları zor kullanarak Kur'ân'ın mahlûk olduğu görüşünü kabule zorladı. İmam Ahmed b. Hanbel'i [de bu sebeple huzuruna] talep etti. O yolda iken Me'mûn öldü. Yine onun döneminde
 25 İmam Muhammed b. İdris eş-Şâfiî iki yüz dört yılında Mısır'da vefat etti.

Me'mûn, huzurunda duran bir adama “Allah'a yemin olsun ki, seni muhakkak öldüreceğim.” dedi. Adam bunun üzerine “Ey Mü'minlerin Emîri, bana acı! Zira merhamet, affetmenin yarısıdır.” dedi. Me'mûn “Bu iş nasıl olacak, ortada seni öldüreceğime dair Allah adına edilmiş bir yemin var.”
 30 diye sordu. Adam, “Ey Mü'minlerin Emîri! Allah ile yeminini bozmuş biri olarak karşılaşman, O'nunla kâtil olarak karşılaşmana yeğdir.” dedi. Bunun üzerine Me'mûn onu affetti.

فأمرت به^١ أن يطأها، فاستعفاني من ذلك فلم أعف عنه، فبذل لي^٢ خراج مصر والعراق،^٣ فلم نقبل^٤، فألححت عليه، فوطئها فعلقته أمك من الرشيد بك، فكننت سبباً لقتل ولدي»، فوَلَّى المأمون وهو يقول: «قَبِّحَ اللهُ الإلحاح». قاضيه إسماعيل بن حماد بن أبي حنيفة >رحمهم الله<،^٥ وفي أيام الأمراء العباسيين^٦ الحكم بفقهِ أبي حنيفة لا بغيره.

وَقَتْلُ الأَمِين [٢٦] فِي سَنَةِ ثَمَانٍ وَتَسْعِينَ وَمِائَةٍ، وَإِمَارَتُهُ أَرْبَعَ سِنِينَ وَثَمَانِيَةَ أَشْهُرٍ.

وبعده إمارة أخيه عبد الله المأمون بن الرشيد.^٧

بَايَعَ النَّاسُ بِهِ يَوْمَ مَوْتِ أَخِيهِ وَهُوَ أَكْبَرُ سِنًا مِنَ الأَمِينِ، وَهُوَ أَوَّلُ مَنْ قَتَلَ أَخَاهُ فِي الإِسْلَامِ عَلَى الْمَلِكِ، وَكَانَ^٨ أَمِيرًا عَالِمًا^٩ عَادِلًا لَابِسًا أَخْضَرَ الثِّيَابِ^{١٠} بِالنَّهَارِ يَتَنَاضَرُ مَعَ الْعُلَمَاءِ، وَبِاللَّيْلِ يَتَفَقَّدُ أَحْوَالَ عَسْكَرِهِ وَيَنْظُرُ مِنْ يَحْبِهِ وَمَنْ يَبْغِضُهُ، وَهُوَ اسْتَخْرَجَ كِتَابَ أَقْلِيدِيسَ وَأَمَرَ بِتَرْجُمَتِهِ^{١١}، وَعَقَدَ الْمَجَالِسَ لِلْمُنَازَعَةِ فِي الأَدْيَانِ^{١٢} وَالْمَقَالَاتِ، وَكَانَ أَسْتَاذُهُ أَبَا الْهَذِيلِ الْعَلَّافَ الْمُعْتَزْلِيَّ.^{١٣}

وَفِي أَيَّامِهِ ظَهَرَ الْقَوْلُ بِخَلْقِ الْقُرْآنِ عَلَى الْأَصَحِّ، وَقَالَ^{١٤} إِنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ أَفْضَلُ الْخَلْقِ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ^{١٥} صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ حَمَلَ النَّاسَ^{١٦} عَلَى الْقَوْلِ بِخَلْقِ الْقُرْآنِ جَبْرًا^{١٧} وَطَلَبَ الإِمَامَ أَحْمَدَ [بْنَ] حَنْبَلٍ^{١٨}، فَمَاتَ الْمَأْمُونُ قَبْلَ وَصُولِهِ، وَفِي أَيَّامِهِ مَاتَ الإِمَامُ مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ^{١٩} الشَّافِعِيُّ فِي سَنَةِ أَرْبَعٍ وَمِائَتَيْنِ بِمِصْرَ.^{٢٠}

وَقَفَ رَجُلٌ^{٢١} بَيْنَ يَدَيِ الْمَأْمُونِ فَقَالَ لَهُ: «لَأَقْتُلَنَّكَ وَاللَّهِ»، فَقَالَ الرَّجُلُ: «يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! تَأَنَّى عَلَيَّ، فَإِنَّ الرِّفْقَ نَصْفُ الْعَفْوِ»، قَالَ الْمَأْمُونُ: «فَكَيْفَ وَقَدْ حَلَفْتُ لَأَقْتُلَنَّكَ؟»، قَالَ: «يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! لِأَنَّ تَلْقَى اللَّهَ حَائِثًا خَيْرَ لَكَ مِنْ أَنْ تَلْقَاهُ قَاتِلًا»، فَعَفَا عَنْهُ >وَأَطْلَقَهُ<.^{٢٣}

١٨ أ: الحنبلي.
١٩ أ- محمد بن إدريس؛ ق- الإمام محمد بن إدريس.
٢٠ أ، ق: بمصر في سنة أربع ومائتين.
٢١ أ، ق: حكى أن رجلاً وقف.
٢٢ ق: تَأَنَّى يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ.
٢٣ من أ.

١٠ أ، ق: لابسا الأخضر.
١١ أ: أقليديس ترجمته.
١٢ ق: الأيام.
١٣ أ: المعتزلي.
١٤ ق: وهو يقول.
١٥ ق: النبي.
١٦ ق: ويجبر الخلق.
١٧ أ- على الأصح ... القول بخلق القرآن جبرًا؛ ق- جبرًا.

١ ق- به.
٢ أ، ق- لي.
٣ ق- والعراق.
٤ أ، ق: فلم أقبل.
٥ من ق.
٦ أ: العباسية.
٧ أ- بن الرشيد.
٨ أ، ق: وهو.
٩ ق- عالما.

İbn Hallikân'ın aktardığına göre o, affetme konusunda yüce gönüllü idi. Para dağıtmada cömert idi. Nücûm ve nahiv ilimleri ile bunların dışındaki bazı ilimleri bilirdi. Daima şöyle söylerdi: “Şayet insanlar benim affetmekten ne kadar büyük bir haz aldığımı bilseler, huzuruma çıkan herkes bir suç işleyerek gelirdi.”

Rumlarla gazâ etti ve pek çok fetihler yaptı. el-Cezira şehirlerine girdi. Fethetmek üzere gittiği Tarsus'ta iki yüz on sekiz yılında vefat etti. Emîrlük müddeti yirmi senedir.

[8. İbrâhim el-Mu'tasım]

Kendisinden sonra kardeşi İbrâhim el-Mu'tasım b. Hârûnürreşîd'in emîrliği gelir. Cesur [fakat] zulme meyilli idi. Okuma yazma bilmez bir ümmî idi. Mu'tezile mezhebindendi.

Anlatıldığına göre başa geçtiğinde o esnada Me'mûn'un hapisanesinde bulunan Ahmed b. Hanbel'i [huzuruna] talep etti ve onun için münazara meclisi kurdu. Bu meclise Abdurrahman b. İshak el-Mu'tezilî ile Kâdı Ahmed b. Duâd el-Mu'tezilî ve diğer bazıları da katıldı. Onlar ile Ahmed b. Hanbel arasında münakaşa başladı. Ahmed o ikisine galebe çaldı, onlar ise Ahmed b. Hanbel'e Kur'an'ın mahlûk olduğunu ispatlayamadılar. el-Mu'tasım Ahmed b. Hanbel'in tekrar hapse atılmasını emretti. Onun hapiste kaldığı süre on sekiz aydı. Ardından İmam Ahmed b. Hanbel tekrar münazaraya çağrıldı. Aynı şekilde o ikisi tekrardan [davalarını ispatlamaktan] aciz kaldılar. Sonra da el-Mu'tasım'a “Onu öldür. Kanı[nın sorumluluğu] bizim boynumuzdadır” dediler. el-Mu'tasım ellerini kaldırdı ve İmam Ahmed'in yüzüne vurdu. Ahmed b. Hanbel bayılarak yere düştü. Ayılınca el-Mu'tasım cellada “Onu götür ve işkence et” diye emir verdi. Cellât kendisine emredileni yaptı. Bu kıssa meşhurdur.

Mu'tasım'ın döneminde Babil ve Büyük Ammûriyye, Muzdar diyarı, Rebia diyarı, Azerbaycan ve Ermeniyye fethedildi. Mu'tasım iki yüz yirmi dokuz yılında öldü. Emîrliği sekiz yıl, sekiz ay, sekiz gündür.

قال ابن خلكان: «إنَّه عظيم العفو جوادٌ بالمال عارفٌ بالنجوم والنحو وغيرهما من أنواع العلوم، وأنه يقول دائماً: «لو علم النَّاس ما^١ أجِد [٢٦٦] في العفو من اللذة لما تقَرَّب أحد إلَيَّ^٢ إلا^٣ بالذنوب.»

وهو غزا الروم وفتح فتوحاتٍ كثيرة، ودخل ببلاد الجزيرة، وتوفي في سنة ثمانى عشرة^٤ ومائتين بطرسوس^٥ وهو فتحها، ومدة إمارته عشرون سنة.

وبعده <إمارة> أخيه إبراهيم المعتصم بن هارون الرشيد.

وهو رجل شجاع مائل للظلم، أمِّي لا يكتب ولا يقرأ،^٦ معتزلي المذهب.^٧
حكى <أنه>^٨ لما ولي طلب أحمد <بن>^٩ حنبل وكان في سجن المأمون وعقد له مجلساً للمناظرة وفيه حضر عبد الرحمن بن إسحاق المعتزلي والقاضي أحمد بن دؤاد^{١٠} المعتزلي وغيرهما، فوقع البحث بينهما وبين أحمد <بن حنبل>^{١١} فغلب أحمد عليهما^{١٢} ولم يقدرَا إثبات خلق القرآن عند أحمد <بن حنبل>^{١٣}، فأمر المعتصم بحبس أحمد حنبل^{١٤} أيضاً، ومدة حبسه ثمانية عشر شهراً، ثم أعيد الإمام أحمد <بن حنبل>^{١٥} للمناظرة فكذاك عجزا منه،^{١٦} ثم قال^{١٧} للمعتصم: «اقتله ودمه في^{١٨} أعناقنا.» فرفع المعتصم <يديته>^{١٩} ولطم بهما وجه الإمام أحمد^{٢٠} فخرَّ مغشياً عليه، ولما أفاق، قال المعتصم للجلاد: «قدِّم وعذِّب»، ففعل الجلاد ما أمر به وقصته مشهورة.^{٢١}

وفتح في أيامه مدينة بابل وعمورية الكبرى وديار مضر وديار ربيعة وأذربيجان وأرمينية، ومات^{٢٢} في سنة تسع^{٢٣} وعشرين ومائتين، وإمارته ثمان سنين وثمانية أشهر وثمانية أيام.

١	أ: من.	١٠	من أ.	هو على غيره أيضاً.	
٢	ق: إليّ أحد.	١١	في جميع النسخ: داود.	أ: ق: وقال أهل الاعتزال.	
٣	أ: الأخذ.	١٢	من أ وق.	أ: على.	
٤	ق: ثمان.	١٣	في الأصل: ولم يغلب أحمد منهما،	٢٠	من أ وق.
٥	أ: بطريوس؛ ق- بطربوس.		والمثبت من أ وق.	٢١	أ: ق- أحمد.
٦	أ من أ.	١٤	من أ.	٢٢	أ- للجلاد.
٧	ق: أنه لا يقرأ ولا يكتب.	١٥	أ: بحبسه.	٢٣	أ: وتغي.
٨	أ: ق: ومذهبه على الاعتزال.	١٦	من أ.	٢٤	أ: ق: سبع.
٩	من ق.	١٧	أ: ق: للمناظرة ثانياً فكذاك غلب		

[9. Hârûn el-Vâsik-Billâh]

Ondan sonra oğlu Hârûn el-Vâsik-Billâh b. el-Mu'tasım'ın emîrliği gelir. Babası tarafından veliaht tayin edilmesi sebebiyle insanlar ona bey'at ettiler. Zâlim bir Mu'tezilî idi. Kur'ân'ın mahlûk olduğu yönündeki söylem onun zamanında zirveye çıktı. O da bu düşüncüyü inkâr edenlere tatbik edilen cezaları iyice ağırlaştırıp ehl-i ilmi tahfif etti. Ahmed b. Hanbel'i şehrinde sürdürdü ve ona "Hiç kimseye tek bir kelime etme!" dedi. Bunun üzerine İmam Ahmed, Vâsik ölene kadar namaz için mescide gitmek dâhil hiç dışarı çıkmadı, gizlendi.

Anlatıldığına göre hastalanıp da ölüm vakti iyice yaklaştığında yanağını yere koyup şöyle söylemiştir: "Ey mülkü asla zeval bulmayan Allah'ım. Mülkü zeval bulan [bu kuluna] merhamet eyle!" Bu ifadesi onun cehaletinin verdiği boyutu göstermektedir. Zeytin ağacı ile ısınan bir tandırın içine [şifa bulmak amacıyla] oturduktan sonra tandırın verdiği acıyla yüzü simsiyah olmuş, beyrinde su toplanması (*istiskâ*: hidrosefali) nedeniyle de ölmüştür. Ölüm tarihi iki yüz otuz iki yıldır. Emîrlik müddeti beş yıl dokuz aydır.

[10. Cafer el-Mütevekkil-Alellâh]

Ondan sonra Cafer el-Mütevekkil-Alellâh b. el-Mu'tasım-Billâh'ın emîrliği gelir. Kardeşinin onu veliaht tayin etmesi nedeniyle kendisine bey'at edildi. Anlatıldığına göre Sünneti ihya edip bid'atlerin kökünü kurutmuş, mihnenin kaldırılması, [Ehl-i] Sünnet'in hâkim kılınıp Sünnîlerin yüceltilmesi, Mu'tezilîlerin tahkir edilmesi emrini memleketin dört bir köşesine göndermiştir. Mamafih o Hz. Ali'ye (r.a.) buğz ederdi.

Anlatıldığına göre o, kadın ve erkeklerin hamamlarda ve diğer [umûmî] mekânlarda kâfirlerden ayrılmasını, kâfirlerin kapılarına asılacak ahşaplar üzerine şeytan suretleri çizilmesini, onların vazifelerde istihdam edilmemelerini emretmiştir. Yine kabirlerinin müslüman kabirlerine benzememesi için yükseltilerinin düzenlenmesini ve yer ile aynı hizaya getirilmesini de emretmiştir. Mısır'da cârî ölçüleri canlandırmıştır. Hâlihazırda da [onun getirdiği düzenlemeler] cârîdir, ölçüye esas alınmaktadır. Beş oğlu vardı: Muhammed el-Muntasır, Zübeyr el-Mu'tez, İbrâhim el-Muvaffak ve Ahmed. Oğlu Muntasır onu iki yüz kırk yedi yılında öldürdü. Emîrliği on dört sene on gündür.

وبعده إمارة ابنه هارون الواثق بالله بن المعتصم.^١

بايع الناس به بعهد من أبيه، وهو رجل ظالم معتزلي، [٢٧] وفي أيامه اشتد القول بخلق القرآن، وهو شدد العقوبة على المنكر واستخف بأهل العلم، ونفى الإمام أحمد >بن حنبل^٢ من البلد وقال: «لا تلقن لأحد شيئاً»، فاختنفى الإمام >بعده^٣ لا يخرج إلى صلاة ولا إلى غيرها حتى مات الواثق.

حكى لَمَّا مرض وقرب >إليه^٤ الموت ألصق خده على التراب وقال: «يا >من لا يزول ملكه! ارحم من قد زال ملكه»، وهذا من جملة جهله، ومات من الاستسقاء بعدما جلس في التنور يوقد بشجرة زيتونة وبعدهما^٥ اسود وجهه من ألم التنور، وتوفي^٦ في سنة اثنتين وثلاثين ومائتين، ومدة إمارته خمس سنين وتسعة أشهر.

وبعده إمارة أخيه جعفر المتوكل على الله بن المعتصم >بالله^٧.

بوع له^٨ بعهد من أخيه، حكى أنه أحيى السنة وأما^٩ البدعة وكتب إلى الآفاق برفع المحنة وإظهار السنة وأعز أهل السنة^{١٠} وأحقر أهل الاعتزال، ولكنه بغض علياً رضي الله عنه.

وحكى أنه أمر بتمييز الرجال والنساء من الكفرة^{١١} في الحمام وغيره، وأن يصور على أبوابهم^{١٢} صور شياطين من خشب متسمة^{١٣} ولا يستخدمون في الأعمال، وأمر بتسوية قبورهم بالأرض لثلاث^{١٤} يشبه بقبور المسلمين، وهو^{١٥} عمّر المقياس بمصر وهو الذي يقاس به الآن^{١٦}. وله أولاد خمس: محمد المنتصر والوزير المعتز وإبراهيم والموفق وأحمد، قتله ابنه المنتصر^{١٧} في سنة^{١٨} سبع وأربعين ومائتين، وإمارته أربع عشرة سنة وعشرة أشهر.

١ - بن المعتصم.	٩ - يوقد بشجرة ... وتوفي؛ ق -	١٥ - باب الكفار؛ ق: أبواب الكفار.
٢ - من أ.	وتوفي.	١٦ - ق: من حيث مشمرة.
٣ - من أ. وق.	١٠ - من أ.	١٨ - أ: كي لا.
٤ - أ، ق: إلى أن.	١١ - أ، ق: بايع الناس به.	١٨ - أ - هو.
٥ - من أ. وق.	١٢ - أ، ق: أطل.	١٩ - ق: على حال يقاس عليه الآن.
٦ - من أ. وق.	١٣ - أ، ق: أهل الإسلام.	٢٠ - ق: وقتله الله المنتصر.
٧ - ق: وبعدهما.	١٤ - أ، ق: أمر بالتمييز بين المسلم	٢١ - ق - سنة.
٨ - ق: أثر.	والكافر.	

[11. Muhammed el-Muntasır-Billâh]

Ondan sonra Muhammed el-Muntasır-Billâh'ın emîrliği gelir. Anlatıldığına göre huzurunda bir halı serildi. Halının üzerinde Yunan yazısıyla yazılmış bir kâğıt olduğunu gördü. Bu yazıyı okuyabilen birisini çağırttı. Kâğıtta
 5 şu yazıyordu: “Bu halı babasını öldüren Kisra oğlu Kubad için yapılmıştır. Halıyı ayaklarının altına sermesinin ardından altı ay geçmemiştir ki, o öldü gitti.” Muntasır bu yazıyı uğursuzluk addetti. Gama ya da “üzüntüye” gark oldu ve halının kaldırılmasını emretti. Mamafih altı ay sonra öldü.

Anlatıldığına göre o babasını rüyasında gördü. Babası ona şöyle söylüyordu: “Ey Muhammed, sana yazıklar olsun! Beni öldürdün, bana zulmettin.
 10 Allah'a yemin olsun ki, emîrlikten ancak birkaç gün nimetlenecek ardından cehennemi boylayacaksın.” [Gerçekten de] emîrliği altı ay sürmüştür.

[12. Ahmed el-Müstâîn-Billâh]

Onun ardından amcasının oğlu Ahmed el-Müstâîn-Billâh b. Muhammed b. el-Mu'tasım'ın emîrliği gelir. İnsanlar amcasının oğlu vefat ettiği gün
 15 ona bey'at ettiler. Halîm ve cömert biriydi. Amcasının [bir diğer] oğlu el-Mu'tez ona galebe çaldı. O da emîrlikten çekildi. [Buna rağmen] el-Mu'tez onu iki yüz elli bir yılında katletti. Emîrlik müddeti iki yıl dokuz aydır.

[13. Muhammed el-Mu'tez-Bidînillâh]

Ondan sonra Muhammed el-Mu'tez-Bidînillâh b. el-Mütevekkil'in emîrliği gelir. Zâlim ve şirret biriydi. Onun yönetimdeki uygulamalarından
 20 ve zulmünden insanların dermanları kesildi. Onu, kölesi Sâlih b. Vasîf öldürdü. Denildiğine göre zehirli su dolu bardak vermek suretiyle öldürmüştür. Bir başka rivayete göre onu hamama götürdükten sonra üzerine kapıyı
 25 kilitlemiş ve ölünceye kadar içerde bırakmıştır. İki yüz elli beş yılında ölen Muhammed'in emîrliği dört yıl altı ay sürmüştür.

[14. Cafer el-Mühtedî-Billâh]

Daha sonra Cafer el-Mühtedî-Billâh b. el-Vâsik'in emîrliği gelir. Sâlih biriydi. Lehviyatı hoş görmediği gibi yasakladı da. Yine şarkı ve içki [meclislerini]
 30 de yasakladı. Kendisini mezâlimin giderilmesi, yapılan yanlışlıkların kaldırılması işine vakfetti. [Kendisinden önceki emîr Muhammed'i öldüren] Sâlih b. Vasîf'i öldürttü. Verdiği emirle tellâlar şöyle seslendiler: “Bu, efendişini öldüren kişinin âkıbetidir.”

وبعده إمارة ابنه محمد المنتصر بالله بن جعفر المتوكل. ١ [٢٧٧]

روي أنه بسط بين يديه بساط، فرأى عليه شيئاً مكتوباً^٢ بالقلم اليوناني، فأحضر من قرأه فإذا عليه مكتوب: «عمل هذا البساط للملك قباد بن كسرى قتل أباه وفرش قدامه ولم يلبس غير ستة أشهر <إلا مات>^٣»، فتطير <به>^٤ المنتصر واغتم وأمر برفع البساط، فمات في آخر ستة أشهر. ٥

حكى أنه قد رأى أباه في المنام^٥ وهو يقول: «ويلك يا محمد! قتلتني وظلمتني والله ما تمتعت^٦ بالإمارة إلا أياماً يسيرة ثم مصيرك إلى النار»، وإمارته ستة أشهر.

وبعده إمارة ابن عمّه أحمد المستعين بالله بن محمد بن المعتصم.

بايع الناس به يوم موت ابن عمّه، وهو رجل حلیم <كريم>^٧ وغلب عليه ابن عمّه^٨ المعتز وهو خلع نفسه^٩ من الإمارة، وقتله المعتز في سنة إحدى وخمسين ومائتين، ومدة إمارته سنتان وتسعة أشهر. ١٠

وبعده إمارة ابن عمّه محمد المعتز بدين الله بن المتوكل.

وهو رجل ظالم شرير،^{١١} والناس يتعجزون من حكمه^{١٢} وجوره،^{١٣} ثم^{١٤} قتله عبده صالح بن وصيف، وقيل إنه سقى بالماء^{١٥} السم، وقيل إنه أدخل حماماً فأغلق <الباب>^{١٦} عليه حتى مات، وموته^{١٧} في سنة خمس وخمسين ومائتين، وإمارته أربع سنين وستة أشهر. ١٥

وبعده إمارة ابن عمه جعفر المهدي بالله <بن الواثق>.^{١٧}

وهو رجل صالح أنكر الملاحى ونها[ها] وحرّم الغنى والشراب، وألزم نفسه بالجلوس لإزالة المظالم ورفع المنكرات، وهو قتل صالح بن وصيف ونودي عليه <بأمره>^{١٨} «هذا جزاء من قتل مولاه». [٢٨]

١ - بن جعفر المتوكل.	٧ من ق.	١٤ ق - بالماء.
٢ ق - مكتوباً.	٨ في الأصل: ابن عمّه وهو.	١٥ من أ وق.
٣ من أ وق.	٩ أ - نفسه.	١٦ ق - حتى مات، وموته.
٤ من ق.	١٠ أ: ظالم؛ ق: فاسق.	١٧ من أ وق.
٥ أ، ق: منامه.	١١ أ - حكمه.	١٨ من أ وق.
٦ في الأصل: لا تمتعت؛ أ، ق: لا تمتع.	١٢ ق: يتضجرون في جوره.	
	١٣ أ، ق: و.	

Anlatıldığına göre o şöyle söylemiştir: “Ben, Abbasoğulları arasında Ömer b. Abdülazîz’e benzeyen birisinin olmamasından ötürü Yüce Allah’tan hayâ etmekteyim.” O, hakikatin destekçisi ve yardımcısı idi. İnsanların zulme alıştıkları ve zulme uğradıklarında kendilerine yardım edecek kimse bulamadıkları için sessiz kaldıkları bir dönemde zulüm yapılmasına mâni olan birisiydi.

Bâbek et-Türkî’nin insanlara zulmetmesi sebebiyle Mühtedî tarafından ölüdürüldüğü rivayet edilir. Bâbek öldürülünce Türkler ona karşı isyana girişmiş ve iki taraf arasında savaş çıkmıştı. Nihayetinde Türkler gâlip gelip Mühtedî’yi yendiler ve onu yakalayıp öldürdüler. Bu olay iki yüz elli altı yılında oldu. Mühtedî’nin emîrlik süresi on bir aydır. Allah ona rahmet eylesin!

[15. Ahmed el-Mu‘temid-Alellâh]

Ondan sonra Ahmed el-Mu‘temid-Alellâh b. el-Mütevekkil’in emîrliği başlar. Amcasının oğlunun öldüğü gün kendisine bey’at edildi. Devletin yönetimi (*müdebbir*) kardeşi el-Muvaffak’taydı. el-Muvaffak ölünce vazifeyi onun oğlu Ahmed el-Mu‘tazıd üstlendi. el-Mu‘temid-Alellâh zayıf ve aciz biriydi. İki yüz yetmiş dokuz yılında öldü. Emîrlik müddeti yirmi üç yıldır.

[16. Ahmed el-Mu‘tazıd-Billâh]

Ardından Ahmed el-Mu‘tazıd-Billâh b. el-Muvaffak’ın emîrliği gelir. Amcasının vefat ettiği gün kendisine bey’at edildi. Cesur, âdil, büyük bir heybet sahibi, üstün zekâlı biriydi. Mezâlimleri izale edip haksız vergileri iptal etti. Türkleri de yenilgiye uğrattı. Kendisine [silahlı] muhalefet edecek tek bir kişi dahi kalmadı. İkinci Seffâh olarak isimlendirildi. Çünkü Türkler tahrip ettikten sonra Abbasoğulları Devleti’ni yenilemişti (*ceddede*).

Anlatıldığına göre o, günün birinde güzelliği göz kamaştıran bir kız görüp ona âşık oldu. Kızı babasından istedi. Babası şu cevabı verdi: “Onu, yalnızca benim gibi bir tüccar ile evlendiririm.” Devlet büyüklerinden avâma kadar hemen herkes aracılık etse de kız babası razı olmadı. el-Mu‘tazıd adama büyük paralar teklif etti. Yine değişen bir şey olmadı. Kızın babası son söz olarak şunu söyledi: “Eğer bu iş rıza ile olacaksa ben razı değilim. Zor kullanarak olacaksa, buyurun sizin bileceğiniz iş.” Bunun üzerine el-Mu‘tazıd kızın peşini bıraktı, babasını daha fazla zorlamadı.

<وحكي أنه>^١ قال: «إني أستحيي من الله تعالى أن لا يكون في بني العباس مثل عمر بن عبد العزيز.» وهو ناصرٌ <ومعين>^٢ على الحق ومانعٌ من الظلم، والناس معتاد بالظلم،^٣ فإذا جرى عليه شيء لم يجد أحدًا ناصرًا له فجرى ما جرى.

حكى أن بابك^٤ التركي لما ظلم على الناس قتله المهدي، ولما قُتل هاجت الأتراك عليه ووقع بينهم الحرب، فغلب الأتراك عليه فانهزم المهدي فوصلوه وقتلوه، وذلك في سنة ست وخمسين ومائتين، ومدة إمارته أحد عشر شهرًا رحمة الله عليه.^٥

وبعده إمارة ابن عمه أحمد المعتمد على الله بن المتوكّل.

بويق له^٦ يوم موت^٧ ابن عمه^٨ ومدبره أخوه الموفق، ولما مات الموفق قام بتدبير الملك ابن الموفق^٩ أحمد المعتضد، وهو^{١٠} رجل ضعيف^{١١} عاجز، وتوفي في سنة تسع وسبعين <ومائتين>،^{١٢} وكانت مدة إمارته^{١٣} ثلاثًا وعشرين سنة.^{١٤}

وبعده إمارة ابن أخيه أحمد المعتضد بالله بن الموفق.

بويق له^{١٥} يوم^{١٦} موت عمّه، وهو رجلٌ شجاعٌ عادلٌ^{١٧} ذو هيئة عظيمة وذكاء مفرط، وهو رفع المظالم وأسقط المكوس، وغلب على الأتراك،^{١٨} لا يقدر أحد أن يخالفه،^{١٩} وكان^{٢٠} يسمّى السفاح الثاني لأنه جدّد ملك بني العباس بعد تخريب الأتراك.

وحكى أنه رأى يومًا بنتًا بارعة الجمال فأحبّها، فطلبها من أبيها فقال له^{٢١} أبوها: «لست أزوجه إلا من تاجر مثلي»، وتوسط إليه الأكابر والأصاغر فلم يرض أبوها، وزاد المعتضد المال الجزيل ولم يرض أبوها^{٢٢} <أيضًا وقال إن كان بالرضى فلم أرض، وإن كان بالجبر فالأمر لكم>^{٢٣} فتركها <المعتضد ولم يجبر>.^{٢٤}

كتب التاريخ وأصلها أن هذا الأمر وقع لقائد من عظماء قوّاده فلما لم يرض أبوها بالتزويج بذل المال إلى (٢٠٠٠) من العدول فشهدوا عليه بأنه زوّج ابنته من القائد عند القاضي فحكم القاضي بتزويجها فلما تمّ على التاجر ما تمّ رفع الأمر إلى المعتضد (٢٠٠٠) احتالها في الوصول إليه لأنه كان شديد (٢٠٠٠) فأمر المعتضد بإحضار ذلك القائد والشهود إلى مجلسه فلما مثلوا بين يديه وسألهم عن تلك القضية (٢٠٠٠) الكذب بين يديه لعظم مهابته في التقدير قتلهم جميعًا؟».

١٥ أ: بايع الناس؛ ق: بايع الناس به.
١٦ أ: بعد.
١٧ ق- عادل.
١٨ أ، ق- وهو رفع المظالم وأسقط المكوس، وغلب على الأتراك؛ + وهو غالب على أمره.
١٩ أ، ق: أن يخالف أمره.
٢٠ ق: وهو.
٢١ أ، ق- له.
٢٢ من أ وق.
٢٣ من أ.
٢٤ من أ وق. وفي هامش الأصل: «هذه القصة كأنها مأخوذة من قصة أخرى وقعت في خلافته مذكورة في عامة

١ من أ وق.
٢ من أ وق.
٣ أ، ق- والناس معتاد بالظلم؛ ق+ يهدي.
٤ أ: ولهذا إن أجري؛ ق: إذا أجري.
٥ أ، ق: أبا بكر.
٦ أ، ق- رحمة الله عليه.
٧ أ: بايع الناس؛ ق: بايع الناس به.
٨ أ: بعد.
٩ ق: يوم موت المهدي بعد ابن عمه.
١٠ أ، ق+ أعني.
١١ أ، ق: لأن المعتمد.
١٢ أ، ق: صغير.
١٣ من أ وق.
١٤ أ، ق: وإمارته.

Ardında güzel eserler bırakarak iki yüz doksan senesinde vefat etti. Emîrliği on yıl dokuz ay sürdü.

[17. Ali el-Müktefi-Billâh]

Ondan sonra oğlu Ali el-Müktefi-Billâh b. el-Mu'tazıd b. el-Muvaffak'ın emîrliği gelir. Âdil, istikamet sahibi, babasının yolu üzere bir hayat süren, Hz. Ali'yi seven biriydi. Anlatıldığında göre bir şair yazdığı kasidede Abbasoğullarının Ali evlâdından daha faziletli olduklarını anlatmıştı. Derhal onun atiyesini kesmiş ve buna müsaade etmemiştir.

İki yüz doksan üç yılında öldü. Emîrliği iki yıl beş ay sürdü.

[18. Cafer el-Muktedir-Billâh]

Onun ardından kardeşi Cafer el-Muktedir-Billâh b. el-Mu'tazıd'ın emîrliği gelir. Kardeşinin öldüğü gün kendisine bey'at edildiğinde henüz on üç yaşındaydı.

Anlatıldığına göre el-Muktedir başa geçtiğinde bâliğ değildi. Konu fukaM haya intikal etti. Bazıların onun emîrliğini tasvip etmez iken bazıları buna cevaz verdiler. Cevaz verenlerin delili Hz. Zekeriyya oğlu Hz. Yahyâ'nın henüz bulûğa ermeden peygamber olarak gönderilmesine işaret eden şu âyet-i kerîmeydi: *"Ey Yahyâ! Kitab'a (Tevrat'a) var gücünle sarıl! dedik ve henüz bir çocuk iken ona hüküm verdik."*¹ Buna mukabil karşıt görüştekiler peygamber olmayanların durumunun peygamberlere kıyaslanmasına muhalefet etmişlerdir.

Onun emîrliği döneminde daha önceden bir benzeri görülmemiş olan bir dizi hadise zuhur etti. Bunlardan bazıları şöyledir: On iki vezir değiştirdi. Mel'un İbn Tâhir el-Karmatî onun döneminde ortaya çıktı ve tüm hacıların öldürerek tamamını zemzem kuyusuna attı. Hacer-i Esved'i [yerinden sökü] aldı, Kâbe'yi yağmalayıp kapısını kırdı. Hacer-i Esved yirmi iki yıl boyunca Karmatîlerin elinde kaldı. Yerine ancak el-Mutî'-Billâh döneminde konulabildi.

1 Meryem 19/12.

وله آثار حسنة،^١ [٢٨٠] وتوفي في سنة تسعين ومائتين، وإمارته عشر سنين وتسعة أشهر.

وبعده إمارة ابنه علي المكتفي بالله بن المعتضد بن الموفق.

وهو رجلٌ عادلٌ مستقيمٌ ماشٍ على طريق^٢ أبيه محبٌ لعللي^٣ بن أبي طالب كرم الله وجهه. حكى أن شاعرًا أنشد قصيدة يذكر فيها فضل أولاد العباس على أولاد علي^٥ > بن أبي طالب رضي الله عنه<، فقطع مكتوبه ولا أجاز عليه.

ومات في سنة ثلاث وتسعين ومائتين، وإمارته ستان وخمسة أشهر.

وبعده إمارة أخيه جعفر المقتدر بالله بن المعتضد.

بويح له^٦ يوم^٧ موت أخيه وهو ابن ثلاث عشرة سنة.^٨

حكى لما تولى^٩ المقتدر وهو غير بالغ^{١٠} تكلم فيه الفقهاء وبعضهم أنكر إمارته و بعضهم جَوَّزها، واحتجَّ من أجاز ذلك بأنَّ الله تعالى بعث يحيى بن زكريا^{١١} رسولاً وهو غير بالغ لقوله تعالى ﴿إِنَّا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ﴾ وَأَتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا (مريم، ١٢)، وخالف طائفة وقالوا^{١٢} إن غير الأنبياء لا يقاس على النبي.^{١٣}

وفي أيامه >ظهر<^{١٤} أمور لم يقع مثلها قبل،^{١٥} منها >أنه<^{١٦} استوزر اثني عشر وزيراً، ومنها ظهر ابن طاهر القرامطي الملعون^{١٧} فقتل جميع الحجاج ورمى القتلى في بئر زمزم وأخذ الحجر الأسود وعزَّى الكعبة وقلع بابها، وبقي الحجر الأسود عند^{١٨} القرامطة اثنتين^{١٩} وعشرين سنة، ورُدَّ إلى موضعه في أيام المطيع بالله.^{٢٠}

١١ أ، ق: بعث زكريا.

١٢ أ: وقلن.

١٣ أ، ق: الأنبياء.

١٤ من أ.

١٥ أ، ق: قبلها.

١٦ من أ وق.

١٧ أ، ق: منها أن ابن طاهر القرامطي ظهر.

١٨ ق: في.

١٩ في الأصل: اثنتي.

٢٠ أ، ق: الله.

١ ق- كثيرة.

٢ ق: طريقة.

٣ ق: يحب علي.

٤ من ق.

٥ أ+ فأهانه.

٦ أ: بايع الناس؛ ق: بايع الناس به.

٧ أ، ق: بعد.

٨ أ، ق: وهو غير بالغ.

٩ في الأصل: توفي والمبش من أ وق.

١٠ أ- وهو غير بالغ؛ ق: المقتدر وهو غير بالغ.

Anlatıldığına göre Hacer-i Esved alındığında kırk develik bir kervanla nakledilmiş, geri getirdiklerinde ise topal bir katır üzerinde getirilmiştir. Yine denildiğine göre bu sene Mekke'de ihram giymiş otuz bin hacı öldürülmüş ve haccedebilen tek bir kişi bile olmamıştır. Arafat vakfesine dahi kimse

5 çıkamamıştır. İslâm [tarihi boyunca] bu senenin dışında haccedilemeyen bir başka sene yoktur.

Rivayete göre [Karmatîler] Hacer-i Esved'i alınca denize atmışlar, denize batmamış, ateşe atmışlar ısınmamış, sıcaklığı sabit kalmıştır.

[Cafer dönemindeki] daha önce benzeri görülmemiş olaylar arasında ayrıca kadınların memleket idaresinden sorumlu tutulmaları vb. hususlar da yer alır. Anlatıldığına göre Cafer lehviyata daldığından insanlar onun aleyhinde ittifak kurmuşlar ve onu emîrlikten azlederek yerine Abdullah b. el-Mu'tez'i getirmişler, ona bey'at etmişlerdir. Sonrasında el-Muktedir ile Abdullah arasında savaş çıkmış, el-Muktedir gâlip gelerek Abdullah'ı öldürmüştür. Dolayısıyla Abdullah'ın emîrliği bir gün bir gece kadar bile sürmemiştir. el-Muktedir

10 vazifesine devam etmiş ancak kendisi de üç yüz on altı yılında öldürülmüştür. Emîrlik müddeti tam olarak yirmi dört yıl on bir aydır.

[19. Muhammed el-Kâhir-Billâh]

Ondan sonra Muhammed el-Kâhir-Billâh b. el-Mu'taz'ın emîrliği başlamıştır. Başa geçer geçmez kardeşinin oğlunu yakalayıp öldürtmüştür. el-Muktedir'in annesini de yakalayarak ondan kardeşinin malını istemiş, [malı vermesi için] onu işkence etmekle tehdit etmiş, dövmüştür. Bu esnada kadın "Ben Azîz Allah'ın Kitabı'na göre senin annen değil miyim?" demiş, mamafih onun bu sözünü dikkate almayıp envâi çeşit işkenceler yapmıştır.

20 Kadın işkence altında ölmüştür. Bundan başka da İslâm [tarihinde] bir benzeri duyulmamış kötülükler işlediğinden en sonunda onu emîrlikten azletmişler ve gözlerine mil çekmişlerdir. Anlatıldığına göre el-Kâhir-Billâh daha sonra fakir, muhtaç bir dilenci olarak sokaklarda dolaşmış, müslümanların sadakalarıyla geçinmeye çalışmıştır. Üzerine giydiği elbisenin kıymeti

25 bir dirheme dahi müsâvî değilmiş. Bu hikâyede çok büyük bir ibret vardır. Allah'ın kızgınlığından ve üzerimizdeki nimetinin zevalinden yine O'na sığınırız.

Üç yüz yirmi iki yılında azledilen el-Kâhir-Billâh'ın emîrlik süresi altı yıl altı aydır.

وحكي أنه^١ لما أخذ نقل بأربعين جملاً ولما أعادوه^٢ عاد على^٣ فرد بغل أعرج. وقيل إنه قُتل <في>^٤ تلك السنة في مكة ثلاثون ألف حجاج محرمون^٥ ولم يحجَّ أحد في تلك السنة ولا وقف بالجبل، ولم يبطل الحجَّ في الإسلام [٢٩] غير تلك السنة حكي أنه لما أخذ الحجر الأسود ورماه^٦ إلى البحر^٧ لم يغرق ورماه إلى^٨ النار لم يسخن بل يبقى بارداً كما كان. ٥

ومنها <أنه>^٩ وكلت النساء على تدبير المملكة وغير ذلك. وحكي أنه لما اشتغل باللهو اجتمع الناس عليه وخلعوا من الإمارة وبايعوا عبد الله بن المعتز، ثم وقع الحرب بين المقتدر وبين عبد الله، فغلب المقتدر عليه وقتله، ولم يتم له أمر غير يوم وليلة، واستمرَّ المقتدر على أمره مدة^{١٠} وقتل هو أيضاً في سنة ست عشرة وثلاثمائة، وإمارته أربع وعشرون سنة وأحد عشر شهراً كاملاً.^{١١} ١٥

وبعده إمارة أخيه محمد القاهر بالله بن المعتضد.

ولما ولي قبض^{١٢} ابن أخيه فقتله، وقبض^{١٣} أم المقتدر وطلب منها مال أخيه فهددها <بالعذاب>^{١٤} وضربها^{١٥} وهي تقول: «ألست أملك في كتاب الله العزيز^{١٦}؟» ولم يلتفت إلى كلامها وعذبها بألوان^{١٧} العذاب وماتت منه. ثم إنه لما^{١٨} ارتكب أموراً قبيحة لم يسمع مثلها في الإسلام اجتمع الناس وخلعوه من الإمارة، ونملوا عينيه.^{١٩} ١٥

حكي أنه بعد ذلك كان فقيراً محتاجاً سائلاً في الأسواق من صدقات المسلمين، وما عليه من الأثواب لا^{٢٠} يساوي درهماً. وفي هذه الحكاية أعظم عبرة، نعوذ بالله من سخط الله وزوال نعم الله.^{٢١}

وخلع^{٢٢} في سنة اثنتين وعشرين وثلاثمائة، ومدة إمارته^{٢٣} ست سنين وستة أشهر.

١	أ- أنه.	٩	من أوق.	١٧	أ، ق: بأنواع.
٢	أ، ق: أعاد.	١٠	أ: على حكمه؛ ق: في حكمه مدة.	١٨	أ- لما.
٣	أ- على.	١١	ق- كاملاً.	١٩	ق- ونملوا عينيه.
٤	من ق.	١٢	أ، ق: مسك.	٢٠	ق- لا.
٥	أ+ كلهم.	١٣	أ: ومسك؛ ق: ثم مسك.	٢١	أ: نعمه.
٦	أ: رماه.	١٤	من أوق.	٢٢	أ: وذلك.
٧	ق: رمى في البحر.	١٥	أ، ق- وضربها.	٢٣	ق- إمارته.
٨	أ- إلى.	١٦	أ: تعالى.		

[20. Ahmed er-Râzî-Billâh]

Daha sonra kardeşi Ahmed er-Râzî-Billâh b. el-Muktedir'in emîrliği başlar. Onun emîrliğinde emîrler ve sultanlar arasında huzursuzluk had safhaya ulaştı ve emîrlerden hiçbiri onun hükmünü kabul etmedi. Hep birden ona muhalefet ettiler. Her bir sultan da kendi bölgesinde müstakil yönetici oldu. Basra, Vâsıt ve Ahvaz'ın yönetimi Abdullah el-Berîdî'nin; Fâris İmâdüddevle b. Büveyh'in; Musul, Diyarbekir, Rebâa diyarı Hamdanoğullarının; Mısır diyarı ve Şam, İhşid [Muhammed] b. Tuğç'ın; Mağrib ve İfrikıya el-Mehdî'nin; Endülüs Ümeyyeoğullarının; Horasan Nasr b. Ahmed es-Sâmânî'nin; Yemame, Hicr, Bahreyn Ebû Tâahir el-Karmatî'nin; Taberistân ve Cürcân Deylem'in elindeydi. er-Râzî-Billâh'ın elinde Bağdat ve civarından başka bir yer kalmadı. Dolayısıyla emîrliği ve kudreti büyük hâlel gördü. Onun döneminde Frenkler Şam bölgesinin bazı sahillerini ele geçirdiler. Tarihçilerin bu duruma gösterdikleri sebep er-Râzî'nin re'y ve temyiz kabiliyetinin olmaması ve önüne gelen herkese tâbi olmasıdır.

er-Râzî üç yüz yirmi dokuz yılında öldü. Emîrliği altı yıl on ay sürdü.

[21. İbrâhim el-Müttekî-Lillâh]

Onun ardından kardeşi İbrâhim el-Müttekî-Lillâh b. el-Muktedir'in emîrliği gelir. [Onun döneminde] memleketin yöneticisi Hakem et-Türk-mânî idi. el-Müttekî'nin hükmü kâğıt üzerinde kalmaktaydı. Tüzün, Bağdat'ı istilâ etti. el-Müttekî kaçtı fakat Tüzün ona yetişip yakaladı ve gözlerine mil çektirdi ve emîrliği el-Müttekî'nin amcasının oğlu el-Müstekfî'ye üç yüz otuz üç yılında teslim etti. el-Müttekî'nin emîrliği dört yıl sürmüştür.

[22. Abdullah el-Müstekfî-Billâh]

Daha sonra amcasının oğlu Abdullah el-Müstekfî-Billâh b. el-Müktefî b. el-Mu'tazîd'in emîrliği gelir. Emîr olur olmaz Tüzün'e hil'at giydirip memleketin idaresini ona bıraktı. Onun döneminde Muizzüddevle [Ahmed] er-Râfîzî ve Büveyhîlerden kardeşi İmâdüddevle [gücüyle] ortaya çıkıp [Bağdat'a girdiler].

وبعده إمارة ابن أخيه أحمد الراضي بالله بن المقتدر.

وفي أيامه اضطرب الأمراء والملوك [٢٩٠] ولم يقبل حكمه^١ أحد^٢ من الأمراء وخالقوا له^٣ واستقل كل ملك في بلده،^٤ واستقر^٥ حكم البصرة وواسط والأهواز في يد عبد الله البريدي، وفارس في يد عماد الدولة بن بويه، والموصل^٦ وديار بكر وديار ربيعة في يد بني حمدان، و<ديار>^٧ مصر والشام في يد الإخشيد بن طغج، والمغرب وإفريقية في يد المهدي، والأندلس في يد بني أمية، وخراسان في يد نصر بن^٨ أحمد الساماني، واليمامة وهجر والبحرين في يد أبي طاهر القرمطي، وطبرستان وجرجان في يد الديلم،^٩ ولم يبق في يد الراضي بالله سوى بغداد وأطرافها، ونقضت الإمارة وقدرها، وفي أيامه، أخذ الإفرنج بعض ساحل الشام >وأقتن أهل التاريخ في سبب هذا وقالوا إن الراضي ليس له رأي وتميز وهو تابع لكل أحد.<^{١٠}

ومات الراضي^{١١} في سنة تسع وعشرين وثلاثمائة، وإمارته ست سنين وعشرة أشهر.

وبعده إمارة أخيه إبراهيم المتقي لله بن المقتدر.

ومدبر مملكته حكم التركماني وليس للمتقي إلا الاسم،^{١٢} ثم إن^{١٣} توزون^{١٤} استولى على^{١٥} بغداد، وهرب المتقي وظفر توزون^{١٦} عليه فمسكه، ثم نمل عينيه وسلّم الإمارة لابن عمّه المستكفي،^{١٧} وذلك في سنة ثلاث وثلاثين وثلاثمائة، وإمارته أربع سنين.

وبعده إمارة ابن عمّه عبد الله المستكفي بالله بن المكتفي بن المعتضد.

ولمّا تولى >الإمارة<^{١٨} أخلع على بوزون^{١٩} وفوّض إليه تدبير المملكة، وفي أيامه^{٢٠} ظهر معزّ الدولة الرافضي وهو أخو عماد الدولة من أولاد بويه،^{٢١}

١	ق- حكمه.	٩	أ- في يد الديلم؛ + دابهم؛ ق: ديلم.	١٦	في الأصل وق: بوزون؛ أ: يوزون.
٢	ق+ حكمه.	١٠	من أ وق.	١٧	أ: ق: لابن عم المتقي وهو
٣	أ، ق- وخالقوا له.	١١	أ، ق- الراضي.		المستكفي.
٤	أ: في ملكه.	١٢	أ، ق- وليس للمتقي إلا الاسم.	١٨	من أ وق.
٥	أ، ق: وتقرر.	١٣	أ، ق: وحكي أن.	١٩	أ: يوزن.
٦	ق- والموصل.	١٤	في الأصل، ق: بوزون؛ وفي أ:	٢٠	ق: وأيامه.
٧	من أ وق.		بوزون.	٢١	أ، ق+ وقتل يوزن.
٨	ق- نصر بن.	١٥	أ، ق+ بلاد.		

el-Müstekfî ona da hil'at giydirip saray dışı idareyi kendisine bıraktı. O da kendi adına para bastırıp hutbeyi kendi ismine okuttu. Çok geçmeden el-Müstekfî onu yok etmek için plan yaptı fakat Muizzüddeve durumu anladı ve el-Müstekfî'nin gözlerine mil çektirdi. Dârü'l-imâreyi yağmalayıp onu görevinden azletti. Bu hadise üç yüz otuz dört yılında gerçekleşti. el-Müstekfî'nin emîrlik müddeti bir yıl dört aydır.

[23. Ebü'l-Fazl el-Mutî'-Lillâh]

Ardından onun amcasının oğlu Ebü'l-Fazl el-Mutî'-Lillâh b. el-Muktedir'in emîrliği gelir. [Onun döneminde] memleketin yönetimi Muizzüddeve'nin elindeydi. O yirmi bir yıl boyunca hükmettikten sonra öldü. Ardından devletin yönetimi oğlu İzzüddeve Bahtiyâr'ın eline geçti. [Zira] el-Mutî'-Lillâh ona hil'at giydirdi.

Emîrliği döneminde Mısır hâkimi [Nûbe asıllı Ebü'l-Misk] Kâfûr el-İhsîdî yirmi iki yıllık bir iktidardan sonra öldü. Mısır'ı Mehdîlerden Cevher Abdülmuiz-Lidînillâh ele geçirdi. O, Mısır'ın çevre beldelerini de ele geçirdikten sonra Kahire'yi askerlerin yerleşimi için uygun hale getirdi. Onun Mısır'a girdiği tarih üç yüz altmış iki senesidir.

el-Mutî'-Lillâh kendi kararıyla görevden el çekip emîrliği oğlu Abdülkerim'e gönül rızasıyla üç yüz altmış dört yılında teslim etti. Toplamda yirmi dokuz yıl görev yapmıştır.

[24. Abdülkerim et-Tâi'-Lillâh]

Böylece Abdülkerim et-Tâi'-Lillâh b. el-Mutî'-Lillâh'ın emîrliği başladı. Emîrliğe gelir gelmez Bahtiyâr'ın amcasının oğlu yani Adududdeve b. Rüknuddeve b. Büveyh'e hil'at giydirip onu saray dışının idarecisi yaptı. Zira Adududdeve faziletli, kıymetli, azametli, cömert, cesur ve kahraman bir hükümdar idi. Onun üstün zekâsını gösteren enteresan haberleri, dikkat çekici nükteleri vardır. Ölüm döşeginde iken şu âyeti okumuştur: “*Malım bana fayda vermedi; saltanatım da yok olup gitti.*”¹

1 Hâkka, 69/28-29

وأخلع المستكفي عليه وفوض إليه ما وراء بابه،^١ وضرب السكة باسمه والخطبة كذلك،^٢ [٣٠] ثم إن المستكفي قد دبّر على هلاكه^٣ فعرفه معز الدولة،^٤ ونمل عيني المستكفي ونهب دار الإمارة^٥ وخلعه^٦ من الإمارة، وذلك في سنة أربع وثلاثين وثلاثمائة، ومدة إمارته سنة واحدة وأربعة أشهر.

وبعد إمارته ابن عمّه أبي الفضل^٧ المطيع لله^٨ بن المقتدر.

ومدبر مملكته معز الدولة، ومات^٩ هو بعد ما حكم واحدًا وعشرين سنة،^{١٠} ثم قام^{١١} بتدبير الملك^{١٢} ولده^{١٣} عز الدولة بختيار،^{١٤} وخلع^{١٥} المطيع عليه، وفي أيامه توفي كافور الإخشيدي^{١٦} صاحب مصر بعد حكمه اثنتين وعشرين سنة، واستولى على مصر جوهر عبد المعز لدين الله من المهديين وفتح بلاد مصر، ثم شرع جوهر المزبور ببناء القاهرة لإسكان الجند فيها، ثم دخل المعز بمصر في سنة اثنتين وستين وثلاثمائة، ثم خلع المطيع نفسه من الإمارة وسلمها لولده عبد الكريم^{١٧} طائعًا وذلك في سنة أربع وستين وثلاثمائة،^{١٨} وإمارته تسع وعشرون سنة.^{١٩}

وبعد إمارته ابنه عبد الكريم الطائع لله^{٢٠} بن المطيع لله.

ولما تولى <الإمارة>^{٢١} خلع^{٢٢} على ابن عمّ^{٢٣} بختيار أعني به عضد الدولة بن ركن الدولة بن بويه وولاه ما وراء بابه، وإن عضد الدولة ملك فاضل جليل عظيم كريم شجاع بطل،^{٢٤} وله في الذكاء أخبار عجيبة ونكات غريبة،^{٢٥} ولما احتضر جعل يقول: «مَا أَعْنَى عَنِّي مَالِيَّةٌ، هَلْكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ» (الحاقة، ٢٨-٢٩) وإنه بنى المشهد لعلي بن أبي طالب، ولما مات دفن فيه.

١	أ، ق: وفوض إليه التدبير؛ ثم إن معز الدولة تعظم على المستكفي.	٩	أ، ق: ثم مات.	١٨	ق - ثلاثمائة.
٢	أ، ق: ويخطب باسمه.	١٠	أ، ق - هو بعد ما حكم واحدًا وعشرين سنة.	١٩	ق - سنة.
٣	أ، ق: دبّر هلاك المعز.	١١	أ: فقام؛ ق: وقام.	٢٠	أ - الله.
٤	أ، ق: فعرّف المعز تدبيره ونهب دار الإمارة.	١٢	أ، ق: المملكة.	٢١	من أ وق.
٥	أ، ق - ونهب دار الإمارة.	١٣	ق: ابنه.	٢٢	في الأصل: أخلع.
٦	أ - الأزال.	١٤	أ+ وق: بن معز الدولة.	٢٣	ق: عمّه.
٧	ق - أبي الفضل.	١٥	في الأصل: وأخلع.	٢٤	ق - بطل.
٨	في الأصل: بالله والمثبت من أ وق.	١٦	في الأصل: الإخشندي.	٢٥	أ، ق - بطل، وله في الذكاء أخبار عجيبة ونكات غريبة؛ + حكى أنه.
		١٧	ق: عبد المطيع الكريم.		

Adudüddevle'den sonra devletin yönetimini oğlu Bahâüddevle üstlendi. et-Tâi'-Lillâh ona da hil'at giydirdi ve babasının yetki alanına giren tüm işlere onu atadı. et-Tâi'-Lillâh daha sonra Acemden Ebü'l-Hasen el-İsfahânî er-Râfizî ile Îsâ b. Mervân en-Nasranî'yi vezir edindi. Bu ikisi şeriatı tahfif edip canlarının istediğini yapmaya meyletiler. Bunun üzerine Bahâüde devle insanlardan aldığı destekle [onların üzerine] yürüdü. et-Tâi'-Lillâh'ı yakalayıp kulağını kesti ve onun kendi kendisini azlettiğini şahitlerle tespit ettirdi. Bu hadise üç yüz seksen bir yılında oldu. et-Tâi'-Lillâh'ın emîrliği on sekiz sene sürdü.

[25. Ahmed el-Kâdir-Billâh]

Ardından amcasının oğlu Ahmed el-Kâdir-Billâh b. İshak b. el-Muktedir'in emîrliği başlar. Onun babası emîr değildi ve Bahâüddevle zamanında öldü. Devleti Sultânüddevle Ebû Şücâ ele geçirdi. Ama o da [çok geçmeden] vefat etti. Devleti Bahâüddevle'nin oğlu Celâlüddevle ele geçirdi. Onun döneminde Rafizîlerin sayısı iyice arttı.

Anlatıldığına göre Sultan Mahmud Sebüktegin Hind diyarında müstakil bir sultan idi. Hükmü Mâverâünnehir'de cârî idi. Bağdat'a gelip el-Kâdir-Billâh'a yardım etti ve muhâlifleri kılıç zoruyla berteraf edip Râî fizîleri, zındıkları ve Mu'tezile mensuplarından birçok kişiyi astı. Lakabı Seyfüddevle idi. el-Kâdir-Billâh ona Yemînüddevle lakabını verdi. O, Hind diyarında ismi Hevze olan ve Hindûların cinlerin inşa ve imar ettiklerini öne sürdükleri bir şehri fethetmiştir. Bu şehirde on bin tane azametli saray vardı. Sultan Mahmud Hind diyarında birçok beldeyi fethetmiş, Sicistanı ele geçirmiş Sûmenât olarak bilinen putu kırmıştır. *Tarih*'de zikredildiğine göre Hindûlar nezdinde bu put dirilme, öldürme, dilediğini yapma, dilediği hükmü verme kabiliyetini hâizdi. Tüm hastalıkları iyi ederdi. İdz dialarınca ruhlar bedenlerinden ayrılınca onun yanında bir araya gelirdi. Ruh göçüne olan itikadlarına göre bu put bu ruhlardan dilediğini diriltirdi. İtikadları böyle olduğu için çok uzak diyarlardan uçsuz bucaksız beldelerden gelip burada haccederlerdi. Puta kıymeti yüksek mallar hediye ederlerdi.

وقام بتدبير الملك^١ بعده ابنه بهاء الدولة بن عضد الدولة^٢ [٣٣٠] فخلع^٣ عليه الطائع لله^٤ وقلده ما كان بيد أبيه^٥، ثم إن الطائع استوزر من العجم أبا الحسين الأصبهاني^٦ الرافضي وعيسى بن مروان النصراني فاستخف بالشرعية ومالاً ما أراد، فتقدم بهاء الدولة بمعاونة^٧ الناس^٨ ومسك الطائع وقطع أذنه^٩ ثم أشهد عليه بخلع نفسه من الإمارة^{١٠} وذلك في سنة إحدى وثمانين وثلاثمائة، وإمارته ثماني عشرة سنة.

وبعده <إمارة ابن عمه>^{١١} أحمد القادر بالله بن إسحاق بن المقتدر.

ولم يكن أبوه أميراً، ومات في أيامه بهاء الدولة، واستولى على الملك^{١٢} سلطان الدولة أبو شجاع^{١٣} ثم توفي هو أيضاً^{١٤} واستولى على الملك جلال الدولة بن بهاء الدولة، <وفي أيامه كثرت الروافض>^{١٥}

١٠ وحكي أن السلطان محمود سبكتكين كان سلطاناً في الهند مستقلاً <وحكمه جارٍ في ما وراء النهر>^{١٦} قد جاء إلى بغداد وعاون القادر بالله وسلط السيف على المخالفين وصلب^{١٧} من الروافض والزنادقة والمعتزلة ناساً كثيراً، وكان^{١٨} لقبه سيف الدولة، ثم لقبه القادر بالله بيمين الدولة^{١٩} وهو فتح من الهند مدينة^{٢٠} تسمى بهوذة التي زعم^{٢١} الهنود أن الجنَّ عمَّرتها، وهي مشتملة على عشرة آلاف قصر شواهي، وأن السلطان محمود فتح من الهند بلدًا^{٢٢} كثيراً وملك سجستان، وأنه كسر الصنم المعروف^{٢٣} بسُومَنات^{٢٤}، وذكر في التاريخ أن هذا الصنم عند الهنود يحيي ويميت ويفعل ما يشاء ويحكم ما يريد، وأنه إبراء عن جميع العلل، ويزعمون أن الأرواح إذا فارقت الأجسام [٣١] اجتمعت لديه على مذهب التناسخ فينشئها^{٢٥} فيمن يشاء، وكانوا على هذا الاعتقاد يحجَّون من كل صقع بعيد ويأتونه من كل فج عميق، ويتحفونه بكل مال نفيس،

١ أ: المملكة.	١٠ أ، ق- ثم أشهد عليه بخلع نفسه من الإمارة.	١٧ أ- وصلب؛ ق: يصلب.
٢ أ، ق- بن عضد الدولة.	١١ من ق	١٨ ق- كان.
٣ في الأصل: فأخلع.	١٢ ق: البلاد.	١٩ أ، ق: بأمين الدولة.
٤ أ، ق: فأخلع عليه الطائع.	١٣ ق- أبو شجاع.	٢٠ أ- مدينة.
٥ أ، ق- وقلده ما كان بيد أبيه.	١٤ أ- واستولى على الملك سلطان الدولة أبو شجاع، ثم توفي هو أيضاً.	٢١ أ، ق: تزعم.
٦ أ، ق: الأصبهاني.	١٥ من أ وق.	٢٢ ق: بلاد.
٧ أ: مقاومة؛ ق: وعاون.	١٦ من أ وق.	٢٣ أ- المعروف.
٨ ق+ به.		٢٤ ق: بومَنات.
٩ أ، ق+ وعزله من الإمارة.		٢٥ أ: فينشأ؛ ق: فينشئها.

Hind ve Sind diyarının tüm zenginliği adeta bu putun etrafında toplanmıştı. Öyle ki, puta ait vakıflar on bin meşhur köye vasil olmuş, hazinesi her türden mal ile dolmuştu. Putun hizmetini bin adam görüyor, üç yüz kişi hac amacıyla gelenlerin saçlarını tıraş ediyor, beş yüz kadın kapısında dans edip şarkı söylüyordu. Müslümanlar[ın diyarı ile] bu putun bulunduğu kale arasında bir aylık yürüme mesafesi vardı. Fakat bu kale suyunun kıtlığı, yollarının zorlu olması ve kum fırtınaları ile bilinmekteydi. Sultan Mahmud otuz bin seçkin ve cesur süvari ile birlikte kaleye doğru yola çıktı. Kaleye vardıklarında savunmasının son derece güçlü olduğunu anladılar. [Buna rağmen] üç gün içerisinde fethedip puthaneye girdiler. Putun etrafında altın ve [bilimum] mücevherat buldular. Büyük putun kulağında otuz adet halka takılıydı. Sultan bunun böyle olmasının sebebini sordu. Şöyle cevap verdiler: “Her bir halka bin yıllık ibadete denk gelir.” Müslümanlar orada ne var ne yoksa yaktılar. Olup biteni anlatmak uzun sürer. [Bu sebeple bu anlatılanlarla iktifa edelim.]

el-Kâdir-Billâh dört yüz yirmi iki yılında vefat etti. Emîrliği kırk bir yıl sürdü.

[26. Abdullah el-Kâim-Biemrillâh]

Onun ardından oğlu Abdullah el-Kâim-Biemrillâh b. el-Kâdir-Billâh'ın emîrliği gelir. Onun döneminde Büveyhîlerin [hilâfet merkezi üzerindeki] etkisi ortadan kalktı. Memleket Arslan el-Besâsîrî'nin nüfuzu altına girdi. O Bağdat'ta irad edilen hutbelerde Abbâsî halifelerinin isminin okunması uygulamasını sona erdirip onun yerine Mehdiyye'den el-Müstansır'ın ismini -on bir gün hariç- yılın tüm günlerinde zikrettirdi.

el-Kâim-Biemrillâh'ın otoritesi iyice zayıflayınca Sultan Tuğrul b. Mikâil b. Selçuk et-Türkmânî'ye [onu Bağdat'a davet eden] bir mektup gönderdi. Tuğrul o vakit Horasan ve civarının hâkimi idi. Tuğrul ordusuyla beraber gelerek el-Kâim-Biemrillâh'a yardım etti ve el-Besâsîrî'yi öldürdü. Hutbe yeniden el-Kâim-Biemrillâh adına okunmaya başlandı. Bu hadise Selçukluların [müstakil bir güç olarak] ortaya çıkışlarının başlangıcıdır.

ولم يبقَ في بلاد الهند والسند ملك ولا سوقة إلا وقد تقرب إلى هذا الصنم حتى بلغت أوقافه عشرة آلاف قرية مشهورة، وامتلات خزائنه من أصناف الأموال، وفي خدمته ألف رجل يخدمونه وثلاثمائة رجل يحلقون رؤوس حجاجه وخمسمائة امرأة يغتوّن ويرقصون عند بابه، وكان بين المسلمين وبين القلعة التي فيها الصنم مسيرة شهر لكنها موصوفة بقلّة الماء وصعوبة المسالك واستيلاء الهيل^١ فسار إليه السلطان محمود في ثلاثين ألف فارس شجاع مختار،^٢ فلما وصلوا^٣ إلى القلعة وجدوها حصناً منيعاً، وفتحوها في ثلاثة أيام، ودخلوا بيت الصنم ووجدوا حوله^٤ من الأصنام المذهب والمجوهر عدة كثيرة، ووجدوا في أذن الصنم الكبير ثلاثين حلقة، فسأل السلطان عن سبب ذلك، وقالوا: «كل حلقة عبادة ألف سنة.» فأحرق المسلمون كلهم فإن شرح ذلك يطول.

وتوفي القادر بالله في سنة اثنتين وعشرين وأربعمائة، وإمارته إحدى وأربعون سنة.

وبعده إمارة ابنه عبد الله القائم بأمر الله بن القادر بالله^٦.

وفي أيامه انقطع أولاد بويه، واستولى على البلاد أرسلان البساسيري^٧ [٣١٠] وقطع الخطبة من الخلفاء العباسية،^٨ وذكر في الخطبة^٩ اسم المستنصر من المهديين في بغداد^{١٠} سنة كاملة إلا أحد عشر يوماً.^{١١}

ولما ضعف أمر القائم بأمر الله كتب إلى الملك طغرل بن ميكائيل بن سلجوق التركماني وهو يومئذ حاكم في الخراسان وأطرافه، وجاء طغرل بعسكره وعاون القائم بأمر الله وقتل البساسيري،^{١٢} وعادت^{١٣} الخطبة على اسم القائم بأمر الله، وهذا ابتداء ظهور السلجوقية.

١ ق: الرمل.	٨ أ، ق: من الأمراء العباسيين.
٢ ق- مختار.	٩ أ، ق- في الخطبة.
٣ ق: وصل السلطان.	١٠ أ، ق: في العراق.
٤ ق: وجد.	١١ أ، ق- إلا إحدى عشر يوماً.
٥ أ: حرسه.	١٢ في الأصل وأ: الباشاشيري؛ ق: الباشاشوي.
٦ أ- بن القادر بالله.	١٣ أ، ق: وأعاد.
٧ في الأصل وأ: الباشاشيري؛ ق: الباشاشوي.	

el-Kâim-Biemrillâh döneminde kâfirler müslüman beldelerine hücum ettiler. Bu esnada Sultan Alparslan b. Tuğrul el-Selçukî Hemedân'da dört bin kişilik bir süvari birliği ile birlikte idi. Ordusu ise Horasan'da idi. [Toplaya-
bildiği] on bin kişilik bir asker topluluğu ile küffârın üzerine yürüdü. Onlar
5 üzerine gâlip gelen sultan taşıdıkları haçı ellerinden aldı. Sonra [geri kalan] askeriyle bir araya geldi ve toplamda yirmi bin süvariye ulaştılar. Rum Kay-
zeri ise -ki o aynı zamanda Kostantiniye imparatoruydu- iki yüz bin süvari ile birlikteydi. Müslümanlar kâfirlerin sayısının çokluğunu buna mukabil kendi sayılarının azlığını fark edince sulh teklif ettiler. Rum hükümdarı
10 bunu kabul etmedi ve üzerlerine hücum etti. Bunun üzerine müslümanlar müşavere etmek amacıyla toplandılar. Sultan toplantıda şöyle konuştu: “Ben Allah yolunda sabrı kuşandım. Eğer buradan sağ salim çıkabilirsem -ki bu benim Rabbimden beklentimdir- yolumuza devam ederiz. Aksi bir durum ortaya çıkarsa oğlum Melikşah’a itaat etmeniz ve onu benim yerime başınıza geçirmeniz üzere hepinizden şahitlik alıyor ve onu veliahdım olarak tayin ediyorum.” Herkes baş üstüne diyerek itaat arz etti. Ardından sultan Allah’a dua etti, yakardı, gözyaşı akıttı. Askerler de ağladılar. Daha sonra hristiyanların imparatoru onların bulunduğu yere geldi. İki ordu adına “er-Remde” [ed-Dehre] denilen yerde dört yüz altmış üç yılında karşılaştılar. Sultan yayını attı,
20 silah kuşandı, topuzunu eline aldı, atının kuyruğunu kendi eli ile bağlayıp süvar bindi. Askerleri de aynısını yaptılar. Bir nara attı. Askerler de hep birden nara attılar ve Bizanslıların üzerine hücum ettiler. Bir saat boyunca savaştılar. Akabinde netice ortaya çıkmaya başladı ve kâfirler hezimete uğradılar. Ardından Alparslan mekânına geri döndü. Esirler huzuruna getirildi.
25 Aralarında Bizans imparatoru da vardı. O da sultanın huzuruna çıkartılınca Alparslan onu tokatladı ve “Senden sulh talep etmemiş miydik? Ne diye bu talebi geri çevirdin?” diye sordu. İmparator “Ey sultan! [Çok sayıda] asker topladım ve çokluğuma güvendim. Ancak zafer senin oldu. Dilediğini yap, beni azarlamayı bırak!” dedi. Sultan bir milyon dinar karşılığında onu serbest bıraktı. Bu zaferin İslâm [tarihinde] bir benzeri daha yoktu.

Bilesin ki, el-Kâim-Biemrillâh gündüz oruç tutar, çokça namaz kılar, ipek giymez, yalnızca seccadesinde uyur, kendi ve ailesinin azığına yetecek miktarın dışında mal biriktirmez, cima şehveti harekete geçmesin diye et yemez, kendisine eliyle ve diliyle eza veren herkesi affederdi. Dört yüz altmış
35 yedi yılında vefat etti. Emîrliği kırk dört yıl sekiz ay sürmüştür.

وفي أيامه^١ هجم الكفار على بلاد المسلمين، وكان السلطان ألب أرسلان بن طغريل السلجوقي في همدان ومعه أربعة آلاف فارس وعساكره في خراسان وسار قاصد الكفار بعشرة آلاف رجال،^٢ فنصر السلطان عليهم وأخذ الصليب منهم، ثم تم العساكر وصار عسكره عشرين ألفاً فارساً، وأما ملك الروم وهو ملك القسطنطينية فإنه كان معه مائتا ألف فارس، فلما علم المسلمون بكثرة الروم وقلة المسلمين قصدوا الصلح^٣ فلم يقبل ملك الروم^٤ وهجم عليهم، ثم بعد ذلك اجتمع المسلمون على المشاورة فقال السلطان: «أنا صابر في الله^٥ فإن سلمت فذاك ظني في الله، وإن يكن الأخرى، فأنا أعهد عليكم وأشهد الله عليكم أن تطيعوا لولدي الملك^٦ شاه وتقيموا مقامي»، فأجابوا بالسمع والطاعة، ثم دعا الله تعالى^٧ وتضرع وبكى وبكوا، ثم بعد ذلك وصل ملك النصارى فالتقيا في موضع يقال له الرمدة^٨ في سنة ثلاث وستين وأربعمائة، [٣٢] فرمى السلطان القوس^٩ ولبس السلاح وأخذ الدبوس وعقد ذنب فرسه بيده وركبه، ففعل عسكره مثله^{١٠} وصاح وصاحوا جميعاً وحملوا على الروم واقتتلوا ساعة وانجلت^{١١} الحال^{١٢} وانهزم الكفار،^{١٣} ثم عاد السلطان ألب أرسلان إلى^{١٤} موضعه وعرض عليه الأسراء، ومن جملتهم ملك الروم فأحضره السلطان بين يديه فضربه بيده وقال: «ألم تُرد منك الصلح، فأى شيء حملك على البغي؟» فقال^{١٥} ملك الروم: «قد جمعت، أيها السلطان! واستكثرت وكان النصر لك فافعل ما تريد ودعني من التوبيخ.» ثم أخذ منه السلطان ألف ألف دينار^{١٦} وأطلقه، وهذا الفتح في الاسلام لا نظير له.

واعلم أن القائم بأمر الله صائم الدهر كثير القيام،^{١٧} ولا يلبس الحرير^{١٨} ولا ينام إلا على سجاده،^{١٩} ولا يمسك من المال^{٢٠} سوى قوته^{٢١} وقوت عياله، ولا يأكل اللحم لثلاث^{٢٢} يتحرك عليه شهوة الجماع ويعفو عن كل من أذاه بيده ولسانه، وتوفي في سنة سبع وستين وأربعمائة، وإمارته أربع وأربعون سنة وثمانية أشهر.

١٧ في الأصل وق: ألف ألف دينار.

١٨ في الأصل وق: كثير الصيام، والمثبت من أ.

١٩ - أ ولا يلبس الحرير.

٢٠ + أ ولا يلبس الحرير.

٢١ - أ من المال.

٢٢ ق: قوت يومه.

٢٣ ق: كيلا.

٩ ق: الدهرة.

١٠ أ: فركب السلطان الفرس.

١١ ق: كذلك.

١٢ ق: وانحلت.

١٣ أ، ق + في الحال.

١٤ + أ بعناية الملك المتعال.

١٥ ق: في.

١٦ ق: فقام.

١ أ، ق: أيام القائم.

٢ ق: فارس.

٣ ق: بصلح.

٤ أ، ق: ملك النصارى الصلح.

٥ - أ السلطان.

٦ ق: بالله.

٧ أ، ق: ملك.

٨ من أ وق.

[27. Abdullah el-Muktedî-Billâh]

Onun ardından amcasının oğlu Abdullah el-Muktedî-Billâh b. Ahmed el-Kâim-Biemrillâh'ın emîrliği gelir. Sâlih, takvâ sahibi ve temiz ahlâklı idi. Onun döneminde Bağdat mamur oldu. Yine onun döneminde devleti Harzemşah Muhammed b. Melikşah b. Alparslan b. Tuğrul yönetmekteydi. Halifenin üzerinde mutlak söz sahibi olan oydu.

Anlatıldığına göre Harzemşah bir gün halifeye bir adam göndererek şöyle söylemişti: “Bağdat’ı terk et ve dilediğin herhangi bir mekâna git. Aksi takdirde seni öldüreceğiz.” el-Muktedî-Billâh cevaben “On gün sabret, sonrasında Allah’ın izniyle Bağdad’dan ayrılacağız” dedi. Sultan Harzemşah onuncu günde öldü.

el-Muktedî-Billâh dört yüz kırk sekiz yılında vefat etti. Emîrlik süresi on dokuz yıl bir aydır.

[28. el-Müstazhir-Billâh]

Ardından oğlu el-Müstazhir-Billâh b. el-Muktedî[-Billâh]’ın emîrliği gelir. Cömertti. Ulemâyı ve sâlih kişileri severdi. Kur’ân hafızıydı. Zulmü hoş görmezdi. Onun döneminde devletin yönetimi Sultan Sencer b. Melikşâh’ın elinde idi. el-Müstazhir-Billâh beş yüz on iki yılında öldü. Emîrliği yirmi dört yıldır.

[29. el-Müsterşid-Billâh b. el-Müstazhir-Billâh]

Onun ardından oğlu el-Müsterşid-Billâh b. el-Müstazhir-Billâh’ın emîrliği gelir. Onun döneminde de devletin yönetimi Sultan Sencer’in elindeydi. Anlatıldığına göre bir gün kendisine bir elçi geldi. Birlikte otururlarken [elçinin adamları] ona saldırıp öldürdüler. Sultan Sencer’in muvafakatiyle gerçekleşen bu hadise beş yüz yirmi dokuz yılındadır. Emîrliği on yedi yıl sürmüştür.

وبعده إمارة ابن عمّه عبد الله المقتدي بالله بن أحمد القائم بأمر الله.

وهو رجل صالح تقي نقي، وفي أيامه عمّرت بغداد، وفي أيامه دبّر الملك^١ خوارزم شاه محمد بن ملكشاه بن ألب أرسلان بن طغريل^٢ [٣٣٢] وهو غالب على الخليفة.^٣

٥ حكى أن السلطان خوارزم أرسل رجلاً يقول للخليفة: «أخرج من بغداد إلى أي مكان تريد وإلا نقتلك»، وقال المقتدي بالله: «اصبر عليّ عشرة أيام^٤ نخرج إن شاء الله <تعالى>»^٥، فمات السلطان خوارزم في اليوم العاشر.

وتوفي في سنة سبع وثمانين وأربعمائة، ومدة إمارته^٦ تسع عشرة سنة وشهر.

وبعده إمارة ابنه المستظهر بالله بن المقتدي.

١٠ وهو رجل سخي محب للعلماء والصلحاء، حافظ للقرآن، منكر للظلم، وفي أيامه دبّر الملك السلطان سنجر بن ملكشاه، ومات سنة اثنتي عشرة وخمسمائة^٧، وإمارته أربعة وعشرون سنة.^٨

وبعده إمارة ابنه المسترشد بالله بن المستظهر بالله.

والمدير في أيامه^٩ السلطان سنجر، وحكى أنه ورد إليه رسل^{١٠} فجلسوا عنده ثم هجموا عليه وقتلوه، وذلك باتفاق السلطان سنجر^{١١}، وذلك في سنة تسع وعشرين وخمسمائة وإمارته سبع عشرة سنة.

١ أ، ق: وهو إليه ومدير مملكته.
٢ أ، ق: بن طغريل.
٣ أ، ق: على المقتدي.
٤ أ، ق: السلطان.
٥ أ، ق: للمقتدي.
٦ أ، ق: بالله.
٧ ق: أيام.
٨ من أ وق.
٩ أ، ق: وإمارته.
١٠ ق: مات المقتدر في سنة سبع وثمانين وأربعمائة.
١١ أ- وإمارته أربعة وعشرون سنة.
١٢ أ، ق: ومدير مملكته.
١٣ أ، ق: بعث رسلاً إلى المسترشد.
١٤ أ، ق: وذلك باتفاق السلطان سنجر.

[30. Ebû Cafer er-Râşid-Billâh]

Ardından oğlu Ebû Cafer er-Râşid-Billâh b. el-Müsterşid'in emîrliği başlar. O fâsık biriydi. Çok kötü bir yaşam sürdü. Bir müslümandan sâdır olması mümkün olmayacak fiiller işledi. Döneminde memleketin idaresi Sultan Mesud b. Harzemşah b. Melikşâh'ın elindeydi. Halife ile sultan arasında ihtilâf vâki oldu. Bunun üzerine Sultan Mesud Bağdat'a yöneldi ve şehre girerek Darül-hilâfet'i yağmaladı. Kâdılar ve ulemâyı toplayarak halifenin durumunu onlara sordu. Hep bir ağızdan onun zâlim olduğunu söyleyip hal' edilmesinin gerekliliğine fetva verdiler. Ardından Sultan, er-Râşid-Billâh'ı huzuruna çağırttı. Mamafih o Musul'a, Sultan Zengi b. Aksungur'un yanına kaçtı. Sultan Mesud, Zengi'den onu göndermesini isteyince bu sefer Fars diyarına kaçtı ve İsfahan'a ulaştı. Sultana bağlı bir birlik onun peşine düştü ve orada onu öldürdüler. Bu hadise beş yüz otuz iki yılında oldu. Ebû Cafer'in emîrliği üç yıl sürdü.

[31. Muhammed el-Muktefi-Billâh b. el-Müstazhir]

Ondan sonra amcası Muhammed el-Muktefi-Billâh b. el-Müstazhir'in emîrliği gelir. Cömert biriydi, vakarlı, sâlih, müslüman bir idareciydi. Tuttuğu yol makbuldü. Güzel görünümlü, güzel sesliydi. Güzel ahlâklıydı. el-Muktefi olarak lakablanmasının sebebi emîrliğinden önce Hz. Peygamber'i (s.a.) rüyasında görmesi ve Efendimizin ona "Hilâfet sana kalacak, öyle olduğunda bana uy [*fe'ktafi bî*]" emrini vermesiydi.

Anlatıldığına göre onun döneminde Sultan Mesud beş yüz kırk yedi yılında ölmüştür. Yine Sultan Zengî b. Aksungur da öldürülmüş ve dünya adeta sadece ona kalmıştır. Daha sonra el-Muktefi, Zengî'nin oğlu Nuredin eş-Şehîd'e babasının yerine geçmek üzere hil'at göndermiştir.

el-Muktefi beş yüz elli beş yılında vefat etti. Emîrliği yirmi üç yıl sürdü. Allah hem ona hem de müslümanlara rahmet eylesin!

وبعده إمارة ابنه [أبو] جعفر الراشد بالله بن المسترشد.

وهو رجل فاسق صدرت منه سيرة قبيحة وأفعال لا تجوز من مسلم،^١ ودبر الملك في أيامه السلطان مسعود بن <خوارزم شاه بن>^٢ ملكشاه، فوقع بينه وبين الخليفة^٣ ما وقع، وتوجه السلطان مسعود إلى بغداد فنهب دار الخلافة^٤ وأحضر القضاة والعلماء فسأل عنهم عن حال الخليفة،^٥ فأجابوا بظلمه^٦ فأفتوا بخلعه، ثم طلب السلطان الراشد [٣٣] إلى المجلس فهرب الراشد إلى الموصل^٧ إلى عند السلطان زنكي بن آق سنقر،^٨ فطلبه السلطان مسعود منه فهرب الراشد منه^٩ إلى فارس ودخل^{١٠} أصفهان، فتبعه^{١١} جماعة من السلطان فقتلوه <هناك>،^{١٢} وذلك في سنة اثنتين وثلاثين وخمسمائة، وإمارته ثلاث سنين.

وبعده إمارة عمّه محمد المقتفي بالله بن المستظهر. ١٠

وكان كريماً^{١٣} وقوراً صالحاً مسلماً طريقتة مرضية، حسن الصورة <والصوت>،^{١٤} جميل السيرة، وسبب لقبه هذا^{١٥} أنه رأى النبي صلى الله عليه وسلم في المنام قبل إمارته وهو صلى الله عليه وسلم يقول له: «إنه سيصل إليك هذا الأمر فاقتف بي.»

وحكي أنه مات في أيامه السلطان مسعود سنة سبع وأربعين وخمسمائة،^{١٦} وقتل أيضاً السلطان زنكي بن آق سنقر وصفت الدنيا له،^{١٧} ثم خلع^{١٨} المقتفي <على>^{١٩} ابن الزنكي^{٢٠} وهو نور الدين الشهيد على موقع أبيه.^{٢١} ١٥

وتوفي <المقتفي>^{٢٢} في سنة خمس وخمسين وخمسمائة، وكانت إمارته ثلاثاً وعشرين سنة رحمة الله عليه وعلى المسلمين.^{٢٣}

١	أ: من ملك؛ ق: من المسلم.	٩	ق- منه.	١٧	أ: ق: للمقتي.
٢	من أ وق.	١٠	ق+ في.	١٨	في جميع النسخ: أخلع.
٣	أ: ق: بين الراشد.	١١	في جميع النسخ: فتبعوا عليه.	١٩	من أ وق.
٤	أ: ق: الخليفة.	١٢	من أ وق.	٢٠	ق+ بن آق سنقر.
٥	أ: ق: الراشد.	١٣	ق- كريماً.	٢١	أ: ق: على إمارة ديار بكر.
٦	أ: ق: أنه ظالم.	١٤	من ق.	٢٢	من أ وق.
٧	ق- إلى الموصل.	١٥	أ: ق: بهذا.	٢٣	أ: ق- رحمة الله عليه وعلى المسلمين.
٨	ق+ في الموصل.	١٦	ق- وخمسمائة.		

[32. Yûsuf el-Müstencid-Billâh]

Ardından oğlu Yûsuf el-Müstencid-Billâh b. Muhammed el-Muktefi'nin emîrliği gelir. Babasının veliaht tayini sebebiyle kendisine bey'at edildi. İbn Hallikân'a göre "Burada latif bir nükte vardır. O da şudur: el-Müstencid babası henüz hayatta iken gördüğü bir rüyasında gökten bir melek inerek onun avucunun içine dört tane hı (ح) harfi yazar. Bunun üzere rüya tabircisine başvuran el-Müstencid, gördüklerini anlatınca tabirci 'Sen hilâfete beş yüz elli beş yılında geleceksin' demiştir."¹ Gerçekten de böyle olmuştur. Sâlih, akıllı biriydi. Haksız vergileri kaldırmış, zâlimlerin zulmünü izale etmiş ve zâlimleri öldürmüştü. Onun döneminde Şam, Halep ve civarında Nureddin eş-Şehîd hükmediyordu. Anlatıldığında göre Nureddin'in hükmü Musul'a kadar ulaşmıştı. el-Müstencid beş yüz altmış altı yılında vefat etti. Emîrliği on bir yıl sürmüştür.

[33. Hasan el-Müstazî-Binûrillâh]

Onun ardından oğlu Hasan el-Müstazî-Binûrillâh b. el-Müstencid'in emîrliği başlar. Son derece cömert, hayrı bol, ilmi ve ulemâyı tazim eden biriydi. Mehdiyye imamlarının hükmü onun döneminde sonra erdi ve nesillerinin ardı kesildi. Hutbe Mısır diyarı ve Yemen'de yine Abbâsîlerin ismiyle okunmaya başladı. Daha öncesinde iki yüz on beş yıl boyunca onlar adına okunamamaktaydı. Mamafih Mısır beldelerinde siyasî idare [Abbâsîlerin değil] Eyyûbîlerin eline geçti. Bunun nasıl olduğunu aşağıda açıklayacağız.

el-Müstazî-Binûrillâh beş yüz yetmiş beş yılında vefat etti. Emîrliği dokuz yıl üç ay sürdü.

[34. Ahmed en-Nâsır-Lidînillâh]

Ardından oğlu Ahmed en-Nâsır-Lidînillâh b. el-Müstazî-Binûrillâh'ın emîrliği başlar. Babasının öldüğü gün kendisine bey'at edildi. Sâlih ve akıllı biriydi. İyiliği emreder, kötülüğü yasaklardı. Memleketi imar etti. Onun döneminde bolluk oldu.

1 Rüya tabircisi "Hilâfet", "beş yüz (*hamsümie*)", "elli (*hamsûn*)" ve "beş (*hamse*)" kelimelerinin bu harfle başlamasına işaret olarak yorumlamıştır.

وبعده إمارة ابنه يوسف المستنجد بالله بن محمد^١ المقتفي.

بويغ له بعهد من أبيه،^٢ قال ابن خلكان: «ههنا نكتة لطيفة، وهي أن المستنجد رأى في منامه في حياة والده أن ملكًا من السماء نزل فكتب في كفه أربع خات،^٣ فطلب معبرًا^٤ وقص عليه ما رآه، فقال المعبر: «إنك تلي الخلافة في سنة خمس وخمسين وخمسمائة»، فكان الأمر كذلك، وهو رجل صالح عاقل، [٣٣٣] أبطل المكوس ورفع ظلم الظالمين وقتل من هو صالح^٥ له،^٦ وفي أيامه حكم^٧ في الشام وحلب وتوابعهما نور الدين الشهيد، وحكي أن حكمه وصل إلى الموصل.^٨ وتوفي المستنجد في سنة ست وستين وخمسمائة، وإمارته إحدى عشرة سنة.

وبعده إمارة ابنه حسن المستضيء بنور الله بن المستنجد.

وهو رجل جواد كريم كثير الخير معظماً للعلم وأهله، وفي أيامه انتهى حكم الأئمة^٩ المهديين وانقطع نسلهم، وعادت الخطبة لبني العباس بالديار المصرية واليمن، وكانت <الخطبة>^{١٠} منقطعة قبله مائتين وخمس عشرة سنة، لكن التصرف في البلاد <المصرية>^{١١} انتقل^{١٢} إلى بني أيوب وسنن كيفية.

وتوفي المستضيء < بنور الله>^{١٣} في سنة خمس وسبعين وخمسمائة، وكانت إمارته^{١٤} تسع سنين وثلاثة أشهر.

وبعده إمارة ابنه أحمد الناصر لدين الله بن المستضيء < بنور الله>^{١٥}.

بويغ له يوم موت أبيه،^{١٦} وهو رجل صالح عاقل،^{١٧} أمر بالمعروف ونه عن المنكر،^{١٨} وعمرت البلاد وكثرت الأرزاق في أيامه.

١ - أ- محمد.	٩ - أ، ق- الأئمة.
٢ - أ، ق- بويغ له بعهد من أبيه.	١٠ - من أوق.
٣ - أ، ق: خاء.	١١ - من أوق.
٤ - ق: المعبر.	١٢ - أ- انتقل.
٥ - في جميع النسخ: أصلح.	١٣ - من أ.
٦ - أ، ق: أبطل الملاهي ورفع المناهي وقتل الظالمين ورد المنافقين.	١٤ - أ، ق: وكانت.
٧ - أ+ نور الدين؛ ق+ نور الدين الشهيد.	١٥ - من ق.
٨ - أوق- نور الدين الشهيد، وحكي أن حكمه وصل إلى الموصل.	١٦ - أ، ق- بويغ له يوم موت أبيه.
	١٧ - ق+ مدبر.
	١٨ - أ، ق- أمر بالمعروف ونه عن المنكر.

Anlatıldığına göre Kudüs-i Şerif onun döneminde el-Melik en-Nâsır Salahaddin b. Eyyûb tarafından beş yüz seksen üç yılında fethedildi. Salahaddin o vakit Mısır'da müstakil bir hükümdar idi. Fakat hutbe en-Nâsır-Lidînillâh adına okunmaktaydı. Bunun ayrıntılarını aşağıda

en-Nâsır altı yüz yirmi iki yılında vefat etti. Emîrliği kırk altı yıl sürdü.

[35. Muhammed et-Tâhir-Biemrillâh]

Ardından oğlu Muhammed et-Tâhir-Biemrillâh b. en-Nâsır-Lidînillâh'ın emîrliği gelir. Babasının öldüğü gün kendisine bey'at edildi. Sâlih, âbid, zâhid, âdil, akıllı biriydi. Hükümünde adaletten hiç ayrılmadı. Güzel bir yaşamı vardı, iyi bir yol tutmuş idi. Öyle ki insanlar onu Emevî halifesi Ömer b. Abdülazîz'e benzetirlerdi. Allah her ikisine de rahmet eylesin.

Muhammed altı yüz yirmi üç yılında vefat etti. Emîrliği bir yıl sürdü.

[36. Mansûr el-Müstansır-Billâh]

Onun ardından oğlu Mansûr el-Müstansır-Billâh b. et-Tâhir-Biemrillâh'ın emîrliği gelir. Babasının vefat ettiği gün kendisine bey'at edildi. Kıymetli, güzel yaşam sahibi biriydi. Çok değerli vakıfları vardır. Bunlardan biri dört mezhep âlimleri için vakfettiği ve içerisinde bir de hadis kâripleri için bir bina inşa ettirdiği Müstansırıyye Medresesi'dir. Yine bu medreseye bağlı olarak bir şifahane, bir hamam, bir cami inşa ettirmişti. Tüm Irak içerisinde bu medrese gibi bir medrese daha yoktu. O adeta Şam'daki Emeviyye ya da Ümeyye Camii'ne muadildi.¹

Mansûr altı yüz kırk yılında vefat etti. Emîrliği on yedi yıl sürdü. Allah ona ve hak üzere hükmeden herkese rahmet eylesin!

[37. Abdullah el-Müsta'sım-Billâh]

Ardından oğlu Abdullah el-Müsta'sım-Billâh b. el-Müstansır-Billâh'ın emîrliği gelir. Babasının vefat ettiği gün kendisine bey'at edildi. O Abbâsî halifelerinin sonuncusudur.

¹ 630'da (1233) tamamlanıp 5 Receb 631'de (6 Nisan 1234) yılında açılan bu medreseye dair tafsilatlı bilgi için bkz. Sâmî es-Sakkâr, Nebi Bozkurt, "Müstansırıyye Medresesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustansiriyye-medresesi> (04.05.2018).

وحكي أن القدس الشريف فتح في أيامه في سنة ثلاث وثمانين وخمسمائة على يد الملك الناصر صلاح الدين بن أيوب، وهو يومئذ ملك مستقل في مصر، ولكن الخطبة على اسم الناصر لدين الله وسنّين تفصيله.^١

وتوفي الناصر في سنة اثنتين وعشرين^٢ وستمائة، ومدة إمارته ست وأربعون سنة.

وبعده إمارة ابنه محمد الطاهر بأمر الله بن الناصر لدين الله.^٣

بويغ له يوم موت أبيه،^٤ وهو رجل صالح عابد زاهد عادل^٥ [٣٤] عاقل، وأنه ما حكم إلا بالعدل، وله سيرة حسنة^٦ وطريقة جميلة حتى إن الناس شبهوه بعمر بن عبد العزيز الأموي رحمة الله عليهما.^٧ وتوفي في سنة ثلاث وعشرين وستمائة، وإمارته سنة واحدة.

وبعده إمارة ابنه منصور المستنصر بالله بن الطاهر بأمر الله.^٨

بويغ له يوم موت والده، وكان^٩ جليل القدر حسن^{١٠} السيرة، وله أوقاف جليلة، منها المدرسة المستنصرية التي وضعها^{١١} لعلماء المذاهب الأربعة وجعل فيها داراً لقراء^{١٢} الحديث، وبنى فيها مارستان^{١٣} وحماماً ^{١٤} وجامعاً^{١٥} ولم يوجد في العراق بناء مثل المستنصرية لأنها بالعراق مثل جامع بني أمية^{١٦} بالشام.

توفي في سنة^{١٧} أربعين وستمائة، ومدة إمارته سبع عشرة سنة رحمة الله عليه وعلى كل من حكم بالحق.^{١٩}

وبعده إمارة ابنه <عبد الله>^{٢٠} المستعصم بالله بن المستنصر بالله.^{٢١}

بويغ له يوم موت والده،^{٢٢} وهو آخر الخلفاء^{٢٣} العباسيين.

١ ق- وهو يومئذ ملك مستقل ...	٨ أ، ق- رحمة الله عليهما.	١٦ أ، ق: بناء مثله إلا الجامع الأموي.
٢ أ- وخمسمائة على يد الملك ...	٩ أ- بأمر الله.	١٧ ق- سنة.
٣ أ، ق- ومدة.	١٠ أ، ق- بويغ له يوم موت والده،	١٨ أ، ق- ومدة.
٤ أ- لدين الله.	١١ أ: جميل.	١٩ أ، ق- رحمة الله عليه وعلى كل من حكم بالحق.
٥ أ، ق- بويغ له يوم موت أبيه.	١٢ ق+ المستنصر.	٢٠ من ق.
٦ أ، ق- عادل.	١٣ ق: لقراءة.	٢١ أ- بالله.
٧ ق: سنية.	١٤ ق: بارستان.	٢٢ أ، ق- بويغ له يوم موت والد.
	١٥ من ق.	٢٣ أ: الأمراء؛ ق: أمراء.

Anlatıldığına göre Moğol hükümdarı Hülâgû iki yüz bin süvari ile birlikte Bağdat'a doğru yöneldi. el-Müsta'sım Moğolları karşılayıp onlarla savaşmak niyetindeydi. Onun İbn el-Alkamî olarak meşhur bir Râfîzî veziri vardı. Vezir kendisine “Hülâgû seninle karşı karşıya gelip savaşmak istemiyor. Maksudı seninle sulha varmaktır” dedi. el-Müsta'sım onun kelimasına itimat etti. Hâlbuki o kendisine ihanet içerisindeydi, Moğollarla anlaşmıştı. el-Müsta'sım vezirin dalkavukluğunun üst düzeyde olmasından dolayı ve aslında kendi aklının kıtlığından ötürü onun ihanetini anlayamamıştı. el-Müsta'sım yedi yüze yakın bir süvari ile Moğolları karşılamak üzere çıktı. Hülâgû'nun yanına vardığında Hülâgû derhal yakalanmasını emretti. Hemen önce onu sonra da beraberindekileri yakaladılar. Ardından Hülâgû Bağdat'a girdi ve ahâliyi katletti. Evlerin çoğunu tahrip etti. el-Müsta'sım, Dicle Nehri'nde boğularak öldü. Ardından hak ettiği şekilde türlü türlü işkencelerle İbn el-Alkamî de öldürüldü. Katliam (*es-seyyf*) Bağdat'ta kırk gün boyunca sürdü. Denildiğine göre öldürülenlerin sayısı iki milyona yakın idi. “*Kuşkusuz Allah'tan geldik, yine ona döneceğiz.*” (Bakara, 2/156) Bağdat bundan sonra “*Yıkık dökük bir halde*”¹ kaldı. İçerisinde çok az sayıda insan yaşıyordu. el-Müsta'sım'ın öldürülmesinden sonra Bağdat'ın yönetimi Moğolların eline geçti.

el-Müsta'sım altı yüz elli altı yılında öldürüldü. Emîrliği on altı yıl sürdü. Daha sonra Abbâsîler için işler yolunda gitmedi. Emîrlik müddetleri beş yüz yirmi dört yıldır. Toplam otuz yedi emîr başa geçmiştir. Allah hepsine rahmet eylesin.

[DÖRDÜNCÜ] FASIL

Mehdiyye İmamlarına [Fâtımîler] Dair

[1. Ubeydullah el-Mehdî]

Bilesin ki, iki yüz doksan yedi yılında [İslâm dünyasının] Batı bölgelerinde el-Mehdî ortaya çıktı ve onun haberini herkes işitti. Batıda hükümran olan Elyasa' b. Midrâr da [onun iddialarını] işitince onu yakalayıp hapse attı. Onun davetini yaymakla görevli kişi Ebû Abdullah eş-Şîi idi. el-Mehdî'nin hapse atıldığını işitince büyük bir topluluğu biraraya getirerek el-Mehdî'nin hapsedildiği şehre doğru harekete geçti.

1 Khef 18/42.

وحكي أن ملك التتار^١ هولاکو توجه إلى بغداد ومعه مائتا ألف فارس،^٢ والمستعصم أراد <المقاتلة و>^٣ المقابلة؛ بالتتار، وله وزير رافضي المشهور بابن العلقمي قال له: «إن هولاکو لا يريد^٤ المقابلة^٥ والمقاتلة معك^٦ بل غرضه الصلح معك»، فاعتمد المستعصم كلامه وهو في الحقيقة خائن^٧ للمستعصم،^٨ ومتفق مع التتار، والمستعصم لا يفهم خيائته لزيادة تملقه بل من قلة عقله،^٩ فخرج المستعصم بنحو [٣٤٠] سبعمائة راكب^{١٠} إلى التتار، فلمّا وصل إلى هولاکو أمر هولاکو بمسكه فمسكوه ثم جماعته، ثم^{١١} دخل هولاکو إلى بغداد وقتل أهلها وأخرب غالب دورها، وغرق المستعصم في دجلة، ثم قتل ابن العلقمي بأنواع العذاب^{١٢} عليه ما يستحق، وبقي السيف مستمرًا في بغداد أربعين يومًا، قيل: إن عدد القتلى ألفا^{١٣} ألف نفس، فإنّا لله وإنا إليه راجعون.^{١٤} وبقيت بغداد بعد ذلك خاوية على عروشها ليس بها إلا القليل^{١٥} من الناس، وبقي حكم بغداد بعد قتل المستعصم^{١٦} في يد التتار.

وقتل المستعصم^{١٨} في سنة ست وخمسين وستمائة، ومدة إمارته ست عشرة سنة، ولم ينتظم للعباسيين بعده أمر، ومدة إمارتهم خمسمائة وأربع وعشرون سنة، وعدة^{١٩} الأمراء منهم^{٢٠} سبعة وثلاثون أميرًا رحمة الله عليهم أجمعين.^{٢١}

فصل في ذكر الأئمة المهديين

واعلم أنّ في تاريخ سنة سبع وتسعين ومائتين ظهر المهدي في بلاد الغرب وانتشر أمره وسمع خبره كل أحد، فلمّا سمع ملك الغرب <وهو>^{٢٢} اليسع بن مدرار مسك المهدي وحبسه، وكان القائم بدعوته أبو عبد الله الشيعي، فلمّا حبسه^{٢٣} جمع جمعًا كثيرًا^{٢٤} وتوجّه إلى^{٢٥} البلدة^{٢٦} التي فيها حُبس المهدي،

١	ق+ أعني.	٢٠	أ، ق- منهم.	١١	خيائته لزيادة تملقه بل من قلة عقله.
٢	أ، ق: ومعه عسكر عظيم.	٢١	أ، ق- أميرًا رحمة الله عليهم أجمعين.	١٢	أ، ق: وبعد ذلك.
٣	من أ وق.	٢٢	من ق.	١٣	أ: العقوبة؛ ق: عذاب.
٤	ق- المقابلة.	٢٣	أ، ق: حبس المهدي.	١٤	أ: ألف.
٥	ق: لم يرد.	٢٤	أ، ق: عظيمًا.	١٥	أ- فإنّا لله وإنا إليه راجعون.
٦	أ، ق- المقابلة.	٢٥	ق: نحو.	١٦	أ، ق: قليلا.
٧	ق- معك.	٢٦	في الأصل بلد، والمثبت من ق: وفي أ: القيلة.	١٧	أ، ق- بعد قتل المستعصم.
٨	أ: خائن في الحقيقة.			١٨	-وق- وقتل المستعصم؛ أ+ وذلك؛
٩	ق- للمستعصم.				ق+ وذلك في.
١٠	أ: لا يعلم خيائته من علل في عقله من خلل؛ ق- والمستعصم لا يفهم			١٩	أ: ومدة.

Askerler bu şehre yaklaştıklarında hükümdar Elyesa‘ karşı koymaya güç yetiremedi ve el-Mehdî’yi öldürerek kaçtı. Ardından Ebû Abdullah er-Râfîzî şehre girdi ve doğrudan hapisaneye gitti. el-Mehdî’nin öldürülmüş olduğunu gördü. Yanında onun adamlarından birisi vardı. Ebû Abdullah askerlerinin el-Mehdî’nin öldürülmüş olduğunu anladıktan sonra kendi tertip ettiği bu işten dolayı başına bir zarar gelmesinden korktu. [el-Mehdî’nin yanında bulunduğu] adamı hapisten çıkartarak “İşte el-Mehdî budur” dedi. Böylece bu adam Batı diyarının hükümrânı oldu. Emîrlikteki durumu istikrar bulunca bahsi geçen Ebû Abdullah’ı öldürttü.

el-Mehdiyye [imamlarının] nesebi konusunda çokça ihtilâf bulunmaktadır. Allah işin gerçek yüzünü bilir. Tahkik ehli olanlar onların nesebinin [Hz. Peygamber’e ulaşmasını] kabul etmezler. Bazıları onların Fâtımî olduğunu söyler. Buna göre bahsi geçen adamın ismi şöyledir: Ubeydullah b. Hasen b. Ali. Muhammed b. Ali b. Mûsâ el-Kâzım b. Cafer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır b. Ali Zeynelabidin b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.). Bu işin bilgisi Allah katındadır. O iki yüz doksan yedi yılında Batı beldelerinin çoğunu ele geçirdi. Batı’da el-Mehdiyye [şehrini] kurdu. Batı’da inşa etmiş olduğu el-Mehdiyye’de üç yüz yirmi iki yılında vefat etti ve oraya defnedildi. Velâyet müddeti yirmi beş yıldır.

[2. Nizâr el-Kâim-Biemrillâh]

Ondan sonra oğlu Nizâr el-Kâim-Biemrillâh olarak çağrılan Muhammed b. Ubeydullah el-Mehdî’nin velâyeti başlar. Batı beldelerindeki velâyeti ve süresi on iki yıldır. Üç yüz otuz dört yılında vefat etti ve bahsi geçen el-Mehdiyye’de defnedildi.

[3. İsmâil el-Mansûr-Binasrillâh]

Ondan sonra oğlu İsmâil el-Mansûr-Binasrillâh b. el-Kâim-Biemrillâh b. Ubeydullah el-Mehdî’nin velâyeti başladı. Onun hükümrânlığı da Batı diyarındaydı. Üç yüz kırk bir yılında vefat etti. Velâyet müddeti yedi sene altı aydır.

فلَمَّا دنت العساكر من البلد^١ لم يقدر الملك اليسع المقاتلة^٢ فقتل المهدي وهرب، ثم دخل أبو عبد الله الرافضي^٣ إلى البلد^٤ فدخل [٣٥] إلى السجن فوجد المهدي مقتولاً وعنده رجل من أصحابه، فخاف أبو عبد الله أن يضمر عليه ما دبره من الأمر^٥ إن عرفت^٦ العساكر من قتل المهدي، فأخرج الرجل وقال: «هذا هو المهدي»، فصار الرجل ملكاً في الغرب، فلَمَّا قررت الإمارة له قتل أبا عبد الله المذكور.^٥

والاختلاف كثير في نسبهم ومبدأ أمرهم^٩ والله أعلم بحقيقة الحال، والمحققون ينكرون نسبه^{١٠}، ومن قال^{١١} فاطمي يزعم أن هذا الرجل اسمه عبيد الله بن حسن بن علي بن محمد بن علي بن موسى الكاظم بن جعفر الصادق بن محمد الباقر بن علي^{١٢} زين العابدين بن حسين بن علي بن أبي طالب <رضي الله عنه>^{١٣} العلم عند الله.^{١٤}

وهو استولى على غالب بلاد المغرب في سنة سبع وتسعين ومائتين^{١٥}، وبني المهدي في الغرب، وتوفي في المهدي التي أنشأها في الغرب^{١٦} ودُفن بها^{١٧} في سنة اثنتين وعشرين وثلاثمائة، وكانت ولايته خمساً وعشرين سنة.^{١٨}

وبعده تولية^{١٩} ابنه محمد يدعى نزار القائم بأمر الله بن عبيد الله المهدي.^{٢٠}

وكانت توليته^{٢١} في بلاد الغرب <ومدته>^{٢٢} اثنتي عشرة سنة، وتوفي في سنة أربع^{٢٣} وثلاثين وثلاثمائة ودُفن بالمهدي المذكورة.^{٢٤}

وبعده تولية ابنه إسماعيل المنصور بنصر الله بن القائم بأمر الله بن عبيد الله المهدي.^{٢٥}

<وحكمه أيضاً جار في المغرب>^{٢٦} وتوفي في سنة إحدى وأربعين وثلاثمائة، وكانت^{٢٧} توليته سبع سنين وستة أشهر.

١	أ: ق: المدينة.	٩	أ: فيه.	في سنة اثنتين وعشرين وثلاثمائة؛ ق:
٢	ق: المقاتلة.	١٠	ق: وقال إنه.	وولايته خمس وعشرون سنة وتوفي
٣	أ- الرافضي.	١١	أ- علي؛ ق+ بن.	في سنة عشرين وثلاثمائة.
٤	أ: إلى المدينة؛ ق- الرافضي إلى البلد.	١٢	من ق.	١٨ أ: ق: ولاية.
٤	أ: ق- إلى.	١٣	ق- العلم عند الله.	١٩ ق- المهدي.
٥	أ: ق- من الأمر.	١٤	أ، ق- وهو استولى على غالب بلاد المغرب في سنة سبع وتسعين ومائتين.	٢٠ أ: ق: وحكمه.
٦	ق: عرف.	١٥	أ، ق- في المهدي التي أنشأها في الغرب.	٢١ من أ وق.
٧	أ: ق: المزبور.	١٦	أ: ق: في المهدي.	٢٢ أ: ق: سبع.
٨	أ: الاختلاف في نسبهم ومبدأ أمرهم كثير؛ ق: والاختلاف في بينهم ومبدأ أمرهم كثير.	١٧	أ: وولايته خمس وعشرون سنة وتوفي	٢٣ أ: ق: في المهدي.
				٢٤ أ: ق: بن عبيد الله المهدي.
				٢٥ من أ وق.
				٢٦ أ: ق- كانت.

[4. Muîd el-Muiz-Lidînillâh]

Ondan sonra oğlu Muîd el-Muiz-Lidînillâh b. el-Mansûr-Binasrillâh'ın velâyeti gelir. Anlatıldığına göre o, hizmetçisini yanında el-Cevher olduğu halde ordusuyla birlikte Mısır diyarına yollamıştır. O vakit Mısır'da hutbe Abbâsîler adına okunmaktaydı. Cevher Mısır'ı ele geçirdi. Bu hadise üç yüz elli sekiz yılında gerçekleşti. Mısır'ı bütünüyle ele geçirip sahip olan el-Cevher Kahire'yi inşa etti ve daveti Muiz-Lidînillâh adına yaptı. el-Muiz Mısır'a üç yüz altmış iki yılında girdi ve el-Cevher'i Mısır'ın vergisini toplama işinden azletti.

Anlatıldığına göre el-Muiz Râfiziydi ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e ait şîârların tamamını ortadan kaldırdı. Hicaz ve Mısır diyarında Şîa'nın bid'atîlerini izhar etti.

Yine anlatıldığına göre o ezan okunurken “Haydi kurtuluşa” ifadesinden sonra “Haydi en hayırlı amele” ifadesini ekletti. Aşere-i mübeşşerenin adının hutbelerde yer almasını yasakladı ve bunun yerine Ehl-i Beyt'ten on iki imamın adının anılmasını emretti. Kahire onun adına nispet edilir ve “Muiz'in Kahire'si” denilir. Üç yüz altmış beş yılında vefat etti. Velâyeti yirmi dört sene sürdü.

[5. Nizâr el-Azîz-Billâh]

Ondan sonra oğlu Nizâr el-Azîz-Billâh b. el-Muiz'in velâyeti gelir. Cö'mert, cesur ve insanlara yakın biriydi. Anlatıldığına göre Bilâd-ı Şam'ı, Halep, Diyarbekir ve Yemen'i Abbasoğullarının elinden aldı. Üç yüz seksen altı yılında vefat etti. Velâyet müddeti yirmi bir yıl altı aydır.

[6. Mansûr el-Hâkim-Biemrillâh]

Ondan sonra oğlu Mansûr el-Hâkim-Biemrillâh b. el-Azîz-Billâh'ın sultanlığı gelir. Dinden uzak bir adamdı. Her vakit şeriata muhalif hükümler icat eder ve insanları bunlarla amel etmeye zorlar idi. Bu türden hükümleri arasında şunlar yer alır: Herkese kapılarının üstüne sahabeye söven bir ifade yazmalarını emretti.

وبعده تولية ابنه معّذ المعز لدين الله بن المنصور بنصر الله.^٢ [٣٥ب]

حكى أنه جهز خادمه وعنده الجوهر بالجيوش^٢ إلى الديار المصرية، وهو يومئذ في يد العباسيين خطبة وأخذ الجوهر منهم مدينة مصر،^٤ وذلك في سنة ثمان وخمسين وثلاثمائة، «وأخذ الجوهر مصر وتملكها»^٥ ثم بنى الجوهر القاهرة في مصر وأقام الدعوة للمعز لدين الله، ثم دخل المعز^٦ مصر في سنة اثنتين وستين وثلاثمائة وعزل الجوهر عن جباية مصر.^٧

وحكى أن المعز رافضي أزال شعائر أهل السنة والجماعة^٨ وأظهر بدع أهل الشيعة بالحجاز^٩ والديار المصرية.^{١٠}

وحكى أنه أمر بأن يجعل في الأذان <بعد>^{١١} «حي على الفلاح»، «حي على خير العمل»، وأمر بترك الترضي عن العشرة المبشرين^{١٢} بالجنة في الخطبة، وأن يعوض عن ذلك بالترضي^{١٣} باثني عشر رجلاً من أهل البيت، وإليه ينسب القاهرة ويقال القاهرة المعزية،^{١٤} وتوفي في سنة خمس وستين وثلاثمائة، وكانت ولايته^{١٥} أربعاً وعشرين سنة.

وبعده ولاية^{١٦} ابنه نزار العزيز بالله بن المعز.

وكان كريماً^{١٧} شجاعاً قريباً عن^{١٨} الناس، وحكى أنه أخذ بلاد الشام وحلب وديار بكر واليمن من^{١٩} يد العباسيين، وتوفي في سنة ست وثمانين وثلاثمائة، ومدة ولايته^{٢٠} إحدى وعشرون سنة وستة أشهر.

وبعده تسلط^{٢١} ابنه منصور الحاكم بأمر الله بن العزيز بالله.

وهو رجل خالٍ من الدين، يخترع كل وقت أحكاماً^{٢٢} مخالفة^{٢٣} للشرع ويحمل الناس على العمل بها، منها أنه أمر كل الناس بكتب سب الصحابة [٣٦] على أبوابهم،

١ ق: المعذ.	٩ أ: في الحجاز.	١٧ أ: ق: وهو رجل كريم.
٢ أ- بنصر الله.	١٠ ق- وحكى أن المعز رافضي ...	١٨ أ: ق: إلى.
٣ ق: بالجيوش.	والديار المصرية.	١٩ ق: عن.
٤ أ: ق- وهو يومئذ ... مدينة مصر.	١١ من أ وق.	٢٠ أ: ق: وولايته.
٥ من أ وق.	١٢ أ: ق: المبشرة.	٢١ أ: ق: تسليط.
٦ ق- المعز.	١٣ أ: ق: الترضي.	٢٢ أ- أحكاماً.
٧ أ: من مصر؛ ق: عن مصر.	١٤ أ: المصرية.	٢٣ أ: ق: مخالفاً.
٨ أ: أزال شعائر الإسلام الذي عليه السنة والجماعة.	١٥ أ: ق: وولايته.	
	١٦ أ: إمارة.	

İnsanlara dükkânlarını gündüz değil gece vakti açmalarını ve gündüz bir işle uğraşmamalarını emretti. Yani adeta gündüzü gece geceyi gündüze çevirmiş oldu. Taze hurma, yaş ve kuru üzüm ile balık satımını yasakladı, sonra bir müddet geçince tekrar serbest bıraktı. Yahudi ve hristiyanlara siyah renkli elbise giymelerini emretti ve haçlarını beş rıtlı yapmalarını ve boyunlarına asmalarını, herhangi bir müslümanı istihdam etmemelerini emretti. Kendisini gören herkesin yeri öpmesini ve kendisine dua etmelerini emretti. Sonra dua edilmesini yasaklayıp “Emîrü'l-Mü'minîne selâm olsun” demelerini emretti. Müneccimleri ülkeden sürdü. Kadınlara sadece çıplak ayakla dışarı çıkmalarını emretti. Yahudi ve hristiyanlara zorla İslâm'a girmelerini emretti. Bir vakit geçince küfür inançlarına dönemlerine müsaade etti. Denildiğine göre o ulûhiyet taslamış ve [kendisinden bahsederken] “el-Hâkim er-Rahman er-Rahîm adıyla” şeklinde yazmıştır. Cahillerden müteşekkil bir topluluk da ona itikad etmiştir. Yine o içki içilmesini, zinayı mubah kılmış, pek çok insanı hak yoldan saptırmıştır. Onun sayıp dökmekle bitmeyecek kadar çok kötü ve birbiriyle çelişen uygulamaları havi bir yaşamı olmuştur.

Nasıl öldürüldüğüne dair şu hikâye anlatılır: Onun öldürmek istediği bir kız kardeşi vardı. Kız kardeşi de onu öldürmek arzusundaydı. Eşeğiyle dağlarda tek başına dolaşma [avlanma] adeti vardır. Onun [avlanmak üzere] dağa gittiği bir güne denk gelen kız kardeşi ardından bir topluluk göndermiş onlar da onu öldürüp bir kuyuya atmışlar. [Durumdan habersiz olan] insanlar yanlarında binek ve yük hayvanlarıyla yolunu gözlemeye çıkmışlar. Yedi gün geçmesine rağmen geri gelmemiş. Sonra onu aramaya başlamışlar ve fakat sadece eşeğini bulmuşlar, cesedini bulamamışlar ve gerisin geriye dönmüşler. Cahillerden birçoğu onun günümüze kadar sağ olduğuna inanmaktadırlar. Cehaletin şerrinden Allah'a sığınırız.

Cinayete kurban giderek dört yüz on bir yılında öldü. Zulüm günlerinin süresi yirmi beş yıldır.

[7. Ali ez-Zâhir-Liî'zâzidînillâh]

Ondan sonra oğlu Ali ez-Zâhir-Liî'zâzidînillâh b. el-Hâkim-Biemril-lâh'ın emîrliği gelir. Anlatıldığına göre hem Râfızilik bakımından hem de diğer ahvâlî açısından o da tıpkı babası gibiydi. Humus, Hama, Halep ve civarında yaşayan Şam ehlinin çoğunun ona itaat dairesinden çıktığı aktarılır. Dört yüz yirmi yedi yılında vefat etmiş olup emîrliği on altı yıl sürmüştür.

ومنها أمر أن لا يفتح أحد^١ دكانه بالنهار ويفتح ليلاً ولا يعمل صنعة يعني أن يكون النهار ليلاً والليل نهاراً، ومنها أنه نهى عن بيع الرطب والزبيب والعنب والسمكة ثم بعد مدة أباحه^٢، ومنها أنه أمر اليهود والنصارى يلبسون^٣ الأسود، وأن يعمل صليبيهم خمسة أرتال ويكون معلقاً في أعناقهم ولا يستخدموا مسلماً^٤، ومنها <أنه>^٥ أمر أن يقتل الناس أرضاً عند رؤيته ويدعوا له ثم بعد مدة نهى عن الدعاء وأمر بأن يقول^٦ «السلام على أمير المؤمنين»، ومنها أنه نفى المنجمين عن البلاد، ومنها أنه^٧ أمر للنسوان لا يخرجوا إلى الطرقات إلا عارية الرجل من الخف، ومنها أنه أمر لليهود والنصارى أن يدخلوا في الإسلام كرهاً ثم بعد مدة أذن للعود إلى كفرهم، وقيل إنه ادعى الألوهية وكتب «باسم الحاكم الرحمن الرحيم» واعتقده^٨ قوم من الجهال، ومنها^٩ أنه أباح الخمر والزنا وأضلّ قومًا كثيرًا، وله سيرة قبيحة متناقضة لا تعد ولا تحصى.

وحكي في قتله أن له أختاً يريد قتلها وهي كذلك تريد قتله، وكان له عادة بركب الحمار^{١٠} ويمشي في الجبل وحده، فاتفق أنه سار في الجبل وبعثت أخته قومًا فقتلوه ورموه في الجب، وخرج^{١١} الناس ينتظرون^{١٢} رجوعه ومعهم دواب الركوب والجنايب^{١٣} ولم يجرئ حتى مضت سبعة أيام، ثم فتشوه ولقوا حماره ولم يلقوا جسده [٣٦٦] ورجعوا، وكثير من الجهال يعتقدون أنه حي إلى الآن، نعوذ بالله من شرور الجهل^{١٤}.

وتوفي مقتولاً مردوداً في سنة إحدى عشرة وأربعمئة، وأيام ظلمه خمس وعشرون سنة.

وبعده إمارة ابنه علي الظاهر لإعزاز دين الله بن الحاكم بأمر الله.

وحكي أنه مثل أبيه في الرفض وسائر أحواله، وحكي أن غالب أهل بلاد الشام^{١٥} خرجوا عن طاعته كالحمص وحماة وحلب وتوابعهم^{١٦}، وتوفي في سنة سبع وعشرين وأربعمئة وإمارته ست عشرة سنة.

١	ق- أحد.	٥	من أوق.	١٤	أ، ق+ خروجه و.
٢	أ، ق- ولا يعمل ... ثم بعد مدة أباحه.	٦	ق: عرضاً.	١٥	أ- والجنايب؛ الجنايب جمع الجنيبة وهي الدابة تُقاد.
٣	في الأصل وق: يلبس والمثبت من أ.	٧	ق- بأن يقول.	١٦	ق: الجهال.
٤	ق: ولا يستخدمون؛ أ، ق+ ومنها أنه نهى عن بيع الرطب والزبيب والعنب والسمك مدة ثم بعد مدة أباحهم، ومنها أنه أمر بهدم جميع الكنائس ثم بعد مدة أمر بإعادتها.	٨	ق- أنه.	١٧	ق: بأمر الله.
		٩	أ: تخرجوا؛ ق: أن لا تخرجوا.	١٨	أ+ وحلب.
		١٠	في جميع النسخ: واعتقدوا عليه.	١٩	أ، ق- كالحمص وحماة وحلب وتوابعهم.
		١١	أ، ق: وقيل.		
		١٢	أ: وهو أنه يركب حماراً؛ ق: وهي أنه يركب حماراً.		
		١٣	أ، ق: والحال أن .		

[8. el-Muiz el-Müstansır-Billâh]

Ardından oğlu el-Muiz el-Müstansır-Billâh b. ez-Zâhir-Liî'zâzidînillâh'ın emîrliği gelir. Anlatıldığına göre Ebü'l-Hâris Arslan el-Besâsîrî onun dönemine denk gelen bir vakitte Bağdat'a hâkim olmuş ve hutbenin Abbasoğulları adına değil kendi adına okunmasını bir yıl süresince sağlamıştı. Hutbe daha sonra önceki haline dönmüş [ve tekrar Abbasoğulları adına okunmaya başlamıştı].

Anlatıldığına göre Batı memleketleri onun yönetiminin dışına çıkmıştı. Yine Haremeyn-i Şerîfeyn'de onun adına hutbe okunması uygulaması son bulmuş, onun yerine hutbede Abbâsîlerden el-Muktedî-Billâh'ın adı zikredilmeye başlanmıştı. Onun döneminde hayat pahalılığı ortaya çıkmış ve son derece şiddetli bir hal alarak yedi yıl boyunca devam etmişti. İnsanlar [adeta] birbirlerini yemişlerdi. Hatta denildiğine göre bir somun ekmek elli dinara satılmaya başlamıştı. Hz. Yûsuf'un dönemindeki kıtlıkta ortaya çıkan pahalılıktan sonra bu pahalılığın bir benzeri daha duyulmamıştı.

[Sıbt] İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256), *Mir'âtü'z-Zamân [fî Târîhi'l-A'yân]* adlı eserinde şöyle yazar: “Bir kadın elinde içi mücevher dolu bir tencere ile sokağa çıkmış ve “Bu mücevherleri alıp da yerine bana buğday verecek kimse var mıdır?” diyerek sokakları dolaşmış, hiç kimse onun teklifine karşılık vermemiş nihayetinde o da tencereyi içindeki mücevherlerle birlikte fırlatıp atmış ve evine geri dönmüştür.”

el-Muiz dört yüz seksen yedi yılında vefat etmiştir. Emîrliği tam olarak altmış yıl sürmüştür.

[9. Ahmed el-Müsta'li-Billâh]

Onun ardından oğlu Ahmed el-Müsta'li-Billâh b. el-Müstansır'ın velâyeti gelir. İçkiye, oyun ve eğlenceye düşkün idi. Onun döneminde Fâtımîlerin devleti oldukça kötü bir duruma geldi. Birçok şehir itaat dairesinden çıktı. Dört yüz doksan bir yılında öldü. Emîrlik müddeti dört yıl bir aydır.

[10. Mansûr el-Âmir-Biahkâmillâh]

Ondan sonra Mansûr el-Âmir-Biahkâmillâh b. el-Müsta'li'nin velâyeti gelir. Noksan fikirli, oyun düşkünü, insanlar tarafından eksiğik akıllı görülen kişilere itimat eden biriydi. Frenklerin lideri Berdîl [I. Baudouin (1100-1118)?] onun döneminde Kudüs-i Şerîf, Akka, Trablus, Cebeliyye, Beyrut, Sayda ve diğer bazı şehirleri ele geçirdi. Sonra bahsi geçen Berdîl, ele geçirmek kastıyla Mısır diyarına yöneldi.

وبعده إمارة ابنه المعز المستنصر بالله بن الظاهر لإعزاز دين الله.^١

وحكي أن أبا الحارث أرسلان البساسيري^٢ غلب في أيامه على بغداد، وقطع الخطبة عن أولاد العباس وخطب له مدة سنة، ثم أعادت الخطبة إلى ما كانت عليه.^٣

وحكي أن بلاد الغرب خرج^٤ عن أمره، وكذا قطع اسمه في^٥ الحرمين الشريفين في الخطبة وذكر اسم المقتدي بالله العباسي^٦، وحكي أنه^٧ وقع الغلاء في أيامه واشتد وأقام سبع سنين، وأكل الناس بعضهم بعضاً، حتى قيل يباع رغيف واحد بخمسين ديناراً، وحكي أن مثل^٨ هذا الغلاء لا يسمع بعد الغلاء الواقع في أيام يوسف الصديق.^٩

قال ابن الجوزي في مرآة الزمان: ^{١٠} «خرجت امرأة ومعها قدر مملوء بالجواهر، فقالت: من يأخذ هذا^{١١} ويعطيني بُراً عوضه؟^{١٢} ودارت السوق،^{١٣} فلم يأخذ أحد منها ورمت القدر مع الجواهر [٣٧] ورجعت»، وتوفي في سنة سبع وثمانين وأربعمائة، وإمارته^{١٤} ستون سنة تماماً.

وبعده ولاية ابنه أحمد المستعلي بالله بن المستنصر.^{١٥}

وكان مداوماً^{١٦} على الشرب واللهو واللعب،^{١٧} فاختلفت^{١٨} دولة الفاطميين في أيامه^{١٩} وانقطعت إطاعة أكثر البلاد منه، وتوفي في سنة إحدى وتسعين^{٢٠} وأربعمائة، ومدة إمارته^{٢١} أربع سنين وشهر واحد.^{١٥}

وبعده ولاية ابنه منصور الأمر بأحكام الله بن المستعلي.

وهو ناقص الرأي، مشغول باللعب، معتمد على^{٢٢} من كان ناقص العقل عند الناس، وفي أيامه أخذ برديل رئيس الإفرنج القدس الشريف وعكاً وطرابلس وجبلية وبירות وصيدا^{٢٣} وغيرهم،^{٢٤} ثم قصد برديل المذكور الديار المصرية ليأخذها،^{٢٥}

١ أ، ق- لإعزاز دين الله.	١١ ق- يأخذ هذا.	اليوم بمصر والقاهرة ولم يصلوا لا
٢ في الأصل: البشاشيري.	١٢ ق+ يأخذ هذا.	ظهراً ولا عصراً.
٣ أ، ق- وحكي أن أبا الحارث أرسلان ... إلى ما كانت عليه.	١٣ أ، ق: الأسواق.	١٦ أ، ق: وهو مداوم.
٤ أ: خرجوا.	١٤ أ: ومدة إمارته.	١٧ أ، ق- واللعب.
٥ أ، ق- قطع اسمه في.	١٥ في هامش الأصل: «وفي أيامه سنة إحدى وتسعين وأربعمائة ظهر بمصر ظلمة شديدة حتى غشيت أبصار الناس ولم يعلم أحد أين يذهب ثم خرج ريح أسود شديد حتى ظنّ الناس أنها القيامة وأقامت كذلك سبع ساعات ثم انجلت قليلاً قليلاً وسكن الريح ولم يؤذن أحد في ذلك	١٨ أ: فاختلف: ق: فاختلف.
٦ أ، ق- في الخطبة وذكر اسم المقتدي بالله العباسي.		١٩ أ، ق- في أيامه.
٧ أ، ق: أن في أيامه.		٢٠ ق- وتسعين.
٨ أ: قيل إن المثل؛ ق: قيل إن مثل.		٢١ أ، ق: وإمارته.
٩ ق- الصديق؛ + عليه السلام.		٢٢ أ- على؛ ق+ قول.
١٠ + أنه.		٢٣ أ، ق- وصيدا.
		٢٤ ق: وغيرها.
		٢٥ أ، ق- ليأخذها.

Ferma'ya vasıl oldu, şehre girip yaktı. Ardından yoluna devam etti ama Arîş'e gelemeyen yolda helâk oldu. Vasatü'r-Reml'e gömüldü. Burası günümüzde de bu isimle meşhurdur.

Mansûr ise zâlimliği ve fâsıklığı sebebiyle beş yüz yirmi dört senesinde
5 öldürüldü. Emîrlik müddeti otuz iki yıldır.

[11. Abdülmecid el-Hâfız-Lidînillâh]

Daha sonra amcasının oğlu Abdülmecid el-Hâfız-Lidînillâh b. Muhammed b. el-Müstansır'ın emîrliği başlar. Onun döneminde Şam beldelerine, Halep ve Diyarbekir'e el-Melik el-Âdil Nureddin eş-Şehîd b. Zengî b. Akın
10 sungur hükmetti. Konunun ayrıntılarını aşağıda açıklayacağız. el-Hâfız, beş yüz kırk dört yılında öldü. Emîrliği on dokuz yıl sürdü.

[12. İsmâil ez-Zâfir-Biemrillâh]

Onun ardından oğlu İsmâil ez-Zâfir-Biemrillâh [Zâfir-Bia'dâillâh] b. el-Hâfız'ın emîrliği gelir. Fâsık, zâlim, oyun ve eğlence düşkün, hiç kimsekin
15 nin itimat etmediği kimselere itimat eden biriydi. Bu sebeple onun döneminde birlik dağıldı ve itaatının sınırları iyice daraldı. Beş yüz kırk dokuz yılında emîrlikten azledilip katledildi. Emîrliği beş yıl altı ay sürdü.

[13. Îsâ el-Fâiz-Binasrillâh]

Sonrasında oğlu Îsâ el-Fâiz-Binasrillâh b. ez-Zâfir b. el-Hâfız'ın emîrliği
20 başladı. Sekiz yaşında iken başa geçti. Mısır'da Züveyle Kapısı'nın karşısına denk gelen bir mevkide es-Sâlihiyye isimli bir cami inşa etti. Meşhed-i Hüseyin'i Irak'ta inşa eden de odur. Beş yüz elli beş yılında öldü. Emîrlik müddeti beş yıl altı aydır.

فانتهى إلى فرما ودخلها وأحرقها،^١ ثم سافر <منها>^٢ وهلك في الطريق قبل وصوله إلى العريش، فدفن في وسط الرمل^٣ واليوم مشهور بهذا الاسم.

وقُتل المنصور لجوره وفسقه في سنة أربع وعشرين وخمسمائة، ومدة إمارته^٤ اثنتان وثلاثون سنة.

٥. وبعده إمارة ابن عمّه عبد المجيد الحافظ لدين الله بن محمد بن المستنصر.

وفي أيامه حكم على بلاد الشام وحلب وديار بكر الملك العادل نور الدين الشهيد بن زنكي بن آق سنقر وسُيّئ كيّفيته.^٥ ومات الحافظ في سنة أربع وأربعين وخمسمائة، وإمارته تسع عشرة سنة.

١٠. وبعده إمارة ابنه إسماعيل الظافر بأمر الله بن الحافظ. [٣٧ب]

وهو رجل فاسق^٦ ظالم مشغول باللهو واللعب،^٧ ويعتمد على من^٨ هو غير معتمد عند أحد، ولهذا اختلفت الكلمة^٩ في أيامه وقلّت إطاّعته، وهو خُلِع من الإمارة، وقتل^{١٠} في سنة تسع وأربعين وخمسمائة، وإمارته خمس سنين وستة أشهر.

وبعده إمارة ابنه عيسى الفايز^{١١} بنصر الله بن الظافر بن الحافظ.^{١٢}

١٥. تولى وعمره ثمان سنين، وهو بنى في مصر جامعاً^{١٣} اسمه الصالحية الواقع بظاهر باب زويلة، وهو بنى مشهد الحسين^{١٤} <رضي الله عنه>^{١٥} في العراق، ومات في سنة خمس وخمسين وخمسمائة، ومدة إمارته^{١٦} خمس سنين وستة أشهر.

١ - وأحرقها.	٩ أ: الجملة.
٢ من أ وق.	١٠ أ، ق، وذلك.
٣ أ، ق: فدفن فيه.	١١ ق: القائم.
٤ أ، ق: وإمارته.	١٢ أ، ق- بن الحافظ.
٥ أ، ق- وسُيّئ كيّفيته؛ +وسيجي.	١٣ ق: جامعاً في مصر.
٦ أ: قاي.	١٤ أ: المشهد للحسين.
٧ أ، ق- مشغول باللهو واللعب؛ +بما لا يعني.	١٥ من ق.
٨ في الأصل يعتمد لمن والمثبت من أ؛ ق: ومعتمد على قول من كان.	١٦ أ، ق: وإمارته.

[14. Abdullah el-Âdîd-Lidînillâh]

Ondan sonra amcasının oğlu Abdullah el-Âdîd-Lidînillâh b. Yûsuf b. Abdulhâfız'ın emîrliği başladı. Şiî, fâsık ve zâlim idi. O fâsıklığın son noktasına çıktığından Fâtımîlerin devleti de nihayete erdi. İlginç bir tevâfuk
 5 eseri el-Âdîd'in kelime anlamı *el-kâtî* ' [kesen, kökünü kurutan] demektir. Gerçekten de o kendi devletleri için *âdîd* oldu.

Anlatıldığına göre Frenkler Kahire'yi muhasara ettiler. el-Âdîd, Nureddin eş-Şehîd'e bir elçi gönderdi. O vakit Nureddin Şam ve Halep'in sultanı idi. el-Âdîd ondan destek istedi. Nureddin komutanlarından Esedüddin
 10 Şirkûh ile kardeşinin oğlu Salahaddin Yûsuf b. Eyyûb'u on bin süvari ve elli bin piyade ile birlikte gönderdi. Frenkler onun geldiğini işitince bozguna uğradılar. Esedüddin Kahire'ye girdi. el-Âdîd ona vezirlik hil'ati giydirdi. İki ay geçtikten sonra Esedüddin öldü. el-Âdîd bu sefer [Nureddin'in] yeğeni Salahaddin'e vezirlik hil'ati giydirdi. Çok geçmeden el-Âdîd beş yüz altmış
 15 yedi yılında vefat etti. Emîrlik müddeti on iki yıldır.

Fâtımî Devleti'nin toplam süresi iki yüz yetmiş yıldır. Mısır'daki varlıkları ise iki yüz sekiz yıl sürmüştür.

[BEŞİNCİ] FASIL**Eyyûbî Devleti'ne Dair****[1. Salahaddin Yûsuf]**

Eyyûbîlerin ilk sultanları el-Melik en-Nâsır Salahaddin Yûsuf'tur. el-Âdîd'in öldüğü gün Mısır'da saltanatı üstlenmiş, Abbâsîlerden el-Müstazî[-Binûrillâh] adına hutbe okuyarak Mehdiyye oğullarının [hükümranlı
 20 ğına] son vermiştir. Bu sultanın babası Eyyûb, amcası Nureddin eş-Şehîd'in komutanlarından Esedüddin Şirkûh idi. Nureddin eş-Şehîd beş yüz altmış dokuz yılında Dımaşk'ta vefat etmiş ve el-Havvasîn adlı çarşının girişinde
 25 inşa ettiği medresesin[in bahçesin]e defnedilmiştir.

وبعده إمارة ابن عمّه عبد الله العاضد لدين الله بن يوسف بن عبد الحافظ.^١

وهو رجل شيعي^٢ فاسق ظالم، وانتهت دولة الفاطميين فيه لانتها^٣ فسقه، ومن عجيب الاتفاق أن «العاضد» في اللغة «القاطع» وكان عاضدًا لدولتهم.

٥ حكي أن الإفرنج حاصروا القاهرة فأرسل العاضد إلى نور <الدين> الشهيد <رسولاً>^٤ وهو يومئذ ملك الشام وحلب يستنصره،^٥ فجهز نور الدين^٦ من أمرائه أسد الدين شيركوه ومعه ابن أخيه صلاح الدين يوسف بن أيوب بعشرة آلاف فارس وخمسين ألف راجل، فلما سمع الإفرنج قدومه انهزم، ودخل أسد الدين^٧ إلى القاهرة فخلع^٨ عليه العاضد خلعة الوزارة، ثم بعد شهرين^٩ مات أسد الدين^{١٠} فأخلع العاضد على ابن أخيه^{١١} صلاح الدين خلعة الوزارة،^{١٢} ثم توفي العاضد في سنة سبع وستين وخمسائة، [٣٨] ومدة إمارته اثنتا عشرة سنة.^{١٤}

ومدة دولة المهديين مائتا سنة وسبعون^{١٥} سنة، وكان مقامهم^{١٦} بمصر مائتي سنة وثمان^{١٧} سنين.^{١٨}

فصل <في>^{١٩} ابتداء الدولة^{٢٠} الأيوبية

١٥ وأولهم السلطان الملك الناصر صلاح الدين يوسف.^{٢١}

٢٠ تولى للسلطنة^{٢٢} يوم موت العاضد في مصر، وخطب باسم المستضيء من العباسيين وانقطع أولاد^{٢٣} المهديين، وهذا السلطان^{٢٤} صلاح الدين وأبوه أيوب^{٢٥} وعمّه أسد الدين شيركوه^{٢٦} من أمراء^{٢٧} نور الدين الشهيد، وكانت وفاة نور الدين الشهيد في سنة تسع وستين وخمسائة بمدينة^{٢٨} دمشق، ودُفن بمدرسته^{٢٩} التي أنشأها عند باب سوق^{٣٠} الحواصين.

١ أ: عبد المجيد الحافظ.	١١ أ+ شيركوه.	٢١ أ، ق: ابن أيوب.
٢ أ: شقي.	١٢ أ- ابن أخيه.	٢٢ أ، ق: تسلطن.
٣ أ، ق: لكمال..	١٣ ق- خلعة الوزارة.	٢٣ أ: بام اسم.
٤ من أ وق.	١٤ أ+ والله أعلم.	٢٤ أ، ق: وأن.
٥ من أ وق.	١٥ ق: ستون.	٢٥ أ، ق- وأبوه أيوب.
٦ ق: يستنصر.	١٦ ق: وحكمهم.	٢٦ أ، ق- شيركوه.
٧ أ+ شهيد؛ ق+ الشهيد.	١٧ ق: ثمانين.	٢٧ أ، ق+ الملك العادل.
٨ أ+ شيركوه.	١٨ أ- ومدة دولة المهديين... وثمان سنين.	٢٨ أ، ق: في مدينة.
٩ في جميع النسخ: وأخلع.	١٩ من أ.	٢٩ أ، ق: في المدرسة.
١٠ ق- انهزم... ثم بعد شهرين.	٢٠ في الأصل وفي ق: دولة والمثبت من أ.	٣٠ أ- سوق.

İbn Hallikân şöyle söyler: “Dımaşklı bir topluluğu bu kabirde yapılan duanın müstecap olduğunu söylerken işittim. Ben de tecrübe ettim ve gerçekten de dedikleri gibi oldu.”

Nureddin eş-Şehîd'in hükümranlığı (*devle*) yirmi sekiz yıl sürdü. Hutbesi 5 Abbâsîler adına idi. Fethettiği yerler Deyr Semân, Ca'ber Kalesi, Hâzim Kalesi, Maraş ve Behsenâ'dır. Dımaşk, Halep, Hama, Humus, Ba'lebek, Menbiç ve Rahbe'de medreseler inşa etti. Musul, Hama, Rûha [Urfa] ve Menbiç'de cami, Dımaşk'ta şifâhane inşa etti. Âlim, sâlih, takvâ sahibi, hadis ve fıkıh mütâlâ'a edecek birikimde, namazlarını daima cemaatle kılan, 10 sürekli oruç tutup Kur'ân okuyan biriydi. Kendisinde kibrin en ufak bir izine dahi rastlanmamıştır. Frenkler elindeki elli şehri fethetmiştir. Allah ona geniş rahmetiyle muâmele etsin!

Sultan Salahaddin Mısır diyarının hükümdarı olduğu dönemde Nureddin eş-Şehîd de Şam, Halep ve bunlar dışında başka yerlerin hükümdarı idi. 15 İki yıl sonra Nureddin eş-Şehîd öldü ve oğlu Sâlih b. Nureddin eş-Şehîd babasının yerine geçip [onun hükümrân olduğu] beldelerde bir yıl hükmetti. Sonra vefat etti. Bunun üzerine Sultan Salahaddin b. Eyyûb beş yüz yetmiş yılında Şam'a ve Halep'e gidip Nureddin eş-Şehîd'in sınırları Yemen'den Musul'a uzanan tüm beldelerini zapt etti.

20 Salahaddin gerçekten cömert, halîm, mütevazı bir sultan idi. Ulemâya, sâlihlere, fukaraya muhabbet besler, tefsir ve hadis dinlerdi. Anlatıldığına göre Frenkler Kudüs-i Şerîf'i istilâ edip dört yüz doksan iki yılında ele geçirmişlerdi. Kudüs doksan bir yıl boyunca onların elinde kaldı. Daha sonra Salahaddin b. Eyyûb Yüce Allah'a güvenip işini O'na tevdi eyleyerek altmış bin süvariyle birlikte Kudüs üzerine yürüdü. Kudüs'ü muhasara etti 25 ve kâfirlere aman vermedi. Yapılan savaşta kan gövdeyi götürdü. Onların nasıl savaşıklarını gören Allah'ın düşmanlarını bir korku aldı. Emân talep edip mübarek Receb ayının yirmi yedisi Cuma günü şehri teslim ettiler. Bu günün gecesi Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine işaret edilen Miraç gecesi 30 idi. Bu gerçekten muazzam bir tevâfuktu. Fetih günü beş yüz seksen üç yılı idi. Fethi zor kullanmak suretiyle gerçekleşti. Dolayısıyla [esirleri] öldürme, köleleştirme ve fidyeyle bırakma gibi seçenekler onun yetkisinde idi. Mebzul miktarda mal elde etti. [Bize] İslâm dinini bahşetmesinden] dolayı yüce Allah'a hamd olsun!

قال ابن خلّكان: «سمعت جماعة من أهل دمشق^١ قالوا: إن الدعاء عند قبره^٢ مستجاب، ولقد جرّبت ذلك فصح.»

وكانت دولة نور الدين الشهيد ثمانياً وعشرين سنة، وخطبته^٣ باسم العباسيين، فتوحاته دير سمعان وقلعة جعبر وقلعة خازم^٤ ومرعش وبهسنا^٥، وبنى المدارس^٦ في دمشق وحلب وحماة وحمص وبلبلق ومنبج^٧ ورهبة، وبنى الجامع بالموصل^٨ وحماة ورها ومنبج ومارستان بدمشق^٩، وهو عالم صالح متقّ ومطالع للحديث والفقه، وملازم للصلاة مع الجماعة ومدّوم للصيام وتلاوة القرآن، وليس عنده تكبر أصلاً، وأخذ من الإفرنج [٣٨٨] خمسين مدينة^{١٠} رحمة الله عليه رحمة واسعة.

ولمّا ملك السلطان صلاح الدين^{١١} الديار المصرية كان يومئذ نور الدين الشهيد^{١٢} ملكاً في الشام وحلب وغيرهما، وبعد سنتين مات نور الدين الشهيد وتولى ابنه صالح بن نور الدين الشهيد موضع أبيه وتصرف في البلاد سنة واحدة^{١٣}، ثم مات^{١٤} وسار السلطان صلاح الدين بن أيوب إلى الشام وحلب^{١٥} في سنة سبعين وخمسائة، وضبط بلاد^{١٦} نور الدين الشهيد كلها وحدود بلاده من اليمن إلى الموصل.

وهو ملك كريم حليم متواضع، يحبّ العلماء <والصلحاء>^{١٧} والفقراء ويسمع التفسير والحديث. وحكي أن الإفرنج استولى على القدس الشريف وأخذه في سنة اثنتين وتسعين وأربعمائة وبقي في يد^{١٨} الكفار إحدى وتسعين سنة، ثم إن صلاح الدين بن أيوب^{١٩} سار نحوه معتمداً على الله تعالى مفوضاً أمره إليه بستين ألف فارس، وحاصر القدس واشتدوا على الكفار وتقاتلوا قتالاً شديداً، ولمّا رأى^{٢٠} أعداء الله قتالهم أخذهم الرعب فطلبوا الأمان وسلّموا المدينة في يوم الجمعة سابع وعشرين من رجب المرجب، وليلته كانت ليلة المعراج المنصوص عليها في القرآن الكريم^{٢١} وهذا اتفاق عجيب، وذلك في سنة ثلاث وثمانين وخمسائة وكان فتحه وقع جبّراً وبقي الاختيار في يده من القتل والتسبي والأسر^{٢٢}، وحصل له منه مال جزيل، الحمد لله على دين الإسلام. [٣٩]

١ أ، ق: الشام.	٩ أ، ق: في دمشق.	١٧ من ق.
٢ ق- عند قبره.	١٠ أ: وأخذ من المدينة خمساً من الإفرنج.	١٨ أ: أيدي.
٣ ق: وخطبته.	١١ ق+ المزبور.	١٩ أ، ق- بن أيوب.
٤ أ: خادم؛ ق- وقلعة خازم.	١٢ أ، ق- الشهيد.	٢٠ في جميع النسخ: «أروا».
٥ ق: وسها.	١٣ أ، ق- واحدة.	٢١ أ، ق: العظيم.
٦ أ، ق: المدرسة.	١٤ ق: توفي.	٢٢ أ، ق- وكانت فتحه... والتسبي والأسر.
٧ أ، ق- ومنبج.	١٥ أ، ق- وحلب.	٢٣ ق+ في.
٨ أ، ق: في الموصل.	١٦ أ- بلاد.	

Salahaddin, Dımaşk'ta beş yüz seksen dokuz yılında vefat etti. Emîrlîği yirmi dört yıl sürdü.

[2. Osman b. Salahaddin]

Onun ardından oğlu el-Melik el-Azîz Osman b. Salahaddin b. Eyyûb el-Kürdî'nin emîrlîği gelir. Irak hariç Mısır memleketi ile diğer bölgelerin hükümrânlığını üstlendi. Hutbede Abbâsîlerin isminin okunmasını terk ederek minberlerde kendi adına hutbe verdirdi. Kendi adına para bastırdı. Âdil, cömert, güzel ahlâk ve sahih itikad sahibi, Allah'tan layıkıyla korkan, ulemâ ve sâlihler muhabbet besleyen bir hükümdardı. Humma hastalığı sebebiyle beş yüz doksan beş yılında öldü. Hükümrânlık müddeti beş yıl on aydır. İmâm Şâfiî'nin kabrinin bulunduğu mekâna, kubbe altına gömüldü.

[3. Ebû Bekir b. Eyyûb]

Ardından amcası ve el-Melik el-Âdil olarak meşhur Ebû Bekir b. Eyyûb'un emîrlîği başladı. Bahsi geçen Salahaddin'in erkek kardeşi olan Ebû Bekir doğru fikirli idi. Hile kurmakta mahirdi. Ata çok iyi binerdi. İşleri idarede halîm bir tabiat sahibiydi. Öyle ki, hoşuna gitmeyen bir şeyi iştir ama onun işittiği anlaşılmaz idi. Anlatıldığına göre onun döneminde Habur, Nusaybin ve Sincar fethedilmiştir. Altı yüz on beş yılında vefat etti. Emîrlîk müddeti tam otuz yıldır.

[4. Muhammed b. el-Melik el-Kâmil]

Daha sonra oğlu el-Melik el-Kâmil Muhammed b. el-Melik el-Âdil'in emîrlîği başladı. Babasının akabinde bahsi geçen beldelelere hükmetti. Kara Âmid, Hasankeyf, Harput ve Rûha'yı [Urfa] fethetti. Heybetli, kararlı, cesur, ulemâ ve sâlihler muhabbet besleyen bir hükümdardı. Her gece meclisine fukaha gelir ve onlarla konuşur, tartışmalarına iştirak ederdi. Mamafih mala düşküncü ve parayı kendi başına sayardı. Onun dönemine denk gelen altı yüz yirmi beş yılında Frenkler Beytü'l-Makdis'i yeniden aldılar. Ardından yine onun döneminde altı yüz yirmi yedi yılında şehir geri alındı. Altı yüz otuz beş yılında vefat etti. Emîrlîk müddeti yirmi yıl bir aydır.

وتوفي صلاح الدين في دمشق^١ سنة تسع وثمانين وخمسمائة، وإمارته أربع وعشرون سنة.

وبعده إمارة ابنه الملك العزيز عثمان بن صلاح الدين بن أيوب^٢ الكردي.

تولى المملكة المصرية وغيرها سوى العراق، وترك اسم العباسيين في الخطبة وخطب باسمه على المنابر وعمل السكة باسمه، و«هو»^٣ ملك عادل كريم حسن الأخلاق، والعقيدة وشديد الخوف من الله تعالى،^٤ محب للعلماء والصلحاء، ومات من الحمى في سنة خمس وتسعين وخمسمائة، وكانت مدة حكمه^٥ خمس سنين وعشرة أشهر، ودُفن عند الشافعي «رحمه الله»^٦ داخل القبة.

وبعده إمارة عمه^٨ أبي بكر بن أيوب المشهور بالملك العادل أخو صلاح الدين المذكور.

وهو رجل ذو رأي سديد ومكر شديد، خير^٩ بالخيال،^{١٠} حلیم «في الأمور»^{١١} أي يسمع ما يكره ولا يرى أنه سمع، وحكي أنه فُتح في أيامه الخابور ونصيبين وسنجار، وتوفي في سنة خمس عشرة وستمائة، ومدة إمارته^{١٢} ثلاثون سنة كاملة.

وبعده إمارة ابنه الملك الكامل محمد بن الملك العادل.

«وهو»^{١٣} حكم في البلاد بعد وفاة أبيه، وهو فتح قره آمد وحصن كيف^{١٤} وخربوت ورها، وكان ملكاً مهاباً حازماً^{١٥} شجاعاً محباً للعلماء والصلحاء، ويحضر مجلسه^{١٦} الفقهاء كل ليلة ويتحدث^{١٧} معهم ويشاركهم في فنونهم، لكنه محب للمال ويحاسب نفسه، وفي أيامه سنة خمس وعشرين وستمائة أخذ [٣٣٩] الإفرنج بيت المقدس مرة ثانية ثم فتح أيضاً في أيامه سنة سبع وعشرين وستمائة،^{١٨} وتوفي في سنة خمس وثلاثين وستمائة، ومدة إمارته^{١٩} عشرون سنة وشهر.

١ أ، ق- بن أيوب.	٧ أ- عمه.	١٣ ق: حصن كيف.
٢ من ق.	٨ في الأصل وق: جبير والمثبت من أ.	١٤ أ: جازما.
٣ ق+ الحميدة.	٩ ق: جبير بالخيال.	١٥ ق: مجلس.
٤ ق- من الله تعالى.	١٠ من أ وق.	١٦ أ، ق+ الكامل.
٥ أ، ق: وإمارته.	١١ أ، ق: وإمارته.	١٧ أ، ق- سنة سبع وعشرين وستمائة.
٦ من ق.	١٢ من أ وق.	١٨ أ، ق: وإمارته.

[5. Ebû Bekir b. el-Melik el-Kâmil]

Daha sonra oğlu el-Melik el-Âdil es-Sağır Ebû Bekir b. el-Melik el-Kâmil b. el-Âdil el-Kebîr'in emîrliği gelir. Irak dışında Diyarbekir dâhil tüm bölgelerde hükümrân oldu. Keyfine düşkün, müsrif, oyundan başını kaldırmayan biriydi. Anlatıldığına göre [devletin] önde gelen emîrleriyle alâkasını kesmişti. Onlardan hiçbirini yanına sokmaz, düşük seviyeli insanları kendine yakın kılardı. Çalgıcı kesimi onun nezdinde en üst makama eriştiler. Bunun üzerine müslümanlar kardeşi Necmeddin ile anlaşıp onu yakaladılar ve kale burcuna hapsedtiler. Daha sonra da onu altı yüz otuz yedi yılında öldürdüler. Emîrlik müddeti iki yıldır.

[6. Necmeddin Eyyûb]

Ardından kardeşi el-Melik es-Sâlih Necmeddin Eyyûb b. el-Melik el-Kâmil'in emîrliği başladı. Anlatıldığına göre başa gelir gelmez hazine kayıtları kendisine arz edildi. Hazineye bir dinardan başka bir şey kalmamıştı. Bunun üzerine kadıları ve emîrleri huzuruna getirtip onlara şöyle sordu: "Sultanınızı hangi gerekçe ile öldürdünüz?" Şöyle cevap verdiler: "O bir sefih idi." Bunun üzerine el-Melik es-Sâlih "Sefih olan kimsenin beytûlmâlde tasarruf etmesi câiz midir?" diye sordu. Kâdılar "Câiz değildir" dediler. Bu cevap üzerine Sultan Necmeddin, herkesin Ebû Bekir zamanında ondan aldığı malları getirmesini emretti. Derhal getirdiler. Bu şekilde toplanan para dokuz yüz bin dinar idi. Sultan daha sonra kardeşinin ölümüne sebep olan kim varsa hepsini ortadan kaldırdı.

Anlatıldığına göre o bin adet memlûk satın almış ve onları el-Bahriyye olarak isimlendirmişti. Bunlar [Memlûk döneminde hüküm süren] Çerkeslerden farklı memlûklerdi. O, Türklerin üstadı idi. Mal biriktirmeyi severdi. Emîrlerden birçoğunu öldürtüp mallarına el koydu. Onun hapsedtiği beş bin kişi hapisanelerde öldü. Kimse onun huzuruna gelip herhangi bir konuda aracılık etmeye teşebbüs edemezdi. Zayıf düşüp bu hal de uzun sürünce Frenklerin komutanı Efransis [IX. Saint Louis] harekete geçip Dimyat'ı kuşattı ve ele geçirdi.

Necmeddin altı yüz kırk yedi yılında vefat etti. Emîrlik süresi dokuz yıl on aydır.

وبعده إمارة ابنه الملك العادل الصغير أبو بكر^١ بن الملك^٢ الكامل بن العادل الكبير^٣.

حكم^٤ في البلاد^٥ وديار بكر سوى العراق، وهو رجل ذواق مسرف مشغول باللعب. وحكي أنه قطع روابط الأمراء الكبار ولا يقرب أحداً منهم وقرب الأصاغر^٦ وصار أرباب الطرب^٧ عنده في أعلى المنازل^٨، ثم إن المسلمين اتفقوا مع أخيه نجم الدين فمسكوه وحبسوه بالبرج^٩ ثم قتلوه، وذلك في سنة سبع وثلاثين وستمائة، ومدة إمارته^{١٠} سنتان.

وبعده إمارة أخيه الملك الصالح نجم الدين أيوب بن^{١١} الملك الكامل.

حكي أنه لما تولى^{١٢} عرض عليه الخزائن فلم يوجد غير دينار واحد، ثم أحضر القضاة والأمراء ثم سأل عنهم وقال: ^{١٣} «بأي شيء قتلتم سلطانكم؟» وقالوا: «إنه كان سفيهاً»، ثم قال الملك الصالح: «من كان سفيهاً يجوز^{١٤} تصرفه في بيت المال؟»، ^{١٥} قال القضاة: «لا يجوز»، فأمر^{١٦} بإحضار المال الذي أخذوه منه، وأحضروا المال فكان جملة ما أحضروا تسعمائة ألف دينار، ثم قتل من كان سبباً لقتل أخيه^{١٧}.

وحكي أنه اشترى ألف مملوك وسمّاهم البحرية وهم غير الجراكسة، وهو أستاذ الأتراك وهو محبّ لجمع^{١٨} المال وقتل خلقاً كثيراً من الأمراء وأخذ أموالهم، ومات في حبسه [٤٠] خمسة آلاف نفس، وما يقدر أحد أن يشفع عنده^{١٩} ولما ضعف وطال ضعفه خرج أفرنسيس رئيس الإفرنج بعسكر^{٢٠} واستولى على دمياط وأخذها.

وتوفي في سنة سبع وأربعين وستمائة، ومدة إمارته عشر سنين إلا شهرين^{٢١}.

١	أ+ الطاهر.	٧	أ: الطرف.	١٥	ق: في المال.
٢	ق- الملك.	٨	أ، ق+ وقرب الصغائر وبغد الأكابر.	١٦	أ، ق+ السلطان.
٣	أ- بن الملك الكامل بن العادل الكبير؛ ق- بن العادل الكبير.	٩	ق- بالبرج.	١٧	أ: أبيه.
٤	أ، ق: وهو حكم.	١٠	أ، ق: وإمارته.	١٨	أ، ق: لجمع.
٥	أ، ق: بلاد الغرب.	١١	أ- أيوب بن؛ ق- أيوب.	١٩	أ: عندهم.
٦	أ، ق- وحكي أنه ... وقرب الأصاغر.	١٢	أ- أنه لما تولى.	٢٠	أ، ق+ عظيم.
		١٣	أ: بأن قال.	٢١	أ، ق- إلا شهرين.
		١٤	أ: يجوز.		

[7. Turan Şâh]

Ondan sonra oğlu el-Melik el-Muazzam Turan Şâh b. el-Melik es-Sâlih'in emîrliği başladı. Başa geçer geçmez Dimyat'a doğru harekete geçti. Frenklerden yüz bin kişiyi öldürüp Efransis'i yakaladı ve Mısır'da hapsetti. Sonra babasının dönemindeki emîrleri uzaklaştırıp Hasankeyf'ten kendi yanında getirdiği gılmanlarını onların yerine geçirdi. Bunun üzerine emîrler onu öldürmek üzere anlaştılar ve öldürdüler de. Hükümrânlık süresi üç aydır.

[8. Şecerüddür]

Daha sonra emîrler el-Melik es-Sâlih'in hanımı Şecerüddür'ün saltanatı üzerinde ittifak ettiler. Böylece o altı yüz kırk sekiz yılında hanım sultan (*sultâne*) oldu. Daha sonra kocasının memlûkü Emîr İzzeddin Aybek'i nâib tayin etti ve onunla evlendi.

[9. Muzafferüddin Mûsâ]

Ardından emîrler Muzafferüddin Mûsâ b. Yûsuf b. Mesud b. el-Melik en-Nâsır Salahaddin b. Eyyûb'ü sultan olarak tahta çıkartmak üzere anlaştılar ve ona el-Melik el-Eşref lakabını verdiler. Bu esnada yaşı altı idi. Memleketin yöneticisi bahsi geçen Aybek idi. Altı yüz elli yılında İzzeddin Aybek hükümdarlığı da tek başına üstlendi. Lakabı el-Melik el-Muiz oldu. Allah en doğrusunu bilir.

[ALTINCI] FASIL**[Memlûk] Türklerinin Devletlerinin Altı Yüz Elli Yılındaki Başlangıcına Dair****[1. el-Melik el-Muiz Aybek]**

Türklerin başa gelmelerinin sebebi şuydu: Moğollar (*Tatar*) Irak'ta harekete geçtiklerinde el-Melik el-Eşref çocuk idi. Emîrler onun yerine el-Melik el-Muiz Aybek'i başa getirme konusunda anlaştılar ve onu altı yüz elli yılında sultan ilan ettiler. Onun döneminde Bahrî Memlûkler'in konumu iyice baskın bir hal aldı, iyiden iyiye güçlendiler. Liderleri Aktay, Kalavun ve Sungur el-Aşkar idi. Bunlar bulundukları yerlerde bozgunculuk yapmaya başladılar. Sonra el-Melik Aybek, Aktay'ı öldürdü. Geriye kalan memlûkler yenilgiye uğradılar. Aybek, Aktay'ın dul kalan eşiyle evlendi.

وبعده إمارة ابنه الملك المعظم توران شاه^١ بن الملك الصالح^٢.

لَمَّا تولى هو^٣ ركب إلى دمياط وقتل من الإفرنج مائة ألف ومسلك إفرنسيس^٤ وسجن في مصر، ثم إنه يبعد أمراء دولة والده^٥ ويقرب غلمانه الذين حضروا معه من حصن كيف^٦ فاجتمع الأمراء على قتله فقتلوه، فكانت مدة حكمه ثلاثة أشهر.

[سلطنة شجرة الدر]

ثم اتفق^٧ الأمراء على سلطنة شجرة الدر <وهي^٨ زوجة الملك الصالح فصارت سلطانه، وذلك في سنة ثمان وأربعين وستمائة، ثم نبيت مملوك زوجها الأمير عز الدين آي بك وتزوجت آي بك المذكور^٩.

[مظفر الدين موسى]

ثم إن الأمراء اتفقوا على أن يسلطنوا^{١٠} مظفر الدين موسى بن يوسف بن مسعود بن الملك الناصر صلاح الدين بن أيوب^{١١} ولقبوه بالملك الأشرف، وكان عمره ست سنين^{١٢} ومدبر مملكته آي بك المذكور^{١٣} وفي^{١٤} سنة خمسين وستمائة استقل^{١٥} عز الدين آي بك بالملك^{١٦} ولقب^{١٧} بالملك المعز والله أعلم بالصواب^{١٨}.

فصل في ذكر^{١٩} ابتداء دولة الأتراك غير الجراكسة من تاريخ سنة ٦٥٠هـ

[سلطنة الملك المعز آي بك]

وسبب تولية الأتراك أن التتار^{٢٠} تحرك في العراق، وكان الملك الأشرف صغيراً واجتمعت الأمراء على إقامة^{٢١} الملك المعز آي بك المذكور^{٢٢} فسلطنوه، [٦٤٠] وذلك في سنة خمسين^{٢٣} وستمائة، وفي أيامه^{٢٤} عظم شأن المماليك البحرية وقويت شوكتهم وكان كبيرهم أقطاي وقلاون وسنقر الأشقر فأظهروا الفساد في الأرض، ثم إن الملك^{٢٥} آي بك قتل أقطاي وانهزم باقي المماليك وتزوج امرأته^{٢٦}.

١ أ: ق: نورشاه.	١٠ أ: أن يجعلوا الملك؛ ق: أن يجعلوا ملك.	١٩ أ: ق- ذكر.	بالصواب.
٢ أ: ق: حكي أنه.	١١ أ: ملكاً؛ ق: سلطاناً.	٢٠ أ: ق- من تاريخ سنة ٦٥٠.	
٣ ق- هو.	١٢ أ: ق: ففعلوه.	٢١ أ: القتال.	
٤ أ: ق: الأفرنسيس.	١٣ أ: ق: المزبور.	٢٢ أ: دولة؛ ق: تولية.	
٥ أ: يبعد الأعالي؛ ق: يبعد الأمراء.	١٤ أ: وذلك في.	٢٣ أ: ق: المزبور.	
٦ أ: ق: ويقرب الأذاني.	١٥ ق: انتقل.	٢٤ أ: خمس.	
٧ ق- الأمراء على قتله فقتلوه، ... ثم	١٦ أ: ق: بالسلطنة.	٢٥ أ: وأيامه.	
٨ اتفق.	١٧ أ: ق: نفسه.	٢٦ أ: ق: المعز.	
٩ من أ.	١٨ أ- والله أعلم بالصواب؛ ق-	٢٧ أ: ق: امرأة أقطاي؛ أ: وهو يحيتها.	

Onun hanımıyla evlenince bu durum Şecerüddürr'ün ağırlığına gitti ve onu öldürmek için plan yaptı. Hamamda iken buna muvaffak oldu ve hadım [hizmetçisi] Cemâleddin ile birlikte onu orada altı yüz elli beş yılında boğdu. Aybek'in müstakil olarak emîrliği tam beş yıl sürdü.

5 [2. el-Melik el-Mansûr Nureddin]

Ondan sonra oğlu el-Melik el-Mansûr Nureddin b. Ali el-Muiz Aybek'in emîrliği başlar. Babası öldüğü gün sultan oldu. Memleketin idaresi ise Seyfeddin Kutuz'un elindeydi. Anlatıldığına göre Irak beldeleri bu tarihe kadar Abbâsîlerin elinde idi. Moğollar Bağdat'a gelip el-Müsta'sım'ı katledip Irak'a sahip oldular. Emîrler bu hadiseyi işitince toplanıp el-Mansûr'u emîrlikten azlettiler. Çünkü o henüz bir çocuk idi. Ardından el-Melik el-Muzaffer Kutuz'a bey'at ettiler. Bey'at tarihleri altı yüz elli yedi idi. Nureddin'in emîrliği iki yıl altı ay sürdü.

[3. el-Melik el-Muzaffer Kutuz]

15 Ardından el-Melik el-Muzaffer Kutuz'un emîrliği başladı. O el-Melik es-Sâlih'in memlûklerindendi. Anlatıldığına göre [altı yüz] elli sekiz yılında Moğollar Haleb'e ulaştılar. Başlarında Hülâgû'nun emîrlerinden Ketboğa vardı. Haleb'i ele geçirdiler. Sonra Dımaşk'a ulaştılar. Moğolların reisi yine Ketboğa idi. Hülâgû, el-Melik el-Muzaffer'e şu mektubu gönderdi:

20 “Tüm Doğu'da ve Batı'da hüküm süren, hükümdarlar hükümdarı, büyük Han'dan. Yeryüzünü döşeyen, göğü yükselten ey Allah'ım senin adınla başlarım.

Kendisi bir melik olan Sultan Kutuz ve devletinin diğer emîrleri ve memleketinin ahâlisi bilmektedirler ki, biz Allahu Teâlâ'nın yeryüzündeki ordusuyuz. Allah bizi kendi kızgınlığından yaratmıştır. Memleketlerinizi bize teslim ediniz ki, pişman olmadan önce sahil-i selamete varasınız. Kuşkusuz bizim memleketleri harap ettiğimizi, kulları öldürdüğümüzü işitmişsinizdir. Size düşen bizden kaçacak delik aramak, bize düşen sizi sonuna kadar kovalamaktır. Kim savaş isterse pişman olur. Kim de emân talebine meylederse kurtulur. Eğer bize itaat ederseniz bizimle aynı haklara sahip olur, lehimize olan sizin de lehinize, aleyhimize olan sizin de aleyhinize olur. İtaat etmek yerine muhalefet ederseniz helâk olursunuz. Kendi ellerinizle kendinizi helâk etmeyin. Uyarıyı dikkate alan tedbirini de alır. Savaş tüm şiddetiyle patlak verip tüm ateşiyle sizi sarmadan önce bize acilen cevap verin! Önümüzdeki tek hedef sizsiniz. Vesselâm!”

فلما تزوج بامرأته^١ يتهون^٢ على شجر الدرّ فقصدت بقتله وظفرت عليه في الحمام فخنقت مع الطواشي جمال الدين، وذلك في سنة خمس وخمسين وستمائة، ومدة إمارته استقلالاً^٣ خمس سنين كاملاً.^٤

وبعده إمارة ابنه الملك المنصور نور الدين بن علي المعز آي بك.^٥

تسلطن يوم موت أبيه، وكان سيف الدين قطز مدبر مملكته. وحكي أن بلاد العراق إلى هذا التاريخ في يد^٦ العباسيين وجاء التتار إلى بغداد^٧ وقتل المستعصم وملك العراق، فلما سمع الأمراء هذه الواقعة اجتمعوا وخلعوا المنصور من الإمارة لأنه كان صغيراً وبايعوا بالملك المظفر قطز وذلك في سنة سبع وخمسين وستمائة، ومدة إمارته سنتان وستة أشهر.

وبعده إمارة^٨ الملك المظفر قطز التركماني.^٩

وهو من مماليك الملك الصالح. حكي أن^{١٠} في سنة ثمان وخمسين وصل التتار^{١١} إلى حلب >ورئيسهم كتبغا من أمراء هولاكو^{١٢} فأخذها وملكها،^{١٣} ثم وصل إلى دمشق مقدم ملك التتار أعني كتبغا، ثم إن هولاكو قان^{١٤} أرسل^{١٥} إلى الملك المظفر كتاباً ونصه:^{١٦}

«من ملك الملوك شرقاً وغرباً القان^{١٧} الأعظم، باسمك اللهم [٤١] باسط الأرض ورافع السماء، يعلم الملك قطز الذي هو من جنس المماليك وسائر أمراء دولته وأهل مملكته أنا^{١٨} جند الله >تعالى^{١٩} في أرضه خلقنا من سخطه^{٢٠} فسلموا البلاد إلينا حتى تسلموا قبل أن تتدموا، وقد سمعتم أنا^{٢١} أخبرنا البلاد وقتلنا العباد فلکم منا الهرب ولنا خلفكم الطلب، فمن طلب حرباً^{٢٢} ندم ومن قصد أماناً^{٢٣} سلم، فإن لأمرنا^{٢٤} أطعتم فلکم ما لنا وعليکم ما علينا، وإن خالفتم هلکتکم، فلا تهلكوا أنفسکم بأيديکم، فقد حذر من أندر، فعجلوا لنا بالجواب قبل أن تضرم الحرب نارها وترميکم بشرارها،^{٢٥} فما بقي لنا^{٢٦} مقصد سواکم والسلام.»

١ أ- فلما تزوج بامرأته.	١٠ أ، ق: أنه.	١٩ من أ.
٢ أ: ويهوه؛ ق: وهو ما يهون.	١١ ق- وصل. ل. التتار.	٢٠ ق: سخط الله.
٣ أ، ق- استقلالاً.	١٢ من أ وق.	٢١ أ، ق: أنا.
٤ أ، ق- كاملاً.	١٣ أ، ق: وخرب حلب؛ فأخذها وملكها.	٢٢ ق- فمن طلب حرباً؛ + حربنا.
٥ أ- بن علي المعز آي بك.	١٤ أ، ق- مقدم ملك التتار ... هولاكو قان.	٢٣ أ، ق: أماننا.
٦ أ، ق: أيدي.	١٥ أ، ق+ كتابا.	٢٤ أ، ق: أنتم.
٧ أ- إلى بغداد.	١٦ أ، ق- كتاباً ونصه؛ + قطز وهو.	٢٥ أ، ق: شرارها.
٨ من ق.	١٧ ق: الهيقان.	٢٦ أ: فما لنا.
٩ أ، ق- التركماني.	١٨ أ، ق: إننا.	

el-Melik el-Muzaffer bu haberi alınca devletinin emîrleriyle istişare etti. Onlar da savaşa tutuşma yönünde görüş bildirdiler. Bunun üzerine mektubu getiren Moğol elçisini öldürttü. Daha sonra savaşmak amacıyla Mısır'dan ayrıldı. Kenân topraklarındaki Ayn Calut'un karşısına varana kadar yoluna devam etti. Moğollar da oraya geldiler. Çok çetin bir savaş cereyan etti. Yüce Allah müslümanların niyetlerinin doğruluğunu bildiğinden onlara yardımını gönderdi ve bu sayede Moğolları büyük bir hezimete uğrattılar. İki gün sonra [dağılan] Moğollar [yeniden] bir araya geldiler ve savaş meydanına dönüp müslümanlarla savaştılar. Hülâgû tarafından gönderilen komutanları Ketboğa idi. İlk savaştan daha çetin bir savaşa daha tutuştular. Sonunda yine Moğollar yenildi. Ketboğa'nın kellesi el-Muzaffer'in huzuruna getirildi. Bunun üzerine Muzaffer tahtından inip Yüce Allah'a şükür secdesi yaptı. Müslümanlar birçok Moğol'u esir aldılar. Sultan Dımaşk'a gidip orada yirmi gün kaldı. Sonra da Kahire'ye döndü.

Anlatıldığına göre Sultan'a gelen bir adam gizlice ona "Baybars senin canına kastedecek" dedi. O da özel adamlarından birine gizlice "Onun öldürülmesi vâcibtir" emrini verdi. Baybars bunu öğrendi. -Nitekim iki kişinin bildiği artık sır olmaktan çıkar- o da kendi has adamlarıyla (*huş-dâş*) el-Muzaffer'in öldürülmesi üzerine anlaştı. Onu ele geçirip öldürdü de. el-Muzaffer altı yüz elli sekiz yılında öldü. Hükümranlık müddeti bir yıldan beş gün eksik idi.

[4. el-Melik ez-Zâhir Baybars]

Türk hükümdarlarından ondan sonra geleni aynı zamanda Memlüklerin dördüncüsü de olan el-Melik ez-Zâhir Baybars es-Sâlih'dir. el-Melik el-Muzaffer öldüğü gün kendisine saltanat için bey'at edildi. Âdil, akıllı biriydi. Haksız vergileri ilga etti. Bid'atleri ortadan kaldırdı. Onun hükümdarlığı esnasında Memlüklerin konumları iyice yükseldi. Tüm emîrler Memlüklerden olmaya başladı. Memleketin yöneticisi es-Sâhib Bahâüddîn idi. Bu zât *Kasîde-i Bürde* tutkunu olarak bilinirdi. Baybars'ın hükümranlığı Irak dışındaki bölgelerde câri idi. Irak'ın idaresi Moğolların elinde kaldı. O, Îsâ b. Mühennâ'ya [Fazl b. Rebî'a'nın soyundan gelip Suriye sahrasında hâkim olan bir Bedevî kabilesi olan] Fazl ailesinin emîrliğini [üstlenmesini] emretti.

فلما سمع الملك المظفر ذلك استشار أمراء دولته فأشاروا إلى القتال، فقتل رسوله الذي جاء به المكتوب^١ من التتار، ثم خرج من مصر بنية القتال وسافر حتى وصل إلى مقابل عين جالوت من^٢ أرض كنعان وحضر التتار فيه فتقاتلوا قتالاً شديداً،^٣ فلما علم الله تعالى صدق النيات من المسلمين أنزل الله نصره عليهم^٤ وكسروا التتار كسرة عظيمة، ثم بعد يومين اجتمع التتار وعادوا وتقاتلوا^٥ مع المسلمين وكان مقدمهم من طرف هولاء كوتبا، وتقاتلوا قتالاً أعظم من الأول ثم انهزم التتار أيضاً، وأتى برأس كتبغا إلى^٦ المظفر فلما أحضر الرأس بين يدي المظفر^٧ ترجل^٨ وسجد لله تعالى شكراً،^٩ فأسر^{١٠} المسلمون منهم خلقاً كثيراً، ثم إن السلطان سار إلى دمشق [٤١ب] وأقام فيها عشرين يوماً، ثم رجع قاصداً إلى القاهرة. ١٠

وحكي أن رجلاً^{١١} جاء إلى السلطان وقال سرّاً: «إن بيبرس قصد لك سرّاً»، وقال لواحد من خواصه سرّاً: «إن قتله واجب»،^{١٢} فاطلع عليه بيبرس >لأن كل سرّ جاوز الاثنين شاع^{١٣} فاتفق هو أيضاً^{١٤} مع خشداشيه^{١٥} على قتل المظفر،^{١٦} فظفر^{١٧} عليه فقتله، وذلك في سنة ثمان وخمسين وستمائة، فكانت دولته سنة كاملة إلا خمسة أيام. ١٥

وبعده من ملوك الأتراك^{١٩} وهو الرابع من المماليك الملك الظاهر بيبرس الصالحي.^{٢٠}

بويح له بالسلطنة^{٢١} يوم موت الملك المظفر، وهو رجل عادل عاقل،^{٢٢} أبطل المكوس والبدع،^{٢٣} وفي أيامه عظم شأن^{٢٤} المماليك وما يكون أمير إلا وهو مملوك، ومدبر مملكته صاحب بهاء الدين وهو محب للقصيدة البردة، وحكمه جارٍ في غير العراق وبقي حكم العراق في يد التتار، وهو أمر عيسى بن مهنا إمارة^{٢٥} لآل فضل.

١٩ أ: ق- من ملوك الأتراك؛ ق+ إمارة بيبرس.
٢٠ أ: الطاهري.
٢١ أ- له بالسلطنة؛ ق- بالسلطنة.
٢٢ أ: ق: عاقل عادل.
٢٣ ق- أبطل المكوس والبدع.
٢٤ ق- شأن.
٢٥ في الأصل: امرأة

١٠ أ: شكراً لله تعالى.
١١ ق: فأمر.
١٢ أ، ق: الرجل.
١٣ أ، ق: لازم.
١٤ من أ وق.
١٥ أ- هو أيضاً؛ ق- أيضاً.
١٦ ق: خشراته.
١٧ أ+ بيبرس.
١٩ أ- فظفر.

١ أ: بالكتاب.
٢ أ: بين.
٣ أ، ق: فقام القتال بينهما.
٤ أ- الله.
٥ أ: لهم؛ ق: نصرتهم.
٦ أ: وقاتلوا.
٧ أ+ الملك.
٨ أ: يديه.
٩ أ: رحل.

Anlatıldığına göre Abbâsî halifeleri, Mehdiyye imamları ve Eyyûbî emîrlerinin tamamı Ebû Hanîfe'nin mezhebine göre hükmederken ümerâdan ilk defa Şâfiî mezhebini benimseyen el-Melik Baybars'tır. Yine anlatıldığına göre [altı yüz] altmış üç yılında Mısır'da yangınlar çoğaldı. Bunun üzeri-

5 ne sultan tüm hristiyanların toplanmasını ve ateşe verilmelerini emretti. *Atabetü'l-Asâkir* Aktay yanıp giden malların bedeli olarak elli bin dinarı beytülmal'e ödemelerinin kabul edilip [yakılmaktan kurtulmaları için] aracılık etti. Hristiyanlar bu şartı kabul edip kendilerine emredilen buyruğun gereğini yaptılar.

10 Baybars'ın fetihleri şuralardır: Albîr Kalesi, Ayas, Adana ve diğer İsmâilî kaleleri. [O ayrıca] Hülâgû'nın tahrip ettiği kalelerin tamir edilmesini فرمان buyurmuştur. Bu kaleler Dimaşk, Ba'lebek, Humus ve Şeyzer'dir. Anlatıldığına göre o Mısır'daki Ezher Camii'sini yenilemiş, İbrâhim Halilullah'ın (a.s.) vakıflarını arttırmıştır. Yine Şam'da Ablak Saray'ını inşa ettirmiştir.

15 Ayrıca Hâlid b. Velîd'in Humus'taki kabri üzerine türbe inşa edip Safed'deki Fir'im köyünün gelirini de bu türbeye vakfetmiştir. Baybars altı yüz yetmiş altı yılında vefat etti. Emîrlik süresi on yedi yıl iki aydır.

[5. el-Melik es-Saîd Muhammed Bereket Han]

Ondan sonra oğlu el-Melik es-Saîd Muhammed Bereket Han b. Baybars'ın emîrliği başladı. Babası öldüğü gün kendisine bey'at edildi. Cahil bir genç idi. İnsanların kıymetlerini takdir edemez, düşük seviyedekileri kendisine yakınlaştırır, üstün insanları uzaklaştırırdı. Emîrler onu öldürmek üzere birleştiler ve bir müddet onu kuşatma altında tuttular. el-Melik es-Saîd onlara bir elçi göndererek şöyle sordu: "Maksadınız nedir?" Emîrler

20 cevaben "Kendini hükümdarlıktan azlet ve Kerek'e yerleş" dediler. Bunun üzerine onların bu taleplerini kabul edip [muhasara altında tutulduğu] kaleden [Kal'atü'l-Cebel] çıkarak oraya gitti. Bu hadise altı yüz yetmiş sekiz

25 yılı Rebiülevvel ayında oldu. Emîrlik müddeti iki yıl bir aydır.

وحكي أنه ليس أحد من الخلفاء العباسيين والأئمة المهديين والأمراء الأيوبيين إلا وهو يحكم على مذهب أبي حنيفة،^١ وأول من تشفع من الأمراء الملك بيبرس.^٢ وحكي أن في سنة ثلاث وستين^٣ كثر الحرق بمصر،^٤ فأمر السلطان بجمع النصارى وأمر بحريقهم ثم تشفع فيهم^٥ أقطاي^٦ أتاك العساكر على أن يلتزموا بالأموال التي احترقت وأن يحملوا إلى بيت المال^٧ خمسين ألف دينار، فقبل النصارى هذا الشرط وفعلوا على ما أمروا.^٨

فتوحاته قلعة ألبير^٩ [٤٢^١] وأياس وأدنة وسائر حصون الإسماعيلية، ورسم بعمارة القلاع التي أخرجها هولاء^{١٠} وهي قلعة دمشق وبعبك وحمص وشيزر.^{١١} وحكي أنه جدد الجامع الأزهر^{١٢} بمصر وزاد في أوقاف إبراهيم الخليل عليه السلام، وعمر القصر الأبلق بدمشق، وعمل^{١٣} على تربة السيد خالد بن الوليد بحمص سورًا ووقف على ذلك قرية فزعم^{١٤} في صفد،^{١٥} ومات في سنة ست وسبعين وستمائة، ومدة إمارته^{١٦} سبع عشرة سنة وشهران.^{١٧}

وبعده إمارة ابنه الملك السعيد محمد بركت خان بن بيبرس.

بويع له يوم موت أبيه،^{١٨} وهو شاب جاهل لا يعرف مقادير الناس، قدّم الأدنى^{١٩} وبعّد الأعلى،^{٢٠} ثم إن الأمراء اجتمعوا^{٢١} على قتله فحاصروه مدة، فبعث الملك السعيد إليهم رسولاً^{٢٢} ويقول لهم: «إيش غرضكم؟»، فقالوا: «اخلع نفسك من الملك واسكن في الكرك»، فأجاب إلى ذلك^{٢٣} ونزل من القلعة وسار إليه،^{٢٤} وذلك في شهر ربيع الأول^{٢٥} سنة ثمان وسبعين وستمائة ومدة إمارته^{٢٦} سنتان وشهر واحد.^{٢٧}

١ في هامش الأصل: «ليس كذلك، بل الحكم والقضاء من زمن السلطان صلاح الدين إلى زمن بيبرس في الممالك المصرية والشامية وما يضاف إليها ما كان إلا بمذهب الإمام الشافعي رحمه الله لكونهم على مذهبه، فلما تسلطن بيبرس اتخذ قضاة من المذاهب الأربعة كما هو الأمر عليه الآن»، قال السبكي في وفاته الكبرى: «إن بيبرس لما اتخذ قضاة من باقي المذاهب وقد كان قبله من مدة طويلة لا يقضى في إقليم مصر إلا بمذهب الشافعي ولا يتولى قضاة إلا شافعي المذهب، رأى الشافعي في المنام وهو واجد عليه فدعا عليه بدعوة لم ينتفع بدينه بعدها ورأى أثرها على أولاده أيضاً وليس بمصر	٢ في أعقاب الملوك أوضع حالاً وأقل مالاً ومناً منهم، نعوذ بالله تعالى من الخذلان والخور بعد الكور». ٣ أ، ق- وهو أمر عيسى بن مهنا ... من الأمراء الملك بيبرس. ٤ أ، ق: في أيامه. ٥ ق: في مصر. ٦ أ- فيهم. ٧ ق- فيهم أقطاي. ٨ أ، ق: أن يحملوا البيت المال. ٩ أ- وهو أول من تشفع من الملوك المتقدمين على قول أبي حنيفة رحمه الله. ١٠ أ: البيرة؛ ق: بيرة. ١١ في الأصل وفي: وهم والمثبت من ق. ١٢ أ: وغيرهم؛ ق: وغيرها. ١٣ أ: الأظهر. ١٤ ق: وعتر.	١٤ أ: فزعف. ١٥ ق- فزعم في صفد. ١٦ أ، ق: وإمارته. ١٧ أ: عشر سنة وشهر. ١٨ أ، ق- بويع له يوم موت أبيه. ١٩ أ: قرب الأدنى. ٢٠ أ: الأعلى. ٢١ أ، ق: اتفقوا. ٢٢ ق: رسولاً إليهم. ٢٣ أ، ق- ويقول لهم: إيش غرضكم... فأجاب إلى ذلك؛ + فقال إني خلعت نفسي من الإمارة فقبلوا كلامه. ٢٤ أ، ق: إلى الكرك. ٢٥ أ، ق- شهر ربيع الأول. ٢٦ أ، ق: وإمارته. ٢٧ أ، ق- واحد.

[6. el-Melik el-Âdil Sulamış b. Baybars]

Ondan sonra kardeşi el-Melik el-Âdil Sulamış [Sülemiş] b. Baybars'ın emîrliği gelir. Henüz yedi yaşındayken sultan oldu. Memleketin yönetimi Kalavun el-Elifî'nin elinde idi. el-Melik el-Âdil'in küçük yaşta olmasından
5 istifade ile tek yetkili yönetici o oldu. Dilediğine izzet ü ikramda bulundu ve böylece emîrlerin kalplerini çeldi. Diğer bazılarını ise azletti ve yerlerine yenilerini getirdi. Nihayet maksadına nâil olunca el-Âdil'i emîrlikten azletti ve altı yüz yetmiş sekiz yılında sultan oldu. Sulamış'ın emîrliği beş ay sürdü.

[7. el-Melik el-Mansûr Kalavun]

Ondan sonra el-Melik el-Mansûr Kalavun'un emîrliği başlar. Türk sultanların yedincisidir. el-Melik es-Sâlih'in memlûklerindendi. O, âdil, akıllı bir hükümdardı. Bid'atleri iptal etti, insanların korkularını giderdi. Mısır'da [Kahire'nin] Beyne'l-Kasrayn mıntıkasında bir medrese inşa etti.

Onun döneminde Abaka b. Hülâgû büyük bir asker ile gelip Halep'e
15 ulaştı. Halep ahâlisinin varını yoğunu aldıktan sonra şehri harap edip geri döndü. Ondan iki sene sonra kardeşi Mengütemur b. Hülâgû geldi. Bunun üzerine Sultan Dimaşk'a doğru yola çıktı. Sungur el-Aşkar'ı bir ordu ile Mengütemur'un üstüne gönderdi. İki ordu Merc-i Humuş'ta karşılaştılar. Moğollar yenildi. Zafer müslümanların oldu. Bu savaş meşhur savaşlar ara-
20 sındadır.

Anlatıldığına göre Kalavun Trablus'u fethetmiş ve şehri Frenklerin elinden kurtarmıştır. Aynı şekilde Cebeliyye ve Lazkiye'yi de ele geçirmiştir. Altı yüz seksen dokuz yılında öldü. Emîrlik müddeti on bir yıl üç aydır.

[8. el-Melik el-Eşref Halîl b. Kalavun]

Onun ardından oğlu el-Melik el-Eşref Halîl b. Kalavun'un emîrliği başladı. Anlatıldığına göre [babası] Kalavun memlûk satın almadan duramazdı. Öyle ki, kendisine ait memlûklerin sayısının on iki bine ulaştığı söylenir. el-Eşref başa gelince onların mertebelerini düşürdü. Onlar da bundan rahatsız oldular ve onu öldürmeye karar verdiler. Bir müddet geçtikten sonra
30 Sultan [İskenderiye istikametinde] ava çıktı. [Bedreddin] Baydarâ kendisine bağlı bir birlikle sultanı takip edip ona yetişti ve orada onu öldürdü. Bu hadise altı yüz doksan üç yılı Muharrem ayında oldu. Halîl'in emîrlik müddeti üç yıl ve iki küsur aydır.

وبعده إمارة أخيه الملك العادل سلامش بن بيبرس.^١

تسلطن وعمره سبع سنين، ومدبر مملكته قلاون الألفي وهو تفرد بالحكم لصغر الملك العادل، فأعطى وأنعم^٢ وأخذ قلوب الأمراء وعزل بعضهم^٣ وعمل عوضهم^٤، فلما بلغ مقصوده خلع العادل وتسلطن، وذلك في سنة [٢٤٢] ثمان وسبعين وستمائة، وإمارته خمسة^٥ أشهر.

وبعده إمارة الملك المنصور قلاون.

وهو السابع من الأتراك^٦ وهو من ممالك الملك الصالح، وهو ملك عادل عاقل، أبطل البدع والمخاوف^٧ وبنى المدرسة في مصر بين^٨ القصرين، وفي أيامه جاء أبقا^٩ بن هولالكو بعسكر عظيم ووصل إلى حلب فنهب أهلها وخرب^{١٠} المدينة ورجع، ثم بعده بستتين جاء أخوه منكوتر بن هولالكو وسار السلطان إلى دمشق، ثم أرسل السلطان سنقر الأشقر بعسكر^{١١} وتقابلوا في مرج حمص فانكسر التتار فكانت النصر للمسلمين وهذه الواقعة من المشهورات.

وحكي أنه فتح طرابلس وخلص من الإفرنج وكذا جبيلية ولاذقية، وتوفي في سنة تسع وثمانين وستمائة، ومدة إمارته^{١٢} إحدى عشرة سنة^{١٣} وثلاثة أشهر.

وبعده إمارة ابنه الملك الأشرف خليل بن قلاون.

حكي أن قلاون^{١٤} مغرم بشرى المماليك حتى قيل^{١٥} إن ممالكه بلغوا اثني عشر ألف مملوك، فلما تولى الأشرف نقص^{١٦} مراتبهم وتضجروا^{١٧} منه وقصدوا قتله، ثم بعد مدة خرج <السلطان>^{١٨} إلى الصيد ويبدرا^{١٩} مع جماعة تبعوا للسلطان فوصلوه وقتلوه، وذلك في شهر محرم الحرام^{٢٠} سنة ثلاث وتسعين وستمائة، وكانت^{٢١} مدة إمارته ثلاث سنين وشهران وأيام^{٢٢}.

١ أ: أسلاس بن بيبرس؛ ق: ملاس	٨ أ: بين.	١٦ ق: نقص.
٢ أ: ما نعم.	٩ ق: أبقا.	١٧ أ: تفجروا.
٣ أ: بعضهم.	١٠ ق: قرب.	١٨ من أ وق.
٤ أ: على غير صنهم.	١١ أ، ق: عظيم.	١٩ ق: يدار.
٥ أ، ق: ستة.	١٢ أ، ق: وإمارته.	٢٠ أ، ق- شهر محرم الحرام.
٦ أ، ق- وهو السابع من الأتراك.	١٣ أ: أحد سنة.	٢١ أ، ق- كانت.
٧ أ: الكثير؛ ق: البدع الكثير.	١٤ ق- قلاون.	٢٢ أ، ق- وأيام.
	١٥ أ: قليل؛ ق: قيل.	

[9. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun]

Ardından kardeşi el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un emîrliği başlar. Sultan olduğunda dokuz yaşında idi. [İlk iş olarak] kardeşini öldürenleri öldürttü. Baydarâ ve diğerlerini kastediyorum. Cahil bir genç idi. Akılsız kimselerin sözlerine itimadı sebebiyle altı yüz doksan dört yılında azledildi. Emîrlik süresi sadece bir yıldır.

[10. el-Melik el-Âdil Ketboğa]

Ondan sonra el-Melik el-Âdil Ketboğa emîr oldu. O, Türklerin onuncu emîridir. el-Melik en-Nâsır azledildiği gün kendisine bey'at edildi. Anlatıldığına göre onun döneminde fiyatlar çok fazla arttı. Hatta bir irdeb[lik hububatın]¹ kıymeti bin dirheme vâsıl oldu.

Ketboğa Şam'a gidip kısa bir süre orada kaldı. Bu esnada [Hüsameddin] Lâçin'in sultan olduğu haberi geldi. Böylece el-Melik el-Âdil altı yüz doksan altı yılında sultanlıktan azledilmiş oldu. Emîrlik müddeti iki yıl bir aydır.

[11. el-Melik el-Mansûr Lâçin]

Daha sonra el-Melik el-Mansûr Lâçin'in emîrliği başladı. Ona Ketboğa'nın azledildiği gün bey'at edildi. Cesaret ve heybetiyle bilinen sâlih biriydi.

Anlatıldığına göre bir gece oturmuş satranç oynamaktaydı. Yanında kâdılkudât Hüsameddin el-Haneî vardı. Sonra Sultan kalktı ve yatsıyı eda etti. O esnada adamlarından biri bir kılıç darbesiyle onu namazda iken öldürdü. Bu hadise altı yüz doksan sekiz yılında oldu. Emîrliği iki yıl iki aydır.

[el-Melik en-Nâsır Muhammed'in İkinci Saltanatı]

Ardından el-Melik en-Nâsır Muhammed'in ikinci sultanlığı başladı. [Lâçin'in ölümünden sonra] emîrlere bir araya geldiler. Hepsi el-Melik en-Nâsır'ın yeniden başa geçirilmesi konusunda ittifak ettiler. Onu getirtip tahta geçirdiler ve kendisine bağlılık yemini ettiler. el-Melik en-Nâsır bu esnada on dört yaşındaydı.

1 İrdeb'in tam olarak neye tekabül ettiğini tespit etmek zordur. Konuyla ilgili bölgeden bölgeye değişen miktarlara işaret eden çok sayıda müellifin değerlendirmeleri için bk. Cengiz Kallek, "İrdeb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/irdeb> (21.02.2018). Burada yer verilen bilgiye göre Ketboğa'yla yakın bir dönemde "Mısır'da Dârü'l-hisbe nâzırlığı yapan İbnü'r-Rifâ (ö. 710/1310) kendi devrinde Kahire irdebının 6 veybeye, veybenin ise her biri 1 [tam] 1/3 sâ'dan daha büyük 4 rub'a eşit olduğunu bildirmektedir. Buna göre irdeb 32 sâ'dan daha büyük demektir."

وبعده إمارة أخيه الملك الناصر محمد بن قلاوون. [٤٣]

تسلطن وعمره تسع سنين، وقتل من قتل أخاه، أعني بيدرا^١ وغيره^٢، وهو شاب جاهل، خلع من الإمارة لاعتماده لكلام غير عاقل، وذلك في سنة أربع وتسعين وستمائة، ومدة إمارته^٣ سنة واحدة فقط.^٤

وبعده إمارة الملك العادل كتبغا.

وهو العاشر من الأتراك، بويع له^٥ يوم خلع الملك الناصر، وحكي أن في أيامه حدث الغلاء فبلغ قيمة الإردب^٦ بألف درهم، ثم إنه سافر إلى الشام، فأقام بها مدة يسيرة^٧، وجاء الأخبار بسلطنة لاچين وخلع <الملك>^٨ العادل من الإمارة^٩، وذلك في سنة ست وتسعين وستمائة ومدة إمارته^{١٠} سنتان وشهر واحد.^{١١}

وبعده إمارة الملك المنصور لاچين.

بويع له يوم خلع كتبغا^{١٢}، وهو رجل صالح موصوف بالشجاعة والمهابة. وحكي أنه قاعد بالليل يلعب بالشطرنج، وعنده قاضي القضاة حسام الدين الحنفي ثم قام السلطان وصلى^{١٣} العشاء، فضربه^{١٤} واحد من جماعته بالسيف^{١٥} وهو مصلي^{١٦} فقتله، وذلك في سنة ثمان وتسعين وستمائة، وإمارته سنتان وشهران.

وبعده إعادة الملك الناصر محمد.

اجتمع الأمراء فاتفق رأيهم^{١٧} على إحضار الملك الناصر وأحضروا وأجلسوا على الكرسي وحلفوا له^{١٨} وهو يومئذ ابن^{١٩} أربع عشرة سنة.

١ ق: بيدار.	٧ ق- يسيرة.	١٥ ق: بسيف.
٢ أ: مع غيره.	٨ من ق.	١٦ أ: يصلي؛ ق: متصل.
٣ أ، ق: و إمارته.	٩ أ، ق- من الإمارة.	١٧ أ، ق: فاتفقوا.
٤ أ، ق- فقط.	١٠ ق: وإمارته.	١٨ أ، ق- وأحضروا وأجلسوا على
٥ أ، ق: بايع الناس به.	١١ أ- واحد.	الكرسي وحلفوا له؛ + ففعلوا.
٦ وهو مكيال إسلامي استعمل في الوزن والكيل أثناء العصور الإسلامية.	١٢ أ، ق- بويع له يوم خلع كتبغا.	١٩ ق- ابن.
	١٣ أ، ق: ثم قاموا وصلوا.	
	١٤ أ: فضرب.	

Anlatıldığına göre onun döneminde Moğollar, Hülâgû'nun torunu Gazan öncülüğünde büyük bir orduyla gelip Halep'e ulaştılar. Sultan da Mısır'dan yola çıktı. İki ordu Humus'un kuzeyindeki Süllemiyye'nin yakınlarında yer alan Vâdi'l-Hâzindar adlı bir bölgede karşı karşıya geldi. Savaş vuku buldu. Müslümanların ordusu hezimete uğradı. Sultan Ba'lebek taraflarına kaçtı. Ardından Moğollar Dımaşk'a vasil olup şehri yağmalayıp geri döndüler. Moğollar Şam bölgesinin niyabetini Kıpçak'a verdiler. Kıpçak daha öncesinde sultandan kaçarak Moğol Hanı Gazan'a sığınmıştı. Moğollar geri dönünce Kıpçak tekrar sultana bağlılık arz etti. Sultan da bunu kabul ederek Şam bölgesini ona verdi. Bir müddet sonra Mengütemur oğlu Gazân yine Halep'e gelip geri döndü.

el-Melik en-Nâsir'ın hacıları Akabe'de karşıladığı anlatılır. Dönüş yolunda o Kerek'e yönelmiş ve emîrlere gönderdiği elçi aracılığıyla şu mesajı iletmiştir: “Ben Kerek'te kalmaya karar verdim. Kendinize benden başka bir sultan bulun.” Ardından da Kerek'e gidip yerleşmiştir. Bu hadise yedi yüz sekiz yılında oldu. el-Melik en-Nâsir'ın [ikinci] emîrliği on iki yıl sürmüştür.

[12. el-Melik el-Muzaffer Baybars el-Çâşnigîr]

Ondan sonra Kalavun'un memlûklerinden olan el-Melik el-Muzaffer Baybars el-Çâşnigîr'in emîrliği başladı. el-Melik en-Nâsir hükümdarlıktan feragat edince saltanatı üstlendi. Bir sene boyunca herhangi bir sorunla karşılaşmadı. Sonrasında el-Melik en-Nâsir Kerek'ten ayrılıp Şam'a doğru yöneldi. Şam, Hama ve Trablus nâibi de kendisine tâbi oldu. Oradan Mısır'a yöneldi. Gazze'ye vardığında Baybars durumu haber alıp kaleden [Kal'atü'l-Cebel] ayrıldı. Beytûlmâldeki tüm malı alıp es-Saîd tarafında kaçtı. el-Melik en-Nâsir Mısır'a girdi ve tahta oturdu. Sonra da el-Muzaffer'in peşinden asker gönderdi. Askerler ona yetişip yakaladılar. Emîrlik müddeti tam bir yıldı.

[el-Melik en-Nâsir Muhammed'in Üçüncü Saltanatı]

Anlatıldığına göre el-Melik el-Muazzam olarak meşhur olan emîrlerden birisi günlük olarak sahip olduğu mülklerinden bin dinar para kazanmaktaydı. el-Melik en-Nâsir onu yakalayınca yemeğini dahi kesti de sonunda açlıktan öldü. Allah'ın mekrinden yine ona sığınırız.

حكى أن في أيامه جاء^١ غازان بن منكوتر بن هولكو بعسكر عظيم فوصل إلى حلب^٢ وخرج السلطان من مصر وتقابل العسكران بموضع^٣ [٤٣ب] يقال له وادي الخازندار^٤ بقرب^٥ من^٦ سلمية شمال^٧ حمص، وقام القتال^٨ فانهزم جيش المسلمين وهرب السلطان نحو بعلبك، ثم إن التتار وصلوا^٩ إلى دمشق ونهبوا ورجعوا^{١٠}، وأعطى التتار نيابة الشام بقنقج^{١١} الذي كان^{١٢} قد هرب من السلطان إلى غازان التتار^{١٣}، فلما رجع التتار تبع قنقج^{١٤} إلى السلطان فقبله السلطان فأعطى الشام له^{١٥}، ثم بعد مدة جاء غازان بن منكوتر^{١٦} أيضًا إلى حلب ورجع.

وحكى أن الملك الناصر استقبل الحجاج في العقبة، فلما رجع تحول إلى الكرك وبعث الرسول^{١٧} إلى الأمراء ويقول: «إني قنعت^{١٨} بالكرك فاطلبوا لكم سلطاناً غري»، وسار إليه وذلك^{٢٠} في سنة ثمان وسبعمئة، فكانت مدة إمارته اثنتي عشرة سنة^{٢١}.

وبعده إمارة الملك المظفر^{٢٢} بيبرس الجاشنكير من مماليك قلاون.

تولى^{٢٣} المملكة حين فرغ منها الملك الناصر واستقر الحال على ذلك سنة، وبعده خرج الملك الناصر^{٢٤} من الكرك وتوجه إلى الشام وتبع نائب الشام وحماة وطرابلس إليه، ثم توجه إلى مصر، فلما وصل إلى غزة سمع بيبرس ونزل عن القلعة وأخذ أموال بيت المال وهرب نحو الصعيد، ودخل الملك الناصر إلى مصر وجلس على الكرسي ثم جهز العساكر خلف المظفر فوصلوه فمسكوه، فكانت^{٢٥} مدة إمارته سنة واحدة كاملة^{٢٦}.

وبعده إعادة الملك الناصر^{٢٧} ثالثاً^{٢٨}.

حكى أن واحداً^{٢٩} من الأمراء المشهور^{٣٠} بالملك المعظم [٤٤أ] يدخل إليه كل يوم من أجرة أملاكه ألف دينار، ولما مسكه الملك الناصر قطع طعامه ومات من الجوع، فاستعن^{٣١} من مكر الله بالله.

٢٣ أ: ق: وهو تولى.	١٢ ق: هو كافر.	١ في الأصل + التتار؛ أ: ق- جاء التتار.
٢٤ أ- واستقر الحال على ذلك سنة، وبعده خرج الملك الناصر.	١٣ أ: ق- التتار.	٢ من أ: وق.
٢٥ أ: ق- فكانت.	١٤ أ: ق: قنقج.	٣ أ: في موضع.
٢٦ أ: ق- كاملة.	١٥ أ: كما أعطى؛ ق- له.	٤ أ: الحارابداد.
٢٧ أ: ق- كاملة.	١٦ أ: المزبور؛ ق: المذكور.	٥ أ- بقرب.
٢٨ أ: ق+ محمد.	١٧ أ: ق: رسولا.	٦ ق- بموضع يقال له وادي الخازندار
٢٩ أ: باشا (؟).	١٨ أ: يقول لهم.	٧ بقرب من؛ + في.
٣٠ أ: ق: المشهورة.	١٩ أ: تبع.	٨ ق: بشمال.
٣١ أ: فاستقر.	٢٠ أ- وذلك.	٩ أ: ق- وقام القتال.
	٢١ في الأصل: ثانياً عشر سنين وفي أ: اثني عشر سنين.	١٠ أ: ق: ونهب ورجع.
	٢٢ أ: ق: المنصور.	١١ أ: قنقج؛ ق: بقنقج.

Sultan, Ayas Kalesi'ni Ermenilerin elinden yeniden aldı. Yine Diyarbekir'i de teslim aldı. Âdil bir şahsiyetti. Birçok bid'atı ortadan kaldırmıştır. Çocukları Muhammed, İbrâhim, Ahmed, Ebû Bekir, Küçük, İsmâil, Yûsuf, Şa'bân, Sâlih, Ramazan, Hacı, Hasan ve Hüseyin'dir.

- 5 Anlatıldığına göre günlük [olarak üretilen] et miktarı otuz altı bin rıtıl idi. Yedi yüz kırk bir yılında vefat etti. Emîrlik müddeti toplamda kırk bir yıl altı aydır.

[13. el-Melik el-Mansûr Ebû Bekir]

- 10 Ondan sonra oğlu el-Melik el-Mansûr Ebû Bekir b. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un emîrliği başladı. Başa geldiğinde memleketin idaresi el-Mukir es-Seyfî Kusûn'un elinde idi. Bir müddet saltanatta kaldı. Sonra emîrlerle arasında anlaşmazlık ve çekişme baş gösterdi ve emîrlikten azledildi. Emîrlik müddeti iki aydır.

[14. el-Melik el-Eşref Küçük]

- 15 Ondan sonra kardeşi el-Melik el-Eşref Küçük b. el-Melik en-Nâsır Muhammed'in emîrliği başladı. Sultan olduğunda beş yaşındaydı. Devlet idaresi bütünüyle Kusûn'un elinde idi. Anlatıldığına göre Aydoğmuş ve kendisine tâbi olanlar [idareye karşı] harekete geçtiler. Emîrler arasında fesad vuku buldu. Sonunda da Sultan Küçük'ü yedi yüz kırk iki yılında azlettiler.
- 20 Emîrliği altı ay sürdü.

[15. el-Melik en-Nâsır Ahmed]

- Ondan sonra kardeşi el-Melik en-Nâsır Ahmed b. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un emîrliği başladı. Sultan olduğunda Aydoğmuş ve diğerlerini öldürdü. Bu sebeple insanların nefretini kazanmış oldu. Çok geçmeden emîrler onu yakalayıp başını kestiler. Bu hadise yedi yüz kırk iki yılında oldu. Emîrliği iki buçuk ay sürdü.
- 25

وفتح قلعة أياس^١ من الأرمن^٢ وتسلم ديار بكر، وهو رجل عادل أبطل كثيرًا من البدع^٣ وأولاده^٤ محمد وإبراهيم وأحمد وأبو بكر وكجك^٥ وإسماعيل ويوسف وشعبان وصالح ورمضان وحاجي^٦ و^٧حسن وحسين.

وحكي >أن^٨ مرتبه كل يوم من اللحم^٩ ست وثلاثون ألف رطل، ومات في سنة إحدى وأربعين وسبعمائة، ومدة إمارته خالصة أربع وأربعون سنة^{١٠} وستة أشهر.

وبعده إمارة ابنه الملك المنصور أبو بكر بن الملك الناصر محمد بن قلاون.^{١١}

وتولى البلاد، ومدبر^{١٢} مملكته المقر السيفي^{١٣} قوصون^{١٤} وأقام قليلاً^{١٥} وحصلت الوحشة بينه و>بين^{١٦} الأمراء وخُلع من الإمارة، ومدة إمارته^{١٧} شهران.

وبعده إمارة أخيه الملك الأشرف كجك^{١٨} بن الملك الناصر محمد.^{١٩}

تسلطن وعمره خمس سنين، وكان الأمر كله لقوصون من التدبير، وحكي أن آي طوغمش وجماعته تحركوا ووقع الفساد >بين الأمراء^{٢٠} وخلعوا السلطان^{٢١} كجك^{٢٢}، وذلك في سنة اثنتين وأربعين >وسبعمائة^{٢٣}، وإمارته ستة أشهر.

وبعده إمارة أخيه الملك الناصر أحمد بن الملك الناصر محمد بن قلاون.^{٢٤}

تسلطن وقتل آي طوغمش وغيره ونفرت القلوب منه، [٢٤٤] ثم إن الأمراء مسكوه وقطعوا رأسه، وذلك في سنة اثنتين وأربعين وسبعمائة، ومدة إمارته^{٢٥} شهران ونصف شهر.

١	أ: ق+ ثانياً.	١٠	ق- ومات في سنة إحدى وأربعين	١٨	أ: ق: كوجك.
٢	أ: ق- من الأرمن.		وسبعمائة، ومدة إمارته خالصة	١٩	أ- بن الملك الناصر محمد؛ ق- محمد.
٣	أ: ق- وهو رجل عادل أبطل كثيرًا من البدع.		أربع وأربعون سنة.	٢٠	من أ وق.
٤	أ: وأولاد.	١١	أ: ق- محمد بن قلاون.	٢١	ق- السلطان.
٥	أ: وكوجك.	١٢	ق: وتدبير.	٢٢	أ: كوجك.
٦	أ: والحاج.	١٣	أ: ق- المقر السيفي.	٢٣	من أ وق.
٧	من ق.	١٤	ق: قوصون.	٢٤	أ: ق- بن قلاون.
٨	من أ وق.	١٥	أ: ليلا.	٢٥	أ: ق: وإمارته.
٩	أ: ق: من اللحم كل يوم.	١٦	من ق.		
		١٧	أ: ق: وإمارته.		

[16. el-Melik es-Sâlih İsmâil]

Onun ardından kardeşi el-Melik es-Sâlih İsmâil b. el-Melik en-Nâsır [Muhammed b.] Kalavun'un emîrliği başladı. Cömert, sâlih, akıllı biriydi. en-Nâsır'ın tüm çocukları arasında onun gibi dindar olan bir başkası daha
5 yoktu. Yedi yüz kırk altı yılında öldü. Emîrlik müddeti üç yıl bir aydı.

[17. el-Melik el-Kâmil Şa'bân]

Ondan sonra kardeşi el-Melik el-Kâmil Şa'bân b. el-Melik en-Nâsır'ın emîrliği başladı. Anlatıldığı kadarıyla emîrler ondan razı olmayıp onu azletmek üzere anlaştılar. Sultan da onları öldürmek amacıyla harekete geçti.
10 Savaştılar. Sultan yenildi, yakalanıp hapse atıldı. Bu hadise yedi yüz kırk yedi yılında oldu. Emîrliği bir yıl sürdü.

[18. el-Melik el-Muzaffer Haccî]

Daha sonra kardeşi el-Melik el-Muzaffer Haccî b. el-Melik en-Nâsır'ın emîrliği başladı. Güvercin düşkünüydü. Emîrler kendi aralarında anlaşıp onun güvercinini boğazladılar. Sultan durumu öğrenince güvercinin canına karşılık onları boğazlamayı murat etti. Bunun üzerine emîrler bir araya gelip sultana karşı harekete geçtiler. Aralarında savaş vuku buldu. Sultan savaş meydanında öldürüldü. Hadisenin tarihi yedi yüz kırk sekizdir. Emîrlik müddeti bir yıl üç aydır.

[19. el-Melik en-Nâsır Hasan]

Akabinde kardeşi el-Melik en-Nâsır Hasan b. Muhammed b. Kalavun'un emîrliği başladı. Kardeşinin öldürülmesinden sonra başa geçti. Anlatıldığında göre onun döneminde büyük bir veba salgını baş gösterdi. Rivayet odur ki, Kahire'de her gün otuz bin kişi ölüyordu. İslâm [tarihi boyunca] vuku bulan veba salgınları beş tane idi, bu altıncısı oldu.
25 İlki İbnü'z-Zübeyr zamanındaydı. Söylendiğine göre Basra'da her gün yetmiş bin kişi ölüyordu. Üç gün sürmüştü. İkincisi Amvas salgını idi.

وبعده إمارة أخيه الملك الصالح إسماعيل بن الملك الناصر [محمد] بن قلاوون.^١

وهو رجل كريم صالح عاقل، ولم يكن في أولاد الناصر دين^٢ مثله، ومات في سنة ست وأربعين وسبعمائة، وكانت مدة إمارته^٣ ثلاث سنين وشهراً واحداً.

وبعده إمارة أخيه الملك الكامل شعبان بن الملك الناصر.^٤

حكى أن الأمراء >لم يرضوا عنه و<^٥ اتفقوا بخلعه،^٦ فركب السلطان^٧ وأراد^٨ قتلهم^٩ ووقع القتال بينهم فانهمز السلطان فمסקوه وجبسوه، وذلك في سنة سبع وأربعين وسبعمائة، وإمارته سنة واحدة.

وبعده إمارة أخيه الملك المظفر حاجي بن الملك الناصر.^{١٠}

وهو رجل يحب الحمام، فاتفق الأمراء فذبخوا حمامه^{١١} فلمّا عرف السلطان ذلك أراد ذبحهم بدل حمامه، فاتفقوا وركبوا على السلطان^{١٢} فوق القتال >بينهم<^{١٣} وقتل السلطان في المعركة، وذلك في سنة ثمان وأربعين وسبعمائة، ومدة إمارته^{١٤} سنة^{١٥} وثلاثة أشهر.

وبعده إمارة أخيه الملك الناصر حسن بن محمد بن قلاوون.^{١٦}

تولى المملكة بعد قتل أخيه،^{١٧} وحكى أن في أيامه حدث الوباء العظيم، يروى أنه كان يموت كل يوم بالقاهرة ثلاثون^{١٨} ألف إنسان لأن الطواعين^{١٩} الكائنة^{٢٠} >إلى هذا التاريخ<^{٢١} في الإسلام^{٢٢} خمسة وهذا سادسها، الأول: الطاعون الكائن في زمن ابن الزبير، [٤٥] حكى أنه مات فيه كل يوم بالبصرة سبعون ألف رجل فكانت مدته ثلاثة أيام، والثاني: طاعون عمواس،

١ أ، ق- بن الملك الناصر بن قلاوون.	١٠ أ- بن الملك الناصر.	١٧ ق: حسن ابن الملك الناصر.
٢ أ- دين.	١١ أ: أن يذبخوا حمامه فذبخوا؛ ق:	١٨ أ- ثلاثون.
٣ أ، ق: وإمارته.	١٢ أ+ أيضاً؛ ق+ فركب السلطان أيضاً.	١٩ أ+ العظيمة.
٤ أ- بن الملك الناصر.	١٣ من أ وق.	٢٠ ق+ العظيمة.
٥ من أ وق.	١٤ أ، ق: وإمارته.	٢١ من أ.
٦ ق: على خلعه.	١٥ أ، ق+ واحدة.	٢٢ ق+ إلى هذا التاريخ.
٧ أ، ق- فركب السلطان.	١٦ أ: حسن ابن الملك الناصر محمد؛	
٨ أ+ السلطان.		
٩ ق: قتلهم؛ أ+ فركب مع جماعته		

Anlatıldığına göre Ebû Ubeyde b. Cerrâh beraberindeki otuz bin asker ile birlikte bu salgına yakalanmış, yalnızca altı bin asker canını kurtarabilmişti. Üçüncüsü Feteyât [genç kızlar] adlı salgındı. Çünkü bu salgında [daha ziyade] bekâr kızlar ile cariyeler ölmüş idi. Dördüncüsü Mâverâünnehir'de vuku buldu. Anlatıldığına göre her gün yirmi bin kişi ölüyordu. Beşincisi Semerkand'da vuku buldu. Her gün sayısız insan ölüyordu. Bir ayda üç yüz bin kişi öldü. Bu en büyük veba salgınıydı.

Bilesin ki, el-Melik en-Nâsır siyasî kabiliyetleri kıt biriydi. Emîrleri onu hal' etmek üzere anlaştılar. Onu azledip Kerek'e gönderdiler. Bu hadise yedi yüz elli iki yılında oldu. Emîrliği dört yıl sürdü.

[20. el-Melik es-Sâlih]

Ondan sonra kardeşi el-Melik es-Sâlih Salih [Salahaddin] b. Muhammed b. Kalavun'un emîrliği başladı. Anlatıldığına göre onun zamanında Karaca b. Zi'l-Kadir sultanın arkasından iş çevirdi. Bunun üzerine Rum [diyarının] sahibi Eretna oğlu onu yakalayıp Mısır'a gönderdi. Sultan onun gözüne mil çekilmesini emretti. Emri derhal yerine getirildi.

Anlatıldığına göre el-Melik es-Sâlih çiftçilerin ata binmemelerini, yahudi ve hristiyanlara ikramda bulunulmamasını, onların sarıklarının sadece on zira [uzunluğunda ve] renkli olmasını, müslüman kadınların pabuçlarının beyaz, kâfir kadınlarınkinin siyah olmasını emretmiştir. O, yedi yüz elli beş yılında vefat etti. Emîrliği üç yıl üç ay sürmüştür.

[el-Melik en-Nâsır Hasan'ın İkinci Saltanatı]

Akabinde el-Melik en-Nâsır Hasan b. Muhammed b. Kalavun yeniden başa geçti. Onun döneminde Bağdat hâkimi [Celayirîlerden] Şeyh Hasan öldü. Yerine oğlu Üveys b. Hasan b. Akboğa b. İlkân geçti. Hasan emîrlikten yedi yüz altmış iki yılında azledildi. İkinci emîrlik müddeti altı yıl yedi aydan birkaç gün eksik idi.

حكى أن أبا عبيدة^١ بن الجراح وقع في هذا الطاعون ومعه ثلاثون ألف من الجند فسلم منهم ستة آلاف نفس، والثالث: طاعون فتيات لأنه مات فيه العذارى والجواري، والرابع: طاعون وقع في ما وراء النهر، حكى أنه مات كل يوم عشرون ألف نفس، والخامس: طاعون وقع بسمرقند، مات فيه كل يوم لا يعد ولا يحصى ومات في شهر ثلاثمائة ألف نفس وهذا أكبر طاعون.^٢

واعلم أن^٣ الملك الناصر قليل التدبير، فاتفق الأمراء بخلعوه فخلعوه وبعثوه إلى الكرك، وذلك في سنة اثنتين وخمسين وسبعمئة، وإمارته أربع سنين.

وبعده إمارة أخيه الملك الصالح صالح [صالح الدين] بن محمد بن قلاون.^٤

حكى أن في أيامه خامر قره جا^٥ بن ذي القادر، فمسكه ابن أرتنا صاحب الروم وأرسله إلى مصر، فرسم السلطان بتسميره فسَمِر.^٦

وحكى أن الملك الصالح رسم أن الفلاح لا يركب فرساً وأن اليهود والنصارى لا يكرمون وأن يكون عمائمهم عشرة أذرع فقط مصبوغة،^٧ وأن يكون خف نساء المسلمين أبيض وخف نساء الكافرين أسود، وتوفي في سنة خمس وخمسين وسبعمئة، ومدة إمارته ثلاث سنين وثلاث شهور.^٨

وبعده إعادة الملك الناصر حسن بن محمد بن قلاون.^٩ [٥٤٥]

وفي أيامه مات الشيخ حسن صاحب بغداد، وتسلطن بعده^{١٠} ابنه السلطان أويس بن حسن بن آق بغا بن إيلكان،^{١١} وخلع من الإمارة^{١٢} في سنة اثنتين وستين وسبعمئة، ومدة إمارته ثانياً ست^{١٣} سنين وسبعة أشهر إلا أياماً معدودات.^{١٤}

٨ أ: مسبوغة؛ ق: مصبوغ.

٩ أ: أشهر.

١٠ أ- بن محمد بن قلاون؛ ق: محمد قلاون.

١١ أ، ق- بعده.

١٢ أ، ق+ وهو ملك كلمة نافذة.

١٣ أ+ أهدم مداراته؛ ق: لعدم مداراته.

١٤ أ- ست.

١٥ أ، ق- إلا أياماً معدودات.

١ في الأصل: أن عبيد.

٢ أ، ق- الأول: الطاعون الكائن... وهذا أكبر طاعون.

٣ أ، ق: قيل إن.

٤ أ، ق+ حسن.

٥ أ: صالح بن الملك الناصر محمد؛ ق: الصالح بن الملك

الناصر.

٦ أ: حامو قرجا.

٧ ق: فسمره.

[21. el-Melik el-Mansûr Muhammed]

Onun ardından kardeşi el-Melik el-Mansûr Muhammed b. el-Muzaffer Haccî b. Muhammed'in emîrliği başladı. Anlatıldığına göre emîrlere sultanın arkasından iş çevirdiler. Bunu üzerine sultan onların bir kısmını öldürttü.

5 Böylece aralarında hilâf vuku bulmuş oldu. Çok geçmeden emîrlere sultana karşı ittifak yaptılar. Onu yakalayıp hapse koydular. Bu hadise yedi yüz altmış dört yılında gerçekleşti. Emîrliği iki yıl üç ay sürdü.

[22. el-Melik el-Eşref Şa'bân]

Ondan sonra amcasının oğlu el-Melik el-Eşref Şa'bân b. Hüseyin b. el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un emîrliği başladı. Anlatıldığına göre onun döneminde Halep nâibi Harput Kalesi'ni Halil b. Zi'l-Kâdir'in elinden alıp hâkim oldu. Yine onun saltanatında Frenkler İskenderiye'yi ele geçirdiler, ama sultan şehri bir ay sonra tekrar ellerinden aldı.

Şa'bân halîm, cömert, ulemâyâ ve sâlihlere muhabbet besleyen, şeriata uyan, akrabalarına ihsanını esirgemeyen biriydi. Mal biriktirmeye olan hırsı dışında ayıplanacak bir davranışı yoktu.

Anlatıldığına göre yedi yüz yetmiş sekiz yılında öldürüldü. Saltanat (*devletühü*) süresi on dört yıl iki aydır. Allah kendisine rahmet eylesin!

[23. el-Melik el-Mansûr Ali]

Ondan sonra oğlu el-Melik el-Mansûr Ali b. el-Eşref Şa'bân'ın emîrliği başladı. Başa geldiğinde sekiz yaşındaydı. Yedi yüz seksen üç yılında öldü. Emîrlik müddeti beş yıldır.

[24. el-Melik es-Sâlih Haccî b. el-Eşref]

Ardından kardeşi el-Melik es-Sâlih Haccî b. el-Eşref Şa'bân b. Hüseyin'in emîrliği başladı. Anlatıldığına göre Türkmenler, yani Halil b. Zi'l-Kâdir onun döneminde huzursuzluk çıkarttı. Bunun üzerine sultan devâdârını Şam askerleriyle birlikte onun üzerine gönderdi. Birçoğunu Maraş yakınlarında kılıçtan geçirdi. Yedi yüz seksen dört yılında emîrlikten azledildi. Emîrliği bir buçuk yıl on beş gün sürdü.

Böylece Çerkeslerden olmayan Memlükler devri sona ermiş oldu.

وبعده إمارة ابن أخيه^١ الملك المنصور محمد بن المظفر حاجي بن محمد^٢.

حكى أن الأمراء خامروا السلطان، فقتل السلطان بعضهم فوق الخلف بينهم ثم اتفقوا على السلطان، فمسكوه وحبسوه، وذلك في سنة أربع وستين وسبعمائة، وإمارته سنتان وثلاثة أشهر. ٥

وبعده إمارة ابن عمه الملك الأشرف شعبان بن حسين بن الملك الناصر محمد بن قلاوون.

حكى أن في أيامه أخذ نائب حلب قلعة خربوت من خليل بن ذي القادر وضبط وفيها أخذ الإفرنج الإسكندرية وفتح السلطان من أيديهم بعد شهر^٣. ١٠
وهو رجل حليم كريم محب للعلماء^٤ والصلحاء، مقتدٍ للشرع^٥ محسن لأقاربه، ولم يكن فيه ما يعاب به غير أنه كان محبًا لجمع المال^٦.
وحكى أنه قتل في سنة ثمان وسبعين وسبعمائة، وكانت مدة دولته^٧ أربع عشرة سنة وشهرين رحمة الله عليه^٨.

وبعده إمارة ابنه الملك المنصور علي بن الأشرف شعبان.

تولى المملكة^٩ وعمره ثمان سنين^{١٠}، ومات في سنة ثلاث وثمانين وسبعمائة، وإمارته خمس سنين. ١٥

وبعده إمارة أخيه الملك الصالح حاجي بن الأشرف شعبان بن حسين^{١١} [٤٦].

حكى أن التركمان^{١٢} >يعني خليل بن ذي القادر<^{١٣} اضطربت في أيامه فأرسل دواوداره مع عساكر الشام وقتلوا منهم خلقًا كثيرًا في قرب مرعش، وهو خلع من الإمارة في سنة أربع وثمانين وسبعمائة، وإمارته سنة ونصف سنة^{١٤} ونصف شهر. ٢٠

تمت المماليك غير الجراكسة^{١٥}.

١ ق: عمه.	٦ أ، ق: غير محب للمال.	١٢ ق: الأتراك.
٢ أ- حاجي بن محمد؛ + الملك؛ ق:	٧ أ، ق: وإمارته.	١٣ من أ.
الملك الناصر محمد.	٨ أ، ق- رحمة الله عليه.	١٤ أ- سنة.
٣ أ، ق: بعد مدة يسيرة.	٩ أ، ق- المملكة.	١٥ أ، ق- تمت المماليك غير
٤ ق: يحب العلماء.	١٠ ق: ثمان وثمانين سنة	الجراكسة.
٥ أ+ الشريف.	١١ أ، ق- بن حسين.	

[YEDİNCİ] FASIL**[Memlük] Çerkeslerinin [Devletlerinin] Başlangıcına Dair****[25/1. el-Melik ez-Zâhir Berkuk]**

el-Melik es-Sâlih'ten sonra sultan oldu. Âdil, akıllı bir hükümdardı. Halîl
 5 b. Zi'l-Kâdir'in kellesini aldı. Cuma günleri gün boyu [mezâlim mahkemesi
 kurarak] insanların davalarını dinler ve hükme bağlardı. Onun döneminde
 Timur-Lenk Bağdar'ı, Han Ahmed b. Üveys b. Hüsrev'in elinden aldı. Yine
 onun döneminde Lokman b. Timurlenk Kara Âmid üzerine yürüdü. Bu-
 ranın hâkimi olan Kara Muhammed b. Zi'l-Kâdir ile aralarında savaş oldu.
 10 Kara Muhammed ona gâlip geldi ve Lokman b. Timurlenk bozguna uğradı.
 Yine onun döneminde Malatya nâibi Mintaş ve beraberindeki büyük bir
 topluluk isyan edip Sivas üzerine yürüdüler. Sultanın askerleri de Sivas'a onu
 öldürmek üzere gittiler. Sultanın askerleri ile Mintaş tarafından desteklenen
 Sivas hâkimi Kâdı Burhaneddin arasında savaş çıktı. Azık kıtlığı sebebiyle
 15 Mısır askeri geri döndü. Yine onun döneminde Muhammed, Tebriz şehrini
 ele geçirdi ve orada Sultan Berkuk adına hutbe okuttu.

Anlatıldığına göre Halep nâibi sultana isyan etti. Mintaş oraya geldi.
 İkisi birden el-Melik es-Sâlih Haccî ile biraraya geldiler ve Kahire'ye doğru
 büyük bir ordu ile yola çıktılar. Mısır ordusunun büyük çoğunluğu onlarla
 20 sultan aleyhine işbirliği halindeydi. Sultanın yanında çok az sayıda asker kal-
 dı. Yenileceğini anlayınca geceleyin konakladı ve ortadan kayboldu. Mülkü
 zeval buldu. Mülkü zeval bulmayan Allah'ı tenzih ederim! Bu hadise yedi
 yüz doksan bir yılında oldu. Hükümdarlık (*devletühü*) müddeti altı yıl, sekiz
 ay, yirmi gündü.

[24/2. el-Melik es-Sâlih Haccî b. el-Eşref'in İkinci Saltanatı]

25 Ondan sonra el-Melik es-Sâlih Haccî b. el-Eşref Şa'bân'ın ikinci salta-
 natı başladı. Sultan olunca lakabını el-Melik el-Mansûr olarak değiştirdi.
 Anlatıldığına göre sultan olduğunda emîrleri yakaladı ve onlardan intikam
 almak istedi. Aralarında ihtilâf çıktı. Berkuk bu ihtilâfı iştince Kahire'ye
 30 doğru yöneldi. Emîrler onu karşıladılar. Sonra el-Melik el-Mansûr kendisini
 emîrlikten azletti. Berkuk, Kahire'ye girdi ve Kale'ye [Kal'atü'l-Cebel] sultan
 olarak çıktı. Bu hadise yedi yüz doksan iki yılında gerçekleşti. Haccî'nin
 emîrliği on ay ve birkaç gün sürdü.

فصل ابتداء الجراكسة^١

الملك الظاهر برقوق

تسلطن^٢ بعد الملك الصالح، وهو ملك عادل عاقل، وهو قطع رأس خليل بن ذي القادر وهو حكم بين^٣ الناس كل جمعة يومًا^٤، وفي أيامه أخذ تمر-لنك بغداد من صاحبها القان^٥ أحمد بن أويس بن خسرو^٦، وفي أيامه جاء لقمان بن تمر-لنك^٧ على قره آمد وتقاتل مع صاحبها قره محمد بن ذي القادر وغلب قره محمد عليه^٨ فانكسر لقمان بن تمر-لنك^٩، وانهزم وفي أيامه عصى منطاش نائب ملاطية^{١٠} ومعه جماعة كثيرة وتوجه نحو سيواس وعساكر السلطان توجهوا إلى سيواس قاصدين قتله وحصل بين عساكر السلطان وبين القاضي برهان الدين^{١١} صاحب سيواس منضمًا إليه منطاش قتال^{١٢} كثير ورجع عساكر مصر^{١٣} من قلة الزاد، وفي أيامه أخذ^{١٤} محمد مدينة تبريز وخطب فيها باسم السلطان برقوق.

وحكي أن نائب حلب عصى السلطان وجاء إليه منطاش واجتمع معهما الملك الصالح حاجي^{١٥} وتوجهوا نحو القاهرة بعسكر عظيم وكان^{١٦} غالب العساكر [٤٦] المصريين مخامرين^{١٧} للسلطان ولم يبق عند السلطان إلا نفر قليل، فقصد الانهزام ونزل بالليل وتغيّب وزال ملكه، فسبحان من لا يزول ملكه^{١٨}، وذلك في سنة إحدى وتسعين وسبعمائة، فكانت مدة دولته^{١٩} ست سنين وثمانية أشهر وعشرين يومًا^{٢٠}.

وبعده إعادة الملك الصالح حاجي بن الأشرف شعبان.

تسلطن^{٢١} وغير لقبه^{٢٢} ولقب بالملك المنصور، وحكي أنه لما تسلطن مسك الأمراء <وأراد الانتقام>^{٢٣} ووقع الخلف بينهم، فلما سمع برقوق بالاختلاف^{٢٤} توجه نحو القاهرة واستقبله الأمراء^{٢٥} ثم خلع الملك المنصور نفسه من الإمارة ودخل برقوق إلى القاهرة وطلع إلى القلعة، وذلك في سنة اثنتين وتسعين وسبعمائة، وإمارته عشرة أشهر وأيام^{٢٦}.

١ أ، ق + أولهم.	١١ أ، ق + للسلطان.	٢٠ أ، ق - ومدة إمارته.
٢ أ: برقوق تسلطن.	١٢ أ، ق + هو.	٢١ أ، ق - وعشرين يومًا.
٣ في الأصل وفي ق: حكيم من.	١٣ أ: قال.	٢٢ أ + ثانياً.
٤ في الأصل + يلحق.	١٤ في الأصل: عساكر المصرية؛ أ، ق:	٢٣ أ، ق - وغير لقبه.
٥ أ، ق + حكماً شرعياً.	عسكر السلطان.	٢٤ من أ وق.
٦ ق: القان.	١٥ أ، ق + قره.	٢٥ أ، ق - الاختلاف.
٧ أ، ق - خسرو + حسن بن أبتغا.	١٦ أ: الحاج.	٢٦ في الأصل: واستقبل الأمراء له.
٨ أ، ق: تيمور.	١٧ أ: وكانت.	٢٧ أ، ق - وأيام.
٩ أ، ق - وغلب قره محمد عليه.	١٨ أ: تخاير في.	
١٠ أ، ق - بن تمر-لنك.	١٩ أ - فسبحان من لا يزول ملكه.	

[el-Melik ez-Zâhir Berkuk'un İkinci Saltanatı]

Böylece el-Melik ez-Zâhir Berkuk'un ikinci saltanatı başladı. Sultan olduğunda el-Melik es-Sâlih'in yakalayıp hapse attığı emîrleri serbest bıraktı. Mintaş'ı öldürdü. Onun döneminde Timurlenk Bağdat hâkimi Han Ahmed b. Üveys'i yenilgiye uğratarak şehri aldı. Ahmed, Sultan Berkuk'a sığındı. Sultan ona iyi davranarak gönlünü hoş etti, güzel günler vaad etti. Yine onun döneminde Timurlenk Orak'tan Kıpçak topraklarına sefere çıkmış ve Hükümdar Toktamış Han ile karşılaşmıştır. Toktamış yenilerek Rus beldelerine sığınmıştır. Bu hadise yedi yüz doksan yedi yılında oldu. Bu sene Sultan'a Timur-Lenk'in Kıpçak beldelerini, Kefa ve diğer şehirleri ele geçirdiği haberi ulaştı. Yine aynı senede Timurlenk'in oğlu Erzincan'a geldi. Sultan'ın nâibi karşı koyarak onu şehirden püskürttü.

Berkuk sekiz yüz bir yılında vefat etti. Saltanat süresi dokuz buçuk yıldır. Daha önceki sultanlığıyla birlikte toplam on altı yıl sultanlık yapmıştır.

[26/3. el-Melik en-Nâsır Ferec]

Daha sonra oğlu el-Melik en-Nâsır Ferec b. Berkuk'un emîrliği başladı. Anlatıldığına göre kendisinden önceki Memlûk sultanlarının hilâfına onun çok meşhur bir cenaze töreni oldu. Cenazeye insanların şiddetli üzüntüleri, ağlamaları damgasını vurdu. Aynı sene Rum Sultanı Yıldırım [Bayezid] Han Malatya ve Elbistan'ı ele geçirdi. Sekiz yüz iki yılında Harem-i Şerif'te büyük bir yangın patlak verdi. Harem'in üçte biri yahut daha fazlası kül oldu. Eğer [daha önceden vuku bulan] sel sebebiyle dikilen iki sütun olmasaydı Harem'in tamamı küle dönerdi. Fakat [bu iki sütun sayesinde] böyle olmadı.

Sekiz yüz üç yılında Timurlenk Sivas'a geldi, şehri ele geçirip ahâliyi katletti. Sultan Ali Han b. Bayezid Han Malatya'yı terk edip Rum'a doğru yola çıktı.

وبعده إعادة الملك الظاهر برقوق.

تسلطن وأفرج^١ الأمراء عن السجن الذي سجنهم^٢ الملك الصالح^٣ وقتل منطاش، وفي أيامه أخذ تمر-لنك بغداد^٤ وانهزم ملكها القان أحمد بن أويس ووصل إلى السلطان برقوق فطيب السلطان خاطره ووعد به بكل جميل،^٥ وفي أيامه سافر تمر-لنك^٦ من العراق إلى بلاد قفجاق^٧ وتقابل بملكها^٨ طقتمش خان فانكسر طقتمش^٩ وانهزم إلى بلاد الروس، وذلك في سنة سبع وتسعين <وسبعمئة>^{١٠} وجاء الخبر إلى السلطان في هذه السنة أن تمر-لنك أخذ بلاد قفجاق وكفا وغيرهما،^{١١} وفي هذه السنة^{١٢} جاء ابن تمر-لنك^{١٣} إلى أرزنكان فخرج نائب السلطان إليه ودفعه. وتوفي [برقوق] في [٤٧] سنة إحدى وثمانمائة،^{١٤} ومدة سلطته تسع سنين ونصف سنة،^{١٥} ومدة الكل ست عشرة سنة.

وبعده إمارة ابنه الملك الناصر فرج بن برقوق.

حكى أن جنازة الملك الظاهر مشهودة لها بخلاف الملوك المتقدمين وكثر عليها الأسف والحزن والبكاء من كل الناس، وفي هذه السنة^{١٦} أخذ يلدرم^{١٧} خان سلطان الروم ملاطيه ولاستان، وفي سنة اثنتين وثمانمائة وقع حرق عظيم في الحرم الشريف احترق به ثلث الحرم أو أكثره،^{١٨} ولولا العمودان الذان^{١٩} وقعا من السيل قبل تاريخه كان احترق الحرم كله، وهذا لم يتفق قط.^{٢٠}

وفي سنة ثلاث وثمانمائة حضر تمر-لنك^{٢١} إلى سيواس وأخذها وقتل أهلها، وأن السلطان علي خان^{٢٢} بن بايزيد^{٢٣} خان ترك ملاطيه وتوجه إلى الروم،

١ أ: أخرج.	٩ أ: خان؛ ق- فانكسر طقتمش.	١٦ أ: ق- أن جنازة الملك الظاهر ... وفي هذه السنة؛ + في أول سلطته.
٢ في الأصل: أسجنهم.	١٠ من أ وق.	١٧ أ: ق: إلدرم.
٣ أ: ق- الذي أسجنهم الملك الصالح.	١١ أ: ق- وجاء الخبر إلى السلطان ... وكفا وغيرهما.	١٨ أ: ق: أو أكثر.
٤ في الأصل: بغداد.	١٢ أ: المدة.	١٩ في جميع النسخ: العمودين الذين.
٥ أ: ق- وفي أيامه أخذ تمر-لنك ... ووعد به بكل جميل.	١٣ ق: تيمور-لنك.	٢٠ أ: ق- ولولا العمودين ... وهذا لم يتفق قط.
٦ ق: تيمور-لنك.	١٤ أ وق: +حكى أن جنازة [أ: جارية] مشهورة لها بخلاف الملوك المتقدمين وكثرت عليها الأسف والحزن.	٢١ ق: تيمور-لنك.
٧ أ: قفجاق؛ ق: قبجاق.	١٥ ق: +ثانيا.	٢٢ ق: حارن.
٨ أ: ق: بملكها.		٢٣ أ: السلطان إلدرم.

Aynı sene Timurlenk Haleb'e vasil oldu. Şehri bir bileziğin bileği kuşatmasına benzer bir şekilde kuşattı. Sonra Şam ve Halep nâibleri askerleriyle birlikte onun karşısına çıktılar. Savaş başladı. Bir müddet Timur'a direnme-ye çalıştılar. Sonrasında Timur'un askerleri Çerkesleri ardarda kıyıyı döven deniz dalgaları gibi ezip geçti. Çerkesler gerisin geri savaş meydanını terk ettiler ve kendi beldelerine mağlup bir halde kaçtılar. Akabinde Moğollar şehir ahâlisini ele geçirip hıristiyanların dahi müslümanlara reva görmediği her türlü kötülüğü yaptılar. Çocukların öldürülmesi, malların yağmalanması vb. gibi. Kendisine güvenilen kimselerin anlattıklarına göre askerler bakire kızlara cami mihraplarında ve babalarının gözleri önünde tecavüz ediyorlardı. Bu durum böylece bir hafta kadar devam etti. Sonra Timur oradan Şam'a doğru hareket etti. Halep'te taş üstünde taş kalmadığı, yaşayan tek bir canlı bırakmadığı halde...

Daha sonra Timur, el-Melik en-Nâsır'a şu mektubu gönderdi:

“De ki, ey Allah'ım! Mülkün mâliki sensin. Gökleri ve yeri yaratan sensin. Gaybı da müşahade edilen âlemi de bilen sensin. Sensin ihtilâf ettikleri hususta kulların arasında hükmeden. Bil ki, Allah'ın ordusu onun kızgınlığından yaratılmış, Allah'ın gazabını hak eden herkesin üzerine musallat edilmiştir. Şüphe edene merhamet göstermez, ağlayanın gözünün yaşına bakmayız. Allah rahmeti bizim kalplerimizden söküp almıştır. Bizim hizbimize dâhil olmayan, bizim yanımızda yer almayanlara tekrar tekrar yazıklar olsun! Biz beldeleri tahrip ettik, çocukları yetim bıraktık. Yeryüzünde fesat izhar ettik. İzzet sahibi kim varsa bize boyun eğdi. Yeryüzünün yönetimine zor kullanarak sahip olduk. Bu söylediklerimin hakikatinden şüphe eden olursa ona şöyle söyle: “*Gerçekten de melikler bir şehre girdiklerinde orayı ifsat ederler. O şehrin ahâlisinden izzetli olanları zelil eylerler.*”¹ Biz bunu sayımızın çokluğu ve bileğimizin gücüyle elde ettik. Bizim atlarımız geçilmezdir. Mızraklarımız deller geçer, uçları ıslı ıslıdır. Kılıçlarımız ölüm yağdırır. Kalplerimiz dağ gibidir. Ordumuz kum taneleri adedinceidir. Biz kahramanlarız, reisleriz. Mülkümüz yıkılmaz, komşularımız zillet çekmez. Bizim izzetimiz, bizi ebediyen siyasi hâkimiyet peşinde koşmaya sevk eder. Kim bizimle anlaşırса kurtulur, kim de bizimle savaşırса pişman olur. Bizim hakkımızda bilmediği şeyler söyleyen cahil kalır.

1 Neml 27/34.

وفيها وصل تمر-لنك^١ إلى حلب وأحاط كإحاطة السوار^٢ بالمعصم، ثم خرج نائب الشام وحلب^٣ بعساكرهما^٤ وقام القتال بينهما^٥ فدافعا مدافعة ساعة حتى دهمت^٦ عساكر التيمور^٧ الجراكسة كأموج البحر^٨ المتلاطمة فولت^٩ الجراكسة على أعقابهم ناكسين وأقبلوا نحو البلاد منهزمين، ثم إن التتار استولوا على أهل البلد وفعلوا كل شيء قبيح ما فعله النصارى للمسلمين من قتل الأطفال ونهب الأموال وغيرهما، ولقد أخبر من يعتمد عليه أنهم يطأون^{١٠} الأبقار في الجوامع بمحاربها وأبواها يشاهدان ذلك^{١١} واستمر هذا^{١٢} الحال سبعة أيام، [٤٧ب] ثم ارتحل منها نحو^{١٣} الشام بعدما تركها خاوية من الرجال والنساء، ثم أرسل تيمور إلى الملك الناصر كتاباً ونصّه:

«قل اللهم مالك الملك، فاطر السموات والأرض، عالم الغيب والشهادة، أنت تحكم بين عبادك فيما كانوا فيه يختلفون، اعلم أن جند الله مخلوقون من سخطه ومسلطون على من حلّ عليه غضبه، لا نرقّ لشاكٍ ولا نرحم عبّرة بالٍ، وقد نزع الله الرحمة من قلوبنا، فالويل ثم الويل لمن لم يكن من حزبنا ومن جهتنا، وقد أخرجنا البلاد وأيتنا الأولاد وأظهرنا في الأرض الفساد وذلت لنا أعزتها وملكننا بالشوكة [أزمتها]، فقل لمن شك فيها ﴿إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِهَا أَذِلَّةً﴾ (النمل، ٣٤) وذلك بكثرة عددنا وشدة بأسنا، فخيولنا سوابق، ورماحنا خوارق، وأسننها بوارق، وسيوفنا صواعق، وقلوبنا كالجبال، وجيوشنا كعدد الرمال، ونحن أبطال وأقيال، وملكننا لا يرام، وجوارنا لا يضام، وعزنا أبداً للسود منقاه، فمن سالمننا سلم ومن حاربنا ندم، ومن تكلم فينا بما لا يعلم جهل،

١ أ: تيمور؛ ق: تيمور-لنك.	٨ أ، ق: البحار.
٢ أ، ق: السور.	٩ ق: خذلت.
٣ أ+ وغيرهما.	١٠ أ: يطؤون.
٤ أ: بعساكرهم.	١١ أ+ العبرة لمن اعتبر.
٥ أ، ق: بينهم.	١٢ أ، ق: ذلك.
٦ أ: ذهبت.	١٣ أ: إلى جانب؛ ق: إلى باب.
٧ ق: تيمور.	

Siz, şayet bizim yönetimimize itaat edip şartımızı kabul ederseniz bizim lehimize olanlar sizin de lehinize, bizim aleyhimize olanlar da sizin aleyhinize [olacak şekilde hak ve sorumluluklarda] bir oluruz. Karşı koyarsanız kendi isyanınız üzerine düşmanlık etmiş olursunuz.
5 [Bu durumda] başkalarını değil, sadece kendinizi kınayın!

Kaleler ne kadar muhkem olurlarsa olsunlar bize engel teşkil etmezler. Şehirler, ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar bizim saldırılarımıza karşı koyamazlar. Bize ettiğiniz bedduanın faydası olmaz, çünkü icâbet görmez, işitilmez. Allah sizin duanızı ne diye işit[işicâbet et]sin ki?! Siz haram yediniz. Herkese zulmettiniz. Yetimlerin mallarına [haksızca] el koydunuz. Yöneticilerinizden rüşvetler aldınız. Böylece kendiniz için cehennemi hazır ettiniz. Orası gidilecek en kötü yerdir: “*Yetimlerin mallarını zulümle yiyenler ancak karınlarına ateş yemektedirler. Onlar cehenneme gireceklerdir.*”¹ Bu yaptıklarınız
10 yüzünden kendinizi helâk çukurlarına attınız. Ulemâyı katlettiniz. Yerin ve göğün Rabb'ine isyan ettiniz. Eşrafın kanını nâ-hak yere döktünüz. İşte bu, Allah'a yemin olsun ki, bağydır, israftır. Siz bu sebeple cehennemde ebediyen kalacaksınız. Yarın sizin aleyhinizde şöyle seslenecek: “[*Dünyadaki hayatınızda güzelliklerinizi bitirdiniz, onların sefâsını sürdünüz.*] Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve fâsıklığınızdan dolayı alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız.”²

Kendinize yaklaşmakta olan zilleti ve alçaltılmayı müjdeleyin ey bağyın ve düşmanlığın ahâlisi! Sizin zannınızca bizler kâfiriz. Bizim kesin bilgimize göre ise -Allah'a yemin olsun- sizler kâfir ve fâcirler-siniz. Allah bizi size musallat etti. O'nun takdir ettiği işler, tedbir ile verdiği hükümleri vardır. Sizin üstün gördüğünüz bizim nezdimizde zelildir. Sizin çokluğunuz bizim gözümüzde azdır. Çünkü biz yeryüzünün Doğu'suna da Batı'sına da hâkim olduk. “Her bir gemiyi de gasp yoluyla aldık.”³ Size meselenin ne olduğunu açıkladık. Perde sıyrılmadan ve harp ateşi alev alıp da neticesini açığa çıkartmadan, her bir göz arkanızdan ağlamadan, ayrılıktan haber veren tellâl “*geride kalan herhangi biri var mı*”⁴ diye bağırmanın, biz sizi şiddetli bir şekilde sarstıktan sonra yok olanın arkasından
35 yüksek sesle bağırınlar “[Biz onlardan önce nice nesilleri helâk ettik.]

1 Nisâ 4/10.

2 Ahkâf 46/20.

3 Bu ifadede Kehf Suresi'nin 79. ayetine telmih vardır: “Gemi ise denizde iş yapan yoksullarındı. Ben onu kusurlu yapmak istedim. Çünkü arkalarında her bir [sağlam]] gemiyi gasp yoluyla alan bir hükümdar vardı.”

4 Hâkka 69/8.

وأنتم فإن أطعتم أمرنا وقبلتم شرطنا فلکم ما لنا وعليکم ما علينا، وإن خالفتم وعلى بغيکم عاديتم،^١ فلا تلموا إلا أنفسکم، فالحصون موانع تشييدها لا يمنع^٢ والمدائن بشدتها لقتالنا لا يرد ولا ينفع ودعاؤکم علينا لا يستجاب [فيها][٤٨]^٣ ولا يسمع وكيف يسمع الله دعاءکم وقد أكلتم الحرام وظلمتم جميع الأنام وأخذتم أموال الأيتام وقبلتم الرشوة من الحكام وأعددتهم لكم النار وبئس المصير، ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا﴾ (النساء، ١٠)، فيما فعلتم ذلك أوردتم أنفسکم موارد المهالك وقد قتلتم العلماء وعصيتم رب الأرض والسماء وأرقتم دم الأشراف، وهذا، والله، هو البغي والإسراف فأنتم بذلك في النار خالدون وفي غد ينادى عليكم ﴿الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ﴾ (الأحقاف، ٢٠) فأبشروا بالمذلة والهوان يا أهل البغي والعدوان، وقد غلب عندكم أننا كفرة وثبت عندنا والله أنكم الكفرة الفجرة وقد سلطنا عليكم الإله لأمر مقدرة وأحكام مدبرة، فعزیزکم عندنا ذليل وكثرتکم عندنا قليل، لأننا ملکنا الأرض شرقاً وغرباً وأخذنا كل سفينة غصباً^٤ وقد أوضحنا لكم الخطاب فأسرعوا برد الجواب قبل أن يكشف الغطاء وتضرم الحرب نارها وتضع أوزارها وتصير كل عين [عليکم] باكية وينادي منادي الفراق ﴿فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ﴾ (الحاقة: ٨) وَيُسْمِعُكُمْ صَارخُ الفناء بعد أن نهزكم هزاً

١ لعله «تصاديتم»، انظر النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة ليويسف بن تغري بردي، وزارة الثقافة والإرشاد القومي، دار الكتب، مصر ١٣٨٣-١٩٦٣، ٥٠/١٢.

٢ النجوم الزاهرة: «فالحصون منا -مع تشييدها- لا تمنع»
٣ الإشارة إلى قوله تعالى ﴿أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرْدَتْ أَنْ أَعْيِبَهَا وَكَانَ وَزَاءُهَا مَلِكٌ بِأُخْدُ كُلِّ سَفِينَةٍ غَصْبًا﴾ (الكهف، ٧٩).

Onlardan hiçbirini hissediyor yahut onların bir fısıltısını olsun işitiyor musun?”¹ demeden önce derhal bize cevabınızı iletin. Size insaf ettik. Sakın ola daha öncekileri öldürdüğünüz gibi elçileri yine öldürmeyin. Böyle yaparsanız âlemlerin Rabb'ine isyan etmiş olursunuz:

5 “Elçiye (resûl) düşen apaçık bir şekilde tebliğ etmektir.”² Size sözü olabildiğince açık ifade ettik. Cevabınızı yollayın. Vesselâm!

el-Melik en-Nâsır cevap olarak şunları yazdı:

“De ki, ey Allah'ım, Mülkün mâliki sensin. Mülkü dilediğine verir ve dilediğinden de çekip alırsın. Dilediğini aziz eder, dilediğini zelim edersin. Küfür dolu kelimelerinize ve şeytanî vesveselerinize muttali olduk. Mektubunuz bize hain konumunuzdan ve kâfir hükümdarlığa yaraşır yaşamınızdan haber veriyor: “Siz onun kızgınlığından yaratılmışsınız. Allah'ın gazabını hak eden herkesin üzerine musallat edilmişsiniz. Şüphe edene merhamet göstermez, ağlayanın gözünün yaşına bakmazsınız. Allah rahmeti sizin kalplerinizden söküp almıştır.” Bu sizin en büyük kusurunuzdur. Bu anlattıklarınız şeytanların sıfatlarındandır, sultanların ahlâkından değil. Şu âyetler şahitlik olarak size yeter, kendinizi tavsif ettiğiniz hususların doğru olmadığına delâlet eder:

20 “De ki ey kâfirler! Ben sizin taptıklarınıza tapmam. Siz de benim taptığıma tapmazsınız. Ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim. Siz de benim taptığıma tapmazsınız. Sizin dininiz size, benim dinim bânadır.”³

25 Siz her kitapta lanetlendiniz. Gönderilen her peygamberin diliyle vasıflarınız sayıldı, her türlü kötülükle tavsif edildiniz. Size dair bizdeki habere göre sizler ortaya çıktığınız andan itibaren kâfirsınız. Allah'ın laneti kâfirlerin üzerine olsun.

30 Usûle sımsıkı tutunan teferruâta takılıp kalmaz. Biz hakiki müslümanlarız. Bizde bir kusur bulunmaz, şüpheler bize zarar veremez. Kur'ân bize nazil oldu. Rabbimiz Rahîm sıfatına sahiptir, o zâil olmaz. Kur'ân'ın nüzulün[e muhatap olmayı] bize nasip etti. Biz Kur'ân'ın tevilinin bereketiyle bildik ki, cehennem sizin için yaratılmıştır. Sizin derilerinizi tutuşturacaktır. “Gök yarıldığı vakit.”⁴

1 Meryem 19/98.

2 Nûr 24/54.

3 Kâfirûn 29/16.

4 İnfitâr 82/1.

﴿هَلْ تُحِشُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا﴾ (مريم، ٩٨) وقد أنصفناكم فلا تقتلوا المرسلين كما فعلتم بالأولين وتعصوا رب العالمين، ﴿وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ﴾ (النور، ٥٤)، [٣٤٨] وقد أوضحنا لكم الكلام فأرسلوا بردّ الجواب والسلام.»

٥ فكتب جوابه الملك الناصر فرج وهذا صورته:

«قل اللهم مالك الملك، تؤتي الملك من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء وتعز من تشاء وتذل من تشاء، وقد حصل الوقوف على ألفاظكم الكفرية ونزغاتكم الشيطانية وكتابتكم يخبرنا عن الحضرة - الخائنة وسيرة الكفر الملاكية وأنكم مخلوقون من سخط الله ومسلطون على من حل عليه غضب الله وأنكم لا ترقون لشاك ولا ترحمون عبدة باك وقد نزع الله الرحمة من قلوبكم، فذلك أكبر عيوبكم وهذه من صفات الشياطين لا من شيم السلاطين وتكفيكم هذه الشهادة الكافية وبما وصفتم به أنفسكم ناهية:

﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ❀ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ❀ وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ❀ وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ ❀ وَلَا أَنتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ ❀ لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ﴾ (الكافرون، ١-٦).

ففي كل كتاب لعنتم وعلى كل لسان [مرسل] نُعْتَم، وبكل قبيح وصفتم وعندنا خبركم من حين خرجتم أنكم كفر، ألا لعنة الله على الكافرين.

من تمسك بالأصول فلا يبالى بالفروع، نحن المؤمنون حقًا لا يدخل علينا عيب ولا يضرنا ريب، القرآن علينا نزل وهو سبحانه رحيم لم يزل، فتحققنا نزوله وعلمنا ببركة تأويله فالنار لكم خلقت ولجلودكم أضمرت، ﴿إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ﴾ (الانفطار، ١)

Şaşılacak en önemli husus ise aslanları¹ dut atarak korkutmaya çalışmak, yırtıcı hayvanı sırtlanla, cengâverleri silahla tehdit etmektir. Bizim atlarımız şimşek gibidir. Oklarımız Arap oku, kılıçlarımız Yemen kılıcı, elbiselerimiz Mısır elbisesidir. Tokatlarımız okkalıdır. Bizim evsafımız Doğu'da ve Batı'da mezkûrdur. Eğer sizinle savaşırsak, bu bizim için en güzel kazançtır. Bizden birisi öldürülürse onunla Cennet arasında sadece bir an vardır: *"Allah yolunda öldürülenleri ölümler sanmayınız. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında rızıklandırılırlar. Allah'ın onlara kendi fazlından verdiklerine sevinmekte ve kendilerine henüz katılmamış olan geride kalanlara 'Onlar için ne bir korku vardır, ne de hüzünlendirler' diye müjdelemektedirler. Allah'ın nimet ve fazlını ve gerçekten de O'nun mü'minlerin ecrini zayı etmeyeceğini müjdelerler."*²

"Kalplerimiz dağ gibidir, ordumuz kum taneleri adedince" sözü-nüze gelince, bilesiniz ki, kasap koyunların çokluğundan yılmaz, odun ise ateş karşısında aciz kalır: *"Sayıca az nice topluluklar Allah'ın izniyle sayısı çok olan topluluklara gâlip gelmişlerdir. Allah sabredenlerle beraberdir."*³ Şimdi köşe bucak kaçıp durun, başınıza gelecek uzun belalardan da. Biliniz ki, ölümün hücumu bizim açımızdan arzu edilecek olan hususların varacağı son noktadır. Yaşarsak mutlu kişiler olarak yaşarız, ölürsük şehitler olarak ölürüz. Gerçekten de Allah'ın hizbidir gâlip olan. Emîrül-Mü'minin ve âlemlerin Rabb'inin halifesine itaat eden bizlerden size itaat etmemizi mi istiyorsunuz!. Sizi ne dinler, ne de size itaat ederiz. Mektubunuza karşı tavrımızı perde açılmadan size açıklamamızı istemiş-tiniz. Bu ifadenin nazmı da bozuk, üslubu da. Eğer perde açılırsa beyan-dan evvel maksat ortaya çıkmış olur. Siz, iman ettikten sonra küfre mi düşüyorsunuz yoksa ikinci bir ilah mı edindiniz de kendinizden menkul re'yinizden hareketle bizim sizin re'yinize tâbi olmamızı istediniz: *"Ant olsun siz gerçekten çok kötü bir şey ortaya attınız. Bundan dolayı neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp çökecektir!"*⁴

Mektubunu yazıp sözlerini bize vafeden kâtibine söyle mektubun bize adeta bir kopuz tıngırtısı, bir sinek vızıltısı mesabesinde. *"Ant olsun, onun dediklerini yazacağız ve azabını iyice uzatacağız. Ve o söylediği şeyleri hep elinden alacağız ve nihayetinde o bize tek başına gelecek"*⁵ Allah'ın izniyle. Bu mektubu yanlış kişiye gönderdiniz. Vesselâm.

1 Metnin aslında *rutût* geçiyor. Tekili *rattûn* olan bu kelime bir topluluğun reisi anlamının yanında yaban domuzu anlamına da gelmektedir. Bağlama uygun olacak şekilde aslanlar olarak çevirmeyi tercih ettik.

2 Âl-i İmrân 169-171.

3 Bakara 2/249.

4 Meryem 19/89-90.

5 Meryem 19/79-80.

ومن أعجب العجب [٤٩] تهديد الرتوت بالتوت والسباع بالضباع والكمة بالكراع، نحن خيولنا برقية وسهامنا عربية وسيوفنا يمانية ولبوسنا مصرية وأكفنا شديدة المضارب وصفتنا مذكورة في المشارق والمغارب، إن قتلناكم فنعم البضاعة وإن قتل منا أحد فبينه وبين الجنة ساعة ﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُزَرَّفُونَ﴾ فَرَحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ، ﴿يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةِ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ﴾^١ (آل عمران، ١٦٩-١٧١)،

وأما قولكم «قلوبنا كالجبال وعددنا كالرمال» فالقصاب لا يبالي بكثرة الغنم وكثير^٢ الحطب يغنيه الضرم، ﴿كَمْ مِنْ فِتَّةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتَّةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ (البقرة، ٢٤٩)، الفرار الفرار من الزوايا وطول البلايا واعلموا أن هجوم المنية عندنا غاية الأمنية، إن عشنا عشنا سعداء وإن قتلنا قتلنا شهداء، ألا إن حزب الله هم الغالبون، أبعد أمير المؤمنين وخليفة رب العالمين يطلبون منا طاعة لا سمع لكم ولا طاعة وطلبتم أن نوضح لكم أمرنا قبل أن ينكشف الغطاء ففي نظمه تركيك وفي سلوكه تلييك لو كشف الغطاء لبان القصد بعد بيان، أكفر[تم] بعد إيمان أم أخذتم الأوهان^٣ وطلبتم من معلوم رأيكم أن نتبع رأيكم [٣٤٩] ﴿لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِذَا تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا﴾ (مريم، ٨٩-٩٠)، قل لكاتبك الذي وضع رسالته ووصف مقالته وصل كتابك كضرب رباب أو كطنين ذباب، ﴿كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا﴾ وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَأُولَئِينَا فَرْدًا﴾ [مريم: ٧٩-٨٠]، لقد لبكتم في الذي أرسلتم والسلام.»^٤

١ في الأصل: المحسنين.

٢ في الأصل: وكبير.

٣ يوسف بن تغري بردي، النجوم الزاهرة في ملوك مصر

والقاهرة، وزارة الثقافة والإرشاد القومي، دار الكتب، مصر:

«أم اتخذتم إلها ثان، أم اتخذتم إلهتان»، ٥٢/١٣.

٤ أ، ق- بعدما تركها خاوية من الرجال والنساء ...

لقد لبكتم في الذي أرسلتم والسلام.

Anlatıldığına göre el-Melik en-Nâsır Şam'a Timur'dan önce ulaştı. Timur da gelince aralarında iki gün süren bir savaş oldu. el-Melik en-Nâsır Timur'un gâlip geleceğini anlayınca ordusuyla beraber geceleyin Mısır'a doğru kaçtı. Sonra Şam ahâlisi şehri Timur'a sulh yoluyla teslim etti. Timur ahâleden askerlerin kaçarken bıraktıkları silah, binek hayvanı, para ve elbiseleri, sulh yoluyla aldığı beldelerde bunları kendi hakkı gördüğü iddiasıyla, talep etti. Sonra Moğollar şehre girdiler. Her bir Moğol köpeği bir evi teslim almış ve içinde bulunan tüm mala el koymuştur. Kadınlara ve kızlara babalarının ve eşlerinin önünde tecavüz etmişler, ev sahibi olan erkekleri de ayaklarından tavana asıp altlarında ateş yakmışlar, adamların ağırlığına dayanamayan ip kopar da ateşe düşerler diye... Bunun dışında da türlü türlü işkencelere başvurmuşlardır: "Allah'tan geldik, dönüşümüz O'nadır."

Yine anlatıldığına göre Timur, Şam ahâlisine her türlü kötülüğü yapmış, çeşit çeşit işkenceler tatbik etmiştir. Nihayetinde Dımaşk ayakta kalmış tek bir duvarı olmayan, camileri ve evleri küle dönmüş, dahası şehirden bir iz kalmayacak bir hale gelmiştir. "Allah'tan geldik, dönüşümüz O'nadır."

Timur yetmiş dört gün kaldıktan sonra Şam'dan ayrıldı. Allah müslümanlara lutfetti de onlar daha önceden bulundukları hale geri döndüler.

Anlatıldığına göre el-Melik en-Nâsır [daha sonraki günlerinde] herkesin malının yarısına el koymuş, yetimlerin ve vakıfların mallarının tamamını gasp etmiştir. Olan oldu. "Rabbin gerçekten her şeyi gözetlemektedir." Sekiz yüz beş yılında Habis Timur'un Rum diyarına doğru harekete geçtiği haberleri geldi. Onunla Gazi Yıldırım Han arasında bir savaş cereyan etmiş, Allah hikmeti Timur'un gâlip gelmesine ve Gazi Bayezid Han'ın mağlubiyetine yazmıştır. Timur, bu yıl Rum beldelerini tahrip etmiştir.

Anlatıldığına göre Mısır'da emîrlar arasında fitneler ortaya çıkmış ve süregiden bu fitneler en-Nâsır'ın hükümdarlıktan ayrılması noktasına kadar varmıştır. O kendisini hiç kimse yadırgamadığı bir halde Kale'den [Kal'a-tü'l-Cebel] inmiş ve sırta kadem basmıştır. Bir daha nereye gittiğine dair kendisinden, haber alınamamıştır. Bu hadise sekiz yüz sekiz yılında olmuştur. Onun emîrliği altı yıl on ay sürmüştür.

وحكي أن الملك الناصر وصل إلى الشام قبل التيمور^١، فلما وصل تيمور^٢ قام القتال يومين، فلما جزم الملك الناصر غلبة التيمور هرب مع أجناده بالليل إلى طرف مصر، ثم <إن>^٣ أهل الشام سلّموا المدينة للتيمور صلحاً، فلما تسلّم التيمور المدينة طلب منهم ما تركوه العساكر من سلاح ودواب وأموال وثياب لزعمه أن تلك عادته في كل بلدة يأخذها صلحاً^٤، ثم عبر التتار^٥ للمدينة ونزل كل^٦ كلب من التتار لبيت واحد فتسلّم جميع ماله ثم يوطئ^٧ نسائه وبناته بين يدي زوجها وأبيها، ثم يعلق صاحب البيت مقلوباً ويوقد تحته النار وربما ثقل فسقط في النار وغير ذلك من أنواع العذاب، فإنّا لله وإنا إليه راجعون.^٨

حكي أن التيمور فعل لأهل الشام كل شيء قبيحاً^٩ وتفنن في أنواع العذاب فنوّناً، وقد بقيت دمشق ليس بها جدار قائم وقد احترق جامعها وبيوتها بل محيت^{١٠} آثارها، إنا لله وإنا إليه راجعون.^{١١}

ثم سافر تيمور من الشام بعد إقامته أربعة وسبعين يوماً والطف^{١٢} الله <تعالى>^{١٣} على المسلمين [٥٠] وعادوا أحسن مما كانوا عليه أولاً.^{١٤}

وحكي أن الملك الناصر أخذ من كل أحد نصف ماله وأخذ أموال الأيتام والأوقاف كلاً، فجرى عليه^{١٥} ما جرى، إن ربك لبالمرصاد، وفي سنة خمس وثمانمائة تواترت الأخبار بأن التيمور الخبيث توجه إلى الروم، وقام القتال بينه وبين إlderم خان غازي^{١٦} وجعل الله الحكمة في غلبة التيمور وانكسار بايزيد خان غازي وأخرب تيمور بلاد الروم في تلك السنة.^{١٧}

حكي أن الفتن قامت بين أمراء مصر واستمرت وزادت إلى أن^{١٨} ضجر^{١٩} الناصر فرج^{٢٠} منهم وترك ملكه^{٢١} ونزل من القلعة من غير أن يكرهه أحد على ذلك، واختفى ولم يعرف له مكان، وذلك في سنة ثمان وثمانمائة، ومدة إمارته ست سنين وعشرة أشهر.

١ أ، ق: حكي أن تيمور قبل الوصول إليه حضر الملك الناصر خرج إلى الشام.	٨ أ، ق- ثم يعلق صاحب البيت ... فإنّا لله وإنا إليه راجعون.	بينه وبين إlderم خان غازي؛ + حارب مع السلطان بايزيد خان.
٢ ق: فلما وصل، وصل تيمور إليه.	٩ أ: قبيح.	١٧ أ، ق- التيمور وانكسار بايزيد خان غازي وأخرب تيمور بلاد الروم في تلك السنة؛ + فصار ما صار.
٣ من أ.	١٠ أ: بحيث؛ ق: بيت.	١٨ أ، ق- إلى أن.
٤ أ، ق- فلما تسلّم التيمور المدينة ...	١١ أ- إنا لله وإنا إليه راجعون.	١٩ أ، ق: فتضجر الملك.
٥ في كل بلدة يأخذها صلحاً.	١٢ ق: لطف.	٢٠ أ، ق- فرج.
٦ أ، ق: التيمور.	١٣ من ق.	٢١ أ- وترك ملكه.
٧ أ، ق- كل.	١٤ أ، ق: وأحسن كما أحسن أولاً.	
٨ أ: يطأ.	١٥ ق- عليه.	
	١٦ أ، ق- توجه إلى الروم، وقام القتال	

[27/4. el-Melik el-Mansûr Abdülazîz]

Daha sonra kardeşi el-Melik el-Mansûr Abdülazîz b. Berkuk'un emîrliği başladı. Kardeşinin sırta kadem basmasından sonra sultan olduğunda henüz ergenlik çağına gelmemiş bir sabî idi. Emîrler el-Melik en-Nâsır döneminde
 5 olduğundan daha fazla kargaşaya düştüler. Bunun üzerine el-Melik en-Nâsır ortaya çıktı ve Kale'ye [Kal'atü'l-Cebel] çıkarak hükümdarlığına geri döndü. Ardından kardeşi el-Melik el-Mansûr'u İskenderiye'ye gönderdi. Kardeşi orada öldü. el-Melik el-Mansûr'un emîrliği iki ay sekiz gündür.

[el-Melik en-Nâsır Ferec b. Berkuk'un İkinci Saltanatı]

Akabinde el-Melik en-Nâsır Ferec b. Berkuk'un ikinci saltanatı başladı.
 10 Başa geldiğinde emîrlerin büyük bir kısmını yakalayıp öldürttü. [Bu sebep-
 le] fitneler ortaya çıktı ve haddi aştı. Beldeler harap oldu, hükmü zayıfladı. Nevruz el-Hâfîzî ve eş-Şeyh ez-Zâhirî ona isyan etti. Nevruz, Şam nâibiydi. Bunun üzerine en-Nâsır Şam beldelerine doğru her ikisini de öldürmek için
 15 yola çıktı. Hâlbuki öldürmede aşırı kaçması nedeniyle insanların kalpleri kendisine nefretle dopdolu idi. en-Nâsır ile bu ikisi arasında savaş vuku buldu. el-Melik en-Nâsır'ın askerleri yenilip Şam'a doğru çekildiler. Daha sonra en-Nâsır ile emîrler arasında ihtilâflar çıktı, çatışmalar oldu. Emîrler aleyhinde birleşip onu yakaladılar ve nihayetinde de öldürdüler. Tarih sekiz
 20 yüz on beş idi. Emîrliği on üç yıl üç ay sürdü.

[28/5. el-Müstâîn-Billâh]

Daha sonra el-Müstâîn-Billâh Ebü'l-Fazl el-Abbâsî'nin saltanatı başladı. Anlatıldığı kadarıyla el-Melik en-Nâsır öldürülünce emîrlerin birlikleri dağıldı. Zira her biri kendisi için saltanat davasındaydı. Durum bu minval
 25 üzere olup da [başka çıkar yol bulamayınca] tamamı [Mısır Abbâsî halifesi] Ebü'l-Fazl el-Abbâsî'nin sultan olması hususunda anlaştılar. O, işin başında bundan geri durdu. Emîrler ısrar edince istemeden de olsa kabul etti. Devletin işlerini yürütme vazifesi eş-Şeyh Zâhirî'nin elindeydi. el-Müstâîn-Billâh bir müddet başta kaldıktan sonra kendisini emîrlikten azletti. Emîrlük
 30 müddeti sadece beş ay sürdü.

وبعده إمارة أخيه الملك المنصور عبد العزيز بن برقوق.

تسلطن^١ بعد اختفاء أخيه وهو صبي لم يبلغ الحلم، واضطربت الأمراء أكثر مما كان في زمن الملك الناصر، فظهر الملك الناصر وطلع إلى القلعة وعاد إلى ملكه، ثم إنه بعث^٢ أخاه الملك المنصور إلى الإسكندرية ومات فيها، ومدة إمارة الملك^٣ المنصور شهران وتسعة أيام إلا يوم واحد.^٤

وبعده إعادة الملك الناصر فرج بن برقوق.

تسلطن ومسك^٥ جماعة كبيرة^٦ من الأمراء وقتلهم، وقامت الفتن وتجاوزت عن الحدّ وخربت البلاد وصار حكمه^٧ ضعيفاً وعصى عليه نوروز الحافظي [٥٥٠] والشيخ الظاهري^٨ وكان نوروز نائب الشام فخرج الناصر إلى بلاد الشام لقتلها والحال أن القلوب قد نفرت^٩ من الناصر بسبب إسرافه في القتل^{١٠} وقام القتال بين الناصر وبينهما، فانكسر عسكر الملك الناصر وانهزم نحو الشام، ثم وقعت للناصر مع الأمراء أمور وحروب^{١١} فاتفقوا عليه^{١٢} ومسكوه^{١٣} وقتلوه، وذلك في سنة خمس عشرة وثمانمائة، ومدة إمارته^{١٤} ثلاث عشرة سنة وثلاثة أشهر.

وبعده سلطنة^{١٥} المستعين بالله^{١٦} أبي الفضل العباسي.

حكى [أنه] لما قتل الملك الناصر اختلفت الكلمة بين الأمراء^{١٧} لأن كل واحد منهم^{١٨} يقول في نفسه^{١٩} «أنا سلطان»، فلمّا كان ذلك^{٢٠} اتفق رأي الجميع على سلطنة أبي الفضل العباسي، فامتنع هو من^{٢١} ذلك، فألحوا عليه حتى^{٢٢} قبلها على كرهه^{٢٣}، ومدبّر مملكته الشيخ الظاهري^{٢٤}، واستمرّ مدة قليلة ثم خلع نفسه من الإمارة، ومدة إمارته^{٢٥} خمسة أشهر فقط.^{٢٦}

١ - تسلطن.	١١ أ، ق - ثم وقعت للناصر مع الأمراء ١٩ أ، ق - في نفسه.
٢ أ، ق: فيعت.	٢٠ أ، ق: وبعد ذلك.
٣ أ، ق - الملك.	٢١ أ: عن.
٤ أ، ق - إلا يوم واحد.	٢٢ ق - فامتنع هو من ذلك، فألحوا عليه حتى.
٥ ق: منعك.	٢٣ ق: كرها.
٦ ق: كثيرة.	٢٤ أ: الطاهري.
٧ ق: وكان حكم الناصر.	٢٥ ق: وإمارته.
٨ أ: الطاهري.	٢٦ أ، ق - فقط.
٩ أ، ق: متنفرة.	
١٠ أ، ق - بسبب إسرافه في القتل.	١٨ أ، ق: كل أحد.

[29/6. el-Melik el-Müeyyed Ebü'n-Nasr]

Ondan sonra el-Melik el-Müeyyed Ebü'n-Nasr eş-Şeyh ez-Zâhirî'nin emîrliği başladı. O, aslen Berkuk'un memlûklerindendi. Anlatıldığına göre o cesur, üstün meziyetli, biniciliğin türlü türlü tekniklerini ve harp hilele-

5 rini bilen, cömertliği hak edene karşı cömert, Şer'-i Şerifi tazimde oldukça hassas, ulemâyı, fazilet ehlini seven biriydi. Ancak ne var ki, lehve ve çalgıya düşkünlüğü vardı, kendisine de aşırı düşkündü. Mamafih sadık bir tövbe üzere öldü.

Anlatıldığına göre el-Müeyyed, el-Melik en-Nâsir'a isyan ettiğinde el-

10 Cedd Ebû Abdullah el-Hanefî onun katli için fetva vermiştir. el-Müeyyed başa geçince ona "Allah'a yemin olsun ki, ben isyan etmedim. Aksine canımdan endişe ettim ve kaçtım" demiş, el-Cedd de ona "Ne dersin, bir gün biri sana isyan ederse ona dokunulmaması için fetva mı verelim?" demiş, bunun üzerine karşılıklı anlaşmış ve aralarındaki meseleyi çözmüşlerdir.

Anlatıldığına göre el-Melik el-Müeyyed bir meclis kurmuş ve dört mez-

15 heb kâdısını da davet etmişti. el-Cedd'i de çağırttı. O geldiğinde yanına gelene kadar onu ayakta bekledi. Sonra el-Melik el-Müeyyed, askerlerinin gözü önünde el-Cedd'in elini çekip kendi elinin üzerine koydu ve şöyle söyledi: "Kimin onun üzerinde bir hakkı varsa, Allah hakkını ondan alsın.

20 Bu senin elindir, benim elimin üzerinde. Bir gün birisi beni dava ederse beni derhal çağırttır, gelirim." Askerlerin çoğunluğu onun bu sözünü kabul etmiştir. Sonra el-Müeyyed, el-Cedd'e hil'at giydirmiş, ardından meclis dağılmıştır.

el-Müeyyed Mısır'da büyük bir cami inşa edip ona bağlı yedi meşâyihlik

25 belirlemiştir. el-Cedd de şeyhuş-şüyûh olmuştur. Allah ona rahmet eylesin. Sekiz yüz yirmi dört yılında öldü. Emîrlik müddeti sekiz yıl altı aydır.

[30/7. el-Melik el-Muzaffer Ahmed]

Ardından oğlu el-Melik el-Muzaffer Ebü's-Saâdât Ahmed b. el-Melik el-Müeyyed'in emîrliği başladı. Bir yıl, sekiz ay yedi günlükken sul-

30 tan oldu. Memleketin idaresi el-Emîr Tatar'ın elinde idi. Şam nâibi Tanboğa el-Kırmaşî (?) [el-Yahyâvî] isyan etti. Bunun üzerine sultan Şam'a gitti. Şam'a vardığında el-Kırmaşî sultana itaat etti ve yanına geldi.

وبعده إمارة الملك المؤيد أبي النصر الشيخ الظاهري.^١

كان أصله^٢ من ممالك برقوق، وحكي أنه ملك شجاع^٣ بارع عارف بأنواع الفروسية ومكر الحروب، كريم على من يستحق الكرم، ومعظم للشرع الشريف، محب للعلماء والفضلاء، ولكن له ميل إلى اللهو والطرب، مسرف على نفسه، غير أنه مات بعد توبة صادقة.^٤

وحكي أنه لما عصى المؤيد للملك الناصر أفتى الجد أبو عبد الله الحنفي بقتله، [٥١] فلما تولى المؤيد قال للجد: «والله ما عصيت وإنما خفت على نفسي فهربت»، فقال له الجد: «أرأيت إن عصاك أحد نفتي ببقائه»، ثم تصافيا.^٥

وحكي أن الملك المؤيد أعقد مجلساً وأحضر القضاة الأربعة وطلب الجد، فلما حضر استمر قائماً إلى أن وصل، ثم جذب الملك المؤيد يد الجد ووضعها على يده بحضور العساكر، ثم قال: «من وجب عليه حق خذ حق الله منه وهذه يدك فوق يدي، إذا ادعى علي أحد اطلبني أحضر»، فقبل جمهور العساكر هذا الكلام، ثم ألبس المؤيد على الجد خلعة وتفرقوا.

وإن المؤيد^٦ بنى جامعاً عظيماً <بمصر>^٧ وجعل به سبعة مشايخ، ويكون الجد شيخ الشيوخ رحمة الله عليه.^٨ ومات في سنة أربع وعشرين وثمانمائة، ومدة إمارته^٩ ثمان سنين وستة أشهر.

وبعده إمارة ابنه الملك المظفر^{١٠} أبي السعادات أحمد بن الملك المؤيد.

تسلطن وعمره سنة واحدة وثمانية أشهر وسبعة أيام،^{١١} ومدبر مملكته الأمير ططر،^{١٢} وعصى^{١٣} طنبغا القرمشي^{١٤} [اليحياوي] نائب الشام، ثم سافر السلطان إلى الشام فلما وصل إليها أطاع القرمشي للسلطان وحضر عنده،^{١٥}

١ أ: الظاهري.	٦ ق: نفتي بغيه.	١٢ أ: المنصور.
٢ أ، ق- أصله.	٧ أ، ق: فتصافيا.	١٣ أ، ق- الملك.
٣ أ، ق+ عاقل.	٨ أ، ق- وحكي أن الملك المؤيد	١٤ أ، ق- وسبعة أيام.
٤ أ، ق- محب للعلماء والفضلاء ...	٩ أعقد ... وإن المؤيد؛ + وأنه.	١٥ ق: طاطر.
مات بعد توبة صادقة؛ + روي إذا	٩ من أ وق.	١٦ ق: وعصاها.
خفق أحد امرأته واحداً من أهل	١٠ أ، ق- وجعل به سبعة مشايخ ...	١٧ أ: القرشي؛ ق: القرمش.
الشرع يقتله بأنواع العذاب .	رحمة الله عليه.	١٨ أ، ق- ثم سافر السلطان ... وحضر
٥ ق: وحكي لم تولى.	١١ أ، ق: وإمارته.	عنده.

[Buna rağmen] sultan onu yakalayıp öldürdü. Akabinde ise Tatar, el-Melik el-Muzaffer'i emîrlikten azledip İskenderiye'de hapsetti. Bu hadise sekiz yüz yirmi dört yılında oldu. Emîrliği yedi aydır.

[31/8. el-Melik ez-Zâhir Ebü'l-Feth Tatar]

Ondan sonra el-Melik ez-Zâhir Ebü'l-Feth Tatar'ın emîrliği başladı. O da Berkuk'un memlûklerindendir. Memleketin idaresi Canbek [Canı Beg] es-Sûfî'nin elinde idi. Sultan olduktan sonra hastalanıp yatalak oldu. Sekiz yüz yirmi dört yılında da öldü. Emîrliği yüz gün sürdü. Bu süre zarfında kendi nefsinin zora sokacak işler yaptı. Onun hesabını Yüce Allah görecektir.

[32/9. el-Melik es-Sâlih Muhammed]

Ondan sonra oğlu el-Melik es-Sâlih Muhammed b. Tatar'ın emîrliği başladı. On yaşında iken sultan oldu. Memleket işlerinin idaresi Canbek es-Sûfî'nin elindeydi. Canbek es-Sûfî ile Barsbay ed-Dukmakî arasında ihtilâf çıktı. İşin neticesi es-Sûfî'nin hapsedilmesine vardı. O, İskenderiye'de hapse konuldu. Barsbay memleket işlerini tek başına üstlendi (*istebedde*). Akabinde de el-Melik es-Sâlih'i hükümdarlıktan azletti ve kendi sultanlığını ilan etti. Sultanlıktan azledilen el-Melik es-Sâlih ne hapse konuldu ne de gözüne mil çekildi. Şehrin içinde dilediği gibi dolaşabiliyordu. Hal' edildiği tarih sekiz yüz yirmi beştir. Emîrliği dört ay sürmüştür.

[33/10. el-Melik el-Eşref Barsbay]

Ondan sonra el-Melik el-Eşref Ebü'n-Nasr Barsbay ed-Dukmakî'nin emîrliği başladı. O, Çerkes asıllı olan sekizinci hükümdardı. Akıllı, tedbir ehli, vakar, sekinet ve heybet sahibi biriydi. Yakışıklıydı. Yumuşak huylu ve mütevazı idi. Bineğine, kılık-kıyafetine ve memlûklerinin güzel olmasına ihtimam gösterirdi. Memlûklerinin sayısı üç bini aşmıştı. Kahire'deki Eşrefiyye Medresesi'ni imar etti. Hükümler uzun ömürlü oldu. Verdiği hükümler makbul idi. Sekiz yüz yirmi dokuz yılında Kıbrıs'ı fethedip yöneticisini esir aldı. Bizzat kendisi Diyarbekir'e sefer düzenledi ve Âmid'i muhasara edip Mısır'a geri döndü. Kendisinden önceki tüm Çerkes hükümdarların en iyisi idi. Sekiz yüz kırk bir yılında öldü. Saltanatı on altı yıl sekiz ay sürdü.

فمسكه السلطان وقتله، ثم خلع ططر الملك المظفر من الإمارة وحبسه في الإسكندرية، وذلك في سنة أربع وعشرين وثمانمائة، وإمارته سبعة أشهر.

وبعده إمارة الملك الظاهر^١ أبي الفتح ططر.

وهو من مماليك برقوق، ومدبر مملكته جانبك [٥١٣] الصوفي، ولما تسلطن مرض ولزم الفراش، ومات في سنة أربع وعشرين وثمانمائة^٢، وإمارته مائة يوم، حمل نفسه فيها ما حمل، وحسابه على الله تعالى^٣.

وبعده إمارة ابنه الملك الصالح محمد بن ططر.

تسلطن وعمره عشر سنين، وكان مدبراً في أمر المملكة^٤ جانبك الصوفي، ووقع بين جانبك الصوفي^٥ وبين برسباي الدقماقي وآل الأمر إلى حبس الصوفي وحبس بالإسكندرية، واستبد برسباي بأموال المملكة^٦، ثم خلع الملك الصالح من الملك^٧ وتسلطن برسباي^٨، ولما خلع الملك الصالح لا يحبس^٩ [في السجن] ولا يرسم بل كان يتوجه إلى حيث يشاء من أطراف المدينة، وخلعه^{١٠} في سنة خمس وعشرين وثمانمائة^{١١}، وإمارته أربعة أشهر.

وبعده إمارة الملك الأشرف أبي النصر برسباي الدقماقي.

وهو الثامن من الجراكسة، وهو رجل عاقل مدبر ذو وقار وسكينة^{١٢} ومهابة، وكان مليح الشكل مع لين جانب وتواضع، وكان^{١٣} متجماً في مركبه وملبسه^{١٤} ومماليكه، وزادت مماليكه على ثلاثة آلاف مملوك، وعمر المدرسة الأشرفية بالقاهرة وطالت أيامه وحسنت أحكامه^{١٥}، وفتح مدينة قبرس وأسر ملكها في سنة تسع وعشرين وثمانمائة، وسافر بنفسه إلى ديار بكر^{١٦} وحاصر آمد^{١٧} ثم عاد إلى مصر^{١٨}، وهو أحسن ممن كان قبله من الجراكسة، ومات في سنة إحدى وأربعين وثمانمائة، وسلطنته^{١٩} ست عشرة سنة وثمانية أشهر. [٥٢]

١ أ: الظاهر.	٩ ق+ وتسلطن برسباي.	١٥ أ، ق- وطالت أيامه وحسنت
٢ من ق.	١٠ أ- ولما خلع الملك الصالح ...	أحكامه.
٣ من ق.	وخلعه؛ ق- ولا يرسم ... وخلعه؛	١٦ أ، ق- في سنة تسع وعشرين
٤ أ، ق: ومدبره.	+ وذلك.	وثمانمائة، وسافر بنفسه إلى ديار
٥ ق- الصوفي.	١١ أ، ق- وثمانمائة.	بكر؛ + وسافر إلى قره آم.
٦ أ، ق: بالتدبير.	١٢ أ: ومسكنة.	١٧ أ، ق- آمد.
٧ أ- من الملك.	١٣ أ، ق- وكان.	١٨ ق- مصر.
٨ ق- وتسلطن برسباي.	١٤ أ: مليه.	١٩ أ، ق: ومدة إمارته.

[34/11. el-Melik el-Azîz Cemâleddin Yûsuf]

Ondan sonra oğlu el-Melik el-Azîz Cemâleddin Yûsuf b. Barsbay'ın emîrliği başladı. Babasının veliaht tayin etmesiyle onun vefatından sonra sultan oldu. Memleketin idaresi Çakmak el-Âlâî'nin elinde idi. Babasının memlûklerinden bir grup ona muhalefet edip memleketin idaresine karış-
 5 tılar. Çakmak onları dinleyip itaat etmekteydi. Ta ki aralarında ihtilâf vuku buldu. Bir grup Emîr Çakmak'ın yanında yer aldı. Bu sayede Çakmak'ın eli güçlendi. el-Azîz'in saltanattaki rolü sadece isminin sultan olmasıyla sınırlıydı. Çok geçmeden sekiz yüz kırk iki yılında emîrlikten azledildi. Emîrliği
 10 dört ay sürdü.

[35/12. el-Melik ez-Zâhir Çakmak]

Daha sonra el-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Çakmak ez-Zâhirî'nin emîrliği başladı. Çerkes asıllı olan onuncu hükümdardı. Gün onyedinci dereceyi geçtiğinde sultan oldu. Terâzi burcu (*et-tâli*¹) ve Güneş başağın yirmi altı-
 15 sında idi. Kamer, ikizler burcunun onuncusundaydı. Zuhâl, Koç burcunun yirmi ikisinde idi. Jüpiter, Yay burcunun yedisinde idi. Merih, Terazî'nin beşinde idi. Zühre, Aslan burcunun on birinde idi. Utarid, Başak burcunun on dördünde idi. [Tam olarak böyle bir zaman diliminde] tahtına oturdu. Sa'd da kendisine hizmet ediyordu. Emîr Korkmaz eş-Şabânî Atabek oldu.
 20 Akboğa et-Timrâzî emîr-i silah¹ oldu. Yaşbek es-Sudun (?) emîr-i meclis² oldu. Timrâz el-Kurmaşî emîr-i âhur oldu. Karaca Hasan Nevbet-i Nevb reisi³ oldu. Tanrıverdi [Tanrıvermiş] baş hâcib oldu. Akmâs ez-Zâhirî büyük devâdâr⁴ oldu.

1 “Emîrû silâh”, “Zerdhâne” veya “Silâhhâne” denilen, sultâna ait silah depolarının âmiri idi. Merâsim ve alay günlerinde, sultânın silahını taşımak görevini de yürüten bu emîr, ümerâ-i miîn'den olurdu.” İsmail Yiğit, *Siyasî, Dinî, Sosyal, Kültürel İslâm Tarihi (Memlûkler)*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991, VII, 189.

2 “Emîrû meclis, sultâna mahsus meclislerin hazırlanmasıyla ilgili protokol işlerini yürüten görevlidir.” Yiğit, *Siyasî, Dinî, Sosyal, Kültürel İslâm Tarihi (Memlûkler)*, VII, 189.

3 Re'sû nevbetî'n-nüvvâb, “Sultân memlûklerinin komutanına verilen ünvanıdır.” Yiğit, *Siyasî, Dinî, Sosyal, Kültürel İslâm Tarihi (Memlûkler)*, VII, 188.

4 “Devâdârın görevi sultân bir evrak imzalarken hokkasını tutmaktır. Sultânla yapılan yazışmaları da içine alan bu görevin önemi zamanla artmış, sultân tarafından başkalarına yazılacak mektupları ve fermanları göndermek, sultâna postayla gelen mehtup ve arzu halleri ‘emîr-candar’ ve ‘kâtibü's-sır’ ile birlikte sultâna takdim gibi işleri de kapsamıştır.” Yiğit, *Siyasî, Dinî, Sosyal, Kültürel İslâm Tarihi (Memlûkler)*, VII, 189.

بعده إمارة ابنه الملك العزيز جمال الدين يوسف بن برسباي.

تسلطن بعد موت أبيه بعهد منه،^١ ومدبر مملكته چقمق العلائي، فخالف عليه جماعة من مماليك أبيه وصاروا يشاركونه في التدبير وچقمق سامعاً لهم ومطيعاً إلى أن يقع بينهم الخلف، وانضم جماعة للأمير^٢ چقمق فقويت شوكته ولم يكن للعزيز في السلطنة إلا مجرد الاسم، ثم^٣ خلع من الإمارة سنة اثنتين وأربعين وثمانمائة، وإمارته أربعة أشهر.^٥

وبعده إمارة الملك الظاهر^٦ أبي سعيد چقمق الظاهري.^٧

وهو العاشر من الجراكسة، تسلطن على مضي سبع عشرة درجة من النهار، والطلع الميزان والشمس في السادس والعشرين من السنبله،^٨ والقمر في العاشر من الجوزاء، وزحل في الثاني والعشرين من الحمل، والمشتري في السابع^٩ من القوس، والمريخ في الخامس من الميزان والزهرة في الحادي عشر من الأسد، وعطارد في الرابع عشر من السنبله، وجلس على سرير الملك والسعد يخدمه واستقر بالأمير^{١٠} قرقماز الشعباني^{١١} أتابكيا^{١٢} وآق بغا التمرزي^{١٣} أمير سلاح، ويشبك السودون^{١٤} المشدا^{١٥} أمير مجلس، وتمرز القرشي أمير أحور الكبير^{١٦} وقره جه حسن^{١٧} رأس نوبة النوب^{١٨} وتري ويردي^{١٩} حاجب الحجاب وأكماس^{٢٠} الظاهري دويدار^{٢١} الكبير.^{١٥}

١ أ، ق- تسلطن بعد موت أبيه بعهد منه.	٦ أ: الطاهر.	١٤ أ: السودان.
٢ في الأصل: على الأمير.	٧ أ: الظاهري؛ ق: الظاهر.	١٥ أ، ق- المشدا.
٣ أ، ق- فخالف عليه جماعة من مماليك ... إلا مجرد الاسم، ثم؛ + وبعد أربعة أشهر.	٨ ق- من السنبله.	١٦ أ، ق: أحور كبير.
٤ أ، ق+ العزيز.	٩ أ، ق+ عشر.	١٧ أ: وقره.
٥ أ، ق- سنة اثنتين وأربعين وثمانمائة، وإمارته أربعة أشهر؛ + وتسلطن	١٠ أ، ق- واستقر بالأمير؛ + ومدبره.	١٨ أ، ق: رأس النوبة.
	١١ أ: الشعباني.	١٩ أ: يعربي ويردي؛ ق: طغري ويردي.
	١٢ أ، ق- أتابكيا.	٢٠ أ: أركماس؛ ق: أوركماس.
	١٣ أ: والبغا؛ ق- التمرزي.	٢١ أ: دندار.

O, âdil, dindar, hayırsever, cömert, mütevazı, ulemâ, fukaha, yetimler ve sâlihlerle muhabbet besleyen bir hükümdardı. Dinin yasakladığı hususlara el sürmezdi. Öyle ki, Mısır'da ondan önce de ondan sonra da onun kadar bu konularda hassasiyet sahibi olan bir hükümdar daha gelmemiştir. Dili fasîh idi. İmam Azam Ebû Hanîfe mezhebinde fikhî bilgi sahibi idi. Memleketinde bu minval üzere hükmederken kader de ona yardım etti. Sekiz yüz elli yedi yılında öldü. Saltanatı tam olarak on beş yıl sürdü.

[36/13. el-Melik el-Mansûr Osman]

Akabinde oğlu el-Melik el-Mansûr Osman b. Çakmak el-Alâî ez-Zâhirî'nin emîrliği başladı. Babasının vefatından sonra sultan oldu. Memleketin idaresi İnâl el-Alâî ez-Zâhirî'nin elindeydi. Saltanata tam mânasıyla hâkim olunca memleketi bizzat kendisi idare etmeye başladı. Bu sebeple onunla İnâl ve olaya karışan emîrler arasında fitne çıktı. İş savaşa kadar vardı, uzadı. Emîrler ve devlet ricalinin tamamı bir araya gelip el-Melik el-Mansûr Osman'ın saltanattan azledilmesi konusunda ittifak ettiler. Onu azledip yerine Emîr İnâl'e bey'at ettiler. Osman'ı da İskenderiye'de hapse koydular. Hoşkadem [Sekiz yüz altmış beş yılında] başa geçince onu haptisten çıkarttı. Kayıtbay [sekiz yüz yetmiş üç yılında] başa geçtiğinde ise ona tazimle muâmele etti. Tahtta birlikte otururlar, aynı hizada at binerler, biri diğerinin önüne geçmezdi. O, bahsi geçen yıl [sekiz yüz elli yedi] azledildi. Saltanat müddeti iki ay bir gün sürdü.

[37/14. el-Melik el-Eşref İnâl ez-Zâhirî]

Ondan sonra el-Melik el-Eşref İnâl ez-Zâhirî'nin emîrliği başladı. el-Melik ez-Zâhir Berkuk'un memlûklerinden idi. el-Melik el-Mansûr'un azledildiği gün sultan olup tahta oturdu. Anlatıldığına göre emîrler savaşa tutuşunca el-Melik el-Mansûr harekete geçip Kale'ye [Kal'atü'l-Cebel] çıkmış ve ok atmayı, savaşmayı terk etmiş. İnâl de onun arkasından çıkmış davula üç kere vurulmuş. Avâm-ı nâs, emîrler ve kâdılar Kale'ye [Kal'atü'l-Cebel] çıkıp el-Melik el-Mansûr'u azledinceye kadar onun için dua etmişler. Herkes el-Melik el-Eşref'e bey'at etmiş.

وهو ملك عادل دين^١ خير كريم متواضع محب للعلماء والفقهاء والأيتام [٥٢] والصالحين،^٢ وكان عفيفاً عن^٣ المنكرات بحيث أنه لا يعلم ملك في مصر قبله ولا بعده يكون أعف منه،^٤ وكان فصيح اللسان، متفقه على مذهب الإمام الأعظم أبي حنيفة النعمان رضي الله عنه،^٥ ولم يزل متصرفاً في ملكه والأقدار تساعده، ومات في سنة سبع وخمسين وثمانمائة، وسلطته^٦ خمس عشرة سنة تمامًا.

وبعده إمارة ابنه الملك المنصور عثمان بن چقمق العلاني الظاهري.^٩

تسلطن بعد وفاة أبيه،^{١٠} ومدبر مملكته^{١١} إينال العلاني الظاهري، وتم أمره في السلطنة وباشر أمور المملكة،^{١٢} ووقعت الفتنة بينه وبين إينال مع من واقعه من الأمراء على ذلك، وحصل القتال بينهما واستمر، فاجتمعت الأمراء والأكابر واتفقوا جميعاً على خلع الملك المنصور عثمان من السلطنة، فخلعوه وبايعوا الأمير إينال^{١٣} وحسوه بالإسكندرية، ولما تولى خشقدم أطلقه من السجن، ولما تولى قايتباي عظمه وكانا يجلسان على التخت ويركبان سواء من غير تقدم أحدهما على الآخر، وخلع في السنة المذكورة،^{١٤} ومدة سلطته^{١٥} شهران ويوم واحد.^{١٦}

وبعده إمارة الملك الأشرف إينال الظاهري.

وهو من مماليك الملك الظاهر^{١٧} برقوق، تسلطن يوم خلع الملك المنصور وجلس على سرير الملك، وحكي أنه لما تقاتل الأمراء قام الملك المنصور وطلع القلعة وترك الرمي والحرب، فطلع إينال خلفه فضرب على الطبل ثلاث مرات، والعوام تدعو له إلى أن طلع الأمراء والقضاة وخلعوا [٥٣] الملك المنصور وبايعوا الملك الأشرف.

١٠ أ، ق: بعهد من أبيه.	١ أ، ق- دين؛ + عاقل.
١١ أ: ومدبره؛ ق- ومدبر مملكته.	٢ أ، ق+ ومحسن لهم.
١٢ أ، ق- الظاهري ... وباشر أمور المملكة..	٣ ق: من.
١٣ أ، ق- بينه وبين إينال ... وبايعوا الأمير إينال؛ + بين الأمراء فخلعوه من الإمارة.	٤ أ، ق: لا يسمع مثله.
١٤ أ، ق- ولما تولى خشقدم ... وخلع في السنة المذكورة.	٥ أ، ق- ملك في مصر قبله ولا بعده يكون أعف منه.
١٥ أ، ق: إمارة.	٦ أ، ق- أبي حنيفة النعمان رضي الله عنه.
١٦ أ، ق- ويوم واحد.	٧ أ: يتصرف.
١٧ أ، ق- الملك الظاهر.	٨ أ، ق: وإمارته.
	٩ أ، ق- العلاني الظاهري.

Anlatıldığına göre o, kendisine el-Müslim ismi verilmesi câiz olan bir adamdı. O hükümdarlığını sürdürürken bid'atler çoğaldı. Hastalanınca kendisini emîrlikten azletti. Bir gün sonra da öldü. Tarih sekiz yüz altmış beş yılıydı. Emîrlik müddeti sekiz yıl iki ay sürdü.

5 [38/15. el-Melik el-Müeyyed Ahmed]

Akabinde oğlu el-Melik el-Müeyyed Ebü'l-Feth Ahmed b. İnâl'ın emîrliği başladı. Babasının vefatı sonrası onun [daha önceden yaptığı] veliaht tayini ile sultan oldu. Atabegi aynı zamanda memleketin idaresini de elinde tutan Hoşkadem ez-Zâhirî oldu. Onun hükümdarlığında emîrler arasında fitne vuku buldu ve bir türlü teskin olmadı. Nihayetinde emîrler ittifak edip onu bahsi geçen yıl içinde [sekiz yüz altmış beş] emîrlikten azlettiler. Emîrliği tam olarak beş ay sürdü.

[39/16. el-Melik ez-Zâhir Hoşkadem]

15 Ondan sonra el-Melik ez-Zâhir Hoşkadem'in emîrliği başladı. el-Melik ez-Zâhir Berkuk'un memlüklerindendi. Mezkûr tarihte sultan oldu. Atabeklik ve müdebbirlik makamına el-Emîr Yelbay'ı getirdi. O, akıllı bir hükümdardı. İnsanlara çok güzel muâmele ettiğinden hemen herkesin kalbini kazanmıştı. Saltanatı güzel oldu ve vefatına kadar devam etti. Vefat tarihi sekiz yüz yetmiş iki yılı on Rebiülevvel idi. Emîrlik müddeti altı yıl altı ay sürdü.

[40/17. el-Melik ez-Zâhir Yelbay]

25 Akabinde el-Melik ez-Zâhir Yelbay'ın emîrliği başladı. Sultan oldu lâkin idareyi tam olarak eline alamadı. Döneminde işler çığıırından çıktı. Yakalanıp İskenderiye'de hapse atıldı. Tarih, sekiz yüz yetmiş iki yılı on beş Cema-ziyevvel idi. Emîrliği altmış beş gün sürdü.

[41/18. el-Melik ez-Zâhir Temürboğa]

30 Ondan sonra el-Melik ez-Zâhir Temürboğa'nın emîrliği başladı. Sultan oldu, lâkin hükümranlığı evinin dışında geçerli olamadı. İşler çetrefil bir hal aldı. O da yakalanıp İskenderiye'de hapse atıldı. Tarih sekiz yüz yetmiş iki yılı beş Receb idi.

وحكي أنه رجل يجوز أن يطلق عليه اسم المسلم، واستمرّ في حكمه،^١ وكثرت البدع في أيامه، ولما مرض خلع نفسه من الإمارة،^٢ ومات بعده^٣ بيوم واحد، وذلك في سنة خمس وستين وثمانمائة،^٤ ومدة إمارته^٥ ثمان سنين وشهران.

وبعده إمارة ابنه الملك المؤيد أبي الفتح^٦ أحمد بن إينال.

٥ تسلطن بعد أبيه بعهد منه،^٧ وصار أتابك العساكر،^٨ ومدبر^٩ مملكته خوشقدم الظاهري، وفي أيامه وقعت الفتنة بين الأمراء ولم تسكن، ثم اتفقوا وخلعوه^{١٠} من الإمارة في السنة المذكورة،^{١١} وإمارته خمسة أشهر تمامًا.^{١٢}

وبعده إمارة الملك الظاهر خوشقدم.

١٠ وهو من ممالك الملك الظاهر^{١٣} برقوق، تسلطن في التاريخ المذكور، وصار أتابك العساكر،^{١٤} ومدبر المملكة الأمير^{١٥} يلبي، وهو ملك عاقل يعاشر الناس أحسن المعاشرة، وطابت القلوب له وحسنت سلطنته، واستمرّ إلى أن مات وذلك في عاشر ربيع الأول^{١٦} سنة اثنتين وسبعين وثمانمائة، ومدة إمارته^{١٧} ست سنين وستة أشهر.

وبعده إمارة الملك الظاهر يلبي.

١٥ تسلطن ولم يتم له أمر، واضطربت الأمور في أيامه ومسك وسجن بالإسكندرية في نصف جمادى الأول^{١٨} سنة اثنتين وسبعين وثمانمائة،^{١٩} وإمارته خمس وستون يومًا.^{٢٠}

وبعده إمارة^{٢١} الملك الظاهر تمبرغا.

تسلطن ولم ينفذ حكمه خارج داره، واضطربت الأمور في أيامه،^{٢٢} ومسك وسجن [٥٣ب] بالإسكندرية^{٢٣} وذلك في خامس رجب سنة اثنتين وسبعين وثمانمائة،^{٢٤} وإمارته خمسة وخمسون يومًا.

١ أ، ق- تسلطن يوم خلع الملك المنصور ... واستمرّ في حكمه؛ + وهو رجل ظالم محبّ للمال.	٨ أ، ق- وصار أتابك العساكر.	١٦ أ، ق: وإمارته.
٢ أ، ق+ ونصب ابنه.	٩ أ، ق: وكان مدبر.	١٧ ق: الأولى.
٣ أ، ق- بعده.	١٠ أ، ق: وخلعوا الملك المؤيد.	١٨ ق- وثمانمائة.
٤ أ، ق- وذلك في سنة خمس وستين وثمانمائة.	١٠ ق: المزبورة.	١٩ أ، ق: شهران خمسة أيام.
٥ أ، ق: وإمارته.	١١ أ، ق- تمامًا.	٢٠ أ- إمارة.
٦ ق+ ابن.	١٢ أ، ق- الملك الظاهر.	٢١ أ، ق- في أيامه؛ + ولم تسكن.
٧ أ، ق: بعهد من أبيه.	١٣ أ، ق- تسلطن في التاريخ المذكور، وصار أتابك العساكر.	٢٢ أ، ق+ أيضا.
	١٤ أ، ق: ومدبر مملكته.	٢٣ أ، ق- وذلك في خامس رجب سنة اثنتين وسبعين وثمانمائة.
	١٥ أ، ق- عاشر ربيع الأول.	

[42/19. el-Melik Hayrbay el-Hoşkademî]

Ondan sonra el-Melik Hayrbay el-Hoşkademî'nin emîrliği başladı. Sultan oldu lâkin tek bir hüküm dahi veremedi. Emîrliği bir gün bir gece sürdü. İskenderiye'de hapsedildi.

[43/20. el-Melik el-Eşref Kayıtbay]

Ondan sonra el-Melik el-Eşref Kayıtbay'ın emîrliği başladı. Çakmak'ın kardeşinin memlûklerindendi. Akıllı ve âdil bir kişiydi. Tüm Memlûk hükümdarları içerisinde Kâbe'yi hacceden bir tek odur. Medreseler ve köprüler yaptırdı. Sözlerinde sâdık idi, fiilleri sözleriyle uyumlu idi. O, Çerkeslerin on sekizincisidir. Tüm Çerkes hükümdarları içinde o, Çakmak ez-Zâhirî ve Berkuk dışında âdil olan bir başka hükümdar gelmemiştir. Allah'ın rahmeti onların ve müslümanların üzerine olsun.

Uzun Hasan ile Çerkesler arasında sekiz yüz seksen beş yılı Ramazan ayının on altısında Rûha şehrinde vuku bulan savaşta epey bir asker kaybetti. Aynı sene içinde Halep'te [sultanın nâibi] Hâce Muhammed b. es-Savvâ öldürüldü. Sekiz yüz doksan beş yılında Atabek Özbek, Mısır'dan Rum diyarına gitti. Yanında Halep nâibi Burnukesik Özdemir, Kansu el-Yahyâvî ve Şam nâibi de vardı. Kayseri ve Ereğli'ye vasil oldular. Özdemir ise Larende şehrine ulaştı. Şehri yakıp aynı yılın Ramazan ayında geri döndü. Bu hadise kendisiyle İbn Mirsek ve Ali Paşa et-Tavaşî ile arasında savaş olduktan sonra vuku buldu.

Anlatıldığına göre dokuz yüz bir yılı Muharrem ayında emîrlere Atabeg Özbek'in konağında toplandılar. Toplantıya Devâdâr-ı kebîr Ve-bim Şebek (?), Emîr Şevbek Ahuh (?), İnal el-Hanîf, Emîr-i âhûr Canim, Canpolat, Kansu-yi Hamsümie, Kansu el-Elîfî, Yaşbek el-Cemâlî ve Kansu eş-Şâmî de katıldı. İstişare ettikten sonra el-Melik el-Eşref'i sultanlıktan -o herkese karşı âdil davrandığı ve kendilerine zulüm hakkı tanımadığı için azletmeye kastettiler. İstişareleri ilk gün ikinci vaktine kadar devam etti. Sonra sultan onlardan Atabek Özbek'i istedi.

وبعده إمارة الملك خير^١ بك الخوشقدمي^٢.

تسلطن ولم يصدر منه حكم، وإمارته يوم وليلة، وسجن بالإسكندرية^٣.

وبعده <إمارة> الملك الأشرف^٤ قايتباي.

<وهو>^٥ من ممالك أخي جقمق، وهو رجل عاقل عادل، وهو ختام الملوك، وحج البيت^٦ الحرام وعمّر المدارس والقناطر، صادق في أقواله ولا تخالف أفعاله أقواله^٧، وهو ثامن عشر من الجراكسة^٨ ولم يجئ من الجراكسة عادل إلا هو وجقمق الظاهري وبرقوق رحمة الله عليهم وعلى المسلمين^٩.

ووقع كسر العسكر بمدينة الرها <بين الجراكسة وبين أوزون حسن>^{١٠} في السادس عشر من رمضان سنة خمس وثمانين وثمانمائة^{١١}، ووقع في هذه السنة^{١٢} بحلب^{١٣} قتل الخواجه محمد بن الصوّاء، وفي سنة خمس وتسعين وثمانمائة سافر^{١٤} أربك الأتابك^{١٥} من مصر <إلى الروم>^{١٦} ومعه أزدemor مقطوع الأنف^{١٧} نائب حلب، ومعه قانصو اليحياوي^{١٨} ونائب الشام ووصلوا إلى قيصرية وأركلي ووصل أزدemor إلى مدينة لارنده^{١٩} وأحرقها <ورجع>^{٢٠}، وذلك في رمضان سنة تاريخه وذلك بعد حرب وقع بينه وبين ابن مرسك^{٢١} وعلي باشا الطواشي.

وحكي أن في شهر محرم سنة إحدى وتسعمائة اجتمعت الأمراء في بيت أتابك العساكر أربك وبم شبك دواذر الكبير والأمير شايوك أخوخ وإنال الحنيف وجانم أمير أخور وجان بولاط وقانصو خمسمائة [٥٤]^{٢٢} وقانصو الألفي ويشبك الجمالي وقانصو الشامي، وتشاوروا وقصدوا بخلع الملك الأشرف من السلطنة لعدله ومنعه من ظلمهم، واستمروا في المشاورة من أول اليوم إلى العصر ثم طلب السلطان منهم أربك الأتابك

١	في الأصل خاير وفي أ: الخاير؛	المسلمين؛ ق- وهو ثامن عشر من	١٥	أ: ق: جاء.
	والمثبت من ق.	الجراكسة... رحمة الله عليهم وعلى	١٦	أ: ق- الأتابك.
٢	أ: ق- الخشقدمي.	المسلمين، أ+ وبرستاي؛ أ: ق: وفي	١٧	من أ وق.
٣	أ+ أيضًا.	شهر رمضان سنة خمس وثمانين	١٨	أ: ق- مقطوع الأنف.
٤	من أ.	وثمانمائة.	١٩	أ- ومعه قانصو اليحياوي؛ ق- نائب
٥	أ- الملك الأشرف.	١١	حلب، ومعه قانصو اليحياوي.	
٦	من أ.	من أ وق؛ ق+ وهو ملك في	٢٠	أ: إلى الأدرنه؛ ق: إلى لارنده.
٧	ق: بيت الله.	التيروز..	٢١	من أ وق.
٨	أ في أفعاله وأقواله.	١٢	أ: ق- في سادس عشر من رمضان	
٩	أ- وهو ثامن عشر من الجراكسة.	سنة خمس وثمانين وثمانمائة.	١٣	أ: ق: وفي هذه السنة وقع.
١٠	أ- رحمة الله عليهم وعلى	١٤	ق- بحلب.	
			٢٢	أ: سمرسك؛ ق: هرسك.

O, beraberinde Yeşbek el-Cemâlî ile birlikte huzura çıktı. Sultan ikisinin de gözüne mil çekti. İkinci gün Sultan Kansu el-Elfî ve İnsibây el-Mübeşşir ve diğerlerini yakalattı. Akabinde Atabek Özbek'i Hicaz'a, Yeşbek el-Cemâlî'yi Kudüs-i Şerîf'e, Kansu el-Elfî'yi Safed Kalesi'ne gönderdi. Hasekelerin kalanları dağıldılar. Kansu-yı Hamsümie ve Kansu eş-Şâmî gizlendiler. Hiçbir şekilde nerede oldukları öğrenilemedi. Daha sonra sultan diğer askerleri atalar vermek suretiyle razı etti ve Memlûklerin gönülleri bu sayede hoş edildi. Kayıtbay dokuz yüz iki yılı Muharrem ayının başında öldü. Emîrlik müddeti yirmi dokuz yıl, altı aydır.

[44/21. el-Melik en-Nâsır Muhammed]

Daha sonra oğlu el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kayıtbay'ın emîrliği başladı. Sultan olduktan sonraki günlerde emîrler oldukça şiddetli bir kargaşa içerisine gark oldular. Sultanı kendisinden sonra sultan olacak olan dayısı Kansu öldürdü. Bu hadise dokuz yüz dört yılı Rebiülevvel ayı içerisindeydi. Emîrliği iki yıl iki ay sürmüştür.

[45/22. el-Melik ez-Zâhir Kansu]

Ondan sonra dayısı el-Melik ez-Zâhir Kansu'nun emîrliği başladı. Muhammed'i öldürdüğü gün sultan oldu. Onun döneminde dokuz yüz dört yılı Rebiülevvel ayında Dulkadiroğlu Alâüddeve Haleb'i muhasara etti. Beraberinde Devâdâr Akberdî de vardı. Daha sonra aynı tarihte Cemaziyelevvel'in yirmi altısı Çarşamba günü oradan ayrıldılar. Şehrin kuşatması yetmiş iki gün sürdü.

Kansu dokuz yüz beş yılı Zilhicce ayında emîrlikten azledildi. Emîrlik müddeti bir yıl dokuz aydır.

[46/23. el-Melik el-Eşref Canbolat]

Ondan sonra el-Melik el-Eşref Canbolat'ın emîrliği başladı. Sultan olduktan sonraki günlerde işler karmakarışık bir halde idi. Dokuz yüz altı yılı Rebiülevvel'in başında öldürüldü. Saltanatı tam olarak dört ay sürdü.

[47/24. el-Melik el-Âdil Tomanbay]

Daha sonra el-Melik el-Âdil Tomanbay'ın emîrliği başladı. el-Eşref'in öldürüldüğü gün sultan oldu. Döneminde devam eden kargaşa onun da dokuz yüz altı yılı Ramazan ayının son günlerinde öldürülmesiyle sonuçlandı. Saltanatı altı ay sürdü.

فحضر هو ويشبك الجمالي عنده، فرسم السلطان عليهما وفي ثاني يوم مسك السلطان قانصو الألفي وإنسباي المبشر وغيرهما، ثم جهز السلطان أذربك الأتابك إلى الحجاز ويشبك الجمالي إلى القدس الشريف وقانصو الألفي إلى قلعة صغد وباقي الحاصكية تفرقوا وقانصو خمسمائة وقانصو الشامي اختفيا ولم يعلم لهما مكان أصلاً، ثم أرضى السلطان باقي العساكر بالإعطاء وطابت نفوس المماليك بذلك،^١ ومات <قايتباي>^٢ في أول^٣ محرم الحرام سنة اثنتين وتسعمائة، ومدة إمارته ثلاثون سنة إلا ستة أشهر.

وبعده إمارة ابنه الملك الناصر محمد بن قايتباي.

تسلطن واضطربت الأمراء في أيامه اضطراباً شديداً فقتله خاله قانصو الذي تسلطن بعده،^٤ وذلك في شهر ربيع الأول سنة أربع وتسعمائة، وإمارته سنتان وشهران.

وبعده إمارة خاله^٥ الملك الظاهر قانصو.

تسلطن يوم قتله، وفي أيامه في شهر ربيع الأول سنة أربع وتسعمائة حاصر علاء الدولة بن ذي القادر حلب المحروسة ومعه آق بردي الدوادار، ثم رحلوا عنها نهار الأربعاء^٦ سادس والعشرين جمادى الأول^٧ [٥٤٠] سنة تاريخه وكانت^٨ مدة الحصار، اثنين وسبعين يوماً، وخلع من الإمارة في شهر ذي الحجة سنة خمس وتسعمائة، وإمارته سنة وتسعة أشهر.

وبعده إمارة الملك الأشرف جان بلاط.

تسلطن والأمور مضطربة في أيامه، وقتل في أول ربيع الأول سنة ست وتسعمائة، وسلطنته أربعة أشهر تماماً.^٩

وبعده إمارة الملك العادل طومان بك.

تسلطن يوم قتل الأشرف،^١ ولم يكن اضطراب الأمراء^٢ في أيامه^٣ حتى قتل^٤ في سلخ رمضان^٥ ستة وتسعمائة،^٦ وسلطنته^٧ ستة أشهر.

١ أ، ق- وحكي أن في شهر محرم سنة ... وطابت نفوس المماليك بذلك.	٦ أ، ق- نهار الأربعاء.	٣ أ، ق- في أيامه.
٢ من أ وق.	٧ ق: الأولى.	٤ أ، ق+ وذلك.
٣ أ، ق- أول.	٨ أ، ق- كانت.	٥ أ+ سنة تاريخه؛ ق+ المبارك سنة تاريخه.
٤ أ، ق- الذي تسلطن بعده.	٩ أ، ق- تماماً.	٦ أ، ق- سنة وتسعمائة.
٥ أ، ق- خاله.	١ أ، ق- يوم قتل الأشرف.	٧ أ، ق: وإمارته.
	٢ أ، ق: الاضطراب.	

[48/25. el-Melik el-Eşref Kansu el-Gavrî]

Ondan sonra Çerkeslerin sonuncusu el-Melik el-Eşref Kansu el-Gavrî'nin emîrliği başladı. Çerkes asıllı hükümdarların yirmi üçüncüsüydü. Dokuz yüz altı yılı Şevval ayının ilk günlerinde sultan oldu. Zulmü bir müddet devam etti. Tüm meliklerin en âdili, sultan oğlu sultan, Osmanoğullarının dokuzuncu hükümdarı Sultan Selim Han b. Sultan Bayezid b. Sultan Mehmed b. Sultan Murad Han -Allah âkîbetlerini hayreylesin, mekânlarını cennet eylesin, Allah onların ve nesillerinin Haremeyn-i Şerifeyn'deki hükümranlıklarını kıyamet vaktine kadar daim eylesin- Kansu'nun üzerine yürüdü. İki asker Haleb'in kuzeyinde yer alan Mercidâbık isimli bölgede karşılaştılar. [Memlükler] kısa bir süre müdafaa yaptılar ancak sonrasında hezimete uğradılar. Gavri öldürüldü. Bu savaş dokuz yüz yirmi iki yılı Recep ayında oldu. Gavri'nin emîrlik müddeti eksiksiz gediksiz on beş yıl dokuz aydır.

Türk Memlüklerin hükümdarlık müddeti yüz otuz dört yıldır. Türkler ve Çerkeslerin toplam müddeti iki yüz yetmiş iki yıldır.

Efendimiz Muhammed'e ve onun âl ve ashabına salât olsun!¹

[SEKİZİNCİ] FASIL
**Sultan Selim Han'ın Melik ve Mennân Olan Allah'ın Lutfu ile
Saltanat Makamına Cülûsu**
[918 SENESİ]

Bilesin ki, Sultan Selim Han *aleyhi'r-rahmetü ve'l-ğufrân* saltanat tahtına Sultan Bayezid Han'ın ihtiyarı ile oturdu. Askerler de kendisine teveccüh ettiler.

1 Tarih kitaplarının genel kabulü son Memlük sultanının Kansu Gavri'den sonra Kahire'de başa geçerek Yavuz ile Ridaniye Savaşı'na giren el-Melik el-Eşref Tomanbay (922-923/1516-1517) olduğu yönündedir.

وبعده إمارة آخر الجراكسة الملك الأشرف قنصوه الغوري.

وهو الثالث والعشرون من الجراكسة، تسلطن في أول شهر شوال سنة تاريخه،^٨ واستمرّ ظلمه مدة وجاء عليه الملك العادل الأعدل^٩ السلطان ابن السلطان وهو التاسع من آل عثمان^{١٠} السلطان سليم <خان>^{١١} بن السلطان بايزيد بن السلطان محمد بن السلطان مراد^{١٢} خان طاب الله ثراهم وجعل الجنة مثواهم وأدام الله الحكام أولادهم في الحرمين الشريفين إلى آخر الدوران،^{١٣} وتقابل العسكران في موضع يقال له مرج دابق^{١٤} شمال حلب المحروسة،^{١٥} فدافعوا مدافعة ساعة فانهزم عسكر الباغي وقتل الغوري وذلك في شهر رجب المرجب^{١٦} سنة اثنتين وعشرين وتسعمائة من الهجرة النبوية، ومدة إمارته خمس عشرة سنة وتسعة أشهر تمامًا.^{١٧}

ومدة الأتراك غير الجراكسة مائة سنة [٥٥] وأربع^{١٨} وثلاثون سنة، وجملة مدة الأتراك والجراكسة^{١٩} مائتان واثنتان وسبعون سنة.

وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين.^{٢٠}

فصل في ابتداء جلوس السلطان سليم خان لسرير السلطنة بإعطاء الملك المنان^{٢١}

واعلم أن السلطان سليم خان عليه الرحمة والغفران^{٢٢} جلس على سرير السلطنة^{٢٣} باختيار السلطان بايزيد خان وبتوجه العساكر إليه

٨ أ، ق- تاريخه؛ + ست وتسعمائة.
٩ ق: السلطان الأعديل الأكرم والخاقان الأعظم.
١٠ أ، ق- السلطان ابن السلطان وهو التاسع من آل عثمان.
١١ من ق.
١٢ أ، ق- بن السلطان بايزيد بن السلطان محمد بن السلطان مراد؛ ق+ وهو التاسع من آل حضرت عثمان أدام الله أحكام أولادهم إلى آخر الدوران.
١٣ أ، ق- طاب الله ثراهم ... إلى آخر الدوران.
١٤ أ، ق: طابق.
١٥ ق- المحروسة.
١٦ ق- المرجب.
١٧ أ، ق- تمامًا كاملاً.
١٨ أ، ق: وثمانية.
١٩ أ، ق- والجراكسة.
٢٠ أ، ق- وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين.
٢١ أ: التام.
٢٢ أ- عليه الرحمة والغفران. في الأصل هامش بالفارسية: ولادتش: ٨٧٢، جلوس هماينش: ٩١٨، مدت سلطنتش: ٨ سنه وأشهر ٨، عمرش: ٤٩، وفاتش: ٩٢٦. ترجمتها بالعربية: «ولادته في ٨٧٢، وجلوسه على سرير سلطنته في ٩١٨، ومدة سلطنته ٨ سنوات و٨ أشهر، وعمره ٤٩ سنة، ووفاته في ٩٢٦». ٢٣ ق+ الرومية.

Tarih dokuz yüz on sekiz yılı Safer el-Muzaffer ayı idi. Son derece adaletli, akıllı ve cesur bir hükümdardı. Cesaret ve tedbirinde ecdâdı arasında onun bir benzeri yoktur. Selim'in başa geçişinden kırk gün sonra Sultan Bayezid Han şehit olarak ölmüştür. Oldukça uzun ve mutlu bir ömür sürmüştü.

5 Allah akıbetini hayr, mekânını cennet eylesin.

Aynı sene Sultan Selim Han, Bursa şehrine gitti ve kardeşlerinin çocukları ile bir araya geldi. Toplam beş kişiydiler ve hepsi Allah'ın kaza ve kaderi neticesinde aynı gece orada öldüler. Allah'ın rahmeti hepsinin üzerine olsun!

10 Aynı sene Sultan, kardeşi Şehzade Korkud için Manisa'ya gitti. Korkud, Sultan'ın üzerine geldiğini işitince ondan kaçtı ve dağ[a çıkmayı] seçti. Sultanın askeri ona karşı muzaffer oldu. Onu ele geçirdiler. Korkud Allah'ın rahmetine erişti. Onu öldüren kişilerin hiçbir günahı yoktur. Zira bunu yapan kişi bunu kuşkusuz daha büyük zararı def etmek için yapmıştır. Allah en doğrusunu bilir!

15 [919 SENESİ]

[Dokuz] yüz on dokuz yılında Sultan Selim, kardeşi Şehzade Ahmed ile muharebe için Ankara'ya doğru sefere çıktı. Şehzade, sultandan kaçtı. Sultan Bursa şehrine geri döndü ve orada senenin bir kısmını geçirdi.

20 Aynı yıl Sultan, hak ettiği için vezîriâzam Mustafa Paşa'nın katline ferman verdi. Emri derhal yerine getirildi. Sonra Sultan ordunun önde gelenlerine (*ekâbirü asâkirihi*) Şehzade Ahmed'e ona bey'at ettiklerini bildirir mektuplar yazmalarını emretti. Böylece Ahmed'in askeriyle onların yanına geleceğini umdular. Onlar da kendilerine emredileni yaptılar. Ahmed, kendisine tâbi olanlarla birlikte gelip Yenişehir yakınlarında Sultan'ın askerinin karşısına dikildi. Sultanın askerleri ona karşı harekete geçtiğinde, Şehzade'nin askerleri savaşıma güç yetiremediler ve sonunda [Ahmed'in] askerleri yenildi. 25 Ahmed de canına kıydı. Allah rahmet eylesin!

[920 SENESİ]

30 [Dokuz yüz] yirmi yılında Gazi Sultan Selim Han mel'un Kızılbaşlar'a -Allah'ın laneti hepsinin üzerine olsun- karşı gazâyâ çıktı. Bu gazâ din imamlarının ve ehl-i yakînin -Allah cümlesinden razı olsun- fetvası uyarıncaydı.

وذلك في شهر صفر المظفر سنة ثمانى عشرة وتسعمائة، وهو سلطان عادل عاقل^١ شجاع لم يسبق نظيره في أجداده في شجاعته وتديبره، وبعد الجلوس مضى أربعون يومًا [ثم] مات السلطان بايزيد خان شهيدًا، وكان في^٢ طول عمره سعيدًا، طيب الله ثراه وجعل الجنة مثواه.^٣

٥ وفي هذه السنة سافر السلطان سليم خان إلى مدينة^٤ بروسا واجتمع عنده أولاد إخوته وهم خمسة أنفار وماتوا فيها <في ليلة واحدة>^٥ بقضاء الله تعالى وقدره رحمة الله عليهم أجمعين.^٦

١٠ وفي هذه السنة سافر السلطان إلى مغنيسا لأجل أخيه الأمير قورقود^٧ فسمع توجه السلطان عليه وهرب منه واختار الجبل، فظفر عسكر السلطان عليه ومسكوه ومات مرحومًا، ولا إثم^٨ على الذي باشر بموته لأنه إنما فعل المباشر^٩ هذا لدفع الضرر العام والله أعلم بالصواب.

وفي سنة تسع عشرة سافر السلطان على أنقرة لأجل محاربة^{١٠} أخيه الأمير أحمد، وهرب الأمير من السلطان، ورجع السلطان إلى مدينة بروسا وأقام فيها مدة. [٣٥٥]

١٥ وفي هذه السنة أمر السلطان بقتل الوزير الأعظم مصطفى باشا لاستحقاقه له، فوقع أمره في محله^{١١}، ثم أذن السلطان بأكابر عساكره أن يكتبوا <كتابًا>^{١٢} إلى الأمير أحمد بالبيعة له حتى يحضر عنده بعسكره ففعلوا على ما أمروا، فحضر هو بتابعه، وقابل بعسكره عساكر السلطان في قرب مدينة يكي شهر^{١٣}، فلما تحرك عساكر السلطان عليه لم يقدر عسكر الأمير المقاتلة^{١٤} بها^{١٥} فانهزم عسكره وقتل نفسه رحمة الله عليه.^{١٦}

٢٠ وفي سنة عشرين غزا السلطان سليم خان الغازي على قزلباش اللعين لعنة الله عليهم أجمعين. وذلك بفتوى أئمة الدين وأهل اليقين رضوان الله عليهم أجمعين،^{١٧}

١ أ: ق: عاقل عادل .	٧ ق: قورقوت.	١٣ أ: ينكي شهر.
٢ ق- في.	٨ في الهامش: كذب الأبعد؛ أ: والإثم.	١٤ أ: ق: المقابلة.
٣ أ- وجعل الجنة مثواه.	٩ ق: المباشرة.	١٥ ق- بها..
٤ أ: ق- مدينة.	١٠ ق- محاربة.	١٦ ق+ رحمة واسعة.
٥ من أ.	١١ ق: مجلسه.	١٧ أ- لعنة الله عليهم أجمعين ...
٦ أ- رحمة الله عليهم أجمعين.	١٢ من أ.	رضوان الله عليهم أجمعين.

Habis İsmâil, Sultan'ın kendi memleketine doğru yöneldiğini işitince askerleriyle birlikte Tebriz'den Sultan'a karşı harekete geçti. Adeta [tüm] güçlerini seferber etmişti. İki ordu Çaldıran isimli mevkide karşılaştılar. Bugünkü adı Kâfir-kırân'dır.¹ Çarşamba günü iki ordu yüz yüze geldi. Receb ayının dördüncü günüydü. Savaş gün boyu sürdü. Sonra Allah kendi ordusuna yardım etti. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Ve elbette bizim askerlerimiz mutlaka gâlip geleceklerdir.*”² Neticede Sultan'ın askeri muzaffer, müeyyed ve müebbed oldu. Habis'in [Şah İsmâil] kavmi ise mağlub, makhûr ve merdûd oldu.

Sonra Sultan Tebriz'e yöneldi. Orada kısa bir süre kaldı. Ardından Amasya'ya döndü ve kış orada geçirdi.

[921 SENESİ]

[Dokuz yüz] yirmi bir yılında Sultan Amasya'dan [Bozkurt Bey] Alâüddevl'e'nin memleketine doğru yola çıktı. Yolda ismi Kemâh olan bir kaleye rastladı. Bir gün içerisinde orayı fethetti. Ardından Alâüddevl'e'nin memleketine girdi ve ondan memleketini zor kullanarak (*kahrân*) aldı. Adalet gereği Alâüddevl'e öldürüldü. Çünkü o mülhide [Şah İsmâil] yardım etmişti. Her kim ki, mülhide yardım eder, adalet gereği katledilir. Sultan daha sonra Kostantiniye şehrine döndü ve kış orada geçirdi.

[922 SENESİ]

[Dokuz yüz] yirmi iki senesinde Mısır Meliki [Kansu] Gavri, [Şah] İsmâil b. Erdebil ile ittifak kurarak Şam'a geldi. Bahsi geçen İsmâil, Kara Han isimli meşhur emîrini Diyarbekir'e gönderdi. O, Mardin şehri yakınlarına geldiğinde Kara Âmid'deki Emîrül-ümerâ Mehmed ki, Bıyıklı Çavuş olarak meşhurdur, askerlerini hazırlayarak şehrin dışına çıkarttı. İki ordu Mardin yakınlarında karşı karşıya geldi. Sonra Yüce Allah muvahhidlerin askerlerine yardım etti ve mülhitler topluluğu hezimete uğradı. Savaşta Kara Han ve askerlerinin büyük çoğunluğu -Allah'ın laneti onların her birinin üzerine olsun- öldürüldü. Sultan Selim Han ikisi arasındaki ittifakı haber alınca Kostantiniye'den Kızılbaş memleketlerine doğru hareket etti. Sivas şehri yakınlarına geldiğinde Mısır meliki Gavri'nin elçisi sultanının mektubunu getirdi.

1 Ankara nüshasında ifade “Sûfi-kırân” şeklindedir.

2 Sâffât 37/173.

فلما سمع إسماعيل الخبيث توجه السلطان على بلده^١ سافر هو^٢ بقومه^٣ من تبريز نحو السلطان^٤ كأنه تقدم قومه، ثم اجتمع العسكران في موضع يقال له جَلْدِرَانُ اليوم اسمه كافر-قران،^٥ وتقابل الصفان في يوم الأربعاء وذلك^٦ رابع يوم من رجب المرجب^٧ سنة تاريخه، واستمر القتال من أول اليوم إلى آخره، ثم نصر الله جنده كما قال جلّ وعلا^٨ **﴿وَأَنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الْعَالِيُونَ﴾** (الصفات: ١٧٣)، فصار عسكر السلطان منصوراً مؤيِّداً مؤيِّداً،^٩ وقوم الخبيث مغلوباً مقهوراً مردوداً.^{١٠}

ثم توجه السلطان إلى تبريز وأقام فيها أياماً يسيرة، ورجع إلى أماسيه وأقام فيها شتاء. وفي سنة إحدى وعشرين [٥٦] سافر السلطان من أماسيه متوجّهاً على بلاد علاء الدولة ولقي في الطريق قلعة اسمها كمام^{١١} وفتحها في يوم واحد. ثم دخل في بلاد علاء الدولة وأخذ هذه البلاد قهراً، وقتل علاء الدولة عدلاً^{١٢} لأنه أعان ملحدًا، وكل من أعان ملحدًا فقتله عدل. ثم سافر السلطان إلى مدينة قسطنطينية وأقام فيها شتاء.

وفي سنة اثنتين وعشرين جاء الغوري ملك مصر إلى الشام متفقاً مع إسماعيل^{١٣} بن أردبيل، وبعث إسماعيل المزبور^{١٤} واحداً من أمرائه المشهور بـ«قره خان» على ديار بكر، فلما وصل قرب^{١٥} مردين هياً محمد أمير الأمراء في قره آمد المشهور بـ«بِقْلُو جَاوَش» عساكره وخرج بها من المدينة، وتقابل العسكران قرب ماردين، ثم نصر الله >تعالى<^{١٦} عساكر الموحدين وانهزم قوم الملحدين، وقتل في المعركة قره خان^{١٧} وأكثر عساكره، لعنة الله عليهم أجمعين. ولما سمع السلطان سليم خان اتفاقهما خرج^{١٨} من قسطنطينية متوجّهاً على بلاد قِرْلُبَاش، ولمّا وصل قرب مدينة سيواس جاء إليه رسول الغوري ملك مصر^{١٩} مع مكتوبه،

١ أ، ق: عليه.	٨ أ: تعالى.	١٥ أ: إلى.
٢ ق- هو.	٩ أ- مؤيِّداً.	١٦ من ق.
٣ أ: بقره.	١٠ أ: وقوم الخبيث مقهوراً.	١٧ أ: قره خان في المعركة.
٤ أ، ق- من تبريز نحو السلطان.	١١ أ، ق: كمام.	١٨ أ: سافر.
٥ أ، ق: صوفي-قران.	١٢ أ: عديلا.	١٩ أ، ق- ملك مصر.
٦ أ، ق- وذلك.	١٣ في الأصل: بإسماعيل.	
٧ أ- المرجب.	١٤ ق: المذكور.	

Mektubun özü “Beni dinleyecek olursan memleketine geri dön, aksi takdirde ben senin düşmanının” idi. Mektup sultana ulaşip onun tarafından okunduktan sonra onun durumunu ulemâyla istişare (*şâvera*) etti. Ulemâ “İsmâil b. Erdebil mülhittir, katledilmesi vâciptir. Mülhitle yardımlaşan kişi de mülhittir ve dolayısıyla katli vâcibdir” deyip onun aleyhine fetva verdiler. Bunun üzerine Sultan, ulemânın [bu] fetvâsı uyarınca Haleb’e yöneldi. Mercidâbık denilen yere geldi. Gavrî orada idi. İki ordu karşılaşip savaşa tutuştu. Savaş birkaç saat içinde sonlandı. Yüce Allah’ın hizbi galib geldi; şeytanın hizbi ise mağlub oldu. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Şüphesiz yok ki Allah hizbidir ancak gâlip olanlar*.”¹ Gavrî ve askerlerinin büyük çoğunluğu savaş meydanında öldürüldü. Bu savaş dokuz yüz yirmi iki yılı Receb ayında olmuştu.

Sultan savaştan sonra Haleb’e yöneldi ancak orada sadece birkaç gün kaldı. Ardından Şam’a doğru yola çıktı. Kışı orada geçirdi.

[923 SENESİ]

Ardından sultan, Mısır’a doğru hareket etti. Tarih dokuz yüz yirmi üç yılı Muharrem ayı idi. Mısır’a vardığında Çerkeslerin orada kalan askerlerinin komutanı olan Tomanbay onun karşısına çıktı ve savaşı başlattı. İki taraf savaşa tutuştu. Aralarındaki savaş yedi gün boyunca sürdü. Allah kendi hizbine yardım etti ve bâğî Çerkesler hezimete uğradılar. “Onların bir kısmının devri sona erdi, bir kısmı ise [sonunu] beklemektedir.”² Tomanbay bazı Çerkeslerle birlikte kaçtı. Sultanın askerleri ardından gittiler, ona yetişip yakaladılar ve sultanın huzuruna çıkarttılar. Sultan onun Mısır’ın orta yerinde idam edilmesini emretti. Böylece zulmeden topluluğun kökü kurutulmuş oldu. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’adır.

Sultan Mısır’da on ay kaldı. Hayır Bey’i yerine Mısır nâibi olarak tayin edip Şam’a doğru yola çıktı.

[924 SENESİ]

Şam’a ulaştı ve orada dört ay kaldı. Canbirdi’yi [Gazâlî] Şam nâibi olarak tayin etti.

1 Mâide 5/56.

2 Müellif Ahzâb sûresindeki (33/23) “Müminler içinde Allaha verdikleri sözde sadâkat gösteren nice erler var. İşte onlardan kimi adadığını ödedi, kimi de (bunu) bekliyor. Onlar hiçbir suretle (ahidlerini) değiştirmediler” âyetine telmihte bulunmakta, ancak “nahbe (adak)” kelimesi yerine “müddet” kelimesini kullanarak hitabı Memlûk askerlerine yöneltmektedir.

>محصله إن سمعت مني ارجع إلى بلادك وإلا^١ فأنا عدوك<^٢ فلما وصل المكتوب إلى السلطان وفهم ما فيه شاور العلماء في حقّه، وقال العلماء^٣ إن إسماعيل بن أردبيل ملحدٌ وقتله^٤ واجبٌ، ومن عاون^٥ الملحد فهو ملحدٌ فقتله واجبٌ،^٦ وأفتوا^٧ على هذا. ثم توجه السلطان بفتوى العلماء نحو حلب ووصل بموضع [٥٦] يقال <له>^٨ «مرج طابق» وكان فيه الغوري، وتلاقى العسكران وتقابل الصفان ولم يقع القتال إلا ساعة من النهار، فصار حزب الله <تعالى>^٩ غالبًا وحزب الشيطان مغلوبًا^{١٠} كما قال جلّ وعلا^{١١} «ألا إن حزب الله هم الغالبون»^{١٢} وقتل الغوري في المعركة وأكثر عساكره، وذلك في شهر رجب <المرجب>^{١٣} من شهور سنة اثنين وعشرين وتسعمائة.^{١٤}

ثم توجه السلطان نحو حلب ولم يقيم فيها إلا أيامًا يسيرة، ثم توجه منها إلى الشام وأقام فيها شتاء، ثم سافر السلطان^{١٥} منها إلى مصر وذلك في محرم الحرام سنة ثلاث وعشرين وتسعمائة. ولما وصل إلى مصر^{١٦} خرج^{١٧} طومان بك^{١٨} رئيس الأجناد الباقية من الجراكسة وياشر القتال، وتقابل الصفان وقام الحرب بينهما واستمر^{١٩} سبعة أيام، ثم نصر الله حزبه وانهزمت الجراكسة الباغية،^{٢٠} «فمنهم من قضى مدته^{٢١} ومنهم من ينتظر،»^{٢٢} وهرب طومان بك مع بعض الجراكسة وطلب عسكر السلطان خلفه ووصل إليه^{٢٣} ومسكه وأحضره عند السلطان، فأمر السلطان بصلبه <فصلب>^{٢٤} في وسط مصر فقطع دابر القوم الذين ظلموا، والحمد لله رب العالمين.

واستمرّ السلطان في مصر عشرة أشهر ثم نصب خاير بك نائبًا بمصر، وتوجه نحو الشام ووصل إليها وأقام فيها أربعة أشهر، ثم نصب جانزدي نائبًا للشام،

١ ق- وإلا.	١٣ كتبت في جميع النسخ «ألا إن	١٩ أ، ق+ وهو.
٢ من أ.	حزب الله هم الغالبون» والآية ﴿فَإِنَّ	٢٠ ق- واستمر.
٣ أ، ق: فقالوا.	حزبَ الله هُمُ الْغَالِبُونَ﴾ (المائدة،	٢١ أ: الباقية.
٤ أ+ عدل.	٥٦)، فأما الآية التي تبدأ بـ«ألا» فهي	٢٢ أ: نحيه.
٥ أ، ق: أعان.	في سورة المجادلة ﴿أَلَا إِنَّ حِزْبَ	٢٣ الإشارة إلى قوله تعالى ﴿مَنْ
٦ أ: كالمُلحد.	اللَّهُ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ (المجادلة، ٢٢).	الْمُؤْمِنِينَ رَجُلًا ضَدُّوا مَا عَاهَدُوا
٧ أ، ق: قتلته.	١٤ من ق.	اللَّهُ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ
٨ أ: وأفتي.	١٥ أ، ق- من شهور سنة اثنين وعشرين	وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا﴾
٩ من ق.	وتسعمائة؛ + سنة تاريخه.	(الأحزاب، ٢٣).
١٠ من ق.	١٦ ق- السلطان.	٢٤ ق- إليه.
١١ أ: منهزمًا.	١٧ أ، ق: فوصلها.	٢٥ من ق.
١٢ أ: تعالى؛ ق: عز وجلّ.	١٨ أ، ق+ منها.	

Rum diyarına doğru hareket etti. Tarih dokuz yüz yirmi dört yılı Rebiülevvel idi. Mercidâbık'a ulaştığında vezîriâzamı Pirî [Mehmed] Paşa'ya kış boyunca [Diyarbakır yakınlarındaki] el-Alvâ'da kalmasını emretti. Sultan Rum diyarına doğru devam etti ve Edirne'ye vardı. Kış orada geçirdi.

5 **[925 SENESİ]**

Sultan dokuz yüz yirmi beş yılında Kostantiniye'ye geldi ve Tebriz'e Râfizîlerin kökünü kurutmak ve Ebû Hanîfe mezhebine destek çıkmak için sefer düzenlemek istedi. Bu konudaki görüşler farklılaştı ve [bu sebeple] sefer gecikti.

10 **[926 SENESİ]**

[Dokuz yüz] yirmi altı yılında merhum [Sultan Selim] Rahmân'ın rızasına intikal etti. Allah'ın rahmeti ve rızası üzerine olsun!

Salanat müddeti tam sekiz yıl, sekiz aydır. O [tüm sultanlar gibi] zeval buldu, [lâkin] Yüce Allah zeval bulmaz. Nitekim dünya böyledir: Doğum ve düşüş. Yüce Allah'tan İsmâil b. Erdebil'i mağlup ettiği için onun küçük hatalarını (*zelel*) mağfîret buyurmasını ve derecesini yükseltmesini niyaz ediyoruz. Zira eğer onu yenmeseydi din ortadan kalkardı. Çünkü İsmâil avam nezdinde veli, Şeriat ulemâsı nezdinde kâfirdir. Allah onu mağlup eden [Selim'e] geniş ve kâfi derecede rahmet etsin!

20 **[Sultan Süleyman]**

Selim'den Sonra Sâhib-Kırân Süleyman Han'ın hayır ve emân ile saltanat tahtına cülusu.

Sultan Süleyman, kıymetli Osmanoğullarının onuncusudur. Allah hesap gününe değin [Osmanoğullarının] devletlerine destek olsun!

25 Sultan Süleyman dokuz yüz yirmi altı yılı Şevval ayının on yedisinde saltanat tahtına cülus etti. Allah onu ve tahtını müslümanlara da onun cülusunu mübârek kılsın. O, âdil, akıllı, âlim, cesur, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker yapan bir hükümdardır. Hz. Âdem'den günümüze değin hükümdarlar içerisinde bir benzeri daha gelmemiştir.

30 Şâm nâibi Canbirdi el-Gazâlî, Süleyman'ın saltanatının ilk günlerinde isyan etti. Sultan, veziri Ferhad Paşa'yı yeterli sayıda asker ile onun üzerine gönderdi. Vezir Şam'a ulaşınca Gazâlî sönüp gitti (*izmihlâl*) ve derhal öldürüldü. Ne bir harp, ne bir vuruşma (*kıtâl*) oldu.

وتوجه إلى الروم وذلك في شهر ربيع الأول سنة أربع وعشرين وتسعمائة فلما وصل إلى مرج طابق أمر لوزيره الأعظم [٥٧هـ] بـري باشا أن يقيم في العلوى إلى الشتاء، وسار السلطان إلى الروم^١ ووصل إلى أدرنه وأقام فيها شتاء.

وفي سنة خمس وعشرين جاء <السلطان>^٢ إلى قسطنطينية وأراد السفر^٣ إلى تبريز
 ٥ <مريداً بقطع عرق الرفض ومعيناً لصاحب مذهب أبي حنيفة رحمه الله>^٤ واختلفت الآراء^٥ فتأخر السفر.

وفي شهر شوال سنة ست وعشرين انتقل المرحوم إلى رضى الرحمن عليه الرحمة والغفران.^٦ مدته ثمانية أعوام^٧ وافية ومن الشهور بعدها ثمانية. فزال والله تعالى لا يزول، وهكذا^٨ الدنيا طلوع ونزول. نرجو من الله تعالى أن يغفر زلله^٩ ويعلي درجته بسبب قهر^{١٠} إسماعيل بن أردبيل^{١١} لأنه لو لم يقهر لارتفع الدين لأنه ولي عند العوام، وكافر عند علماء الشرع^{١٢} رحم الله^{١٣} قاهره رحمة واسعة كافية.^{١٤}

وبعده جلوس صاحب القُرآن^{١٥} سليمان خان^{١٦} لسرير^{١٧} السلطنة بالخير والأمان وهو العاشر من آل حضرت^{١٨} عثمان أيّد الله تعالى دولته إلى يوم الميزان.^{١٩} جلس لسرير^{٢٠} السلطنة^{٢١} في سبعة عشر من شهر شوال^{٢٢} سنة ست وعشرين وتسعمائة، بارك الله له سيره وللمسلمين جلوسه، وهو عادل عاقل عالم شجاع أمر بالمعروف ناه عن المنكر، لم يسبق نظيره في الملوك من آدم إلى الآن، وعصى <جانبدي>^{٢٣} الغزالي <نائب الشام>^{٢٤} في أول سلطنته وبعث وزيره فرهاد باشا بجنود كافية فلما وصل الوزير إلى الشام اضمحل الغزالي وقُتل في الحال، ولم يقع حرب ولا قتال.^{٢٥} [٥٧هـ]

١ أ، ق- فلما وصل إلى مرج طابق ...	٩ أ- زلله.	١٨ أ، ق: من حضرت آل.
وسار السلطان إلى الروم.	١٠ أ: يقهر.	١٩ أ+ أمين؛ ق- أيّد الله تعالى دولته إلى
٢ من أ وق.	١١ ق: أردبلي.	يوم الميزان.
٣ أ، ق- وأراد السفر؛ + قاصدا.	١٢ أ- لأنه ولي عند العوام، وكافر عند علماء	٢٠ أ: سرير.
٤ من أ، ق.	الشرع؛ ق: عند العلماء في الشرع.	٢١ ق- لسرير السلطنة.
٥ ق: الانتهاء.	١٣ ق: رحمة الله.	٢٢ ق+ في اليوم الأحد.
٦ أ- المرحوم إلى رضى الرحمن عليه	١٤ أ- رحمة واسعة كافية؛ + والله أعلم.	٢٣ من أ.
الرحمة والغفران؛ + سليم خان.	١٥ أ: صاحب-قران؛ ق+ السلطان.	٢٤ من ق.
٧ في الأصل وأ: عائداً والمثبت من ق.	١٦ ق+ بن المرحوم السلطان سليم خان.	٢٥ أ، ق: وقتال.
٨ ق: فكنا.	١٧ أ: بسرير.	

[927 SENESİ]

Dokuz yüz yirmi yedi yılında sahib-kırân Belgrad [Kalesi'ni] fethetmek amacıyla yola çıktı. Burası büyük sultanların fethinden aciz kaldığı bir kale idi. Yüce Allah, hiçbir meşakkat ve kayıp olmaksızın Sultan Süleyman Han'ın elinde fethi müyesser kıldı. Allah onun mülkünü kıyamete değin bâki kılsın! Âmin yâ Mû'în!

[928 SENESİ]

Dokuz yüz yirmi sekiz yılında sultanlar sultanı, Allah'ın âlemlerdeki gölgesi, Rodos'u fethetmek amacıyla yola çıktı. Burası daha önceki sultanların, hatta Abbâsî halifeleri ve Mehdiyye imamlarının fethetmekten aciz kaldıkları bir adadaki kale idi. İslâm'ın âlemdeki hükümdarı muazzam sultanın eliyle -Allah kendisinden sonra bir başka günün olmadığı güne değin mülkünü daim kılsın- Allah bu kalenin fethini nasip etti.

[929 SENESİ]

Bu fetih dokuz yüz yirmi dokuz yılı Muharrem ayında gerçekleşti. [Yer yüzünün tüm] beldelerinde bu gazvenin bir benzeri görülmemiştir. Tarihi şu şekilde düşülmüştür:

Nusret-i Feth-i Rodos ber-şâh-ı âlem çün bûd
Hamdü li'llâh ez-Hudâ "ahsen-i hayr" târîh şod

[Rodos'un fethi için Allah âlemin padişahına zafer nasip etti;
Allah'a hamd olsun, bu onun lutfundandır. Fethin tarihi "*ahsen-i hayr*" oldu].

[932 SENESİ]

Dokuz yüz otuz iki senesinde vezir-i azam, bilgili müşavir, zamanın Âsaf'ı devranın İyâs'ı re'yi ile -ki bu ifadelerimle Allah ömrünü [dünyanın] son günlerine kadar daim kılsın, tüm insanlığın üzerindeki gölgesini kavî eylesin! İbrâhim Paşa Hazretlerini kastediyorum- sahib-kırân sultan karşı konulmaz ordusuyla, Üngürüs [Macaristan] memleketinin kralına doğru yöneldi. Kral sayısı iki yüz bin atlıya ulaşan askeriyle sultanın karşısına dikildi. İki ordu Budin şehri yakınındaki Mohaç adı verilen bir mevkiye karşılaştılar. Burası kralın hükmü altındaydı. Ordular karşı karşıya dizildiklerinde sultan askerlerine hitaben "Ey müslümanlar! Ben burada ne emir veren bir sultanım, ne de emir alan bir asker. Ben bugün yalnızca sizlerden biriyim. Ve sizinle birlikte olan bir gâziyim. Kim bana tâbi olur ve nefsinin Allahı Teâlâya hibe ederse onun için cenneti umarım; kim de kaçarsa onun cehenneme gitmesinden korkarım" dedi.

وفي سنة سبع وعشرين وتسعمائة^١ قصد صاحب القرآن^٢ إلى فتح^٣ بلغراد وهي قلعة يعجز السلاطين العظام عن فتحها، ويسر الله تعالى فتحها على يد سلطان السلاطين سليمان خان بلا مشقة ولا خسران خلد الله ملكه إلى انقراض الدوران^٤ يا معين!^٥

وفي سنة ثمان وعشرين وتسعمائة^٦ قصد سلطان السلاطين، ظل الله في العالمين^٧ إلى فتح قلعة ردوس^٨ وهي قلعة في الجزيرة يعجز الملوك المتقدمون عن فتحها، بل الخلفاء العباسيون والأئمة المهديون، وفتح الله هذه القلعة على يد السلطان المعظم، ملك الإسلام في العالم، خلد الله ملكه إلى يوم لا يوم بعده،^٩ وذلك وقع في شهر محرم الحرام^{١٠} سنة تسع وعشرين وتسعمائة وهي غزوة لم يسمع مثلها^{١١} في البلاد وهذا تاريخها^{١٢}

١٠ نصرت فتح رادوس بر شاه عالم چون بود حمد لله از خدا احسن خير تاريخ شود
[نصر الله ملك العالم لفتح جزيرة رودس، الحمد لله من [لطف] الله أصبح تاريخ فتحها «أحسن»]

وفي سنة اثنتين وثلاثين وتسعمائة توجه السلطان صاحب القرآن^{١٣} بجنود لا قبل لهم بها برأي الوزير الأعظم وتدبير المشير الأعلم آصف الزمان إياس الدوران، أعني به حضرت إبراهيم باشا، أدام الله عمره إلى آخر الأيام^{١٤} وأيد ظله^{١٥} على كافة الأنام،^{١٦} على قِبال ملك بلاد أنكروس، واستقبل القِبال السلطان^{١٧} بعسكره ومقداره^{١٨} مائتا ألف فارس،^{١٩} واجتمع العسكران في موضع يقال له «مُهاج» قرب مدينة بدوم^{٢٠} وهي تحت قِبال، ولَمَّا تقابل الصفان قال السلطان مخاطبًا [٥٨] عسكره: «يا مسلمين! فما ههنا سلطان أمير ولا عسكر مأمور، وإنما أنا اليوم واحد منكم وغازٍ معكم، فمن تبغني ووهب^{٢١} نفسه لله تعالى رجوت^{٢٢} له الجنة، ومن فرّ خفت عليه النار.»

١	ق- وتسعمائة.	١٧	أ- أدام الله عمره إلى آخر الأيام وأيد
٢	أ: السلطان سليمان.	١٨	ظله على كافة الأنام.
٣	أ، ق- قلعة.	١٩	أ، ق- السلطان.
٤	من ق.	٢٠	أ: بمقدار؛ ق: مقدار.
٥	ق: إلى آخر الدوران.	٢١	أ+ مستغرق بولاد.
٦	أ- فتحها على يد سلطان السلاطين	٢٢	أ: بودوم.
٧	... إلى انقراض الدوران يا معين! +	٢٣	أ، ق: بعسكره.
٨	له بلا مشقة؛ ق- يا معين!	٢٤	ق: وواهب.
٩	من أ.		أ: رجعت.
١٠	أ- سلطان السلاطين، ظل الله في		
١١	ق- وتسعمائة.		
١٢	أ: رادوس؛ ق: إرادوس.		
١٣	أ- ملك الإسلام في العالم خلد الله		
١٤	ملكه إلى يوم لا يوم بعده.		
١٥	أ- الحرام.		
١٦	أ- مثلها.		
١٧	أ، ق- وهذا تاريخه؛ أ+ شعر.		
١٨	أ- صاحب القرآن.		
١٩	ق- أدام الله عمره إلى آخر الأيام.		
٢٠	ق: أيد الله ظله.		

Müslümanlar ağladılar ve “ey Sultan-ı muazzam ve Hâkân-ı mükerrerem hepimiz kulunuz, köleniziz. Bize emrettiğini tüm kalbimizle, ihlasla kabul eder, itaat ve sıdk ile gereğini yaparız” dediler.

Ardından sultan tek bir kesin saldırı emri verdi. Askerler emrin gereğini yaptılar. Bir müddet savaştılar. Durum kısa sürede açıklık kazandı ve kâfirler Yüce ve Kahhar olan Allah'ın inâyetiyle hezimete uğradılar. Ardından müslümanlar [düşmanı] öldürdüler, [mallara] zorla el koydular, esir aldılar. Tüm bunlar o gün ve o gece devam etti: Çok sayıda ölü, muazzam miktarda ganimet malı ve mebzul miktarda esir.

Anlatılır ki kral -Allah'ın laneti üzerine olsun- bir kurşun yarasıyla (*bunduk*) ölmüştü. Bu gazve ve muhârebe mel'un Kızılbaşlarla ve bâgî Çerkeslerle yapılan muharebeden daha büyüktür. Hatta İslâm'ın bidâyetinden günümüze değin bir benzeri vuku bulmamıştır.

Sahib-kırân daha sonra Budin şehrine girdi ve orayı ateşe verdi. Orada bir müddet kaldıktan sonra hilâfet merkezine (*makarrü hilâfetihi*) döndü. Sultanın tüm askerlerinin yanında en az bir esir ve hatta daha da fazlası vardı. Sultan-ı a'zam küffâr diyarından mansûr, müeyyed, ganimet kazanmış ve mesrur olarak ayrıldı. Allah kuvvetini ve düşmanlarını kahredişini din gününe değin ziyadelendirsinsin. Emîn ve va'di sâdık olanın hakkı için ey senden isteyenlerin isteklerine karşılık veren Allah'ım. Âmîn!

[935 ve 936 SENELERİ]

Dokuz yüz otuz beş yılı Ramazan ayında sahib-kırân hazretleri son derece keskin kılıcının tedbiri, içinde bulunduğumuz dönemin cesur ve yiğit kişisinin re'yi ile Üngürüs ve çevre beldelere yöneldi. [Cesur ve yiğit kişi ifadesiyle] İbrâhim Paşa Hazretlerini kasedediyorum -Allah hükmünü kıyamete değin uzatsın!- Sâhib-kırân Budin şehrine vasil oldu. Onu Erdelbân olarak maruf olan Yanoş [Janos Zapolya] karşıladı. Sahib-kırânın atının bastığı toprağa yüz sürmesi suretiyle [sultana izhar ettiği] şeref gerçekleşti. Sultan onun kendisini bu şekilde karşılamasını kabul buyurdu ve krallığı ona bahşetti.

فبكى المسلمون فقالوا: «أيها السلطان المعظم^١ والخاقان المكرّم^٢! كلنا عبدك^٣ ومملوكك، ومهما أمرت به قبلناه قلبًا وإخلاصًا، وفعلناه إطاعة وصدقًا.»

ثم أمر السلطان بالحمل جملة واحدة ففعلوا^٤ وتقاتلوا ساعة وانجلت الحال في الحال وانهزم^٥ الكفار بعناية الملك المعطي^٦ القهار، ثم إن المسلمين قتلوا ونهبوا وسبوا يومهم وليلتهم القتل^٧ الكثير والنهب العظيم والسبي الجزيل.

وحكي أن قِرال مات من ضرب بندق^٨ لعنة الله عليه^٩ وهذه الغزوة والمحاربة أعظم من محاربة قِرلباش^{١٠} اللعين والچراكسة الباغية بل لم يقع مثلها من ابتداء الإسلام إلى الآن.^{١١}

ثم توجه صاحب القِران^{١٢} إلى مدينة بدون^{١٣} ودخل بها وأحرقها وأقام فيها أياماً <يسيرة>^{١٤} ورجع إلى مقرّ خلافته ولم يكن واحد من عسكر السلطان إلا ومعه أسير أو أكثر، وخرج السلطان الأعظم^{١٥} من بلاد الكفار منصوراً مؤيِّداً مغتَنماً مسروراً^{١٦}، زاد الله <تعالى>^{١٧} قوته وقهر عدوه إلى يوم الدين بحق صادق الوعد الأمين، آمين يا مجيب السائلين.^{١٨}

وفي شهر رمضان سنة خمس وثلاثين وتسعمائة توجه صاحب القِران بنية الغزو على بلاد [٥٨٠] أنكروس <وغيرها>^{١٩} بتدبير السيف الصارم الصمصام، ورأي الشجاع البطل في هذا الأيام، أعني به^{٢٠} حضرت^{٢١} إبراهيم باشا مدّ الله حكمه إلى يوم لا يقع بعده^{٢٢}، فلمّا وصل صاحب القِران^{٢٣} إلى مدينة بودوم استقبل يانوش^{٢٤} المعروف بـ«أُردُل بان» وحصل الشرف بوضع وجهه على تراب <قدم>^{٢٥} فرس صاحب القِران^{٢٦}، وقبل السلطان استقباله وأعطى له المملكة.

١ أ، ق: المكرم.	١٨ لكن (ق: مكف) أحسنه فكر إبراهيم	الدين بحق صادق الوعد الأمين،
٢ أ، ق: معظم.	باشا سبيه.	آمين يا مجيب السائلين؛ ق- آمين
٣ ق: عبيدك.	١١ أ: السلطان.	يا مجيب السائلين .
٤ أ- ففعلوا.	١٢ أ: بودوم.	١٨ من أ وق.
٥ أ: وانهزمت.	١٣ من ق.	١٩ أ- به.
٦ أ: المتعال؛ ق- المعطي.	١٤ أ- الأعظم؛ ق: المعظم.	٢٠ ق- حضرت.
٧ ق: القتل.	١٥ أ+ ولم يهلك من العساكر في	٢١ أ- مدّ الله حكمه إلى يوم لا يقع
٨ ق: البندق.	المقابلة والمحاربة نفس واحد	بعده؛ ق- إلى يوم لا يقع بعده .
٩ أ- لعنة الله عليه؛ + فوصل إلى النار.	ههنا من العناية العظيمة والحكمة	٢٢ أ: السلطان.
١٠ أ، ق+ شعر: قد قهر من أهل الفساد	العجيبة.	٢٣ أ: مانوش.
(ق: العناد) وأضله قهرا لم يسمع	١٦ من ق.	٢٤ من أ وق.
مثله (ق: من الخلق مثله) وهو مؤرخ	١٧ أ- زاد الله قوته وقهر عدوه إلى يوم	٢٥ أ: السلطان.

Ferenduş [Ferdinand], sultanın heybetinin ağırlığının altında kaldı. O, Üngürüs'te maktul kralın ölümünden sonra kral olmuştu. O, Alman kralının erkek kardeşi idi ve Üngürüs memleketini terk etmişti. Sultan Budin'e vasıl olduğunda mel'un Ferenduş'u [huzuruna] talep etmiş, fakat bulamamıştı. Daha sonra sâhib-kırân Alman memleketine doğru yöneldi. Mel'un Ferenduş'u [ele geçirmek] istiyordu. Yolda Vişegrad isimli kaleyle karşılaştı. Orada mücevherlerle müzeyyen bir taç buldu. Bu taca Kurune (?) [*Crown* (?)] deniliyordu. Kale ahâlisine bu taca dair sorular sordu. "Bir kişinin kral olması ancak bu taca mâlik olmakla mümkündür" dediler. Sâhib-kırân buradan küffarın bulunduğu tarafa doğru sefere çıktı. Engürüs hududunda Estergon Kalesi'ni, Kumrân [*Komárom*], Tata, Kure (?) ve Istergrad kalelerini fethetti. Alman sınırında Birdak (?) ve Fertel (?) kalelerinden Peç [Peçuy] şehrine kadar olan kısmı fethetti. Müslümanlar Alman, Nemçe ve Çeh [Çek] memleketlerini tahrip ettiler. Ve [fethedilen yerlerin] mallarını yağmaladılar, erkekleri öldürdüler, kadın ve çocuklarını esir aldılar. Evlerini de bir daha yapılamayacak şekilde yıktılar. Tüm bunlar Muharrem ayının dokuz yüz otuz altı [Eylül/Ekim 1529] yılında oldu. Sahib-kırân selametle, ganimet elde etmiş bir şekilde geri döndü ve makarr-ı hilâfetine vasıl oldu.

Hamd, müslümanlara Süleyman gibi bir sultan bahşeden Allah'a mahsustur. Kâfirler şöyle derler: "*[(Elçilerin sözcüsü) Süleyman'ın huzuruna gelince, Süleyman ona şöyle dedi: "Siz beni mal ile desteklemek (ve böylece etkilemek) mi istiyorsunuz?"] Oysa Allah'ın bana verdiği, size verdiğiinden daha hayırlıdır. Fakat hediyenizle ancak siz sevinirsiniz.*"¹ Sultan Süleyman, İslâm'ı [yeryüzünde] izhâr etti, aziz kıldı. Dinin kelimesini yüceltti ve kâfirleri ve inat ehlini kahreyledi. En yakını olarak akıllı, âdil, cesur ve cömert olan [İbrâhim Paşa'yı] seçti.

Allah'a çokça hamdler olsun! Muhammed aleyhisselâma ve tüm âline salât olsun.

1 Neml 27/36.

وانهزم من هيبة السلطان فرندوش^١ كان قرألاً في أنكروس بعد موت القِـرال^٢ وهو أخو قرال ألمان، فخرج من مملكة أنكروس، وحين وصل السلطان إلى بودوم طلب فرندوش^٣ الملعون؛ ولم يجده، فتوجه صاحب القِـران^٤ على بلاد ألمان طالباً لفرندوش^٥ الملعون،^٦ ولقي في الطريق قلعة اسمها شغراد^٧ وفتحها ووجد فيها تاج مرصع المسمى بـ«قِـزُونَه»^٨ وسأل أهل القلعة^٩ عن هذا التاج وقالوا إن أحداً لا يكون قرألاً إلا بعد أن يكون مالكاً^{١٠} لهذا التاج، ثم سافر صاحب القِـران إلى طرف الكفار وفتح في حدود أنكروس قلعة استرغون وقمران تاتا وكور واسترغاد،^{١١} وفي حدود ألمان قلعة بيردق وفرتل <ووصل>^{١٢} إلى مدينة بج^{١٣} وأخرب المسلمون مملكة ألمان^{١٤} ونمجه وجيه^{١٥} ونهبوا أموالهم وقتلوا رجالهم وأسروا صبيانهم ونساءهم وهدموا بيوتهم بحيث لا يصلحوا أن يكونوا إعماراً وذلك^{١٦} في شهر محرم الحرام سنة ست وثلاثين وتسعمائة، ثم رجع صاحب القِـران^{١٧} سالماً غانماً،^{١٨} [٥٩] ووصل إلى مقر خلافته.

الحمد لله الذي أحسن للمسلمين سلطاناً كمثّل سليمان، قال الكفار: ﴿فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَانَ قَالَ أَتُمِدُّونَنِ بِمَالٍ﴾ فَمَا آتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِّمَّا آتَاكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدْيِكُمْ تَفْرَحُونَ^{١٩} (النمل، ٣٦)، وأظهر الإسلام وأعزه، وأعلى كلمة الدين وقهر الكفار والمعاندين، وجعل قرينه عاقلاً عادلاً شجاعاً سخياً.^{٢٠}

والحمد لله حمداً كثيراً وصلى الله على محمد وآله أجمعين.^{٢١}

١٩ أ: السلطان.
٢٠ أ، ق: وغانما.
٢١ ق- بل أنتم بهديتكم تفرحون.
٢٢ ق- سخياً.
٢٣ أ- الذي أحسن للمسلمين سلطاناً ... وصلى الله على محمد وآله أجمعين؛ +رب العالمين؛ ق- حمداً كثيراً وصلى الله على محمد وآله أجمعين.

١٠ أ: «سيرة».
١١ ق: القرية.
١٢ أ: ملكا.
١٣ أ: وأسترغواد؛ ق: أسترغار.
١٤ من أ وق.
١٥ أ: مج.
١٦ أ: أكان أكار.
١٧ ق: وصيب.
١٨ ق- وذلك.

١ ق: قرندوس.
٢ أ، ق: قرال المقتول.
٣ ق: قرندوس.
٤ أ- الملعون.
٥ أ، ق- صاحب القِـران.
٦ أ: طلبا.
٧ ق: قرندوس.
٨ أ- الملعون.
٩ أ: سترغاد.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

[EDEBİYYÂTA, ZEKÂYA VE EDEBÎ NÜKTELERE DÂİR]

Üçüncü bölüm fasıllardan oluşur.

5

BİRİNCİ FASIL

Edebiyyâta ve Akl-ı Selîm ile Üstün Zihinlerin Methine Dair

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*er-Rahmân, Kur’ân’ı öğretti, insanı yarattı ve ona beyânı öğretti.*”¹

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Kuşku yok ki beyânın bir kısmı vardır ki o sihir[li bir etkiye sahiptir].”²

Câhız ise şöyle söylemiştir: “Beyân, mâna bakımından kapalı kalan hususlarda sana keşf olunan tüm her şeyi toplayan bir isimdir.”

İbn Mu‘tez ise “Beyân kalplerin tercümanı ve akılların cilasıdır” demiştir.

Hişâm b. Urve “İnsanların iş edindikleri hususlar arasında bana en ilginç geleni fesâhat ve beyândır” demiştir.

Hükemâ şöyle demişlerdir: “Susmak, [aklın] uyku[su]dur, nutk ise yakazadır. Zira Allahu Teâla enbiyasını nutk sayesinde hüccet lisanı olarak göndermiştir.”

Halid b. Safvan “Lisân olmasaydı insan da olmazdı. Bu durumda insan sadece şekle bürünmüş bir suret, başıboş bir hayvan ve yolunu kaybetmiş bir varlık olurdu” demiştir.

Bilesin ki edeb iki nevidir: Nefsî ve kesbî. Nefsî olan Allahu Teâlâ’nın tevfikinden olandır. Allah onu dilediğine verir ve insanlar bu kişiye gıpta ederler. Kesbî ise gayret sarfetmekle (*ictihâd*), talep etmekle olur. Hikmet ile elde edilenler ile Arapların lügati buna dâhildir. Bu kısım tüm diyarlarda ve asırlarda övünç kaynağıdır (...)’ya³ ihtiyaç bırakmaz.

1 Rahmân 55/1-4.

2 Buhârî, “Nikâh”, 47; “Tıb”, 51.

3 Nüşhada bir boşluk bulunmaktadır. Diğer nüshalar ise bu bölümü hâvi değildir.

الباب الثالث^١

[في الأدبيات والذكاء والنكات الأدبية]

وفيه فصول.

[الفصل الأول: في الأدبيات [و] في مدح الفطن السليمة والأذهان الراقية

قال الله تبارك وتعالى ﴿الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ﴾ (الرحمن: ١-٤).

وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إن من البيان لسحرا»^٢

وقال الجاحظ: «البيان اسم جامع لكل ما كشف لك عن قناع المعنى».

وقال ابن المعتز: «البيان ترجمان القلوب وصيقل العقول».

وقال هشام بن عروة: «ما اتخذ الناس أمراً أعجب إليّ من الفصاحة والبيان».

قال الحكماء: «الصمت منام، والنطق يقظة، لأن الله تعالى بعث أنبيائه بالنطق لسان الحجّة».

وقال خالد بن صفوان: «ما الإنسان لولا اللسان إلا صورة ممثلة أو بهيمة مرسلّة أو ضالة مهملة».

واعلم أن الأدب نوعان: نفسي وكسبي، فالنفسى توفيقى يهبه الله لمن يريد يغبط الناس إليه. والكسبي بالاجتهاد والطلب وضع موارد الحكمة ولغة العرب وهذا القسم يوجب الفخار ويغني عن (...)»^٣ في الأقطار والأعصار،

١ في الأصل: الثالثة.

٢ البخاري، «النكاح»، ٤٤٧؛ «الطب»، ٥١.

٣ في الأصل بياض لا كلمة فيه.

Şiir:

Soyu sopu olmayan edebi talep etsin
Kalsa da gitse de onunladır mensubiyeti
Sen kendin için edebi iste, yücelirsin onunla
5 Altına sahip olan onunla yükselse bile

Fesâhat ehli “Fazilet, akıl ve edeb iledir, soy ve sopla değildir” demiştir.

Kişi, verdiği haberlerle (*enbâ*) kişi olur, atalarıyla (*âbâ*) değil, faziletiyle olur, soy ve sopuyla (*fasîle*) değil. Kemâliyle olur, cemâliyle değil. Âdâbıyla olur, esvâbıyla değil. Akılla olur, *âkilesiye* [baba tarafından akrabaları] değil.

10 Bir başkası ise şöyle söylemiştir: “Mahlûkât içinde her şeyin bir zîneti vardır. Kişinin zîneti edebin tam olmasındadır. Soyü düşük olsa bile edebi sayesinde kişi bizim aramızda şeref bulabilir.”

[Bir başkasının] ifadesi şöyledir: “Edeb sahibi kişi, soydan müstağnidir. Soylular ise edebe muhtaçtır. Kendi başına ayakta kalamayan soylu kişiye
15 şaş! Ve hayret et edeb sahibine ki, soydan müstağni kalır.”

Hız. Peygamber’in Necaşî [Ashame]’ye yazdığı [mektup] bir belâgat şaa heseridir: “İmdi, adeta biz sana olan güvenimizle senden olduk ve adeta sen bize olan sevginle bizden biri oldun. Senden çekinmeden istediğimiz her şeyi elde ettik. Korktuğumuz her şeyden de emin olduk.”¹

20 Bir başkası esirin kurtulmasıyla ilgili olarak şöyle söylemiştir: “İmdi, elim mektupta, ayaklarım merkeptedir. Esmekte olan rüzgârdan, kanalında akan sudan daha süratli olarak sana geliyorum.”

Me’mûn şöyle söylemiştir: “Ey insanlar, bizim yaptıklarımıza dair bildiğiniz kötülükler, bizden duyduğunuz güzelliklerden istifade etmenize
25 mani olmasın.”

Şiir:

Benim ilmimle amel et, kusurlu olsam da amelimde
Sana ilmim fayda verir, zarar vermez kusurum
Dinleyin bu sözlerimi şayet aklederseniz
30 Zira ben kendi yükümden siz kendi yükünüzden sorulacaksınız

1 Bu ifade kaynaklarda birtakım devlet görevlilerine atfedilmektedir. Ebû Sa’d el-Âbî, *Nesrü’l-Dür fi’l-Muhâdarât*, (haz. Halid Abdülğanî Mahfûz), Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2004, V, 67. Efendimizin Ashame ile irtibatlarına dair bk. Ebû Bekir el-Beyhakî, *Delâ’ilü’n-Nübüvve ve Marîfeti Ahvâli Sâhibi’ş-Şeria*, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1405, III, 295 vd.; V, 410.

أنشد

من فاته نسب فليطلب الأدبا ففيه نسيته إن ظلّ أو ذهباً [٥٩ب]
فاطلب لنفسك آداباً تعزّ بها حتى تعلوا بها^١ من يملك الذهبا

قال الفصحاء: «الفضل بالعقل والأدب، لا بالأصل والحسب.»

٥ وقال: «المرء بأنائه لا بآبائه، وبفضيلته لا بفصيلته، وبكماله لا بجماله، وبآدابه لا بشيابه، وبعقله لا بعقليته.»

وقال آخر: «لكل شيء زينة في الورى وزينة المرء تمام الأدب وقد يشرف المرء بالأدب نسباً وإن كان وضع الحسب.»

١٠ وقال: «إن الأديب لمستغنٍ عن الحسب، وذو الحسب محتاج إلى الأدب، فاعجب لذي حسب لا يستقل به، فاعجب لذي أدب أغناه عن حسب.»

ومن البلاغة ما كتب به النبي صلى الله عليه وسلم للنجاشي: «أما بعد، فكأنا في الثقة بك منك، وكأنك في المودة علينا منا، لأننا لم نرجك في أمر إلا لنناه، ولا خفناك عليه إلا أماناه.»^٢

١٥ وقال بعضهم في خلاص الأسير: «أما بعد، فإن يدي في الكتاب ورجلي في الركاب، وأنا أسرع إليك من الريح في الهبوب والماء إلى الأنبوب.»

وقال المأمون: «أيها الناس! لا يمنعكم سوء ما تعلمون منا أن تنتفعوا بأحسن ما تسمعون منا.»

شعر

٢٠ اعمل بعلمي وإن قصرت في عملي ينفعك علمي ولا يضررك تقصيري
اسمعوا قولِي هذا إن عقلتم فإنما عليّ ما حملت وعليكم ما حملتم

١ لعله: كيما تسود بها.

٢ الطواط، غرر الخصائص الواضحة، ١/١٩٤.

Büzürcmih'r'e şöyle sorulmuştur: “Hangi şey kusuru en fazla setreder?” “Akıl” diye cevap vermiş. “Peki, akli yoksa” demişler. “O zaman “şeref (*câh*)” diye cevap vermiş. “Peki, şeref de yoksa” demişler. “Mal” demiş. “Peki, malı da yoksa” demişler. “Onun adına söz söyleyen dostlar (*ihvân*)” demiş. “Bundan da mahrumsa” demişler. “Bu durumda o sessiz soluksuz bir şeydir. Ona ne bir âmir zarar verir ne de ona [başkasından] bir zarar ulaşır” demiştir.

[İKİNCİ] FASIL

Zekâya Dair

Anlatıldığına göre birisine “Rabbın nerededir?” diye sorulmuş, o da cevaben “Gözetlemede (*mirsâd*)” demiştir.

Zemahşerî şöyle söyler: “İslâm milleti üç şey ile övünürse, övünç olarak ona yeter: Siyâset için Ömer b. el-Hattâb, zühd için Hasan el-Basrî ve belâgat için Câhız.”

Bir bedeviye lezzetin nelerde olduğu soruldu. “Habersiz öpmektedir” diye cevap verdi. Aynı soru hükümdara sorulunca “Düşmana karşı zaferdedir” diye cevap verdi. Tâcir ise bu soruya cevaben “Kâr elde etmektedir” dedi. Âlim ise “Kişinin şüphesinin ortadan kalkmasındadır” dedi. Çoban “Yemyeşil vadidedir” dedi. Fakir “İhtiyacın giderilmesindedir” dedi. Muvgannî ise “Gamı gideren meclistedir” dedi. Gâzi ise “Ganimet elde etmekte” diye cevap verdi.

Bir bilgeye “Hangi işlerin cezası daha süratle verilir?” diye soruldu. “Alah'tan başka yardımcısı olmayana yapılan zulmün” diye cevapladı.

Bir nahiv bilgini, bir vaizin bulunduğu bir minberin yanında oturdu. Vaiz, vaaz esnasında dilbilgisi hataları yaptı. Nahivci “Hatalı söyledin” diyerek müdahale etti. Bunun üzerine vaiz “Sen Rabbine âsi oldun ve ta'n edildin. Beni bir dilbilgisi hatasından ötürü nasıl ta'n edersin? Bilmez misin ki “Niçin fasih konuşmadın?” diye sorulmaz; “Niçin âsi oldun?” diye sorulur. Eğer durum senin iddia ettiğin gibi olsaydı Hz. Hârûn risâlete Hz. Mûsâ'dan daha fazla hak sahibi olurdu. Zira Allahu Teâlâ [Hz. Musa'nın diliyle] “*Ve kardeşim Hârûnu, o benden daha fasih konuşur*”¹ buyurmuştur.

1 Kasas 28/34.

وقيل لبزرجمهر: «أي شيء أستر للعب؟» قال: «العقل»، قالوا: «فإن لم يكن له عقل؟» قال: «فجاه»، قالوا: «فإن لم يكن له جاه؟» [٦٠] قال: «فمال»، قالوا: «فإن لم يكن له مال؟» قال: «فإخوان يعبرون عنه»، [قالوا:]: «فإن لم يكن له ذلك؟» قال: «يكون شيئاً صامتاً لا يضره أمر ولا يمحقه ضرر».

فصل في الذكاء

حكى أن أحداً سئل بـ «أين ربك؟»، فقال: «لِالمرصاد».

وقال الزمخشري: «لو تفخر ملة الإسلام بثلاثة أشياء لكفها فخرًا سياسة عمر بن الخطاب، وزهد الحسن البصري، وبلاغة الجاحظ».

وسئل عن أعرابي فيم اللذة؟ قال: «في قبلة على غفلة»، وسئل عن الملك؟ قال: «في ظفر عدو»، وسئل عن تاجر، قال: «في الربح»، وقال [عن] العالم: «في إزالة شبهته»، وقال [عن] الراعي: «في واد عشيب»، وقال [عن] الفقير: «في قضاء الوطر»، وقال [عن] مغن: «في مجلس يقل هدره»، وقال [عن] الغازي: «في الغنيمة».

قيل لحكيم: «أي الأمور أسرع عقوبة؟» قال: «ظلم من لا ناصر له إلا الله».

وجلس نحوي عند منبر فيه واعظ وأخطأ الواعظ في الإعراب، فقال النحوي: «لحنت»، فقال الواعظ: «أنت عصيت ربك ولم تطعن، فكيف طعنتني بإعراب واحد؟ أما علمت أنه لا يقال لم ما كنت فصيحاً؟ وإنما يقال لم كنت عاصياً، فلو كان الأمر كما زعمت لكان هارون أحق بالرسالة من موسى، إذ قال الله تعالى ﴿وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا﴾ (القصص، ٣٤)».

Hız. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de “ Bir zanaatta derinlik kesp eden hiçbir adam yoktur ki rızkı hususunda noksanlığa düçar kalmış olmasın” buyurmuştur.¹

5 Şöyle denilir: “Bir konuda iyice derinleşen rızıkta geri kalır.” Nitekim şair de şöyle söylemiştir:

Bir gün gelir dilekçe yazarsan eğer
Talebine vasıl olmayı hedefleyerek
Lafızlarını Arapçaya dökerken dikkat et de
Ehl-i edebın mesleğindenmişsin gibi davranma

10 Diğer [şiir]:

Fazilet [şiirin orijinalinde: Dehr] tüm fazilet ehline karşıdır
Hatta adeta onun düşmanı [kendisini] anlayan kişidir
Eğer bilmediğim şeyin cahili olsaydım
Mutlu ederdi beni cehaletim, bildiğim konu nasıl kötü ederse beni

15 Diğer şiir:

Şahin avare avare uçar bahçede lâkin
Bülbül hapsedilir, çünkü terennüm eder o
Fazilet ehlinin kapısını çalar, başkalarının değil
Dünyanın tüm musibet ve âfetleri
20 Tıpkı kuşlar gibi, kafese konmaz onlardan hiçbir
Sesini mutrib kılıp şakıyanları müstesna

İbn Mu‘tez (rahimehullâh) şöyle söylemiştir: “Kıraat, tefakkuh ve ilimlerle iştigal, kınanmanın, küçük görülmenin, baskı görmenin ve üzüntünün aslıdır.”

25 Hasan el-Basrî şöyle söyler: “Nimetin cahile olan yönelişini görmek seni cahil olmaya özendirmesin. Nimetin âlime sırtını dönmüş olması da ilmi terk etmene sebebiyet vermesin. Zira nimetin cahile yönelmesi infâktır, âlime yönelmesi ise istihkâktır.”

1 Bu ifade Vatvat’ın *Gurerü’l-Hasâisi’l-Vâzıha*’sında Hız. Peygamber’e (s.a.) nispet edilmektedir. (bk. Ebû İshak Burhaneddin el-Vatvat, *Gurerü’l-Hasâisi’l-Vâzıha ve Urerü’n-Nekâisi’l-Fâzıha*, haz. İbrâhim Şem-seddin, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1429/2008, s. 204).

قال النبي صلى الله عليه وسلم: «ما ازداد الرجل حذقاً في صنعته إلا كان ذلك نقصاً في رزقه.»^١

قيل: «المتقدم في الحذق متأخر في الرزق.»

كما قال الشاعر: [٦٠]

٥ إن كنت يوماً كاتباً رقعة تبغي [بها] نجح وصول الطلب
إياك أن تعرب ألفاظها فتكتسي حرفة أهل الأدب

[شعر] آخر:

الفضل^٢ ضد ذوي الفضائل كلهم حتى كأن عدوه من يفهم
لو كنت أجهل ما علمت لسرني جهلي كما قد ساءني ما أعلم

[شعر] آخر: ١٠

الصقر يسرح في الرياض وإنما حبس الهزار لأنه يترنم^٣
يطرق أهل الفضل دون الورى مصائب الدنيا وآفاتها
كالطير لا يحبس في بيتها^٤ إلا التي تطرب أصواتها

وقال ابن المعتز رحمة الله عليه: «القراءة والتفقه والتشاغل بالعلوم أصل المذمة والمهانة والإضاعة والهموم.» ١٥

قال الحسن البصري: «لا يحملنك ما ترى من إقبال النعمة على الجاهل على الرغبة في الجهل، ولا من إدبارها عن العالم على السفر من العلم، فإن إقبالها على الجاهل اتفاق وإقبالها على العالم استحقاق.»

١ الوطواط، غرر الخصائص الواضحة، ص. ٢٠٤. ٥ في أصل البيت: من بينها.

٢ في أصل البيت: الدهر.

٣ في أصل البيت: كالصعو يرتع في الرياض وإنما حبس الهزار لأنه يترنم.

٤ في أصل البيت: يطرى لأهل.

Şair şöyle söyler:

Benim bir ihtiyacım var, giderilirse şayet
 Nimet içinde, sefa sürerek yaşarım
 Ölmüş gitmişlerin hayatını
 5 Ve diriltilmelerine bir yol kalmamışların mematını

[ÜÇÜNCÜ] FASIL

Edebî Nüktelere Dair

[Bu nüktelerden] birisi şöyledir: Bir adam [aralarında dostluk ilişkisi olan] başka bir adama gönderdiği yazıda “eğer olmasaydı (*levlâ*)” yazarak
 10 ondan bir ihtiyacını gidermesini talep eder. Mektubu bu adama ulaştığında ihtiyacını görür. Bunun sebebi sorulduğunda Ebü't-Tayyib'in [Mütenebbî] kavline işaret eder: “Meşakkat olmasaydı (*levlâ*) tüm insanlar efendi olurdu.”

Bir diğer nükte şöyledir: Bir adam bir arkadaşına şehre girmekten onu sakındırmak üzere elçi göndermek ister. Zira şehirdeki bir topluluk onu
 15 öldürmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu mektubunun arkadaşının canına kastedenlerin eline geçmesinden korkar ve buna göre bir mektup yazarak mektubunda sözün bir yerinde *in* [şayet] edatı şeddeli olacak şekilde “*İnne şâe Allah*” yazar. Mektup arkadaşına ulaştığında bu kişi Allahu Teâlânın şu âyetine işaret olduğunu anlar: “[*Ve şehrin öbür ucundan bir adam koşarak*
 20 *geldi:*] “*Ey Mûsâ! (Kavmin) ileri gelenleri mutlaka seni öldürme emrini vermek için konuşuyorlar (İnne el-melee). [Öyleyse hemen (şehirden) çık.]*”¹ O da kendisine mektup gönderene içerisinde *in* edatı şeddeli olacak şekilde “*İnnâ şâe Allah*” yazan bir cevap gönderir. Mektubu ilk kez gönderen kişi bu ifadedden “*Onlar orada oldukları müddetçe biz asla oraya girmeyeceğiz (innâ*
 25 *len nedhuleha)*”² âyetine işaret olduğunu anlar.

Bir diğer nükte şöyledir: Sultan Mahmud vezirleriyle dolaşırken şehirde yüzü tüm insanların yüzünden daha güzel olan bir cariyeye görürler.

1 Kasas 28/20.

2 Mâide 24/5.

قال الشاعر:

لي حاجة لو أنها أنجرت
لعتت في خير وظلّ ظليل
حياة من مات^١ وموت الذي
ليس إلى إحيائه من سبيل

فصل في النكات الأدبية

٥ منها أن رجلاً كتب لرجل: لولا، فطلب منه حاجة، فلمّا ورد إليه مكتوبه قضى حاجته. فسئل عن ذلك فقال: «إنه يشير إلى قول أبي الطيب: لولا المشقة ساد الناس كلهم.»

ومنها أن رجلاً أراد أن يرسل [٦١] إلى صديق له أن يحذّره من الدخول إلى البلد لأجل قوم قصدوا بقتله وخاف أن يظفروا بكتابه، فكتب كتاباً وقال في أثناء كلامه: «إن شاء الله» بتشديد النون، فلمّا وصل الكتاب إلى صاحبه فهم الإشارة إلى قوله تعالى ﴿وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ﴾ (القصص، ٢٠) فردّ إليه الجواب في كتاب ضمّنه: «إنّا شاء الله»، ففهم المرسل منه الإشارة إلى قوله تعالى: ﴿قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنَ نَدْخُلُهَا أَبَدًا [مَا دَامُوا فِيهَا]﴾ (المائدة، ٢٤).

١٥ ومنها أن السلطان محمود سار مع وزرائه فرأوا في المدينة جارية من أحسن الناس وجهًا

Sultan, “Hayâ, süstür” der. [Veziri] İyâs ise “Hayâ, sadeliktir” der. Diğer vezirler hiçbir şey anlamazlar. Daha sonra bu hususu onlara sorduklarında sultan ben “Hayâ, süstür” dedim, o ise “Hayâ, sadeliktir” dedi. Bu nükte, en latif nüktelerdendir.¹

1 Nüshadaki ifadelerden nükte tam olarak anlaşılammamaktadır. Benzer bir hadise bu konuda fikir ve rebilir. Buna göre el-Mu'temid veziri İbn Ammâr ile İşbiliyye caddelerinde dolaşırken çok güzel bir kadın görürler. Kadın onları görür görmez yüzünü [iyice] açar ve hayâya uygun olmayan bir şekilde konuşmaya başlar. Bunun üzerine el-Mu'temid bulunduğu yerde imal edilen bazı nesnelerden hareketle “el-Cebbarîn” der. Buna mukabil onun maksadını anlayan veziri de aynı şekilde etrafta imal edilen maddelerden hareketle “el-Cebbâsîn” der. Etraftakiler hiçbir şey anlamaz. Meselenin izahı şöyledir: el-Mu'temid aslında el-Cebbârîn ile “el-Hayâü zeynün” (Hayâ bir süstür) demek istemiş ve eğer bu kadın hayâlı olsaydı fiyatı daha ziyade olurdu (*zeyn* ve *ziyâde* kelimelerine atıf) demek istemiştir. Buna mukabil vezir el-Cebbâsîn demekle aslında “el-Hinâ şeynün” (Çok konuşmak bir kusurdur) demek istemiştir. Konuyla ilgili olarak bk. Şehabeddin Ahmed Makkarî, *Nefhü'l-Tib min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratib ve Zikru Veziriha Lisani'd-Dîn İbni'l-Hatib*, (haz. İhsan Abbas), Beyrut: Dâru Sadır, 1997, IV, 260.

وقال السلطان: «الحياة زين.» وقال إياس «نعم، الحياة شين.» فلم يعرف باقي الوزراء ثم سألوا عنهما فقال السلطان: «قلت الحياة زين» وقال [إياس] «قلت شين.» وهذا من ألطف الوقائع^١

^١ هكذا في الأصل ولعل الحكاية كالتالي: "ونظيره - وإن كان من باب آخر - أن المعتمد مّر مع وزيره ابن عمار ببعض أرجاء إشبيلية، فلقيتهما امرأة ذات حسن مفرط، فكشفت وجهها، وتكلمت بكلام لا يقتضيه الحياء، وكان ذلك بموضع الجباسين الذين يصنعون به الجبس والجبارين الصانعين للجير بإشبيلية، فالتفت المعتمد إلى موضع الجبارين، وقال: يا ابن عمار الجبارين، ففهم مراده، وقال في الحال: يا مولاي والجباسين، فلم يفهم الحاضرون المراد، وتحيروا، فسألوا ابن عمار، فقال له المعتمد: لا تبعها منهم إلا غالية، وتفسيرها أن ابن عباد صحف "الحيا زين" بقوله الجبارين إشارة إلى أن تلك المرأة لو كان لها حياء لازدانت، فقال له والجباسين وتصحيحه "والخنا شين" أي: هي وإن كانت جميلة بديعة الحسن لكن الخنا شأنها، وهذا شأو لا يلحق." انظر نفع الطيب من غصن الأندلس الرطيب لشهاب الدين أحمد بن محمد المقرئ التلمساني، دار صادر، ١٩٩٧، ٢٦٠/٤.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖVÜLEN VE YERİLEN HUYLARA DAİR

Bu bölümde [muhtelif] fasıllar vardır.

[BİRİNCİ] FASIL

5 **Ahlâk-ı Haseneye Dair**

Yüce Allah, Nebî'sine (a.s.) hitâben şöyle buyurmuştur: “*Kuşkusuz sen üstün bir ahlâk üzeresin.*”¹

Hız. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Mizân'da güzel ahlâktan daha ağır gelecek hiçbir şey yoktur.”²

10 Nazm:

Böyle buyurdu Nebî, şüphesiz hakkı söyledi
Ve en hayırlı kelam Resûl'ün söylediğidir
İhtiyaçlar ortaya çıkmışsa eğer bunları isteyin
Güzel ahlâk sahibi olan kimseden

15 Ali b. Ebî Tâlib “Haseb, güzel ahlâktır” demiştir.

Hasan el-Basrî (rahimehullâh) ise “Allah bir kulu için hayır murat ederse ona güzel ahlâk bahşeder” demiştir. Lokman'ın oğluna verdiği nasihatleri arasında şu ifade yer alır: “Oğulcağızım! Güzel ahlâkın senin şerefine ve soyunun temizliğine delâlet eder.”

20 Bilesin ki, Allah sana merhamet etsin, akıllı kişi, nefsinı kemâle erdirmek için tüm gayretini sarf etmelidir. Nitekim “Mert kişi odur ki nefsi, o yüceltiğinde yücelir, o alçalttığında da alçalır” denilmiştir.

Şair [Ebû Züeyb el-Hüzelî] şöyle söylemiştir:

Nefs, talepkardır, sen onu teşvik ettikçe
25 Ancak az ile yetinmeye yöneltirirse buna da kâni olur

1 Kalem 68/4.

2 Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed Muharrecen*, (haz. Şuayb Arnaût vdğr.), Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001, XLV, 535.

الباب الرابع^١

في الأخلاق المحمودات والمذمومات

< وفيه فصول >^٢

فصل^٣ في الأخلاق الحسان^٤

٥ قال الله تبارك وتعالى لنبيه صلى الله عليه وسلم^٦ ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ (القلم، ٤).

وقال النبي صلى الله عليه وسلم: «ليس في الميزان شيء أثقل من الخلق الحسن».

نظم

وخير القول ما قال الرسول

لقد قال النبي^٧ وقال حقًا

إلى من عنده خلق جميل^٩

إذا الحاجات غزت^٨ فاطلبوها

١٠ وقال علي بن أبي طالب: «الحسب الخلق الحسن».

وقال الحسن البصري < رحمه الله >^{١١}: «إذا أراد الله بعبده خيرًا منحه خلقًا حسنًا»^{١٢}

وأوصى لقمان لولده فقال: [٦١-٦٢] «يا بني، مكارم أخلاقك تدل على شرفك وطيب أعراقك».

اعلم رحمك الله^{١٣} أنه يجب على العاقل أن يجتهد لنفسه حتى يرتقي إلى الكمال،

١٥ كما قيل: «المرء حيث يجعل نفسه؛ إن رفعها ارتفعت وإن وضعها اتضعت».

قال الشاعر:

وإذا ترد إلى قليل تقنع

والنفس راغبة إذا رغبتها

١١ من أ.

١٢ ق: الخلق الحسن.

١٣ أ، ق- رحمك الله.

٧ في أصل البيت: الرسول.

٨ في أصل البيت: أبدت.

٩ أ، ق- نظم لقد قال النبي وقال حقًا

... إلى من عنده خلق جميل.

١٠ أ، ق- بن أبي طالب؛ رضي الله

عنه.

١ أ، ق: الثالث.

٢ من أ وق.

٣ ق: الفصل الأول.

٤ أ: الحسنات.

٥ أ- الله تبارك؛ ق- تبارك.

٦ أ، ق- لنبيه صلى الله عليه وسلم.

Bilesin ki övünç, nefis ve fiillerledir, amcalar ve dayılarla değildir. Hikmet ehline göre “Şeref, yüce bir gayretle gelir, çürümüş kemiklerle [atalarla] değil.” Yine “Nefsinin şerefinden mahrum olan babasının şerefinden bir fayda görmez” demişlerdir.

- 5 Bendeniz fakir de şöyle söyler: “Erdemleri sayesinde seçkin olanlardan ol (*ısmât*), soyuyla seçkin olanlardan (*ızmât*) değil. Yani “Kendi şerefine övün, atalarının şerefiyle değil.”

Şair şöyle söylemiştir:

- Eğer kabirde medfun olanın azametiyle övünürsen
10 İnsanlar [seni] ya yalanlar ya tasdik eder
Sen kendi nefesine nesebinden bir şahit bul ki
Seni tasdik edenler hakikati söylemiş olsunlar

- Meryem oğlu Îsâ'ya (a.s.) “Senin baban yok, şu halde kim terbiyeni verdi” diye sormuşlar, o da “Beni kimse terbiye etmedi. Cahilin cehaletini
15 gördüm ve onu terk ettim” cevabını vermiştir.

“İnsanların kusurlarına bakıp bunları yadırgadıktan sonra kendi nefsi için bunlara razı olan kimse ahmaktır” demişlerdir.

- Hükemâya “İnsan ne vakit kemâlin zirvesine erişir?” diye sormuşlar, onlar da “Kendisini yaratandan korkup kendisine rızık olarak verilenlerde
20 cömert olursa, sözün en doğrusunu tercih ederse, ahlâkı tüm hallerde güzel olursa işte ol vakit kemâle ulaşmış olur” şeklinde cevap vermişlerdir.

Câhız, “İnsanları güzel yüzle karşılayan, onların övgülerine bedel harcar madan kavuşur” demiştir.

- Bedevînin biri oğluna “Evlâdım iyilik, yapılması kolay bir şeydir: Gülen
25 bir yüz ve hoş bir kelâm” demiştir.

Yine “Güzel ahlâk, kâmil akılların semeresidir” denilmiştir.

Câhız, “Ahlâkı güzel olanın rızık bol olur” demiştir.

- Ali b. Ebî Tâlib'e “En cömert insan kimdir?” diye sorulmuş, o da “Sana yakın olunca ihsanda bulunan, uzak olunca öven, haksızlığa uğrayınca affeden,
30 üzerine baskı uygulanınca müsamahakâr olandır” şeklinde cevap vermiştir.

واعلم أن^١ الفخر^٢ بالنفس والأفعال، لا بالأعمام والأحوال. وقال الحكماء: «الشرف بالهمم العالية لا بالرّمم البالية.» وقالوا:^٣ «من فاته حسب نفسه لم ينفعه حسب أبيه.»

قال الفقير: «كن عصامياً لا عظامياً. أي افتخر بشرفك لا بشرف آبائك.»

قال الشاعر:

إذا افتخرت بأعظم مقبورة فالناس بين مكذب ومصدق
فأقم لنفسك في انتسابك شاهداً حتى يكون القوم بصدق محقق^٤

وقيل لعيسى >بن مريم<^٥ عليه السلام: «من أدّبك وما لك أب؟» فقال: «ما أدّبني أحد، رأيت جهل الجاهل فأتركه.»

قالوا: «من نظر في عيوب الناس فأنكرها ثم رضيها لنفسه فهو الأحمق.»

قيل للحكماء: «متى يبلغ الرجل ذروة الكمال؟» فقالوا: «إذا خاف ممن خلقه، وجاد بما رزقه، واختار من القول أصدقه، وحسن في كل الأحوال خلقه، فذلك الذي بلغ إلى الكمال طريقه.»^٦

وقال الجاحظ: «من لقي الناس بالوجه الحسن يشتري حمدهم بلا ثمن.»^٧ وقال

بعض الأعراب لولده: «يا بني، إن البر شيء هينٌ وجه طليق وكلام لين.»

وقيل: «الأخلاق الصالحات ثمرة العقول الراجحات.»^٨

وقال الجاحظ:^٩ [٦٢] «من حسنت أخلاقه كثرت أرزاقه.»^{١٠}

وسئل عن علي بن أبي طالب: «من أكرم الناس؟»، فقال: «من إذا قرب منح، وإذا أبعد مدح، وإذا ظلم صفح، وإذا ضويق سمح.»

١ أ، ق - كما قيل: المرء حيث يجعل نفسه ... واعلم أن؛ + لأن.
٢ ق: العز.
٣ ق - وقالوا.
٤ في أصل البيت المصراع الثاني: بحديث مجد للقديم محقق
أ، ق - قال الفقير: كن عصامياً لا عظامياً ... حتى يكون القوم
بصدق محقق.
٥ من أ.
٦ أ، ق - قالوا: من نظر في عيوب الناس ... فذلك الذي بلغ
إلى الكمال طريقه.

“İhanet et[meyip] yalan da söylemeyen akıllıdır, hıyanet etmeyip ortadan kaybolmayan da hürdür” demişlerdir.¹

Cafer-i Tayyâr “İnsanların en hayırlısı, darlık anında harekete geçeni, gazap anında hilim bakımından en itidalli olanı, birisi kendinden bir şey istediğinde yüzünü ferah tutanı, başına musibet geldiğinde kalbi en merhametli olup başına bir imtihan geldiğinde en fazla tahammül sahibi olanıdır” demiştir.

Esbâb-ı siyâset yedi adettir denilmiştir: “Akıl, hilim, namuslu bir yaşam, emaneti eda, doğruluk, ilim ve cömertlik. Bazıları bunlara sabır, tevazu ve helale harama dikkat etmeyi eklemiştir. Böylece [esbâb-ı siyâset] on adette kemâl bulmuştur. Bunlar aynı zamanda güzel ahlâkın tamamını şâmindir.

[İKİNCİ] FASIL

Hayâya Dair

Bilesin ki hayâ, sahih dinin göstergesi, apaçık faziletin şahididir. Nebî (a.s.) şöyle buyurmuştur: “Hayâ imandandır. İman ise cennettir.”² Yine O (a.s.) şöyle buyurdu: “Allah’tan hakkını vererek hayâ ediniz!” “Bu nasıl olabilir ey Allah’ın Resûlü?” diye soruldu. O (a.s.) da “Kişi başını ve başının içerdiklerini, karnını ve onun içindekileri [haramdan] muhafaza eder, dünya hayatının zînetini terk eder, ölümü ve imtihanı hatırında tutarsa Allah’tan hakkını vererek hayâ etmiş olur” buyurdu.³

İnsanlardan hayâ edip de kendisinden hayâ etmeyen kimsede kıymeti hâiz bir şey yoktur.

Nitekim şair şöyle söylemiştir:

Hayâlî olmaya dikkat et, onu her ne pahasına olursa olsun muhafaza et
Çünkü yüzünün suyuna [gözyaşı] kişinin hayâsıdır delil
Yüzünün suyu azalanın kıymeti de azalır
Ağlaması azalan yüzde hiçbir hayır bulunmaz

Bir bedevî de övmek istediği birisi hakkında şöyle söylemiştir:

Falanca, öyle bir ağaçtandır ki, meyvesi gibisi bulunmaz
Ve öyle bir sudandır ki, bulanıklaşmasından korkulmaz

1 İfadenin Ahnef’e nispet edilen şekli şöyledir: “İhanet etmeyen şerefli, yalan söylemeyen kişi akıllı, gıybet etmeyen kişi mümindir.” Ebû Bekr Ahmed ed-Dineverî, *el-Mücâlese ve Cevâhirü'l-İlm*, (haz. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlû Selmân), Bahreyn: Câmiatü't-Terbiyeti'l-İslâmiyye, 1998/1419, nr. 1164.

2 Buhârî, “İmân”, 16; “Edeb”, 77; Müslim, “İmân”, 57-59.

3 Benzer rivayetler için bk. Muhammed Abdür-raûf el-Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, Kâhire: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356, I, 487; Vatvat, *Gurerü'l-Hasâis*, s. 29.

وقالوا: «من خان ولا كذب فهو عاقل ومن خان ولا غاب فهو حر (؟)»^١

وقال جعفر الطيار: «خير الناس أرحبهم ذراعاً عند الضيق وأعدلهم حلماً عند الغضب، وأبسطهم وجهاً عند المسألة، وأرحمهم قلباً إذا تسلط، وأكثرهم تطولاً إذا قدر.»

وقيل: «أسباب السياسة سبعة، العقل والحلم والصيانة وأداء الأمانة والصدق والعلم والسخاء.» وزاد بعضهم الصبر والتواضع والعفاف فتلك عشرة كاملة، وهي لمحاسن الشيم شاملة.^٢

فصل في الحياء^٣

واعلم أن الحياء دليل الدين الصحيح، وشاهد الفضل الصريح.^٤ قال النبي صلى الله عليه وسلم: «الحياء من الإيمان والإيمان في الجنة.»^٥ وقال عليه السلام: «استحيوا من الله حق الحياء»، قيل: «وكيف يا رسول الله؟»، قال عليه السلام: «من حفظ الرأس وما حوى والبطن وما وعى وترك زينة الحياة الدنيا وذكر الموت والبلى فقد استحيا من الله حق الحياء.»

ومن استحيا من الناس ولا يستحيي من نفسه فليس عنده قدر.^٦

قال الشاعر:

حياؤك فاحفظه عليك فإنه
إذا قلّ ماء الوجه قلّ بهاؤه
يدل على ماء الوجه حياؤه
ولا خير في وجه إذا قلّ ماؤه^٧
وقال أعرابي في مدح رجل: شعر

فلان من شجر [لا] يخلف ثمره [٣٦٢] ومن ماء لا يخاف كدره.^٨

ماؤه لباب الآداب لأبي المظفر أسامة بن مرشد، مكتبة السنة، القاهرة، ١٤٠٧ هـ - ١٩٨٧ م، ٢/٢٨٥. أ+ قال أفلاطون: «إذا رأيت الرجل قليل الحياء فاعلم أنه مدخول النسب.»^٩ «ومدح أعرابي: رجلا فقال: كان والله من شجر لا يخلف ثمره، ومن بحر لا يخاف كدره.» انظر: العقد الفريد لابن ربه، دار الكتب العلمية - بيروت، ١٤٠٤ هـ، ٣٧/٤.

الصحيح، وشاهد الفضل الصريح. ق- والإيمان في الجنة.

أ، ق- وقال عليه السلام: «استحيوا من الله حق الحياء ... ولا يستحيي من نفسه فليس عنده قدر؛ ق+ قال أفلاطون: «إذا رأيت الرجل قليل الحياء فاعلم أنه مدخول النسب.»

أ، ق: بهاؤه؛ لعل الآيات كالتالي: يدل على فضل الكريم حياؤه حياؤك فاحفظه عليك فإنما إذا قلّ ماء الوجه قلّ حياؤه ولا خير في وجه إذا قلّ

١ لعل أصل هذه العبارة كالتالي: «قَالَ الْأَخْثَفُ بْنُ قَتَيْبٍ: "مَا خَانَ شَرِيفٌ، وَلَا كَذَبَ عَاقِلٌ، وَلَا اغْتَابَ مُؤْمِنٌ"، المجالسة وجواهر العلم للدينوري، حديث مقطوع، رقمه ١١٦٤.

٢ في الأصل: أرحبهم ذراعاً. ٣ أ، ق- وسئل عن علي بن أبي طالب: "من أكرم الناس؟" ... وهي المحاسن الشيم شاملة.

٤ أ، ق+ والتواضع. ٥ أ، ق- واعلم أن الحياء دليل الدين

[ÜÇÜNCÜ] FASIL

Tevazu Hakkında

Bilesin ki tevazu, en değerli kemâlâttandır. Hz. Nebî (a.s.) kul(ların) davetlerine icâbet eder, koyundan süt sağır ve merkebe biner, arkasına yaslanarak yemek yemez ve “Benim Yûnus b. Mettâ’dan daha faziletli olduğumu söylemeyin!”¹ derdi.

Hz. Ebû Bekir (r.a.) halife olduğunda şöyle hitap etti: “Ben en hayırlınız olmadığım halde sizin yöneticiniz oldum.” Bu sözü Hasan-ı Basrî’ye ulaşınca o, “Allah’a yemin olsun ki o, hepimizden daha hayırlıdır. Fakat o nefsinin yenmeyi başarmıştır” demiştir.

Ömer b. Hattâb (r.a.) şöyle söylemiştir: “Ebû Bekir ile yarıştığım her hayırlı işte o beni geçmiştir. Ben onun göğsündeki bir kıl tanesi olmaya razıyım.”

Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) ise “Beni Ebû Bekir ve Ömer’den üstün tutmayın. Böyle yapanı, müfterî kabul edip iftira celdesi vurdururum” demiştir.

Abdullah b. Mes’ûd ise “Tevazuun başı önce selam vermek ve mecliste kıyıda köşede oturmaya razı olmaktır” demiştir.

[DÖRDÜNCÜ] FASIL

Söz-Fiil Uyuşmazlığının Zeminine Dair

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Ey iman edenler! Niçin yapmadığınız şeyleri söylüyorsunuz. Yapmadığınız şeyleri söylemeniz Allah katında büyük bir kızgınlıkla karşılanır.*”²

Hz. Nebî (s.a.) de “İkiyüzlü kişi [Allah katında] bakacak bir yüz bulamayacaktır” buyurmuştur.³

Ömer b. el-Hattâb ise “İkiyüzlü kişi münafıktır” demiştir.

İbn Mes’ûd “Sözün fiile üstünlüğü aşağılık bir durum iken, filin söze üstünlüğü faziletli bir durumdur” demiştir.

1 Benzer rivayetler için bk. Buhârî, “Enbiyâ”, 24, 35, “Tevhîd”, 50, “Tefsîru sûreti’n-Nisâ”, 26, “En’âm”, 4, “Sâffâr”, 1; *Müsned*, I, 242, 254, 292, 342, 348, 390, 440; II, 405, 451, 468, 539; İbn Mâce, “Zühd”, 33.

2 Saff 61/2-3.

3 Benzer bir ifade için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed Muharrecen*, XVI, 267.

فصل في التواضع

واعلم^١ أن التواضع <من>^٢ أشرف الكمالات، وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يجيب دعوة العبد ويحلب الشاة ويركب الحمار ولا يأكل متكئاً، ويقول: «لا تفضلوني على يونس بن متى.»

٥ وقال أبو بكر رضي الله عنه حين تولى^٣: «إني وليتكم ولست بخيركم.»^٤ فلما بلغ كلامه إلى الحسن البصري قال: «إنه والله لخيرنا ولكنه مهضم نفسه.»^٥

وقال عمر بن الخطاب^٦ رضي الله عنه: «ما سابت أبا بكر إلى خير^٧ قط إلا سبقني^٨ وإني رضيت أن أكون شعرة في صدر أبي بكر <رضي الله عنه.>»^٩

١٠ وقال علي بن أبي طالب^{١٠} رضي الله عنه: «لا تفضلوني على أبي بكر وعمر ولو فعلوه^{١١} لجلدتهم حدّ المفتري.»^{١٢}

وقال عبد الله بن مسعود <رضي الله عنه>^{١٣}: «رأس التواضع أن يبدأ السلام^{١٤} وأن يرضى بالدون في المجلس.»

فصل في ذم مخالفة القول الفعل

١٥ وقد قال الله تعالى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا^{١٥} لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾ (الصف: ٢-٣).

وقال النبي صلى الله عليه وسلم: «إن ذا الوجهين لا يكون وجيهاً.»

وقال عمر بن الخطاب^{١٦}: «إن ذا الوجهين منافق.»^{١٧}

وقال ابن مسعود^{١٨}: «فضل القول على الفعل دناءة وعكسه مكرمة.»

١ أ، ق- وقال أعرابي في مدح رجل ... واعلم.
٢ من أ وق.
٣ أ- تولى.
٤ ق: إني وليكم ولست بخيركم.
٥ أ، ق- فلما بلغ كلامه ... ولكنه مهضم نفسه.
٦ أ- بن الخطاب.
٧ في الأصل: ما سابت أبا بكر خيراً .
٨ أ، ق- ما سابت أبا بكر خيراً قط إلا سبقني.
٩ من ق.
١٠ أ، ق- بن أبي طالب.
١١ ق: فعلتم.
١٢ أ: الفتوى.
١٣ من ق.
١٤ أ: بالسلام.
١٥ أ، ق- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا.
١٦ أ، ق- إن ذا الوجهين ... وقال عمر بن الخطاب.
١٧ أ+ وقال لقمان: "إن ذا الوجهين لا يكون وجيهاً، اسقني وإياهم ماء جميعاً."
١٨ أ، ق: وقال عمر.

el-Hakîm “Söz, fiilin tasdik ettiğidir. Zira söz, fiil onu cerh etmediği müddetçe âdil bir şahittir” demiştir.

Mahmûd el-Varrâk “Söz, fiilin tasdik ettiğidir, fiil ise aklın teyit ettiğidir. Fer‘ ancak, üzerinde yükseldiği asıla yardımcı olduğunda varlığı sabit olur”
5 demiştir.

Münafıklardan biri Hz. Ali b. Ebî Tâlib’in (r.a.) huzurunda sıklıkla ona övgüler sıralamaktaydı. Bu övgüleri sadece dilinde olup kalbinden söylememekteydi. Hz. Ali ona, “Ben senin söylediğin derecenin altında, gönlünde bana verdiğin yerin ise üzerindeyim” dedi.

10 Aristo, “Senin yüzün, kalbinin aynasıdır. Çünkü yüz, kalplerin gizlediklerini açık eder” demiştir.

Eflatun ise “Gözler, kalplerin muhbirleridirler” demiştir.

Şiir:

Gözler, gösterirler bakışlarıyla
15 Kalplerdeki buğuz ve sıkıntıları

İbn Mu‘tez (rahimehullâh) şöyle söylemiştir:

Gözdür haber veren gözüme yeni gözükene
Dost mudur yoksa düşman mı olduğunu

Anlatıldığına göre Ömer b. Abdülazîz, minberde hem kendini hem de
20 bir başkasını anmayı terk etti. [Bunun gerekçesini de] şöyle belirtti: “Ben, Allah’tan hakkıyla hayâ etmekteyim, dilimle kalbimde olanın hilâfına olanı söylemiş olmaktan.”

Resûlullah (a.s.), “Dalkavukluk, mü’minlerin ahlâkından değildir” bus yurmuştur.¹

25 İbn Mu‘tez, “Dalkavukluğu çok olanın şerri[nin nereden geleceği] bilinmez” demiştir.²

Bedevînin biri bir topluluğu şu şekilde yermiştir: “Kalpleri zakkumdandır, dilleri baldan daha tatlı olduğu halde...”

el-Hakîm “İnsanların en kötüler, dış görünüşü itibariyle dost ve muvafık olan, gönlünde ise düşman ve münafık olandır” demiştir.

Şair ise şöyle söyler:

Karşılaştığın birçok kişi seni mutlu eder sözüyle
Yapıp ettikleriyle seni mutlu edenler azdır sayıca

1 Hindi, *Kenzü'l-Ummâl*, III, 455.

2 İfade *Gure'r*'de “Dalkavukluğu çok olandan bir müjde sadır olmaz” şeklindedir (s. 58).

قال الحكيم: «القول ما صدّقه الفعل فإن القول شاهد عدل ما لم يجرحه الفعل.»
قال محمود الوراق: «القول ما صدّقه الفعل، والفعل ما وكّده العقل، لا ينبت
الفرع إذا لم يكن مساعداً من تحته الأصل.»^١

وكان من المنافقين رجل يكثر الثناء ويزيده^٢ بين يدي [٦٣] علي بن أبي طالب^٣
رضي الله عنه بلسان لا يوافق قلبه. قال علي له: «أنا دون ما تقول، وفوق ما في
نفسك.»^٥

قال أرسطو: «وجهك مرآة قلبك، فإنه يظهر^٥ ما تضرمه^٦ القلوب.»

وقال أفلاطون: «العيون طلائع القلوب.»

شعر^٧

١٠ إن العيون لتبدي في نواظرها ما في القلوب من البغضاء والههم

وقال ابن المعتز رحمه الله:

العين تخبر في عيني محدثها إن كان من حزبها أو من أعاديها

وحكي أن عمر بن عبد العزيز ترك ذكره^٨ في المنبر وغيره فقال: «إني لأستحيي
من الله أن أقول بلساني خلاف ما أعلم من قلبي.»^٩

وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «ليس التملق من أخلاق المؤمنين.»^{١٥}

وقال ابن المعتز: «من كثر ملقه لم يعرف شرّه.»

وذمّ أعرابي قوماً وقال: «قلوبهم أمرّ من الدفل وألسنتهم أحلى من العسل.»^{١٠}

وقال الحكيم: «شرّ الناس من هو في الظاهر صديق موافق، وفي الباطن عدو
منافق.»^{١١}

٢٠ قال الشاعر:

وأكثر من تلقى يسرك^{١٢} قوله ولكن قليل من يسرك فعله

١ أ، ق - قال الحكيم: القول ما صدّقه الفعل إذا لم يكن مساعداً من تحته الأصل.
٢ - ويزيده.
٣ - بن أبي طالب.
٤ - له؛ + رضي الله عنه.
٥ ق+ في الوجه.
٦ ق: ما تضمن.
٧ أ، ق: قال شاعر.
٨ في الأصل: ترك ذكره في ذكره.
٩ أ - وقال ابن المعتز رحمه الله ... إني لأستحيي من الله أن أقول بلساني خلاف ما أعلم من قلب.
١٠ أ - وقال ابن المعتز: من كثر ملقه لم يعرف شرّه ... وألسنتهم أحلى من العسل.
١١ أ: ومنافق.
١٢ أ: فيسرك.

[BEŞİNCİ] FASIL

Riyânın Yerilmesine Dair

Bilesin ki riya, büyük günahların başında gelir, şerli hususların en habisleri arasında yer alır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*[Kuşku yok ki, münaflıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların tuzaklarını onlara iade eder. Onlar, namaz kılmak için kalktıkları zaman tembelce kalkarlar.] İnsanlara riya ile muâmele ederler ve Allah'ı çok az zikrederler.*”¹

Hız. Nebî'den (s.a.) rivayet edildiğine göre o “Allah, zerre miktarı da olsa riya içeren ameli kabul etmez” buyurmuştur.²

Ali b. Ebî Tâlib, “Riyâkârın dört alameti vardır: Kendi başına kaldığında tembellik eder, insanlarla olduğunda gayrete gelir; övüldüğünü görünce daha fazla çalışır, yerildiğini görünce çalışmasını azaltır.”

Hasan el-Basrî, kaba yünden mamul elbisesine bürünen birini (sûfi) gördüğünde şu âyeti okurdu: “*Yazıklar olsun size! Allah'a iftira atmayın. Yoksa Allah'ın azabı sizi bulacaktır. Allah'a karşı yalan isnat eden gerçekten hüsranda-dır.*”³ [Çünkü] onlar, dış görünüşleri itibariyle vakar ve sekinet (ehlû's-semt) ehlidirler, iç yüzleri bakımından ise Cumartesi yasağını çiğneyen Yahudiler (ehlû's-sebt) gibidirler.

İbn Mu'tez (r.a.) şöyle söyler:

Kişinin tamir ettiği elbise aldatmasın seni
Ve topuk üstüne yükselttiği gömlek
Ve onun yaptığı işin izi parlayan bir alın
Ona göster dirhemi bak bakalım çıkıyor mu yoldan yoksa
kalıyor mu yolda
Bırak tevazulu olmayı elbisende hissederek [Allah] korkusunu
Allah bilir neyin aşikâr neyin saklı olduğunu
Elbisenin yıpranmışlığı senin mertebeni yükseltmez
Allah katında, sen günahkâr bir kul isen⁴

İhlâslı, güvenilir, dosdoğru bir kul ol. Tıpkı Allah'a sadece lafta ibadet edenler gibi İslâm'ı bir kenara bırakıp başka tarafta olma!

1 Nisâ 4/142.

2 Benzer bir ifade için bk. Vatvat, *Gurerü'l-Hasâis*, s. 60.

3 Tâhâ 62/20.

4 İfadenin devamında bazı kaynaklarda “Elbisenin pahalı olması da sana zarar vermez, eğer Allah'tan korkan ve onun haramlarından sakınan biriysen” şeklindedir.

فصل في ذم الرياء

اعلم أن الرياء من أعظم الكبائر وأخبث الشرائر.^١ قال الله تعالى: ﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالِي﴾ [يُرَاءُونَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا] (النساء، ١٤٢).

٥ وروي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال:^٢ «لا يقبل الله عملاً فيه مثقال ذرة من رياء.»

وقال علي بن أبي طالب:^٣ «للمرائي أربعة علامات: يكسل إذا انفرد، وينشط إذا كان بين الناس، [٣٦٣] ويزيد في العمل إذا أثني عليه، ويتقص منه إذا ذم به.»

وكان الحسن البصري إذا رأى صوفيًا يقول ﴿وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَى﴾ (طه، ٦١) في حقهم يعرفون في ظاهر أهل السميت وهم في الباطن أهل السبت.^٤

وقال ابن المعتز رحمه الله:

لا يغرنك من المرء رداء ^٥ رقعته ^٦	وقميص فوق كعب رفعه
وجبين لاح فيه أثر قد صنعه	أره الدرهم وانظر غيّه أو ورعه ^٧
دع التواضع في اللباس تخوفا	فالله يعلم ما يظهر ويكتم
فرثا ^٨ ثوبك لا يزيدك رفعة	عند الإله وأنت عبد مجرم

فكن عبدًا خالصًا وأمينا صادقًا ولا تكن من الإسلام على طرف كمن يعبد الله على حرف.^٩

١ - اعلم أن الرياء من أعظم الكبائر وأخبث الشرائر.
 ٢ - وقال النبي صلى الله عليه وسلم .
 ٣ - بن أبي طالب؛ + رضي الله تعالى .
 ٤ - وكان الحسن البصري ... وهم في الباطن أهل السبت.
 ٥ في الأصل: داء والمثبت من أ.
 ٦ أ: أداء ورفعة.
 ٧ أ: ورعه. انظر للشعر الذي ينسب للعلامة الهمداني: لا يغرنك من المرء رداء رقعته وقميص فوق ساق الكعب منه رفعه وجبين لاح فيه أثر قد قلعه أره الدرهم تعرف غيه أو ورعه
 ٨ في هامش الأصل: "الرت بالفتح وجمعه رثا بالكسر".
 ٩ - دع التواضع في اللباس ... كمن يعبد الله على حرف.

[ALTINCI] FASIL**Kötü Ahlâkın Yerilmesine Dair**

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “[*Yemin edip duran, aşâğılık,*] *daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan, iyiliği hep engelleyen, [saldırgan, günaha dadanmış, kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme].*”¹ Tüm bunlar, kötü ahlâkı oluştururlar.

Denildiğine göre kötü ahlâk sahibine bu dünyada ayıplanma (*âr*), âhiâ rette ise ateş (*nâr*) getirir.

10 el-Hakîm “Ahlâkı kötü olandan uzak durmak iyidir” demiştir. Şair de bu mânaya gelmek üzere şöyle söylemiştir:

Nice delikanlı vardır, kötü ahlâkı yüzünden ayıplanır
Bu sebeple övgüsü az, yergisi çok yapılan biri olur

[YEDİNCİ] FASIL**15 Koğuculuğun Zemmine Dair**

Koğuculuk (*nemime*), insanların yapıp ettiklerini takip edip bunların güzel olanlarını söze konu etmeyip yalnızca kötü olanlarını zikreden kişinin vasfıdır. Denilmiştir ki [bu kişi sürekli] perdelerin açılması, sırların ifşa edilmesi için uğraşır.

20 İbn Mu‘tez şöyle söyler: “Dedikoducu, laf taşıdığı kişi için yalancı, kendisinden laf taşıdığı kişi için ise haindir.”

Aristo “Sana laf getiren, senden de laf götürür” der.

Büzürçmihr de “Sana dedikodu lafı getiren, senin aleyhine dedikodu da yapar” demiştir.

25 Aristo “Eğer konuşan kişi yalancı ise, dilsiz ondan hayırlıdır” demiştir.

Büzürçmihr “Yalancı ile meyyit aynı durumdadır. Çünkü konuşmanın erdemi doğruyu söylemektir. Sözüne güvenilmeyen kişinin hayatı da yok hükmündedir” demiştir.

1 Kalem 68/10-14.

فصل في ذمّ سوء الخلق

قال الله تبارك وتعالى ﴿هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ﴾ (القلم: ١١-١٢).
وهذه كلها يجمعها سوء الخلق.^١

وقيل: «إن سوء الخلق يجذب صاحبه في الدنيا إلى العار وفي الآخرة إلى النار».
قال الحكيم: «من ساءت أخلاقه طاب فراقه..» كما^٢ قال الشاعر:

وكم من فتى أزرى به سوء خلقه فأصبح مذموماً قليل المحامد

فصل في ذمّ النميمة

وهي صفة رجل^٣ يستتبع أحوال الناس ويترك محاسنه وتذكر مفسده، وقيل:
«يشغل بهتك الأستار وإفشاء الأسرار».

قال ابن المعتز: «الساعي كاذب لمن سعى إليه، وخائن لمن سعى عليه.»^٤ [٦٤].

قال أرسطو: «كل^٥ من نقل إليك نقل عنك..»

قال بزرجمهر: «من نمّ لك نمّ عليك..»

قال أرسطو: «إذا كان الناطق كاذباً فالأخرس خير منه..»

وقال بزرجمهر: «الكاذب والميت سواء لأن فضيلة النطق الصدق وإذا لم يوثق

بكلامه بطلت حياته.»

٤ - وتذكر مفسده ... وخائن لمن سعى عليه.
٥ - كل.

١ - وهذه كلها يجمعها سوء الخلق.
٢ - كما.
٣ - من.

Şair şöyle söyler:

Kişinin yalan söylemesi kendi değersizliğindendir
 Öyle ki bu durum kötü âdetten [ve] edeb azlığından kaynaklanır.
 Bir köpeğin atığının kokusu ehvendir
 5 Kişinin gerçekten yahut şaka yoluyla yalan söylemesinden

Bir başka şiir şöyledir:

Bir kişi yalancı olarak bilinirse
 Sürekli yalancı olarak kalır insanların gözünde, doğru söylese bile¹

10 Bir adam Ebû Hanîfe'nin (r.a.) yanında “Ben hayatta yalan söylemedim” dedi. Bunun üzerine Ebû Hanîfe, “Bu sözün, seni bizzat yalanlayan bir delil değil mi” diye cevap verdi.

Eflatun “Yalancılarla birliktelik, dedikoducularla olandan daha zordur. Zira yalancı, sana olmamış şeyleri aktarırken, öteki senden başkalarına bilgi aktarır” demiştir.

15 Şair şöyle söyler:

Dedikoducuyla baş edecek bir yol bulabilirim
 Yalancıya ise yetmez gücüm
 Olmayan şeyleri varmış gibi söyleyenle
 Baş edecek yol bulmak neredeyse imkânsızdır

20 Bir diğer şiir:

Mekke'nin Rabbine ve mescide yemin ettin
 [Ve bu] Ukaz [Panayırında] duranları açığa çıkarttı
 Yalancıların yalancısı o kimsedir ki
 Ant verdiğinde yemin-i galiz ile destekler sözünü

1 Beyitin orijinali şu şekildedir:

Yalancının başına gelecek kötülüklerdendir yalanını unutmak
 Akli başında biri eğer tecrübe kazanmışsa yakalar bu durumu hemen.

قال الشاعر:

لا يكذب المرء إلا من خباثة
كشيم جيفة كلب بعد ثالثة
إذ عادة السوء من قلة الأدب
خير من المرء في جد ولعب

[شعر] آخر:

٥ إذا عرف الرجل بالكذب لم يزل
لدى الناس كذّابًا وإن كان صادقًا
قال رجل عند أبي حنيفة رضي الله عنه: «ما كذبت قطّ»، قال: «أما هذه واحدة
أشهد بها عليك.»^١

قال أفلاطون: «صحبة الكذاب أشدّ من النّمام، فإنه يخلق عليك والنّمام ينقل
عنك.»

قال الشاعر:

لي حيلة فيمن ينمّ
من كان يخلق ما تقول^٢
وليس في الكذاب حيلة
فحيلتي فيه قليلة

و[شعر] آخر:

١٥ حلفت برب مكة والمصلّى
لأكذب ما يكون إذا تألّى
وأبدا الواقفين على عكاظ
وشددها بإيمان غلاظ^٣

١ - قال بزرجمهر: "من نمّ لك نمّ عليك" ... أما هذه واحدة
أشهد بها عليك؛ + وقال الشاعر: لا تقبلن نميمة بلغها
وتحفظن من الذي أتباكها إن الذي أهدى إليك بنميمة سينم
عنك يمثلها فدهاها كما قيل: "من نمّ لك نمّ عليك." واعلم
أن النميمة والكذب وصاحبهما لا يفلح أبدا.
٢ أ: يقول.
٣ - وآخر ... وشددها بإيمان غلالها. انظر غرر الخصائص
الواضحة، وعرر التفاضل الفاضحة للوطوط، دار الكتب
العلمية، بيروت، ١٤٢٩ هـ - ٢٠٠٨، ص. ٦٩.

[SEKİZİNCİ] FASIL

Hasisliğin Zemmine Dair

Hasis (*el-leîm*)¹, diline sahip olamayan kişi demektir. Kişide bu huyun bulunduğu göstergesi onun nazarında hayır ve şerrin, fayda ve zararın müsavî olmasıdır. Bu kişinin tüm gayreti gönlünün istediği ne ise ona göre-
 5 dir. Aklına ve hissiyatına nasıl gelirse o şekilde düşüncelerini uygular. Asla düşünüp taşınmaz.

Eflatun şöyle söyler: “Bir adamın hayâsının azlığını görürsen bilesin ki onun soyu bozuktur.”

10 el-Hakîm şöyle söylemiştir: “Hasis zengin olunca şımarır; fakirleşince ümidini hepten yitirir. Konuşunca kötü söz söyler. Kendisinden bir şey istenince cimrilik eder. Kendisi isterse ısrarcı olur. Bir sır tutması istendiğinde hemen ifşâ eder. Onun yoldaşı ona karşı pür dikkat kesilir. Düşmanı da ona karşı gafil avlanır.”

15 Bir bedevî kınadığı bir topluluğa dair şunları söylemiştir: “Onlar öyle bir topluluktur ki, düşmanlarına karşı az suç işlerler, dost ve yoldaşlarına karşı ise suçları saymakla bitmez.” Bir diğeri de şöyle söylemiştir: “Onlar öyle bir topluluktur ki, maruf üzere oruca başlarlar, münker üzere iken iftarlarını ederler.”

20 Allah onların şerrinden müslümanları muhafaza etsin ve onları mülhitler zümresiyle haşr eylesin!

[DOKUZUNCU] FASIL

Hıyanet ve Zulmün Zemmine Dair

Yüce Allah şöyle buyurur: “*Kuşkusuz Allah zâlimleri sevmez.*”²

25 Hz. Peygamber'den (s.a.) onun şöyle buyurduğu rivayet olunur: “Güvenilirliği olmayanın imânı da yoktur. Verdiği söze sadık kalmayanın dini yoktur.”³

1 Bu ifade “kınayan” anlamına geldiği gibi “hasis” yani “bayağı ve değersiz kişi” anlamında da kullanılmaktadır. Müellif her iki anlamı da çağrıştıracak ifadelere yer vermiştir.

2 Âl-i İmrân 3/140.

3 Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed Muharrecen*, XIX, 375.

فصل في اللئيم

أي الذي لا يملك لسانه، وعلامته أنه يستوي عنده الخير والشر والنفع والضرر، فهو يمضي عزائمه على ما سؤلت له نفسه وينفذ آراؤه على ما خيل له نظره وحده من غير تفكير ولا تدبر.

٥ وقال أفلاطون: «إذا رأيت الرجل قليل الحياء فاعلم أنه مدخول النسب.»

قال الحكيم: «اللئيم [٣٦٤] إذا استغنى بطر، وإذا افتقر قنط، وإذا قال أفحش، وإن سئل بخل، وإن سأل ألح، وإن استكتم سرًا أفشاه، وصديقه منه على حذر، وعدوه منه على غرر.»

١٠ وذم أعرابي قومًا فقال: «هم قوم أقل الناس ذنبًا بالنسبة إلى أعدائهم، وأكثرهم ذنبًا بالنسبة على أصحابهم وأصدقائهم.» وقال آخر: «هم قوم يصومون عن المعروف، ويفطرون على الفحشاء.»

حفظ الله من شرهم المسلمين، وحشرهم في زمرة الملحدين.^١

فصل في ذم الخيانة والظلم

> قال تعالى: ﴿وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ﴾ (آل عمران، ١٤٠).^٢

١٥ روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال:^٣ «لا إيمان لمن لا أمانة له، ولا دين لمن لا عهد له.»^٤

١ - فصل في اللئيم ... في زمرة الملحدين؛ ق- فصل في ذم
 ٢ - الفصل في ... في زمرة الملحدين .
 ٣ أ، ق: قال النبي عليه السلام.
 ٤ مسند أحمد مخرجا، ٣٧٥/١٩.
 ٢ من أ وق.

Anlatıldığına göre bir adam bir kâdının yanına bir emanet bırakmış. Emaneti geri istediğinde kâdı önce bunu inkâr etmiş, sonra da emaneti aldığı ikrar edip zayi olduğunu iddia etmiş. Bunun üzerine şair şu beyitleri söylemiş:

- 5 Hain kâdı tasdik edilmez inkâr ettiğinde
 Vedîanın olmadığını ya da kabul edip tekrar tekrar söylediğinde
 Yitip gittiğini onun. Tasdik edilecek yegâne şey ise
 Malın yitip gittiğidir ama sahibinin elinden soyu kesik birine

Hikmet ehli şöyle söyler: “Zulüm, nimetlerin el değiştirmesinde en hızlı faktördür. Zulüm, yuvasına dönen kuştan ve yüksek bir yerden dökülen sudan daha süratli bir şekilde nimeti külfete çevirir.” Yine şöyle söylemişler: “Yedi [aç] aslan zâlim bir valiye yeğdir.” Bir başka sözleri ise şöyledir: “Nimetin el değiştirmesi için zulüm üzerinde ısrarcı olmaktan daha etkili bir şey yoktur.”

- 15 Anlatıldığına göre Fazl b. Mervân, el-Mu‘tasım’ın veziri idi. Fazl b. Rebî, Fazl b. Yahyâ ve Fazl b. Sehl de ondan önce gelen vezirlerdi. Fazl b. Mervân zulme meylettii (*tecebberra*). Bunun üzerine şair şöyle söyledi:

- Zâlim oldun ey Fazl b. Mervân, bekle şu halde
 Senden önce Fazl, Fazl ve yine Fazl vardı
 20 Üçü de hükmettiler ve gittiler yollarına
 Değiştirme, ölüm ve cinayet onları kaldırdı ortadan
 İnsanların nazarında zâlim olduğundan
 Senden önceki diğer üçünün peşi sıra gideceksin sen de

Aristo şöyle söyler: “Zulüm, nefislerde bir tabiat halindedir. Ona şu iki halden biri mâni olur: Dinî bir sebep, yani Yüce Allah’ın huzurunda hesaba çekilmek üzere durma korkusu yahut da siyasî bir sebep, yani âdil sultanla rın huzuruna hesabının görülmesi için çıkartılma korkusu.”

Şair şöyle söylemiştir:

- Zulüm, nefislerin ahlâkıdır, bulursan şayet
 30 Bir iffet sahibi biri, o bir sebepten ötürü zulmetmiyordur

حكى [أنه] أودع رجل [عند] قاض ودیعة، فلما طلبها أنكر أولاً، ثم أقرب بها وادّعى أنها ضاعت، قال الشاعر:

لا يصدق القاضي الخائن إذا أنكر
عدم الوديعة أو قال وكّرر
بأنها ضاعت فيصدق أنها
ضاعت ولكن من صاحبها إلى الأبر^١

٥ قال الحكماء: «الظلم أسرع إلى تبديل النعم وتعجيل النقم من الطير إلى الأوكار^٢ ومن الماء إلى الانحدار.» وقالوا: «سبع حطوم خير من والٍ ظلوم.» وقالوا: «ليس شيء أسرع إلى تغيير نعمة من الإقامة على الظلم.»^٣

وحكى أن الفضل بن مروان كان وزير المعتصم، وكان الفضل بن ربيع والفضل بن يحيى والفضل بن سهل وزراء قبله، فتجبر. وأنشد الشاعر:^٤

١٠ تجبرت^٥ يا فضل بن مروان فانتظر [٦٥] فقبلك كان الفضل والفضل والفضل
ثلاثة حكموا ومضوا السبيلهم^٦
أبادهم التغير والموت والقتل^٧
فإن تك قد أصبحت في الناس ظالماً
ستودي كما أودى الثلاثة من قبل

وقال^٨ أرسطو: «الظلم طبع في النفوس وإنما يمنعها عنه إحدى حالتين: علة دينية،^٩ أعني الخوف من الوقوف بين يدي الله تعالى،^{١٠} أو علة سياسية، أعني الخوف من الوقوف عند السلاطين العادلين.»^{١١}

قال الشاعر:

والظلم من شيم النفوس^{١٢} فإن تجد ذا عفة^{١٣} فلعله^{١٤} لا يظلم^{١٥}

١ أ، ق- حكى [أنه] أودع رجل [عند] قاض ودیعة ... ضاعت
ولكن من صاحبها إلى الأبر.
٢ أ: الأوطان.
٣ أ، ق- وقالوا: "ليس شيء أسرع إلى تغيير نعمة من الإقامة على الظلم."
٤ ق: صار.
٥ أ- فتجبر. وأنشد الشاعر؛ ق: وقال الشاعر.
٦ أ: تحيرت.
٧ ق: سبيلهم.
٨ ق: أبادهم الموت والتغير والقتل.
٩ في الأصل: وقالوا والمثبت من أ وق.
١٠ أ، ق: ديانة.
١١ أ، ق- أعني الخوف من الوقوف بين يدي الله تعالى.
١٢ أ، ق- أعني الخوف من الوقوف عند السلاطين العادلين.
١٣ أ: في النفس؛ ق: من شيم النفس.
١٤ ق: داعية.
١٥ ق: فلعله.
١٦ أ، ق: لا تظلم.

Bir diğer şair şöyle söyler:

Kırkı geçtiği halde bir kişi yoksa onda eğer
Korkudan, hayâdan ve kaçınmadan bir eser
Terk et onu hemen, konuşma boş yere onunla
Yaşayacak olsan bile kıyamete değin
Allah en doğrusunu bilir.

[ONUNCU] FASIL

Kibrin Zemmîne Dair

Rivayet odur ki, kibre kapılan ilk kişi Şeytan'dır.

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Kalbinde zerre miktarı kadar az da olsa kibir bulunan kişi cennete giremez.”¹

Ömer b. Hattâb “Akıl az olanın kendini beğenmesi çok olur” demiştir.

“İnsanlar için cimrilik ve cehaletle birlikte bulunan tevazu, el açıklığı ve akılla birlikte bulunan kibirden yeğdir” denilmiştir.

Şair şöyle söyler:

Nesebi olmayanın kibri, şerefi olmayanın böbürlenmesidir
Edebsiz bir övünç ise, işte en çok şaşılacak olan odur

Bir diğer şair şöyle söyler:

Aşağıladın insanları, aşağılandın onların gözünde
Nitekim insanlara ikram edene [aynından] ikram edilir

[ON BİRİNCİ] FASIL

Alçaklık ve Sefihliğin Zemmîne Dair

Saîd b. Müseyyeb şöyle söyler: “Dünya kötü bir düşüklük makamıdır. O ancak sefihlere meyleder.”

1 Müslim, “İmân”, 147; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 26.

وقال الشاعر:^١

إذا المرء جاوز الأربعين ولم يكن له من الخوف والحياء والستر
فدعه ولا تتحدث به عبثاً ولو طالَّت حياتك إلى آخر الدهر^٢ والله أعلم.^٣

فصل في ذمّ الكبر

٥ >روي أن أول من تكبر الشيطان.<^٥

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «لا يدخل الجنة من <كان>^٦ في قلبه مثقال ذرة من كبر.»

قال عمر بن الخطاب:^٧ «من قلّ له كثر عجبه.»^٨ قيل: «التواضع مع البخل والجهل أزين بالرجل من الكبر مع البذل والعقل.»^٩

١٠ وقال الشاعر:

كبر بلا نسب تيه بلا حسب^{١٠} فخر بلا أدب هذا^{١١} من العجب^{١٢}

وقال غيره:

أهنت الناس هنت عليهم كما أنه من يكرم الناس يكرم^{١٣}

فصل في ذمّ الدناءة والأنذال^{١٤}

١٥ قال سعيد بن المسيب:^{١٥} «الدنيا نذلة خبيثة تميل إلى الأنذال.»

١ أ، ق: وقال الحسن البصري.
٢ أ، ق: إذا جاوز الرجل أربعين ولم يرجع من الفساد يخاف عليه في الخاتمة.
٣ أ، ق- والله أعلم.
٤ ق- أن.
٥ من أ وق.
٦ من ق.
٧ أ- بن الخطاب؛ أ، ق+ رضي الله عنه.
٨ أ، ق- «من قلّ له كثر عجبه»؛ + «التكبر يدل على قلة العقل».
٩ أ، ق: والعلم.
١٠ ق: تعب.
١١ ق: حقد.
١٢ أ: من العجيب.
١٣ أ، ق- وقال غيره ... كما أنه من يكرم الناس يكرم.
١٤ أ: فصل في الأنذال؛ ق: فصل في ذمّ الأنذال.
١٥ ق- سعيد بن المسيب.

Şâfiî (rahimehullâh) şöyle söyler:

Zamanın getirdiği sıkıntılar bitip tükenmez
Mutluluğu ise bayramlar gibidir, [nadir gelir]

5 Ekâbirin hükümdarı onları köle eder kendine
Ve görürsün onu ahmakların elinde köle olarak

İbn er-Rûmî şöyle söyler:

Gördüm ki dehr yüceltmekte her türden habîsi
Ve alçaltmakta her bir üstün ahlâk sahibini

10 Tıpkı deniz gibi, her bir canlı batar da onda
Her türden pislik ise yüzer üzerinde

Denilmiştir ki “Rezillerin [makamı] yükseltirirse fazilet ehli helâk olur.”

Kays b. Züheyr şöyle söyler: “Dört kişiye tahammül edilemez: Köle malik olduğunda, hasis doyduğunda, cariyeye varis olduğunda ve çirkin kadın evlendiğinde.”

15 Ebû Hanîfe şöyle söylemiştir: “Sefih, yüksek makam elde edince tanıdıklarını tanımaz olur. Akrabalarına cefa eder. Eşrâfı hafife alır. Fazilet ehline karşı büyüklük taslar.”

Erdeşîr demiştir ki “Düşük karakterli biri yüksek makam elde ederse kibreye kapılır, hükmederse ceberut davranır.”

20 Şair, azledilen birini teselli için şöyle söylemiştir:

Azledildiyse azledildin, şaşılacak bir durum yok bunda
Güneşin ışığını ancak karanlık giderir

Bir diğeri ise şöyle söylemiştir:

Azledildin evet ama sen görevinde hainlik etmedin
25 Hainlik edenler ancak, azledilmemiş olanlardır

Demişlerdir ki “Yöneticilikle elde edilen izzet azledilme zilleti sebebiyle ortadan kalkar.”

قال الشافعي >رحمه الله<^١: [٦٥ب]

محن الزّمان لا تنقضي وسروره يأتي كالأعياد
ملك الأكّارم فاسترق قلوبهم وتراه رقاً في يد الأوغاد.^٢

قال ابن الرومي:

رأيت الدهر يرفع كل خبيثة ويخفض كل ذي شيم شريفة
كمثل البحر يغرق كل حي ولا ينفك تطفو فيه جيفة^٣

قيل:^٤ «إذا ارتفعت الأراذل هلكت الأفاضل.»

قال قيس بن زهير:^٥ «أربعة لا يطاقون: عبد مَلِك،^٦ ونذل^٧ شَبِيع، وأمةٌ ورثت،
وقبيحة تزوجت.»

وقال أبو حنيفة: «إذا ارتفع اللئيم أنكر معارفه، وجفا أقاربه، واستخفّ بالأشراف،
وتكبر على ذوي الفضل.»^٨

قال أردشير:^٩ «إن الوضع إذا ارتفع تكبر، وإذا حكم تجبر.»

قال الشاعر في تسلية العزل:

فإن تك قد عزلت فلا عجب ضياء الشمس يمحوه الظلام

وقال آخر:

عزلت وما خنت فيما وليت وقد خان قوم ولم يعزلوا

وقالوا: «لا يقوم عزّ الولاية بذلّ العزل.»

١ من ق. ٤ أ، ق: قال أرسطو.
٢ محن الزّمان كثيرة لا تنقضي ... وسروره يأتيك كالأعياد ٥ أ، ق: قال الحكيم.
٣ ملك الأكابر فاسترق قلوبهم ... وتراه رقاً في يد الأوغاد، ٦ أ، ق: العبد الأسود إذا ملك.
٧ أ، ق: وأرزل.
٨ أ، ق- قال ابن الرومي ... ولا ينفك تطفو فيه جيفة؛ رأيت ٨ الدهر يرفع كل وغد ... ويخفض كل ذي شيم شريفة كمثل
البحر يغرق كل حي ... ولا ينفك يطفو فيه جيفة أو
الميزان تخفض كل واف ... وترفع كل ذي زنة خفيفة، غرر
الخصائص، ٩٢. ٩ أ، ق: وقال أفلاطون.

[Ebû Cafer el-Mansûr'un veziri Ebû Eyyûb] el-Merzübânî azledildiği esnada şöyle söylemiş:

Keşke hiç karşılaşmasaydım bu başıma gelenlerle
İnsanların en alt seviyedeki yaşamlarına razı olur idim

5 Belâgat ehli şöyle söyler: “Güvenlik ile birlikte bulunan fakirlik, korku ile yaşanan zenginliğe yeğdir.”

Bendeniz fakir şöyle söyler:

Orta karar bir yaşama kani ol
İnsanlar arasında adının anılmasının peşinden koşma

10 Yiğit hayır üzere kalmaya devam eder
Kendisine işaret parmakları doğrultulmadıkça

[ON İKİNCİ] FASIL Akıl ve Akıllı İnsanın Methine Dair

15 Yüce Allah şöyle buyurur: “*Şüphesiz bunda, aklı olan yahut hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır.*”¹

Abdullah b. Abbâs (r.a.) şöyle söylemiştir: “Akıl, iki nevidir. Birisi bizzat Allah vergisi olan akıldır ki, asıl olan odur. Diğeri ise kişinin edebi ile ve haberleri tettebbu etmesiyle elde ettiği akıldır ki, o fer'dir.”

20 el-Hakîm şöyle söyler: “Her şey akla muhtaçtır. Akıl ise tecrübelerle muhtaçtır.”

Câhız ise “Kişinin ömrü uzadıkça beden kuvveti zayıflar ama aklının kuvveti artar” demiştir.

Şair şöyle söylemiştir:

25 İnsanın ömrü başına bir şey gelmeden uzun olur ise
Geçen günler ona yeterli bir akıl bahşeder

Câlinûs şöyle söyler: “Dört şey, dört şeye ihtiyaç duyar. Soy edebe, mutluluk güvene, yakınlık sevgiye, akıl tecrübeye.”

Ali b. Ebî Tâlib “Gönderilen her bir peygamberin akılı gönderildiği ümmetin tamamının akıllarından daha üstündür” demiştir.

1 Kaf 50/37.

قال المرزباني وقت عزله:

ألا ليتني لم ألق ما قد لقيته وكنت بأدنى عيشة الناس راضياً^١

قال البلغاء:^٢ «الفقر مع الأمن خير من الغناء مع الخوف.»

قال الفقير:^٣

كن بوسط الحال قانع لا تطلب الذكر في المجامع [٦٦]
فلن يزال الفتى بخير ما لم تشر نحوه الأصابع

فصل في مدح العقل وصاحبه

قال الله تعالى ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾ (ق، ٣٧).

١٠ قال عبد الله بن عباس <رضي الله عنه>: «العقل نوعان: نوع تفرد الله بصنعه وهو الأصل، وعقل^٦ يستفيد المرء بأدبه^٧ وتتبع الأخبار^٨ وهو الفرع.»

قال الحكيم:^٩ «كل شيء محتاج^{١٠} إلى العقل، والعقل محتاج إلى التجارب.»

وقال الجاحظ: «من طال عمره نقصت قوة بدنه،^{١١} وزادت قوة عقله.»

قال الشاعر:

١٥ إذا طال عمر المرء في غير آفة أفادت له الأيام عقلاً وافياً

قال جالينوس: «أربعة تحتاج إلى أربعة: الحسب إلى الأدب، والسرور إلى الأمن، والقرابة إلى المودة، والعقل إلى التجربة.»

قال علي بن أبي طالب:^{١٢} «ما بُعث نبي^{١٣} حتى جعل عقله أكمل من عقول جميع أمته.»

١ أ، ق- قال الشاعر في تسلية الغزل ... وكنت بأدنى عيشة الناس راض.
٢ أ، ق: قال الحكيم.
٣ أ، ق: قال الشاعر.
٤ أ، ق: التذكر.
٥ من أ.
٦ أ: ونوع.
٧ ق: بأدبه.
٨ أ، ق: وتتبعه.
٩ أ- الحكيم.
١٠ ق: يحتاج.
١١ ق: يديه.
١٢ أ- بن أبي طالب؛ أ، ق+ رضي الله عنه.
١٣ أ: ما بعث الله نبياً.

Büzürçmihr “İnsan bir surettir. Bu suret içinde akıl vardır. Akıl hata ettiğinde suret de onun peşinden giderse o artık insan sayılmaz” demiştir.

Şöyle söylenmiştir: “Aklın insana göre durumu, gece ve gündüzün dünyaya göre durumu gibidir; dünya bu ikisi olmaksızın varlığını sürdüremez.”

- 5 el-Hakîm şöyle söyler: “İlim, münafığın göğsünde kendisine yer bulabilir, ancak onun göğsünde çok rahat edemez ve nihayetinde oradan ayrılarak mü'minin göğsüne yerleşir.” Bu mânaya gelecek bir hususa Ali b. Ebi Tâlib şu şekilde işaret etmiştir: “Hikmeti, sana nerden gelirse oradan al.”

- 10 Saîd b. Cübeyr (r.a.) şöyle söylemiştir: “İnsan için akıldan daha güzel olan bir şey bilmiyoruz. Kırılırsa onu doğrultur, zelil düşerse onu yüceltir, yamulursa doğrultur, tökezlerse ayağa kaldırır, çıplak kalırsa giydirir, yolunu kaybederse onu irşat eder, korkarsa ona güven telkin eder, üzülsünse hüznünü giderir, konuştuğunda onu tasdik eder, bir topluluk içinde sivrildiğinde ona gıpta ederler, onlardan uzaklaştığında onun için üzülsünler, ellerini açarsa ona 15 cömert derler, vermekten geri durursa iktisatlı derler, o bir şeye işaret ederse âlim derler, oruç tutarsa müctehid, oruç tutmadığında da mazurdur” derler.

Şair şöyle söyler:

Allah vermemiştir bir kimseye hibe
Aklından ve edebinden daha güzel

- 20 Bu ikisidir yiğit kişinin cemâli, kaybolurlarsa eğer
Hiç yaşamasın, bu daha münasiptir, yeğdir

İbn Mu'tez şöyle söylemiştir:

Kadri yüce olan akıllı kişi olarak kabul edilir
Kavminde soylu biri olmasa dahi

- 25 Bir yer edinirse orada akılla yaşar
Akıllı biri herhangi bir yerde yabancılık çekmez

Hikmet ehlinde biri şöyle söyler: “Dört şey aklın sıhhatine delâlet eder: İlim sevgisi, hilminin güzelliği, doğru cevap verebilme kabiliyeti ve doğru cevaplarının çokluğu.”

وقال بزرجمهر: «الإنسان صورة فيها عقل فإذا أخطأ العقل ولزمته الصورة فهو ليس بإنسان.»

قالوا: «نسبة العقل إلى الإنسان كنسبة الليل والنهار إلى الدنيا، لا تقوم الدنيا إلا بهما.»

قال الحكيم: «العلم قد يكون في صدر المنافق [٦٦-] لكن لا تزال تختلج في صدره حتى يخرج منه فيسكن في صدر المؤمن.» وإلى هذا أشار علي بن أبي طالب: «خذ الحكمة من أين أتتك.»^٥

قال سعيد بن جبیر >رضي الله عنه<^٢: «ما نعرف^٣ أجمل من عقل لصاحبه، إن انكسر جبره، وإن ذلّ أعزّه، وإن أعوج أقامه، وإن عثر أقاله،^٤ وإن عرى كساه، وإن غوى أرشده، وإن خاف أمنه، وإن حزن أفرجه، وإن تكلم صدّقه، وإن قام بين قوم اغتبطوا به، وإن غاب عنهم أسفوا عليه، وإن بسط يديه قالوا له جواد، وإن قبضها قالوا مقتصد، وإن أشار قالوا عالم، وإن صام قالوا مجتهد، وإن أفطر قالوا معذور.»^{١٠}

قال الشاعر:

ما وهب الله لامرئ هبة أحسن من عقله ومن أدبه
هما جمال الفتى فإن فُقدَا ففقد حياته أولى وأليق به^٥

وقال ابن المعتز:

يُعَدّ رفيع القدر من كان عاقلًا وإن لم يكن في قومه بحسيب^٦
وإن حل^٧ أرضًا عاش فيها بعقله وما عاقل في بلدة بغريب

قال بعض الحكماء:^٩ «أربعة تدل^{١٠} على صحة العقل: حب العلم، وحسن الحلم، وصحة الجواب، وكثرة الصواب.»^{٢٠}

١ أ، ق- وقال بزرجمهر: الإنسان صورة ... خذ الحكمة من
أين أتتك.
٢ من أ.
٣ ما تعرف.
٤ أ، ق- وإن أعوج أقامه، وإن عثر أقاله.
٥ أ، ق- قال الشاعر ... ففقد حياته أولى وأليق به.
٦ ق: بحسب.
٧ أ- حل.
٨ ق: عرضًا.
٩ أ، ق: قال الحكيم.
١٠ أ- تدل.

el-Hakîm Eflatun şöyle söyler: “Bir meclisteki bir kişinin aklının ne seviyede olduğunu öğrenmek istersen onunla aslı olmayan sözlerle konuş, eğer bunları yadırgarsa o akıllı biridir, tasdik ederse ahmağın tekidir.”

Aristo şöyle söyler:

- 5 Tamam olduğunda akıllı kişinin faziletleri de tamamlanır
Delilleri sayesinde insanlar üzerinde o bir otoritedir
Onun yaptığını gözler kerih görmez
Kulaklar onun dediğini inkâr etmez

Hikmet ehli şöyle söyler: “Akıl ve edeb ayrılmaz ikilidirler.”

- 10 Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurur: “Bir babanın oğluna verdiği en faziletli şey edebdir.”¹ O (s.a.) yine şöyle buyurur: “Çocuklarınıza yaşları küçükken edeb veriniz ki, büyüdüklerinde gözlerinizin aydınlığı olsunlar.”²

Şair şöyle söyler:

- 15 Edeb, gençlere zamanla fayda verir
Büyüdükten sonra edepten bir fayda elde etmek olmaz
Dalları doğrultunca dengeye gelir
Oduunu doğrulttuğunda artık o esnemez bile

el-Hakîm şöyle söyler: “Çocuğunla yedi yıl oyna, yedi yıl edep ver, yedi yıl onunla arkadaş ol. İstenilen biri olursa ne âlâ, aksi takdirde serbest bırak onu nereye giderse gitsin.”

[ON ÜÇÜNCÜ] FASIL

İlmin Methine Dair

- Bilesin ki, ilmin fazileti büyük, kadri yücedir. Hakikatlerin bilgisine ilim sayesinde ulaşılır. Yaratıcının rızasına ulaşmaya vesiledir. Aklın [kullanımıyla] ulaşılacak olan en faziletli ve en üstün neticeler onunla ulaşılanlardır. Akılla ulaşılan teferruat bilgisinin en değerlisi ve en iyisi odur. İlmin, ilim sahibi olanı asla zayı etmez. İlmi elde eden muhtaç duruma düşmez, mer-tebesi alçalmaz.

1 Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 93.

2 İfade Vatvat, *Gururü'l-Hasâis*'de (s. 114) “yukâlû: denilir ki” ifadesiyle nakledilmektedir.

قال <الحكيم>^١ أفلاطون: «إذا أردت أن تعرف عقل واحد^٢ في مجلس واحد^٣ فحدّثه [٦٧] في خلال كلماتك؛ بما لا يكون، فإن أنكر فهو عاقل، وإن صدّق فهو أحمق.»^٤

قال أرسطو (شعر):

٥ إذا تمّ عقل المرء تمّت فضائله وقامت على الناس منه دلائله
فلا تكره الأبصار ما هو فاعله ولا تنكر الأسماع ما هو قائله^٥

قال الحكماء: «العقل والأدب متلازمان.»

قال النبي صلى الله عليه وسلم: «ما أعطى والد ولدًا أفضل من أدب.» وقال عليه السلام: «أدّبوا أولادكم صغارًا حتى تقرّ^٦ عيونكم بهم كبارًا.»

١٠ قال الشاعر:

قد ينفع الأدب الأحداث في مهل وليس ينفع بعد الكبرة الأدب
إن الغصون إذا قومتها اعتدلت ولا يلين إذا قومته الحطب^٧

قال الحكيم: «لاعب ولدك سبعا، وأدّبه سبعا، واستصحبه سبعا، فإن أفلح وإلا فآلق حبله»^٨ على غاربه.

١٥ فصل في مدح العلم

واعلم أن العلم فضله كثير وقدره كبير، وبه يتوصّل إلى معرفة الحقائق، ويتوسّل^٩ إلى رضى الخالق، وهو أفضل نتائج العقل وأعلاها، وأكرم فروعها وأزكاها،^{١٠} لا يضيع صاحبه أبدًا، ولا يفترق كاسبه، ولا تنحطّ مراتبه.

١ من ق. ٢ ق: أحد. ٣ ق: في مجلس واحد. ٤ أ، ق- في خلال كلماتك. ٥ أ، ق: سفيه. ٦ أ، ق- قال أرسطو (شعر) ... ولا تنكر الأسماع ما هو قائله. ٧ أ، ق- "ما أعطى والد ولدًا أفضل من أدب." وقال عليه السلام. ٨ أ: تستقر. ٩ أ، ق- قال الشاعر ... ولا يلين إذا قومته الحطب. ١٠ ق: حباله. ١١ ق: ويتوصل. ١٢ أ، ق- وهو أفضل نتائج العقل وأعلاها، وأكرم فروعها وأزكاها.

Demişlerdir ki “İlim, her türlü fazilete ulaşmak için bir vesile, tüm şerefli şeylere bir aracıdır.”

Ali b. Ebî Tâlib (kv) şöyle söylemiştir: “İnsanlar, dış görünüşleri itibai riyle birbirlerine denktirler: Babaları Âdem, anneleri Havvâdır. Eğer kendi
5 özlerinde bir övünç duyacakları bir üstünlük vesilesi yoksa hepsi çamurdan ve sudandılar.”

[Şiir]

Övünç dediğin nedir ki, o ehl-i ilme aittir
Gerçekten onlardır hidâyet isteyene yol gösterip rehber olanlar

10 Elde et ilmi ve yaşa onun sayesinde ebediyete değin
İnsanlar ölürler, ehl-i ilim ise diridir

Demişlerdir ki “İlim zenginler için izzet, fakirler için hazinedir.”

Şair şöyle söyler:

İlim, maddi zenginlikten üstündür mertebeye
15 Çünkü ilim koruyandır, mal ise korunan

İlmin şerefının göstergelerinden birisi şudur: “Hükümdarlar insanlara hükmederler, ulemâ ise hükümdarlara hükmeder.”

Me'mûn şöyle söylemiştir: “Ey insanlar! Bize dair bildiğiniz kötü şeyler bize dair işittiğiniz güzelliklerden istifade etmenize mâni olmasın.”

20 Şair şöyle söylemiştir:

İlimle amel et, ben kusurlu olsam da amelimde
Sana ilmim fayda verir, dokunmaz amelimin zararı sana
Eğer akli başında kimseler iseniz dinleyin benim bu sözümü
Zira ben ne yaptıysam ondan sorumlu olacağım, sizler de öyle

25 Hasan el-Basrî şöyle söylemiştir: “Nimetin, cahile doğru yönelmiş olduğunu görmek sakın ola seni cehalete meyle sevk etmesin. Nimetin, âlime yüz çevirmiş olması da sakın ola ilmi terk etmene sebebiyet vermesin. Çünkü nimetin cahile yönelmiş olması tesadüftür; âlime yönelmiş olması ise hakkın gereğini teslimidir.”

وقالوا: «العلم وسيلة إلى كل فضيلة، وذريعة إلى كل شريفة»^١

قال علي >بن أبي طالب<^٢ كرم الله وجهه: «الناس من جهة التمثيل أكفاء، أبوهم آدم والأم حواء، وإن لم يكن لهم في أصلهم حسب [٦٧ب] يتفاخرون به^٣ فالطين والماء.»

٥ ما الفخر إلا لأهل العلم إنهم هم الهدى لمن استهدى^٤ أدلاء
ففزّ بعلم تعشّ به أبداً فالناس موتى وأهل العلم أحياء

وقالوا: «العلم للأغنياء عزّ وللفقراء كنز.»

قال الشاعر:^٥

العلم أعلى من الأموال منزلة لأنه حافظ والمال محفوظ

١٠ ومن شرف العلم أن الملوك حكام على الناس، والعلماء حكام على الملوك.

>وقال المأمون: «أيها الناس! لا يمنعكم سوء ما تعلمون منا أن تنتفعوا بأحسن ما تسمعون منا.»

قال الشاعر:

١٥ اعمل بعلمي وإن قصرت^٦ في عملي ينفعك علمي ولا يضرك تقصيري
اسمعوا قولي هذا إن عقلتم فإنما عليّ ما حملت وعليكم ما حملتم

وقال الحسن البصري: «لا يحملنك ما ترى من إقبال النعمة على الجاهل على الرغبة في الجهل، ولا من إدبارها عن العالم على السفر من العلم، فإن إقبالها على الجاهل اتفاق وإقبالها على العالم استحقاق.»^٧

١ أ، ق- وقالوا: العلم وسيلة إلى كل فضيلة، وذريعة إلى كل شريفة.
٢ من ق.
٣ ق: يفخرون.
٤ ق: اهتدى.
٥ أ: فقراء؛ ق: فقير.
٦ ق: يعيش.
٧ أ- قال الشاعر؛ ق: قيل.
٨ ق: أقصر.
٩ من أ وق.

Şairin de dediği gibi âlim şu altı şeye ihtiyaç duyar:

Kardeşim, ilme ancak şu altı şeyle sahip olabilirsin:
Sana haber vereceğim bunları, izah edeceğim hepsini
Zekâ, hırs, çok gayret etmek ve kifâyet
5 Üstadın irşadı ve uzunca bir zaman

Şöyle söyleyen kişi gerçekten isabet etmiştir: “Nefsin rahatı yergi vesilesidir. Böyle bir durum hayvanların âdetidir. Kıymetli nefsini yormadan ilme erişmen mümkün değildir.”

[ON DÖRDÜNCÜ] FASIL

10 **Mâsivâya Yüz Çevirmenin Methine ve Hevâya Tâbi Olmanın Zemmine Dair**

Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Bir şeye olan sevgin seni kör ve sağır eder.”¹

15 Ebû Bekir-i Sıddîk (r.a.) şöyle buyurdu: “Kardeşinin ayıbını ört, onu kendinden bil.”

Demişlerdir ki “İnsanların en ahmak olanı kendi yapıp ettiği işi bir başkasında görünce yadırgayan kişidir.” Yine şöyle söylerler: “İnsanların kötülüklerinin peşine düşen kişi ırzına hâlel getirmiştir.” Hikmet ehli şöyle demiştir: “Sürekli zemmeden kişiler nakıs kişilerdir.”

20 Şâir şöyle söyler:

Düşük karakterli bir kişi bana sövmüş, bilemem
Benim namusum onun namusuna denk değil ki, mücâmele edemem
el-Hakîm şöyle söylemiştir: “Sefih[in söylediklerine] karşı sessiz kalmak
cevap; ondan yüz çevirmek de cezadır.”

1 Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed Muharrecen*, LXV, 533.

ويحتاج طالبه^١ إلى ستة أشياء كما قال الشاعر:

أخي^٢ لن تنال العلم إلا بستة سأنبئك^٣ عن مجموعها ببيان
ذكاء وحرص واجتهاد وبلغة وإرشاد أستاذ وطول زمان

ولقد أحسن من قال: «راحة النفس ذميمة، وهي عادة البهيمة، لن تنال العلم حتى تتعب النفس الكريمة»^٤

فصل في مدح الإغضاء عن المساوي^٥ وذم اتباع الهوى

قال النبي عليه السلام: «حبك الشيء يغمي ويصم»^٦

قال أبو بكر الصديق^٧ رضي الله عنه^٨: «استر عيب أخيك لما^٩ تعلم من نفسك.»

قالوا: «أحمق الناس من أنكر من غيره ما هو مقيم عليه.» وقالوا: «(من تبع^{١٠}

١٠ مساوي الناس فقد خرب عرضه.»^{١١} قال الحكماء: «الزمام ناقص»^{١٢}

وقال الشاعر:

ويشتمني المرء اللئيم فلا أدري كفى لعرضي عرضه فأجامله^{١٣}

وقال الحكيم: «السكوت عن السفية جواب والإعراض عنه عقاب.» [٦٨]

١ أ، ق: طالبها.
٢ ق: إني.
٣ أ: ستنبك.
٤ أ، ق- ولقد أحسن من قال ... لن تنال العلم حتى تتعب النفس الكريمة؛ أ، ق+ فصل في النكات الأدبية: منها أن رجلاً كتب لرجل: لولا، فطلب منه >حاجة فلما ورد مكتوبه إليه قضى حاجته فستل منه > عن ذلك فقال: إنه يشير إلى قول أبي الطيب: لولا المشيئة (ق: المشقة) ساد (ق: ساوى) الناس كلهم. ومنها >أن رجلاً< أراد أن يرسل >إلى صديق< له أن يحذره من الدخول إلى البلد لأجل قوم قصدوا بقتله وخاف أن يظفروا بكتابه، فكتب كتاباً وقال في أثناء كلامه: "إن شاء الله" بتشديد النون، فلما وصل المکتوب إلى صاحبه فهم الإشارة إلى قوله تعالى ﴿إِنْ أَلْمَأْأَ يَأْتُمُورُونَ بِكَ لَيَقْتُلُونَكَ﴾ (الفصص، ٢٠)

٥ أ، ق- في مدح الإغضاء عن المساوي.
٦ من أ وق.
٧ ق- الصديق؛ غرر الخصائص، ١٣٤: أ، ق: الحكماء.
٨ من أ وق.
٩ أ، ق- قالوا: أحمق الناس من أنكر من غيره ما هو مقيم عليه. وقالوا: + قال الحكماء.
١٠ أ، ق- قالوا: أحمق الناس من أنكر من غيره ما هو مقيم عليه. وقالوا: + قال الحكماء.
١١ أ، ق- قالوا: أحمق الناس من أنكر من غيره ما هو مقيم عليه. وقالوا: + قال الحكماء.
١٢ أ، ق- قالوا: أحمق الناس من أنكر من غيره ما هو مقيم عليه. وقالوا: + قال الحكماء.
١٣ أ، ق- قالوا: أحمق الناس من أنكر من غيره ما هو مقيم عليه. وقالوا: + قال الحكماء.

Şair şöyle söylemiştir:

Eğer sen de sefihle komşuluk ediyorsan onun yaptığı gibi
Sen de onun gibi bir sefihsin, hilimden nasibi olmayan

5 Şöyle denir: “Hevâsının gemine hâkim olan kişi doğru yolun yolcusu olmuş demektir.” Yine şöyle söylenir: “Hevâsının kölesi olan, insanlara köle olandan daha zelil durumdadır.”

Anlatıldığına göre Abdülmelik, Haccâc’a [şarap] içmesi için ısrar etmişti. Haccâc bu talebe şu âyeti okuyarak karşılık verdi: “*Ben size yasakladığımı kendim yapmak istemiyorum.*”¹ Bu cevabı güzel bulan Abdülmelik onu ba-
10 ğışladı.

Yine anlatıldığına göre hükümdarlardan biri bir mecnuna şarap içmesini emretmiş, mecnunun buna tepkisi şöyle olmuş: “Akıllı insan şarap içer benim gibi olmak için. Ben şimdi şarap içsem halim kime benzeyecek?”

[ON BEŞİNCİ] FASIL

15 Siyasete Dair

Şöyle denmiştir: “Siyâset tamam olduğunda riyâset tamam olur.” Enûşîrvân şöyle söyler: “Siyâset, emir ve nehiy hususunda ciddiyetle, vaad ve vâid hususunda ise sözünün eri olarak hükmetmek demektir.”

Erdeşîr, bir davayı hükme bağlarken arkadaşlarına şöyle söyler: “Ben an-
20 cak zâhirî şartlara vâkıf olabilirim, niyetlere değil. Adaletle hükmederim, rızayla değil. Amellerin [iç yüzünü] araştırırım, sırları değil.”

Eflatun şöyle söylemiştir: “Hükümdarın şu üç hasletle amel etmesi gereklidir: Suçlunun cezasının tehiri, iyilik sahibinin ödülünün hızlıca verilmesi ve bunun dışındaki işlerde teenniyle davranılması. Zira cezanın er-
25 telenmesiyle affetmeye imkân tanınır, iyiliğin hızlıca ödüllendirilmesi itaate hızlıca koşulmasına vesile olur, teennî ile davranmakla da doğruya ulaşmak mümkün olur.”

1 Hûd 88/11.

وقال الشاعر:

إذا أنت جارىت^١ السفية كما جرى^٢ فأنت سفية مثله غير ذي حلم
ويقال: «من كان لعنان هواه أملك كان لطريق الرشاد أسلك.»^٣ ويقال: «عبد
الهوى أذل من عبد الرِّق.»
وحكي أن عبد الملك ألحَّ الحجاج بالشراب فقال الحجاج: «وَمَا أُريدُ أَنْ أُخَالِفَكُم
إِلَى مَا أَنْهَاكُم عَنْهُ» (هود، ٨٨)^٤ فاستحسن عنه فعفا.^٥ وحكي أن بعض الملوك^٦ أمر
بالشرب^٧ لمجنون، فقال المجنون: «إن العاقل^٨ يشرب الخمر حتى يتشبه بمثلي وإذا
أشربه فمن ذا أشبه!»

فصل في السياسة

١٠ قالوا: «إذا صحَّت السياسة تمَّت الرئاسة.»^٩ فقال أنوشيروان: «السياسة الحكم»^{١٠}
بلا هزل في الأمر والنهي، وبلا خُلف^{١١} في الوعد والوعد.
وقال أردشير لأصحابه عند المخاصمة: «إنما أملك بالظواهر لا النيات، وأحكم
بالعدل لا بالرضى، وأفحص عن الأعمال لا عن الأسرار.»^{١٢}
قال أفلاطون: «ينبغي للملك أن يعمل بخصال ثلاثة: تأخير عقوبة المسيء،
وتعجيل ثواب المحسن، والعمل بالإناة في غيرهما، فإن في تأخير العقوبة إمكان
العفو، وفي تعجيل الثواب المسارعة للطاعة،^{١٣} وفي الإناة وصول الصواب.»^{١٤}

١ ق: جازيت.
٢ ق: جرى.
٣ أ، ق- ويقال: من كان لعنان هواه أملك كان لطريق الرشاد أسلك.
٤ أ، ق: وقالوا.
٥ أ- عنه.
٦ أ- عنه نفعا؛ وسقى؛ ق: عفى.
٧ أ، ق: أن الحجاج.
٨ ق: بالشراب.
٩ أ: إن المجنون.
١٠ أ، ق- قالوا إذا صحَّت السياسة تمَّت الرئاسة.
١١ ق: حكم.
١٢ أ: خلق.
١٣ أ، ق- لأصحابه عند المخاصمة ... وأفحص عن الأعمال لا
عن الأسرار؛ + الحكم بالعدل لا بالرضى.
١٤ أ: مسارعة.
١٥ أ: الثواب.

[ON ALTINCI] FASIL**Dünyadan Yüz Çevirip Takvâyı Âhiret Azığı Edinen Kişinin Methine Dair**

Hz. Peygamber (s.a.) dünyayı vasfederken şöyle buyurmuştur: “Kim dünyada sıhhat bulsa hastalanır. Hasta olan usanır. Fakir olan hüzne dalar. Zengin olan fitnelerle boğuşur. Helâlinde hesap, haramında ceza, müteşâbihinde kınama vardır. Dünya, onu talep edenden yüz çevirir, ona yüz çevirene ise gelir.”¹

Hasan el-Basrî şöyle der: “Dünya dediğimiz uykuda görülen rüyalar, bir müddet sonra kaybolacak bir gölgedir. Aklı başında olan, bu vasıftaki bir şeye aldanmaz.”

İbn Mu‘tez şöyle der:

Dünya esip geçen bir rüzgâr gibidir
Bir suyun akışı yahut bir bulutun gölgesi
Uyanık gözle baktığı ile
Rüyasında iken gördüğü aynıdır

el-Mehdî şöyle söylemiştir: “Dünya iki yokluk arasındaki bir lahzadır. Orada birbirine düşen paydaşlar vardır.”

Eflatun ise “Dünya üç şey için talep edilir: Zenginlik, izzet ve rahat. Kim kanaatkâr olursa zenginliği bulur. Zâhid olan izzeti, mesaisi az olan da rahatı bulur” demiştir.

Lokman oğluna şöyle söylemiştir: “Oğulcağızım! Dünyanı âhiretine mukabil sat. Böyle yaparsan her ikisini de elde etmiş olursun. Âhiretini dünyanın için satma. Böyle yaparsan her ikisini de kaybedersin.”

Büzürce mihr şöyle söylemiştir:

Kim, kendisini mutlu eden bir şey için överse dünyayı
Çok geçmeden elbet kınayacaktır onu

Sırtını dönerse dünya, kişiye hasret düşer
Yüzünü dönerse şayet arzuları hiç bitmez

1 İfade Vatvat, *Gururü'l-Hasâis*'de (s. 138) Hz. Peygamber'e nispet edilmektedir.

فصل في مدح من أعرض عن الدنيا وتزوّد بالتقوى^١

[٦٨] قال رسول الله صلى الله عليه وسلم في وصف الدنيا: ^٢ «من صحّ^٣ فيها سقم، ومن سقم فيها برم،^٤ ومن افتقر فيها حزن، ومن استغنى فيها فتن، حلالها حساب، وحرامها عقاب، ومتشابهها عتاب، من طلبها فأبته، ومن صدّ عنها فأثته.»^٥ قال الحسن البصري: «إن الدنيا أحلام نوم أو ظلّ^٦ زائل، إن اللبيب^٧ بمثلها لا يخدع.»^٨

قال ابن المعتز:

إنما الدنيا كريح عاصف أو كجري الماء أو ظلّ الغمام
والذي تبصره مستيقظاً كالذي تبصره في حال المنام

قال المهدى: «الدنيا لحظة بين العدمين، فيها شركاء متشاكسون.»^٩

وقال أفلاطون: «الدنيا تطلب لثلاثة للغنى والعزّ والراحة، فمن قنع استغنى، فمن زهد عزّ، ومن قلّ سعيه استراح.»^{١٠}

وقال <لقمان>^{١١} لابنه: «يا بنيّ^{١٢} بع دنياك بآخرتك تربحهما جميعاً، ولا تبغ آخرتك بدنياك تخسرهما جميعاً.»^{١٣}

وقال بزرجمهر:^{١٤}

ومن يحمد الدنيا لشيء يسره فسوف عن قليل يلومها^{١٥}
وإذا أدبرت كانت على المرء حسرة وإن أقبلت كانت كثيرًا همومها

١ أ، ق: فصل في إعراض الدنيا.
٢ أ، ق: قال النبي .
٣ ق: صبح.
٤ أ: فتن.
٥ أ- ومن افتقر فيها حزن ... ومن صدّ عنها فأثته؛ ق- حلالها حساب ... ومن صدّ عنها فأثته.
٦ أ، ق: كظلّ.
٧ أ: البيت.
٨ ق: لا يخلع.
٩ أ، ق- والذي تبصره مستيقظاً ... فيها شركاء متشاكسون.
١٠ من أوق.
١١ أ، ق- يا بني.
١٢ أ- ولا تبغ آخرتك بدنياك تخسرهما جميعاً.
١٣ أ، ق: وقال الحكيم.
١٤ ق: يسومه.

Ömer b. Abdülazîz şöyle söylemiştir: “Hükümrânlık, mutluluktur, şayet gurura kapılmak olmazsa. Güzeldir, hüznü olmasa. Mülktür, ama elden gitmese. Zenginliktir, ama muhtaçlık olmasa. Mehâbettir, yokluk olmasa. Övülendir, elden yitip gitmese.”

5 Bermekî şöyle söyler:

Dünya seslenmiş kendi kendine
Vardır âlemde işiten birileri diye:
Ömrüne güvenen niceleri vardı göçürdüm onları
[Mal biriktirenleri] vardı, saçıp savurdum onları
10 Allah en doğrusunu bilir!

[ON YEDİNCİ] FASIL

Çok Konuşmanın Zemmine Dair

Cafer et-Tayyâr şöyle söylemiştir: “Ayak tökezlerse iyileşir, ama dilin bıraktığı yara asla tamir edilmez.”

15 Şair şöyle söyler:

Dilin yaraladığı iyileşmez asla
Hâlbuki iyileşebilir yaralanan kılıçla

Câlinûs şöyle söylemiştir: “Dilin açtığı yara mızrak ucuyla açılan yaradan daha derin olur.”

20 Eflatun ise “Dilin yarası, ok yarasından daha ağırdır” demiştir.

Şöyle denilmiştir: “Dilinin kusur işlememesine özen göster ki, sultanın sana müdahale etmesinden emin olasın.”

[ON SEKİZİNCİ] FASIL

Ahmaklığın Zemmine Dair

25 Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Çocuklarınızı ahmak sütanneleere süt emmesi için teslim etmeyiniz. Zira onlarla birlikte vakit geçirmek belâdır. Böyle yapanın çocuğu yitiktir.”¹

1 Benzer bir ifade için bk. Ebû Şucâ' ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hutâb*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986, V, 41.

وقال عمر بن عبد العزيز: «الحكم سرور لولا أنه غرور، وحسن لولا أنه خزن، ومُلك لولا أنه مُلك،^٢ وغنى لولا أنه غناء،^٣ [٦٩] وجسيم لولا أنه عديم، ومحمود لولا أنه مفقود.»^٤

قال البرمكي:

قد نادت الدنيا على نفسها
كم من واثق [بالعمر] واريته
لو كان في العالم من يسمع
وجامع فرقت ما يجمع^٥
والله أعلم.^٦

فصل في ذم الكلام الفاحش

قال جعفر الطيّار:^٧ «زلة الرجل تجبر، وزلة اللسان لا تبقي ولا تذر.»
قال الشاعر:

إن جرح القول لا يبرأ وقد يبرأ الكلم إذا السيف جرح^٨

قال جالينوس: «طعن اللسان أنفذ من طعن السنان.»

قال أفلاطون: «جرح الكلام أصعب من جرح السهام.»

وقالوا: «اتقِ عشرة لسانك تأمن سطوة سلطانك.»^٩

فصل في ذم الحمق^{١٠}

قال رسول الله^{١١} صلى الله عليه وسلم: «لا تسترضعوا أولادكم^{١٢} بالحمقاء، فإن صحبتها بلاء وولدها ضائع.»

١ أ، ق: قالوا الدنيا.
٢ أ، ق: هلك.
٣ أ، ق- وغنى لولا أنه غناء ... ومحمود لولا أنه مفقود.
٤ أ، ق: لو.
٥ ق: و.
٦ أ: في العلم.
٧ أ: لم أوثق؛ ق: كم واثق.
٨ أ: بالجمع.
٩ أ، ق- والله أعلم.
١٠ أ، ق: الحكيم.
١١ أ، ق- قال الشاعر ... يبرأ الكلم إذا السيف جرح.
١٢ أ، ق- وقالوا: اتقِ عشرة لسانك تأمن سطوة سلطانك.
١٣ أ: الأحق.
١٤ أ، ق: النبي.
١٥ في الأصل: ولدكم، والمثبت من أ وق.

Ahmaklığın varacağı nokta doğruyu bulamamaktadır. Yine “Akıl gibi ahmaklığın da bir sınırı yoktur” denilmiştir.

Hz. Peygamber'den (s.a.) rivayet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: “Ahmak, Allah katında en sevimsiz kişidir. Zira Allah onu mevcûdâtın en kıymetli olan şeyinden, yani akıldan mahrum kılmıştır.”¹

Şair şöyle söyler:

Her hastalığın bir devası vardır, onunla dâ sıhhat bulunur
Ahmaklık müstesna, zira o kendisini tedavi edeni hasta eder

Anlatıldığına göre Haccâc günün birinde hutbe verdi. Hutbeyi uzatınca vakit daraldı. Bir bedevi yerinden kalktı ve şöyle söyledi “Vakit seni beklemez. Rab da seni mazur görmez.” Bunun üzerine [minberden] indi.

İbn Abbâs (r.a.) “Akıllı biriyle eli kolu bağlı bir şekilde bir arada durmak, ahmak ile türlü türlü ipek elbiseler içerisinde buluşmaya yeğdir” demiştir.

el-Hakîm şöyle der: “Akıllı kimse ile dağ başlarında ve denizlerin ortasında yoldaşlık etmek cahil kişi ile bahçelerde, nehir kenarlarında ahbablık etmeye yeğdir.”

Ahnef b. Kays şöyle der: “Ahmak kişi ile günün herhangi bir vaktini birlikte geçirsem bu durum mutlaka aklıma zarar verir.”

Câhız şöyle söyler: “Sakın ola ahmaklarla düşüp kalkma! Zira tabiat, tabiattan etkilenir.”

Saîd b. Cübeyr şöyle buyurmuştur: “İhtiyacını ahmak kişiden isteme! Çünkü o sana fayda vermek ister, ama [bunu yaparken sana] zararı dokunur.”

İbn Mu'tez şöyle söyler: “Ahmak hem kendi yoldan sapmıştır, hem de insanları saptırır. Ona yakınlık gösterilince kibre kapılır. Uzak durunca hüzne gark olup gazaba gelir. Konuşması istendiğinde boş konuşur. Kendisiyle oturmak zorunda kalmak zarar verir. Ahbablık etmek aldatıcı olur. Yakınlık kurmak bedbahtlık, uzak kalmak şifadır. Ahmaklığın alameti uzun boylu olmak, çekik gözlü olmak ve uzun sakallı olmaktır.”

1 Vatvat, *Gurerü'l-Hasâis*, s. 153.

حدّه عدم الإصابة. وقيل: «لا حدّ له كالعقل.»^١ وروي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: «الأحمق^٢ أبغض الخلق إلى الله تعالى^٣ إذ حرّم الله^٤ أعزّ الأشياء عليه وهو العقل.»

قال الشاعر:

لكل داء دواء يستطبّ به إلا الحماقة^٥ أعيت من يداويها

وحكي أن الحجاج خطب يوماً فأطال وضاق الوقت، فقام أعرابي وقال: «إن الوقت لا ينتظرك، وإن الرّب لا يعذرک»، فنزل.^٦ وقال ابن عباس >رضي الله عنه^٧: «مجامعة العاقل في الغلّ والثاق خير [٦٩ب] من مجامعة الأحمق على السّندس والاستبرق.»

قال الحكيم: «صحبة العاقل في القفار ولحج البحار خير من صحبة الجاهل في جنات وأنهار.»

قال أحنف بن قيس: «إني لا أجالس الأحمق ساعة من النهار إلا بيّن^٨ ذلك في عقلي.»

قال الجاحظ: «لا تجالس الحمقاء^٩ فإن الطبيعة تسرق من الطبيعة.»

قال سعيد بن جبیر: «لا تطلب حاجتك من الأحمق فإنه يريد نفعك^{١٠} ويضرك.»

قال ابن المعتز: «الأحمق ضالّ مضلّ إن أونس تكبّر، وإن أوحش تكدر، وإن استنطق تجلّف، وإن ترك تكلف، مجالسته تضرّ، مولاته تغرّ، مقارنته شقاء، مفارقتة شفاء،^{١١} وعلامته الإفراط في طول القامة،^{١٢} وصغر^{١٣} الهامة، وطول اللحية.»

١ أ، ق - حدّه عدم الإصابة وقيل: "لا حدّ له كالعقل".
٢ أ، ق - الأحمق.
٣ أ، ق + الأحمق.
٤ أ - الله.
٥ ق: تستطيب.
٦ ق: الحمقاء.
٧ أ، ق - وحكي أن الحجاج خطب يوماً ... وإن الرّب لا يعذرک، فنزل؛ في العقد الفريد +: "قال صدق: ومن قال مثل مقاتل فلا ينبغي له أن يقوم مثل مقامك".
٨ من أ.
٩ أ، ق: تبين.
١٠ ق: الأحمق.
١١ ق: ينفعك.
١٢ أ، ق - قال ابن المعتز: الأحمق ضالّ مضلّ ... مقارنته شقاء، مفارقتة شفاء.
١٣ أ، ق: وعلامته طول القامة.
١٤ أ: صهر.

Şair şöyle söyler:

Birinin uzarsa iyice sakalı
Ve aşarsa boyunu
Derhal eksilir aklından
5 Sakalından daha fazlası

Denildiğine göre ileri seviyede ahmaklıkla meşhur olanlar şunlardır: “[İlk mektep] muallimleri, nisâ taifesi, hadımlar, tıknaz ve kibirli olanlar.”

Câhız şöyle söyler: “Allah ahmaklığı yüz parçaya ayırmış, bunun doksan dokuz parçasını [ilk mektep] muallimlerine, kalan tek parçayı ise diğer in-
10 sanlara paylaştırmıştır.”

el-Hakîm şöyle söyler: “Sakin ola çocuklarınızın terbiyesini nisâ taifesine emanet etmeyiniz. Zira çocuklar onlardan daha akıllıdırlar, yaşça onlardan genç olsalar da.”

Nisâ taifesini zemmetmek için Hz. Peygamber'in (s.a.) şu hadisi yeterli-
15 dir: “Nisâ taifesi akli ve dini nâkıs varlıklardır.”¹

Büzürcmihr şöyle söyler: “Hadım, yerilen hasletleri kendinde toplayandır. Onun sulbundan mü'min de çıkmaz, mü'mine de. Şehveti en zayıf olan insan odur. En çok o konuşur. Edebi bilir ama edepsizlikte birincidir. Sulu gözdür ama kalbi taştır. Bir erkekle baş başa kalsa nefsi ona kadın olduğunu
20 hatırlatır. Bir kadınla başbaşa kalsa bu sefer de nefsi erkek olduğunu söyler ona.”

Bir adam A'meş'e tıknaz ve mütekebbir kişinin arkasında namaz kılma-
nın hükmünü sordu. A'meş: “Abdestsiz kılmakta beis yoktur” dedi. “Peki, şahitliği hakkında ne dersin?” denilince “İki âdil şahidin yanında kabul edis-
25 lir” diye cevap verdi.

Bu gibi kimselerin akıllarının zail olmasının sebebi olarak şu gösterilir: Meryem (a.s.), Hz. İsa'yı kaybetmişti. Onu aramaya başladı. Yolda tıknaz ve mütekebbir birine rastladı ve ona Hz. İsa'yı görüp görmediğini sordu. Adam ona Hz. İsa'nın gittiği yolu değil, bir başka yolu gösterdi. Bunu öğrenen Hz.
30 Meryem “Allah'ım bunun gibileri insanların en sefilleri, akli en zayıf olanları eyle!” şeklinde beddua etti.

1 Buhâri, “Hayz”, 6.

قال الشاعر:

ما أحد طالت له لحية
فزادت اللحية في جثته
إلا وما ينقص من عقله
أكثر مما زاد في لحيته^١

قالوا: «شهر بالحمق الوافر المعلمون والنساء والخصيان والحائك.»

٥ قال الجاحظ: «قسم الله الحمق مائة جزء فجعل منها تسعة وتسعين جزء في المعلمين وجزء واحد في سائر الناس.»

قال الحكيم: «لا تؤدّبوا صبيانكم بالنساء [٧٠] لأن الصبي أعقل منها وإن كانت أسنّ منه. ويكفي في ذمّها قول النبي صلى الله عليه وسلم: «النساء ناقصات عقل ودين.»

١٠ قال بزرجمهر: «الخصي جامع بخصال مذمومة لم يخرج من ظهره مؤمن ولا مؤمنة، وأضعف الناس شهوة، وأكثرهم كلاًماً، وأسوأ الناس أدباً، ويُعلّم الأدب، وأكثر الناس دعة، وأفساهم قلباً، وما خلا قطّ مع رجل إلا حدثته نفسه أنه امرأة، وما خلا مع امرأة قطّ إلا حدثته نفسه أنه رجل.»

وسأل رجل أعمش عن الصلاة خلف الحائك فقال: «لا بأس بها على غير وضوء.»

١٥ قال: «فما تقول في شهادته؟» قال: «تقبل مع شاهدي عدل.»

والسبب في زوال عقولهم ما ذكر أن مريم عليها السلام ذهبت تطلب عيسى عليه السلام وهو قد ضلّ منها فلقيت حائكاً فسألته منه فقال أحد إلى هذا الطريق فدللّها على غير الطريق الذي سلك فيه فقالت: «اللهم اجعلهم سفلة الناس وأقلهم عقلاً.»^٢

١ أ، ق - قال الشاعر ... أكثر مما زاد في لحيته.

٢ أ، ق - قال الجاحظ ... وأقلهم عقلاً.

[ON DOKUZUNCU] FASIL**Cehaletin ve Cahillerin Zemmine Dair**

Hız. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Ölülerle dostluk kurmayınız.”¹ Hasan el-Basrî ise “Bunlardan kasıt cahillerdir” demiştir.

5 Câlînûs şöyle söyler: “Cehalet rezilliklerin başı, kötülüklerin madenidir.”

Aristo şöyle söyler: “Âlim, ilmin kadrini bilir. Çünkü kendisi de cahildi. Câhil ise ilmin kıymetini bilmez. Çünkü o âlim değildir.”

Anlatıldığına göre halifeler bir âlime kızıp da onu cezalandırmak istediklerinde onu bir cahil ile birlikte hapse koyarlardı.

10 Cafer es-Sâdık şöyle söyler: “Cahil kişi nezdinde edeb, Ebû Cehil karpuzunun köklerindeki su gibidir. Susadıkça acılığı artar. Ne kendini bilip başkasına muhtaç olmaktan kurtulur, ne başkasını bilir ki ona faydası dokunsun. Bir söz söylerse güzel olmaz, kendisine bir şey anlatılsa anlamaz.”

Câhız şöyle söyler: “Cahilin körlüğü, gözün körlüğünden daha ağırdır. 15 Cahilin alameti, yersiz gazap, faydasız kelâm, sırrın ifşası ve her önüne gelene güvenmektir.”

Bir adam [hadis âlimi] Şa‘bî’ye (ö. 104/722) hasta ziyareti vesilesiyle gelmiş ve istediği bir şey olup olmadığını sormuştur. Şa‘bî de “Seni bir daha görmemeyi isterim” diye cevap vermiştir. Yine bir adam bir başka hastayı 20 ziyarete gidip şikâyetinin ne olduğunu sormuştur. Adam karın ağrısından muzdarip olduğunu söyleyince “Babamın hastalığı da buydu. Bu hastalıktan öldü. Bence bir an önce vasiyetini yaz” demiş. Bunun üzerine hasta, oğluna seslenmiş ve “Evlâdım, sana vasiyetimdir, bu adamı bir daha sakın ola benim yanıma sokma” demiştir. Bir adam bir başka hastayı ziyarete gitmiş, ziyaret 25 bitip de ayrılırken aile fertlerine dönüp “Başınız sağ olsun, Allah ecrinizi arttırsın” demiştir. Bunun üzerine hastanın ölmediği kendisine hatırlatılınca adam, “Biliyorum, ama olur da ölürsen ve ben de taziyeyle gelemesem diye korkup böyle söyledim” cevabını vermiştir.

1 Kaynağı bulunamamıştır.

فصل في ذمّ الجهل وأهله

قال النبي صلى الله عليه وسلم: «لا تصاحبوا بالأموات.»^١ قال الحسن البصري: «المراد بهم الجاهلون.»^٢

قال جالينوس:^٣ «الجهل رأس الفضائح ومعدن القبائح.»

قال أرسطو: [٧٠٠] «العالم يعرف قدر العلم لأنه كان جاهلاً، والجاهل لا يعرف قدر العلم لأنه لم يكن عالمًا.»

وحكي أن الخلفاء إذا غضبوا على عالم وأرادوا عقوبته حبسوه مع جاهل.

قال جعفر الصادق: «الأدب عند الجاهل كالماء في أصول الحنظل كلما ازداد ريًا ازداد مرارة، لا علم نفسه يغنيه، ولا علم غيره ينفعه، إن قال لم يحسن، وإن قيل لم يفهم.»^{١٠}

قال الجاحظ: «عمى الجاهل أشد من عمى العين،^٦ وعلامة الجاهل الغضب في غير شيء»^٧ والكلام في غير نفع، وإفشاء السرّ، والثقة بكل أحد.»

وعاد رجل الشعبي فقال: «ما تشتهي ما أبرمه»، قال: «أشتهي أن لا أراك.»^٨ وعاد رجل رجلاً مريضاً فقال:^٩ «ما تشتهي؟» قال: «وجع البطن.» قال: «علّة أبي فمات منه»^{١١} فعليك بالوصيّة، فطلب المريض ابنه وقال: «يا بني^{١٢} أوصيك بهذا الرجل لا تدعه يدخل عليّ بعد هذا.»^{١٣} وعاد رجل رجلاً فلما خرج قال:^{١٤} «لأهله: «أجركم الله وأحسن عزاكم»، قالوا: «إنه لم يمت بعد.» قال: «عرفت ولكنني أخاف أن يموت ولم نحضر لعزاكم.»

٩ أ، ق- مريضاً فقال.

١٠ أ: أمي.

١١ من أ.

١٢ أ- وقال: يا بني؛ + والرجل حاضر.

١٣ ق- مريضاً فقال ما تشتهي؟ ... لا تدعه يدخل عليّ بعد هذا؛

+ «ما تشتهي، فأبرمه، قال: اشتهي أن لا أراك.»

١٤ من ق.

١ أ، ق+ أي الجاهلين.

٢ أ، ق- قال الحسن البصري: المراد بهم الجاهلون.

٣ أ، ق: قالوا.

٤ أ: لم.

٥ في الأصل: حبسه والمثبت من أ وق.

٦ أ، ق- قال جعفر الصادق ... عمى الجاهل أشد من عمى العين.

٧ أ، ق: في غير محله.

٨ أ، ق- وعاد رجل الشعبي ... أشتهي أن لا أراك.

[YİRMİNCİ] FASIL

**Yöneticilerin Elinden Belâgatle ve Güzel Bir Şekilde
Özür Dileyerek Kurtulan Kişilerin Methine Dair**

Anlatıldığına göre Temîm, Emîrû'l-Mü'minîn el-Mu'tasım'a isyan etmiş-
5 mişti. Adamları onu yakalayıp huzuruna getirince el-Mu'tasım ona "Eğer
[bana isyan etmek için] makul bir gerekçe vardıysa hemen şimdi söyle
onu" dedi. Temîm cevaben "Günahlar fasih lisanların sesini kısar, selim
gönülleri kırar. Artık senin için affetmek yahut intikam almaktan başka bir
seçenek kalmamıştır. Sen, affetmeye daha yakınsın. Af sana daha yakışır,
10 sen affetmeye layıksın" demiştir. Bu cevap üzerine el-Mu'tasım onu affedip
serbest bırakmıştır.

Anlatıldığına göre Mus'ab b. Zübeyr bir adamın ölüm fermânını verdi.
Bu adam bunun üzerine şöyle söyledi: "Allah emîri ıslah eylesin. Kıyâmet
günü senin suretinde kalkacak olmam yahut senin boynuna yapışıp da 'Yâ
15 Rabbi, beni öldüren bu adama [hesap] sor' diyecek olmam kadar kötü bir
durum yoktur." Mus'ab "adamı serbest bırakın!" diye emir verdi.

Yine anlatıldığına göre el-Mansûr bir gün bineği ile bir topluluğa doğru
yöneldi. Onu gören herkes hemen [hürmet göstererek] ayağa kalktı. Ancak
içlerinden birisi oturmaya devam etti. el-Mansûr onu görünce gazaba geldi
20 ve yanına çağırıp şöyle sordu: "İnsanlarla birlikte ayağa kalkmaktan seni
alıkoyan nedir?" Adam şöyle cevap verdi: "Allah'tan bana [ayağa kalkmam
durumunda] niçin kalktığımı sormasından ve sana da Resûlullah'ın (s.a.)
kerih gördüğü bir işin yapılmasına niçin rıza gösterdiğini sormasından kork-
tum." Bu cevap üzerine el-Mansûr'un gazabı dindi, sakinleşti.

Anlatıldığına göre Haccâc Irak'ta vali iken huzuruna suçlu bir kadın geti-
rildi. Haccâc vezirlerine dönerek "Kadın hakkında ne düşünüyorsunuz" diye
sordu. Cevap olarak "Derhal öldür onu" dediler. Bu cevap üzerine kadın gül-
dü. Haccâc bunun üzerine daha da sinirlendi ve "Seni güldüren nedir?" diye
sordu. Kadın "Firavunun vezirleri senin vezirlerine yeğdir" diye cevap verdi.
30 Haccâc, "Bunu da nerden çıkarttın?" deyince kadın, "Çünkü Firavun, Hz.
Mûsâ (a.s.) ve Hz. Hârûn'un (a.s.) öldürülmesi hususunda onlarla istişare
etmiş, onlar da '*Onun ve kardeşinin cezasını bir başka vakte tecil et*'"¹ demiş-
lerdi. Senin vezirlerin ise benim derhal öldürmemi istiyorlar" dedi. Bu cevap
Haccâc'ı güldürdü. Kadına hediyeler verip onu serbest bıraktı.

1 A'râf 7/111; Şuarâ 26/36.

فصل في مدح من تخلص عن يد الملوك بالبلاغة وحسن الاعتذار

وحكي أن التميم عصى لأمر المؤمنين المعتصم، فمسكه غلام المعتصم [٧١] وأحضره عنده، ثم قال له: «إن كان ذلك عذر فأنت به». قال التميم: «إن الذنوب تخرس الألسنة الفصيحة، وتصدع الأفئدة الصحيحة، ولم يبق إلا عفوك أو انتقامك، وأنت إلى العفو أقرب، وهو بك أشبه وأليق.» وأطلقه المعتصم وعفى عنه. ٥

وحكي أن مصعب بن الزبير أمر بقتل رجل فقال الرجل: «أصلح الله الأمير، ما أقبح بك يوم القيامة أن أقوم إلى صورتك أو تعلق بك وأقول سل يا رب من هذا قتلني.» فقال: «أطلقوه.»

وحكي أن المنصور أقبل يوماً راكباً جماعة، فقام الجميع وواحد لم يقم، فرآه المنصور فاشتد غضبه ودعا به، فقال: «ما منعك من القيام مع الناس؟» قال الواحد: «خفت من الله أن يسألني لم فعلت ويسألك لم رضيت وقد كرهه رسول الله صلى الله عليه وسلم.» فسكن غضبه وانشرح. ١٠

وحكي أن الحجاج لما تولى إلى العراق أحضرت المرأة المذنبه بين يديه، فالتفت الحجاج إلى وزرائه وقال: «ما ترون فيها؟» قالوا: «عجل في قتلها»، فضحكت المرأة، فاشتد غضب الحجاج لذلك وقال: «ما أضحكك؟» قالت: «وزراء فرعون خير من وزرائك»، [٧١] فقال: «كيف ذلك؟» قالت: «لأنه استشارهم في قتل موسى وهارون صلوات الله عليهما ﴿قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ﴾ [الأعراف، ١١١؛ الشعراء، ٣٦] يعني أمهله إلى وقت آخر وهؤلاء يعجلون قتلي»، فضحك الحجاج وأمر لها بعتاء وأطلقها.^١ ١٥

١ أ، ق- فصل في مدح من تخلص عن يد الملوك بالبلاغة ... وأمر لها بعتاء وأطلقها.

[YİRMİ BİRİNCİ] FASIL

Hazırcevaplığın Methine Dair

Anlatıldığına göre Hz. Âişe (r.a.) şöyle söylemiştir: “Bir koyun kestirdik ve onu tasadduk ettik. Ben Resûlullah’a ‘Ey Allah’ın Resûlü! O koyundan
5 sadece bir but kaldı’ dedim. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.) ‘Desene tamamı bize kaldı, bir but hariç’ buyurdular.”¹

Hz. Îsâ’ya (a.s.) şöyle denildi: “Allah’tan istesen de sana bir merkep bahsetse. Böylece yükünü kendin taşımak zorunda kalmazsın.” Hz. Îsâ şöyle
10 cevap verdi: “Ben, Allah’ın beni bir merkebe hizmetçi kılmayacağı kadar O’nun katında kıymetliyim.”

Anlatıldığına göre Dinâr b. Abdullah’a “Din[in nedir? diye] soruldu. O da cevaben “Herhangi bir hayat sahibine böyle bir soru sorulacağını hiç düşünmemiştim. Çünkü bu soru münker ve nehire aittir” dedi.

Anlatıldığına göre Mütevekkil âmâ bir adama şöyle sorar: “Nasıl oldu da
15 daha önce görür iken âmâ oldun?” Adam cevap verir: “Emîrül-Mü’minîn’i görememekten dolayı.” Bu cevabı güzel bulan Mütevekkil ona ödül verilmesini emreder.

Yine anlatıldığına göre Ebû Nüvâs² endamlı bir gulâm idi. Günün birinde Bağdat’ın bazı caddelerinde yürürken çirkin suratlı Ferezdak onu görür
20 ve şöyle söyler: “Huri evlerin arasında ne yapıyor?” Ebû Nüvâs cevap verir: “Şeytan duvarlar arasında ne yapıyor?”

Hikâye edilir ki, bir adam Hârûnürreşîd’in huzuruna çıkarak, “Ey Mü’minlerin Emîri! Akralarını ziyaret et ve onlara ikramda bulun!” demiştir. Bunun üzerine Hârûnürreşîd “Sen kimsin?” diye sormuş, adam da “Ben
25 senin atan Âdem’in (a.s.) oğluyum” demiştir. Bunun üzerine Hârûnürreşîd “Ona bir dirhem verin!” diye emretmiş. Adam da “Ben [bu kadar az bir para ile] ne yapayım?” diye karşılık verince halife “Eğer ben tüm beytülmalı atam Âdem soyundan gelen kardeşlerin arasında dağıtsaydım, sen sadece tek bir habbe alırdın” demiştir. Adam, “Ey Mü’minlerin Emîri! Şu halde senin
30 faziletin nerede?” deyince, ona bir atâ verilmesini emretmiş, parasını alan adam huzurdan ayrılmıştır.

1 Tirmizî, “Sıfatu’l-Kıyâme”, 33.

2 Ebû Nüvâs el-Hasen b. Hânî’ b. Abdilevvel el-Hakemî (ö. 198/813 [?]). Abbâsîler’in ilk döneminde Arap şiirine yeni bir üslup getiren şair olarak bilinmektedir. Nasuhi Ünal Karaarslan, “Ebû Nüvâs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsansiklopedisi.org.tr/ebu-nuvas> (23.02.2018).

فصل في مدح سرعة الجواب.^١

حكى أن عائشة رضي الله عنها قالت: «ذبحنا شاة ونصدق بها،^٢ فقلت: يا رسول الله ما بقي منها^٣ إلا كتفها»، فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «كلها بقيت إلا كتفها»^٤

وقيل لعيسى عليه السلام: «لو سألت الله أن يرزقك حمارًا يحمل رحلك»، قال: «أنا أكرم على الله أن يجعلني خادم حمار»^٥

وحكى أن الدينار بن عبد الله سئل عن الدين فقال: «ما ظننت أن حيًا يسأل من هذه المسألة [ل] منكر ونكير»^٦

وحكى أن المتوكل قال لرجل أعمى: «ما سبب ذهاب بصرك؟»، فقال: «فوت رؤية أمير المؤمنين»^٧ فاستحسن منه هذا الكلام وأمر له بجائزة^٨

وحكى أن أبا نواس^٩ غلام جميل وكان يمشي في بعض^{١٠} سكك بغداد ورآه فرزدق وهو قبيح الصورة وقال له: «ما تصنع الحور بين الدور؟»، فقال أبو نواس: «ما يصنع الشيطان بين الحيطان»^{١١} [٧٢]

وحكى أن رجلاً وقف عند هارون الرشيد فقال: «يا أمير المؤمنين! صل رحمك وأكرم أقاربك»، قال: «من أنت؟»، قال: «ابن جدك آدم عليه السلام»، قال: «أعطه درهماً»، قال: «وما أصنع به!»، قال: «أرأيت لو آتيت قسمت بيت المال على إختوتك من أولاد جدِّي آدم ما استحققت منه إلا حبة»، ثم قال: «فما فضلك يا أمير المؤمنين»، فأمر له بعتاء فأخذه وانصرف.

١ أ، ق: في مدح الجواب.
٢ أ: وتصدقنا؛ ق: وتصدقنا بها.
٣ ق: منها.
٤ ق: فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «كلها بقيت إلا كتفها».
٥ أ+ وحكى أن التميمي (ق: التميم) عصى للمعتصم، فمسكه توابعه وأحضره عنده، ثم قال له: إن كان ذلك عذر فأنت به. قال التميمي (ق: التميم): «إن الذنوب تخرس الألسنة الفصيحة، وتصدع الأفئدة الصحيحة، ولم يبق إلا غفوك أو انتقامك، وأنت إلى العفو أقرب، وهو بك أشبه وأليق» فغضب (ق: فعفى) المعتصم عنه^٦ وقيل (ق: وحكى) إنه أمر بقتل رجل وقال الرجل: «ما أفتح بك يوم القيامة أن أقوم بين يديك (ق: إلى صورتك) وأتعلق بك وأقول سل يا رب من هذا لم تقتلني. فالعفو من هذا أحسن» (ق: فالعفو من هذا أحسن) فقال: «أطلقوه» (ق: أطلقت). وحكى أن المنصور أقبل يوماً جماعاً، فقام الجميع وواحد لم يقيم، فرآه المنصور فاشتد غضبه ودعا به، فقال: «ما منعك من القيام مع الناس؟» قال <الرجل>: «خفت من الله أن يسألني لم فعلت ويسألك لم رضىت وقد كرهه رسول الله صلى الله عليه وسلم». فسكن غضبه وانشرح. وحكى أن الحجاج لما تولى إلى العراق أحضرت المرأة المذنبية بين

أ، ق- أُمي.
أ، ق- بعض.
أ+ حكى أن الربيع العامري كان والياً وبلغه أن كلباً يقوم قتل كلباً، فأمر أن يقتل به، قال الشاعر: شهدت بأن الله حق لقاءه وأن الربيع العامري رفيع أفاد لنا كلباً بقلب ولم يدع دماء كلاب المسلمين يضيع. وحكى (ق: وحكى) أن أبا الضحاك الميمون قد ولى القضاء، فأتى بلض قد سرق فجلده ثمانين جلدة، وأتى برجل قد قذف فقطع يده. قال الشاعر: قد ارتفع العلم وأهله إلا أن أبا الضحاك ميمونا يقطع كف القاذف المفترى ويجلد السارق (ق: اللص) ثمانيناً.

Cerîr, dişi bir katıra binerek kadınlardan oluşan bir grubuna yanından geçerken katır sesli bir şekilde yellenmiş, kadınlar da gülüşmüşler. Cerîr “Bilmez misiniz ki beni taşıyan her dişi bu hayvanın yaptığını yapar” demiş. Kadınlardan biri de cevaben “Seni dokuz ay karnında taşıyan ananın durumu nasıl?” demiştir.

Mütevekkil bir gün nedimlerine “Biliyor musunuz insanların Osman b. Affân’ı yadırgadıkları ilk şey nedir?” diye sormuş, onlar da “Nedir?” demişler. O şunu anlatmış: “Resûlullah (s.a.) vefat ettiğinde Hz. Ebû Bekir onun [minberdeki] makamından bir derece aşağıya indi. Hz. Ömer halife olunca o da Hz. Ebû Bekir’in [minberdeki] makamından bir derece aşağıya indi. Hz. Osman başa gelince minberin en üstüne, Resûlullah’ın (s.a.) makamına yeniden çıktı. Müslümanlar onun böyle yapmasını yadırgadılar.” Sohbetle hazır bulunanlardan bir adam ayağa kalkıp “Ey Mü’minlerin Emîri! Onun böyle yapması Osman’dan sana ulaşan en büyük nimettir” demiş, Mütevekkil “Nasıl oluyor bu iş?” diye sormuş, adam “Şayet Osman da diğer iki halife gibi bir derece inse idi, sen şimdi yerin dibinden hutbe veriyor olurdun” diye cevap vermiştir.

[YİRMİ İKİNCİ] FASIL

Soru Sorma ve Cevap Vermede Hata Eden Kimsenin

Zemmine Dair

Anlatıldığına göre bir adam Ebû Hanîfe’nin yanına gelir, uzun uzun otururdu. Ebû Hanîfe de onu tazim ederdi. Günün birinde adam Ebû Hanîfe’ye “Oruçlu kimsenin hangi vakitte yemek yemesi haramdır” diye sordu. Ebû Hanîfe “Fecir doğduğunda” diye cevap verdi. Adam “Peki fecir, güneş doğduktan sonra doğarsa ne olacak?” diye sordu. Bunun üzerine Ebû Hanîfe ayaklarını uzattı ve bir daha o adamı tazim etmedi.

Yine anlatıldığına göre Rebî‘ el-Âmirî [Yemâmê’de] valilik yapar iken bir kabileye ait köpeğin bir başka kabilenin köpeğini öldürdüğünü haber aldı. Derhal kâtil köpeğin öldürülmesini emretti. Bunun üzerine şair şöyle dedi:

Şahitlik ederim ki, Allah’ın karşısına mutlaka çıkılacaktır
Rebî el-Âmirî’nin makamı da yücedir
Bir köpeği bir başka köpeğe karşılık kısas etti
Müslümanların köpeklerinin dahi kanının heder olmasına
müsaade etmedi

ومرّ جرير وهو راكب بغلة على جماعة من النسوان فضرطت البغلة، فضحكت^١ النسوان، فقال: «أما علمتنّ أنّ كلّ أنثى تحملني تفعل كفعل هذه الدابة»، فقالت واحدة منهن: «كيف حال أمك حين حملك تسعة أشهر.»

قال المتوكل يومًا لجلسائه: «أتعلمون أوّل ما عتب الناس على عثمان بن عفان؟»، قالوا: «بماذا؟» قال: «لَمَّا توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم قام أبو بكر دون مقام رسول الله بدرجة، فلمّا وُلّي عمر نزل عن مقام أبي بكر درجة، فلمّا وُلّي عثمان صعد إلى أعلى المنبر مكان رسول الله صلى الله عليه وسلم، فأنكر المسلمون عليه ذلك.» فقال رجل من أصحابه: «يا أمير المؤمنين! هذا أعظم منّة عليك من عثمان» قال: «كيف ذلك؟»، قال: «لو نزل عثمان مثلهما كنت أنت اليوم [٧٢٠] تخطب على الأرض السفلى.»^٢

١٠ فصل في ذمّ من أخطأ في السؤال والجواب

حكى أن رجلاً كان يكثر الجلوس عند أبي حنيفة رضي الله عنه، وكان أبو حنيفة يعظّمه، فسأل الرجل يوماً من أبي حنيفة: «أيّ وقت يحرم الأكل على الصائم؟»، قال أبو حنيفة: «إذا طلع الفجر.» قال الرجل: «فإن طلع الفجر بعد طلوع الشمس؟»، فمدّ أبو حنيفة رجله ولم يعظّم بعده أبداً.

١٥ حكى أن الربيع العامريّ كان والياً [باليمامة] وبلغه أن كلباً لقوم قتل كلب قوم، فأمر أن يقتل به، قال الشاعر:

شهدت بأن الله حق لقاءه وأنّ الربيع العامري رفيع
أقاد لنا كلباً بكلب ولم يدع دماء كلاب المسلمين يضيع

وحكي أن أبا

١ في الأصل: فضحكن.
٢ أ، ق - وحكي أنّ رجلاً وقف عند هارون ... تخطب على الأرض السفلى.

Anlatıldığına göre Ebû Dahhâk Meymûn kadılık vazifesine tayin edildi. Kendisine bir hırsız getirildi. Ona seksen celde vurdurdu. Bir başka sefer masum birine zina iftirasında bulunan bir adam getirilince elini kestirdi. Şair şöyle söyledi:

- 5 İlim de yüceldi, ulemâ da
Ebû Dahhâk Meymûn hariç
Yalancı ve müfterinin elini kesiyor
Hırsıza ise seksen celde vuruyor¹

10 Anlatıldığına göre Ubeyde b. Zübeyr Medine'de vali iken bir hutbe verdi ve şöyle söyledi: "Kıymeti beş yüz dirhem olan bir dişi deveden ötürü Allah'ın bir topluluğa ne yaptığının haberi size ulaşmadı mı?" Bu ifadesi ile Hz. Sâlih'in devesini kastediyordu. Bu sebeple "Deveye kıymet biçen" olarak isimlendirildi. Bu durum kardeşi Abdullah'ın kulağına gelince onu hemen azletti ve başka bir görev de vermedi.

15 [YİRMİ ÜÇÜNCÜ] FASIL

Cömertlik ve Atânın Methine Dair

Bilesin ki, atânın üç mertebesi vardır: *Sehâ*, *cûd* ve *îsâr*. *Sehâ*, azı verip çoğu elinde tutmak, *cûd* bunun tam tersini yapmaktır. *Îsâr* ise elde ne varsa tamamını vermektir ki, bu bahsi geçen mertebelerin en değerlisi, en üstü-
20 nüdüür. Övülecek olan, evlâ olan budur. Allahu Teâlâ *îsâr* ehlini şu şekilde methetmiştir: "Kendileri ihtiyaç sahibi olsalar da onları (muhâcirler) kendilerine tercih ederler (*yü'sirûne*)" [Haşr, 59/9].

Hükemâ şöyle söyler: "Cömert o kimsedir ki, cömertliği düşmanlığı bertaraf etmek ve bir karşılık elde etmek için olmaz." Nitekim Abdullah b.
25 Cafer et-Tayyâr da şöyle söylemiştir: "Sen iyiliklerini yağmur gibi yağdır. Değerli insanlara denk gelirse bunlar zaten ona ehildirler. Kıymetsiz kişilere denk gelirse de [sorun olmaz, zira yaptığın bu iyiliğe] sen zaten ehilsin."

Anlatıldığına göre Ömer b. Abdülazîz şöyle söylemiştir: "Ey Ümeyyeoğulları! Mü'min saygınlığını (*ırz*) malıyla korur. Sizden bir şeyler
30 istenildiğinde sakın ola cimrilik yapmayınız. Unutmayınız ki, en hayırlı mal, şükürü ifade eden, kınanmayı ortadan kaldıran maldır. Verdiğinizde sizin malınızdan herhangi bir eksilme olmaz." [O, bu ifadelerinin] ardından şu âyet-i kerîmeyi okudu: "*Allah yolunda infak ettiğinizin karşılığını Allah verir. O en hayırlı rızık vericidir.*"²

1 İslâm ceza hukukuna göre tatbik edilmesi gereken cezalar tam tersi olmalıdır; hırsızın sağ eli bilekten kesilir, zina iftirası atana da celde vurulur.

2 Sebe 34/39.

الضحّاك ميمون قد وُلّي القضاء، فأتى بلص قد سرق فجلده ثمانين، وأتى برجل قد قذف فقطع يده. قال الشعر:

قد ارتفع العلم وأهله إلا أن أبا الضحّاك ميمونا
يقطع كفّ القاذف المفترى ويجلد اللص ثمانينا

وَحَكِي أَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزَّبِيرِ^١ كَانَ وَالِيًا بِالْمَدِينَةِ وَخَطَبَ فِيهَا فَقَالَ: «أَمَا بَلْعُكُمْ مَا صَنَعَ اللَّهُ بِقَوْمٍ فِي نَاقَةٍ قِيمَتُهَا خَمْسُمِائَةِ دِرْهَمٍ»، يَعْنِي نَاقَةَ صَالِحٍ فَسَمِّيَ مَقْوَمُ النَّاقَةِ، فَبَلَغَ [٧٣] ذَلِكَ لِأَخِيهِ عَبْدِ اللَّهِ فَعَزَلَهُ وَعَظَّلَهُ^٢.

فصل في مدح السخاء والعطاء^٣

اعلم أن مراتب العطاء^٤ ثلاثة: سخاء وجود وإيثار، فالسخاء^٥ إعطاء الأقل وإمساك الأكثر، والوجود عكسه، والإيثار إعطاء الكلّ وهو أشرف المراتب^٦ وأعلاها، وأحقّها بالمدح وأولاها، مدح الله تعالى أهلها في قوله «وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ» (الحشر، ٩).

قال الحكماء: «الجواد من لم يكن جوده^٧ لدفع الأعداء وطلب الجزاء»، كما قال عبد الله بن جعفر الطيّار: «إمطر معروفك، فإن أصاب الكرام كانوا له أهلاً، وإن أصاب اللئام كنت له^٨ أهلاً».

وَحَكِي أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ: «يَا بَنِي أُمَيَّةَ!'' الْمُؤْمِنُ يَتَّقِي عَرْضَهُ بِمَالِهِ فَلَا تَبْخُلُوا إِذَا سئِلْتُمْ^٩ فَإِنَّ خَيْرَ الْمَالِ مَا أَفَادَ حَمْدًا وَنَفَى ذَمًّا، فَإِنْ أُعْطِيتُمْ لَا يَنْقُصُ مِنْ مَالِكُمْ شَيْئًا»، وَتَلَا قَوْلَهُ تَعَالَى «وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ» (سبا، ٣٩).

١ لعل الصواب عبيدة بن الزبير أو عبد الله بن أبي ثور عامل ابن الزبير على المدينة.
٢ ق- فصل في ذم من أخطأ في السؤال والجواب ... فعزله وعظّله.
٣ أ، ق- والعطاء؛ + قال > الله تعالى «وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ» (سبا، ٣٩). وروى عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "ينادي مناد كل ليلة: اللهم اجعل لكل مُنفق خلفاً ولكل ممسك تلفاً." الزيادة من ق.
٤ أ: مراتبه؛ ق: إن مراتب السخاء.
٥ ق: إما السخاء.
٦ ق: المرتبة.
٧ أ، ق- الجواد من لم يكن جوده؛ + هذا إذا لم يكن الإعطاء.
٨ أ، ق- كما.
٩ أ- له.
١٠ أ، ق: وقال عمر بن عبد العزيز.
١١ أ، ق- يا بني أمة.
١٢ أ، ق- فلا تبخلوا إذا سئلتهم.

Şair şöyle söylemiştir:

Dünyadan istifade et, elde ettiğin vakit uyarınca
 Önüne çıkmadığı sürece mâniler
 Geçen gün sana dönecek değildir
 5 Âtînin seni bulacağının garantisi yoktur

Lokman oğluna şöyle vasiyet etmiştir: “Bu mala sahip çık, onu olabilecek en güzel yerden talep et. Onu olabilecek en güzel yere harca. Akrabalarını onunla ziyaret et. Onunla kıymetlileri elde edersin. Onu kendi şerefini koruyacak bir kalkan eyle ve hedeflerine ulaşmanı sağlayacak bir vesile kıl.”

10 Ahnef şöyle söylemiştir: “Babaların evlatları için biriktirdiği, ölülerin dirilere bıraktığı en faziletli şey soylu ve edeb sahibi kimseler nezdinde maruf olan ne ise odur.”

el-Hakîm ise şöyle söyler: “İşlerin en hayırlısı ihtiyacı gidereni, mallayrın en hayırlısı kişinin haysiyetini muhafaza edenidir.” Abdullah b. Cafer et-Tayyâr şöyle söylemiştir: “İnsanlar içinde yaşamı en güzel olanlar, kendi yaşamı sayesinde başkalarının hayatını güzelleştirenlerdir. Bu gibi kimselere cömertlik denizi denilir.” İslâm’da ondan daha cömert birinin olmadığı anlatılır. Onun bu konumuna dair şu şiir söylenmiştir:

“Evet” cevabını dilinden hiç düşürmedin
 20 Öyle ki, “evet” dışında adeta başka bir şey bilmez oldun
 “Hayır” cevabına öyle bir düşmanlık ettin ki,
 Bu kelimeyi zamanın başlangıcından bu yana duymamış gibisin

Muhammed b. el-Hanefiyye şöyle demiştir: “En faziletli su, şükrü mucip olan, hatırlanmayı gerektiren ve ecir getiren sudur.”

25 Me’mûn şöyle söyler: “Hata edip fazladan vermeyi, doğru yapıp da vermemiş olmaya yeğlerim.”

İbn Mu‘tez şu şiiri söylemiştir:

Ben cömertlik edip malımı tasadduk etmezsem eğer
 Zaman alır verir onu vârislerime, elde kalır sıfır kabirde
 30 Nasıl korkarım fakirlikten, Allah üstlenmiş iken rızkımı
 Şu halde olur mu cimrilik için bir mazeret
 Bırakın ellerimi cömertliğini yağdırsın bol bol
 İnsanların üzerine ve şaşırp kalsın deniz ve yağmur suları

قال الشاعر:

تمتع من الدنيا بساعتك التي ظفرت بها ما لم تعتك العوائق
فما يومك الماضي إليك بعائد ولا يومك الآتي به أنت واثق

وأوصى لقمان لابنه: «عليك بهذا المال، فاطلبه بأجمل مطلب، ثم أخرجه في
أحسن مذهب، [٧٣-] فصل به الأرحام، واصطنع به الكرام، واجعله جنة لأعراضك،
ووسيلة تصل بها إلى أغراضك.»

وقال الأحنف: «ما ادخر الآباء للأبناء، ولا أبقت الأموات للأحياء أفضل من
المعروف عند ذي الأحساب والآداب.»

قال الحكيم: «خير الأعمال ما قضى الغرض، وخير الأموال ما وقى العرض.»^١
قال عبد الله بن جعفر الطيار: «أحسن الناس عيشاً من حسن عيش غيره بعيشه وهو
يسمى بحر الجود.» ويقال: «لم يكن في الإسلام أسخى منه»، وقيل في شأنه شعر:^٢

ألفت لفظ^٣ «نعم» حتى كأنك لم تكن؛ عرفت من الأشياء شيئاً سوى «نعم»
وعاديت «لا» حتى كأنك لم تكن سمعت بـ«لا» في سالف الدهر والأمم

وقال محمد بن الحنفية: «إن أفضل الماء ما أفاد شكراً، وأورث ذكراً، وأوجب
أجراً.»^٤

وقال المأمون: «لأن أخطئ معطيًا أحب إلي من أن أصيب مانعًا.»

وقال ابن المعتز:

إذا لم أجد بالمال جاد به الدهر على وارثي والكف في قبرها صفر
وكيف أخاف الفقر والله ضامن لرزقي و«هل» في البخل بعد ذا عذر
فخلّوا يدي تمطر بوابل جودها على الناس حتى يعجب الغيث والبحر

١ أ، ق- فإن أعطيتم لا ينقص من ٤ + في الإسلام. تمتع من الدنيا بساعتك التي
مالككم شيئاً... وخير الأموال ما وقى ٥ أ، ق- وقال محمد بن الحنفية... على ظفرت بها ما لم (ق- لم) يعتك العوائق
العرض. الناس حتى يعجب الغيث والبحر؛ + قيل فما يومك الماضي إليك بعابر
٢ أ، ق- شعر. خير الأعمال ما قضى الغرض، وخير ولا (ق: وما) يومك الآتي به أنت واثق
٣ من ق. الأموال ما وقى العرض، قال الشاعر: ٦ من ق.

[YİRMİ DÖRDÜNCÜ] FASIL

**Başa Kakma ve Borcunu Ödemekten İmtina Etmenin
Zemmine Dair**

5 Yüce Allah şöyle buyurur: “*Ey iman edenler sadakalarınızı başka kakma ve eziyet etmek suretiyle boşa çıkartmayın.*”¹

Hız. Peygamber’in şöyle buyurduğu rivayet edilir: “Yaptığınız iyiliği başa kakmaktan şiddetle kaçınınız. Çünkü bu durum şükürünüzü iptal eder, ecirinizi de silip atar.”² Lokman şöyle söylemiştir: “İyiliklerini sıralayıp duran kendi kıymetini ortadan kaldırır.”

10 Şair şöyle söyler:

Bir fidan diktiysen onu bol suyla sula
Cömert kişilerin suyuyla, böylece bir ağaç yetiştirebilesin
Sakın ola onu kimsenin başına kakma
Başa kakmanın âdeti olarak nakledilir kişiyi meyvesinden
15 mahrum bırakmak

Bir başka şiir şöyledir:

Tüm zaman ve zeminde en güzel şekilde güzellik yap
Başa kakmaktan uzak, şükür mücip işler yap

20 el-Hakîm şöyle söyler: “Sayılıp dökülen iyilikten hiçbir hayır gelmez.”
O yine şöyle söyler: “Sayıp döktükçe kişi sayılıp adam yerine konulmaz.”
Bir başka sözü ise şöyledir: “Güzel bir mazeret bulup da birini bir şeyden mahrum etmek, verip de uzun uzun başa kakmaya yeğdir.”

Yine şöyle söylemiştir: “Hızlı bir şekilde hayır cevabı vermek, vadedip de oyalamaya yeğdir.”

25 Şair şu şiiri söylemiştir:

Bir şeye evet dediysen arkasını getir
Çünkü “evet” hür kimse üzerinde bir borçtur, edası gerekli
Böyle yapmayacaksan eğer “hayır” de, hem kendin rahat et, hem muhatabın
30 Ki demesin insanlar senin için “yalancının tekidir o”

1 Bakara 2/264.

2 Vatvat, *Gurerü'l-Hasâis*, s. 324.

فصل في ذمّ المنّ والمطل^١

قال الله تعالى ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صِدْقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى﴾ (البقرة، ٢٦٤). [١٧٤]

وروي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: «إياكم والامتنان بالمعروف فإنّه يبطل الشكر ويمحو الأجر». وقال لقمان: «من عدّد^٢ نعمه محقّ كرمه». ٥
قال الشاعر:

إذا زرعت جميلاً فاسقه غدقاً بماء المكارم كي ينمو لك الشجر
ولا تُثْنِهُ بمنّ فالذي نقلوا من عادة المنّ أن يؤذى به الثمر
[شعر] آخر^٣

١٠ أحسن من كل حسن في كل وقت وزمن صنيعه مشكورة خالية من المنن
وقال الحكيم: «لا خير في معروف إذا أحصي». وقال: «كلّما يعدّ^٤ <لا يعتد>»^٥
وقال: «المنع بالعدر الجميل خير من المطل^٦ الطويل»
وقال: «الإسراع بالردّ خير من الإبطاء بالوعد»
قال الشاعر:

١٥ إذا قلتَ في شيء «نعم» فأتّمّه فإن «نعم» دَيْنٌ على الحرّ واجب
وإلا فقل «لا» واسترح وأرح بها لكيلا يقول الناس إنك كاذب^٧

١ أ، ق: والمبطل. ٢ أ- الله. ٣ في الأصل: عدّ. ٤ أ، ق- قال الحكيم. ٥ أ، ق- لا يعتد. ٦ أ: لا يعتد. ٧ من ق. ٨ أ: المبطل. ٩ أ، ق- وإلا فقل "لا" واسترح وأرح بها لكيلا يقول الناس إنك كاذب.

[YİRMİ BEŞİNCİ] FASIL

İhsanda Bulunan Kişiye Şükür Edasına Dair

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Aranızdaki üstünlüğü unutmayın.*”¹

Hadîs-i şerîfte de şöyle nakledilmiştir: “Her kim [kendisine yapılan] bir iyiliği anarsa şükretmiş olur. Kim de onun sözünü etmezse nankörlük etmiş olur.”²

Şöyle denilmiştir: “İyilik kölelik, mükâfatlar [onu] âzat etmektir.” Yine “Şükür -az dahi olsa- her türden atânın -ne kadar çok olursa olsun- bedelidir” denilmiştir.

10 Dediklerine göre “Kim birinin nimetine nankörlük ederse nimetin artmamasıyla cezalandırılır.”³

Câlinûs şöyle söyler: “Sana ihsanda bulunana teşekkür et. Sana teşekkür edene in’amda bulun. Zira nimet, nankörlük edildiğinde zeval bulur, teşekkür edildiğinde kalıcı olur.”

15 Şair şöyle söylemiştir:

Derhal teşekkür et sana ihsanda bulunana
Nimet sahibine şükretmek üzerine farzdır zira

İbn Mu‘tez şöyle der: “Önceki bir nimete teşekkür etmen sana yeni yeni nimetlerin kapısını aralar.”

20 Bir başkası ise “Benim şükrüm üzerimdeki zâhirî nimetler göz önüne alındığında bir daire içindeki tek bir noktaya bile denk gelmez” der.

Sa‘lebî “Bir esirin kendisini serbest bırakan kişiye, bir kölenin kendisini âzat eden efendisine ettiği teşekkür gibi sana teşekkür ederim” der.

Şair şöyle söylüyor:

25 Nimet sahibine şükrünü açıktan etseydim keşke
Böyle yapabilmek başlı başına bana yeterdi
Sana yaşadığım sürece teşekkür edeceğim, gün gelip öldüğümde ise
Kemiklerim kabrinde sana teşekkürü devam edecek

1 Bakara 2/237.

2 Vatvât, *Gurerü'l-hasâis*, s. 350.

3 Benzer anlama gelen bir hadis rivayeti için bk. Hindi, *Kenzü'l-Ummâl*, VI/465.

فصل فيما يتعين على المرء من شكر المنعم^١

قال الله تعالى ﴿وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ﴾ (البقرة، ٢٣٧).

وفي الحديث: «من ذكر معروفًا فقد شكره ومن ستره فقد كفره»^٢

ويقال: «المعروف رِق والمكافآت عتق»^٣ ويقال: «الشكر - وإن قلّ - ثمن كل

نوال وإن جَلَّ»^٤

قالوا: «من كفر نعمة المفيد استوجب حرمان المزيّد»

وقال جالينوس: [٧٤] «اشكر على من أنعم عليك، وأنعم على من شكر منك،

فإنه لا بقاء للنعمة إذا كفرت، ولا زوال لها إن شكرت»

قال الشاعر:

اشكر لمن أحسن يومًا إليك ١٠ فالشكر للمنعم فرض عليك

قال ابن المعتز: «شكر نعمة سائلة تفيض لك نعمة مستأنفة»

وقال غيره: «شكري لا يقع في النعمة الظاهرة موقع النقطة في الدائرة»

قال الثعالبي: «لأشكرنك شكر الأسير لمن أطلقه والمملوك لمن أعتقه»

قال الشاعر:^٥

أوليتني نعمًا أبوح^٦ بشكرها ١٥ وكفيتني كل الأمور بأسرها

فلأشكرنك ما حييت^٨ وإن أمت فلتشكرنك^٩ أعظمي في قبرها

١ أ، ق: فصل في شكر المنعم.

٢ غرر الخصائص، ٣٥٠. انظر أيضًا كنز العمال للهندي، ٤٦٥/٦.

٣ ق- وفي الحديث... ويقال: المعروف رِق والمكافآت عتق.

٤ ق+ وفي الحديث: «من ذكر معروفًا فقد شكره ومن ستره فقد كفره». ويقال: «المعروف رِق والمكافآت عتق».

٥ أ، ق: إذا.

٦ أ، ق- شكري لا يقع في النعمة الظاهرة... قال الشاعر.

٧ ق: نعماء بَرّ.

٨ أ: ما حييت.

٩ أ: فلتشكرنك.

Bir başka şiir şöyledir:

Öv dehrin Ömer'ini ki böylece edebileyim
İhsanının şükrünü, aslında ödenmez olan
Bana öyle bir güzellik kolyesi taktın
5 Ve öyle güzel tezkiye ettin ki, seni baba zannettim
Yemin olsun Allah'a şayet nimet sahibine secde helal olsaydı
Sadece senin için eğilir, sana secde ederdim

Ben şöyle söylerim: “Ey Allah'ım! Bana zamanımdan daha geniş bir zaman ver, lisanımdan daha fasîh bir lisan ver, beyanımdan daha akıcı bir beyan ver ki, ihvanımın haklarına lâıyk teşekkürü [uygun bir şekilde] edek bileyim. Âmin ey, isteyenleri boş çevirmeyen Rabbim!”

[YİRMİ ALTINCI] FASIL

İsraf ve Saçıp Savurmanın Zeminine Dair

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Saçıp savuranlar şeytanların
15 kardeşleridirler.”¹

el-Hakîm şöyle söylemiştir: “Cömertlik israfa varmadığı müddetçe güzel bir huydur. Zira tüm malını hak etmeyen kimse için harcayan birine cömert değil, müsrif denir.”

Eflatun şöyle söylemiştir: “Kim müsrifliğe varacak şekilde malını harcar
20 ise (*serefên*) esef içinde ölür.”

Anlatıldığına göre Abdullah b. Cafer et-Tayyâr, kendisinden bir şey istenildiğinde tüm malını verirdi. Biriyle muâmele yaptığında ise pazarlık yapardı. Kendisine niye böyle yapıyorsun denildiğinde, “Malımla cömertlik yapar, aklımlı kullanarak da pazarlık yaparım”² diye cevap verdi.

25 Anlatıldığına göre Ebû Zer el-Gıfârî bir gün Muâviye'yi epey bir mal dağıtırken gördü. Ona şöyle söyledi: “Eğer dağıttığın mal beytül-mâlden ise sen bir hainsin. [Bilesin ki] hainlerin tuzakları bir netice vermez. Eğer kendi malından ise sen müsrif birisin. Allah da müsrifleri sevmez.” Abdullah b. Zübeyr şöyle söylemiştir: “İsraf, cömertlerin tînetindendir, ama [aynı zamanda] hakkın çizdiği sınırı aşmak demektir. [Nitekim] *'Hak'tan sonra ancak dalalet vardır.*”³

1 İsrâ 17/27.

2 İfade “cedele girişirdi” şeklinde de anlaşılmaya müsaittir.

3 Yûnus 10/32.

[شعر] آخر^١

أين عمر الزمان حتى أؤدي شكر إحسانك الذي لا يؤدي
طوقنتي منك الجميل قلائدا وبررتني حتى حسبتك والدا
والله لو حلّ السجود لمنعم ما كنت إلا راکعًا لك ساجدا

٥ وأقول اللهم ارزقني زماناً أوسع من زماني، ولساناً أفصح من لساني، وبياناً أجرى من بياني حتى أقضي بالشكر حقوق إخواني، آمين يا مجيب السائلين.^٢

فصل في ذمّ السرف والتبذير

قال الله تعالى ﴿إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ﴾ (الإسراء، ٢٧).

قال الحكيم: [٧٥] «السخاء خلق حسن ما لم ينته إلى سرف فإنه من بذل جميع ماله لمن لا يستحقه له لم يسمّ سخياً، وإنما سمّي مسرفاً.»^{١٠}

قال أفلاطون:^٦ «من أنفق سرفاً يموت أسفاً.»

وحكي أنّ عبد الله بن جعفر الطيّار إذا سُئل أعطى جميع ماله، وإذا عامل جادل، فقليل له: «لم فعلت كذلك؟»، فقال: «أجود بمالي وأجاد بعقلي.»

وحكي أن أبا ذر الغفاري رأى يوماً معاوية فرق مالا كثيراً، فقال له: «إن كان هذا من بيت المال فأنت خائن، ولا يهدي كيد الخائنين،^٧ وإن كان من مالك فأنت مسرف، والله لا يحب المسرفين.»^٨ وقال عبد الله بن الزبير: «إن السرف من طينة السخاء ولكنه مجاوز للحق ﴿فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ﴾ (يونس، ٣٢).

١ أ، ق: فقال غيره.
٢ أ، ق- وأقول اللهم ارزقني زماناً أوسع من زماني ... آمين يا
مجيب السائلين.
٣ أ- الله.
٤ أ، ق- قال الحكيم: (٧٥) السخاء خلق حسن ما لم ينته إلى
سرف فإنه + قال أفلاطون.
٥ أ- وإنما سمّي ق: بل.
٦ أ، ق: وقال.
٧ الإشارة إلى قوله تعالى ﴿وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ﴾
(يوسف، ٥٢).
٨ الإشارة إلى قوله تعالى ﴿وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ لَا يُحِبُّ الْمُشْرِكِينَ﴾
(الأعراف: ٣١)؛ أ، ق- وحكي أنّ عبد الله بن جعفر الطيّار ...
والله لا يحب المسرفين.

Hârûnürreşîd şöyle söylemiştir: “Biz israfa kaçacak denli vermeyiz; cimriliğe düşecek denli de eli sıkı olmayız. Eğer tüm söz söyleyenler doğru olsa ve her dilenci de hak sahibi olsa, kimseyi yalancı çıkartmaz, hiçbir dilenciye de geri çevirmezdik.”

5 Câlînûs şöyle söylemiştir: “Senin ihsanın tüm insanları mutlak mânada kuşatamaz. Bu sebeple ihsanını fazilet ehli mürüvvet sahibi kimselere tahsis et.”

el-Hakîm şöyle söylemiştir: “Düşük bir kimseye yapılan ihsan su üstüne çizilen resimden ve havaya yazılan yazıdan daha kıymetsizdir, boşa gitmiş demektir.”

10 Demişlerdir ki “Üç gruba iyilik yapmayınız: Kınanacak işler yapan, fuhşa dalan ve ahmak olanlara. Kınanacak işler yapanlar hiçbir tohumun yeşermeye imkânı bulmadığı çorak arazi mesabesinde olduklarından; fuhşa dalan senin ona yaptığın şeyin kendi fuhşundan geldiğini zannettiğinden; ahmak ise senin ona verdiğini takdir etmekten uzak olduğu ve sana bu sebeple teşekkür dahi etmeyeceğinden.”

15 Bukrât [Hipokrat] şöyle söylemiştir: “Nimetlerin zevâli sefil kimselerin yaptıkları sebebiyledir.”

Anlatıldığına göre hikmet sahibi kişiler şöyle söylemişlerdir: “Haklarda infakta bulun, kendin dışındaki birisi için bunları depolama. Malından azalan miktar için gam yersen, yitirdiğin ömrüne ağla! Zira malı mevcut iken onunla amel etmeyen kimse öldükten sonra bir başkası onun malını işler. [O ise bundan istifade edemez.]”

Rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Bir münâdî her gece şöyle seslenir: ‘Allah’ım, infak eden her kişinin malının ardını getir, infak etmeyip de elinde tutanın da [malını] telef eyle!’”

İbn Mu‘tez şöyle söylemiştir:

Dünya sana yönelmiş iken sakın ola cimrilik etme
Onu saçıp savurmak ve israf bitirmez
Dünya yüz çevirse sana en iyisi onunla cömertlik etmendir
30 O ardını döndüğünde onu övmüş olmak faydasızdır

Bir başka şair şöyle söylemiştir:

Dünya sana karşı cömert davranırsa sen de onunla göster
Derhal cömertliğini insanlara, zira çok geçmez durumu
değiştirir

35 Ne cömertlik dünyalığı bitirir, dünya sana yönelmiş ise
Ne cimrilik onu elde tutmanı sağlar, sana sırtını dönmüş ise

وقال هارون الرشيد: «إنا لا نعطي تبذيراً ولا نمسك تقتيراً، ولو كان كل قائل صادقاً وكل سائلاً مستحقاً ما كذبنا قائلًا ولا رددنا سائلاً.»

وقال جالينوس: «إن إحسانك لا يسع الناس كله جزماً فخصص^١ به أهل الفضل والمروة.»

٥ وقال الحكيم: «الإحسان إلى اللئيم أضيع من الرسم على بسط الماء والخط على بسيط الهوى.»^٢

وقالوا: ^٣ «لا تصنعوا إلى ثلاثة رجال معروفاً: اللئيم والفاحش والأحمق، [٧٥] أما اللئيم فإنه بمنزلة الأرض السبخة التي لا يظهر فيها البذر، والفاحش فإنه يظن ما صنعت معه إنما هو اتقاء فحشه، والأحمق فإنه لا يدري قدر ما أحسنت إليه ولا يشكر^٤ك عليه.» ١٠

قال بقراط: «زوال الدُّول؛ اصطناع السفلى.»

وحكي أن الحكماء قالوا: «أنفق في الحقوق ولا تخزن لغيرك، وإن اغتممت على ما نقص من مالك فائبك على ما نقص من عمرك، فإن من لم يعمل في ماله وهو موجود عُمل في ماله وهو مفقود.»

١٥ وروي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: «ينادي مناد كل ليلة: اللهم اجعل لكل منفق خلفاً ولكل ممسك تلفاً.»^٥

قال ابن المعتز:

لا تبخلنّ بدنيا وهي مقبلة
وإن تولت فأحرى أن تجود بها
فليس يذهبها التبذير والسرف
فالحمد منها إذا ما أدبرت خلف

٢٠ وقال غيره:

إذا جادت لك الدنيا فجد بها
لا الجود يُفنيها إذا هي أقبلت
على الناس طرا إنها تتقلب
ولا الشح يبقياها إذا هي ولت^٦

٥ أ، ق- وحكي أن الحكماء قالوا ... ولكل ممسك تلفاً .

٦ في الأصل: "قيل".

٧ أ، ق- وقال غيره: ... ولا الشح يبقياها إذا هي ولت .

١ ق: فاختص.

٢ أ، ق- وقال الحكيم ... والخط على بسيط الهوى.

٣ أ: وقال الحكماء؛ ق- قالوا.

٤ ق: الدولة.

Hâtem et-Tâî'ye o ihsanda bulunur iken şöyle söylenmiştir: “İsrafta hiç bir hayır olmaz.” O da şöyle cevap vermiştir: “Hayırda hiçbir israf olmaz.” Bu, söylenmiş en güzel sözlerden biridir. Zira burada söz konusu olan kişinin kendisini yadırgayan birinin sözünü, onun sözündeki ifadelere ilavede bulunmadan ve eksiltme de yapmadan cevap vermesidir.

[YİRMİ YEDİNCİ] FASIL

Cimriliğin Zemmine Dair

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Allah'ın kendilerine fazlından verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bu yaptıklarının kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Bilakis, o kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır.”¹

Bilesin ki cimri, bu dünyada fakirlerin yaşadığı gibi yaşar. Âhirette ise zenginlerin çekileceği hesaba çekilir.

Şöyle denilmiştir: “Cimriye [kötülük olarak] ihtiyacı olmasına rağmen hasenât elde etmekten kendini alıkoyması, gücü yetebildiği halde mubah olan arzuları kendisine yasak eylemesi yeter.”

Bukrât şöyle söylemiştir: “Cimriler katır ve eşek gibidirler. Altın ve gümüş taşırlar, saman ve arpa yerler.”

Yine “Cimri karnını doldurur, komşusu aç iken; malını korur, şerefini kaybetmiş iken” demişlerdir. Hz. Hasan b. Ali şöyle söylemiştir: “Cimri köy tülük ve kusurları kendinde toplayan, [insanların] kalplerinden [kendisine olan] sevgiyi kesip atan kişidir.”

Şöyle demişlerdir: “Cimri, ona iyilik yapılırca dost olur, ihsanı kesilince düşman olur.” Yine şöyle söylemişlerdir: “Cimri birinin hürriyetinden söz edilemez. Çünkü malı ona sahip olmuştur.”

[Benzer anlama gelecek şekilde] şöyle denilir: “Cimrinin malı ona ait değildir, o malına aittir.”

Anlatıldığına göre Yahyâ b. Ziyâd (ö. 822/207) ve Hammâd b. Acred (ö. 161/778 [?]) ve Beşâr b. Bürd (ö. 167/783-84) bir sofraya başında bir araya gelmişlerdi. Kapıya gelen bir dilenci “Kardeşlerim, karnım aç!” dedi. Yahyâ “Sûra üflendiğinde onlar arasında o gün aralarında soy bağı kalmaz. Birbirlerinden bir şey de isteyemezler”² âyetini okudu. Bunun üzerine dilenci “Bana merhamet edin!” dedi.

1 Âl-i İmrân 3/180.

2 Mü'minûn 23/101.

وقيل لحاتم الطائي^١ وكان معطيًا: «لا خير في السرف»، فأجاب بأن يقول: «لا سرف في الخير». وهذا من بديع الكلام لأنه ردّ بكلام المنكر بكلامه بلا زيادة ولا نقصان.^٢ [٧٦]

فصل في ذمّ البخل

٥ قال الله تعالى ﴿لَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾ (آل عمران، ١٨٠)

واعلم أن البخل يعيش في الدنيا عيش الفقراء، ويحاسب في الآخرة حساب الأغنياء.

١٠ قيل: «كفى بالبخل أن يمنع نفسه من اكتساب الحسنات مع افتقاره إليها، ويحرمها مباح الشهوات مع اقتداره عليها».

قال بقراط: «البخلاء مثل البغال والحمير^٣ تحمل الذهب والفضة وتعتلف بالتبن والشعير»^٤.

وقالوا: «البخل^٥ يملأ بطنه وجاره جائع ويحفظ ماله وعرضه ضائع»^٦. قال حسن بن علي: «البخل جامع المساوئ والعيوب، وقاطع المودات من القلوب».

١٥ قالوا: «البخل صديق إن أحسن إليه، وعدو إن ترك»^٧. وقالوا: «البخل لا يستحق اسم الحرية فإن ماله يملكه».

ويقال: «البخل ليس ماله له وإنما هو لماله».

وحكي أن يحيى بن زياد وحماد بن عجرد وبشار بن برد قد اجتمعوا على طعام ووقف السائل على الباب فقال: «يا إخوتي أنا جائع»، فقال يحيى: ﴿فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ﴾^٨ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ^٩ (المؤمنون، ١٠١). فقال السائل: «ارحموني»^{١٠}.

١ ق: وقال لحاتم.
٢ أ، ق- لأنه ردّ بكلام المنكر بكلامه
٣ أ، ق: مثل الحمار.
٤ أ، ق: والحشيش.
٥ ق- البخل.
٦ أ، ق: قال حسن بن علي ... وعدو
٧ إن ترك.
٨ من أ وق.
٩ أ، ق- قال حسن بن علي ... وعدو
١٠ إن ترك.

Sözü Hammâd aldı ve “Biz senin rahmetine, senin bizim rahmetimize olandan daha fazla muhtacı” dedi. Dilenci bu sefer “Sözümü dinleseniz ya!” deyince Beşşâr “Eğer yaşayan birine seslenseydin sesini duyurabilirdin” şeklinde karşılık verdi.

- 5 Cimrilerden biri şöyle söylemiştir: “Biz yemeğimizi sadece gece yarısından sonra yeriz.” Kendisine “Niçin böyle yapıyorsunuz?” diye sorulunca cevaben “Su donar, sinekler ortalıktan kaybolur, aniden birinin gelme ihtimali kaybolur, dilencilerin seslerini duymaz olursun” demiştir.

- 10 Anlatıldığına göre bir adam bir tencere yemek pişirmiş ve hanımıyla birlikte sofraya oturmuşlar. Adam, “Kalabalık olmasaydı bu yemek çok daha lezzetli olurdu” demiş. Bunun üzerine karısı “Hangi kalabalıktan bahsediyorsun? Senden ve benden başka kimse yok ki!” deyince “Ben tencere ile başa olmayı seviyorum” demiş.

- 15 Anlatıldığına göre cimrilerden biri kölesine “Yemeği getir, sonra da kapıyı kapat” demiş. Kölesi cevaben, “Bu çok da iyi bir fikir değil gibi. İyisi mi ben önce kapıyı kapatayım, sonra yemeği getireyim” demiş. Adam da “Ey kölem! Sen benden daha akıllı çıktın” demiş.

- 20 Hikâye edilir ki Adî b. et-Tâî bir sofraya hazırlamış ve o vakit çocuk yaşta olan oğlu Hâtem’e “Kapıya geç. Tanıdıklarını içeri al, tanımadıklarını geri gönder” demiş. Bunun üzerine Hâtem “Babacığım, hiç insanları yemekten mahrum etmek olur mu? Allah’a yemin olsun ki, ben böyle bir şey yapmam” demiş. Adî ise “Vallahi ey oğlum, sen benden daha cömert çıktın. Aç kapıyı, kim gelirse içeri al!” demiştir.

- 25 Bendeniz fakir de şöyle der: “Bu iki hikâyenin akabinde şu sözü söyleyen kimsenin doğruluğunu bir kez daha tasdik etmiş olalım: Köle, efendisinin tînetindendir, çocuk da babasının sırrını taşır, babasına çeker.” Bu hususu teemmül et!

- 30 el-Hakîm şöyle söyler: “Tamaha ‘babam kimdir?’ diye sormuşlar, ‘Takdir edilip verilende şüpheye düşendir’ demiş. ‘Mesleğin nedir?’ demişler, ‘Zellilik elde etmek’ demiş. ‘Ulaşacağın son nokta neresidir?’ demişler, ‘mahrumiyet’ cevabını vermiş.”

[YİRMİ SEKİZİNCİ] FASIL

Cesaretin Methine Dair

- 35 Demişlerdir ki, “Cesaret kişiye lutfedilen mevhibelerdendir. Desteğini kaybettiğini anlayınca kaçan kimse cesur sayılmaz.”

[٣٧٦] فقال حماد: «نحن إلى رحمتك أحوج منك إلى رحمتنا»، فقال السائل: «اسمعوا كلامي»، فقال بشار: «لقد أسمعت لو ناديت حيًّا».

وقال بعض البخلاء: «إنّا لا نأكل الطعام إلا بعد نصف الليل»، ف قيل له: «ولم؟»، قال: «يبرد الماء ويتقطع الذباب وأمن فجأة الداخل وصرخة السائل».^١

وَحكي أن رجلاً طبخ قدرًا وجلس مع امرأته يأكلانه، فقال: «ما أطيب هذا الطعام لولا الزحام»، قالت امرأته: «وأين الزحام، إنما أنا وأنت»، فقال الرجل: «أنا أحب أن أكون أنا والقدر».

وَحكي أن بعض البخلاء قال لغلّامه: «هاتِ الطعام وأغلق الباب»^٢، فقال غلامه: «يا سيدي! ليس هذا فكر»^٣ بل أغلق الباب أولاً، ثم أقدم الطعام ثانيًا، فقال الرجل: «يا غلامي! أنت عاقلٌ مني».

وَحكي عن عدي بن الطائي أنه^٤ عمل مائدة، فقال لولده خاتم^٥ وكان صغيرًا: «أقم على الباب واذن لمن تعرفه وامنع من لا تعرفه»، فقال حاتم: «يا أبي! أيجوز منع أحد من الطعام، فوالله لا نفعل»، فقال عدي: «والله يا ولدي أنت أكرم مني وافتح الباب ولا تمنع أحدًا».

يقول الفقير: «إننا نجزم^٦ عقب^٧ هاتين^٨ الحكايتين مصداق قول من قال: العبد من طينة مولاه، والولد سرُّ أبيه» تأمل!

قال الحكيم: [٧٧] «قيل للطمع من أبوك؟ قال: الشك في المقدّر. قيل له: ما حرفتك؟ قال: اكتساب الدّل. قيل له ما غايتك؟ قال: الحرمان»^٩.

فصل في مدح الشجاعة

قالوا: «الشجاعة من مواهب الإحسان، ومن كان شجاعًا عند الفرار^{١٠} وفقد الأنصار لم يكن شجاعًا»^{١١}.

١ أ - ق - ويقال البخيل ليس ماله له وإنما هو لماله ... وصرخة السائل.
٢ ق - الباب.
٣ ق - فكر.
٤ ق - أولاً.
٥ أ، ق: أعقل.
٦ ق - أنه.
٧ أ - خاتم.
٨ ق - وكان صغيرًا.
٩ أ: قم. ١٠ أ: إني أجزم؛ ق: نحزم. ١١ أ، ق: عقيب. ١٢ في جميع النسخ: هاذين. ١٣ أ، ق - تأمل! ... قال: الحرمان. ١٤ أ، ق: عند الضرورة. ١٥ أ، ق - وفقد الأنصار لم يكن شجاعًا؛ أ+ لم يعمل شجاعًا؛ ق+ ولم يعد شجاعًا.

Yine demişlerdir ki, “Cesurlar üç türlüdür: *Fâris*, *şücâ'* ve *batal*. *Fâris*, düşmanı kendisine saldırdığında onun üzerine gidendir. Yani ondan kaçmayandır. *Şücâ'* insanları [ilk olarak] savaşa çağıran kişidir. *Batal* ise herkes ardını dönüp kaçarken onları koruyandır.”

- 5 Ali b. Ebî Tâlib hem *şücâ'* hem de *batal* idi. Zübeyr b. Avvam, Halid b. Velîd, Mikdâd b. Esved ise *şücâ'* idiler.

Resûlullah (s.a.) ashabına şöyle buyurmuştur: “Sizler korku verici bir durum ortaya çıktığında sayısı artan, tamah söz konusu olunca sayısı azalan kimselersiniz.”¹ Bu ifadesiyle onların kendilerinden talep edilmediği durum-
10 da savaştıkları, ganimet taksimi söz konusu olunca ortada gözükmediklerini beyan etmiştir.

Eflatun şöyle söylemiştir: “Azmi kendisini ileriye sevk etmeyen kişiyi aczi geri bırakır.”

Şair şöyle söyler:

- 15 Eğer re'yin varsa azimetin de olsun
Zira tereddüde düşmek bozar sıhhatini re'yin
Düşmanlara mühlet verme bir gün dahi olsa, kudretliysen eğer
Derhal hesaplarını gör onların gün gelip onlar da kudretli
olmadan

- 20 Câlînûs şöyle söylemiştir: “Savaşta cehalet akla yeğdir.” Muâviye ise “İşle-
rin sonunun düşünen hiçbir vakit neticenin ne olduğunu göremez” demiştir.

Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) şöyle söylemiştir: “Kim saldırırsa ganimeti bulur; kim düşünüp durursa hezimetini görür.”

İbn Mu'tez şöyle söylemiştir:

- 25 Re'yinde âciz olan fırsatı kaçırmaz
Ardından da kaderi suçlar durur

el-Hakîm şöyle söylemiştir: “Kim tedbir almaktan ve [işlerin problemlerinden] kaçınmaktan geri durursa işini temelsiz olarak kurmuş olur.”

Bir şiir şöyledir:

- 30 Kim düşmanından emin olursa kuşkusuz
O savaş meydanında cansız yere serilecektir

¹ Zeyneddin er-Râzi, *Muhtârû's-Sıhâb*, (haz Yusuf Muhammed), Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/1999, II, 239.

وقالوا: «الشجاع^١ ثلاث: فارس وشجاع وبطل، فالفارس^٢ هو الذي إذا حمل خصمه عليه حمل هو على خصمه، أي^٣ لم يفرّ من خصمه،^٤ والشجاع هو الذي دعا الناس إلى القتال، والبطل هو الذي يحمي القوم إذا ولّوا مدبرين.»

وكان علي بن أبي طالب شجاعاً بطلاً، والزبير بن العوام وخالد بن الوليد ومقداد بن أسود^٥ ومعاذ بن عفراء^٦ شجاعاً.

وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم لأصحابه: «إنكم لتكثرثون عند الفزع وتقلثون عند الطمع.» يعني أنهم يقاتلون بلا طلب، ولا يحضرون عند اقتسام الغنيمة.^٨

قال أفلاطون:^٩ «من لم يقدّمه عزمه آخره عجزه.»

قال الشاعر:

إذا كنت ذا رأي فكن ذا عزيمة فإن من فساد الرأي أن يترددا
ولا تمهل الأعداء يوماً بقدرة وبادرهم <قبل> أن يملكوا مثلها غدا

قال جالينوس: «الجهل في الحرب خير من العقل.»

وقال معاوية: «من تفكّر في العواقب لم يسمع^{١١} في النوائب.»

قال علي بن أبي طالب^{١٢} رضي الله عنه: «من حمل اغتتم، ومن تفكّر انهزم.»

قال ابن المعتز: [٧٧ب]

عاجز الرأي مضيق لفروسته حتى إذا فات عاتب^{١٣} القدرا

قال الحكيم: «من أعرض عن الحذر والاحتراز بنى أمره على غير أساس.»

[شعر] آخر:

من يأمن الأعداء لا بد أنه سيلقي بهم في المهلك مصرعا

٨ أ، ق- وقال رسول الله ... ولا يحضرون عند اقتسام الغنيمة.

٩ ق- قال أفلاطون.

١٠ من ق.

١١ ق: لم يشجع.

١٢ أ، ق- بن أبي طالب.

١٣ أ: غابت؛ ق: عابت.

١ أ، ق: وأصنافها.

٢ ق: فأما الفارس.

٣ أ، ق- حمل هو على خصمه، أي.

٤ أ: منه لم يضر فيه.

٥ ق- هو الذي.

٦ أ: الأسود.

٧ أ، ق- ومعاذ بن عفراء.

Şair şöyle söylemiştir:

Fırsat olup olmadığı ortaya çıkmadan bir işe girişmen
Cehalettir, acele etme yönündeki re'yin de aslında gururdur
Doğru düşün, uygun olanı uygula
5 Harb ehli tedbir aldı diye zemmedilmez zira

İbn Ömer'den (r.a.) rivayet edildiğine göre [Hz. Ömer veba salgını nedeniyle] Şam'a girmekten geri durup Medine'ye dönmeyi murat etti. Ebû Ubeyde b. Cerrâh ona şöyle söyledi: "Ey Mü'minlerin Emîri! Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun?" O, şöyle cevap verdi: "Evet, yine Allah'ın kaderine kaçıyorum." Ebû Ubeyde, "Tebdir almak kadere mâni olur mu?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle söyledi: "Ben bu hususta bir problem görmüyorum. Çünkü Allahu Teâlâ bize faydası dokunmayan şeyleri yapmamızı emretmez, zarar vermeyen şeyleri de yasaklamaz. Çünkü O şöyle buyurur: '*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız*'¹; '*Tedbirinizi alınız*.'² Aralarında geçen bu hadise Nevevî'nin *Müslim Şerhi*'nde de bu şekildedir.³

Şöyle söylenir: "Savaşçılık ancak kendisinde hayvanların tabiatlarında bulunan şu hasletlere sahip kişilere uygun düşer: Aslanın kalbi, kurdun atılganlığı, kedinin sabrı, karganın tedbiri, turnanın bekçiliği, güvercinin yol buluşu ve eşek arısının koruyuculuğu."

[YİRMİ DOKUZUNCU] FASIL

Aceleyle Dair

Bilesin ki, insanın tüm işlerinde aceleyi terk etmesi gereklidir. Teenniyle hareket edilmelidir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Sana vahye-dilmesi tamamlanmadan önce Kur'ân'ı okumakta acele etme!*"⁴

Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Kime rıftan bir nasip verilmiş ise ona dünya ve âhiretteki nasibi verilmiş demektir."⁵

Ömer b. Hattâb (r.a.) "Âhiret ameli hariç tüm amellerde teenni en hayırlı yoldur" buyurmaktadır.

1 Bakara 2/195.

2 Nisâ 4/71.

3 Buhâri, "Tıb", 30; Müslim, "Selâm", 100; Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fî Şerhi Sahibi Müslim b. el-Haccâc*, Kahire: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392, I, 107-105.

4 Tâhâ 20/114.

5 Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, VI, 75.

قال الشاعر:

ركوبك الأمر ما لم تبد فرصته جهل ورأيك في الاستعجال غرور
فافكر صوابًا واعمل مأثرة ولم يذم لأهل الحرب تدبير

وقد روي عن ابن عمر رضي الله عنه حين كره المجيء إلى الشام أراد الرجوع إلى المدينة قال له أبو عبيدة بن الجراح: «يا أمير المؤمنين! أتفرّ من قدر الله؟»، قال: «نعم، إلى قدر الله»، قال: «أيمنع الحذر من القدر؟»، قال: «لست مما هناك في ثقة، لأن الله تعالى لا يأمر بما لا ينفع ولا ينهى عما لا يضرّ، فإنه تعالى يقول ﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾ (البقرة، ١٩٥)، وقال ﴿خُذُوا حِذْرَكُمْ﴾ (النساء، ٧١)». كذا في شرح المسلم للنووي.^١

ويقال:^٢ «لا تصلح^٣ الجنديّة إلا لمن كانت فيه خصال من طبائع البهائم: قلب الأسد وغازة الذئب وصبر السّور وحذر الغراب وحراسة الكركي وهداية الحمام وحماية الزنبور.»

فصل في الاستعجال

واعلم [أنه] ينبغي للناس في كل الأمور أن يترك العجلة، ويستعمل التأني كما قال تعالى ﴿وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ﴾ (طه : ١١٤). [٧٨]

قال النبي صلى الله عليه وسلم: «من أعطي نصيبه من الرفق أعطي نصيبه في الدنيا والآخرة.»

وقال عمر بن الخطاب رضي الله عنه: «التأني خير في كل الأعمال^٤ إلا في عمل الآخرة.»

١ في الأصل: للنووي؛ أ، ق- قال الحكيم: من أعرض عن الحذر ... كذا في شرح المسلم للنووي.
٢ أ، ق: وقالوا.
٣ ق: لا تصح.
٤ أ، ق- واعلم ينبغي للناس في كل الأمور أن يترك العجلة، ويستعمل التأني كما.
٥ أ- بن الخطاب.
٦ أ، ق: الأمور.

Ebü'l-Feth el-Büstî şu şiiri söylemiştir:

Teennîli ol, yöneldiğinde bir şeye
 Ki bilesin böylece doğru nedir, yanlış nedir
 Gördüğün her dumanın peşine düşme
 5 Ateş bazen [yara] dağlamak için yakılır
 Kıyas et şeyleri benzerlerine
 Benzer olan şeyler seni benzerlerine götürür

Tevrat'ta "Rıfk, her türden hikmetin başıdır" yazılıdır.

Şöyle söylemişlerdir: "Düşünüp taşınmadan söz söylemek yakışık almaz.
 10 Etraflıca değerlendirme yapmadan amele koyulmak olmaz." Yine şöyle söylemişlerdir: "Teennîye sarılan kurtuluşu elde eder."

Şair şöyle söyler:

Teenniyle hareket edip nihayetinde hedefe ulaşamamak
 Acele edip hedefe ulaşmaya yeğdir
 15 Eflatun şöyle söylemiştir: "Aceleden sakın! Zira acelenin künyesi
 'Pişmanlığın Annesi (*Ümmü'n-nedâme*)' şeklindedir. Çünkü acele eden bilmeden konuşur, anlamadan cevap verir, düşünmeden yapar, elde etmeden de mahrum kalır."

"Sabır, zaferin anahtarıdır" demişlerdir.

20 Aristo "Sabreden kimse sabırla muâmele bulur" demiştir.

Şair ise şöyle söyler:

Çözüm bulamadığın bir işle karşı karşıya isen
 Sabreyle, zira merâma sabırla erişilir
 Su pınarları da böyledir, bir defalık kirlenir
 25 Ama tekrar tekrar temizlenir, dehrin âdetidir bu

[OTUZUNCU] FASIL

Korkaklığın Zemmine Dair

Bilesin ki korkaklık da tıpkı cesaret gibi yaratılıştan gelir. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) şöyle söylemiştir: "Sakınmak, kaderin elinden kişiyi kurtarmaz. Kuşku
 30 yok ki sabır, zafere ulaştıran yollardandır."

قال أبو الفتح البستي:^١

تأَنَّ في الشيء إذا رمته^٢ لتعرف الرشد من الغي
لا تتبعنَّ كل دخان ترى فالنار قد توقد للكي^٣
وقس على الشيء بأشكاله يدلك الشيء على الشيء^٤
وفي التوراة: «الرفق رأس كل حكمة.»^٥
وقالوا: «لا ينبغي القول إلا بالتفكر، ولا العمل إلا بالتدبر.»
وقالوا: «من^٦ لزم الأناة^٧ فاز بالنجاة.»
وقال الشاعر:

أناة^٨ المرء في عواقبها فوت خير من عجلة في عواقبها درك
قال أفلاطون: «إياك والعجلة، فإنها تكتي بأَم الندامة لأن صاحبها يقول قبل أن
يعلم، ويحبب قبل أن يفهم، ويقوم قبل أن يفكر، ويقطع قبل أن يقدر.»^٩
وقالوا: «الصبر مفتاح النصر.»
وقال أرسطو: «من صبر تصبر.»
وقال الشاعر:

إذا كنت في أمر لم تر حيلة^{١٠} فصبرك إن المرام يحصل بالصبر
كذلك عيون الماء تكدر مرة وتصفوا مرارًا^{١١} هكذا عادة الدهر

فصل في ذم العجب

واعلم أنه خلقي كالشجاعة.^{١٢}

قال علي بن أبي طالب^{١٣} رضي الله عنه: «إن الحذر لا ينجي من القدر، وإن الصبر
من أسباب الظفر.» [٣٧٨]

١ أ، ق: قال الشاعر.
٢ ق: دمه.
٣ ق: المكي.
٤ أ- على الشيء.
٥ ق: رأس كل حكمة الرفق؛ أ وق + قال الحكيم: "من أعرض
عن الحذر بنى أمره على غير أساس." قال الشاعر: ركوبك
(في أ: كويل) الأمر ما لم تبد فرصته جهل ورأيك في
الاستعجال غرور فافكر صوابا واعمل مأثرة ولم يذم
٦ أ، ق: ما.
٧ تحت الكلمة: الثاني؛ أ، ق: الإناء.
٨ أ، ق: إناء.
٩ أ، ق- لأن صاحبها يقول ... ويقطع قبل أن يقدر.
١٠ أ: مرادا.
١١ أ، ق- واعلم أنه خلقي كالشجاعة.
١٢ أ، ق- بن أبي طالب.

“Kaderde olanlar tahakkuk etmeye başlayınca tedbirin anlamı kalmaz” denilmiştir.

Araplar şöyle derler: “Geçerli sebebi olduğu halde kaybeden kimse kaçıp da kurtulan kimseye yeğdir.”

- 5 Anlatıldığına göre Ebü't-Tayyib [el-Mütenebbî] (ö. 354/965) bir gece ıssız bir mekânda bir adamla karşılaştı. İkisinden başka kimse yoktu. Kav-
gaya tutuştular. Adam kendisini yendi. Alta düşen Ebü't-Tayyib firar etmeyi
doğru bulmadı ve şu şiiri okudu:

At ve gece ve çöl tanır beni
10 Kılıç ve mızrak ve kâğıt ve kalem de

Ardından kavgaya devam etti. Bu canına mal oldu, ama o kaçmadı.

Ebû Bekir es-Sıddîk (r.a.), Hâlid b. Velid'i ridde ehliyle savaşa gönde-
ririrken şöyle söylemiştir: “Ey Hâlid! Sana ebedî hayatı verecek olan ölüme
karşı hırs besle!”

- 15 Anlatıldığına göre Hâlid yatağında ölmüş, ölümü esnasında da şöyle söy-
lemiştir: “Ey Rabbim! Bedenimde kılıç, mızrak yahut ok yarasının olmadığı
tek bir yer bile yok. Buna rağmen ben yatağımda yatarak can veriyorum.”
Ardından da gözyaşı dökmüştür. Allah kendisine rahmet eylesin!

Şair şöyle söylemiştir:

- 20 Yatakta ölmek bir zillettir, utançtır
Ölüm, kılıçların altında olduğunda şerefli bir sondur

Eflatun şöyle söylemiştir: “Müddet bitince [tam teçhizatla] hazırlıklı
bulunmak fayda vermez.”

- 25 Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) şöyle söylemiştir: “Ölüm kaçınılmaz bir sondur.
Kimse ölümün elinden kurtulamaz; ne karşısına dikilip direnen, ne de ons-
dan kaçmaya çalışan.”

Şair şöyle söylemiştir:

- 30 Korkak kişi zanneder ki
Kaçmakla ecelden kurtulabilir
Olaylar gelişir ve korkağı bulur
Onların elinden ancak cesur ve kahraman olan kurtulabilir

وقيل: ^١ «إذا حلت التقادير بطلت التدابير.»

وقال الأعراب: ^٢ «هالك معذور خير من ناج فرور.»

وحكي أن أبا الطيب رأى ليلاً في البرية رجلاً ولم يكن غيرهما وتقاتلا، فغلب الرجل عليه واستبجح أبو الطيب الفرار، فقال شعر:

الخيل والليل والبيداء تعرفني ^٥ والسيف والرمح والقرطاس والقلم؛

وقاتل وقتل ولم يفز.

وقال أبو بكر الصديق لخالد بن الوليد حين بعثه لقتال أهل الردة: «يا خالدا! احرص على الموت الذي يوهب الحياة الأبدية.»

وحكي أن خالداً مات في فراشه وقال عند موته: «يا رب! ليس في جسدي موضع ^{١٠} إلا وفيه طعنة أو ضربة أو رمية وها أنا أموت حتف أنفي.» وبكى رحمه الله. قال الشاعر:

إنّ موت الفراش ذلّ وعار وهو تحت السيوف فعل شريف ^٥

قال أفلاطون: «إذا انقضت المدة لم تنفع العدة.»

وقال علي بن أبي طالب رضي الله عنه: «إنّ الموت أمر مختوم، لا يُعجزه المقيم، ^{١٥} ولا يفوته الهارب.»

وقال الشاعر: ^٧

كان الجبان يرى أنّه قد تدرك الحادثات الجبان
يدافع عنه الفرار الأجل ويسلم منها الشجاع البطل

^٥ أ، ق- وقال أبو بكر الصديق ... وهو تحت السيوف فعل شريف.

^٦ أ، ق- بن أبي طالب.

^٧ أ، ق: وقال معاوية.

^١ أ، ق: وقال.
^٢ أ: الأعرابي.
^٣ أ، ق: الهلاك بالشاة (ق: بالشاة) خير من النجاة من الفرور.
^٤ أ، ق- وحكي أن أبا الطيب رأى ليلاً ... والرمح والقرطاس والقلم؛ + قال أبو الطيب: "جبن قاتل مع رجل غالب في الليل ليس أحد غيرها الخيل. والليل والسيد أتعرفني (ق: والبيد أتوفني) والسيف والرمح والقرطاس والقلم."

Hikmetli bir söz şöyledir: “Kaderin bir hakikati olduğuna göre [ondan kaçmak için] hırs göstermek beyhudedir.”

Korkaklar hakkında şu şiir söylenmiştir:

Kavmim her ne kadar tam donanımlı olsalar da
 5 Kötülük namına hiçbir şey bilmezdim, küçücük bile olsa
 Zulüm ehlinin zulmünü görmezden gelir, bağışlardı
 Kötülük ehlinin kötülüğüne iyilikle karşılık verirlerdi
 Böyleydiler ki adeta Allah yaratmamıştı cennetini
 Onların dışındaki hiçbir insan için

10 Kaçmaya mazeret öne sürenlerden birisi de Hz. Osman b. Affân (r.a.) idi.
 Abdurrahman b. Avf kendisine Velîd b. Utbe'yi göndermişti. Velîd ona: “Abdurrahman sana diyor ki “Niçin Osman Uhud günü kaçmadığımı, Bedir’den de geri kalmadığımı halde bana cefa etmektedir?” Hz. Osman şöyle cevap verdi: “Benim [Uhud günü] fırarıma gelince, Allahu Teâlâ beni affetmiştir.
 15 [Bedir’e] katılamamamın sebebi ise Resûlullah’ın (s.a.) kızının hastalığıydı.”

[OTUZ BİRİNCİ] FASIL

Affetmenin Methine Dair

Bilesin ki bu hususta hem Kur’ân-ı Kerîm’de hem de sünnette deliller bulunmaktadır. Yüce Allah şöyle buyurur: “*Kim affedip arayı bulursa onun*
 20 *ecri Allah üzerinedir*”¹, “*Affetmeniz takvâya daha yakındır*”², “*Afyolunu tut*”³

Resûlullah’tan (s.a.) rivayet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: “Kim büyük yahut küçük bir kötülüğü bağışlarsa ecri Allah’ın üzerindedir. Kimin ecri Allah’ın üzerine ise o kimse Allah’ın kendisine yakın kıldığı kimselerden demektir.”⁴ Yine o şöyle buyurmuştur: “Affetmek, kulun izzetini artırır.
 25 Affediniz, Allah da sizleri aziz kılsın.”⁵

Affin hududu intikamı terk etmektir. Hikmet ehli şöyle der: “Hilim, yaratılıştan gelir.” Nübüvvet kandilinden gelen bir söz de şöyledir: “Hilim sahibi kişi neredeyse nebî olacaktı.”

1 Şûrâ 42/40.

2 Bakara 2/237.

3 A’râf 7/199.

4 Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünunî'l-Edeb*, Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423, VII, 57.

5 Aclûnî, *Kesfû'l-hafâ*, I, 370.

وفي^١ كلام الحكمة: «إذا كان القدر حقًا فالحرص^٢ باطل.»^٣ [٧٩]
 قيل في حق الجبان شعر:

إن قومي قد كانوا ذوي عدد ليسوا من الشر في شيء وإن هانا
 يجزون من ظلم أهل الظلم مغفرة ومن إساءة أهل السوء إحسانا
 كأن الرب لم يخلق لجنته^٤ سواهم من جميع الناس إنسانا^٥

وممن اعتذر عن الفرار عثمان بن عفان، وذلك أن عبد الرحمن بن عوف أرسل الوليد بن عتبة فقال له: «يقول لك عبد الرحمن لم جفوتني ولم أفرّ يوم أحد ولم أتخلف يوم بدر؟»، فقال: «أما فراري فإن الله تعالى قد عفا عني وأما تخلّفي فبسبب مرض بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم.»^٦

١٠ فصل في مدح العفو

واعلم أنه قد جاء به الكتاب والسنة.^٦

قال الله تعالى^٧ ﴿فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ﴾ (الشورى: ٤٠) وقال تعالى^٨ ﴿وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى﴾ (البقرة، ٢٣٧)، وقال ﴿خُذِ الْعَفْوَ﴾^٩ (الأعراف، ١٩٩).

وروي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: «من عفا عن مظلمة صغيرة أو كبيرة فأجره على الله، ومن كان أجره على الله فهو من المقربين.»^{١٠}

وقال^{١١} صلى الله عليه وسلم: «إن العفو لا يزيد العبد إلا عزًّا، فاعفوا يعزّكم الله.»^{١٢}
 وحده ترك الانتقام.^{١٣}

قال الحكماء:^{١٤} «الحلم خلقي.»

ومن كلام النبوة: «كاد الحليم أن يكون نبيًا.»

١ أ، ق: ومن.
 ٢ أ: فالطلب.
 ٣ ق- فالحرص باطل؛ + لطلب.
 ٤ في ديوان الحماسة: لخشيتيه.
 ٥ أ، ق- قيل في حق الجبان ... فبسبب مرض بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم.
 ٦ أ، ق- فاعفوا يعزّكم الله.
 ٧ أ، ق- واعلم أنه قد جاء به الكتاب والسنة.
 ٨ أ، ق- وحده ترك الانتقام.
 ٩ أ، ق: الحكيم.
 ١٠ أ- وقال تعالى؛ ق- تعالى.
 ١١ أ- وقال ﴿خُذِ الْعَفْوَ﴾.
 ١٢ أ، ق- وروي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ... ومن كان أجره على الله فهو من المقربين.
 ١٣ أ، ق+ النبي.
 ١٤ أ، ق- وحده ترك الانتقام.

Anlatıldığına göre Muâviye hilim sahibi biriydi. Günün birinde bir adam onun yanına geldi ve ona şu şiiri okudu:

Dilerdim Allah'tan öleyim de görmeyeyim
Minberlerde Ümeyyeoğullarından bir hatibi
Allah uzattı ömrümü öyle ki
Zamanın getirdiği acayıplikleri gördüm

Muâviye güldü ve adamı cezalandırmadı.

Yine bir seferinde bir başkası onun yanına gelip “Ben fakirim. Sizden ihsan talep ediyoruz” dedi. Muâviye de “Sana yüz deve versem benim mertebemin Ali b. Ebî Tâlib mertebesinde olduğunu kabul eder misin?” dedi. Adam, “Azamet sahibi Allah’a yemin olsun ki, hayır!” dedi. Buna rağmen Muâviye ona yüz deve verdi. Sonra da “Allah’a yemin olsun ki eğer Ali hayatta olsaydı sana bir tek dişi deve vermezdi” dedi. Adam da cevaben, “Evet, kesinlikle, bir buğday tanesi bile vermezdi. Çünkü bu mal, müslümanların beytül mâline aittir” dedi. Muâviye, “Al develerini ve düş yakamdan” dedi. Adam da develeri aldı ve çekip gitti.

Yine anlatılır ki bir adam Muâviye’ye gelip şu şiiri söyler:

Güneş, tutulmuştur, imamımızı kaybettiğimiz için
Mahlûkâtın en hayırlısı, âdil imamı
Hz. Peygamber’in damadı ve imanı en üstün olanı ümmetin
Nihayetinde hak da bâtıla boyun eğdi

Muâviye [şiiri] dinlemiş ama gazaba gelmemiştir.

Anlatıldığına göre [Emevîler devri kumandanı, Abbâsîler’in Yemen ve Sistan valisi] Ma’n [b. Zâide]¹ (ö. 768/151 [?]) [vali olmadan önce] fakir idi. Yanına bir adam geldi ve ona şöyle söyledi: “Hatırlıyor musun [bir zamanlar] elbisen koyun derisinden, ayakkabın da deve derisindendi.” Ma’n cevaben “Hatırlıyoruz ve Allah’a tüm ahvâlümüz için şükrediyoruz” dedi. Adama da bin dinar verdi.

Asmaî şöyle söylemiştir: “[Halife] Mansûr’un yanına geldim. Yanıny da oturdum. Huzuruna bir suçluyu getirdiler. Cezalandırılmasını emretti. Adam, “Ey Mü’minlerin Emîri! İntikam adalettir, affetmek fazilettir. Mü’minlerin Emîrine yakışan en üstün olan derecedir” dedi. Bunun üzerine Mansûr onu affedip serbest bıraktı.

1 Hayatı için bk. Mahmut Kelpetin, “Ma’n b. Zâide”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/man-b-zaide> (25.02.2018).

وحكى أن معاوية كان^١ حليماً، يحكى أن رجلاً حضر عنده وقال له شعر: [٧٩-ب]

قد كنت أرجو أن أموت ولا أرى
الله أخر مدتي فطالت
فوق المنابر من أمية خاطبا
حتى رأيت من الزمان عجيبا

فضحك معاوية ولم يعاقب.^٢

٥ ويحكى أن رجلاً حضر عنده^٣ وقال: «إني فقير نطلب منك الإحسان»، فقال معاوية: «إذا دفعت لك^٤ مائة جمل أتنزلني منزلة عليّ ابن أبي طالب؟»، فقال الرجل: «لا والله العظيم»، فأعطى له معاوية مائة جمل، ثم قال: «والله^٥ لو كان علي حياً ما أعطاك ناقة منها»، فقال الرجل: «لا والله ولا برة^٦، لأنها في بيت مال المسلمين»، فقال له معاوية: «خذها وانصرف مني»^٧ فتسلّم الرجل وانصرف.

١٠ ويحكى أن رجلاً جاء إلى معاوية وقال شعر:

الشمس كاسفة لفقد إيماننا
صهر النبي وأفضل الأمة إيماننا
خير الخلائق والإمام العادل
والحق أصبح خاضعاً للباطل

فسمع معاوية ولم يغضب.

١٥ وحكى أن معن [بن زائدة] كان فقيراً فحضر رجل عنده وقال له: «أتذكر أن لحافك جلد شاة ونعالك جلد بعير؟»، فقال: «نذكر والله ونشكر على جميع أحوالي»، ثم أعطى له ألف دينار.^٨

قال الأصمعي: «حضرت عند المنصور وجلست معه، وأحضر عنده رجل مذهب، فأمر بالعقاب، فقال: «يا أمير المؤمنين! الانتقام عدل، [٨٠] والعفو فضل، ولا يليق لأمر المؤمنين إلا ما هو أرفع درجة»^٩، فعفا عنه وأطلقه»^{١٠}.

١ ق- كان.
٢ أ، ق- يحكى أن رجلاً حضر عنده ... فضحك معاوية ولم يعاقب.
٣ أ، ق- ويحضر عنده رجل.
٤ أ، ق- وقال: إني فقير نطلب منك الإحسان؛ + فطلب منه الإحسان.
٥ أ، ق- إذا أعطيت.
٦ أ- ابن أبي طالب؛ + رضي الله عنه.
٧ ق- والله.
٨ أ: نعم وما وبرة؛ ق: نعم ولا برة.
٩ أ، ق: من مال المسلمين.
١٠ أ، ق: فضحك معاوية وقال.
١١ أ: خذ بها وانصرف؛ ق: خذ وانصرف.
١٢ أ- ويحكى أن رجلاً جاء إلى معاوية وقال شعر ... ثم أعطى له ألف دينار؛ ق- فتسلّم الرجل وانصرف ... ثم أعطى له ألف دينار.
١٣ أ: وتليق يا أمير المؤمنين! أن يرضى لنفسه بأرفع الدرجتين؛ ق: ويليق لأمر المؤمنين أن يرضى لنفسه بأرفع الدرجتين.
١٤ من أ.

[OTUZ İKİNCİ] FASIL

Özrü Kabul Eden Kimsenin Methine Dair

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: “Özür dileyenin, samimi olsun gayri samimi olsun, özrünü kabul etmeyen kimse benim [Kevser] havuzuma varamaz.”¹

el-Hakîm şöyle söylemiştir: “Suçlunun şefaâtçisi ikrarıdır, tövbesi özür dilemesidir.”

Şair şöyle söylemiştir:

Sana özür dilemek üzere gelenin mazeretlerini kabul et
Sözünde halis niyetli olduğunu bilsen de, bilmesen de
Zâhirî görünümüyle seni razı eden seni tazim etmiş
Sana gizlide isyan eden de itaat etmiş demektir

Eflatun şöyle söylemiştir: “Özür dileyen, hiç suç işlememiş demektir.”

Anlatıldığına göre bir adam, işlediği büyük bir suç nedeniyle Mansûr’un huzuruna getirildi. Adam şöyle söyledi: “Ey Mü’minlerin Emîri! Benim suçum senin kızgınlığından daha büyüktür. Senin affın ise benim suçumdan daha geniştir. Sonra da şu şiiri okudu:

Zâlim dediğin gibi ver ben suçluya
Güzel bir af ki, faziletli olası böylece
Herhangi bir kötülükten ötürü layık olmasam da affa
Sana getirmiş olduğum, sen yine de affetmeye layıksın

Bunun üzerine Mansûr onu affetti.

Anlatıldığına göre suçlu bir adam Mansûr’un huzuruna getirildi. O da suçuna uygun bir cezanın verilmesini emretti. Bunun üzerine adam “Ey Mü’minlerin Emîri! Af talep ediyoruz” dedi. Mansûr cevaben “Senin aleyhine verdiğimiz hüküm bütünüyle Kitâb-ı Azîz’e dayanmaktadır” dedi. Adam da “Ey Mü’minlerin Emîri! Allah adaleti ve ihsanı emreder. Benden başkasına adaletle muâmele ettiysen, bana da ihsanla muâmele eyle” dedi. Bu cevap hoşuna giden Mansûr adamı bağışlayarak serbest bıraktı.

1 Vatvat, *Gurerü'l-Hasâis*, s. 474.

فصل في مدح من قبل العذر^١

قال رسول الله^٢ صلى الله عليه وسلم: «من لم يقبل من المعتذر عذرًا صادقًا أو كاذبًا لم يرد على حوضي.»

قال الحكيم: «شفيع المذنب إقراره، وتوبته اعتذاره.»^٣

قال الشاعر:

اقبل معاذير من يأتيك معتذرًا إن برّ عندك فيما قال أو فجرًا
فقد عظمك من يرضيك ظاهره وقد أطاعك من يعصيك مستترا

قال أفلاطون: «ما أذنب من اعتذر.»

>وحكي أن الرجل أحضر عند المنصور بذنب عظيم، فقال: «يا أمير المؤمنين!

١٠ ذنبي أعظم من تشتمك^٤ وعفوك واسع^٥ من ذنبي»،^٦ ثم قال:^٧

فهني مسيئًا كالذي قلت ظالمًا فغفوا جميلًا كي يكون لك الفضل
وإن لم أكن للعفو منك لسوء ما أتيت به أهلاً فأنت له أهل.^٨

>فعفى عنه.^٩

وحكي أن رجلًا^{١٠} أحضر عند المنصور مذنبًا، فأمر عقابًا موافقًا لذنبه، فقال

١٥ الرجل: «يا أمير المؤمنين! نرجو العفو»، فقال المنصور: «ما نحكم عليك إلا بالكتاب

العزیز»، فقال الرجل: «يا أمير المؤمنين! إن الله يأمر بالعدل والإحسان فإن فعلت

في غيري عدلاً فافعل في إحسانا»، فاستحسن منه^{١٢} فعفا عنه >وأطلقه.^{١٣}

١ أ: فصل في الاعتذار؛ ق: فصل في الإعذار.
٢ أ: ق: النبي.
٣ أ: ق: قال الحكيم: «شفيع المذنب إقراره وتوبته اعتذاره»
+ قال أفلاطون: «ما أذنب من اعتذر».
٤ ق: عظيم من نعمتك.
٥ ق: أوسع.
٦ من أ وق.
٧ في الأصل: قال الشاعر.
٨ أ: ق: قال أفلاطون ... أتيت به أهلاً فأنت له أهل.
٩ من أ وق.
١٠ أ: ق: الرجل.
١١ أ: ق- يا أمير المؤمنين، نرجو العفو... فقال الرجل: يا أمير المؤمنين.
١٢ أ: ق- فاستحسن منه.
١٣ من أ؛ أ وق + وكتب رجل إلى رجل أنا معترف لك بالعبودية فرضاً وأنت معترف لي بالأخوة فضلاً فالعبد يذنب والمولى (ق: والعبد) يغفر. قال الشاعر: "يا من أسأت وبالإحسان قابلي وجوده لجميع الناس مبذول (أ: معذور) وقد جاء يا مولاي عبدك معتذرا (ق: قد جاءك عبدك يا مولاي) وأنت للعفو مرجو ومأمول."

[OTUZ ÜÇÜNCÜ] FASIL

Güzel Bir Şekilde Özür Dilemenin Münasipliğine Dair

Bilesin ki Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib ile [baba bir] kardeşi Muhammed b. el-Hanefîyye arasına tatsız bir söz girmişti. Birbirlerine kızarak ayrılmış-
5 lardı. Sonra bahsi geçen Muhammed şöyle bir mektup yazdı:

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Ali oğlu Muhammed'den kardeşi
Ali oğlu Hüseyin'e. İmdi, senin öyle bir şerefın vardır ki, ben ona
erişemem. Senin öyle bir faziletin vardır ki, ona ulaşamam. Babamız
Ali'dir. Seni onunla fazilet yarışına sokmayız. Sen de kendini onun-
10 la böyle bir mukayeseye sokmazsın. Senin annen Fâtıma'dır. Resû-
lullah'ın (s.a.) kızı... Yeryüzü benim annem gibi kadınlar ile dolu
olsa, bunların tamamı senin annene denk gelmezdi. Bu mektubumu
okuduğunda benim gönlümü almak için yanıma gel. [Gönül almak
üzere önce gelme] faziletini elde etme hususunda sakın ola [gecikip
15 de] seni geçmeme sebebiyet verme! Bu öyle bir fazilettir ki, ona sen
benden evlâsın.”

Mektup Hz. Hüseyin'e ulaştınca kardeşinin gönlünü almak amacıyla sü-
ratle onun yanına gitti ve gönlünü aldı.

Bir adam bir diğerine şöyle bir mektup göndermiş: “Ben senin kölen
20 olduğumu zaruri olarak itiraf ediyorum. Sen de benim için kardeşliğini
faziletine binaen kabul ediyorsun. Köle suç işler, efendi ise bağışlar.”

Şair şöyle söylemiştir:

Ey, haksız yere azarlayan kişi
Azarla, hâlbuki gözlerin bana şöyle yazıyor:
25 “Sen, evet sensin bana zulmetmiş olsan da
Allah'ın mahlûkâtı içinde en çok kıymet verdiğim”

Başka bir şiiir şöyledir:

Ey kendisine ettiğim kötülüğe ihsan ile karşılık veren
Varlığı tüm insanlar için bolluk olan
30 Kölen kapına geldi, özür dileyerek ey efendim
Senin affı seçeceğin umulmakta, beklenmektedir

فصل فيما استحسن من لطيف الاعتذار

واعلم أنه جرى بين حسين بن علي بن أبي طالب وبين أخيه محمد بن الحنفية كلام، فافترقا متغاضبين، ثم كتب محمد المزبور: [٣٨٠] «بسم الله الرحمن الرحيم، من محمد بن علي إلى أخيه حسين بن علي، أما بعد، فإن لك شرفاً لا أبلغه، وفضلاً لا أدركه، أبونا علي لا نفضلك فيه ولا تفضل نفسك فيه علي، و أمك فاطمة بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم ولو كان ملئ الأرض نساء مثل أمي لا تساوي أمك، فإذا قرأت مكتوبي تحضر عندي لثرضيني، وإياك أن أسبقك إلى هذا الفضل الذي أنت أولى به مني». فلما وصل المكتوب إلى الحسين جاء إليه مسرعاً وأرضاه.

١٠ وكتب رجل إلى رجل: «أنا معترف لك بالعبودية فرضاً وأنت معترف لي بالأخوة فضلاً فالعبد يذنب والمولى يغفر.»

قال الشاعر:

يا ذا الذي يعتب في غير شيء اعتب فعيناك تكتب إلي
أنت على أنك لي ظالم أعز خلق الله طراً إلي

١٥ [شعر] آخر:

يا من أسأت وبالإحسان قابلني وجوده لجميع الناس مبذول
قد جاء عبدك يا مولاي معتذراً وأنت للعفو مرجو ومأمول

Bir diğer şair ise şöyledir:

Biz öyle bir topluluğuz ki senden ayrı düşmeyi eksiklik görürüz
Sana yakın olmayı, kaçınılmaz, zaruri biliriz
Sen, her ne kadar kızgın olsan da
5 Senin için yanaklarımızı yere koyduk, razı olasın diye

Şair şöyle söyler:

Gücü yetenin affetmesi ne güzeldir
Özellikle de hem gücü yeten hem de üstün olanın
Benim varsa bir suçum, suç benim değildir
10 Senin dışında yoktur onu affedecek birisi
Aramızdaki sevginin hatırına sana geldim
Başta olan [sevgiyi] sonra gelen [suç için] ifsat etmeyesin

Bendeniz fakir de şöyle söyler:

Emelimden daha büyük ve başka bir suçum yok
15 Bugün hem suçumu hem emelimi affedeceğini umuyorum
Bunların her biri benim yanımda aynı anda bulunabiliyorsa
mukayese et
Sen benim suçumdan da, emelimden de daha yücesin.

[OTUZ DÖRDÜNCÜ] FASIL

20 **Mezâlimi Affetmenin Zemmine Dair**

Yüce Allah şöyle buyurur: “Size *düşmanlık edenlere, düşmanlıklarına denk bir şekilde karşılık veriniz*¹; “Zulme uğradıktan sonra, kendini savunup hakkını alan kimseye (ceza vermek için) bir yol yoktur.”²

Rivayet edildiğine göre Şair Ebû Azze, Bedir Gazvesi’nde [ashab tarafından]
25 yakalanınca Hz. Peygamber’den (s.a.) [beş kız çocuğunun kimsesiz kalacağını belirterek] af diledi. Resûlullah da onu [müslümanların aleyhinde kimseye yardım etmemek şartıyla] affedip serbest bıraktı. Sonra bir başka sefer [Uhud Gazvesi’nde] tekrar yakalandı ve yine [savaşa zorla katıldığını belirterek] af diledi. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu: “Affetmek, daha üstünü olmayan bir güzel
30 huydur. Fakat bir müslüman aynı yılan deliğinden iki kere sokulmaz.” Akabinde de öldürülmesini emretti ve ashab da bu emri uyguladılar.³

1 Bakara 2/194.

2 Şûrâ 42/41.

3 Muhammed b. Ömer el-Vâkıdı, *Kitâbü’l-Meğâzî*, (nşr. M. Jones), London: 1965-66 → Beyrut: 1404/1984, I, 110-111, 309.

[شعر] آخر:

نحن قوم نرى فراقك غبنا
أنت إن كنت قد غضبت جعلنا
ونرى القرب منك حتمًا وفرضا
لك حرّ الوجوه أرضًا لترضا

وقال الشاعر:

ما أحسن العفو من قادر
إن كان لي ذنب ولا ذنب لي
لاسيما من قادر ظافر
أعوذ بالودّ الذي بيننا
فما له غيرك من غافر [٨١]^٥
لا تفسد الأول بالآخر

قال الفقير:

لا شيء أعظم من ذنبي سوى أملي
فإن يكن ذا وذا عندي معًا قارن (٩)
لعفوك اليوم عن ذنبي وعن أملي
لأنت أعظم من ذنبي ومن أملي^{١٠}

فصل في ذمّ العفو عن المظالم^٢

قال الله تعالى ﴿فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ﴾
(البقرة، ١٩٤). قال الله تعالى ﴿وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ﴾
(الشورى، ٤١).^٤

وروي أن أبي عزة الشاعر لمّا مسك في غزوة بدر فاعتذر فقبل النبي عليه السلام
عذره، وخلّى سبيله، ثم مسك أخرى، فاعتذر، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: «إن
العفو لمكرمة ما مثلها مكرمة ولكن لا يلدغ المؤمن من جحر مرتين.» فأمر بقتله
فقتله الأصحاب.^٦

٥ أ، ق- وروي أن أبي عزة الشاعر لمّا مسك في غزوة بدر
فاعتذر فقبل النبي عليه السلام عذره، وخلّى سبيله، ثم مسك
أخرى، فاعتذر؛ + روي أن رجلاً أذنب فاعتذر فقبل النبي
عليه السلام عذره ثم أعاد الذنب فاعتذر أيضاً.
٦ أ، ق- فأمر بقتله فقتله الأصحاب؛ + فقبله.

١ أ، ق- فصل فيما استحسن من لطيف الاعتذار ... لأنت
أعظم من ذنبي ومن أملي. غرر الخصائص الواضحة،
٤٩٢: "لا شيء أعظم من ذنبي سوى أملي لعفوك اليوم
عن ذنبي وعن زللي فإن يكن ذا وذا عندي قد اجتمعا
لأنت أعظم من ذنبي ومن أملي"
٢ أ، ق: فصل في عدم العفو عن الظلم.
٣ -أ- الله.
٤ أ، ق- قال الله تعالى ﴿وَلَمَنِ انْتَصَرَ بَعْدَ ظُلْمِهِ فَأُولَئِكَ مَا
عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ﴾.

Hız. Ali (kv) şöyle buyurmuştur: “İyiliğe iyilikle karşılık verilir. İyiliğe önce başlayan daha cömert olandır. Kötülüğe de kötülükle karşılık verilir. Kötülüğü başlatan daha zâlim olandır.”

Şa'bî şöyle söylemiştir: “Küçük düşürüldüğü vakit karşı koyan kişi benim hoşuma gider.” Ardından da şu âyeti okumuştur: “*Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür.*”¹

Şöyle söylemişlerdir: “Kişinin korumadığı şerefinde (ırz) hiçbir hayır yoktur. Her şeye boyun eğen kişinin hilminde de bir hayır söz konusu olmaz.”

Bir bedevîye şöyle sorulmuş: “Sana kötülüğü dokunan birine kötülük etmemek üzere cennete girmek seni mutlu eder mi?” Cevap vermiş: “Hayır, Allah’a yemin olsun ki, bilakis beni bana kötülük edene misliyle karşılık verip cehenneme gitmek memnun eder.”

Me'mûn şöyle söylemiştir: “Hilim aslında hükümdarlar için güzeldir. Ancak şu üç kişiye karşı gösterilmez: Hükümdara ta'n eden için, bir harama bulaşan için ve sırrı açık eden için.”

Hasan el-Basrî şöyle söylemiştir: “Kötülüğe ihsan ile mukabele eden, işleri çekip çevirme hususunda Allah’a muhalefet etmiş ve Allah'ın rahmetinin kendi rahmetinden mertebeye daha düşük olduğunu zannetmiş demektir. Zira Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Kim bir kötülük yaparsa ona uygun cezaya dâçar olur.*”²

Hız. Ali (kv) şöyle buyurmuştur: “Taş nereden geldi ise gerisin geri oraya fırlat. Çünkü kötülük ancak kötülük ile bertaraf edilir.”

Bir adam İbn Sîrîn'e şöyle söyledi: “Sana işim düştü. Bana bir çözüm yolu göster.” O da cevaben “Allah'ın sana haram kıldığı bir şeyi ben helâl kılmak istemem” demiştir.

Malik (rahimehullâh) şöyle söylemiştir: “Fesat ehli birine fesadıyla karşılık vermek bir konuya tam mânasıyla vakıf olup gereğini yapmak kabilindendir.”

Şâfiî (rahimehullâh) şöyle söylemiştir: “Kızdırıldığı halde gazaba gelmer yen olsa olsa bir eşektir. Razı edilmeye çalışıldığı halde bir türlü razı olmayan da taş kalplidir (*cebbâr*).”

1 Şûrâ 42/40.

2 Nisâ 4/123.

وقال عليّ كرم الله وجهه: «الخير بالخير والبداءى أكرم، والشرّ بالشرّ والبداءى أظلم.»

وقال الشعبي: «يعجبني المرء إذا شتمّ فانتقم^٢ وتلا ﴿وَجَزَاءٌ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا﴾ (الشورى، ٤٠).^٣

٥ قالوا: «لا خير في عرض امرئ ما^٤ لا يصونه، ولا خير في حلم امرئ ما^٥ ذلّ جانبه.»

قيل لأعرابي: «أيسرك أن تدخل الجنة ولا تسيء إلى من أساء إليك؟»، قال: «لا والله بل يسرنى أن ندخل النار وأسأت إلى من أسى إليّ.»

قال المأمون: «إنّ الحلم حسن في الملوك إلّا في ثلاثة: قادح في ملك، [٣٨١] ومعترض لحرم، ومفشّ لسر.»^{١٠}

قال الحسن البصري: «من قابل الإساءة بالإحسان فقد خالف الله تعالى في تدييره وظنّ أن رحمة الله تعالى دون رحمته فإنه تعالى يقول ﴿مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ﴾ (النساء، ١٢٣).^٧

وقال عليّ كرم الله وجهه: «رُدّ الحَجَر من حيث جاء فإن الشر لا يدفع إلّا بالشرّ.»
١٥ وقال رجل لابن سيرين: «إني وقعت فيك فاجعلني في حلّ»، قال: «لا أحب أن أحلّ لك ما حرّم الله عليك.»

قال مالك >رحمه الله<:^٨ «مقابلة الفاسد بالفاسد من تمام النظر.»

قال الشافعي >رحمه الله<:^٩ «من استغضب ولم يغضب فإنما هو حمار، كما أن من استرضي فلم يرض فهو جبار.»

١ ق+ بن أبي طالب.
٢ أ، ق- يعجبني المرء إذا شتمّ فانتقم؛ + الانتقام مستحسن؛
٣ لعل كلام الشعبي كالتالي: يعجبني الرجل إذا سيم هونا،
٤ دعتة الأنفة إلى المكافأة، انظر: محاضرات الأدباء
٥ ومحاورات الشعراء والبلغاء للراغب الأصفهاني، شركة دار
الأرقم بن أبي الأرقم-بيروت، ١٤٢٠ هـ، م. ١، ص. ٣٠٠.
٦ أ، ق- قيل لأعرابي: أيسرك أن تدخل الجنة ... ﴿مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ﴾
٧ من أ.
٨ من أ وق.
٩ ق- وتلا ﴿وَجَزَاءٌ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا﴾

el-Hakîm şöyle söylemiştir: “Affetmek, şerefli insanı ıslah eder ama düşük insanı iyice yoldan çıkartır.”

Hikmet ehlinden biri şöyle söylemiştir: “Şerefli insan ihsan ile yola gelir, düşük insan ise ancak hakaret ile.”

5 Şair [Mütenebbî] şöyle söylemiştir:

Sen şerefli birine ikram edersen, onun gönlüne sahip olursun
İkramın düşük birine olursa isyan ile karşılaşırısın

Bir diğer şiiir şöyledir:

10 Kıymeti, düşük insana gösterirsen
Kıymetin kendisine kötülük edersin
Yapılan iş berhava olur külliye
Yapana geri dönecek olan pişmanlıktır

[OTUZ BEŞİNCİ] FASIL

İntikamın Zemmine Dair

15 Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Öfkelendiklerinde affederler.*”¹

el-Hakîm şöyle söylemiştir: “Şerefli kimse o kimsedir ki [intikam almaya] gücü yettiğinde bağışlar, [nahoş] bir meseleye rast geldiğinde üstünü örter; düşük kimse birine üstün geldiğinde elinden geleni ardına koymaz, kendisine güvendiğinde ihanet eder.”

20 Anlatıldığına göre Cârîye b. Kudâme şöyle demiştir: “Ey Allah’ın Resûlü! Öyle bir söz söyle ki bana Allah katında fayda versin.” Resûlullah şöyle cevap verdi: “Gazaplanma!” Bu ifadesini iki kere tekrarladı.²

Hız. İsâ (a.s.) şöyle söylemiştir: “Gazaplanma! Çünkü o her türlü kötünün lûgü çağırır.”

25 Eflatun şöyle söylemiştir: “Hak etmeyen birine öfkelenmek kınanacak bir durumdur. Hak edene karşı yapıldığında ise lekedir.”

Büzürçmihir şöyle söylemiştir: “Öfke, kalbi katılaştırır. Kişiyi öyle bir hale sokar ki, o artık hiçbir güzel şeyi göremez ki bunu yapsın; kötünün kötü olduğunu da bilemez ki ondan uzak dursun.”

1 Şûrâ 42/37.

2 Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed Muharrecen*, XXXVIII, 231.

قال الحكيم: «العفو^١ يصلح الكريم، ويفسد اللئيم».

وقال بعضهم: «الكريم يصلح بالإحسان واللئيم بالهوان»^٢.

قال الشاعر [المتنبي]:

إذا أنت^٣ أكرمت الكريم ملكته وإن أنت أكرمت اللئيم تمردا

[شعر] آخر:

متى تضع الكرامة في لئيم
وقد ذهبت صنيعتك ضياعاً
فإنك قد أسأت الكرامة
وكان جزاء فاعلها الندامة^٤

فصل في ذم الانتقام

قال الله تعالى ﴿وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ﴾ (الشورى، ٣٧).

قال الحكيم: «الكريم إذا قدر غفر، وإذا عثر على مسألة استتر، واللئيم إذا ظفر عقر، وإذا أمن غدر»^٥.

حكى أن جارية بن قدامة^٦ قال: [٨٢] «يا رسول الله! قل لي قولاً ينفعني عند الله»، فقال رسول الله^٧ صلى الله عليه وسلم: «لا تغضب!»، <فأعاد مرتين>^٨.

قال عيسى عليه السلام: «لا تغضب! فإنه داعية^٩ كل شر»^{١٠}.

قال أفلاطون: «الغضب على من لا تملك لوم، وعلى من تملك شوم».

قال بزرجمهر^{١١}: «الغضب يقسي <القلب>^{١٢} حتى لا يرى صاحبه شيئاً حسناً يفعله ولا قبحاً^{١٣} فيجتنبه».

١ ق: الكريم.
٢ أ، ق- وقال بعضهم: الكريم يصلح بالإحسان واللئيم بالهوان.
٣ ق- أنت.
٤ أ، ق- آخر ... وكان جزاء فاعلها الندامة.
٥ أ، ق- قال الحكيم: "الكريم إذا قدر غفر، وإذا عثر على مسألة استتر، واللئيم إذا ظفر عقر، وإذا أمن غدر.
٦ أ، ق- أن جارية.
٧ أ: النبي.
٨ من أوق؛ +، فقال عليه السلام: "لا تغضب!".
٩ ق: دائمة.
١٠ أ: لكل.
١١ ق: شيء.
١٢ أ، ق- الغضب على من لا تملك لوم ... قال بزرجمهر.
١٣ من أوق.
١٤ ق+ يقبحه.

Abdullah b. Cafer et-Tayyâr şöyle söylemiştir: “Çabuk öfkelenmek ve intikam peşinde olmak şerefli kimselerin âdetinden değildir.”

Ömer b. Abdülazîz şöyle söylemiştir: “Mü'min kişi öfkelenildiğinde öfkesi onu bâtıla sevk etmez. Rızâ olduğunda da bu rızası onu haktan alıkoymaz.
5 Bir şeye gücü yettiğinde ise hakkı olmayanı almaz.”

Muâviye şöyle söylemiştir: “İnsanların affetmeye en layık olanı ceza vermeye en fazla gücü yetenidir.”

Mansûr, oğlu Mehdi'ye şöyle söylemiştir: “Affetmenin verdiği mutluluk, cezalandırmanın verdiği mutluluktan daha güzeldir.”

10 Anlatıldığına göre Haccâc Yûsuf es-Sekafî yaptığı savaşlarda öldürdüğü insanların dışında yüz yirmi bin kişiyi zulümle öldürmüştü. Onun hapse attığı otuz üç bin erkek ve yirmi bin kadın hapislerde öldü. O erkeklerle kadınları aynı mekânda hapsederdi. Hapishanelerinin üstünde yazın güneş ışığından, kışın yağmurdan koruyacak çatı bulunmazdı. Onun hapishane-
15 sinde tutulan bir bedeviye “Kaç yıldır hapistesin” diye sordular, “On iki yıldır” diye cevap verdi. Adama “Suçun neydi?” diye sordular. “Vâsıt şehrinde bir ahıra bevletmiştim” dedi.

Yine anlatıldığına göre o bir gün cuma namazına gitmek üzere atına bindi. Büyük bir gürültü duydu ve “Bu ses de nedir?” diye sordu. “Hapishane ahâlisi, yardım istiyorlar” dedi. Bunun üzerine “*Aşağılık içinde kalın orada, bana karşı konuşmayın benimle!*” âyetini okudu.¹ Anlatıldığına göre bu Cuma günü Vâsıt'ta öldü. Ölmeden önceki sözü “Allah'ım beni bağışla! Çünkü kulların senin bunu yapmayacağını zannediyorlar” oldu.

25 Anlatıldığına göre Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali (kv) Kûfe'de isyan etmiş ve insanlar da ona tâbi olmuşlardı. Dönem, Hişâm b. Abdülmelik'in dönemiymi. Hişâm, onun üzerine bir ordu gönderdi. Tâbileri yenildi ve Zeyd savaş alanında öldürüldü. Hişâm'ın emîri onun başını keserek kendisine gönderdi. O da Zeyd'in başını Şam'da [sergilemek üzere] astırdı. Ordu emîri ise vücudunu çıplak bir şekilde Kûfe'de sergiledi. Anlatıldığına göre Zeyd'in kendi örtüsü
30 [mucizevî bir şekilde] inerek avret mahallini örttü. Yine bir örümceğin avret mahalline ağ ördüğü de söylenir. Bedeni bu halde uzun bir süre kaldı. Velîd b. Yezîd başa geçince bedenini ve başın yakılmasını emretti. Emrini uyguladılar. Allah Zeyd'e rahmet etsin. Allah'ın laneti bu emri verenin üzerine olsun.

1 Mü'minûn 23/108.

قال عبد الله بن جعفر الطيّار: «ليس من عادة الكرام سرعة الغضب والانتقام»^١ قال عمر بن عبد العزيز: «المؤمن من إذا غضب لم يخرج غضبه إلى الباطل، وإذا رضي لم يخرج رضاه عن الحق، وإذا قدر لم يأخذ ما ليس له».

وقال معاوية: «إن أولى الناس بالعفو أقدرهم على العقوبة»^٢.

وقال المنصور لولده المهدي: «لذة العفو أطيب من لذة العقوبة»^٣.

حكى أن الحجاج يوسف الثقفي قتل ظلمًا مائة ألف وعشرون ألفًا سوى ما كان مقتولًا في محاربته، ومات في حبسه ثلاثة وثلاثون ألف رجل وعشرون ألف امرأة، وكان يحبس الرجال والنساء في موضع واحد، ولم يكن لحبسه سقف يمنع حرّ الشمس في الصيف والمطر في الشتاء، ووجد في حبسه أعرابي قيل له: [٢٨٢] «كم كان لك في السجن؟»، قال: «اثنتي عشر سنة»، قيل له: «ما ذنبك؟»، قال: «بُلت في ربض واسط».

وحكى أنه ركب يومًا قاصدًا للجمعة فسمع ضجّة عظيمة فقال: «ما هذا؟»، قيل له: «أهل السجن يستغيثون»، «قَالَ اخْسُؤُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ» (المؤمنون، ١٠٨). فيقال إنه مات في تلك الجمعة بواسط وآخر كلام سمع منه «اللهم اغفر لي فإنّ عبادك يظنون أنّك لا تفعل ذلك».

وحكى أن زيد بن علي بن حسين بن علي كرم الله وجهه قد ظهر بالكوفة وتبعه الناس، وذلك في إمارة هشام بن عبد الملك، وهو بعث جيشًا عليه، فانهمز أصحاب وقتل زيد في المعركة وقطع رأسه أمير هشام وبعث إليه وهو علق رأسه في الشام، وأمير الجيش علّق جثته في الكوفة عارية، حكى أن سترة زيد^٤ نزلت وسترت عورته، وقيل إن العنكبوت نسجت على عورته واستمرت مدة مديدة، ولمّا تولى وليد بن يزيد أمر بحرق الجثة والرأس ففعلوا على ما أمر، رحمة الله عليه، لعنة الله على أمره^٥.

١ أ، ق- قال عبد الله بن جعفر الطيّار: "ليس من عادة الكرام سرعة الغضب والانتقام".
سرعة الغضب والانتقام".
٢ أ، ق- وقال معاوية: "إن أولى الناس بالعفو أقدرهم على العقوبة".
ق- المهدي.
٣
٤ أ، ق+ قال: "ليس من عادة الكرام سرعة الغضب والانتقام".
في الأصل: يزيد.
٥
٦ أ، ق- حكى أن الحجاج يوسف الثقفي ... ما أمر رحمة الله عليه لعنة الله على أمره.

[OTUZ ALTINCI] FASIL**Allah'ın Haklarına Dikkat Etmenin ve
O'nun İntikamından Korkmanın Methine Dair**

Anlatıldığına göre Ömer b. Abdülazîz nâibine şöyle bir mektup göndermiş-
5 miştir: “Allah'ın yarattıklarına gücün yetip de dilediğini yapabileceğin vakitlerde O'nun senin üzerindeki kudretini hatırla ve buna göre hareket et!”

Eflatun şöyle söylemiştir: “Güçlü olduğun vakit, Allah'ın senin üzerindeki kudretini; zulmederken Allah'ın senin hakkındaki adaletini hatırla!” Nitekim bir özlü söz şöyledir: “Etme bulma dünyası.”

Şair şöyle söylemiştir:

Suçludan intikam almak için acele etme
Günlerin ne getirip ne götüreceğini dikkate al
Efendi kimselerin ayırt edici vasfı affetmektir
Eskiden beri böyledir bu, büyük suçları bile affeder onlar

Anlatıldığına göre bir adam, tazir cezası gerektirecek bir suç işler. Hişâm'ın huzuruna çıkartılır. O da derhal öldürülmesini emreder. Bunun üzerine adam “Ey Mü'minlerin Emîri! Ezan gününü hatırla” der. Hişâm, “Ezan günü nedir?” diye sorar. Adam “O gün yüce Allah'ın şöyle buyurduğu gündür” der ve şu âyeti okur: “*O gün aralarından bir müezzîn Allah'ın laneti*
20 *zâlimlerin üzerine olsun' diye seslenir.*”¹ Hişâm bu âyetin okunması üzerine ağlar ve adamı serbest bırakır.

Anlatıldığına göre Haccâc, Muhammed b. el-Hanefiyye'ye şöyle söylemiştir: “Mü'minlerin Emîri Abdülmelik'e bey'at et!” Muhammed cevaben “Allah'ın her bir günde üç yüz altmış lahzası, her bir lahzada üç yüz altmış hükmü
25 (*kaziyye*) vardır. Belki de onun bu hükümlerinden birisi gelir seni bulur.” Haccâc onun bu sözünü yazıp Abdülmelik'e gönderir. Mektup Abdülmelik'e ulaştığında Bizans imparatorunun elçisi tehditlerle dolu bir mektup getirir. Abdülmelik imparatora Muhammed'in yazdığı sözleri yazar ve elçiyle birlikte gönderir. Bizans imparatoru mektubu okuyunca Abdülmelik'e cevaben şöyle
30 yazar: “Sen bu sözleri söyleyebilecek birisi değilsin. Bu sözler ancak Peygamber'in hanesine mensup birinin dilinden dökülmüş olabilir.”

1 A'râf, 7/44.

فصل فيما يحمد من مراقبة الله تعالى والخوف من انتقامه^١

حكى أن عمر بن عبد العزيز كتب إلى نائبه: «إذا أمكنتك القدرة على المخلوق فاذكر قدرة الخالق عليك.»^٢

قال أفلاطون: [٨٣] «اذكر عند القدرة قدرة الله عليك، وعند الظلم عدل الله فيك.» وفي المثل: «كما تدين تدان.»^٣

قال الشاعر:

لا تعاجل^٤ ذا الذنب بالانتقام واحترز من تباعة الأيام
فكرام السادات سيماهم العفو قديماً عن الذنوب العظام

وحكى أن رجلاً جنى جناية توجب التعزير، فأحضر عند هشام فأمر بقتله، فقال الرجل: «يا أمير المؤمنين! اذكر يوم الأذان»، فقال: «وما يوم الأذان؟»، قال: «اليوم الذي قال فيه الله تعالى فيه ﴿فَأَذِّنْ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ﴾» (الأعراف، ٤٤). فبكى هشام وخلقى سبيله.^٥

وحكى أن الحجاج قال لمحمد بن الحنفية: «بايع أمير المؤمنين عبد الملك! قال محمد: «إِنَّ لِلَّهِ فِي كُلِّ يَوْمٍ ثَلَاثُمِائَةٍ وَسِتِينَ لَحْظَةً، فِي كُلِّ لَحْظَةٍ ثَلَاثُمِائَةٍ وَسِتِينَ قَضِيَّةً، فَلَعَلَّه أَنْ تَكْفِيكَ قَضِيَّةٌ مِنْ قَضَايَاهُ»، ثم كتب الحجاج هذا الكلام وبعث إلى عبد الملك، فحين وصول المکتوب إلى عبد الملك جاء رسول ملك الروم بكتاب فيه تهديدات، فكتب إليه عبد الملك بهذه الكلمات، وبعث رسوله، فلما قرأ ملك الروم كتابه كتب إليه «هذا الكلام ما أنت أهله لأنّ هذا الكلام لم يخرج إلا من أهل بيت النبوة.»^٦

١ أ، ق: فصل في المحمودات.
٢ أ، ق: اذكر قدرة الخالق عند قدرتك إلى المخلوق.
٣ أ، ق: قال أفلاطون ... وفي المثل: «كما تدين تدان».
٤ أ، ق: لا تعجل.
٥ أ، ق: وحكى أن رجلاً جنى جناية توجب التعزير ... فبكى هشام وخلقى سبيله.
٦ ق- كل.
٧ أ: فلعله أنه.
٨ أ، ق- ثم كتب الحجاج هذا الكلام ... لم يخرج إلا من أهل بيت النبوة.

Anlatıldığına göre hükümdar insanlara zulmettiğinde Ebü'l-Fazl el-Cevherî ona şöyle bir mektup göndermiştir: “Eğer sen bir yaratıcı isen, yarattıklarına merhamet et! Eğer yaratılmış isen, seni yaratandan kork! Vesselâm.”

Abdûlmelik bir adama öfkelenmiş ve sarayın en yüksek kısmından aşağıya atılmasını emretmişti. Adam ona “Allah'tan kork!” dedi. Bu söz üzerine adamı serbest bırakıp şu âyetin muhatabı olmayı kendim için hoş görmedim dedi: “*Kendisine Allah'tan kork denildiğinde gururu onu günaha götürür. Bu kimsenin yeri cehennemdir.*”¹

Malik b. Dînâr “Allah'ın bir insana verdiği en büyük ceza kalp katılığıdır” demiştir.

Hız. Peygamber'den (s.a.) rivayet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: “Allah kullarından merhametli olanları sever.”² O yine “Rahmet ancak günahkâr (*şakî*) kimsenin kalbinden sökülüp alınır”³ buyurmuştur.

Tevrat'ta Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Şayet benim rahmetimi istiyorsanız kullarıma merhamet ediniz.”

Şair şöyle söylemiştir:

İnsanlar için hayrı ara, kendi nefesine aradığın gibi
İnsanların hepsine merhamet et, çünkü seninle aynı atadandır onlar

[OTUZ YEDİNCİ] FASIL

Din Kardeşleriyle Bir Arada Olmanın Methine Dair

Resûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Sadık kardeşler edinmeye bakın. Çünkü onlar bolluk durumunda zînet mesabesinde, darlık durumunda kurtarıcı mesabesinde dirler.”⁴

“Sıddık” kişi bu sıfatı sevginin gereğini yapma hususunda samimi olması sebebiyle almıştır. Düşmanın düşman olarak nitelenmesi de sana gücü yettiğinde düşmanlık etmesi sebebiyledir.

¹ Bakara 2/206.

² Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts, VI, 339. “Allah kullarından merhametli olanlara merhamet eder şeklindeki ifadesi için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed Muharrecen*, XXXVI, 113.

³ Ebû Bekir el-Beyhâkî, *Şu'abü'l-İmân*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1423/2003, XIV, 401; Muhammed ibn Hibbân, *Sahihü İbn Hibbân*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993, VIII, 429.

⁴ Kaynağı bulunamamıştır.

وحكي أن ملكًا لما ظلم على الناس كتب إليه أبو الفضل الجوهري: «إن كنت خالقًا فارحم خلقك، [٢٨٣] وإن كنت مخلوقًا فخف خالقك والسلام.»

وغضب عبد الملك على رجل فأمر بطرحه من أعلى القصر فقال له: «اتق الله!» فخلّى سبيله، ثم قال: «إني كرهت أن أكون كالذي ﴿وَإِذَا﴾ قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ» (البقرة، ٢٠٦).

وقال مالك بن دينار: «ما ضرب الله عبدًا بعقوبة أعظم من قسوة القلب.»^١
وروي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: «إن الله تعالى يحبّ من^٢ عباده الرحماء.»

وقال النبي صلى الله عليه وسلم: «لا تنزع الرحمة إلا من قلب شقي.»
وفي التوراة يقول الله تعالى: «إن كنتم تريدون رحمتي فارحموا عبادي.»^٣
قال الشاعر:

ابغ الناس^٤ من الخير كما تبغي لنفسك وارحم الناس جميعًا إنهم أبناء جنسك

فصل فيما يحمد في اتخاذ الإخوان^٥

قال رسول الله^٦ صلى الله عليه وسلم: «عليكم بإخوان الصدق^٧ فإنهم زينة للرخاء،^٨ وعصمة في البلاء.»^٩

وإنما سمّي الصديق صديقًا لصدقه فيما يدعيه من المودة، وإنما سمّي العدو عدوًا لعدوه عليك إذا ظفر بك.^{١٠}

١ أ، ق- وغضب عبد الملك على رجل ... من قسوة القلب.
٢ أ، ق- أنه قال.
٣ من أ وق.
٤ أ، ق- وفي التوراة يقول الله تعالى: "إن كنتم تريدون رحمتي فارحموا عبادي".
٥ ق: للناس.
٦ أ: ينبغي.
٧ أ، ق- فصل فيما يحمد في اتخاذ الإخوان.
٨ أ: النبي.
٩ أ: الصدقة.
١٠ أ: في الرخاء.
١١ أ، ق- وإنما سمّي الصديق صديقًا لصدقه ... لعدوه عليك إذا ظفر بك.

Eflatun şöyle söylemiştir: “Sâlih kardeş senin için kendi nefsinden bile hayırlıdır. Çünkü nefis kötülüğü emreder. Sâlih kardeş ise sana ancak ve ancak iyiliği emreder.”

5 Bukrât “Yaşamak, içinde bulunduğun vakit diliminden emin olmak, sultanın azizliği ve kardeşlerin çokluğundan ibarettir” demiştir.

İbn Mu‘tez şu şiiri söylemiştir:

Sana lazım olan samimi kardeşlerdir, çünkü
Onlar senin musibet vakitlerinde dayanağın, destekçindir
Bin dost ve yâren çok değildir
10 Tek bir düşman ise oldukça çok sayılır

Denilmiştir ki “Kardeşsiz adam, tek kollu bir insan gibidir.” Yine “Vefalı bir dost ile karşılaşmak saklı lutuflara erişmek gibi kabul edilir” denilmiştir.

Hassân b. Sâbit el-Ensârî şöyle söylemiştir:

Bolluk vakti dostları çoktur
15 Dara düşünce sayıları azalır
Birinin dostluk iddiası seni aldatmasın
Başın dara düşünce olmaz yanında tek bir dost
Dost der ki, ben vefalıyım
Fakat yapmaz söylediğini
20 Soylu ve din sahibi dosttan başkası
İşte odur özü ve sözü bir olan

Bir başka şiir şöyledir:

Kardeşler arasında hür bir kadının doğurduğunu seç
Başın dara düştüğünde seni sadakatiyle mesut eylesin
25 Biriyle arkadaşlık yapacaksan o hür biri olsun
Çünkü kişi arkadaşlık ettiği kişilerle övülür yahut yerilir

Bir başka şair şöyle söylemiştir:

Bir toplulukta isen en iyileriyle arkadaşlık kur
Düşükleriyle yakınlaşma, onlar gibi olursun sonra
30 Kişiyi değil, arkadaşını sor
Zira arkadaş arkadaşın huyundan alır

قال أفلاطون: «الأخ الصالح خير لك من نفسك لأن النفس أمارة بالسوء والأخ الصالح لا يأمرك إلا بالخير.»^١

قال بقراط: «العيش أمان الزمان، وعزّة السلطان، وكثرة الإخوان.»

قال ابن المعتز شعر:^٢

عليك بإخوان الصفا فإنهم [١٨٤] عمادك في النائبات وظهير^٣
وليس كثيرٌ ألفٌ خَلَّ وصاحب وإنَّ عدوًّا واحدًا لكثير

وقيل: «الرجل بلا أخ كشمال بلا يمين.» وقيل: «لقاء الصديق الوفي محسوب من اللطف الخفي.»

قال حسان بن ثابت الأنصاري:

أخلاء الرِّخاء هم كثير ولكن في البلاء هم قليل
فلا تغرنك خلّة من تدعى فما لك عند نائبة خليل
وكان خليل يقول أنا وفي ولكن ليس يفعل ما يقول
سوى خَلَّ له حسب ودين فذاك لما يقول هو الفعول^٤

[شعر] آخر:^٥

اختر من الإخوان كلَّ ابن حرّة يسرّك عند النائبات صداقته
وقارن إذا قارنت حرًّا فإنما يرين^٦ ويزرى بالفتى قرناؤه

وقال [شاعر] آخر:^٧

إذا كنت في قوم فصاحب خيارهم ولا تصاحب الأردى فتردى مع الردي
عن المرأة لا تسأل وسل عن قرينه فكلّ قرين بالمقارن يقتدي

٦ أ، ق: وقال الشاعر.

٧ أ، ق: يزين.

٨ أ، ق: وقال الشاعر.

٩ أ: وأبصر.

١ ق: بخير.

٢ أ، ق: قال الشاعر.

٣ أ، ق: وظهور.

٤ أ- ألف.

٥ أ، ق- وقيل: الرجل بلا أخ كشمال بلا يمين ... فذاك لما يقول هو الفعول.

Büzürçmîhr şöyle söylemiştir: “Kişi yalnızca kendisi gibi olan birisiyle ülfet kurar, ancak kendine benzeyenle arkadaşlık eder.”

Aristo şöyle söylemiştir: “Cinslerin birbirlerine olan benzerliği oranında insanların kalpleri birbirine ülfet eder.”

5 Şöyle demişlerdir: “Sadâkatin şartları arasında şunlar yer alır: Verdiği sözü tutma, samimiyetle sevmek, azarlamaktan kaçınmak, kızgınlığına hâkim olabilmek, hilimle muâmele, eziyetlere katlanma, güler yüz gösterme ve doğru söz söyleme.”

10 “Dostun ölçüsü şudur: Seni ondan başkası bulmaz, seni hevâsı için kaybetmez” denilmiştir.

Sa’lebî “Dost, senin dostluğuna razı olan ve düşmanını senden uzak tutandır” demiştir.

“Dost o kimsedir ki, hem zorlukta hem rahatta kardeşliği muhafaza eder” denilmiştir.

15 Eflatun, “Senin dostuna buğzeden kimseyi sevmek uygun bir sevgi değildir” demiştir.

Şair ise şöyle söyler:

Seversin düşmanımı sonra iddia eder ve dersin ki
Ben senin dostunum. Şu halde ahmaklık uzak değildir senden

20 Eflatun “Vakit geçirmeksizin intikam almaya kalkmak adalete uygun değildir” demiştir.

Şair şöyle söyler:

Hiçbir [din] kardeşini itme bir kenara
Gelse de bir eza ondan sana, yapsa da sevmediğin işleri
25 Dal [kışın] kurur, sonra [baharda] yeşerir
Su da kirlenir belki amma temizlenir yeniden

Bir adam dostuna şöyle yazmıştır: “İmdi, eğer kendisine güvenilecek arkadaşlar çoksa sen onların başında gelersin. Eğer onlar az iseler sen yine en güvenilir olanısın.”

30 Eflatun demiştir ki “Emîrlerin yanına giren kimsenin selâmı hafif tutması, sözünü azaltması ve huzurdan çabucak ayrılması gerekir.”

قال بزرجمهر: «لا يَأْلَفُ المرءُ إِلَّا مثله، ولا يصاحب إلا شكله.»

وقال أرسطو: «على قدر تشاكل الأجناس تتألف قلوب الناس.»

وقالوا: «من شرائط الصداقة حفظ العهد، وإخلاص الودّ، ورفض المؤاخدة، وكظم الغيظ، واستعمال الحلم، واحتمال الأذى، وطلاقة الوجه، وصدق اللسان.»^١
 قالوا: «حدّ الصديق من لم يجدك سواه، ولم يفقدك لأجل هواه.» [٢٨٤]

وقال الثعلبي: «الصديق من يرضى خَلَّتْكَ ويُسَدُّ خَلَّتْكَ أي عدوك.»^٢

وقيل: «الصديق حفظ الإخاء في الشدّة والرخاء.»^٣

وقال أفلاطون: «ليس من الحبّ أن تحبّ من يبغض صديقك.»^٤

قال الشاعر:

تودّ عدوّي ثم تزعم أنّي صديقك ليس الحمق عنك ببعيد ١٠

قال أفلاطون: «ليس من العدل سرعة الانتقام.»

قال الشاعر:

لا تجفونَ أخاً فإن أبصرته لك جافياً ولما تحبّ منافياً
 فالغصن يزيل ثم يصبح ناظراً والماء يكدر ثم يرجع صافياً

وكتب رجل إلى صديق له: «أما بعد، فإن كان إخوان الثقة كثيراً فأنت أولهم، وإن كانوا قليلاً فأنت ثقتهم.»^٥ ١٥

قال أفلاطون:^٦ «(من دخل^٧ على الأمراء فعليه تخفيف السلام وتقليل الكلام وتعجيل القيام.)»

١ أ، ق- قال بزرجمهر: لا يَأْلَفُ المرءُ إِلَّا مثله ... وصدق

اللسان.

٢ أ، ق- حدّ.

٣ أ، ق- وقال الثعلبي: "الصديق من يرضى خَلَّتْكَ ويُسَدُّ

خَلَّتْكَ أي عدوك".

٤ أ: والرضا.

٥ أ، ق: أن تحب لمبغضك.

٦ في الأصل: مجافياً.

٧ أ، ق- قال الشاعر: تودّ عدوّي ثم تزعم أنّي ... فأنت ثقتهم.

٨ أ، ق: وقال.

٩ أ، ق: يدخل.

Besnî şöyle söylemiştir:

Eğer hükümdar hizmetindeysen bürün sakınma elbisesine
İçeri gir, bir âmâ edasıyla dur orda
Ve çık dışarı lâl olmuşsun gibi

5 Hükemâ şöyle söyler: “Hükümdarların arkadaşlığına layık olan kimse ancak onların üzerine yüklediklerinden gocunmayan, kendisinden razı olduklarında buna aldanmayan, kendisine kızıldığında iyi tavrını değiştirmeyen, sert muâmele gördüğünde isyana kalkışmayan, ikram edildiğinde şırmarmayan, kendisine soru sorulduğunda yalan söylemeyen kimsedir.”

10 Me'mûn şöyle söylemiştir: “Sultan hizmet ile dost tevazu ile düşman hüccet ile avam da güzel ahlâk ile [münasıptır].”

[OTUZ SEKİZİNCİ] FASIL

Hediyeleşmeye Dair

15 Hz. Peygamber'in (s.a.) “Hediyeleşin, karşılıklı sevginiz artsın” dediği rivayet edilir.¹ Yine Hz. Âişe (r.a.) “Hediye/lutuf kalplere muhabbet ve ülfet diker” demiştir.

Şöyle bir rivayet nakledilmiştir: “Hediye muhabbet ve sevgiyi kalbe, kulağa ve göze celp eder.”

Şair şöyle söylemiştir:

20 Arz günü geldi Süleyman'a toygar kuşu
Ağzında bir çekirge ayağı getirdi
Güzelce terennüm eyledi ve mazeret beyan eyledi
Ve dedi hediyeler hediye sahiplerinin kadrinedir

Bir başka şiiir:

25 Eğer [gelen şey] az diye hakaretle iade edilecek olsaydı
Allah kulun tek bir amelini kabul etmezdi
Kişi kendi gücünce hediye eder
Karıncı taşıdığı miktar için mazur görülür

1 Buharî, *el-Edebü'l-Müfref Muharrecen*, (haz. Muhammed Fuad Abdülbakî), Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1409/1989, s. 208.

قال البسني:

إذا خدمت الملوك فالبس
من التوقي أجلّ ملابس
وادخل إذا ما دخلت أعمى
واخرج إذا ما خرجت أخرس

قال الحكماء: «لا يصلح لصحبة الملوك^١ إلا من لا يشتغل ما حملوه، ولا يغترّ به^٢ إذا رضوا عنه، ولا يتغير عليهم إذا سخطوا عليه، ولا يطغى إذا سلطوه،^٣ ولا يبطر إذا أكرموه، ولا يكذب إذا سألوه.»

قال المأمون: «السلطان بالخدمة، والصديق بالتواضع، والعدوّ بالحجّة، والعامّة^٤ بحسن الخلق.» [٨٥]

[٨ب]

فصل في الهدايا

وروي عن النبي صلى الله عليه وسلم: «تهادوا تحابّوا.» وعن عائشة رضي الله عنها: «اللطيفة^٥ عطفة، تزرع في القلوب المحبّة والألفة.» وفي الأثر: «الهدية تجلب <المحبّة و>^٦ المودّة إلى القلب والسمع والبصر.»^٧ قال الشاعر:

جاءت سليمان يوم العرض قنبرة^٨
ترنّمت^٩ بفصيح القول واعتذرت
أتت برجل^{١٠} جراد كان في فيها
إنّ الهدايا على مقدار مهديها

[شعر] آخر: ^{١١}

لو كان اليسير^{١٢} ردّ محتقراً^{١٣}
فالمرء يهدي على مقدار قدرته
لم يقبل الله يوماً للورى عملاً
والنمل يعذر في القدر^{١٤} الذي حملاً

١٤ - آخر؛ ق: وقال.

١٥ - أ: لليسير.

١٦ - أ: محقراً.

١٧ - ق: في الشيء.

٨ - أ: اللطيفة.

٩ - من ق.

١٠ - أ: والسمع والبصر؛ ق: إلى

القلوب.

١١ - ق: نملة.

١٢ - ق: بنصف رجل.

١٣ - ق: وترنمت.

١ - أ: ق: السلاطين.

٢ - أ: ولا يغتر؛ ق: ولا يفتر.

٣ - أ: ق: ولا يطغى إذا سلطوه.

٤ - أ: ق: الحكيم.

٥ - أ: القامة.

٦ - أ: ق: قال النبي عليه السلام.

٧ - ق: قالت.

İbn Mu'tez şöyle söylemiştir:

Bu bir hediyedir, güvenen kişinin
 Senin ihsanına zelif kölene
 Cömertlik, tüm cömertlik sendendir
 Azıcık hediye getireni kabul edecek kadar

Komşuya ikramda bulunmakla alâkalı olarak Hz. Peygamber'den (s.a.) şöyle bir rivayet gelmiştir: "Allah'a ve âhiret gününe iman eden komşusuna ve misafirine ikramda bulunsun."¹

Hz. Ali (kv) şöyle buyurmuştur: "Komşusunun kendisinden razı olmadığı kimsenin evinden bereket uçar gider."

Anlatıldığına göre Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk'ın oğlu Abdullah komşularından kırk haneye ikramda bulunurdu. Yine anlatıldığına göre Cafer et-Tayyâr'ın oğlu Abdullah bir defasında şöyle söyledi: "Babacığım! Eğer komşularımızın yeme imkânı bulamadığı bir yemeği yersem diye Allah'tan hayâ ediyorum."

Hasan el-Basrî şöyle söylemiştir: "Eziyet etmemek değil, eziyete sabretmek güzel komşu olmanın alametidir."

[OTUZ DOKUZUNCU] FASIL

Sakîl Kimselerin Zemmine Dair

Hz. Âişe (r.a.) şöyle buyurmuştur: "Şu âyet sakîller hakkında inmiştir: *'[Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemesizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin.] Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin.'*"² Ebû Hanîfe sakîl birini görünce şöyle dua ederdi: "Rabbimiz, azabını bizlerden kaldır. Biz mü'min kimseleriz." Şa'bî şöyle söylemiştir: "Sabah namazının iki rekâtını kaçırın kimselere sakîller lanet etsin."

1 Buhârî, "Edeb", 31; Müslim, "İmân", 74, 76, 77.

2 Ahzâb 33/53.

قال ابن المعتز:

بإحسانك بعبدك المذل

هذه هدية واثق

قبول هدايا المقل^١

والجود كل الجود منك

وما روي من إكرام الجار أن النبي عليه السلام قال: «من كان^٢ يؤمن بالله واليوم الآخر فليكرم جاره وضيّفه.»^٥

قال علي كرم الله وجهه: «من لم يرَضَ منه جاره ارتفعت بركة داره.»

وحكي أن عبد الله بن أبي بكر الصديق كان ينفق على أربعين داراً من جيرانه.

وحكي أن عبد الله بن جعفر الطيار قال: «يا أبت! إني لأستحيي من الله أن نأكل طعاماً وجيراني لا يقدرّون مثله.»^٣

وقال الحسن البصري: «ليس <حسن>^٤ الجوار كف الأذى بل صبر على الأذى.»^{١٠}
[٣٨٥]

فصل في ذمّ الثقيل^٥

قالت عائشة رضي الله عنها: «نزلت هذه الآية^٦ ﴿فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ﴾^٧ (الأحزاب، ٥٣) في حق الثقلاء.»^٨

وكان أبو حنيفة^٩ إذا رأى ثقيلاً يقول: «ربّنا اكشف عنا العذاب إنّنا مؤمنون.»^{١١}
قال الشعبي: «من فاتته ركعتا الفجر فليعلن الثقلاء.»^{١٢}

١ أ، ق- قال ابن المعتز ... قبول هدايا المقل.
٢ أ: كل من.
٣ أ، ق- وحكي أن عبد الله بن أبي بكر الصديق ... لا يقدرّون مثله.
٤ من ق.
٥ أ، ق: فصل في الثقلاء.
٦ أ- نزلت هذه الآية.
٧ أ+ نزلت.
٨ ق- قالت عائشة رضي الله عنها: «نزلت هذه الآية... في حق الثقلاء.»
٩ أ، ق: الأعمش يقول.
١٠ أ، ق- يقول.
١١ أ: موقنون.
١٢ أ، ق- قال الشعبي: «من فاتته ركعتا الفجر فليعلن الثقلاء.»

Aristo, “Sakîl kimse, sıklet kaldırmaktan (*hamlû's-sakîl*) daha ağırdır” demiştir.

el-Hakîm ise “Sakîl kimseler ruhun sıtmasıdır” demiştir. Büzürçmihr ise şöyle söylemiştir: “Sakîl ile oturmak insanı hasta eder, bedene zayıflık verir, hüzne gark eder, insana acı verir ve her şeyi alt üst eder.”

Eflatun, İskender'e şöyle söylemiştir: “Sakın ola sakîllerle oturup kalkma! Çünkü böyle yapmak ruhu soldurur, aklı giderir, zekâyı öldürür.”

A'meş de şöyle söylemiştir: “Sakîl kimse namazda iken sol tarafına oturmuş ise [onunla muhatap olmamak için] sadece sağ tarafa selam vermen yeterli olur.”

[KIRKINCI] FASIL

İnsanlardan Uzak Durmanın Methine Dair

Hız. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Kullar içerisinde Allah'a en sevimli gelenler takvâ sahibi olup mahviyette bulunanlardır ki, onlar gaip olduklarında kimse onları aramaz, kendileri anıldığında yanaşmazlar. Onlar hidâyet imamlarıdır, karanlığı aydınlatan kandillerdir.”¹

Bâyezîd-i Bistâmî'ye (r.a.) sorulmuş “Yalnız yaşamayı sana katlanılır kılan nedir?” diye, o da “Allah'a olan sevgimdir” diye cevap vermiş.

Cüneyd, Seriy es-Sekatî'ye “Bana bir nasihatte bulun” demiş, o da “Şerli kimselerle arkadaşlık etme, hayırlı kimseler de seni Allah'tan alıkoymasın” demiştir.

Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) şöyle buyurmuştur: “Kim gönlünde insanlara karşı bir yabancılık hissediyorsa o bilsin ki, Allahu Teâlâ onu kendisiyle baş başa tutmak istemiştir.”

Ebû Hanîfe (rahimehullâh) şöyle söylemiştir: “Kim kendisine sadece Allah'ın yeteceğine inanırsa insanlar ona mutlaka muhtaç olurlar.”

Süfyan es-Sevrî, Hasan el-Basrî'ye sormuş: “Kiminle oturup sohbet edeyim bana göster.” Hasan “Bu öyle bir kayıp hazinedir ki, henüz bulunamadı” diye cevap vermiştir.

Ebû Yûsuf'a sorulmuş “Dost kimdir?” diye, cevap vermiş “O bir isimdir ki, müsemması ortada yoktur.”

1 el-Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 280.

قال أرسطو: «الثقيل أثقل من الحمل الثقيل».^١

قال الحكميم:^٢ «الثقلاء^٣ حمى الروح»؛ قال بزرجمهر: «مجالسة الثقيل مجلب السقام^٤ وتنحل الأجسام وتورث الأحزان وتؤلم الأبدان وتهدم الأركان».^٥

قال أفلاطون للإسكندر: «إياك ومجالسة الثقيل فإنَّ فيها ذبول الروح، وذبول العقل، وموت القريحة».^٦

وقال الأعمش: «إذا كان الثقيل على يسارك وأنت في الصلاة فالتسليمة على اليمين يكفيك».

فصل في مدح^٨ الاعتزال عن الناس

قال النبي صلى الله عليه وسلم: «أحبَّ العباد إلى الله الأتقياء الأخفياء الذين إذا غابوا لم يفتقدوا، وإذا شهدوا لم يقربوا، أولئك أئمة الهدى ومصابيح الظلم».^٩

قيل لبازيد البسطامي: «ما أصبرك على الوحدة؟»، قال: «حبَّ الله تعالى».

قال الجنيد لسري السقطي: «أوصني»، قال له: «لم تكن مصاحباً مع الأشرار [١٨٦] ولا تشغل عن الله بالأخيار».^{١٠}

وقال علي بن أبي طالب^{١١} رضي الله عنه: «من وجد في نفسه وحشة الناس^{١٢} فليعلم أن الله تعالى يحبُّ أن يؤنسه^{١٣} به».

قال أبو حنيفة >رحمه الله<^{١٤}: «ما استغنى أحد بالله إلَّا وافترق الناس إليه».^{١٥}

قال سفيان الثوري^{١٦} للحسن البصري: «دلني على من أجالس»^{١٧}، قال الحسن: «تلك ضالة لم توجد».

وسئل أبو يوسف: «ما الصديق؟»، قال: «اسم وضع على غير مسمًى».

١ أ: الثقيل جميع القلب والروح. ٢ ق- الثقيل أثقل من الحمل الثقيل. ٣ ق- مدح. ٤ ق- مدح. ٥ ق + قيل لبازيد البسطامي: "ما قال الحكميم. ٦ ق: الثقيل. ٧ أ- قال الحكميم: الثقلاء حمى الروح. ٨ ق- قال الحكميم: ق: تجلب السقام. ٩ الطبراني في الأوسط، باب الفاء من اسمه: الفضل، حديث رقم ٥١٠٧. ١٠ أ، ق- قال النبي صلى الله عليه وسلم ... ولا تشغل عن الله بالأخيار. ١١ أ، ق- بن أبي طالب. ١٢ أ، ق- من الناس. ١٣ ق: أن يؤانس. ١٤ أ، ق- ما استغنى أحد بالله إلَّا وافترق الناس إليه. ١٥ ق + قيل لبازيد البسطامي: "حبَّ الله تعالى". ١٦ أ، ق- الثوري. ١٧ أ، ق+ إليه.

Suîye sormuşlar “Uzlette kalmak ile ne elde ediyorsun?” Cevap vermiş: “İnsanların ikiye bölünüşünden kurtuluyor, şerlerinden emin oluyorum.”

Hız. Hasan (r.a.) şöyle söylemiştir: “Eğer insanlar ile kendi arana demira den surlar koyabiliyorsan, hiç durma hemen yap!”

5 Bendeniz fakir şöyle söyler:

İnsanlarla hep bir arada bulunmakta olsa da bir hayır
Onlardan uzak olmak daha güzel, daha emindir.

Muhammed el-Gazzâlî şöyle söyler:

10 Tek başına kalmaktan sakın ola rahatsız olma
Ve bir başına kaldığın vakitleri arttır
İnsanların gönüllerinde neler sakladıklarını bir bilseydin
Gördüğün siyah zehirden başka bir şey olmazdı
Gitti kardeşlik, kalmadı uhuvvet
Sadece elde ve dilde olanla yetinmek kaldı geriye

15 Ebû İshak eş-Şîrâzî şöyle söylemiştir:

İnsanlara sordum vefalı dost kimdir diye
Dediler öyle biri yoktur dünyada
Olur da bulursan bir hür kimse yapış eline
Zira hür kimse çok azdır bu dünyada

20 Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî şöyle söylemiştir: “İnsanlara olan yabancılik hissi onları tanımayla doğru orantılıdır.”

Benzer bir şekilde Hız. Ali (kerremallâhu vecheh) “[Dostluk kurulacak insanlar] nadirin de nadiridir” demiştir.

25 Me'mûn şöyle söylemiştir: “Eğer Hız. Ali'nin sözü nübüvvetin bir cüzü olmasaydı onun ifadesini şu şekilde tersten söyledim: “Ne kadar az, o kadar iyi.”

İmam Malik'e sorulmuş “Yaşamında nimete sahip olan insan kimdir?” diye, cevap vermiş: “Kendisinin razı olduğu bir eşi olan, eşinin de kendisinden razı olduğu ve bir başkasını tanımadıkları durumda iseler o.”

وسئل عن الصّوفي: «ما تجد في الخلوة؟»^١، قال: «الراحة من مداراة الناس والسلامة من شرورهم.»

قال حسن بن علي رضي الله عنهما:^٢ «إن استطعت^٣ أن يكون بينك وبين الناس سور من حديد فافعل.»
قال الفقير:^٥

إن كان في مخالطة الناس خير
فإن تركهم أحسن وأسلم
قال محمد الغزالي:

لا تجزعن لوحدة وتفرد
وإذا كشفت ضمير ما في صدورهم
ومن التفرد في زمانك فازد
ما أبصرت ثمة غير سمّ الأسود
ذهب الإخاء فليس ثمة أخوة
إلا التملق باللسان وباليد^{١٠}

وقال أبو إسحق الشيرازي:^٥

سألت الناس عن^٦ خلّ وفيّ
تمسك إن ظفرت بذيل حرّ^٧
فقالوا ما إلى هذا سبيل
فإن الحرّ في الدنيا قليل

قال محمد بن حسن الشيباني:^٩ [٨٦ب] «الوحشة من الناس على قدر المعرفة بهم.»

ومنه قول علي بن أبي طالب^{١١} كرم الله وجهه: «أخير بقلّة.»^{١٠}

قال المأمون: «لولا أن كلام^{١٢} عليّ رضي الله عنه^{١٣} فرع من كلام النبوة لعكسته وقلت أقلّة بخير.»^{١٤}

وسئل الإمام مالك^{١٥} من أنعم الناس عيشاً قال: «رجل^{١٦} له امرأة رضيّت به ورضي بها ولا يعرف غيرها.»^{١٧}

١ أ: في الخلق.	٦ أ: من.	١٢ أ: لو كان الكلام.
٢ أ: قال الحكيم؛ ق: قال الحكماء.	٧ أ: الحرّ.	١٣ من ق.
٣ أ: إن استعصبت.	٨ ق: الخلّ.	١٤ ق: أقلّه بخير.
٤ أ، ق- قال الفقير ... إلا التملق	٩ أ، ق: قال الصوفي.	١٥ أ، ق: وقال مالك.
باللسان وباليد.	١٠ أ- بن أبي طالب.	١٦ أ، ق: أحسن الناس عيشة من.
٥ أ، ق- الشيرازي.	١١ ق: أخبر تقله.	١٧ أ، ق- ولا يعرف غيرها.

Hüsâmî şöyle söylemiştir: “Her türden eziyete sabredilir. Lâkin kötü arkadaşla sabır mümkün değildir.” Yine o şu şiiri de söylemiştir:

Vefa gitti, tıpkı dünün geçip gitmesi gibi
 İnsanlar ikiyüzlülük ve yalan arasındalar
 5 Aralarında sevgi ve saflık var gibi davranıyorlar
 Kalplerinde ise akrepler kol geziyor

Muhammed el-Hanbel şöyle söylemiştir:

Vefadan bahsediyorsan evet duydum öyle bir şey
 Ama ne kendisini gördüm ne de izine rastladım
 10 Kim bu dünyada güvenilebileceği bir kardeşi var zannederse
 O öyle bir beşerdir ki, beşerleri tanımaz

Allah en doğrusunu bilir. Dönüşümüz onadır, varacağımız yer O'dur.

وقال الحسامي: «كل أذى مصبور عليه وليس على قرين الشر صبر.»^١ وقال أيضًا (شعر):^٢

ذهب الوفاء ذهاب أمس الذهاب والناس بين مدارات ومكاذب
يفهمون بينهم المودة^٣ والصفاء وقلوبهم محفوة^٤ بالعقارب
قال محمد الحنبل:^٥

أما الوفاء فشيء قد سمعتُ به ولا وجدت له عينًا ولا أثرًا
فمن توهم في الدنيا أختًا ثقة فإنه بشر لا يعرف البشرًا
والله أعلم بالصواب وإليه المرجع والمآب.^٦

١ أ، ق- وقال الحسامي: "كل أذى مصبور عليه وليس على قرين الشر صبر".
٢ أ، ق: وقال الشاعر.
٣ ق: المعروف.
٤ أ: محشورة؛ ق: محشوة.
٥ أ: وقال الإمام بن حنبل؛ ق: قال الإمام الحنبل.
٦ أ، ق- والله أعلم بالصواب وإليه المرجع والمآب.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MAHLÛKÂTIN ACÂİBİNE VE MEVCÛDÂTIN GARÂİBİNE DAİR

Bu başlık altında [on bir] fasıl bulunmaktadır.

5 [BİRİNCİ] FASIL Cinler

Bilesin ki cin, hevâî ve şeffaf bir canlıdır, farklı şekillere girebilme kabiliyeti vardır. İkinci bâbın başında halleri zikredildiği için [tafsilat için] oraya müracaat edilsin.

10 Meşhur olan görüşe göre İblis cinlerdendir. Çünkü İblis evlenir, melekler ise evlenmezler.

Rivayet edildiğine göre Allahu Teâlâ İblis'e "Âdem için yarattığım zürriyetin aynısını da senin için yaratacağım" demiştir. Böylece her bir âdemoğlunun ona bağlı bir şeytanı vardır. İbn Abbâs ise İblis'in cinlerden değil, melâikeden
15 olduğunu ileri sürmüştür. Mamefih İblis kendilerine cin denilen taifedendir. Hasan el-Basrî "İblis cinlerin soyundandır" derken; Nevevî "O melâikedendir. İblis Arapça bir kelime değildir ve [Âdem'e secdeyi emreden âyette tüm melekler secde etti İblis hariç âyetindeki] istisna muttasıldır, yani İblis'in meleklerle aynı asıldan geldiğini belirtir" der. İşin doğrusunu Allah bilir.

20 Yine bazı insanlar cinlerin varlığını inkâr etmişlerdir. Ancak onların bu görüşü fâsid bir görüştür. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Cinlerden olan İfrît dedi ki*"¹; "*De ki eğer cinler ve insanlar bir araya gelseler*"²; "*Cinleri ve insanları ancak bana ibadet etmeleri için yarattım*"³; "*Ey cin ve insan topluluğu.*"⁴

1 Neml 27/39.

2 İsrâ 17/88.

3 Zâriyat 51/56.

4 Rahmân 55/33

الباب الخامس^١

في عجائب المخلوقات وغرائب الموجودات^٢

<وفيه فصول>^٣

فصل في الجن

٥ اعلم أن الجن حيوان هوائي شفاف الجرم، من شأنه أن يتشكل بأشكال مختلفة، وقد ذكرت أحوال الجن في أول الباب الثاني، فليرجع إليه.^٤

والمشهور أن إبليس من الجن، لأن إبليس^٥ يتناسل والملائكة لا يتناسلون.

وروي أن الله تعالى قال لإبليس: «لا أخلق لآدم ذرية [٨٧] إلا خلقت لك مثلها.»

فليس من ولد آدم أحد إلا وله شيطان قد قرن، وذهب ابن عباس أن إبليس من

١٠ الملائكة، وليس^٦ من الجن بل هو في طائفة يقال لها الجن، فقال الحسن البصري:

«إنه من أصل الجن، قال النووي: «إنه من الملائكة وإنه اسم أعجمي والاستثناء

متصل»، العلم عند الله تعالى.^٧

وبعضهم أنكروا وجود الجن وهذا فاسد،^٨ لأن الله تعالى قال ﴿قَالَ عِفْرِيتٌ مِّنَ

الْجِنِّ﴾ (النمل، ٣٩)، وقال^٩ ﴿قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ﴾ (الإسراء، ٨٨) وقال

١٥ ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ (الذاريات، ٥٦) وقال ﴿يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ

وَالْإِنْسِ﴾ (الرحمن، ٣٣) وغير ذلك.^{١٠}

٧ أ، ق- وروي أن الله تعالى قال لإبليس ... علم عند الله تعالى.

٨ أ، ق: وهو غير معقول.

٩ أ، ق- ﴿قَالَ عِفْرِيتٌ مِّنَ الْجِنِّ﴾ وقال.

١٠ أ، ق- وقال ﴿يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ﴾ (الرحمن، ٣٣) وغير

ذلك؛ أ+ وفي غيرهما؛ ق+ وغيرهما.

١ أ، ق: الرابع.

٢ أ، ق- وغرائب الموجودات.

٣ من أ وق.

٤ أ، ق- وقد ذكر أحوال الجن في أول الباب الثاني، فليرجع إليه.

٥ أ، ق: لأنه.

٦ في جميع النسخ: ولا.

Şeyh Abdülkadir Geylânî'nin menkıbeleri arasında şu olay anlatılır: Bağdat'ta yaşayan bir adam kendisine gelmiş ve “Kızım evimin damında iken kaçırıldı” demiştir. Şeyh de ona “Bu gece şehirdeki falanca yere git. Oradaki tepeye çık ve bir daire çiz. Çizgiyi çizerken ‘Bunu Abdülkadir adına çiziyorum’ de. Bir müddet sonra şayet cin taifesi farklı şekillerde gelip sana görünürlerse sakın onlardan korkma. Seher yaklaştığında onların hükümdarı sana gelecektir. İhtiyacını ondan dile ve ona seni benim gönderdiğimi söyle. Kızının durumunu da anlat” demiştir. Adam sonrasını şöyle anlatmaktadır:

5 Bir müddet sonra son derece çirkin görünümlü varlıklar bulunduğum yere geldi. Fakat içerisinde bulunduğum daireyi aşp da yanıma gelebileni olmadı. Grup halinde etrafımda dolanırlarken hükümdarları at sırtında geldi. Dairenin karşısında durdu ve ‘Ey insî, ihtiyacın nedir?’ dedi. Ben de ‘Beni sana Abdülkadir Geylânî gönderdi’ dedim. Bu sözümüzü işitir işitmez atından

10 indi. Yeri öptü. Dairenin dışında beraberindekilerle birlikte oturdu. ‘Mesele nedir?’ diye sordu. Ben de kızımın başına gelenleri anlattım. Bunun üzerine etrafındakilere ‘Kim bunu yaptıysa bulmam gerekir’ dedi. Bir başıbozuk cin-nîyi getirdiler. Yanında kızım da vardı. Hükümdarları ona ‘Kutb’un gözetimi altında bulunan bir kızı ne diye kaçırdın?’ diye sordu. O da cevaben ‘Kız gönlüme düşmüştü’ dedi. Hükümdar öldürülmesini emretti. Emri anında yerine getirildi. Ardından da kızımı bana teslim etti ve gitti.”

Dahhâk “Cinler de mükelleftirler. Onlardan peygamber de gönderilmiştir” demiştir.

Muhakkikler şöyle söyler: “Cinler mükelleftirler ancak peygamberleri insanlardandır.” Eğer böyle ise şu âyetin anlamı nasıl anlaşılacaktır: “*İnsanları ve cinleri yalnızca bana ibadet etmeleri için yarattım.*”¹ Bize göre hem cin hem de insanlardan elçiler gönderilir. Şu âyet buna delâlet eder: “*O ikisinden inci ve mercan çıkar.*”²

1 Zâriyât 51/56.

2 Rahmân 55/22.

وفي مناقب الشيخ^١ عبد القادر^٢ الكيلاني >رحمه الله<^٣ أنه جاء رجل من بغداد إليه وقال: «إن ابنتي قد اختطفت من سطح داري»، وقال له الشيخ: «أذهب هذه الليلة في موضع المدينة^٤ إلى التل وخطّ فيه دائرة وقل وأنت تخطها: بسم الله على نية عبد القادر^٥، وبعد ذلك^٦ إذا مرّت بك^٧ طوائف من^٨ الجن على صور شتى^٩، فلا تخف منهم، فإذا قرب السحر مرّ بك ملكهم^{١٠}، فاسأل حاجتك منه فقل: قد بعثني إليك عبد القادر، واذكر له شأن ابنتك^{١١}»، قال الرجل: «فذهبت وفعلت^{١٢} ما أمرني^{١٣} به الشيخ، [٨٧ب] فمرّ بي^{١٤} صور قبيحة المنظر، ولم يقرب واحد منهم إلى الدائرة التي أنا فيها، وما زالوا يمزّون مرّاً زمراً^{١٥} حتى جاء ملكهم راكباً فرساً، فوقف بإزاء الدائرة^{١٦} وقال: إنسي ما حاجتك^{١٧}؟ قال: قلت^{١٨} قد بعثني إليك عبد القادر الكيلاني^{١٩}. ولما سمع ما نقول نزل عن فرسه^{٢٠}، وقبّل الأرض وجلس خارج الدائرة وجلس من معه^{٢١} وقال: ما شأنك^{٢٢}؟ فذكرت له^{٢٣} قصة ابنتي^{٢٤} فقال لمن حوله: عليّ بمن فعل هذا. فأوتي بمارد ومعه ابنتي^{٢٥}، فقال الملك له: ما حملك على أن اختطفت^{٢٦} من تحت ركاب القطب^{٢٧}؟ فقال: إنها وقعت في نفسي. فأمر بقتله، فقتلوه في الحال^{٢٨}، وسلّمني بنتي وسار^{٢٩}»^{٣٠}.

قال الضحّاك: «إن الجنّ مكلفون^{٣١} والرسل منهم».

قال المحققون: «إن الرسل من الإنس وإنهم مكلفون»^{٣٢} فإن قيل فما المعنى قوله تعالى ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ (الذاريات، ٥٦) قلنا: من أحد الفريقين كقوله تعالى ﴿يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللَّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ﴾ (الرحمن، ٢٢).^{٣٣}

١ - أ- الشيخ؛ ق: شيخ.	١٤ أ، ق- واذكر له شأن ابنتك. قال	٢٣ أ، ق- وجلس من معه.
٢ ق: عبد القادر.	الرجل: فذهبت وفعلت؛ أ+ ففعل	٢٤ أ، ق: ما حاجتك.
٣ من أ.	عليّ؛ ق: ففعل الرجل على.	٢٥ أ، ق: فذكر الرجل.
٤ أ، ق: جاء إليه رجل.	١٥ أ، ق: أمر.	٢٦ أ، ق: ابنته.
٥ أ، ق- في موضع المدينة.	١٦ أ، ق: فمرت عليه.	٢٧ أ، ق: ابنته.
٦ أ، ق- وقل وأنت تخطها بسم الله.	١٧ أ، ق- ولم يقرب واحد منهم إلى	٢٨ أ، ق: اختطف.
٧ أ، ق: على بنتي.	الدائرة التي أنا فيها، وما زالوا يمزّون	٢٩ ق: العطف.
٨ أ، ق- وبعد ذلك.	مرّاً زمراً.	٣٠ أ، ق- في الحال.
٩ أ، ق: عليك.	١٨ أ، ق- فرساً، فوقف بإزاء الدائرة.	٣١ أ، ق: وسلّم بنته إليه.
١٠ ق- من.	١٩ أ: ما حاجتك إنسي؛ ق: ما حاجتك يا	٣٢ في جميع النسخ: مكلف.
١١ أ- من الجنّ على صور شتى؛ ق-	إنسي.	٣٣ في جميع النسخ: مكلف.
عليّ صور شتى.	٢٠ ق: فقال الرجل.	٣٤ أ، ق- وإنهم مكلف ... ﴿يَخْرُجُ
١٢ أ، ق- منهم، فإذا قرب السحر مرّ بك	٢١ أ، ق- الكيلاني.	مِنْهُمَا اللَّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ﴾
ملكهم؛ حتى جاء ملكهم.	٢٢ أ- عن فرسه؛ ق: فلما سمع قوله نزل.	
١٣ في الأصل: ابنك.		

Ulemâ cinlerin evlenip evlenmedikleri hususunda ihtilâfa düşmüştür. Şeyh İmâdüddîn insanların cinlerle evlenmeleri câiz değildir görüşündedir. Delili ise şu âyettir: “*Onun âyetlerinden birisi de sizin kendi nefislerinizden eşler yaratmasıdır, kendileriyle sekinet bulasınız diye.*”¹

5 Hasan el-Basrî ise “cinlerden olan iki şâhidin huzurunda olursa evlilik câizdir” görüşündedir. Yine bazı ulemâ onların nikâhlanabileceğinin cevââ zını savunurken Belkıs'ın ana babasının cinlerden olduğuna dair rivayeti kullanırlar.

10 Ulemâ ayrıca İblisin kâfirliği hususunda da ihtilâf etmiştir. İhtilaf İblis'in kâfir olan ilk varlık olup olmadığı noktasında düğümlenir. Bazısı onun ilk kâfir olduğunu söylerken diğerleri ondan önce de kâfirlerin olduğunu ve onların yeryüzünde yaşayan cinler olduklarını ileri sürer.

15 Bir başka ihtilâflı husus İblis'in kâfirliğinin mahiyetine dairdir: O cehaleti sebebiyle mi kâfir olmuştur, yoksa inadı sebebiyle mi? Bir kısım cehaletle kâfir olduğunu, kâfirliği esnasında önceden sahip olduğu ilmin kendisinden çekilip alındığını söylerken diğerleri kâfirliği esnasında cahil olmadığını, ilminin bulunmasına rağmen inadı sebebiyle kâfir olduğunu ileri sürmektedir.

20 Anlatıldığına göre Şâfiî şöyle söylerdi: “Cin gördüğünü söyleyen kimsenin şahitliği kabul edilmez”. Onun delili şu âyettir: “[*Ey Âdemoğulları! Avret yerlerini kendilerine açmak için, elbiselerini soyarak ana babanızı cennetten çıkardığı gibi, şeytan sizi de saptırmayın.*] Çünkü o ve kabilesi, onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler.”²

Nevevî “Peygamberler arasında tafdilin olmadığını söyleyen kimse, Kur’ân’a muhalefet ettiği için tazir cezasına çarptırılır” demiştir.

25 [İKİNCİ] FASIL

Cinlerin Yapıları ve Yapı-Ettiklerine Dair

30 Rivayet edildiğine göre Hz. Süleyman cinler kendisine boyun eğdirildikten sonra onları talep etti. Cebrâil cinlere ve şeytanlara seslendi. Onlar da Hz. Süleyman’a (a.s.) -Yüce Allah'ın izniyle- icâbet ettiler. Şeytanlar ve cinler Süleyman peygamberin yanına geldir. O, onların yaratılışına ve acayip görünüşlerine baktı. Ardından Allah’a secdeye kapandı ve şöyle dedi:

1 Nahl 16/72.

2 A'râf 7/27.

ثم اختلف العلماء في تزوجهم^٦، وكان الشيخ عماد الدين^٧ بأنه لا يجوز للإنس نكاحهم^٨، لقوله تعالى ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا﴾ (النحل، ٧٢).^٩

قال الحسن البصري: «يجوز بحضرة الشاهدين^{١٠} منهم»، وبعضهم جوزوا نكاحهم حتى روي أن^{١١} أبي^{١٢} بلييس كان جنيًا.^{١٣}

ثم اختلف العلماء في كفر إبليس أهو أول كافر أم لا، [٨٨] فقال بعضهم: إنه أول كافر. وقال بعضهم: كان قبله كفار، وهم الجن الذين كانوا في الأرض.

ثم اختلف في كفره، هل كان جهلاً أو عنادًا، فمن قال إنه كفر جهلاً قال: إنه سلب العلم الذي كان قبله عند كفره، ومن قال كفر عنادًا قال: كفر ومعه علمه.

١٠ وحكي عن الشافعي أنه يقول: «من زعم أنه يرى الجن رُدَّتْ شهادته لقوله تعالى ﴿إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْهُمْ﴾ (الأعراف، ٢٧).

وقال النووي: «من منع التفضيل من الأنبياء يعزر لمخالفة القرآن».

فصل في هياتهم وأعمالهم^{١٤}

روي أن سليمان بن داود لما طلب الجن بعد التسخير نادى جبرائيل الجن والشياطين: أجيئوا بإذن الله تعالى نبيه سليمان عليه السلام. وحضرت الشياطين والجن عند سليمان^{١٥}، فجعل ينظر إلى خلقهم وعجائب صورهم، فسجد سليمان لله تعالى وقال:

- ١ أ، ق+ ولبعضهم يفتي بعدم جوازه.
- ٢ لعله عماد الدين ابن يونس انظر النجم الوهاج في شرح المنهاج لكامل الدين الدويري، (دار المنهاج، جلة: ١٤٢٥ هـ - ٢٠٠٤ م):
- ٣ أ، ق- وكان الشيخ عماد الدين بأنه لا يجوز للإنس نكاحهم.
- ٤ في الأصل: والله جعل لمن من أنفسكم أزواجًا لتسكنوا إليها، في أوق: والله جعل لكم من أنفسكم أزواجًا.
- ٥ ق- منهم ... فصل النفوس الفاضلة.
- ٦ أ- نكاحهم حتى روي أن؛ بناء على.
- ٧ أ: أخرى.
- ٨ أ: خفيًا.
- ٩ أ- ثم اختلف العلماء في كفر إبليس ... فصل في سيئاتهم وأعمالهم.
- ١٠ أ- روي أن سليمان بن داود لما طلب ... وحضرت الشياطين والجن عند سليمان؛ + وحكي أن الجن والشياطين لما سخروا السليمان علي السلام وحضروا عنده.
- ١١ أ- فسجد سليمان لله تعالى ... إنا قد أمرنا بالطاعة لك.

“Allah’ım bana onlara bakabilmemi sağlayacak bir kuvvet bahşeyle!” Cibril (a.s.) da geldi ve “Allah seni onlara karşı güçlü kıldı. Yerinden kalk!” dedi. Hz. Süleyman ayağa kalktı. Şeytanlar ve cinler secdeye kapandılar. Sonra başlarını kaldırıp “Ey Dâvûd oğlu! Biz sana itaat etmekle emrolunduk” dea diler. Sonra Süleyman peygamber onların erkeklerine ve kadınlarına uygun görevler vererek hizmet etmelerini sağladı.

Vehb b. Münebbih şöyle söyler: “Allah, Süleyman’a mülkü verdiğinde şiddetli rüzgâra emretti o da şeytanları topladı. Süleyman peygamber onları acayip şekillerde gördü. Kiminin yüzleri tersti. Ağızlarından ateş çıkmaktaydı. Kimisi dört ayaklıydı. Kimisinin iki kafası vardı. Kiminin başı aslan başı gibi, bedenleri fil bedeni gibiydi. Bir kısmının vücudunun yarısı köpek, yarısı kedi gibiydi. Durum bu şekil üzere idi.”

Anlatıldığına göre bir adam sürüsüyle birlikte bir vadiye indi. Bir kurt gelip bir koyununu çaldı. Adam dikildi, sesini yükseltti ve şöyle seslendi “Ey vadinin bekçisi!” Karşılık olarak şöyle bir ses duydu: “Ey Serhân! Adamın koyununu geri ver.” Kurt koyunu getirip bıraktı ve geri gitti.

Yine anlatıldığına göre adamın biri Basra’da iken sabah erkenden hamama girmiş, içeriye adımını attığında isminin çağrıldığını duymuş. Ona seslenen şu şiiri söylemiş:

Hamd sana mahsustur, verdiğin nimet için de
Üzerimizden kaldırdığın külfet için de
Dilersin ve dilediğini yaparsın
Duyulmayı işitirsin

Adam bunun üzerine hamamdan çıkmış ve hamamcıya “Hamamda kim var?” diye sormuş. Hamamcı “İçeride kimse yok” demiş. Bunun üzerine has mama giren adam işittiği şeyi söyleyince hamamcı bu sefer “O bir cinnîdir. Aklına geldikçe bize şiirler söyler” demiş.

«اللهم أعطني قوة أستطيع النظر إليهم»، فجاء جبرائيل عليه السلام فقال: «إن الله تعالى قواك عليهم قم من مكانك»، فقام فحزت الشياطين والجنّ ساجدة، ثم رفعوا رؤوسهم وقالوا: «يا ابن داود! إنّنا قد أمرنا بالطاعة لك»^١، ثم أمر سليمان رجالهم بخدمة ملائمة لهم ونسائهم كذلك.

٥ قال وهب بن منبه: «لما ردّ الله ملك سليمان عليه السلام أمر الريح الصرصر فحشرت إليه الشياطين فرآهم [٣٨٨] سليمان^١ على صور عجيبة، منهم من كانت وجوههم أقفيتهم والنار يخرج من أفواههم، ومنهم من يمشي على أربع، ومنهم من كان له رأسان، ومنهم من كان رؤوسهم مثل رؤوس الأسد وأبدانهم مثل الفيل^٢، ومنهم من كان نصفه كلبًا ونصفه سنورًا والحال كذلك»^٣.

١٠ وحكي أن رجلًا نزل واديًا بغنمه فسلب ذئب شاةً من غنمه، فقام الرجل ورفع صوته ونادى: «يا عامر الوادي!»، فسمع صوتًا يقول: «يا سرحان! ردّ عليه غنمه»، فجاء الذئب بالشاة فتركها ورجع.

وحكي أنّ رجلًا دخل الحمام في البصرة بكرة فلما دخل نادى أحد اسمه ثم أنشأ شعر:

لك الحمد إما على نعمة وإما على نقمة تُدفع
تشاء فتفعل ما شئت وتسمع من حيث لا يسمع

١٥

فخرج من الحمام وقال للحمامي: «من في الحمام؟»، وقال: «ما فيه أحد»، فأخبر بما سمع فقال: «إنه جنّي ينشدنا في كل حين وزمان»^٤.

١ - لما ردّ الله ملك سليمان عليه السلام أمر الريح الصرصر
٢ - ومنهم من كان رؤوسهم مثل رؤوس الأسد وأبدانهم مثل الفيل.
٣ - وأمثال ذلك.
٤ - فحشرت إليه الشياطين فرآهم سليمان؛ + لما حشر الجنّ عند خيرًا.
٥ - وحكي أنّ رجلًا دخل الحمام في البصرة ... إنه جنّي ينشدنا في كل حين وزمان.

[ÜÇÜNCÜ] FASIL

İnsanların Yaratılışındaki Acayıplıklara Dair

Cin konusunu insana dair konudan önce ele aldık çünkü varlığı insandan farklıdır. Yoksa insandan üstün olduğu için böyle yapmadık.

- 5 Bilesin ki Allahu Teâlâ insanı acayip bir surette yaratmıştır. İnsan nefis ve bedenden mürekkep bir terkiptir. Allah akıl ve konuşmayı ona has kılmış, dışını duyularla içini takvâ ile süslemiştir. O yeme-içmesi ve büyümesi açısından *bitki* olarak, hissetmesi ve hareket etmesi açısından *hayvan* olarak, eşyanın hakikatini bilmesi açısından *melek* olarak isimlendirilir. Bu cihetlerden hangisi insanda baskın gelirse o gruptan sayılır.

- 10 Bilesin ki, nefsin bedene göre konumu hükümdarın memleketindeki konumu gibidir, nefsin kuvvetleri ve vücut azaları onun hizmetçileri mesa-besindedir. Onlarda tasarruf eden nefistir. Beden bir şehirdir. Kalp şehrin merkezidir. Akıl, şefkatli, nasihat ehli vezir gibidir. Gazap ise münafık bir vezir gibidir; sureten nasihat ehli gözüktür, gerçekte düşmandır. Onun âdeti daima akıl ile çekişmesidir. Fiilin mahalli kalptir. Muhayyile kuvveti beynin ön tarafındadır, adeta hazinedar gibidir. Dil, tercüman gibidir. Beş duyu casuslardır. Göz, varlıklar âlemi; işitme, sesler âlemi; burun, koklanabilen âlem; organlar, dokunulan; ağız, tadılan şeyler içindir. Tüm bu hisler toplanıp hiss-i müşterek ulaşır. Hiss-i müşterek, postacı gibidir. Kendisine gelen ne varsa hepsini hazinedara teslim eder. O da, nefis bunları memleketi yönetirken ihtiyaç duyduğu vakit kullansın diye depolar. Nefis, hâdis bir varlıktır, mamafih fenâ bulmaz. Nitekim Hz. Ali (r.a.) bu hususta şöyle söylemiştir: “Siz ebediyet için yaratıldınız. Ancak bu bir dünyadan öteki dünyaya doğru olacaktır.” Sonra da şu âyeti okumuştur: “(Ey insanlar!) Sizi topraktan yarattık, (ölümünüzle) sizi oraya döndüreceğiz ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız.”¹

- 30 Bilesin ki cismanî âlemde bu nefislerin misâli yabancı bir memleketteki bilge bir adamın misâli gibidir. O, kötü ahlâklı, günahkâr bir kadına tutulmuştur. Daima güzel yemek yemeyi, lezzetli içecekler içmeyi, pahalı kıyafetler giymeyi, süslü evde oturmayı istemekte, bu bilge kişi de kadına olan aşkının şiddeti, ona olan düşkünlüğü sebebiyle

1 Tâhâ 20/55.

فصل في عجائب خلق الإنسان

إنّما قدّم الجنّ لكون وجودهم^١ مختلفاً فيه لا لفضله.

واعلم أن الله تعالى خلق آدمي في صورة عجيبة^٢ وهو مجموع مركب من النفس والبدن وخصصه^٣ بالعقل والنطق، وزين^٤ ظواهره بالحواس، [٨٩]^٥ وبواطنه بالتقوى، وهو من حيث يتغذى وينمو يسمّى نباتاً، ومن حيث يحسّ ويتحرك يسمّى حيواناً،^٥ ومن حيث أنّه يعلم حقائق الأشياء يسمّى ملكاً، وأيّ جهة من هذه الجهات تغلب في الإنسان يُعدّ من هذا.^٦

واعلم أنّ^٧ النفس في البدن كالوالي في مملكته والقوى والأعضاء كالخدم لها^٨ وهو متصرف فيها،^٩ والبدن مدينة، والقلب وسط المدينة، والعقل كالوزير المشفق الناصح، والغضب كالوزير المنافق وهو ناصح صورة، وعدوّ معنى وعادته منازعة العقل أبداً،^{١٠} ومحلّ الفعل القلب، والقوة المخيلة^{١١} في مقدّم الدماغ كالخازن، واللسان كالترجمان، والحواسّ الخمس جواسيس، فالعين بعالم الأكوان، والسمع بعالم الأصوات، والأنف بعالم المشمومات، والجوارح بالملبوسات، والشم بالمذوقات،^{١٢} ويجمعون هذه الحواس ويؤدّون إلى الحسّ المشترك الذي هو صاحب البريد،^{١٣} وهو يسلمها إلى الخازن، والخازن يحفظها لتستعمل النفس ما يحتاج إليه وقت الحاجة في تدبير مملكتها، والنفس حادثة، لكنها لا تفنى كما قال علي بن أبي طالب رضي الله عنه: «إنّما خلقتكم للأبد لكن من دار إلى دار»، ثم قرأ ﴿مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى﴾ (طه، ٥٥).^{١٤} [٨٩ ب]

واعلم أنّ مثال هذه النفوس في العالم الجسماني كرجل حكيم^{١٥} في بلاد الغرب، وقد ابتلي بعشق امرأة فاجرة سيئة الخلق،^{١٦} وهي تطلب بالمأكل الطيب والمشروب اللذيذ والثياب الفاخرة والمسكن المزخرف،^{١٧} وذلك الحكيم^{١٨} من شدة محبته لها^{١٩} واشتياقه إليها،

١	في جميع النسخ: وجوده.	٨	أ- لها.	١٥	نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى ﴿
٢	أ- إنّما قدّم الجنّ... في صورة عجيبة.	٩	أ: وهي متصرف فيه.	١٥	أ: كعبد ماذون بالتجارة.
٣	أ: ومخصص.	١٠	أ: دائماً.	١٦	أ- سيئة الخلق؛ + خائفة.
٤	أ: ومزين.	١١	أ: مخيلة.	١٧	أ- بالمأكل الطيب ... والمسكن
٥	أ- ويتحرك يسمّى حيواناً.	١٢	أ- فالعين بعالم الأكوان، ... والشم	١٨	المزخرف؛ + بأنواع المطيبات.
٦	أ- وأيّ جهة من هذه الجهات تغلب في الإنسان يُعدّ من هذا؛ + فإذا صرف همهته إلى جهة من هذه الجهات التحق بها.	١٣	أ- الذي هو صاحب البريد.	١٨	أ: العبد.
٧	أ- واعلم أنّ.	١٤	أ- والنفس حادثة لكنها ... ﴿وَمِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا	١٩	أ- محبته لها.

tüm gayretini onun emirlerini yerine getirmeye sarf etmekte, onun durumunu daha da iyileştirmeye çalışmakta ve bunu yaparken de kendi nefsinin durumunu unutmakta, kendisini memleketini, akrabalarını ıslah edememekte, içinde bulunduğu nimeti fark edememektedir. Hakikatte bu bilgenin rahata erebilmesi ancak bu kadından ayrılması ve onun aşkını unutmamasıyla mümkündür. Mamafih bu adam her ne vakit tutulduğu kadından ayrılmaya dair bir şey işitse ayrılma korkusunun verdiği korkuyla çatlayacak gibi olur. Allah'ın [kurduğu] tuzaktan yine O'na sığınırız.

[DÖRDÜNCÜ] FASIL

İnsanın Yaratılışının Başlangıcına Dair

el-Hakîm şöyle söylemiştir: “Gıda mideye ulaşır da ona hazmettirici kuvvetler etki edince saflaşır. Bu saf maddeyi ciğer kendine çeker ve tüm organlara dağıtır. Son hazımda fazla gelen gıda maddesi ise omuriliğe gider, oradan testislere iner. Her iki aşamada meninin tabiatına dönüşür. Bedeni harekete geçirir. Teskin olması ancak meninin atılmasıyla mümkün olur. Bu da ancak cimâ ile gerçekleşir. Akabinde eğer rahimde nutfе var ise, erkek ile kadının nutfesi bir top şeklinde birbirine karışır ve etrafında ince bir zar oluşur. Sonra Allah'ın izniyle ona sûret verilir ve kalp, ciğer ve beyin oluşur. Sonra deri damar ve sinirlerle tamamlanmış olur. Tüm bu anlattıklarımız, Allah'ın izniyle altı gün içerisinde gerçekleşir. Sonra hayız kanı kesilir ve on beş günde bu madde *alakaya* dönüşür. Daha sonra da yirmi yedinci günde artık içindeki kısımlar birbirinden ayırt edilebilen bir et parçasına dönüşür. Böylece insan bedeninin esası ortaya çıkmış olur. Daha sonra baş, iki omuz ve karın kırk gün içerisinde belirginleşir. Ardından hayız kanından kemikler ortaya çıkar ve eti kaplar. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Sonra nutfeyi kan pıhtısına çevirdik, kan pıhtısını bir çiğnemlik et yaptık, bir çiğnemlik etten kemikler yarattık, kemiklere de et giydirdik. Sonra onu başka bir yaratık yaptık: Biçim verenlerin en güzeli olan Allah ne uludur!*”¹

1 Mü'minûn 23/14.

قد صرف همته إلى امتثال أمرها وإصلاح شأنها، وقد نسي أمر نفسه وإصلاح شأنه وبلدته وأقاربه ونعمته التي كان فيها. وفي الحقيقة لا راحة للحكيم إلا بمفارقة هذه المرأة، والتسلي عن حبها، ولكنه إن سمع فراقها يكاد أن ينشق بطنه من خوف فراقها. نعوذ بالله من مكر الله.^١

فصل في تولّد خلق الإنسان

قال الحكيم: «إِنَّ الغداء إذا ورد^٢ المعدة وأثّرت فيه القوى الهاضمة فتصير صافية^٣، وتجذب الكبد صافية ويقسمها على جميع الأعضاء ما فضل^٤ من الغداء >في الهضم<^٥ الأخير ينبعث إلى النخاع، ومنه إلى الإثنيين فيستحيل فيهما إلى طبيعة المتّي، ويضطرب البدن ولا يسكن إلا بنقض المتّي فيكون لجماع، وبعد ذلك^٦ إذا حصلت النطفة في الرحم، صارت نطفة الذكر والأنثى ممزوجين على شكل كرة، فينعقد عليها قشرة رقيقة، ثم يصور بإذن الله >تعالى<^٧ فيحصل القلب [١٩٠] والكبد والدماغ، ثم تكمل البشرة متصلة بعرق وريد وشريان، وهذا يتم بإذن الله^٨ في ستة أيام، ثم ينفض^٩ دم الحيض فيه فتصير علقة في خمسة عشر يوماً^{١٠}، وبعده تصير لحماً متميز الأجزاء في سبعة وعشرين، ويحصل أساس البدن^{١١}، وبعده ينفصل الرأس والمنكبين والبطن في أربعين يوماً، ثم تظهر عظامه وتكتسى اللحم من دم الحيض كما قال تعالى ﴿ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾. (المؤمنون، ١٤).

١ -، وقد نسي أمر نفسه وإصلاح ... نعوذ بالله من مكر الله؛ +
وقد خرج من يده رأس ماله فلمّا جاء إليه سيده أخذه ونقله
إلى بلده كرهاً وعذبه بأنواع العذاب على الدوام والحال أن
العبد المسكين لم يئل مرامه من هذه المرأة الفاجرة فصار
في خسران دائماً، نعوذ بالله تعالى.
٢ أ: وردت.
٣ أ: فتصّفها.
٤ أ: وما صفى.
٥ من أ.
٦ أ- ينبعث إلى النخاع ... وبعد ذلك؛ + يكون منياً.
٧ من أ.
٨ أ- وهذا يتم بإذن الله.
٩ أ: ينفذ.
١٠ أ: في خمسة وعشرين.
١١ أ- وبعده تصير لحماً متميز الأجزاء في سبعة وعشرين
ويحصل أساس البدن.

[BEŞİNCİ] FASIL**[İnsanoğlunun] Erkek ve Kadın [Olarak Farklılaşmasının] Sebebine Dair**

Bilesin ki bu konudaki gerçek sebep Allahu Teâlâ'nın iradesidir. Filozof-
 5 lar (*el-hükemâ*) bunun sebebinin “maddede ortaya çıkan hararet” olduğunu
 ileri sürdüler. Hararet gâlip gelirse erkek, eksik kalırsa kadın olur. Yine ona
 lara göre hararet yaratılış esnasında en uygun noktaya erişirse, erkek, vü-
 cut azaları tamam, erkekliği tam olacak şekilde ortaya çıkar. Hararet eksik
 olursa, erkeklik eksik kalır ve bu kişinin fiilleri kadınların fiillerine benzer.
 10 Aynı durum kadınlıkta da geçerlidir. Nitekim kadınlar arasında da fiilleri
 erkeklere benzeyenleri vardır.

Cinsiyetin kadınlığına etki eden faktörler sıcak mevsim, sıcak memleket,
 güney rüzgârı ve yaşlılıktır. Bunların zıtları da erkekliğe etki eder ki, bunlar
 soğuk mevsim, soğuk memleket, kuzey rüzgârı ve genç olmaktır.

15 Felâsifeden bir gruba göre nutfe erkeğin sağ taraftan çıkıp kadının sağ
 tarafından ulaşırsa çocuk erkekliği tam olarak dünyaya gelir. Solundan çıkıp
 kadının soluna ulaşırsa kadının kadınlığı tam olur. Sağından çıkıp kadının
 soluna ulaşırsa kadına benzeyen bir erkek, bunun tersi olursa erkeğe benze-
 yen bir kadın ortaya çıkar.

20 Bukrât [Hipokrat] şöyle söylemiştir: “Cenin rahimde oturma
 pozisyonundadır. Başı dizleri üzerindedir. Pazuları göğüs kafesine yapışık bir
 haldedir, elleri onları başına doğru sarar. Başı annesinin başına doğru durur.
 Ayakları da annesinin ayaklarına doğru. Organları olabildiğince birbirine
 yakındır. Yüzü, kendisini taşıyanın sulbuna doğrudur. Ceninin bu şekilde
 25 oluşması Yüce Allah'ın inâyeti sayesinde.”

فصل في السبب في الذكورة والأنوثة^١

واعلم^٢ أن السبب^٣ في الحقيقة؛ إرادة الله تعالى، وزعم الحكماء أن السبب لذلك حرارة حاصلة في المادة،^٤ فإذا غلبت يكون ذكرًا، وإذا نقصت يكون أنثى، ثم إذا كانت الحرارة كاملة في الخلقة خرج الذكر تام الأعضاء قويّ التذكير، وإن كانت ناقصة خرج الذكر ناقص التذكير فتشبه أفعاله أفعال النساء.

وهكذا الحال في التأنيث فإنّ من الإناث من تشبه أفعالها أفعال الرجال،^٥ وربما يعين على الإناث الفصل الحار والبلد الحار وريح الجنوب وسنّ الكهولة. كما أن أضداده تعين على التذكير^٦ وهو الفصل البارد والبلد البارد [٣٩٠] وريح الشمال وسنّ الشباب.

١٠ وزعم طائفة من الحكماء^٧ أنّ نقطة الذكر إذا جرى من يمينه إلى يمينها،^٨ كان الولد ذكرًا تامّ الذكورة، وإن جرى من يساره إلى يسارها، كانت أنثى تامّة الأنوثة، وإن جرى^٩ من يمينه إلى يسارها، كان ذكرًا كالمؤنث،^{١٠} وإن جرى من يساره إلى يمينها، كانت أنثى كالمذكر.^{١١}

١٥ قال بقراط: «إن الجنين في الرحم جالس، ورأسه على ركبتيه وعضداه ملتصقان بأضلاع ويداها حاملته»^{١٢} لرأسه، ورأسه نحو رأس أمّه، ورجلاه^{١٣} نحو رجليها^{١٤} مقبوض الأعضاء على غاية ما يمكن، ووجهه إلى صلب حاملته، وكونه على هذا الوضع بعناية من^{١٥} الله تعالى.»^{١٦}

١	أ- فصل في السبب في الذكورة والأنوثة.	٣	أ+ في الذكورة والأنوثة.
٢	في هامش الأصل: واعلم أن سبب الإذكّار والتأنيث قالوا إن الإذكّار يقول عن حرارة المنيّ وغزارته وعن سنّ الشباب والزمان والساعة والوقت والبلد البارد ويعين على ذلك (؟...) الحرارة الغريزية وتقويتها ولاسيما إذا وافق الجماع وقت طهر المرأة وخصوصاً إذا كان خروج المنيّ من الجانب الأيمن وكان وقوعه (؟...)، وأما إذا كان ضدّ هذا كلّه فيوجب التأنيث وقالوا أيضاً إذا جرى المنيّ من يمين الرجل إلى يمين المرأة أذكر وإن جرى بالضدّ ما ذكر أنثى ولو جرى من يسار الرجل إلى يمين المرأة كان أنثى مذكّر أو من يمينه إلى يسارها كان مذكّراً مختلاً، وقالوا أيضاً إن كان الحمل يوم الطهر مكوّن على ما إلى اليوم الخامس مما يكون (؟...) إلى اليوم الثامن ثم على ما إلى اليوم الحادي عشر ثم خنثى وقالوا أيضاً أن المرأة (؟...)، ثم شالت رجلها اليمنى عقب الجماع أذكرت أي ولدت ذكرًا وإن شالت رجلها اليسرى أنثت أي ولدت أنثى، قال الإمام فخر الدين الغزالي رحمة الله عليه: "جربت هذا ثلاث مرات فوجدته صحيحاً"، وأما التوام فقالوا أشدّ غزارة المنيّ وإنقسامه في حال الإنزال قسمين، والله أعلم.	٤	أ- في الحقيقة.
		٥	أ- حاصلة في المادة؛ + خلقها الله تعالى في النقطة.
		٦	أ- ثم إذا كانت الحرارة كاملة في الخلقة ... من تشبه أفعالها أفعال الرجال.
		٧	في جميع النسخ: الإذكّار.
		٨	أ: بعضهم.
		٩	أ- إلى يمينها.
		١٠	أ: جرت.
		١١	أ: كالأنثى.
		١٢	أ: كالذكر.
		١٣	أ: حاملته.
		١٤	أ: وريطان.
		١٥	أ: رجلها.
		١٦	أ- من.
		١٧	ق- منهم، وبعضهم جوزوا نكاحهم ... وكونه على هذا الوضع بعناية من الله تعالى.

[ALTINCI] FASIL

Faziletli Nefisler Hakkında

Bilesin ki en faziletli nefisler, peygamberlerin -Allah'ın salâtı hepsinin üzerine olsun- nefisleridir. Onlar arasında en üstün olan da bizim peygamberimiz Hz. Muhammed'dir (s.a.). Sonra İbrâhim, Mûsâ, Nûh ve İsâ -Allah'ın selâmı üzerlerine olsun- gelir. Daha sonra da diğer peygamberler sıralanır. Bu hususta Ehl-i sünnet ve Cemâat'ın ittifakı vardır.

Peygamberlerin nefislerinin akabinde üstünlük bakımından evliyanın nefisleri gelir. Bunun böyle olduğu son derece açıktır. Daha sonra firâset ehlinin nefisleri gelir. Bu kişiler zâhirî hallere bakıp işin bâtınî boyutlarına dair çıkarımlarda bulunabilirler. Bu anlamıyla firâset Kitap ve Sünnet ile sabittir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Kuşkusuz bunda firâset sahipleri (mütevessimîn) için işaretler vardır.*”¹ Hz. Peygamber'den (s.a.) de şöyle rivayet edilmiştir: “Mü'minin firâsetinden sakının. Çünkü o Allahu Teâlânın nazarıyla bakar.”²

Anlatıldığına göre Muhammed b. el-Hasen ile Şâfiî bir adam gördüler. Muhammed onun marangoz olduğunu, Şâfiî ise demirci olduğunu tahmin etti. Adama gidip de sorduklarında şu cevabı verdi: “Eskiden demirciydim, şimdi marangozum.”

Fazilet sıralamasında daha sonra ilm-i kıyâfet³ sahiplerinin nefisleri gelir. Bunlar da iki kısımdır: Beşerin durumunu anlayanlar ve iz sürmede mâhir olanlar. Beşerle ilgili olan boyut insanın organlarına bakarak onun [ahlâk ve mizacına dair] çıkarımda bulunmakla ilgilidir. Bu türden bir çıkarım yapmakta Araplardan kendilerine Müdlicoğulları denilen bir topluluk uzlaşmıştı.

Anlatıldığına göre bir tüccar başından geçen şöyle bir hadiseyi aktarmıştır: “Babamdan tevarüs ettiğim zenci bir köle ile birlikte yolculuk yapıyordum. Yolda Müdlicoğullarından birisine denk geldim. Önce [bineğiyle giden] bana, sonra o esnada yanımda yaya olarak yola devam eden köleye baktı. ‘Binek sırtındaki ile yaya yürüyen birbirine ne kadar da çok benzemektedir’ dedi.

1 Hicr 15/75.

2 Tirmizî, “Tefsir”, 16.

3 Kıyâfet, insanın dış görünüşüne bakarak ahlâkı, nesebi ve karakteri hakkında bilgi vermek ve aynı zamanda iz sürmek anlamında kullanılmaktadır. Mehmet Serhan Tayşî, “Kıyâfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamsiklopedisi.org.tr/kiyafe> (08.02.2018).

فصل في ' النفوس الفاضلة

اعلم^٢ أنّ أفضل النفوس نفوس الأنبياء صلوات الله عليهم أجمعين.^٣ والأفضل بينهم نبيّنا محمد صلى الله عليه وسلم، ثم إبراهيم، ثم موسى، ثم نوح، ثم عيسى،^٤ >عليهم السلام<^٥ ومن بعدهم وهم باتفاق أهل السنة والجماعة.^٦

ثم نفوس الأولياء وهذا^٧ ظاهر، ثم نفوس أصحاب الفراسة، وهم نفوس تستدلّ بالأحوال الظاهرة على الأمور الباطنة، وهذا صحيح بالكتاب والسنة قال تعالى ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ﴾ (الحجر، ٧٥). وروي عنه صلى الله عليه وسلم أنّه قال:^٨ «اتقوا فراسة المؤمن [٩١] فإنه ينظر بنور الله تعالى.»^٩

حكى أن محمد بن الحسن والشافعي رأيا رجلاً فقال محمد: «إنّه نجّار»، وقال الآخر:^{١٠} «إنّه حدّاد»، فسألا منه فقال الرجل:^{١١} «كنت حدّاداً قبل هذا،^{١٢} والآن نجّار.» ثم نفوس أصحاب القيافة >وهي على ضربين:<^{١٣} قيافة البشر، وقيافة الأثر. أمّا قيافة البشر، فهو^{١٤} الاستدلال بهيئة أعضاء الإنسان^{١٥} على الإنسان ويختصّ هذا الاستدلال بقوم من العرب يقال لهم: بنو مدلج.

حكى أن بعض التجّار قال: «كنت مسافراً ومعي عبد أسود موروثاً من أبي، فمرّ علينا رجل من بني مدلج، فنظر إليّ ثم إلى العبد، وهو ماشٍ ثم قال: ما أشبه الراكب بالماشي.»^{١٥}

١ - ق- فصل في.

٢ - ق- واعلم.

٣ - الترمذي، التفسير، ١٦.

٤ - ق- صلوات الله عليهم أجمعين.

٥ - أ، ق: والشافعي.

٦ - أ، ق: ثم عيسى، ثم نوح.

٧ - أ، ق: ثم نوح.

٨ - من أ؛ ق: عليهم الصلاة والسلام.

٩ - ق- قبل هذا.

١٠ - أ، ق- ومن بعدهم وهم باتفاق أهل السنة والجماعة.

١١ - من أ وق.

١٢ - ق- وهو.

١٣ - أ، ق- فهو.

١٤ - أ، ق- وهم نفوس تستدلّ ... وروي عنه صلى الله عليه وسلم

١٥ - أ، ق: الأعضاء.

Kalbime bir şüphe düştü. Annemin yanına dönüp de olayı ona anlatınca bana “Müdlîcoğullarından olan o adam doğru söylemiş. Benim eşim zengin bir adamdı. Ama çocuğu yoktu. Onun ölüp gitmesinden ve beni meteliksiz bırakmasından koktum ve kendimi bu siyah köleye teslim ettim. Sonrasında
5 da sana hamile kaldım’ dedi.”

İlm-i kıyafetin iz sürmekle ilgili olanı ise adım ve ayakkabı izlerinden çıkarımlarda bulunmak demektir. Çünkü bazı insanlar ayak izinden hareketle yürüyenin yaşlı yahut genç, kadın yahut erkek olup olmadığı gibi ayrımlar yapabilmektedirler.

Fazilet sıralamasında daha sonra rûhâniyyâtten beslenip buradan hares
10 ketle kâinatın ahvâlini yazan, rüyaların olacak olaylara delâletini bildiren kâhinlerin nefisleri gelir. Akabinde arrâfların nefisleri gelir. Bunlar aralarındaki uzak ilişki yahut benzerlik bulunan olayları birbirine bağlayıp yorum yapmakla marufturlar. Anlatıldığına göre İskender, Batı’daki şehirlerden birini ele geçirdi. Orada bulunduğu esnada elbise dokuyan bir
15 kadının yanından geçti. Kadın ona “Ey hükümdar! Sana uzun ve geniş bir hükümdarlık verildi.” dedi. Sonra aynı kadına o kadının eski hükümdarı uğradı. Kadın bu sefer “İskender seni azledecek.” dedi. Hükümdar ona kızdı. Kadın ise “Bana kızma! Nefisler işler arasında ilişki kurmayı öğretirler. İskender bana uğradığında elbisenin boyunu ve enini ayarlıyordum. Sen geldiğinde ise bu işi bitirmiştim ve elbiseyi biçmeye başlayacaktım.”
20 dedi. Gerçekten de durum kadının söylediği gibi bu minvâl üzere oldu. Allah en doğrusunu bilir.

[YEDİNCİ] FASIL

Garip Görünürlü Milletler Hakkında

Onların başında *Ye’cûc* ve *Me’cûc* gelir. Onlar sayısını sadece Allah’ın bileceği bir millettir. Bazılarının boyu bir insanın boyunun yarısı kadardır. Bazıları ise iki kol uzunluğunda hatta belki daha da kısadır. Tıpkı yırtıcı hayvanlar gibi diş ve pençeleri vardır. Kıllı varlıklardır.

30 Bir diğeri *Müttesil* ve *Tâsul* milletidir. Yaşadıkları yer Doğu’da, *Ye’cûc* ile *Me’cûc*’ün yakınındadır. File benzer kulakları vardır. Bunlar kulaklarının birisini yatak, diğeri yorgan olarak kullanırlar.

فوقع في قلبي ما وقع، فرجعت إلى أمي وأخبرتها بما قاله المدلجي فقالت: صدق المدلجي، وقالت: إن زوجي ذو مال ولم يكن له ولد، فخشيت أن يموت ويخرج ماله عني فأمكننت نفسي من هذا المملوك الأسود فحملت بك.^١

وأمّا قيافة الأثر فالاستدلال بآثار الأقدام^٢ والخفاف والحوافر، لأن بعض الناس يعرفون أثر^٣ قدم الشيخ من الشاب والرجل من المرأة وغير ذلك.

ثم نفوس الكهان، وهم نفوس تتلقى الروحانيات، وتكتب منها أحوال الكائنات التي تدلّ عليها أحوال المنامات من الحادثات.^٤ ثم نفوس أهل العرّافة وهم نفوس تستدل ببعض الحوادث [٣٩١] على بعض بمناسبة بينهما أو مشابهة خفيفة. حكي أن الإسكندر أخذ في بلاد الغرب مدينة فمرّ فيها على امرأة تنسج ثوباً فقالت له: «أيها الملك! أعطيت ملكاً ذا طول وعرض.» ثم مرّ عليها ملكها العتيق فقالت له: «إن الإسكندر سيعزلك»، فغضب الملك، فقالت له: «لا تغضب! فإنّ النفوس تعلم أموراً بعلامات، فإنّ الإسكندر لمّا مرّ كنتُ أدبّر طول الثوب وعرضه وأنت لمّا مررت فرغتُ منه وأردتُ قطعه.» وكان الأمر كما قالت والله أعلم بالصواب.^٥

فصل في أمم غريبة الأشكال

فمنها يأجوج ومأجوج، وهم أمم لا يحصيهم إلا الله تعالى، طول بعضهم نصف قامة رجل، وطول بعضهم ذراعان أو أقلّ، ولهم أنياب ومخالب كالسباع وعليهم شعر.

ومنها مُنْسِل^٦ وتاسل، ومكانهم في الشرق بقرب يأجوج ومأجوج^٧ لهم أذن كأذن الفيل^٨ يفترش^٩ إحدى أذنيه، ويلتحف بالأخرى.

١ أ، ق- حكي أن بعض التجار ... فحملت بك.
٢ ق: القدم.
٣ أ- أثر.
٤ أ، ق- ثم نفوس الكهان ... أحوال المنامات من الحادثات.
٥ أ: بمشابهة.
٦ ق- له.
٧ أ- والله أعلم بالصواب؛ ق- بالصواب.
٨ أ: مسلسل.
٩ ق- ومأجوج.
١٠ ق: فيل.
١١ أ، ق: يفترشون.

Bir başkası İskender'in seddine yakın yerde yaşayan kısa boylu, geniş suratlı, üzerinde beyaz ve sarı noktalar bulunan siyah derili bir millettir. Bunların herbirinin uzunluğu beş karış kadardır. Diğer canlılar arasına pek karışmaz, çıplak dolaşır ve vahşi hayvan eti yerler.

5 Bir diğer millet Rabih adasında yaşar. Bunlar insana benzerler ama hiçbir şekilde anlaşılmayan bir dille konuşurlar. İnsan gibi yer ve içerler. Onlar, kanatları sayesinde uçabilirler.

Bir diğer millet bazı adalarda yaşar. Bunların yüzleri köpeklerin yüzü gibidir. Bedenleri ise insan bedeni gibidir. Onlar da vahşi hayvan eti yerler.

10 Bir başka millet insandan iki kat daha uzun, mavi gözlü, kanatlı bir millettir. Başları at başı gibi, bedenleri insan bedeni gibidir.

Bir diğer millet iki başlı ve sekiz ayaklıdır. Bir başı ve dört ayağı yere doğru, diğer başı ile dört ayağı ise göğe doğrudur. Koşmak istediklerinde dört ayakları üzerinde hızla koşabilirler; sıçramak istediklerinde de diğer
15 dört ayaklarıyla göğe doğru fırlayabilirler.

Bir başka millet kadın suretindedir. Çıplak, kıllı ve memelidirler. Aralarında erkek bulunmaz. Rüzgâr ile hamile kalır, kendilerine benzeyen canlılar doğururlar. Çok güzel sesleri vardır. Seslerini yükselttiklerinde sesin güzelliğine kapılan canlılar onların etrafında toplanırlar.

20 Bir diğer millet insan başlı, yılan bedenli bir millettir.

Bir başkası Çin Denizi adalarında yaşar. Bunların başları yoktur. Ağzıları ve gözleri göğüslerindedir.

Bir diğer milletin yüzleri insan yüzü gibi, sırtları kaplumbağa sırtı gibidir. Başlarının üzerinde uzun boynuzlar vardır.

25 Bir başka milletin adı *Nisnâs*'tır. Bunların kafaları da bedenleri de normal insanın yarısı gibidir. Tek ellidirler. Bu millet adeta yarım insan gibidir.

[SEKİZİNCİ] FASIL

Kara ve Denizdeki Acayip Mahlûkâta Dair

Harizmî'nin zikrettiğine göre İsficâb valisi, [Samanî hükümdarı] Nûh
30 b. Mansûr'a boynuzları olan bir at, tüylerle kaplı iki kanadı olan bir tilki hediye etmiştir. Tilkinin yanına birisi yaklaştığında kanatlarını açar, uzaklaşınca kapatırdı.

ومنها أمة بقرب سدّ إسكندر قصير والقامة عريضو الوجوه، سود الجلود فيها نقط^١ بيض وصفّر، طول كل واحد منهم^٢ خمسة أشبار، يتوحشون من الخلائق، يمشون عاريًا^٣ ويأكلون وحوشًا.

ومنها أمة بجزيرة الرابخ^٤ على صورة الإنسان يتكلمون بكلام^٥ لا يفهم أصلاً، [٩٢]^٥ يأكلون ويشربون كالإنسان،^٦ ولهم أجنحة يطفرون بها.

ومنها أمة في بعض جزائر البحر، وجوههم كوجوه الكلاب وسائر بدنهم كبदन الإنسان، يأكلون الوحوش <أيضاً>.^٧ ومنها أمة طولها كالإنسان^٨ مرتين، أزرق العينين، ذوات أجنحة، رؤوسهم كرؤوس الخيل، وبدنهم كأبدان الإنسان.^٩ ومنها أمة لها رأسان وثمانية أرجل،^{١٠} رأس وأربعة أرجل نحو الأرض ورأس وأربعة أرجل نحو السماء، فإذا عدو عدو^{١١} عدواً شديداً على أربع، وإن وثبوا قفزوا على الأربعة التي نحو السماء.^{١٢}

ومنها أمة على صورة النساء، عراة لها شعور، وثدي لا فحل بينهن، ويلقحن من الريح ويلدن أمثالهن، ولهن أصوات لطيفة تجتمع عليهن الحيوانات إذا رفن أصواتهن^{١٣} لحسن أصواتهن.

ومنها أمة رؤوسها رؤوس^{١٤} الناس، وأبدانها أبدان الحيات.^{١٥}

ومنها أمة في جزائر الصين لا رؤوس لهم،^{١٦} أفواههم وعيونهم في صدورهم.^{١٥} ومنها أمة لها وجوه كوجه الإنسان وظهور^{١٧} كظهر السلحفات، وعلى رؤوسها قرون طوال.

ومنها أمة تسمى بالنسناس لها نصف رأس ونصف بدن ويد واحدة ورجل واحدة^{١٨} كأنهم نصف آدم.

٢٠ فصل في عجائب مخلوقات^{١٩} البر والبحر

ذكر خوارزمي أنّ والي [٩٢ب] إسبيجاب^{٢٠} أهدى إلى نوح بن منصور^{٢١} فرساً له قرناء^{٢٢} وثعلباً لها جناحان من ريش إذا قرب الإنسان منه نشرها، وإذا بُعد ألصقهما بالجنب.

١ ق: نقطة.	٨ أ: كطول الإنسان.	١٥ أ: كأبدان الغيل والحيات.
٢ أ، ق: طولهم.	٩ ق- ومنها أمة طولها كالإنسان مرتين	١٦ ق: لهن.
٣ أ، ق- يتوحشون من الخلائق، يمشون عاريًا.	١٠ ... وبدنهم كأبدان الإنسان.	١٧ أ: وظهورهم.
٤ ق: الرانج.	١١ أ+ نحو الأرض.	١٨ في الأصل: واحد؛ أ، ق- ويد واحدة ورجل واحدة.
٥ أ، ق: وكلامهم.	١٢ أ، ق- وإن وثبوا قفزوا على الأربعة	١٩ أ، ق- مخلوقات.
٦ أ، ق- أصلاً، يأكلون ويشربون كالإنسان.	١٣ التي نحو السماء؛ + وإن تعبوا انقلبوا.	٢٠ ق: إسبجايي.
٧ من أ، ق- يأكلون الوحوش.	١٤ أ، ق- إذا رفن أصواتهن.	٢١ أ، ق: إلى المنصور.
	١٥ أ، ق: كرؤوس.	٢٢ أ، ق: قرنا.

Semerkindî'nin kitabında zikrettiğine göre Zülkarneyn, Hazar Denizi'nin [karşı] sahil tarafında neler olup bittiğini öğrenmek istedi. Bu sebeple yetmiş dil bilen insanlardan oluşan bir gemi gönderdi. Onlardan tam bir yıl boyunca yola devam edip denizin öte yakasından haber getirmelerini istedi. Bir yıl boyunca denizde yoluna devam eden gemi herhangi bir şeye rastlamadı. Bu sebeple gemidekiler geri dönmeyi istediler. İçlerinden bir kısmı diğerlerine “Bir ay daha yola devam edelim, olur da bir şey görürüz, bu gördüğümüz şey sayesinde hükümdarın karşısına çıkmaya yüzümüz olur” dediler. Bunun üzerine bir ay daha yola devam ettiler. Sonunda içlerinde insanların bulunduğu bir gemiyle karşılaştılar. İki gemi birbirine yanaştı. Ancak birbirlerinin dilini anlamadılar. Zülkarneyn'in gönderdiği kişiler onlara bir kadın verdiler ve buna mukabil onlardan bir adam alıp yanlarında geri götürdüler. İskender'in yanına vardıklarında bu adamı bir kadınla evlendirdiler. Doğan çocuk hem annesinin hem de babasının dilini anlayabiliyordu. Çocuğa “Babana sor bakalım nereden geliyormuş?” dediler. Çocuk sorusunu sorunca adam “Sizin tarafın ahvâlini bilmemiz için bizi hükümdarımız gönderdi. Bu tarafta insan yaşayıp yaşamadığını araştırıyorduk” dedi. Adama “Sizin tarafta bir hükümdar mı var?” diye sordular. Adam, “Evet, üstelik sizin bu hükümdarınızdan daha büyük bir hükümdar var” diye cevap verdi.

Çin Denizi'ndeki Acayiplikler

Ranc Adası Hind memleketinin en uzak kısmında yer alan büyük bir adadır. Günlük vergi geliri yüz altındır. Onlar altını sadece su için harcarlar. Orada yaşayan topluluk insan suretindedir, ancak ahlâkları vahşi hayvanlara benzer. Konuştukları anlaşılmaz. Yine orada kanatları olan kediler vardır. Orada bulunan bir dağ, bir fili tek başına yutabilecek büyüklükte yılanlarla doludur. Orada mandaya benzeyen beyaz maymunlar da bulunmaktadır.

Muhammed b. Zekerîyya şöyle söylemiştir: “Bu bölgenin acayipliklebrinden birisi kâfur ağacıdır. Bu ağaç öyle büyük bir ağaçtır ki, gölgesine yüz insan sığar. Yine orada Kerkend adlı bir hayvan vardır. Bu hayvan eşeğe benzer. Ancak ondan çok daha büyüktür ve başında bir adet boynuz vardır.

وذكر السمرقندي في كتابه: أن ذا القرنين أراد أن يعرف أحوال ساحل بحر الحزر،^١ فبعث مركباً فيه قوم يعرفون سبعين لغة،^٢ وأمر بالسير سنة كاملة لعلّه يأتي بخبر <من وراء البحر>^٣ فسار المركب سنة <كاملة>^٤ ما رأى <شيئاً>^٥ سوى سطح الماء، وأرادوا الرجوع، فقال بعضهم لبعض: «نسير شهراً آخر لعلنا نطلع على شيء نبيّض به وجوهنا عند الملك»^٦، فساروا شهراً آخر، فإذا هم بمركب^٧ فيه ناس فالتقى المركبان^٨ ولم يفهم أحد منهم كلام الآخر،^٩ فدفع قوم ذي القرنين امرأة وأخذوا منهم رجلاً ورجعوا به،^{١٠} فلمّا وصل القوم إلى إسكندر زوّج امرأة لهذا الرجل فأتت بولد <منه>^{١١} يفهم كلام الوالدين فقالوا له: ^{١٢} «اسأل من أريك من أين جاء؟»، فسأل عنه، فقال الرجل: «بعثنا الملك لنعلم أحوال هذا الجانب أفيه إنس أم لا»، فقيل له: «وهل ثم^{١٣} ملك؟»، قال: «نعم أعظم من هذا الملك»^{١٤}.

ومن عجائب بحر الصين

جزيرة رانج وهي جزيرة كبيرة أقصى بلاد الهند، وجبايتها كل يوم مائة من الذهب، ولا يطرحون الذهب إلا لأجل الماء،^{١٥} وفيها قوم يشبهون [٩٣] الأدمي وأخلاقهم أشبه بالوحوش، وكلامهم لا يفهم، وفيها نوع من السنور له أجنحة، وفيها جبل مملوء بالحيتات العظام يتلع الفيل، وفيها قردة بيض كأمثال الجواميس.^{١٦}

قال محمد بن زكريا: «ومن عجائبها شجر الكافور وهو عظيم جداً يظلّ مائة إنسان في ظلّه،^{١٧} وفيها الكركند^{١٨} وهو حيوان على شكل الحمار إلا أنّه عظيم جداً على رأسه قرن واحد».

١ أ: ساحل البحر.	١٠ ق: مركباً.	١٨ أ، ق- وجبايته كل يوم مائة من
٢ أ، ق: لساناً.	١١ في الأصل: المركبين؛ أ، ق- فالتقى	الذهب، ولا يطرحون الذهب إلا
٣ من أ وق.	المركبين.	لأجل الماء.
٤ من أ.	١٢ أ: آخر.	١٩ ق: كالجواميس.
٥ من أ وق.	١٣ أ- ورجعوا به؛ + ثم ساروا نحو	٢٠ أ، ق- يظلّ مائة إنسان في ظلّه.
٦ ق- سوى.	إسكندر.	٢١ أ: الكركن؛ ق: الكركنة.
٧ أ، ق- فقال بعضهم لبعض... أبيض	١٤ من أ.	٢٢ أ- على.
به وجوهنا عند الملك.	١٥ ق- له.	٢٣ ق: لكن.
٨ أ، ق: ثم ساروا.	١٦ ق: ثمة.	
٩ أ، ق: فلقوا.	١٧ أ، ق: من إسكندر.	

Bu denizin bir diğer acayip yönü şudur: Deniz dalgalanınca içinden siyah şahıslar çıkar. Uzunlukları dört karış kadardır. Bunlar gemiye hiçbir zarar vermeden çıkarlar. Anlatıldığına göre yine bu deniz dalgalandığında nurdan bir kuşa benzer bir varlık ortaya çıkardı. Kimse ona bakamaz, bakanların gözlerini parlak ışıqla doldururdu. Kuş, geminin tepesine çıkınca deniz sakinleşir, bu da geminin kurtulduğu anlamına gelirdi. Sonra gemi tayfası onu bulmaya çalışır fakat nasıl olup da gözden kaybolduğunu anlayamazdı.

Bu denizde uzunluğu üç yüz zira'dan fazla olan bir balık da vardır. Yine dairevi kaplumbağalar da bulunmaktadır ki, her biri yirmi zira' kadardır.

Hind Denizi'ndeki Acayıplıklar

Ranc bölgesi yakınında Mintayıl Adası'nda davul, def ve başka seslerin duyulduğu dağlar vardır. Denizciler şöyle söylerler: "Deccal oradadır. Vakti gelince oradan çıkacaktır." [Gerçi] Deccal'in el-Hâmise adasında olduğu da söylenmiştir. Tüccarların bu adaya çıkıp ticaret mallarını ve eşyalarını sahile bıraktıkları ve geceyi geçirmek için gemilerine döndükleri söylenmektedir. Sabah olduğunda sahile yeniden çıkmakta ve bıraktıkları her bir ticaret malı mukabilinde karanfil bırakıldığını görmektedirler. Tacir razı olması durumunda malını terk etmekte ve karanfili almaktadır. Eğer daha fazla isterse hem malını hem de karanfili bırakmaktadır. Ertesi gün ya daha fazla karanfil getirmekte yahut da karanfilini alıp gitmektedir. Tüccarlar tamah edip de hem malını hem karanfili almaya kalkarlarsa gemilerine kadar gitmeleri mümkün olmaz. Ancak malı yahut karanfili yerine bıraktıkları vakit geri dönebilirler.

Anlatıldığına göre tüccarlardan bazıları orada henüz sakalı çıkmamış, sarı yüzlü ve kadınlara benzeyen gençlerden müteşekkil bir topluluk görmüşlerdi. O sene sahile karanfil de getirilmemişti. Bu karanfilin özelliği yaş halde iken yiyen kimsenin hiçbir şekilde yaşlanmaması idi.

Hind memleketindeki bir diğer ada Selâmıt adasıdır. Sandal ağacı ve [Hind] sünbülü sadece burada yetişmektedir.

Kasr adası da buradadır. Anlatıldığına göre bu adada kristalden mamul beyaz bir köşk vardır. Gemi yolcuları bu köşkü görünce yolculuklarının selamete sona ereceği, çok kazanç ve kâr elde edeceklerini birbirlerine müje delerler. Söylediklerine göre bu köşk çok yüksek bir tepe [üstündedir] ve içerisinde ne olduğunu kimse bilmemektedir.

ومن عجائب هذا البحر أنه إذا اضطربت أمواجه ظهر فيه أشخاص سود، طولهم أربعة أشبار فيصعدون المركب بلا ضرر.^١ ويحكى [أنه] يرى في هذا البحر عند اضطرابه شبه طائر من نور لا يستطيع الناظر أن ينظر إليه لأنه يملأ البصر نورًا، فإذا ارتفع إلى أعلى المركب يسكن البحر، فيكون ذلك دليل السلامة، ثم يفتقدونه فلا يدرون كيف ذهب.

وفيها سمكة يزيد طولها على ثلاثمائة ذراع. وفيها سلاحف استدارة كل سلاحفة عشرون ذراعًا.^٢

ومن عجائب بحر الهند

جزيرة منطایل^٣ وهي قريبة من رانج وفيها جبال يسمع منها صوت الطبل والدف والصياح، والبحريون يقولون: «إنّ الدجال فيها ويخرج منها». وقيل: «إنّ الدجال في جزيرة الخامسة»^٤ ذكر أن التجار ينزلون عليها ويضعون بضائعهم^٥ وأمتعتههم على الساحل ويعودون [٢٩٣] إلى مراكبهم يبيتون بها،^٦ فإذا أصبحوا جاؤوا إلى أمتعتههم فيجدون في مقابلة كل بضاعة شيئًا من القرنفل، فإن رضىه أخذ القرنفل وترك البضاعة، وإن طلب الزيادة ترك الاثنين فيزيد له في اليوم الثاني أو أخذ قرنفته، وإن طمع التجار وأخذوا^٧ الاثنين فلم يقدروا أن تسيروا إلى مراكبهم حتى يردّوا^٨ أحدهما إلى مكانه.

وحكى أنّ بعض التجار رأوا^٩ فيها قومًا كلّهم أمرد صفر الوجه^{١٠} يشبهون النساء، وفي هذه السنة لم يوجد من القرنفل شيء، ومن خاصية هذا القرنفل أنه إذا كان أكل أحد منه رطبًا^{١١} لا يشيب أبدًا.

ومنها جزيرة السّلامط في بلاد^{١٢} الهند، لا ينبت الصّندل والسنبّل إلّا^{١٣} فيها.

ومنها جزيرة القصر فيها قصر أبيض يقال: إنّه من البلور، فإذا رأى^{١٤} أهل المراكب^{١٥} تباشروا بالسلامة والريح والفائدة،^{١٦} وذكروا أنه شاق مرتفع^{١٧} ولا يدرون ما^{١٨} داخله.

١ أ، ق: من غير إضرار.	٧ ق: التاجر وأخذ.	١٤ في النسخ كلها: رأوا.
٢ أ، ق- ويحكى [أنه] يرى في هذا البحر ... كل سلاحفة عشرون ذراعًا.	٨ ق: فلم يقدروا أن يسيروا إلى مراكبهم حتى يردّوا.	١٥ أ، ق: المركب.
٣ ق: منطایل.	٩ في الأصل: روا والمثبت من أ.	١٦ أ، ق- والفائدة.
٤ أ، ق: الجسماء.	١٠ ق: الوجوه.	١٧ في الأصل: مرتفع مرتفع؛ أ، ق- مرتفع مرتفع.
٥ ق: بضائعهم.	١١ ق: إذا أكل رطبًا.	١٨ أ: ماذا.
٦ أ: فيها؛ ق: به.	١٢ أ، ق- بلاد.	
	١٣ ق- إلّا.	

Dörtlülü ada da buradadır. Birinde gökyüzü gece gündüz şimşek çakar, ikincisinde aralıksız olarak çok şiddetli bir rüzgâr eser, üçüncüsünde sürekli yağmur yağar, dördüncüsünde gece boyunca büyük bir ateş yanar, gündüz olunca duman tüter.

5 **Fâris Denizi'ndeki Acayıplikler**

Hârik Adası, bu zikredilen adalara komşudur. Orada inci bulunur. Denizcilerin dediğine göre sedef içindeki inci sadece bu denizde bulunur.

Kızıldeniz'deki Acayıplikler

10 Bu deniz, Berber, Habeş, Yemen ve Batı beldelelerinin denizidir. Allah Firavun'u bu denizde boğmuştur. Mıknatıs Dağı buradadır. Bu dağda birçok ağaç ve çiçek bulunur. Kim bir çiçeği koklarsa anında uykuya dalar.

[Harhîz Denizi'ndeki Acayıplikler]

15 Bir diğeri Harhîz Denizi'ndeki adalarda bulunan acayıpliklerdir. Hz. Âdem'in Cennetten indiği Serendib Vadisi de buradadır. Bu adada yakut dağı vardır. Orada ud ağacı ve diğeri tüm güzel kokulu bitkiler yetişir. Misk elde edilen hayvanlar da vardır. Etrafında inci çıkartılan yerler bulunmaktadır.

[DOKUZUNCU] FASIL

Büyük Nehirlere Dair

20 Bu nehirlerden biri İdil Nehri'dir. Bu nehir Dicle Nehri'ne yakın büyüklükte bir büyük nehirdir. Hazar bölgesinde yer alır. Bulgar topraklarından doğar, Hazar Denizi'ne dökülür Bir diğeri Ceyhun'dur. O da Bemahşan (?) sınırından doğar ve Harizm'e ulaşarak oradaki göle [Aral Gölü] dökülür.

Bir diğeri Hısnü'l-Mehdî Nehri'dir. Bu nehir Basra ile Ahvaz arasında yer alır.

25 Bir diğeri nehir ise Mekrân (?) Nehri'dir.

ومنها الجزائر الأربعة، في أحدها تبرق السماء طول الليل والنهار،^١ وفي الثانية تهب ريح شديدة^٢ طول الدهر، وفي الثالثة تمطر السماء أبداً، وفي الرابعة يرى عليها نار عظيمة في الليل ودخان في النهار.^٣

ومن عجائب بحر فارس

جزيرة خارك^٤ مجاورة لتلك الجزيرة المذكورة [٩٤]^١ وفيها اللؤلؤ ذكر البحرّيون أنّ صدف الدرّ لا يوجد إلّا في هذا البحر.^٦

ومن العجائب^٧ [في] بحر القلزم

وهو بحر البربر والحبشة واليمن وبلاد الغرب^٨ وهذا البحر الذي أغرق الله تعالى به^٩ فرعون وجبل المقناطيس^{١٠} في هذا البحر^{١١} وهذا^{١٢} الجبل كثير^{١٣} الأشجار والأزهار، من شَم منها شيئاً نام من^{١٤} ساعته.

[بحر الخرخيز]

وفي^{١٥} جزائر بحر الخرخيز^{١٦} <وفيها>^{١٧} وادي سرنديب الذي هبط عليه آدم عليه السلام، وعلى هذه^{١٨} الجزيرة^{١٩} جبل الياقوت،^{٢٠} وفيها ينبت العود وجميع الطيب، وعليها دواب^{٢١} المسك وفي جوانبها مغاص اللؤلؤ.^{٢٢}

فصل في الأنهار العظام

منها نهر إتل وهو نهر عظيم يقارب دجلة، وهو في بلاد الخزر مجيئه من أرض البلغار، ومصبه في بحر الخزر، ومنها بحر جيحون، وهو يخرج من حدود بمخشان (؟) حتى يصل إلى خوارزم ويصب في بحيرتها.

ومنها نهر حصن المهدي، وهو بين البصرة والأهواز. ومنها نهر مكران.^{٢٣}

١	أ، ق- طول الليل والنهار؛+ دائماً.	٨	ق: العرب.	١٧	من أوق.
٢	في الأصل: شديدة؛ أ، ق: الريح شديدة.	٩	ق- به.	١٨	في الأصل: هذا.
٣	أ، ق- في الليل ودخان في النهار؛+ دائماً.	١٠	أ+ فيها.	١٩	ق- على هذه الجزيرة.
٤	أ: خادك.	١١	ق- البحر.	٢٠	أ: ومنها جبل الياقوت؛ ق: ومنها جبل ياقوت.
٥	أ، ق- مجاورة لتلك الجزيرة المذكورة وفيها اللؤلؤ.	١٢	في الأصل: هذه والمثبت من أ.	٢١	ق: دابة.
٦	أ، ق: يوجد في هذا البحر.	١٣	في الأصل: في هذا البحر والمثبت من أ.	٢٢	أ، ق- وفي جوانبها مغاص اللؤلؤ.
٧	أ، ق: وفيها.	١٤	ق: في.	٢٣	في الأصل: نهر بكران.
		١٥	ق: ومنها.		
		١٦	أ: الخرف؛ ق: جزيرة بحر الجور.		

[ONUNCU] FASIL**Kaynak Sularına Dair**

Birincisi Azerbaycan'da yer alan kaynak suyudur. İkincisi [Cürcân ile İsfârâyin arasında kalan bir köy olan] İblânistân, üçüncüsü Bâzhânî, dördüncüsü Bâmyân, beşincisi Cübân-i Seyrân, altıncısı Siyâh-Seyl, yedincisi İsfahan ile Şirâz arasında yer alan Şeyzem'dir. Burası çekirge yatağıdır. Hata da bu suya tâbidir. Sekizincisi ise Nihâvend suyudur.¹

[ONBİRİNCİ] FASIL**Garip Hadiselere Dair**

Nevâdirü'l-ahbâr'da zikredildiğine göre Mağrib yolu üzerinde adına Zâtü'l-Hammâm denilen bir yer vardır. Burada iki adet piramit bulunur. Bu piramitlerden daha acayip bir yapı yeryüzünde yoktur. Bunların üzerinde “Bu [piramitler] sihir, tıp ve hikmettedir” yazılıdır. Yine üzerlerinde “Biz bu iki piramidi inşa ettik. Devletin güçlü olduğunu iddia eden biri varsa buyursun yıksın! Üstelik yıkmak, yapmaktan daha kolaydır” [şeklinde bir meydan okuma ifadesi] yazılıdır. Denildiğine göre yeryüzünün tüm vergisi toplansa bile bunları yıkmak için gerekli masrafı karşılayamaz.

Anlatıldığına göre Hz. Süleyman (a.s.) İskenderiye'de bir mabet inşa etti. Burası da acayip binalardan idi.

¹ Bahsi geçen kaynak sularına dair geniş bilgi için bk. Sirâceddin İbnü'l-Verdi, *Haridetü'l-Acâib ve Feridetü'l-Garâib*, Kahire: 1428/2008, c. II, s. 262-264.

فصل في العيون

الأول عيون آذربيجان،^١ والثاني عيون إبلانستان،^٢ والثالث عيون باذخاني،^٣ والرابع عيون باميان،^٤ والخامس عيون جُبان سيران، والسادس عيون سياه سيل، والسابع عيون شيرم بين إصفهان وشيراز وهذا المأماً فالجراد والخطأ تبع له،^٥ والثامن عيون نهاوند.^٦ [٩٤ب]

فصل في حوادث غريبة

ذكر في نوادر الأخبار أنَّ على طريق المغرب موضعاً يقال له: ذات الحمام فيه هَرمان مبنيان،^٧ ليس على وجه الأرض بناء أعجب منها، وعليهما مكتوب «هذا من^٨ سحر وطب^٩ وحكمة»، وعليهما مكتوب^{١٠} «إنا بنيناها فمَن ادَّعى قوة في ملكه فليهدمهما والهدم أسهل من البناء.» ويحكى أنَّ خراج الأرض^{١١} لا يفي بهدمهما.^{١٢}

حكى أن سليمان بن داود >عليه السلام<^{١٣} بنى في الإسكندرية مسجداً وكان من البناء^{١٤} العجيب.

من اغتسل من مائها زال عنه الحكة والجرب والدمل، وإذا جعل في إناء من مائها وسد الإناء سداً محكماً وترك صار كالطين، وإن قرب من النار اشتعل والتهب. خريدة العجائب وفريدة الغرائب، ٢/٢٦٣.

وهي بين أصفهان وشيراز، بها مياه مشهورة وهي من عجائب الدنيا، وذلك أن الجراد إذا نزلت ووقعت بأرض، يحمل إليها من تلك العين ماء في ظرف أو غيره فيتبع ذلك الماء طيور سود تسمى السممر مر، ويقال لها السودانية، بحيث إن حامل الماء لا يضعه إلى الأرض ولا يلتفت وراءه، فتبقى تلك الطيور على رأس حامل الماء في الجو كالسحابة السوداء إلى أن يصل إلى الأرض التي بها الجراد، فتصيح الطيور عليها وتقتلها، فلا ترى من الجراد متحركاً بل يموتون من أصوات تلك الطيور إذا سمعوها. خريدة العجائب وفريدة الغرائب، ٢/٢٦٤.

في الأصل: نهاود، أ، ق- فصل في الأنهار العظام ... والثامن عيون نهاوند.

في الأصل: مبنيان والمثبت من أ.

ق: أمر.

أ: وطب.

أ، ق- وعليهما مكتوب.

أ: خراج الدنيا.

من أ وق.

أ، ق: البنيان.

١ "قال في كتاب تحفة الغرائب: قيل: يأخذون قالب لبن فيمكن في الأرض ويصب فيه ماء هذه العين، ويصبرون عليه مقدار ساعة فيصير الماء لبناً من حجر صلد وينون به ما شاؤوا وأرادوا." انظر خريدة العجائب وفريدة الغرائب لسراج الدين أبو حفص عمر بن المطهر بن الوردی، مكتبة الثقافة الإسلامية، القاهرة، ١٤٢٨ هـ - ٢٠٠٨ م، ٢/٢٦٢.

٢ "قال صاحب تحفة الغرائب: ابلانستان قرية بين جرجان وأسفران؛ فيها عين تسمى بها، ينبع منها ماء كثير فينتفع بمائها خلق كثير وتقطع في بعض الأوقات شهراً فيخرج أهل تلك الأرض رجالها ونساؤها في أحسن زينة وأجمل هيئة بالدفوف والصنوج والشبابات وأنواع الملاهي ويرقصون عند تلك العين ويلعبون ويضحكون فلا يرجعون إلا وقد مدت العين بالماء الكثير مقدار ما يدير رحيتين." خريدة العجائب وفريدة الغرائب، ٢/٢٦٢.

٣ "قال صاحب تحفة الغرائب: بدامغان قرية تسمى كهر؛ بها عين تسمى باذخاني، إذا أراد أهل هذه القرية هبوب الرياح أخذوا خرقة خيض ووضعوها في العين فتتحرك الرياح؛ ومن شرب من مائها ولو جرعة انتفخ بطنه كالطبل؛ ومن حمل ذلك إلى مكان آخر انعقد حجراً." خريدة العجائب وفريدة الغرائب، ٢/٢٦٢.

٤ "قال في كتاب تحفة الغرائب: بأرض باميان عين ينبع منها ماء كثير بصوت عظيم وجلبة، ويشم منها رائحة الكبريت،

Bilesin ki Mısır diyarı firavunların memleketidir. Memfis şehri Fıravun'un yurduudur. Fıravun, Mısır'dan elde edilen haraç gelirini yıllık olarak bir milyar dinar toplar bunun dörtte birini kendine ve ailesine ayırır, ikinci çeyreği ordusuna, üçüncüsünü insanların maslahatlarına ve son çeyreği de kendi hazinesine koyardı.

Amr b. el-Âs on iki milyon dinar toplardı. Abdullah b. Ebî Serh, Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde on dört milyon dinar toplardı. Mûsâ b. İîsâ, Abbâsîler döneminde bir yılda bir milyon yüz seksen bin dinar toplardı.

Mısır'ın sınırları şöyledir: Arîş'ten Asvân'a boylamasına, Rakka'dan Ey-le'ye enlemesine. Mısır, hem uzunluk hem de enlemesine kırk günlük yürüyüş mesafesi büyüklüğündedir. Bu sınırların dışında kalan yerler Mısır'a dâhil değildir. Mısır ahâlisi yeryüzünün en mutlu ahâlisi, diğer bölgelere göre çok daha zengin bir ahâlidir. Mısırlılara dair birçok haber nakledilmiştir: Mesela Abdullah b. Abdülmelik b. Mervân kardeşi Velîd b. Abdülmelik tarafından Mısır'a vali olarak atanınca Kıbtîlerden bir adam yüz bin dinar [hediye ederek] onu düğün yemeğine davet etmiş ve “Bu parayı al! Bu velime yemeğinin hizmetinden kaynaklanan sana düşen bir paydır” demiştir. Bahsi geçen Abdullah da bu parayı almıştır. Daha sonra Abdullah, Kıbtînin davetine icâbet edemeden valilikten azledilmiş ve Mısır'dan ayrılmıştır. Kıbtî de parayı ondan geri istememiş, istemesi durumunda Abdullah'ın kendisine gönül hoşluğuyla iade edeceğini bildiği halde buna tenezzül etmemiştir.

Anlatıldığına göre Amr b. el-Âs Mısır'ı fethettiğinde Kıbtîler ondan müslümanlara yemek ikram etmelerine izin vermesini istemiş, Amr da onlara bu izni vermiştir. Kıbtîler ikramlarını yapıp bütün işleri bitirdikten sonra Amr onlara “Yemek için ne kadar harcama yaptınız?” diye sormuş Kıbtîler de “Yirmi bin dinar” diye cevap vermişlerdir. Amr b. el-Âs bunun üzerine “Bizim sizin yemeğinize ihtiyacımız yoktu” diyerek yaptığı harcama miktarını onlara ödemiştir. Hâlbuki Kıbtîler bu ikramda bulunurken [yeterince zengin olduklarından] herhangi bir zorluk yaşamamışlardı.

Yine anlatıldığına göre Abdülazîz b. Mervân, Mısır valisi iken bir gün ava çıktı. Yolunu kesen bir Kıbtî ondan kendi yanında konaklamasını talep etti. Abdülazîz adama “Biz büyük bir kalabalıkla birlikteyiz” dedi. Kıbtî cevaben “Sayınızın çokluğu bana dokunmaz” dedi. Bunun üzerine Vali Abdülazîz ona misafir oldu. Beraberinde dört bin süvari vardı.

واعلم أنَّ الديار المصرية منزل الفراعنة، ومدينة منف منزل فرعون،^١ وكان فرعون يجبي من خراج مصر^٢ في كل سنة ألف ألف دينار، فيصرف الربع من ذلك^٣ لنفسه وأهله، والربع الثاني لأجناده، والربع الثالث لمصالح النَّاس، والربع الرابع لذخيرته.

ويجيي عمرو بن العاص اثني عشر ألف ألف دينار، ويجبي عبد الله بن [أبي] سرح في خلافة عثمان أربعة عشر ألف ألف دينار،^٥ وجمع موسى بن عيسى في دولة بني العباس ألف ألف ومائة ألف وثمانون ألف^٦ دينار في سنة واحدة.^٧

وحدود مصر من العريش إلى أسوان طولاً ومن رقّة^٨ إلى أيلة عرضاً، وهي مسيرة أربعين يوماً طولاً وأربعين يوماً عرضاً، وما زاد على ذلك فليس من مصر.^٩ وكان أهلها [٩٥] أسعد من على الأرض^{١٠} وأكثر أموالاً من أهل سائر الأقاليم، ولهم أخبار كثيرة: ^{١١} منها أنَّ عبد الله بن عبد الملك بن مروان كان والياً بمصر من جهة أخيه وليد بن عبد الملك، وكان رجل من القبط دعاه إلى وليمة مع مائة ألف دينار وقال: «خذ هذا نصيب خدمة الوليمة»، فقبلها عبد الله المزبور منه، ثمَّ إنَّه عُزل في السنة المذكورة قبل أن يحضر وليمة القبطي، وخرج من مصر ولم يطالبه القبطي، ولم يلتفت إليه مع علمه أنه لو طلبه منه أعاده إليه طيب خاطر.^{١٥}

وحكي أن عمرو بن العاص لما فتح مصر سأل القبط منه أن يأذن لهم في طعام للمسلمين، فأذن عمرو لهم ففعل القبط ذلك، فلما فرغ القبط من ذلك قال لهم عمرو: «كم أخرجتم في الطعام؟»، فقالوا: «عشرون ألف دينار»، فقال عمرو بن العاص: «لا حاجة لنا في طعامكم»، فادفعوا ثمنه. ففعل القبط ذلك ولم يشقَّ عليهم.

وحكي ^{١٢} أن عبد العزيز بن مروان كان والياً بمصر وخرج يوماً للصيد^{١٣} فاعترضه^{١٤} رجل من القبط^{١٥} وسأله أن ينزل عنده،^{١٦} فقال عبد العزيز: «إن معي جماعة كثيرة»، فقال القبطي: «إنَّ هذا لا يعظم عليّ»، فنزل وكان معه أربعة آلاف فارس،^{١٧}

١ أ، ق- ومدينة منف منزل فرعون.	٧ أ، ق- في سنة واحدة.	مروان كان والياً بمصر ... وحكي.
٢ أ: من الخراج.	٨ أ، ق: برقة.	١٣ أ، ق+ ومعه أربعة آلاف فارس.
٣ أ- من ذلك.	٩ أ: بمصر.	١٤ أ: فدعاه؛ ق: قدعا.
٤ أ: ويجيئ.	١٠ في الأصل بياض، لا عبارة فيه	١٥ أ، ق: قبطي.
٥ ق- ويجبي عبد الله بن سرح في خلافة عثمان أربعة عشر ألف ألف دينار.	والمثبت من أ وق.	١٦ أ، ق- وسأله أن ينزل عنده.
٦ أ، ق- وثمانون ألف.	١١ أ، ق+ واحد.	١٧ أ، ق- وكان معه أربعة آلاف فارس.
	١٢ أ، ق- عبد الله بن عبد الملك بن	

Üç gün boyunca misafir olarak kaldılar. Kıbtî onlara günde üç öğün yemek ikram ediyor, her bir öğünde farklı bir yemek getiriyordu. Üç gün sonunda Abdülazîz ayrılmaya niyetlendi. Kıbtî ona içi altınla dolu dört büyük sepet verdi ve “Bunu maiyetine dağıt” dedi. Abdülazîz cevaben “Arazilerinin haraç vergisine say o zaman bunu” dedi. Adamın annesi beraberindekilerle birlikte gelip “Ey emîr! Sen bizi şerefleştirmek, sevdiklerimizi sevindirmek için mi geldin, yoksa bunun tam tersini yapmak için mi?” diye sordu. Abdülazîz, “Sizi ve sevdiklerinizi mutlu etmek için geldim” deyince hep bir ağızdan “O zaman ne diye hediyemizi kabul etmezsin?” diye çıkıştılar. Abdülazîz, “Size bir meşakkat yüklemekten hoşlanmadım” deyince, “Allah’a yemin olsun ki sen bunu alsan bize bir zararı dokunmaz, almayıp gitsen bize bir faydası olmaz. Bizim sahip olduklarımız o kadar çoktur ki bu miktar bizim için önemsiz bir miktardır. Dininin ve peygamberinin hakkı için bu altınları maiyetin arasında dağıt” dediler. O da böyle yaptı ve tüm ashabına altınları taksim etti. Böylece herkes payına düşeni aldı ve yola revan oldular.

Mısır’ın hem Cahiliye dönemindeki hem de İslâm dönemindeki durumunu, ahâlisinin mutluluk ve cömertliklerini anlatmaya kalksak ciltler dolusu yazmak zorunda kalırdık. Fakat bu hususlara dair ikna edici mâlûmat içeren bu kadarla iktifa edelim.

Mısır’ın acayıplıkları hususuna gelince bunlar da sayılamayacak kadardır. En başta da piramitler gelir. Bunları daha önce zikretmiştik. Bir diğeri İskenderiye feneridir. Burası bakırdan bir yengecin sırtında inşa edilmiştir. Bakırdan değil de camdan olduğu da söylenir. İlk sûru deniz tarafında idi. En üstünde bir ayna vardı. Biri bu aynanın altında otursa Kostantiniye görülebilirdi. Yine orada güneş heykeli de vardı ki günümüzde o Güneşin Gözü (*aynü’ş-şems*) olarak bilinir. Burası tahrip oldu ve bugün avam arasında Firavun Dikilitaşı olarak bilinen bir sütundan başka bir şey kalmadı.

Bir diğer acayıplık Kâhin Asaster’in (?) yaptığı bir terazidir. Bu terazinin altında yüzük taşları vardır. Zâlim ve mazlum buraya gelince her biri bir taş alıp teraziye koyardı. Mazlumun kefesi ağır basar, zâliminki yükselirdi.

Bir diğer acayıplığe dair şöyle bir hikâye anlatılır: Salahaddin b. Eyyûb’un hazinesinde bir davul vardı. Bu davula biri vurunca yel çıkar, kulunç ortadan kalkar [ve kişi iyileşirdi].

فأقام عنده ثلاثة أيام يقدم القبطي إليهم^١ الأطعمة كل يوم ثلاث مرات ولا يعيد شيئاً [٣٩٥] من الطعام^٢ الأول في الثاني، ثم أراد عبد العزيز السفر فقدم^٣ له^٤ القبطي أربع قفة^٥ عظيمة مملوءة بالذهب فقال <له^٦>: «اقسم هذا بين قومك»، فقال عبد العزيز^٧: «اجعلها في خراج أرضك»، فحضرت أمه^٨ وجماعته وقالوا: «أيها الأمير! أأنت جئتنا لتشرّفنا وتسّر أحبّابنا، أم عكس ذلك؟»، فقال عبد العزيز: «جئتكم لأسرّكم وأسّر أحبّابكم»، قالوا: «فلِمَ تردّ حينئذ هديتنا؟»، قال عبد العزيز: «أكره أن أحملكم مشقة»، قالوا: «والله ما يضرّنا إن أخذته ولا ينفعنا إن تركته، وإنّ عندنا ما يغنينا عنه فبحقّ دينك ونيّك تأمر بقسمة هذا بين أصحابك»، ففعل ذلك وقسم فعمّ جميع أصحابه واغتنموا وسافروا.^٩

١٠ ولو ذكرنا أحوال مصر في الجاهلية والإسلام وسعادة أهلها وسخائها^{١٠} لجاء ذلك في المجلدات الكثيرة، ولكن اقتصرنا على ما فيه مقنع.^{١١}

وأما عجائبها فكثيرة فمنها الأهرام وقد تقدّم ذكره،^{١٢} ومنها منارة إسكندرية وهي مبنية على سرطان^{١٣} من نحاس، وقيل: من زجاج وكان أول سورها من جهة البحر، وكان في أعلاها امرأة يجلس الجالس تحتها،^{١٤} ويرى منها القسطنطينية، وهيكل الشمس، وهو المعروف الآن بخصوص (? عين الشمس^{١٥} وخرّب،^{١٦} ولم يبق من معالمه شيء سوى العمود المعروف الآن بمسلّة فرعون بين العوام. [٩٦]

فمنها ميزان صنعه^{١٧} عساستر^{١٨} الكاهن وعمل تحتها فصوصاً، فإذا حضر الظالم والمظلوم أخذ كل واحد فصّاً وجعلاً فضهما في الميزان، فيثقل كفة^{١٩} المظلوم ويرتفع كفة الظالم.

٢٠ ومنها أنه يحكى أن في خزينة صلاح الدين بن أيّوب طبل، إذا ضرب عليه^{٢٠} أحد حصل له خروج الريح،^{٢١} فينصرف عنه القولنج.

١ - ق- إليهم.	١٤ أ، ق- وهو المعروف الآن	وسافروا؛+اقبل هديتنا (ق: هديته)
٢ أ، ق- الطعام.	بخصوص (? عين الشمس.	بحقّ دينك ونيّك فقبلها وسار.
٣ من أ.	١٥ أ، ق: وخرّب.	٩ ق- وسخائها.
٤ أ: ففو؛ ق: حقة.	١٦ أ: صنفه.	١٠ أ: تقنع.
٥ من أ.	١٧ ق: عامة.	١١ أ، ق- فمنها الأهرام وقد تقدّم ذكره.
٦ أ- عبد العزيز.	١٨ أ: كف.	١٢ أ، ق- مبنية على سرطان.
٧ ق: فحضّر ابنه.	١٩ ق- عليه؛ أ: به.	١٣ أ، ق- وكان أول سورها من جهة
٨ أ، ق- أيها الأمير أنت جئتنا لتشرّفنا	٢٠ ق: ربح.	البحر، وكان في أعلاها امرأة يجلس
... فعمّ جميع أصحابه واغتنموا		الجالس تحتها.

İbn Hallikân şöyle söyler: “Abdülmecid -ki lakabı el-Hâfız el-Fâtımî idi- çok sık hastalanırdı. Şirmâh ed-Deylemî bunu onun için yapmıştı.”

Bir diğer acayıplığı şudur: Mısır'da seksen beş adet küçük kasaba vardı. Her birinde sihirbazlardan bir reis ikamet eder, bunlar yedi seyyâr gezegene ibadet ederlerdi. İçlerinden bir gezegene yedi yıl boyunca ibadet edene “mâhir”, her bir gezegene yedişer yıldan toplamda kırk dokuz yıl boyunca ibadet edene “fâtır” derlerdi. Nakledildiğine göre onların âdeti şöyleydi: Fâtır, beraberinde yedi mâhir ile birlikte her sabah kralın yanına girer ve otururdu. [Meclis karar kılınca] fâtır, mâhirlerden birine şöyle sorardı: “Arkadaşın nerededir?” O, bu sorusuyla mâhirin hizmetiyle meşgul olduğu gezegeni kastederdi. Mâhir cevaben “Falan burcun filanca derecesinde” derdi. Bu şekilde fâtır diğer yedisine de birer birer sorar, her biri de ona cevap verirdi. Sonra fâtır krala dönüp “Bugün şöyle şöyle yapman gerekir, şu şu vakitte toplantı yapman, şu şu vakitte işe koyulman gerekir” gibi hususları söylerdi. O böylece maslahat olarak gördüğü her hususu ona birer birer aktarırdı. Hükümdar tarafından görevlendirilen bir kâtip de tüm bunları kayıt altına alırdı. Hükümdar, fâtırın söylediklerine harfiyen uyar, o ne emretmişse onu uygulardı.

Mısır'daki kâhinlerle ilgili acayıplıklar arasında bazı kâhinlerin yaptıkları da yer alır. Mesela Nil'deki taşkınları ölçmek için bir ölçek geliştirmişlerdi. Bir gölet oluşturmuşlar, içine bakırdan mamul kadın ve erkek iki kartal yerleştirmişler ve biraz su doldurmuşlardı. Aybaşı gelip de su artmaya başlamışsa kâhinler toplanıp konuşmaktaydılar. Eğer kartallardan biri sararmışsa ve bu sararan da erkek olan ise Nil'in yüksek olduğunu [ve taşkın ihtimalinin bulunduğunu], sararan dişi kartal ise suyun eksik olduğunu [ve taşkın ihtimalinin olmadığını] anlardı.¹

Yine kâhinlerden birisi yedi maddenin karışımından bir ayna yapmıştı. Bu aynadan yedi iklimi görürdü. Orada neler olup bitiyor, ne türden gelişmeler oluyor hepsini bilirdi.

Bir diğer acayıplık şöyleydi: Kâhinin biri oturan bir kadın heykeli yapmıştı. Kadının kucığında emzirdiği bir çocuk da vardı. Bedeninde bir ağrı hissedenden her bir kadın heykelin yanına gelir, kendi ağrıyan yerini bu kadın heykelinde bulur ve elini oraya sürer, sonrasında da şifa bulurdu.

1 “Nil nehri kenarında suyun seviyesini tesbit için yapılmış, içinde ölçüm düzeneği bulunan tesislere” dair bk. Mahmut Kaya, “Mikyâsü'n-Nîl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mikyasan-nil> (04.03.2018).

وقال ابن خلكان: «كان عبد المجيد الملقب بالحافظ الفاطمي كثير المرض في القولنج، فعمل له شيرماه الديلمي.»

ومن العجائب ما يحكى أنه كانت في مصر خمس^١ وثمانون كورة، في كل كورة يسكن رئيس من السحرة يعبدون الكواكب السبعة السيارة، وهو الذي يعبد منهم كوكبا واحداً^٢ سبع سنين يسمونه ماهراً^٣، والذي يعبد الكواكب تسعاً وأربعين سنة كل كوكب سبع سنين يسمونه فاطراً، وعادتهم على ما نقل^٤ أنه يدخل الفاطر^٥ على الملك في صبيحة كل يوم،^٦ ومعه سبعة مهرة، ويقعدون عند ملكهم، ثم يقول الفاطر لأحدهم المهرة: «أين صاحبك؟»، يعني الكوكب الذي أنت متكفل بخدمته. فيقول له: «بالبرج الفلاني من الدرجة الفلانية»، ويسأل الآخر والآخر حتى يتم السبع فيجيبهم له.^٧ ثم قال الفاطر للملك: «ينبغي لك»^٨ أن تعمل اليوم كذا وكذا،^٩ وتجمع في وقت كذا وكذا،^{١٠} [٣٩٦] وتركب في وقت كذا وكذا، فيقول له جميع ما فيه المصلحة،^{١١} والكاتب من قبل الملك يكتب جميع ما يقول ويمثل الملك على ما قال الفاطر،^{١٢} ولا يفعل شيئاً إلا بأمره.

ومن عجائب الكهنة بمصر ما صنعه بعض الكهنة في مصر، وهو مقياس لزيادة النيل، وعمل به بركة عليها عقابان ذكر وأنثى من نحاس، وفيها قليل من الماء، فإذا كان أول الشهر الذي يزيد فيه الماء، اجتمعت الكهنة وتكلموا بكلام، فيصفر أحد الغقابين، فإن كان الذكر، كان النيل عالياً، وإن كان الأنثى كان النيل ناقصاً.^{١٣}

ومنها أنه صنع كاهن من^{١٤} مرآة من المعادن السبعة،^{١٥} ينظر فيها إلى الأقاليم السبعة، فيعرف منها ما لا^{١٦} أحصب،^{١٧} وما أجذب، وما حدث فيها من الحوادث.

ومنها أنه صنع كاهن في مصر صورة امرأة جالسة في حجرها صبي، كأنها ترضعه، فأى امرأة أصابها وجع في جسمها، مسحت ذلك الموضع من تلك المرأة فتبرأ.

١ ... كان النيل ناقصاً.

٢ أ، ق- فيجيبهم له.

٣ في الأصل: خمسة.

٤ أ، ق- من.

٥ من أ وق.

٦ ق: الكوكب الواحد.

٧ ق: السبع.

٨ ق- وكذا.

٩ أ - السحرة يعبدون الكواكب ...

١٠ أ، ق- لا.

١١ أ- كذا وكذا؛ ق- وكذا.

١٢ يسقونه ماهراً؛ ق- السحرة يعبدون

١٣ ق: اختصب.

١٤ أ، ق- فيقول له جميع ما فيه

١٥ الكواكب السبعة السيارة.

١٦ المصلحة + وغير ذلك.

١٧ أ، ق- على ما نقل.

١٨ أ، ق: قول الفاطر.

١٩ أ، ق: في صبح.

٢٠ أ، ق- ومن عجائب الكهنة بمصر

Bir diğer acayip şey şuydu: Bir kâhin dalları demirden bir ağaç yaptı. Bir zâlim bu ağaca on zira‘ miktarı yaklaşırsa hemen onu yakar, dalına asardı. O kişi zulmünü ikrar etmedikçe de ayrılmasına izin vermezdi.

Kâhinlerden bir diğeri “Abdü Zühal” adını verdiği bir put yapmıştı. İnna
5 sanlar onun yanında aralarındaki davayı çözmeye çalışırlar, haktan ayrılan biri yerinde çakılı kalır, hak sahibinin hakkını ikrar etmedikçe oradan ayrılmaya muvaffak olamazdı.

Yine bir başka kâhin bakırdan bir ağaç yapmıştı. Vahşi hayvanlar ağaca yaklaşınca yakalanırlar, hareket edemezlerdi. İnsanlar onun döneminde vah-
10 şî hayvanların ve diğer av hayvanlarının etine doymuşlardı.

Anlatıldığına göre Yüce Allah Hz. Âdem’e (a.s.) gökten bir ayna indiriy-
mişti. O bu aynada dünyanın Doğu’sundan Batı’sına diğer tüm bölgelerinde
olan bitenlere dair neyi isterse görebiliyordu. Hz. Âdem vefat edince şeytan
bu aynayı alıp kırdı. Aynanın üzerine Doğu’da adına Hânût denilen bir
15 şehir inşa etti. Hz. Süleyman’ın dönemi geldiğinde o, bu aynayı buldur-
du ve yanına getirtti. O vefat edince şeytanlar üzerine üşüştiler. Geriye
İsrailoğullarının birbirlerine miras olarak bıraktıkları bir parçası kaldı. Bu
parça Ümeyyeoğullarının hazinesine intikal etti. Ebû Cafer el-Mansûr halife
olunca -ki o bu aynadan haberdar idi- aynayı istetti. Elde edinceye kadar
20 aynanın peşini bırakmadı ve nihayetinde de onu buldu. Ayna daha sonraki
bir vakitte Abbasoğullarının hazinelerinde iken kayboldu.

Anlatıldığına göre Sa’d b. Ebî Vakkas, Kisrâ’ya ait Medâin’i fethedince
Ömer b. Hattâb’a (r.a.) fey olarak elde ettiği miktarın beşte birini gönderdi.
O da bunu Medine’de bulunanlar arasında dağıttı. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)
25 hakkını aldı. Ona düşen parça Kisrâ’nın halısından bir parça idi. Hz. Ali
onu yirmi bin dinara sattı. Halının uzunluğu altmış zira‘ idi. Eni ise beş zira‘
idi. İnci, zebercet ve yakut ile süslü idi.

Anlatıldığına göre Kisrâ’ya ait sancağın kıymeti hesaplandığında otuz
bin dinara denk geldiği görülmüştü. Yine anlatıldığına göre Ubeydullah
30 b. Ziyad, Muâviye’nin emîrliği döneminde Buhara beldesini fethettiğinde
müslümanlar kraliçeye ait bir ayakkabı ele geçirdiler. Sadece bu ayakkabının
kıymeti iki yüz bin dirhem idi.

ومنها أنه صنع كاهن شجرة لها أغصان من حديد، إذا تقرب^١ منها ظالم بقدر <عشرة>^٢ أذرع اختطفته، وتعلقت به ولا تفارقه حتى يُقترَ بظلمه.

ومنها أنه صنع صانع^٣ صنمًا وسمّاه «عبد زحل» يتحاكم الناس^٤ إليه، فمن زاغ عن الحقّ ثبت في مكانه، ولم يقدر على الخروج حتى يُقترَ الحق.^٥ [٩٧^١]

ومنها أنه صنع كاهن^٦ شجرة من نحاس، فكل وحش يصل إليه، لم يستطع الحركة حتى يؤخذ،^٧ فشبع الناس في أيامه لحوم الصيد والوحوش.^٨

وحكي أنّ الله تعالى أنزل على آدم عليه السلام مرآة من السماء، فكان يرى فيها جميع ما يريده في سائر الأرض^٩ من الشرق إلى الغرب، ولمّا مات آدم <عليه السلام>^{١٠} أخذ الشيطان،^{١١} فكسرها وبنى عليها مدينة بالشرق^{١٢} يقال لها: حانوت، ولمّا كان أيام^{١٣} سليمان بن داود^{١٤} طلبها وأحضرها، ولمّا مات سليمان <عليه السلام>^{١٥} وقعت الشياطين عليها، وبقيت منها^{١٦} قطعة توارثها بنو إسرائيل، وصارت هذه القطعة إلى خزائن بني أميّة، فلمّا استخلف أبو جعفر المنصور كان علمها عنده، فسألها إلى أن يأخذها فوجدها،^{١٧} ثم فقدت من خزائن^{١٨} بني العباس.

وحكي أنّه لمّا فتح سعد بن أبي وقاص مدائن كسرى بعث إلى عمر بن الخطّاب رضي الله عنه بخمس ما وجده من الفيء فقسمه بين الناس بالمدينة، فأخذ علي بن أبي طالب رضي الله عنه حقّه من ذلك فكانت قطعة من بساط كسرى باعها بعشرين ألف دينار وكان طول البساط ستون ذراعًا والمبيع خمسة أذرع وكان مزينًا بالدرّ والزبرجد والياقوت.

وحكي أنّه قوّمت قيمة راية وكانت لكسرى بثلاثين ألف دينار.^{١٩} وحكي أنّه لمّا فتح عبيد الله بن زياد [٩٧^{٢٠}] بلاد بخارى في إمارة معاوية، وأخذ المسلمون خفًا واحدًا لامرأة الملك، فكانت القيمة عنه وحده مائتي ألف درهم.^{٢١}

١	ق: اقترَب.	١٠	من ق.	المنصور ... ثم فقدت من خزائن.
٢	من أ وق.	١١	أ، ق: أخذها الشياطين.	١٩ ق- وحكي أنّه لما فتح سعد بن أبي
٣	أ- صنع صانع؛ ق- صانع.	١٢	أ: من الشرق؛ ق: بالشرق.	وقاص ... وكانت لكسرى بثلاثين
٤	أ، ق: يتحاكمون.	١٣	ق- أيام.	ألف دينار.
٥	أ: بالحق.	١٤	أ، ق- بن داود؛ + خليفة.	٢٠ أ- وحكي أنّه لما فتح سعد بن أبي
٦	أ، ق: صانع.	١٥	من ق.	وقاص ... وحده مائتي ألف درهم؛
٧	أ، ق: فيأخذها الناس.	١٦	ق: عنها.	ق+ وحكي أنّه قومت بساط كسرى
٨	أ، ق- فشبع الناس في أيامه لحوم	١٧	ق- كان علمها عنده فسألها إلى أن	ثمانمائة ألف دينار.
	الصيد والوحوش.		يأخذها فوجدها؛ +ملكها.	
٩	أ، ق- في سائر الأرض.	١٨	أ- بني أميّة، فلمّا استخلف أبو جعفر	

Rivayet odur ki, Velîd b. Abdülmelik'e kristal bir kâse hediye edildi. Velîd onu geceleyin yanına koyduğunda ışığı tüm evi aydınlattı. Öyle ki, dışarıda dolunay olmasına rağmen bu kâseden yayılan ışığın yanında onun aydınlığı sönük kaldı.

5 Anlatıldığına göre Endülüs memleketinde ayaklarını yayararak uzanan bakır bir at vardı. Ona sahip olan bir melik de yoktu. Onun olduğu yere birisi ayak basarsa derhal karıncalar her tarafını sarar, o araziden çıkmadıkça da o kişiyi rahat bırakmazlardı.

10 Yine öyle anlatılır ki, Hind memleketinde bir fener üzerinde duran bakır bir at vardı. Haram aylar gelirse ondan bir su çıkar ve insanlar da bu sudan içerler, suyu başka işlerde de kullanırlardı. Haram aylar bitince su kesilirdi.

Allah en doğrusunu bilir.

Kâtib, derleyici ve araştırıp yazan biri olarak
 Bitirdim şimdi eserin yazımını
 15 Ey Rabbim merhametinle muâmele eyle
 Tüm bu işleri yapan kişiye!

Kitap, el-Vehhâb olan Allah'ın yardımı sayesinde bin otuz bir yılı Re-biülâhir ayında [Şubat/Mart 1622] tamamlandı.

20 Allah yazarına Habîb'inin (s.a.) yüzü suyu hürmetine rahmetiyle muamele eylesin!

وحكي أنه أُهدي للوليد بن عبد الملك جفنة^١ بلور فوضعها الوليد بين يديه ليلاً، وملاً نورها البيت فطلع القمر، فلم يُرْ نوره من نور تلك الجفنة.^٢

وحكي أنّ <في>^٣ بلاد أندلس فرساً من نحاس باسطاً يديه خلفه، وليس له ملك خلفه ولا يطاء أحد تلك الأرض إلاّ اجتمعت عليه النمل، ولا يخلص حتى يخرج من هذه الأرض.^٤

وحكي أنّ في بلاد الهند فرساً من نحاس، فوق منارة، فإذا كانت الأشهر الحرم ينبع^٥ منها ماء يشرب الناس منه ويسقون^٦، فإذا انقضت الأشهر الحرم^٧، انقطع ذلك الماء.^٨

والله أعلم بالصواب.

فرغت منه جامعاً
يا ربّ فارحم من على
متّبعاً كاتباً
جامعه ترخّماً

تَمَّت الكتاب بعون الله الوهّاب

في شهر ربيع الآخر

لسنة واحدة وثلاثين بعد الألف

رحم الله كاتبه

بحرمة حبيبه.^٩

[٩٨]

١ إمارة معاوية وأخذ المسلمون خضاً واحداً لامرأة الملك فكانت القيمة وحده مائتي ألف درهم، وحكي أنه قُيِّمت بساط كسرى ثمانمائة ألف دينار وحكي أنه قُيِّمت راية كانت لكسرى بثلاثين ألف دينار.

٢ أ، ق- فرغت منه جامعاً ... رحم الله كاتبه بحرمة حبيبه. ٩
٣ + وكان الفراغ من تحرير الكتاب في يوم الاثنين من شهر شوال المكرم في اليوم الثالث والعشرين من سنة إحدى وثلاثين وألف من هجرة النبوة عليه السلام؛ ق+ الحمد لله على التمام والصلاة والسلام [على] خير الأنام، وقع في قرمان في أواسط جمادى الأولى من شهر سنة خمس وسبعين ومائة وألف.

١ أ: خفيفة؛ ق: حقة.

٢ أ، ق- ليلاً وملاً نورها البيت ... تلك الجفنة؛ + فأبطل نورها نور القمر.

٣ من أ وق.

٤ أ، ق- وليس له ملك خلفه ... ولا يخلص حتى يخرج من هذه الأرض؛ + ولا يقرب إليه أحد إلاّ اجتمعت عليه النمل ولا يخلص حتى يبعد منه.

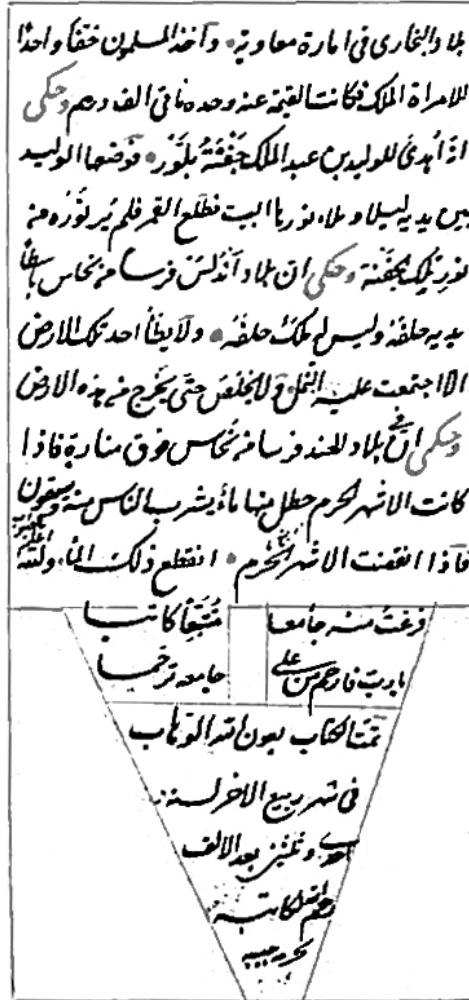
٥ في الأصل حطل، والمثبت من ق.

٦ ق- ويسقون.

٧ أ- حطل منها ماء ... فإذا انقضت الأشهر الحرم.

٨ أ+ وحكي أنه لما فتح عبد الله [عبيد الله] بن زياد بلاد بخارى

Letâ'ifü'l-Efkâr ve Kâşifü'l-Esrâr'ın, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb, 698 nüshasının baş ve sonundan görüntüler.

بسم الله الرحمن الرحيم

احمد الله حمداً بعدد ما اظهر من معاني الانسان ايقيناً
وذرراً وانبت في شيد الاحسان رباحيناً وزمراً ^{صلواته}

عليه بنيه محمداً صلوة بعدد ما سقط من النجاة بطراً

وعلی آله واصحابه ما دامت النجوم ووراء بعد فان الضعيف

حسين بن حسن رجو رحمة ربه طول الزمن • يقول لما كانت

النفوس الكاملة راغبة الى التقاط زيل الاداب • وما يله اية

ضبط التواريخ بعد الطاعة من كل باب • اقتديت بما سلف

كاشرة الابصار بما خلف • فاستمرت لدعالي وجمع من

بن الاجناس كل نوع حليل وضمتهم الى الكفا بحسب ما فتح لي احصاء

وتطويل ورتبه على ^{في احكام}

السياسة وانش ^{ناب في الادب}

والراجح في الاخلاق المحمودة • محاسن في عجايب

تتبعه في كل باب من باب

ولا يفعل بها إلا ما هو منها الله صنع كما هي مرة من المعالي السبعة ينظر فيها إلى الأقاليم السبعة
فيكون منها ما أحصيت وما جدد وأما الدنيا من الجواهر منها الله صنع كما هي في مصورة امرأة
هابية في حجرها صبي كأنها من صنع فاني مرة صابرا وجميع في صبيها اسمي في الموضع من تلك المرأة
فتبرك ومنها الله صنع كما هي شجرة لها أغصانها من ذهب ويا نقر منها ظلم بغير عشرة أذرع أضيقه
ونفقت ولا تقدر ذهني بغير بظلم ومنها الله صنع وسماء غير بياض كوكبها من رابع الحق
ثبت في مكانه لم يقدر الخروج حتى يقرب إلى منها الله صنع صانع شجر من كاس وكل وحش يصل إليه
لم يستطع الحركة فهاخذ الناس وحكي الله تعالى أنزل على آدم م مرة من السماء فكان في دنيا
جميع ما يربو البشر إلى الغرب لما مات آدم هذه الأشياء من كسر ما في عليها مدينة من الشرق
يقال لها حانوت لما كان سبيل آدم خليفة يحميها عليها وأحضرها فلما رأت سبيلها وقعت الأشياء
عليها وأثبتت لها قطعة فوارثا بنو إسرائيل وصارت هذه القطعة إلى هرون بنو العساير وحكي
أنه أهدى للولدين عبد الملك هفينة بلور فوضوا الولدين بين يده فابطل نورهما نور الفجر وحكي
أن في بلاد الهند من كاس كاسط برب خلع لا يقرب إليها أحد اجتمع به عبد الله لا يكلف
حتى ينفرد وحكي أن في بلاد الهند من كاس فخور منارة فاذا كانت من كاس من كاس
ذلك الماء وحكي أن لما في بنو الله بنو بلاد البخاري في مارة معاوية وأخذ السلطان
وأخذ امرأة الملك فكانت الغيرة وطره بأني الفختم وحكي أنه قويت بساط كسر
فما غامه الف دينار وحكي أنه قويت راية كانت لكسر بنو الدين الف

دينار والله تعالى اعلم وكان الطرايح من حجر هذا الكتاب
في يوم الاثنين من شهر ربيع الأول المبارك في اليوم الثالث
والعشرين من سنة احدى وتسعين ألف وخمسة مائة
من محبرة الشجرة عبد السلام
مؤدود
١٥ ١٨٤٠

Süleymaniye U Kütüphanesi	
Kismi	Esad ef.
Yeni Kayıt No	
Eski Kayıt No	1838

هذا الكتاب بجامع الدلائل

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله بعد ما ظهر من بعون الوسايقنا وودراً وثبت في منبت
 الدنيا وما فيها من راجحاً وزهراً وصلى على نبيه محمد صلوة بعد ما سقط
 من السحاب مطراً وعلى اصحابه ما دامت النجوم ذوراً وبعد فان العبد الفقير
 حسين بن جوده ربه طول الزمن يقول لما كانت النفوس الكاملة راجحة الى النقا
 زهرا الادب وانه الى ضبط النوارح بقدر الاضافة من كل باب فاستمرت الله
 تعالى ورحمت من هذه الارجاس كل نوع جليل في هذا الكتاب بحسب ما فتح في اخفا
 وتطول وتثبت على رتبة اواب الباب الاول في السياسات الباب الثاني
 في تاريخ الكبريات الباب الثالث في الهدى المحمودة والمرويات الباب
 الرابع في عجائب المخلوقات وسميت بجامع الدلائل وسئل الله العظيم ان يرضي
 ولا يجعلها عبودية لحضرة من جهة الله تعالى بالوزارة العظمى والامانة الكبرى
 والسيادة العظمى لم يسبق له نظير وشي في الزمن الاول وهو الوزير العظيم والمنير
 المفيد صاحب الجود والافعال المفيد في الرعايا في العالم مالا زمام الملك العبد
 والعج رافع مراتب العلى الى الغاية القصوى مظهر العدل في الافاق بالعبادة العظمى
 فهو الذي ابدى الله تعالى بالنفوس القدسية وجعله مكرماً ومشفقاً بالوزارة القدسية
 فاعطى الله له على المنازل بكمال الحقيقة وبلغه بفكره لصائب وراية النافذة في نهاية
 المراتب البشرية وبسطه بعلوم القوم قواعد الملة الاسلامية واسس بسطوته العظمى
 اساس الدولة السلطانية اعني حضرت برهم بن ابي ذر الابرار صاحب الواه
 والافعال منيرة برصانه اعز الله وعرسته واواه وايدته بنصره وجعله في حفظ
 وكف جهواره وامانه محمد وآله واصحابه ائمة على ما بينا فذكر وبالرحابة جدير للسؤل
 من الاخوان ان يسبقوا الى هذا الكتاب بعين النطق فان الانشا لما خلوا على الخطا
 واليسا والله ذكر من قال وان يحرم عينا فسد الخلد في من لا يربى وعلم ما روي في
 الربا لله الحسنة وكلت والارباب الباب الاول في السياسات وفيه تفصيل
 الاول في الرضا المتعلقة بالسلطنة وقد نقل ان الواجب على السلطان عناية الله

ان لا يظفوا

ان حب على السلطان
 صفي في سائر النوازل

منها هو ابن صاحبك يعني الكوكب الذرانت متخلف في رتبة ينفذ الابرج البلك
من الدربة الغلانية في سلك الابرج والاضحى بين السبع في الغاطر للملك يعني
كل يعمل اليه كذا وجاح في وقت كذا ويحذر كذا وكذا كتب في الملك
جميع ما يقولوا مثل الملك في قولنا لا يفعل كذا الا بامر مني ومنها ان صنع كاهن مرة
منها ما يدبر السبع فيظفرها الى الاقاليم السبعة فيعرض منها ما اقصبه ما اجرب
وما حدث فيها من الحوادث ومنها ان صنع كاهن في مهم صورة امرأة جالسة في
حجرا صبي كانها يرصده فاني امرأة لها بها وجه في جسمها سمى ذلك الموضع بين
نكوة المرأة فيبراء ومنها ان صنع كاهن شجرة لها انحصان فمديد اذا انزل
منها ظلم بعد عشرة ازرع انشطفت وتعلقت به فلا تغارقه حتى يورثه
منها ان صنع منها امرأة بعد زطرا فيكون اليه فمذرا في عز الحيت في مكانه
ولم يعذر الخروج حتى يفر الحاح ومنها ان صنع صانع شجرة من نحاس فكل من مشى
بصلا لم يستطع الحركة فياضه الناس وحكي انه الله تعالى امر اعدى ادم
مرأة من السماء فكان يرى فيها جميع ما يريد من الشر الى الابد لما ياتي
ادم وعم اخذنا الشياطين فكسرتا وبنى عليهما مدينة بالشرق فقال لهما
ولما كان سليمان ومم ضيفه طلبها واضطرب وطامات سليمان ومم وقعت
الشياطين عليهما ولبقت عنهما قطعة توارثها بنو اسرائيل وصارت كجدة
القطعة الى الخراف بنى امية فلما استخلف ابو جعفر المنصور طمطم فمقت
من قرا بنى العباس وحكي انه لما فتح بغداد من بلاد البخاري في امارقة
معاوية وجد المسلمون ضفاد اعداها امرأة الملك فكانت القصة وحيدة ما
الذي وقع وحكي انه قويت قيمة دابة كانت للكسرى بشيخ الغدينا وحكي
انه قويت لب طكسرى فمات الغدينا وحكي انه اهدى للوليد بن
عبد الملك حقة بلبروضتها الوليد بن يزيد فاعطى ثوبا نورا ولم وحكي ان
في بلاد اندلس قرا من نحاس باسط يد يطفئه ولا يوقب اليه اعداها اجتمعت
عليه النمل ولا يخلص حتى يسجد منه وحكي ان في بلاد الحنف قرا من نحاس
فوق من رة فادكانت الا شجر لم يمنع منها ما يشرب الناس منه فاذا
انقضت الا شجر لم انقطع ذلك الماء الى دية على التماس والصلاة والامام
فبالانام وقع في قرعان في واسطها دراهم ثمانية فموسم وما واخذ

ليعلم الله الرحمن الرحيم ما الله جل جلاله ما أظهر من قدره الانسان لو انشأ
 ووزر انما انبت في جنب الانسان رياضاً وزهر لما اصبغ على بنية
 محمد صلى الله عليه وسلم ما سقط من انهار طهره وعلى له واجابه ما دامت
 النجوم دوراً وبعد فان العبد الضعيف حين ينشأ بوجوه رقة
 طول الرزق يقول لما كانت النفوس الكاملة رقيقة الى المقاطع زهر
 الادب وما يله الى ضبط التواريخ بقدر الطاقة من كل باب فانتمت
 الله تعالى وجمعت من اسرار الاناس كل نوع جليل وضعته هذا الكتاب
 بحسب ما فتح لي من اقتضاه وتطويع اقتضاه بما سلف كما شرط الاتباع بما
 ضف ورتبته على اربعة ابواب الباب الاول في السياسة الثاني في تاريخ
 الجاهل الثالث في الاغلاط المحدثات والمذكورة والاربع في عجائب مخلوقات
 وتسمية بحسب اللطائف وكشف الاسرار والسلالات العظمى ان
 فحق لا جعلها عبودية لحضرت من خضعت الله تعالى بالوزارة العظمى والاربع
 من الكبرياء والسيادة العظمى لم يسبق له نظير وشبهه في الزمان الكون
 وهو الوزير الاعظم والستور الكريم صاحب الاقبال الجليل
 ظهر كاجال الامراء في العالم اجمع ملكوك العرب والعراق فاجع مراتب العظمى
 التي ابداه الله تعالى بالنفوس العظيمة وصورها كما مشى بالوزارة
 السنية واسطى الله تعالى على المنزلة الكالاة الحقيقة وبلغه بالفكر القاسم
 والاركان الثاقب الى نهاية مراتب البشرية وبسط له بعد القويم
 قواعده الحقة الاسكافية واستعبطه العظمى اساتيد الدولة السلطانية
 اعني به حضرت ابراهيم باشا لازالة الاغلاط متابعه لهواه والاقدر
 منجزة برضاها العرفه الله تعالى وحسنه وادامه وايدى بضره وهو صلي
 حفظه وكشفه وجواره واما نه محمد صلي الله عليه وسلم والاربع على ما
 بن وقدره وبلا طاعة جديده المستور الانوار ان لا يسطم الى هذا
 الكتاب بعين التقصاة فان ان قلنا بحسب الخطا والنسيان فوالله
 وترتقل وانما تجر بياض اللؤلؤة فحسبنا لا عيب فيه وعلا والله

KAYNAKÇA

- Abdul Azim Islahi, *İslam İktisat Düşüncesi ve Kurumları (16. Yüzyıl)*, (çev. Kadir Yıldırım), İstanbul: İktisat Yayınları, 2017.
- Abdullah b. Vehb el-Mısri, *el-Câmi‘ fi’l-Hadîs* (nşr. Mustafa Hasan Ebü'l-Hayr), Demmâm: 1416/1996.
- Abdülkadir Özcan, “II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, sy. 2 (2013): 141-153.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed Muharrecen*, (haz. Şuayb Arnaut vdğr.), Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001.
- Ahmet İnanır, *İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslâm Hukuku*, Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- Alâuddin Ali b. Abdülmelik el-Hindî, *Kenzü’l-Ummâl fi Süneni’l-Akvâl ve’l-Efâl* (nşr. Bekri Hayyânî, Saffet Sakka), Beyrut: 1985/1405.
- Azmi Özcan, “Hilâfet”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/hilafet#2-osmanli-donemi> (03.03.2018).
- Babanzâde Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü’l-Ârifin Esmâü’l-Müellifin ve Âsârü’l-Musannifin*, (nşr. Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmûd Kemal), Ankara: MEB, 1951’den ofset baskı, Beyrut: Dârü İhyâi’t-türâs, ts.
- Bedreddin İbn Cemâa, *Adl’e Boyun Eğmek, Ehl-i İslâm’ın Yönetimi İçin Hükmümler*, (çev. Özgür Kavak), İstanbul: Klasik, 2010.
- Berat Açıl, “Akl-ı Selimden Zevk-i Selime: “Edebiyat” Kelimesinin İlk Kullanımı ve Anlamı”, *İnsan ve Toplum*, 2015 (Aralık, V/10): 151-166.
- Buharî, *el-Edebü’l-Müfred Muharrecen*, (haz. Muhammed Fuad Abdülbakî), Beyrut: Dârü’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1409/1989.
- Cemâleddin ez-Zeylâi, *Kitâbü Tahrîci Ehâdisi’l-Keşşâf*, Riyad: Dârü İbn Huzeyme, 1414.

Cengiz Kallek, “İrdeb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/irdeb> (21.02.2018).

Corcî Zeydan, *Tarihü Âdâbi'l-Lügati'l-Arabiyye*, Kahire: Dârü'l-hilâl, ts.

Ebru Turan, *The Sultân's Favorite: İbrâhim Pasha and the Making of the Ottoman Universal Sovereignty in the Reign of Sultân Süleyman (1516-1526)*, Doktora Tezi, Chicago Üniversitesi, Chicago, Illinois 2007.

Ebû Bekir Ahmed el-Beyhakî, *el-Câmi' li-Şu'abi'l-Îmân* (nşr. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid), Riyâd: 1423/2003.

-----, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifeti Ahvâli Sâhibi's-Serîa*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.

-----, *Şu'abü'l-Îmân*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1423/2003.

Ebû Bekr Ahmed ed-Dineverî, *el-Mücâlese ve Cevâhirü'l-İlm*, (haz. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlû Selmân), Bahreyn: Câmiatü't-Terbiyetü'l-İslâmiyye, 1998/1419.

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, *Musannafü İbni Ebî Şeybe*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

Ebû İshak Burhaneddin el-Vatvat, *Gurerü'l-Hasaisi'l-Vâzıha ve Urerü'n-Nekâisi'l-Fâzıha*, (haz. İbrâhim Şemseddin), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1429/2008.

Ebû Muhammed Abdullah b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Beyrut: 2006.

Ebû Sa'd el-Âbî, *Nesrû'd-Dür fi'l-Muhâdarât*, (haz. Halid Abdülğanî Mahfûz), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.

Ebû Şucâ' ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hutâb*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, (haz. Mahmûd Hasen), Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1994.

Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs amma İştehere mine'l-Ehâdis [alâ Elsineti'n-Nâs]*, Beyrut: 1351-1352.

Ebü'l-Hasen el-Mâverdî *el-Ahkâmü's-Sultâniyye [ve'l-Vilâyâtü'd-Diniyye]*, (nşr. Ahmed Câd), Kahire: Dârü'l-hadîs, 2006.

-----, *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*, Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayat, 1986.

Erol Özvar, "Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, sy. 7 (1999/2): 135-151.

Feridun Emecen, "İbrâhim Paşa, Makbul", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ibrahim-pasa-makbul> (25.02.2018).

Günay Kut, "Türk Edebiyatında Acâibü'l-Mahlûkât Tercümelere Üzerine", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, Tebliğler: Türk Edebiyatı, I*, İstanbul: 1985.

el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, (haz. Abdülkâdir Atâ), Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.

Hızır Murat Köse, "Siyâset", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/siyaset> (03.03.2018).

Hüseyin Algül, "Gazve", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/gazve> (19.02.2018).

Hüseyin Yılmaz, "Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyâset Düşüncesine Yaklaşımlar", *TALİD*, I/2 (2003): 231-298.

-----, *Caliphate Redefined the Mystical Turn in Ottoman Political Thought*, Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2018.

-----, *Notlar 14, Osmanlı Siyâset Geleneği ve Avrupada Doğu Sorunu*, İstanbul 2005.

-----, *The Sultan and The Sultanate: Envisioning Rulership In the Age of Süleymân The Lawgiver (1520-1566)*, Harvard University, Cambridge, Massachusetts: 2005, (doktora tezi).

İshiyâq Ahmad Zilli, "Hamîdüddin Ferâhî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/hamiduddin-ferahi> (19.02.2018).

İhsan Fazlıoğlu, "Sultân I. Alâuddîn Keykubâd'a Sunulan Siyâsetname:

el-Letâ'ifu'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's-Seniyye, *Dîvân İlmi Araştırmalar*, sy. 3 (1997/1): 225-239.

İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî, *el-Gıyâsî: Gıyâsü'l-Ümem fi'l-tiyâsi'z-Zulem*, (nşr. Abdülazim ed-Dîb), 2. bs., el-Mektebâtü'l-Kübra, [y.y.] 1981.

İsmail Yiğit, *Siyasî, Dinî, Sosyal, Kültürel İslâm Tarihi (Memlükler)*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.

Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, (haz. Mehmet Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge), Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Kemâl b. Ebî Şerîf, *el-Müsâmera Şerhü'l-Müsâyera* (nşr. İhtişâmü'l-Hak Asyaâbâdî), Asyaâbâd: ts.

Lutfî Paşa, *Halâsü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-Eimme*, SK, Ayasoyfa, no: 2877.

-----, *Tevârih-i Âli Osman*, İstanbul: 1341.

Mahmut Kaya, "Mikyâsü'n-Nîl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islaman-siklopedisi.org.tr/mikyasun-nil> (04.03.2018).

Mahmut Kelpetin, "Ma'n b. Zâide", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâman-siklopedisi.org.tr/man-b-zaide> (25.02.2018).

Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde: Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları: (XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıl başlarına)*, İstanbul: Der-gâh Yayınları, 2005.

Mehmet Serhan Tayşi, "Kıyâfe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâman-siklopedisi.org.tr/kiyafe> (08.02.2018).

Mehmet Suat Mertoğlu, "Süyûtî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâman-siklopedisi.org.tr/suyuti#2-kuran-ilimleri> (19.02.2018).

el-Mirzâ en-Nûrî, *Müstedrekü'l-Vesâil*, Beyrut: Müessesetü Âli Beyt, ts.

Muhammed Abdür-raûf el-Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr Şerhü'l-Câmî'i's-Sağîr*, Kâ-hire: el-Mektebetü't-ticâriyyeti'l-kübrâ, 1356.

Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, (nşr. M. Jones), I-III, Lon-don 1965-66 → Beyrut 1404/1984.

- Muhammed el-Hızır Hüseyin, *Mevsûatü'l-A'mâlî'l-Kâmile li'l-İmâm Muhammed el-Hızır Hüseyin*, (der. Ali er-Rıza el-Hüseyinî), Suriye: Dârü'n-Nevâdir, 1431/2010.
- Muhammed b. Hibbân, *Sahîhü İbn Hibbân*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- Mustafa Kılıç, "İbn-i Kemâl'in Mısır Fethine Dair Bir Risâle-i Acîbesi", *Diyanet Dergisi*, (Ankara: 1990, VI/1): 114-119.
- Nasuhi Ünal Karaarslan, "Ebû Nüvâs", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ebu-nuvas> (23.02.2018).
- Necmeddîn-i Dâye, *Sûfî Diliyle Siyâset: İrşâdü'l-mürîd ile'l-murâd fî tercemeti Mirsâdü'l-ibâd*, (çev. Kâsım b. Mahmûd Karahisârî; haz. Özgür Kavak), İstanbul: Klasik, 2010.
- Okan Kadir Yılmaz (haz.), *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.
- Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ibrahim--peygamber#1> (19.02.2018).
- , "Nûh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/Nuh> (19.02.2018).
- Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifîn: Teracimü Musannifî'l-Kütübî'l-Arabiyye*, Beyrut: Dârü İhyâi't-türâs el-Arabî, ts.
- Özgür Kavak, "Bir Osmanlı Kâdisının Gözüyle Siyâset: Letâ'ifü'l-efkâr ve kâşifü'l-esrâr Yahut Osmanlı Saltanatını Fıkıh Diliyle Temellendirmek", *MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2012): 95-120.
- , "İslâm Siyâset Düşüncesi Üzerine", (Bedreddin İbn Cemâa, *Adl'e Boyun Eğmek*, Ehl-i İslâm'ın Yönetimi İçin Hükümler, İstanbul: Klasik, 2010 içinde).
- , "Zaman Osmanlı'ya Doğru Akarken: Bir Osmanlı Âliminin Penceresinden Dünya Tarihi", *Hece*, sy. 186-188, (2012): 463-469.
- Sâmî es-Sakkâr, Nebi Bozkurt, "Müstansiriyye Medresesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustansiriyye-medresesi> (04.05.2018).

- Seyyid İsmail (?), *Silsilenâme*, İstanbul Millet Kütüphanesi, no: 682/1.
- Sirâceddin İbnü'l-Verdî, *Haridetü'l-Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib*, Kahire: 1428/2008.
- Şehabeddin Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, Kahire: Dârü'l-Kütüb vel-vesâiki'l-kavmiyye, 1423.
- Şehabeddin Ahmed el-Makkarî, *Nefhü't-Tib min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratib ve Zikru Veziriha Lisani'd-Din İbni'l-Hatîb*, (haz. İhsan Abbâs), Beyrut: Dâru Sadır, 1997.
- Şükrü Özen, “Kemalpaşazâde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâman-siklopedisi.org.tr/kemalpasazade#2-fikhi-gorusleri> (03.03.2018).
- Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Kahire: Dârü İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1392.
- Yusuf Şevki Yavuz, “Taşköprizâde Ahmed Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/taskoprizade-ahmed-efendi> (03.03.2018).
- Zeyneddin er-Râzî, *Muhtâru's-Sıhâh*, (haz Yusuf Muhammed, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/1999).

DİZİN

A

- Abaka b. Hülagü 208
Abbâs 96, 100, 138
Abbâs b. Velid 130
Abbâsî 33, 36, 38, 148, 168, 178, 206, 262
Abbâsiler 26, 138, 194
Abdülazîz b. Mervân 128, 418
Abdülkadir Geylânî 392
Abdülkerim et-Tâi'-Lillah 164
Abdullah b. Abbâs 138, 140, 304
Abdullah b. Cafer et-Tayyâr 332, 334, 340, 370
Abdullah b. el-Mu'tez 160
Abdullah b. Mesûd 31, 286
Abdullah b. Muhammed 140
Abdullah b. Zübeyr 106, 124, 340
Abdullah el-Âdîd-Lidinillah 192
Abdullah el-Kâim-Biemrillah 168
Abdullah el-Muktedî-Billah 172
Abdullah el-Müsta'sım-Billah 178
Abdullah el-Müstekfî-Billah 162
Abdülmecid el-Hafız-Lidinillah 190
Abdûlmelik b. Mervân 124, 126, 418
Abdûlmuttalib 96, 102, 138
Abdurrahman b. Avf 102, 122, 356
Abdurrahman b. İshak 150
Abdurrahman b. Muhammed et-Tâlikânî 136, 138
Abdurrahman b. Mülcem 112
Abdürrezzâk b. Hemmâm 144
Acem 22, 56
adalet 40, 256
âdil 23, 38, 40, 62, 64, 74, 78, 256
Adana 206
Âdem 15, 22, 26, 27, 34, 37, 84, 86, 88, 90, 92, 260, 310, 328, 390, 414, 424
Adiy b. et-Tâi 346
Adududdevle 164, 166
ahlât-ı erbaa 30
Ahmed b. Duâd 150
Ahmed b. Hanbel 24, 64, 74, 78, 80, 88, 128, 148, 150, 152, 280, 286, 296, 312, 368, 374
Ahmed b. Üveys 222, 224
Ahmed el-Kâdir-Billah 166
Ahmed el-Müsta'li-Billah 188
Ahmed el-Müsteîn-Billah 154
Ahmed el-Mu'temid-Alellah 156
Ahmed el-Mu'tezîd-Billah 156
Ahmed en-Nasır-Lidinillah 176
Ahmed er-Râzî-Billah 162
Ahnef 284, 320, 334
Ahvaz 92, 162, 414
Âişe 31, 106, 108, 328, 380, 382
Akabe 212
Akberdî 250
Akka 188
Aktay 200, 206
Albîr Kalesi 206
Ali 21, 35, 74, 76, 98, 100, 102, 104, 106, 108, 110, 112, 116, 122, 128, 136, 138, 140, 142, 148, 152, 182, 202, 280, 282, 286, 288, 290, 304, 306, 310, 344, 348, 352, 354, 358, 362, 366, 382, 384, 386, 398, 424
Ali el-Müktefi-Billah 158
Ali ez-Zahir-Lii'zazidinillah 186
Ali Han b. Bayezid 224

Ali Paşa et-Tavaşî 248

Allah 17, 20, 22, 33, 38, 40, 56, 58,
60, 62, 64, 66, 68, 70, 72, 74,
76, 78, 80, 82, 84, 86, 88, 90,
92, 94, 96, 98, 102, 106, 110,
112, 114, 116, 118, 120, 122,
124, 126, 128, 130, 132, 134,
138, 140, 142, 144, 146, 148,
152, 154, 156, 160, 170, 172,
174, 178, 180, 182, 186, 194,
196, 200, 202, 212, 220, 222,
226, 228, 230, 232, 234, 238,
240, 248, 252, 254, 256, 258,
260, 262, 264, 266, 268, 272,
276, 280, 284, 286, 288, 290,
292, 296, 298, 300, 304, 306,
318, 320, 322, 324, 326, 328,
330, 332, 334, 336, 340, 342,
344, 346, 350, 354, 356, 358,
360, 362, 364, 366, 368, 370,
372, 374, 380, 382, 384, 388,
390, 394, 396, 398, 400, 402,
404, 406, 414, 420, 424, 426

Alparslan 170, 172

el-Alvâ 260

Amasya 256

A'meş 322, 384

Amr b. el-Âs 104, 110, 142, 418

Antakya 100

Arafat 90, 160

Aral Gölü 414

Arap 22, 56, 70, 232, 328

Arapça 2

Aristo 31, 288, 292, 298, 308, 324,
352, 378, 384

Arslan el-Besâsîrî 168, 188

Askalan 102

Ayas 206, 214

Ayn Calut 204

Azerbaycan 150, 416

B

Bağdat 146, 162, 166, 168, 172,
180, 218, 224, 392

Bahaüddeve 166

Bahreyn 162

Bâmyân 416

Basra 102, 104, 106, 162, 216, 396,
414

Baydarâ 208, 210

Bayezid 34, 38, 224

Bâyezîd-i Bistâmî 384

Bâzhânî 416

Bedir 356, 364

Behsenâ 194

Berber 102, 414

Bermekî 318

Beşşar b. Bürd 344

Beyne'l-Kasrayn 208

Beyrut 21, 24, 74, 76, 188, 270,
278, 318, 348, 364, 374, 380

Beysân 102

Bizans 80, 170, 372

Bıyıklı Çavuş 256

Bozkurt Bey 256

Budin 262, 264, 266

Buhara 116, 126, 424

Buhtu Nasr 92

Bukrât 342, 344, 376, 402

Burnukesik Özdemir 248

Bursa 254

Büveyh 162, 164

Büveyhiler 162

Büzürmihr 31, 272, 292, 306, 316,
322, 368, 378, 384

C - Ç

Ca'ber Kalesi 194
 Ca'd b. el-Eş'as 114
 Cafer el-Muktedir Bi-Emrillah 36
 Cafer el-Muktedir-Billah 158
 Cafer el-Mühtedî-Billah 154
 Cafer el-Mütevekkil-Alellah 152
 Cafer es-Sâdık 116, 142, 146, 324
 Cafer et-Tayyar 318
 Cafer-i Tayyâr 284
 Câhız 268, 272, 282, 304, 320,
 322, 324
 Câlînûs 31, 304, 318, 324, 338,
 342, 348
 Canbek 240
 Canbirdi el-Gazâlî 260
 Canpolat 248
 Cebeliyye 188, 208
 Cebraîl 84
 el-Cedd Ebû Abdullah el-Hanefî
 238
 Cerîr 330
 Ceyhun 414
 el-Cezira 150
 cizye 72
 Cübeyr b. Mut'im 106
 Cüneyd 384
 Cürcân 126, 144, 416
 Cüveynî 20, 24, 36
 Çaldıran 27, 38, 39, 40, 256
 Çerkes 240, 242, 248, 252
 Çin Denizi 408, 410

D

Dahhâk 332, 392
 Dârânî 31
 Davud 80, 92, 94, 96
 Deccal 412

Deylem 162
 Deyr Semân 132, 194
 Dicle 180, 414
 Dinâr b. Abdullah 328
 Diyarbekir 162, 184, 190, 198, 214,
 240, 260
 Dimeşk 116, 118, 126, 132, 136,
 192, 194, 196, 202, 204, 206,
 208, 212, 234
 Dokyanus 88
 Dulkadiroğlu 250

E

Ebû Abdullah eş-Şîî 180
 Ebû Azze 364
 Ebû Bekir 35, 78, 100, 102, 104,
 128, 196, 198, 214, 270, 286,
 312, 330, 354, 374
 Ebû Bekir b. el-Melik el-Kâmil 198
 Ebû Bekir b. Eyyûb 196
 Ebü Cafer er-Râşid-Billah 174
 Ebû Dahhâk Meymûn 332
 Ebû Hanife 23, 28, 33, 72, 128,
 142, 146, 148, 206, 244, 260,
 294, 302, 330, 382, 384
 Ebû İshak eş-Şirâzî 386
 Ebû Kubeys 90
 Ebû'l-Fazl el-Mutî-Lillah 164
 Ebû'l-Feth el-Büstî 352
 Ebû'l-Hasen el-İsfehânî 166
 Ebû'l-Hüzeyl b. el-Allâf 148
 Ebû'l-Kâsım 2
 Ebû Nüvâs 328
 Ebû Tahir el-Karmatî 162
 Ebû Talib 96, 98
 Ebû Ubeyde b. Cerrâh 218, 350
 Ebû Yusuf 384
 Ebû Zer el-Gıfârî 340

Ebû Züeyb el-Hüzelî 280
 Edirne 260
 Eflatun 31, 288, 294, 296, 308, 314,
 316, 318, 340, 348, 352, 354,
 360, 368, 372, 376, 378, 384
 Ehl-i Beyt 118, 184
 Elbistan 224
 Elyasa' b. Midrâr 180
 Elyesa' 94
 Emevî Camiî 126
 Emevîler 26, 116, 358
 emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i
 ani'l-münker 27, 40
 Endülüs 126, 162, 426
 Enoş 90
 Ensar 98, 106, 120
 Enûşîrvân 314
 Erdelbân 264
 Erdeşîr 31, 88, 302, 314
 Ereğli 248
 Ermeni 214
 Ertuğrul Gâzi 37
 Erzincan 224
 Esmâî 358
 el-Esved el-Ansî 100
 Eyle 104, 418
 Eyyûb 92, 94, 178, 192, 194, 196,
 420
 Eyyûbî 192, 206
 Eyyûbîler 26
F
 Fâris Denizi 414
 Farsça 31
 Fatıma 130, 362
 Fâtıma 100
 Fatımî 29, 182, 192
 Fatımîler 26, 180

Fazl b. Mervân 298
 Fazl b. Rebî 204, 298
 Fazl b. Sehl 298
 Fazl b. Yahya 298
 Ferezdak 328
 Ferma 190
 Ferrâ 20, 24, 36
 fey 72, 424
 Filistin 102
 firâset 404
 Frenkler 162, 192, 194, 196, 220
 Fuzayl b. İyaz 144

G

Galen 30
 ganimet 40, 72, 264, 266, 348
 gaza 27, 39, 40, 150, 254
 Gazan 212

H

Habeş 414
 Habur 196
 Haccâc 124, 126, 142, 314, 320,
 326, 372
 Hâce Muhammed 248
 Hâcer 92
 Hacer-i Esved 158, 160
 el-Hafız el-Fatımî 422
 Hakem et-Türkmânî 162
 el-Hakîm 288, 296, 304, 306, 308,
 312, 320, 322, 334, 336, 340,
 342, 346, 348, 360, 368, 384,
 400
 Haleb 100, 126, 132, 176, 184,
 186, 190, 192, 194, 202,
 208, 212, 220, 222, 226,
 248, 250, 252, 258
 Hâlid b. Şeybân 96

Halid b. Velid 206, 348, 354
Hâlid b. Velid 100
halife 26, 27, 28, 30, 33, 35, 36,
104, 134, 286, 328, 330, 424
Hâm 90
Hama 186, 194, 212
Hammad b. Acred 344
Haneî 21, 32, 36
harac 72
Haremeyn 15, 22, 26, 37, 56, 188,
252
Harizm 414
Harizmî 31, 408
Harpur 196, 220
Harran 92, 102, 136
Harun 64, 94, 96, 144, 146, 150,
272, 326
Harun el-Vâsik-Billah 152
Harun er-Reşid 60, 144, 146, 150,
328
Harzemşah 172, 174
Hz. Hasan 15, 19, 20, 21, 22, 23,
24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32,
34, 35, 36, 38, 39, 40, 56, 74,
76, 78, 108, 112, 114, 116,
176, 248, 286, 344, 386
Hasan el-Basrî 31, 78, 272, 274,
310, 316, 366, 382, 384, 390,
394
Hasan el-Müstazî-Binurillah 176
Hasankeyf 196
Hassân b. Sâbit 376
Hâtem et-Tâî 344
Hatice 96, 98, 100
Havva 86, 90
Hayır Bey 258
Hazar Denizi 410, 414
Hâzim Kalesi 194

Hemedân 102, 170
Hicaz 184, 250
Hicr 84, 162, 404
Hicret 88, 98, 110, 116, 120
Hind 90, 126, 166, 410, 412, 426
Hind Denizi 412
Hippocrates 31
Hişâm b. Abdülmelik 132, 370
Hişâm b. Urve 268
Hırakl b. Nurî 94
Hısnü'l-Mehdî Nehri 414
Hızır 16, 21, 35, 94, 124
Horasan 132, 162, 168, 170
Hûd 82, 92
Hülagü 180, 202, 204
Hulvân 102
Humus 100, 186, 194, 206, 208,
212
Hüsameddin el-Haneî 210
Hüsâmî 388
Hüseyin b. Ali 182, 362, 370
Hüseyin b. Hasan 20, 21, 33, 37, 39
Hz. Hüseyin 116, 118, 362

I - İ
Irak 92, 100, 102, 110, 114, 118,
124, 126, 136, 146, 148,
178, 190, 196, 198, 200,
202, 204, 326
İstergrad 266
İblanistan 416
İblis 84, 86, 390, 394
İbn Abbâs 82, 114, 320
İbn Asâkir 31, 130, 132, 134
İbn Cemâa 20, 36, 41
İbn Ebî Muayt 110
İbn Ebî Serh 110
İbn el-Alkamî 180

İbn er-Rûmî 302
 İbn Hallikân 31, 140, 150, 194, 422
 İbn Kesîr 31, 104, 110
 İbn Mu'tez 31, 268, 288, 290, 292, 316, 320, 334, 338, 342, 348, 376, 382
 İbn Sîrîn 366
 İbn Teymiyye 20, 33
 İbrahim 15, 20, 21, 22, 26, 29, 31, 32, 33, 56, 88, 92, 94, 96, 100, 134, 150, 152, 206, 264, 266, 404
 İbrahim b. Velîd 136
 İbrahim el-Mu'tasım 150
 İbrâhim el-Mütttekî-Lillâh 162
 İbrahim Paşa 15, 20, 21, 22, 26, 29, 31, 32, 33, 56, 262, 264, 266
 İdil Nehri 414
 idrak 4
 İdris 90, 92, 148
 İfrikiyye 102
 İlyâs 94
 İmadüddeve 162
 İnâl el-Alâî ez-Zâhirî 244
 insan 4
 İsa 96, 112, 190, 282, 322, 328, 368, 404, 418
 İsa b. Mervân en-Nasranî 166
 İsa b. Mühennâ 204
 İsa el-Fâiz-Binasrillah 190
 İsfahan 174, 416
 İsfahân 102
 İsferâyin 416
 İshâk 94
 İskender 88, 92, 384, 406, 408, 410
 İskenderiye 102, 208, 220, 236, 240, 244, 246, 416, 420

İslâm 15, 19, 23, 26, 27, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 58, 62, 70, 90, 98, 102, 116, 124, 132, 148, 160, 170, 180, 186, 194, 210, 216, 262, 264, 266, 272, 290, 332, 334, 404, 420
 İsmail 21, 22, 39, 76, 92, 96, 148, 190, 216, 256
 İsmail b. Erdebil 39, 256, 260
 İsmail el-Mansur-Binasrillah 182
 İsmail ez-Zâfir-Biemrillah 190
 İsmâilî 206
 İstanbul 5
 istihlâf 35
 istişâre 110, 204, 258, 326
 İyâs 23, 262, 278

K

Kâbe 88, 90, 96, 120, 142, 158, 248
 Ka'bû'l-Ahbâr 82
 Kadı 19, 21, 68, 150, 222
 Kaf Dağı 82
 Kâfiyeci 2
 Kâfûr el-İhşidî 164
 Kahire 21, 24, 164, 184, 192, 204, 208, 210, 216, 222, 240, 252, 350, 356, 416, 442
 Kal'atü'l-Cebel 206, 212, 222, 234, 236, 244
 Kalavun 200, 208, 210, 212, 214, 216, 220
 Kansu Gavri 39
 Kanûnî 15, 22, 26, 27, 38, 40
 Kara Âmid 196, 222
 Kara Han 256
 Kara Muhammed 222
 Karmatîler 160

Kâtip Çelebi 21, 22
 Kays b. Sa'd 114
 Kays b. Züheyr 302
 Kayseri 248
 Kazvînî 30
 Kefa 224
 Kemâh 256
 Kerbelâ 118
 Kerek 206, 212, 218
 Ketboğa 202, 204, 210
 Kirmân 102
 Kıbrıs 102, 116, 240
 Kıbtî 37, 88, 100, 418, 420
 Kıpçak 212, 224
 Kızılbaşlar 254
 Kızıldeniz 414
 Korkud 254
 Kostantiniyye 126, 256
 Kostantiniyye 170, 256, 260, 420
 Kudüs 100, 194, 250
 Beytü'l-Makdis 196
 Kufe 104, 110, 136, 370
 Kur'an 27, 70, 90, 110, 124, 148,
 150, 152, 172, 194, 230, 268,
 350, 356, 394
 Kureyş 96
 Kusûn 214
 Kutuz 202

L

Larende 248
 Lazkiye 208
 Levh-i Mahfuz 82
 Lokman 74, 96, 222, 280, 316, 334,
 336
 Lokman b. Timurlenk 222
 Lut 92

M

Mağrib 126, 162, 416
 Mahmûd el-Varrâk 288
 Malatya 222, 224
 Malik 144, 146, 366, 386
 Malik b. Dînâr 374
 Malik b. Enes 144, 146
 Ma'n 358
 Manisa 254
 Mansur el-Âmir-Biahkâmillah 188
 Mansur el-Hâkim-Biemrillah 184
 Mansur el-Müstansır-Billah 178
 Maraş 194, 220
 Mardin 256
 Maverâünnehir 166, 218
 Maverdî 20, 24, 36, 66, 134
 Mecusiler 37, 88
 Medâin 424
 Medine 15, 56, 76, 80, 98, 102, 104,
 114, 120, 332, 350, 424
 Mehelalil 90
 el-Mehdî 162, 180, 182, 316
 Mekke 15, 56, 98, 106, 108, 120,
 124, 142, 160, 294
 el-Melik el-Âdil Ketboğa 210
 el-Melik el-Âdil Sulamış b. Baybars
 208
 el-Melik el-Âdil Tomanbay 250
 el-Melik el-Azîz Cemaleddin Yusuf
 242
 el-Melik el-Eşref Barsbay 240
 el-Melik el-Eşref Canbolat 250
 el-Melik el-Eşref Halil b. Kalavun
 208
 el-Melik el-Eşref İnâl ez-Zâhirî 244
 el-Melik el-Eşref Kansu el-Gavri
 252
 el-Melik el-Eşref Kayıtbay 248

- el-Melik el-Eşref Küçük 214
 el-Melik el-Eşref Şaban 220
 el-Melik el-Kâmil Şaban 216
 el-Melik el-Mansur Abdülaziz 236
 el-Melik el-Mansûr Ali 220
 el-Melik el-Mansûr Ebû Bekir 214
 el-Melik el-Mansûr Lâçîn 210
 el-Melik el-Mansûr Muhammed 220
 el-Melik el-Mansûr Nureddin 202
 el-Melik el-Mansûr Osman 244
 el-Melik el-Müeyyed Ahmed 246
 el-Melik el-Müeyyed Ebü'n-Nasr 238
 el-Melik el-Muiz Aybek 200
 el-Melik el-Muzaffer Ahmed 238
 el-Melik el-Muzaffer Baybars el-Çâş-nigîr 212
 el-Melik el-Muzaffer Haccî 216
 el-Melik en-Nâsır Ahmed 214
 el-Melik en-Nâsır Ferec 224, 236
 el-Melik en-Nâsır Hasan 216
 el-Melik en-Nâsır Muhammed 210, 214, 220, 250
 el-Melik en-Nâsır Muhammed b. Kalavun 210
 el-Melik es-Sâid Muhammed Bereket Han 206
 el-Melik es-Sâlih 200, 216, 218, 240
 el-Melik es-Sâlih Haccî b. el-Eşref 220, 222
 el-Melik es-Sâlih İsmail 216
 el-Melik es-Sâlih Muhammed 240
 el-Melik ez-Zâhir Baybars 204
 el-Melik ez-Zâhir Berkuk 222, 224, 244, 246
 el-Melik ez-Zâhir Çakmak 242
 el-Melik ez-Zâhir Ebü'l-Feth Tatar 240
 el-Melik ez-Zâhir Hoşkadem 246
 el-Melik ez-Zâhir Kansu 250
 el-Melik ez-Zâhir Temürboğa 246
 el-Melik Hayrbay el-Hoşkademî 248
 Memlükler 26, 39, 200, 220, 242, 252, 440
 Me'mûn 146, 148, 150, 270, 310, 334, 366, 380, 386
 Menbiç 194
 Mengütemur 208, 212
 Mercidâbık 27, 40, 126, 252, 258, 260
 Mervân b. el-Hakem 102, 122
 Mervân b. Muhammed 136
 Meryem 96, 112, 158, 230, 232, 282, 322
 el-Merzübanî 304
 Mescid-i Nebevî 126
 Meşhed-i Hüseyin 190
 Mikdâd b. Esved 348
 Mintaş 222, 224
 Mirac 98
 Mısır 21, 31, 39, 40, 92, 94, 100, 104, 124, 136, 142, 148, 152, 162, 164, 176, 178, 184, 188, 190, 192, 194, 196, 200, 204, 206, 208, 210, 212, 218, 222, 232, 234, 238, 240, 244, 248, 256, 258, 418, 420, 422
 Moğol 180, 200, 202, 204, 208, 212, 226, 234
 Mohaç 23, 27, 262
 Muaviye 35, 110, 114, 116, 118, 120, 122, 124, 136, 142, 340, 348, 358, 370, 424
 Muhacir 98, 106, 120

- Hz. Muhammed 20, 32, 38, 56, 58,
64, 68, 72, 74, 76, 78, 80,
86, 88, 92, 96, 98, 100, 102,
104, 112, 114, 120, 122,
132, 136, 138, 142, 148,
152, 154, 162, 172, 174,
178, 182, 196, 212, 214,
218, 252, 266, 270, 274,
280, 296, 308, 312, 316,
320, 322, 324, 336, 350,
358, 362, 364, 372, 374,
380, 382, 384, 404
- Muhammed b. Ebû Bekir 104
- Muhammed b. el-Hanefiyye 334,
362, 372
- Muhammed b. el-Hasen 404
- Muhammed b. el-Melik el-Kâmil
196
- Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî
386
- Muhammed b. Zekeriyya 410
- Muhammed el-Bâkır 116
- Muhammed el-Emîn 146
- Muhammed el-Gazzâlî 386
- Muhammed el-Hanbel 388
- Muhammed el-Kadir Billah 36
- Muhammed el-Kâhir-Billah 160
- Muhammed el-Mehdî 142, 144
- Muhammed el-Muktefî-Billah b.
el-Müstazhir 174
- Muhammed el-Muntasır-Billâh 154
- Muhammed el-Mu'tez-Bidinillâh
154
- Muhammed et-Tâhir-Biemrillah
178
- Muid el-Muiz-Lidinillah 184
- Muizzüddeve 162, 164
- el-Muiz el-Müstansir-Billah 188
- el-Müstazhir-Billah 172
- el-Müsteîn-Billah 236
- el-Müsterşid-Billah b. el-Müstaz-
hir-Billah 172
- Hz. Mûsâ 64, 66, 94, 110, 124, 146,
182, 272, 276, 326, 404, 418
- Mûsâ el-Hâdî 144
- Müseylemetü'l-Kezzâb 100
- Müslim b. Abdülmelik 126, 130,
132
- Müslüman 39, 92, 96, 102, 114,
144, 152, 170, 174, 218, 364
- Mustafa Paşa 254
- Müstansiriyye Medresesi 178
- Musul 140, 162, 174, 176, 194
- Mütenebbî 31, 276, 354, 368
- Mütevekkil 152, 154, 156, 328, 330
- müşâvere 74
- Mutezilî 28, 150, 152
- Muzafferüddîn Mûsâ 200
- N**
- Nasr b. Ahmed 162
- Necaşî 270
- Necmeddin Eyyûb 198
- Nemrud 92, 94
- Nevevî 350, 390, 394
- Nevruz el-Hâfızî 236
- Nihavend 416
- Niyâr b. İyaz 106
- Nizâr el-Aziz-Billah 184
- Nizâr el-Kaim-Biemrillah 182
- Nûbe 102, 164
- Hz. Nûh 90
- Nureddin eş-Şehîd 174, 190, 192,
194
- Nusaybin 102, 196

O - Ö

128, 130, 132, 142, 156, 178, 288,
318, 332, 370, 372

Hız. Osman 35, 38, 76, 100, 102,
104, 106, 110, 128, 330, 356,
418

Osman b. Selahaddin 196

Osmanlı 15, 16, 19, 20, 24, 26, 30,
33, 34, 37, 38, 39, 40

Hız. Ömer 21, 22, 31, 35, 62, 70, 78,
80, 88, 100, 102, 118, 124,
128, 130, 132, 142, 156, 178,
272, 286, 300, 330, 332, 340,
350, 364, 424

Ömer b. Abdülazîz 31, 62, 78, 80
öşür 72

Özbek 248

R

Rakka 102, 418

Râşid Halifeler 31

Râsü'l-ayn 102

Rasulullah 35, 64, 76, 96, 98, 100,
102, 108, 110, 112, 116, 120,
122, 142, 148, 268, 288, 300,
318, 326, 328, 330, 342, 348,
356, 360, 362, 364, 368, 374

Rebî el-Âmirî 330

Remle 92

Ridâniye 40

Rodos 262

Rukayye 100

Rum 126, 144, 170, 218, 224, 234,
248, 260

Rus 224

S - Ş

Sa'd b. Ebî Vakkas 424

Sâbur 102

Safsaf 144

Sâhib-Kırân 260

Sa'id b. Cübeyr 86, 306, 320

Sa'id b. Müseyyeb 96, 134, 300

Sâlih 86, 92, 178, 204, 208, 216,
218, 332

Sâm 90, 92

sanat 4, 5

Sayda 188

Seâlebi 338

Seffâh 136, 138, 140, 156

Selahaddin Yusuf 192

Selçuklu 26, 37, 38

Selim 20, 21, 26, 38, 39, 252, 254,
256, 260

Semer kand 126, 218

Semer kandî 21, 31, 410

Serendib Vadisi 414

Seriy es-Sekatî 384

Sevdân b. Humran 106

Sıbt İbnü'l-Cevzî 31

Sıffîn 110

Sinan b. Alvân 92

Sinan b. Enes en-Nehaî 118

Sincar 196

Sind 126, 168

Sîstan 358

Sivas 222, 224, 256

Sodom 92

Sultan Mahmud 166, 276

Sultan Tuğrul 168

Sultanüddeve Ebû Şücâ 166

Sûmenât 166

Sungur el-Aşkar 200, 208

Süfyan b. Uyeyne 144

Süfyan es-Sevrî 384

Hız. Süleyman 15, 16, 22, 26, 27,

32, 38, 40, 88, 92, 94, 96,
126, 128, 260, 262, 266,
380, 394, 396, 416, 424
Süleymân b. Abdülmelik 126
Süleyman b. Raşid 140
Süleymâniye Kütüphanesi 19, 42,
430, 431
Sünnet 64, 152, 184, 404
Şa'yâ 96
Şa'bi 112, 324, 366
Şâfiî 23, 32, 72, 76, 148, 206, 302,
366, 394, 404
Şah İsmail 37, 38, 39, 256
Şam 110, 118, 120, 126, 162, 176,
178, 184, 186, 190, 192,
194, 206, 210, 212, 220,
226, 234, 236, 238, 248,
256, 258, 260, 350, 370
Şeceretüddür 200
Şehzâde Ahmed 254
Şemir 118
Şeriat 62, 260
Şeyh Hasan 218
eş-Şeyh ez-Zâhiriî 236, 238
Şeyzem 416
Şiî 74, 192
Şirâz 416
Şit 90
Şuayb 92, 94, 280

T

Taberistân 102, 144, 162
Talha 106
Tanboğa 238
Taşköprüzâde 31, 32
Tatar 200, 238
Tebriz 222, 256, 260
Temîm 326

Tevrat 74, 158, 352, 374
Tihame 88
Timur 222, 224, 226, 234
Toktamış 224
Tomanbay 39, 250, 252, 258
Trablus 100, 188, 208, 212
Turan Şah 200
Türk 31, 132, 204, 208, 252
Türkçe 31
Tüzün 162

U - Ü

Ubeyde b. Zübeyr 332
Ubeydullah b. Ziyad 424
Ubeydullah el-Medhî 180
Uhud 98, 356, 364
Ukaz 294
Urfa 102, 194, 196
Utbî 31
Ümmü Külsûm 100
Üngürüs 262, 264, 266
Ürdün 102, 136
Üveys b. Hasan 218

V

Vasıt 162
Veda Haccı 98
Vehb b. Münebbih 74, 86, 88, 126,
396
Velid b. Abdülmelik 126
Velid b. Utbe 356
Velid b. Yezid 134, 370
vezir 15, 23, 64, 66, 94, 138, 158,
166, 262, 278, 398
Vişegrad 266

Y

Yâfes 90

Yahudiler 37, 82, 290
 Yahya b. Ziyâd 344
 Yakub 92, 94, 96
 Yavuz 26, 32, 38, 39, 252
 Yavuz Sultân Selim 38
 Ye'cûc ve Me'cûc 90, 94, 406
 Yelbay 246
 Yemame 162
 Yemen 176, 184, 194, 232, 358, 414
 Yemînüddeve 166
 Yenişehir 254
 Yeşbek el-Cemâlî 250
 Yezid 35, 116, 118, 120, 122, 124,
 126, 132, 134
 Yezid b. Velîd 134, 136
 Yıldırım Han 234
 Yunan 30, 37, 154
 Hz. Yunus 16, 96, 286, 340
 Yûşâ' 94

Hz. Yusuf 32, 94, 96, 124, 134, 146,
 188, 192, 242, 348
 Yusuf el-Müstencid-Billah 176

Z

Zap 136
 Zekerîyya 36, 96, 158
 Zemahşerî 31, 272
 Zengî b. Aksungur 174, 190
 Zengîler 26
 Zeyd b. Ali 370
 Zeyneb 100
 Zeynelabidin 116, 118, 120, 182
 zıllullah fi'l-arz 40
 Zübeyr b. Avvam 96, 106, 116, 120,
 152, 216, 348
 Zülkarneyn 31, 92, 94, 410
 Züveyle 190